

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ
(1918–1923)

Kenan ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2006

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ
1918-1923 TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Kenan ÖZKAN
Tarih Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2006
Danışman: Prof. Dr. İhsan Güneş

“Yeni Dünya”da, 4 Temmuz 1776’da kurulan Amerika Birleşik Devletleri, 1823 yılında ilan edilen Monroe Doktrini ile “Eski Dünya”nın siyasetinden uzak durma ilkesini benimseyerek bütün ilgisini Amerika kıtasında meydana gelen gelişmelere yöneltti. Bu yalnızlık politikası 6 Nisan 1917’ye kadar sürdü. Başkan Wilson, Senato’daki konuşmasında Almanya’ya savaş açılmasını isteyerek bu geleneksel politikaya son vermiştir. Böylece Amerikan tarihine ve Wilson’un siyasi yaşantısına başarısızlıkla geçecek olan yeni bir dönem başlamıştır. “Wilson İdealizmi” diyebileceğimiz ve ilan ettiği 14 Prensipl ile somutlaşan bu yeni politika ile Amerika Birleşik Devletleri demokrasinin koruyucusu rolüne soyunmuştur.

Wilson tarafından ilan edilen 14 ilke, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılarak bağımsızlıklarına kavuşmak isteyen milletlere umut ışığı oldu. Ortaya attığı bir diğer ilke olan “Açık Kapı” siyasetiyle de yeni pazarlar elde etmek amacını gütmüş ve uluslararası rekabette söz sahibi olmaya çalışmıştır. Amerikan siyasetine Wilson’un getirdiği bu köklü değişiklik, ABD’yi daima uzak durmaya çalıştığı Avrupa siyasetine bulaştırmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, her ne kadar 6 Nisan 1917’de Almanya’ya savaş ilan etse de Osmanlı Devleti’ne karşı doğrudan bir savaş ilanında bulunmamıştı. Osmanlı Devleti ise Almanya’nın baskıları karşısında 20 Nisan 1917’de verdiği nota ile Amerika Birleşik Devletleri’yle olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Mütareke dönemi boyunca iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler kesik olmakla birlikte gayri resmi yollardan bu ilişkilerin sürdürülmesi yoluna gidilmiş ve özellikle ABD’nin bu politika sayesinde bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak istediği anlaşılmıştır. Anadolu’da başlayan Milli Hareket’le olan ilişkilerinde de aynı yöntemi izleyen ABD, öncelikle Milli Mücadele’nin alacağı şekli yakından takip ederek temkinli tavrını sürdürmüş, ancak Sakarya Savaşı’nın hemen arkasından Ankara’ya gönderdiği, önce ticari sonra da siyasi temsilcileri aracılığıyla yeni kurulmakta olan Türk Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

ABSTRACT

United States which was founded on 4 July 1776 in the “New World”, after the declaration of Monroe Doctrine, by adopting the principle of keeping away from the politics of “Old World” began to show an interest in new developments in America. This isolation politics kept on until on 6 April 1917. President Wilson, put an end to this traditional politics by asking for declaration war on Germany in his speech in senate. Consequently, a new period started which will have bad effects on Wilson’s and American’s political office. United States was performing the protective role of the democracy with the new policy became concrete by declared 14 principles and these can be called ‘Wilson Idealism’.

The fourteen principle declared by Wilson, gave hope to the nations who want to secure independence by separating from Ottoman Empire. Wilson had aimed to have markets and a voice in the international competition by the another suggested principle called “Open Door” policy. This new shakeup which is made by Wilson get United States mixed in European politics which they never wanted to be in.

Although United States declared war on Germany on 6 April 1917, he did not directly declare war on Ottoman Empire. Because of Germany’s pressure, Ottoman Empire broke off the relations with United States on 20 April 1917. During the Armistice period, political relations between two countries were broken off and connection was tried to make in another informal ways and also, it is observed that by the help of this strategy, United States tried to protect his economic situation in that region. United States, who followed the same strategy in nation-wide movement began in Anatolia, firstly acted prudently, but after Sakarya War by sending political and commercial representatives to Ankara, he began to develop relations with Turkish government.

GİRİŞ

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin kökeni 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geri gitmektedir. Bu ilişki temelde Amerika'nın yeni pazarlar elde etme kaygısı ve ticareti geliştirme çabalarından kaynaklanmaktadır. Washington açısından ilişkilere damgasını vuran nokta kurulacak siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilerin gelişimine zemin hazırlayacak önemli bir etken oluşudur.

Amerikan ticaret gemilerin en erken 1785 tarihinde İzmir limanında görünmeye başlamıştır.¹ İlk kez başlayan bu ticari ilişkilerin hemen arkasından ABD, Akdeniz ve Karadeniz'de özellikle İngiltere'ye karşı girdiği rekabette kendi tüccarlarına bir takım ayrıcalıklar sağlayabilmek için Osmanlı Hükümeti nezdinde başvurularda bulunmuştur. Bu doğrultuda ABD Başkanı Monroe, Luther Bradish adlı bir tacir ile Akdeniz filosu komutanı Bainbridge'i 1820 senesinde İstanbul'a göndermiştir. Bu tarihten sonra iki ülke arasında ilişkilerin kurulması yönündeki taleplerini yoğunlaştıran Washington Hükümeti, Charles Rind, Komodor James Biddle ve Offley'i de İstanbul'a göndermiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde 7 Mayıs 1830 tarihli Seyrisefain ve Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Her ne kadar ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda istek ABD'den gelse de 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılması, Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa dışında bir müttefik aramaya sevk ettiği gibi Osmanlı Devleti'ni yok olan donanmasını yeniden inşa ederek ticari faaliyetlere girişmek çabası içine de sokmuştur. Bâb-ı Âli, bu doğrultuda Washington'un isteğine olumlu cevap vermiştir.²

1830'da imzalanan bu antlaşma 5 Ekim 1831'den itibaren yürürlüğe girmiş ve Türk Amerikan ilişkileri resmen başlamıştır.³ İlişkilerin resmen başlamasından sonra Amerika'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı olan ilgisi giderek artmıştır. Bunun başlıca nedeni ise Osmanlı'nın "Yeni Dünya"da kurulan bu yeni ülkeye gösterdiği ilgidir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde daha da bir canlılık kazanan ilişkiler, II. Meşrutiyet

¹ Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-15 Ekim 1997*, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara, TTK, 1997; Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 1. Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi, 2001, s. 68 vd; Orhan Köprülü, *Tarihte-Türk Amerikan Münasebetleri*", *Belleten*, C. LI, S. 200, s. 930

² 7 Mayıs 1830 tarihli antlaşma için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK, 1991, s. 1 vd; Erhan, *a.g.e.*, s. 117 vd; Köprülü, *a.g.m.*, s. 932 vd.

³ Köprülü, *a.g.m.*, s. 933; Erhan, *a.g.e.*, s. 132.

döneminde de sürmüştür. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴

Ancak I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Türk-Amerikan ilişkileri yavaş yavaş gerilmeye başlamıştır. İlişkilerin bozulmasındaki önemli nedenlerden biri Amerika'nın Yunanistan'a, "Idaho" ve "Missisipi" adlı iki savaş gemisini satmak istemesidir. Polonyalı bir babadan doğarak sonra Müslümanlığı seçen ve Osmanlı hizmetine girip 22 Haziran 1914'te Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçiliği görevine başlayan Rüstem Bey, gemilerin satışına engel olmak için Başkan Wilson'la bizzat görüşmüştür. Rüstem Bey çok kısa süren bu görüşmede Wilson'dan ilginç bir cevap almıştır. Wilson, Yunan elçiliğinin gemilerin savaş için değil, barışı korumak maksadıyla satın alınacağı şeklinde kendisine teminat verdiğini söylemiştir. Rüstem Bey ise Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den sipariş ettiği "Reşadiye" ve "Sultan Osman" drenotlarının tesliminden önce Amerika'nın Yunanistan'a Idaho ve Missisipi'yi teslim etmesi durumunda Türk-Yunan donanmaları arasındaki dengenin bozulacağını ve ABD'nin bu şekilde Türk-Yunan rekabetine dolaylı da olsa karışmış olacağını dile getirmiştir. Buna rağmen Senato'da yapılan oylama ile gemilerin Yunanistan'a satışı kabul edilmiştir.⁵

İlişkilerin gerginleşmesine neden olan bir diğer olay ise Amerika'daki Rum ve Ermenilerin Türkiye aleyhinde yaptıkları kötü propagandalara Ahmet Rüstem Bey'in Amerikan gazetelerindeki beyanatlarıyla karşılık vermesi olmuştur. Özellikle Ermeni katliamı yapıldığı şeklindeki propagandalara bir cevap teşkil etmesi açısından Ahmet Rüstem Bey 8 Eylül 1914 tarihli "Evening Star" gazetesine verdiği demecinde Türkiye aleyhinde yapılan propagandaların asılsız olduğunu bunların Fransa ve İngiltere'nin kışkırtması sonucunda ortaya atıldığını ve amaçlarının Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak olduğunu, Amerika'da yaşayan zencilerin ABD'nin istilasını kolaylaştırmak için Japonlarla anlaşmalarının belirlenmesi durumunda ne kadarının hayatta bırakılacağını dile getirmiştir.⁶ Rüstem Bey'in bu açıklamalarından rahatsız olan Wilson, İstanbul'dan Rüstem Bey'in geri çağırılmasını istemiştir. Bunun üzerine Rüstem Bey Ekim 1914'te Amerika'dan ayrılmıştır.⁷

⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Ankara, 1959, s. 37; Erhan, **a.g.e.**, s. 376.

⁵ Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976, s. 31 vd.

⁶ Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey**, Ankara, 1973, s. 20 vd.

⁷ Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...**, s. 66; Erhan, **a.g.e.**, s. 386.

Bir ay sonra 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etti. 6 Nisan 1917'de ise ABD Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'ya savaş ilan ettiğini açıkladı. Bununla birlikte her iki ülke birbirine doğrudan bir savaş ilanında bulunmadı ve iki taraf da ilişkilerin sürdürülmesinden yana bir tavır sergiledi. Ancak Almanya'nın baskılarına dayanamayan Osmanlı Devleti 20 Nisan 1917'de Amerika ile diplomatik ilişkileri kestiğini açıkladı. Notanın verilmesinden sonra Amerika, İsveç elçiliği yoluyla Türkiye'deki vatandaşlarının haklarını korumaya devam etti.

ABD'yi, Almanya'ya savaş ilan etmeye götüren süreç ve bu süreçte Amerikan dış politikasının geçirdiği köklü değişiklikler, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin gerek Orta Doğu politikasının ve gerekse Türkiye politikasının şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur.

1913'te ABD'nin 28. Başkanı olan Woodrow Wilson o zamana dek Avrupa'nın siyasetine uzak duran geleneksel Amerikan dış politikasını değiştirerek savaşmakta olan bir dünyada Amerika'nın görevinin ne olacağı sorusuyla meşguldü. Bu yeni kıta ne yapmalıydı ki dünyanın geri kalanı bunu bir ideal olarak görsün? Aslında ilk etapta Wilson'un en önemli hedefi ABD'yi savaştan uzak tutmaktı.⁸

Başkan Wilson 19 Ağustos 1914'te Kongre'de yaptığı konuşmasında Avrupa'daki savaşı çılgınlık olarak değerlendirdi ve Amerika'nın bu çılgınlığa vereceği cevabın tarafsızlık olacağını söyledi. Avrupa'nın geri kalanı silaha sarılırken, Amerika barış için uğraşacaktı. Wilson'a göre Amerikan ulusunun esas görevi arabuluculuk yapmaktı.

Wilson'un ABD dış politikasında meydana getirdiği değişikliği kavrayabilmek için söz konusu dış politikanın iki temel prensibini ele almamız gerekir. Bunlardan birincisi Monroe Doktrini ikincisi ise Açık Kapı ilkesidir.

Monroe Doktrini 1823 yılında Başkan James Monroe'nun Kongreye gönderdiği yıllık mesajının son kısmından ibarettir ve mesajda iki ana fikir belirtilmiştir. Bunlardan biri kolonizasyonun reddi diğeri de Avrupa'nın Amerika kıtasındaki milletlerin işlerine, onların bağımsızlığını tehdit edecek biçimde müdahale edemeyeceğini ilan eden karışmazlık ilkesidir.⁹ Dışişleri Bakanı John Quincy Adams tarafından son şekli verilen

⁸ Robert Divine, T. H. Bren, **America Past and Present**, Glenview, 1987, s.695 ; Lewis Paul Todd, Merle Curti, **Rise Of The American Nation**, New York, 1961, s. 628.

⁹ Divine, **a.g.e.**, s. 264; Allan Nevins, H.Steele Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, Çev: Halil İnalçık, İstanbul, Varlık Yayınları, 1961, s. 160.

bu doktrinle iki Amerika kıtasının “herhangi bir Avrupa devleti tarafından yeni kolonizasyonlara tabi sayılmaması gerektiğini” ve herhangi bir Avrupa devletinin “Latin Amerika devletlerini ezmek veya onların mukadderatını herhangi bir şekilde kontrol etmek” maksadıyla araya girmesini ABD ye karşı bir hareket olarak değerlendireceği ilan edildi.¹⁰ Böylece Amerika Birleşik Devleti “Yeni Dünya” dışındaki olaylarla ilgilenmeyecek bir yalıtılmışlık politikası içerisinde dış politikasına yön vermeyi amaçladı.

Açık Kapı İlkesi ise Monroe Doktrini’nin biraz dışına çıkılması anlamına gelebilir. 19.yy’ın son 10 yılında emperyalizm büyük devletlerin takip ettikleri temel politika prensibi haline gelmişti. 1894-1895’te Japonlar tarafından mağlup edilen Çin, ekonomik imtiyazlar koparmak için Avrupalı devletlerin iştahını kabartıyordu. Rusya,Kuzey Mançurya’yı fiilen ele geçirmişti. Almanya Kiao-Chow limanını kiralayarak Uzak Doğu ticaretinde etkili bir mevkiye gelmişti. Fransa da Uzak Doğuda etkili imtiyazlar elde etmişti. Bu devletlerin, özellikle de Almanya’nın Uzak Doğu,da etkin olması İngiltere başta olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri’ni rahatsız etmişti.Bu ortamda 1899 yılında Washington farklı bir tavır takındı. Bunda ülkedeki ticaret çevrelerinin ve Dış Ticaret Bürosu’nun etkisi büyüktü. Sanayi ve ticaret çevreleri kıta dışında özellikle de Uzak Doğu’da daha etkili siyaset takip edilmesi için hükümet üzerinde baskı yarattı. Dış Ticaret Bürosu “Amerika’nın dünya pazarlarına açılması için” Çin’i “en ümit verici noktalardan biri” olarak göstermesi ülkedeki bu eğilimi kuvvetlendirdi.¹¹ Amerikan ticaret rekabetini kuvvetlendirmek için Amerika, Avrupa’ya mal satmalı ve hammadde yarışında Avrupalı sömürgecilerin tekellerini kırmalıydı.

Yukarıda kısaca değindiğimiz bu iki ana prensip I. Dünya Savaşı’na kadar ABD dış politikasına yön verdi. Açık Kapı ilkesi ile ABD, Monroe Doktrini esaslarının aksine, kıta dışında faaliyet alanları yaratmak, özellikle de ekonomik anlamda imtiyazlar elde etmek için ilk adımı attı. Bu süreç aslında 1899’un öncesinde başladı. 1897’de Hawaii Adaları’nın ilhakı, 1898’de İspanya ile girilen rekabet bu yöndeki adımlardı.¹² Birleşik Devletler’in, İspanya’ya karşı verdiği mücadele Puerto Rico, Küba

¹⁰ Nevins, Commager, **y.a.g.e** s. 161

¹¹ **y.a.g.e** s. 365

¹² Vedat Gürbüz, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, **Atatürk Yolu**, Mayıs-Kasım 2002, C.8, Yıl:5, S. 29-30, s.91; Türkkiye Ataöv, **Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu**, I. Basım, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968, s.105-119.

ve Filipinlerin kontrolünü ele geçirmesini sağladı. Bunlar Monroe Doktrini'nin ruhuyla taban tabana zıt emperyalist hareketlerdi.

Woodrow Wilson her ne kadar ABD'yi savaştan uzak tutarak sadece savaşın yarattığı ticaret potansiyelinden yararlanmak istediye de savaşın bir gün Amerika'nın da kapısını çalacağı ihtimalini göz ardı edemiyordu. Nitekim Almanlar kapıyı ilk kez 17 Mayıs 1915'te çaldı. Bir İngiliz yolcu gemisi olan Lusitania İrlanda açıklarında, Alman denizatlısının torpido saldırısı sonucunda battı ve 1200'den fazla insan öldü. Bunların arasında 128 ABD vatandaşı bulunuyordu.¹³ Wilson savaş ilanı olmasa da sert bir dille kaleme aldığı notayı Alman elçiliği vasıtasıyla Berlin'e gönderdi.¹⁴ ABD tarafsızlığını korudu. Wilson'un Amerika'yı savaştan uzak tutması, onun, "O bizi savaşa sokmadı" sloganıyla 1916 seçimlerinden galip çıkarak başkanlık koltuğunda kalmasını sağladı.¹⁵ Her şey yolundaydı. İşlerini sürdüren Amerikalı tüccarlar ve bankalar savaşın çok iyi bir gelir kaynağı olduğunun farkındaydılar. İnsanlar işlerini sürdürüyordu ve amaç para kazanmaktı. Amerikalı bankacılar Fransa ve İngiltere'ye borç para veriyor, onlar da Amerika'dan silah ve cephane alıyorlardı.¹⁶ Ancak bu ortam uzun sürmedi. Almanlar Amerika'nın kapısını ikinci kez 1917'de çaldı. 8 Amerikan ticaret gemisi Atlantik'te Almanlar tarafından torpillenerek batırıldı. Bunun yanı sıra Meksika'yı ABD'ye kışkırtmak suretiyle savaşa sokmaya yönelik bir Alman girişimi de ortaya çıkarıldı. Bütün bu gelişmeler Amerika'da Alman aleyhtarlığını arttırdı. Bu ortamda barışı sürdürme ve savaştan uzak kalma çabaları sonuçsuz kaldı.¹⁷ 3 Şubat 1917'de Başkan Wilson akşam saat sekizde Temsilciler Meclisi ve Senato'nun önünde bir konuşma yaparak Almanya'ya savaş ilan edilmesini istedi.¹⁸ Wilson şöyle seslendi: "...Bizzat medeniyetin geleceği söz konusu olduğundan milleti savaşa, savaşların en felaketlisine sürüklemek korkunç bir şeydir. Fakat hak barıştan daha kıymetlidir ve biz daima

¹³ George Brown Tindall, David E. Shi, **America A Narrative History**, New York, 1996, s. 1035.

¹⁴ Notanın tam metni için bkz. Jennifer D. Keene, **The United States and the First World War**, Harlow, Longman, 2000, s.91-92

¹⁵ Divine-Breen, **a.g.e**, s.701-702

¹⁶ Nevins-Commager, **a.g.e**, s.380 ; savaşın ABD ekonomisine yaptığı katkılar için bkz. Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)**, C.2, Çeviren: Adnan Cemgil, İstanbul, Altın Kitaplar, 1969, s. 304-307 ; Nauf Kuyucuklu, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1982, s. 245-255

¹⁷ Nevins-Commager, **a.g.e**, s. 381

¹⁸ Ali Çimen, **Tarihi Değiştiren Konuşmalar**, Birinci Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2005, s. 88-89. Wilson'un konuşmasının İngilizce metni için bkz. Gerald J. Goodwin, vd., **A History of The United States**, New York, 1985, s. 616-617; Keene, **a.g.e**, s. 92-93 ; Woodrow Wilson bu tür açıklamaları savaş boyunca tekrarlamıştır bkz. "Wilson'un Yeni Nutku", **Vakit**, 5 Eylül 1334, no: 341, s.1

yüreğimizin derinliklerinde taşıdığımız şeyler için savaşaacağız, hakkın evrensel egemenliği için savaşaacağız. Hizmet edilecek hiçbir bencil amacımız yok. Dominyon istemiyoruz, fetih istemiyoruz. Ama dünya demokrasi için güvenli hale getirilmelidir. Küçük milletlerin hak ve hürriyetleri için bütün milletlere barış ve emniyet getirecek ve nihayet dünyayı özgün yapacak bir şekilde hür milletler birliği vasıtasıyla bütün dünyada hakkın hakim olması için savaşaacağız. Ve böylece cennetteki barış tüm dünyaya getirilecektir...” Wilson savaşı sona erdirecek şeyin yine savaş olduğuna inanıyordu.

Wilson’un Almanya’ya karşı savaş ilanı isteği, senatoda 6 Nisan 1917’de oylamaya konuldu ve 50 red oyuna karşılık 373 oyla kabul edildi.¹⁹ Amerika tarafsızlık politikasına son vererek resmen I. Dünya Savaşı’na girmiş bulunuyordu. Peki ABD’yi savaşa götüren gerçek nedenler neydi? I. Dünya Savaşı’na kadar ABD dış politikasına yön veren Monroe Doktrini ve Açık Kapı ilkesi savaşın başlamasıyla bir tehditle karşı karşıya kaldı. Wilson, Lusitania’nın batırılması olayından sonra soğukkanlılığını muhafaza etmeyi başardı. Ancak Almanlar, ticaret gemilerine saldırarak Amerika’nın Atlantik’teki ticaretine zarar vermeye başlamasıyla birlikte Wilson tutumunu daha da sertleştirerek savaş ilan etti. Almanya’nın Orta Doğu, Afrika ve Uzak Doğu’da önemli ölçüde nüfuz sahibi olması ABD’nin Açık Kapı ilkesine büyük darbe vuruyordu. Özellikle Atlantik’te dolaşan Alman denizatlıları Amerikan ticaret gemilerine saldırınca denizlerdeki serbest dolaşım önlenmiş ve Amerika’nın ekonomisi darbe almıştı.²⁰ Wilson ABD’nin bağlı olduğu bu temel ilkelerin uygulanması önündeki en büyük engel olan Almanya’ya karşı savaşa girerken Amerika’nın savaşa girme nedenlerini çok daha farklı çerçevede dünya kamuoyuna ilan etti. ABD, Almanya’nın savaşı kazanması sonucu kendi güvenliğini ve uluslar arası ticaretteki var olma mücadelesini tehlikede gördüğü için savaşa katıldı.²¹ İşte tam bu noktada karşımıza Wilson’un ünlü 14 maddelik prensipleri çıkmaktadır. İleride hazırlanış aşamasını inceleyeceğimiz bu prensiplerin 3 ve 12. maddelerini burada ayrıca ele almak istiyoruz ki, 3. ve 12. maddelerle birlikte Wilson, Amerika’nın yeni dış politikasının asıl amacını üstü örtülü olarak ortaya koymaktadır. Eğer Avrupa’nın politikasına ve savaşlarına karışılacak

¹⁹ Todd-Curti, **a.g.e.**, s. 630.

²⁰ Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları**, İstanbul, SBF Yay., 1982, s. 112

²¹ A. Ş. Esiner, **Siyasi Tarih (1915-1939)**, Ankara, 1953, s. 33

olursa bunun yasal dayanağı ne olacaktı? Dünyada “demokrasinin önderliğini” yapacak bir ulus için uluslar arası arenada hangi prensipler çerçevesinde mücadele verilecek ve ABD çıkarları hangi prensipler dahilinde korunmaya çalışılacaktı.

Wilson 14 prensibiyle ortaya koyduğu “yeni diplomasi” kuramıyla savaştan elde edemediği maddi kazançları diplomatik yollarla masa başında elde etmeyi planlıyordu.²² 3. maddeye baktığımızda bu maddenin “Açık Kapı ilkesi” ile aynı amacı güttüğünü görmekteyiz. Bu maddeye göre “barışı kabul eden ve onun devamlılığı için birleşen bütün milletlerin arasında mümkün mertebe bütün iktisadi engellerin kaldırılması, ticaret alanında eşit hakların tesisi.” kabul ediliyordu.²³ Bu madde ortaya koyuyor ki Wilson maddi kazançlar peşindeydi ve bunun için eşit rekabet ortamını yaratmayı planlıyordu. Bu maddeyle ilgili olarak bir üst madde olan 2. madde de ise Wilson, denizlerde tam serbestiyi amaçlıyordu. Bu serbesti, eşit rekabet için ön koşuld.

Wilson’un üzerinde durduğu diğer önemli nokta, Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren ve imparatorluk içindeki uluslara kendini yönetme hakkı tanıyan “self-determinasyon” ilkesiydi. Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere geniş bir muhtariyet tanınarak yeni pazarlar elde edilecekti. Bu bölgelerdeki nüfuzu malum olan diğer Avrupa devletleri ile ekonomik alandaki rekabet böylelikle daha kolay olacaktı. Orta Doğu’da ne kadar potansiyel nüfuz bölgeleri yaratılırsa ABD’nin ekonomik alanda elde edeceği gelir o kadar fazla idi.

Burada gözden kaçırılmaması gereken asıl nokta Wilson’un 12. madde ile gündeme getirdiği “self-determinasyon” ilkesi aslında sömürge ve işgal altındaki milletlere hemen özgürlüklerini kazandırmamasıdır. Buna en iyi örnek Vietnam’dı. Versailles’te garsonlukla uğraşan ve daha sonra ABD’ye karşı verilecek bağımsızlık mücadelesinin lideri olan Ho Chi Minh, ülkesinin Fransa’ya karşı verdiği özgürlük mücadelesinin Wilson tarafından desteklenmesini istiyordu. Ancak Wilson’un gözünde bu talebin hiçbir değeri yoktu ve Minh’in bütün görüşme isteklerini geri çevirdi.²⁴ Vietnam örneğine benzer bir şekilde İrlanda sorununda da aynı tavrını sürdürdü ve İrlandalı milliyetçilerin kendilerini İngiliz yönetiminden kurtarma teşebbüslerine ilgi göstermedi. Konferans süresince İrlanda meselesinin İngiltere için bir iç sorun olduğu

²² Gürbüz, **a.g.m.**, s.90

²³ 14 Prensibin tamamı için bkz. **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 342, s.1; 14 Prensip ve Wilson’un 27 Eylül tarihli nutku ile 4 Madde’si için ayrıca bkz. “Yeni Umumi Sulh Teklifi”, **Tanin** 6 Teşrinievvel 1334, no: 3525, s.1-2

²⁴ Gürbüz, **a.g.m.**, s.90

ve karışılmayacağı düşüncesini savundu. Ona göre İrlandalılar zaten demokratik bir ülkede yaşamaktaydı ve kendi sorunlarını demokratik bir yolla çözebilirlerdi.²⁵ 12. maddeye rağmen, Wilson'un bağımsızlık peşinde koşan halklara bu şekilde ilgisiz kalması 14 maddeden oluşan Wilson Prensipleri'nin asıl amacının ne olduğunu ortaya koyuyordu.

²⁵ Margaret Mc. Millan, **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikayesi**, İstanbul, ODTÜ Yayıncılık, 2004, s.19

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ

1. 1918-1919 ARASI TÜRKİYE-ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. Osmanlı Devleti ve ABD Siyasi İlişkileri

1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Barış İsteği ve Kopan İlişkileri Yeniden Kurma Çabası

Kanlı geçen dört uzun yılın ardından 1918 senesinin Eylül ve Ekim ayında Osmanlı Devleti için esas sorun savaşa son veren bir mütarekenin imzalanmasıydı. Eylül ayında başlayan İtilaf saldırısı ile Bulgar cephesi çöktü ve bunun sonucunda da Bulgaristan 29 Eylül'de imzaladığı mütareke ile savaş dışı kaldı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni batıdan istilaya açık bir hale getirdi. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için de durum pek parlak değildi²⁶. Bu ortamda Bulgaristan'ın münferid sulh girişiminden sonra 4 Ekim'de Bab-ı Âli, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ortak hareket etti ve Amerika'ya bir nota gönderildi. Ortak nota doğrudan Washington'a iletilmedi. Osmanlı Hükümeti 20 Nisan 1917'de Amerika Hükümeti'ne verdiği nota ile diplomatik ilişkileri kesmişti.²⁷ Bu ortamda, Almanya notasını İsviçre; Avusturya-Macaristan ise İsveç aracılığıyla iletirken Osmanlı Hükümeti notasını Madrid'deki Osmanlı sefaretini vasıtasıyla Amerika'ya ilettili.²⁸ Hükümetin Amerika'ya verdiği notanın içeriği Müttefiklerinin verdiği notalarla hemen hemen aynı idi.²⁹ Her üç devlet de Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihli 14 Prensipten ve 27 Eylül nutkundaki esaslara uygun olarak mütareke ve sulh görüşmelerine başlamaya hazır olduklarını belirtti. 5 Ekim tarihinde Madrid Maslahatgüzarımız İbrahim Bey

²⁶ Renouvin, **a.g.e.** s.232-258.; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele** C.I, 2. Basım, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.15-16.; "Müttefiklerimizle Beraber ve Amerika Vasıtasıyla Düşmana Mütareke ve Sulh Teklifi", **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1334, no:342, s.1; Yunus Nadi , "Ne Haldeyiz?", **Yeni Gün**, 1 Teşrinievvel 1334, no:27, s.1

²⁷ Erol, **a.g.e.** s. 68 vd.

²⁸"Sulh Notamız", **Vakit**, 8 Teşrinievvel 1334, no: 344, s.1.; "Hükümet- Osmaniye ile Almanya ve Avusturya Macaristan Hükümetleri Umumi Mütareke ve Umumi Sulh Teklif Etmislerdir", **Yeni Gün**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 32, s.1

²⁹ Renouvin, **a.g.e.** s.240.

Osmanlı Hükümeti'nin notasını İspanya Hükümeti'ne tebliğ etti ve İspanya Hükümeti de aynı tarihte notamızı Washington'a iletti.³⁰ Söz konusu nota şöyledir:

“Zirde vaz’-ı ale-l-imza Devlet-i Osmaniye maslahatgüzarı hükümet metbuasından aldığı emir üzerine Hükümet-i Kraliye’den şurasını rica ile kesb-i şeref eder ki Osmanlı Hükümeti'nin Cemahir-i Müttehide Amerika Reisicumhurundan sulh emr-i iadesini üzerine almasını ve bilcümle hükümet-i muhasımayı bu talebdan haberdar ederek kendilerini müzakerata başlamak üzere murahhaslar teminine davet etmesini rica ettiğini Cemahir-i Müttehide Amerika Reisicumhuru Efendiye tebliğ etsin”.

Hükümet-i Osmaniye, Cemahir-i Müttehide Amerika Reisicumhurunun Kanunisani 1918 tarihinde Kongre'ye gönderdiği beyannamesinde ve muahharen vakıa olan beyanatında ve hususiyle 27 Eylül tarihli nutkunda çizdiği programı müzakerata esas olmak üzere kabul eder. Sefk-i dimaya nihayet vermek üzere Hükümet-i Osmaniye karada, denizde ve havada derhal umumi mütareke akdine delalet edilmesini rica eyler”.³¹

Notamızın İspanya Hükümeti vasıtasıyla ABD'ye bildirilmesinden sonra Hükümeti ve kamuoyunu meşgul eden şey, notamıza verilecek cevap ve ABD ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve geliştirilmesi meselesi oldu.

Sulh teklifimizin sonrasında 8 Ekim'de Talat Paşa Hükümeti istifa etti ve yerine 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa kabinesi kuruldu.³² İzzet Paşa kabinesinin üzerinde durduğu temel nokta pek tabii ki mütareke konusu idi.³³

Yukarıda da değindiğimiz gibi notamıza ABD tarafından verilecek cevap meselesi Hükümeti ve kamuoyunu meşgul etmekteydi. Basında bu konuda bir takım haberler yer alsa da bunlar daha sonra yalanlandı. Vakit'in 8 Ekim tarihli yazısında notamıza cevap geldiği konusunda şehirde dolaşan rivayetlerin asılsız olduğu belirtilmiş, hava koşulları nedeniyle telsiz telgraf iletişimi kesildiği için bu tarzda bir haberin gerçek dışı olduğu vurgulanmış ayrıca Amerika'nın İtilaf grubunun siyasi rehberliğini yapması ve müttefiklerine sözünü geçirebilecek kudrete sahip olması

³⁰ Buna mukabil Almanya ve Avusturya notaları Washington'a 6 Ekim'de ulaşmıştır. Bkz. **y.a.g.e.** s.241

³¹ “Sulh Notamız”, **Vakit**, 8 Teşrinievvel 1334, s.1.

³² Feridun Ergin, “Mütareke Kabineleri”, **AAMD**, C.VIII, S.21, Temmuz 1991, s.391; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1953, s.1981; “Kabinenin İstifası”, **Yeni Gün**, 9 Teşrinievvel 1334, no: 35, s.1

³³ Yunus Nadi, “Sulh Hükümeti”, **Yeni Gün**, 12 Teşrinievvel 1334, no: 38, s.1.

nedeniyle Wilson'un kendi esasları dahilinde imzalanacak bir sulh teklifine hayır diyemeyeceğinin de altı çizilmiştir.³⁴

Bab-ı Âli'nin notasına Wilson'un cevap vermekte gecikmesi hükümet çevrelerinde ve halkta mevcut gerginliği arttırdı. Basında söz konusu gecikmenin nedenleri üzerinde tartışmalar başladı. Ahmet Emin gecikmenin nedeni olarak haberleşme sistemindeki aksaklıkları ileri sürdü.³⁵ Fakat 17 Ekim tarihli yazısında cevabın gecikmesi konusunda iki ana neden üzerinde duruyordu. Bunlardan birincisi, sulh masası başına gelmezden evvel her şeyin sağlam bir esasa bağlanması, ikincisi ise Müttefikler arasındaki maksat farkı idi. Ona göre İngiltere ve Fransa istila fikrini savunmakta, Amerika ise buna tam anlamıyla karşı olmakla beraber bir insaniyet programı takip etmekte idi.³⁶ Emin, devamla “münferid sulh mu” yoksa “müşterek sulh mu” konusuna da değinmekte ve şöyle demektedir: “...Münferid bir sulh İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bila-kayd-u şart teslim-i nefis etmek ve onlardan inayet beklemek demektir... Diğer taraftan biz Amerika ile hal-i harbde bulunmadığımız için münferid bir sulh müzakeresine Amerika iştirak etmeyecek ve Mr. Wilson tarafından izhar edilen ve bizim lehimize neticeler verebilecek olan bazı esasat bi-t-tabi hiç mevzubahis olmayacaktır. Wilson'un nüfuzu altında bir cihan sulhu akd olunduğu sırada biz kendimizi İngiliz ve Fransız amalinin çemberi içine hapsetmiş olacağız. Halbuki müşterek bir sulhe Wilson nazariyeleri hakim olacaktır...” Yunus Nadi de Ahmet Emin'le aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Fakat bununla birlikte önemli olan şeyin bir an önce bu bekleminin sona erip milletin muhtaç olduğu barış ortamına kavuşması olduğunu belirterek hükümetin layık ve lüzumlu olduğu şekilde hareket edeceğine inandığının altını çizmiştir.³⁷

Nihayet Wilson, İngiltere, Fransa ve İtalya ile yaptığı temasları tamamladıktan sonra 23 Ekim'de Almanya, 24 Ekim'de de Osmanlı Devleti'ne olumlu cevap verdi.³⁸ Sulh Wilson'un ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda yapılacaktı.

³⁴ Bkz., **Vakit**, 8 Teşrinievvel 1334, s.1. Bu konudaki diğer söylentiler için ayrıca bkz.. “Mütareke ve Sulh Teklifimize Dair Müsaid Haberler ve Tefsirler”, **Vakit**, 7 Teşrinievvel 1334, no:343, s.1; Ahmet Emin, “Sulh Teklifimiz”, **Vakit**, 7 Teşrinievvel 1334, no: 1334, s.1; Yunus Nadi, “Umumi Sulhe Doğru” **Yeni Gün**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 32, s.1.

³⁵ Ahmet Emin, “Wilson'un Cevabı”, **Vakit**, 11 Teşrinievvel 1334, no: 347, s.1; ayrıca bkz. “Wilson'un Cevabındaki Tehir ve Bundan Çıkan Mana”, **Vakit**, 10 Teşrinievvel 1334, no: 346, s.1

³⁶ Ahmet Emin, “Sulh Meselesinde Vaziyetimiz”, **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1334, no: 353, s.1. Yazarın aynı fikirdeki başka bir yazısı için bkz. “Sulh Kapısında”, **Vakit**, 19 Teşrinievvel 1334, no: 355, s.1

³⁷ Yunus Nadi, “Münferid mi Müşterek mi?”, **Yeni Gün**, 19 Teşrinievvel 1334, no: 45, s.1

³⁸ Ergin, **a.g.m.**, s.394; “Wilson'un Cevabi Notası Geldi”, **Yeni Gün**, 25 Teşrinievvel 1334, no: 51 s.1

Yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi için en önemli konu mütarekenin imzalanmasıydı. Sulh konusunda en büyük güvence tabi ki Wilson Prensipleri idi. 10 Ekim’de Meclis-i Mebusan’ın açılış münasebetiyle Vahdettin, irad eylediği nutukta Osmanlı Devleti’nin bu yöndeki beklentisini açıkça dile getirdi: “...Amerika Reisicumhuru Mösyö Wilson’a harb-i umuminin tesviye-i katiyyesinin ve müstakbel münasebat-i memâlikin istinadgâhı olmak üzere dermiyan eylediği esasât dairesinde sulh müzakeresine hazır olduğumuz biz ve Mütteliklerimiz tarafından bildirilmiştir...”³⁹ Aynı beklenti 8 gün sonra hükümet programını Meclis-i Mebusan’da okuyan Ahmet İzzet Paşa tarafından dile getirildi.⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa programında “sulh-ü hariciye” konusunda şunları söyledi: “Heyetimiz bütün efrad-ı milletin aştan olduğu müsalemet-i hariciyeyi biran evvel temin için sarf-ı mesai eylemektedir. Amerika Reisicumhuru tarafından ilan edilmiş olan hak ve adl esaslarına müstenid bir sulhu kemal-i hulul ile kabul edeceğiz”.

Mösyö Wilson’un Washington’un mezarında irad eylediği nutukta dermiyan olan arazi, hakimiyet-i milliye, münasebat-ı siyasiye, ihtilafat-ı iktisadiye mesailinin kendi nüfuz-u haricilerinin veya rüçhan-ı siyasilerini temin etmek isteyen milel ve akvamın menfaatleri esasına nazaran değil, doğrudan doğruya alakadar olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde hall ve tesviyesi düsturuna tamamen taraftarız.”⁴¹

Ahmet İzzet Paşa programına devamla, 12. maddede yer alan Türk hakimiyeti altında yaşayan anasırın durumu hakkında ise; “...Hükümetin şimdiden bila-tefrik cins ve mezhep bil-cümle anasırın hukuk-u siyasiye-i memlekette müsavaten istifadelerini, serbesti-i inkişaflarını ve idare-i umuru memlekete her suretle iştiraklerini temin eyleyecek ve akallerin muhafaza-i hukuku için kavanin-i intihabiyemizde icab eden tadilatı teklif edecektir”.

Görüldüğü gibi padişahından sadrazamına yöneticisinden halkına kadar bütün Türk milleti yeni kurulacak barış düzeninde umutlarını Wilson’un 14 ilkesindeki esaslara bağlamış durumdaydı. Bab-ı Âli’nin, müttelikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile müştereken Wilson’a gönderdikleri mütareke ve sulh

³⁹ “Nutm-u İftitahi-yi Hümayun”, **Yeni Gün**, 11 Teşrinievvel 1334, no:37, s.1

⁴⁰ **MMZC**, C.I, Devre:3, İctima:5, İnikad:4, s. 28-36; Akşin, **a.g.e.** s.28; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi** 1.Kitap, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991 s.64.

⁴¹ Yunus Nadi, Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin bir “müdafaa-yı milliye hükümeti” olacağını yazılarında belirtmektedir bkz. Yunus Nadi, “Sulh Hükümeti”, **Yeni Gün**, 12 Teşrinievvel 1334, no:38 s.1.

teklifine olumlu cevap gelmesi üzerine, Hükümet'te ve özellikle de Ayan'da barış görüşmeleri öncesinde hazırlıkların tamamlanması konusu günün meselesi haline geldi. Bunu yanına tüm ümitlerin Wilson İlkelerine bağlanması basında, Nisan 1917'de Amerika ile kesilen siyasi münasebetlerin iadesi sorununun tartışmaya konulmasına neden oldu.⁴²

Barış görüşmelerine hazırlık konusunda ilk girişim, Ayan'ın 19 Ekim tarihli toplantısında Damat Ferit Paşa'dan geldi. Wilson İlkelerinin kabulü dolayısıyla tehlikeye girdiğini kabul ettiği Osmanlı ülke bütünlüğünü daha yakından izleyip koruyabilmek için hariciye encümeni kurulmasını teklif etti.⁴³ Damat Ferit Paşa sulhe esas olarak Wilson'un beyanatının kayıtsız şartsız kabulü Devlet-i Osmaniye'nin kurtuluş ümidini, dönüşü ve telafisi olmayacak bir surette yok ettiğini savundu. Amerika doğrudan doğruya Şark işleriyle alakadar olmadığından, sınırları dahilinde 80 milyondan fazla Müslüman'ı idare etmekte olan İngiltere ve Fransa Hükümetlerine sulh teklifi ona göre "nezaket-i milliye"ye daha uygundu. Çünkü bu iki devlet altmış dört sene önce Hıristiyanlık namına, Hıristiyanların hamisi sıfatıyla İstanbul üzerine yürüyen Rusya İmparatorluğu'na karşı Devlet-i Osmaniye ve İslamiye'nin selameti için Kırım Harbi'nde üç yüz binden ziyade asker göndermiştir.

Damat Ferit Osmanlı Devleti'nin kendi sulhunü tam bir serbesti ile yapmak hakkını kullanması taraftarıdır. Bu serbestlik de sulh teklifinin Amerika yerine İngiltere'ye yapılmasıyla sağlanabilir. Eğer sulh teklifi Amerika yerine, Hindistan'daki Müslümanlar nedeniyle İstanbul'u "makamât-ı mukaddese"nin kapısı add eden ve Şark siyasetine yön veren İngiltere'ye yapılsaydı savaşın hakkımızda doğurduğu kötü sonuçları ihtimal ki değişecekti.

Ferit Paşa sulhe esas teşkil eden Wilson İlkeleri'nin incelenmeden kabulü ve bu konuda yapılacak küçük bir hatanın, var olan büyük tehlikeyi daha da arttıracığını dile getirdi. Buna en büyük örnek olarak da 12. maddedeki Boğazlardan serbest geçiş konusu gösterdi. Ona göre bu durum 1841 Londra Mukavelesi ile zaten sağlanmıştı. Bu ortamda bundan başka talep edilen şeyin ne olduğunu sordu. "Boğazları savunan istihkamı yıkmak mı yoksa Saltanat-ı Seniyye'nin hukuk-u hükümraniyesi ilga edilerek

⁴² Yunus Nadi, "Hükümetin Vaz'-ü Vazivesi" **Yeni Gün**, 22 Teşrinievvel 1334 no:48 s.1; "Bugünün Vazifesi" **Yeni Gün**, 11 Teşrinievvel 1334 no:37 s.1.

⁴³ Damat Ferit Paşa'nın söz konusu takriri ve tartışmalar için bkz. **MAZC**, C.I, Devre:3, İçtima:5, İnikat:2, s.12-17; Akşin, **a.g.e.** s.43-45.

Cebelitarık'taki gibi uluslararası bir hale mi getirmek? Böyle yapılacaksa İstanbul'un uluslararası durumu ne olacak?"

Damat Ferit Boğazlar meselesinden sonra sözü aynı maddedeki azınlıklar konusuna getirdi. "Türk hakimiyeti altında bulunan akvama serbesti-i tekamül salahiyeti verilmelidir tabirinden amaç nedir? Eğer bu hak Cemiyet-i Osmani'deki her ferde tanınacaksa bu pek tabidir. Fakat serbesti-i tekamülden maksat bu halkaların istiklali ise bunu kabul etmek birkaç kişinin elinde değildir." Ona göre Wilson'un ilkelerini, tek bir milletten (millet-i vahide) oluşan devletler kabul edebilirdi. Ancak Devlet-i Osmaniye bunu kayıtsız şartsız kabul ederse, parçalanmasını kendi rızasıyla kabul etmiş olacaktı.

Ferit Paşa'nın tavrında üzerinde durduğu bir diğer ilginç nokta demokrasi ilkesiydi. "Amerika ve Avrupa düvel-i itilafiyesi bu savaşın nedeninin milletlere saadet ve müsalemet getiren demokrasi usulünün istihsalı olarak göstermektedirler. Bu cihetle bu ilkenin Osmanlı saltanatını belaya uğratacağından korkulmalıdır. Cenabıhak bu mülkü demokrasiden muhafaza etsin."

Damat Ferit Wilson Prensiplerine kayıtsız şartsız "evet" demenin ve ona bel bağlamanın, Osmanlı Devleti'ni dönüşü olmayan bir yola sürükleyeceğini belirtmekte, İngiltere ile yapılacak bir sulhün devlet için daha hayırlı olacağını vurgulamakta idi. Ancak aynı Damat Ferit Konferans'a katılımıyla 26 Haziran 1919'da Dörtler Meclisi'ne verdiği ve bizim ileride ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz muhtırasında Osmanlı Devleti'nin isteklerini Wilson Prensipleri üzerine oturtacaktı.

Sulh'e hazırlık olarak ikinci girişim yine bir Meclis-i Ayan üyesi olan Çürüksulu Mahmut Paşa'dan geldi. 9 Aralık'taki Ayan toplantısında bir tavrı veren Mahmut Paşa, Wilson Prensiplerini kabul ve tatbik edeceğini ilan eden Hükümet-i Seniyye'nin, sulh hazırlıkları için resmi ve gayri resmi yetkililerden oluşan heyetler meydana getirmesini teklif etti.⁴⁴ Mahmut Paşa tavrında Türk milletinin her milletten ziyade sulhe muhtaç olduğunu, Hükümetin Wilson Prensiplerine göre teşkilatını tanzim etmesini, adliye, maliye ve maarif konusunda asrın ihtiyaçlarına göre gerekli düzenlemelerin yapılmasını dile getirdi. Azınlıklar konusuna da değinen Mahmut Paşa, memlekette yaşayan bütün azınlık unsurlarının "hukuk ve vezaif-i içtimaiyeden suret-i tamme ve halis-ânede müstefid olarak emniyet ve i'timad ile mazhar-ı refah ve rahat olmaları"

⁴⁴ Çürüksulu Mahmut Paşa'nın tavrı ve Meclis-i Ayan'daki tartışmalar için bkz. **MAZC**, C.1, Devre: 3, İctima:5, İnikat: 14, s.157-163 ; "Meclis-i Ayan", **Vakit**, 10 Kanunievvel 1334, no: 407, s.1-2 ; "Sulh Hazırlıkları Meselesi", **Vakit**, 11 Kanunievvel 1334, no: 408, s.1

düşüncesindedir. Mahmut Paşa sözlerine devamla “...Devletimiz sulh-ü umumiyenin istimrarına ve adl-i hakkın ile-l-ebet hükmü-ferma olmasında en ziyade rağbetkar ve alakadardır... Devlet-i Osmaniye’nin hiç olmazsa uzun bir müddet harpten vareste kalması icap eder. Binaenaleyh memâlik-i şahanenin İsviçre şeklinde muhafaza-yı bi- tarafisinin düvel-i muazzamaca zaman-ı umumi altına alınması fikrini heyet-i âliyye arza cüret ederim. Boğazlar meselesi dahi bu suretle en makul bir tarz-ı halle iktiran eder kanaatindeyim.” dedi.

Mahmut Paşa’nın taktirini okumasından sonra Meclis-i Ayan’da başlayan müzakeratta Damat Ferit Paşa, 19 Ekim’deki Ayan toplantısında Wilson Prensiplerine karşı aldığı tavrını burada da sürdürdü. Ferit Paşa, taktirde bahsolunan Wilson Prensiplerinden ne kast edildiğini anlayamadığını ve bu prensiplerin Devlet-i Aliye ile Avusturya’nın parçalanmasına yönelik olduğu için burada söz edilmemesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine söz alan Çürüksulu Mahmut Paşa Wilson Prensiplerinden ne anladığını, “...kaffe-i milel ve akvamin ve ekseriyetle beraber ekalliyetlerin dahi adalet dairesine hukukunu kafi bir şekilde idare te’sisi suretinde telakki ediyoruz” diyerek açıkladı.

Ayan üyesi Seyit Bey ise asıl önemli olan noktanın Wilson Prensiplerinden Devlet-i Osmaniye’nin ne anladığını bilmek olduğunu belirterek “Devlet-i Osmaniye’ye taalluk eden madde-i mahsusanın meal-i mefhum-u hakikisi nedir?” sorusunu sormuş ve bunları anlayıp tetkik etmenin gerekliliği üzerinde durmuştur.

Görüldüğü üzere tartışmalara hakim olan nokta sulhe esas teşkil eden prensiplerin Osmanlı Devleti’ne ilişkin taraflarıydı. “Bu prensiplerden Osmanlı Devleti azami ölçüde nasıl faydalanabilirdi?” Genelde hakim olan görüş, sulhün Wilson Prensiplerine göre imzalanacağı idi. Eğer hazırlıklar buna göre yapılırsa savaş sonucunda uğranılan zarar ziyadesiyle telafi edilebilirdi. Bunun yanında Damat Ferit Paşa’nın başını çektiği bazı devlet adamları ise Wilson Prensiplerinin kabulünün, kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına geleceğini savunuyordu. Bu, özellikle İngiliz taraftarlarınca kabul gören bir görüştü.

Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti için önemi tartışılırken söz konusu olan diğer bir mesele yukarıda da belirttiğimiz gibi savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri ile kesilen ilişkilerin iadesi idi. Basında, özellikle Vakıf gazetesi, bu konuya değinmekteydi. Çünkü sulh Wilson Prensiplerine göre imzalanacaktı ve İtilaf Devletleri

de bunu kabul etmişti. Ahmet Emin bu durumu 17 Ekim tarihli yazısında dile getirdi. Ona göre yapılacak şey şuydu: "...Amerika bugün, terazinin iki kefesini arasındaki farkı husule getirdiği gibi nihayetsiz askere, paraya ve vesaitine maliktir. Sulh müzakeratı sırasında her halde sözüne geçirmeye muktedir olacaktır. Bunu için mevcut şartlar dairesinde bizim için en selim yol, el-yevm dahil olduğumuz yoldur. Sulh-ü münferid tehlikesinden kurtulup müşterek bir sulh masasına varmaya muvaffak olursak Wilson esasâtının gölgesi altına girmiş ve hayatımızı yarı yarıya kurtarmış oluruz..."⁴⁵ Bu ortamda yapılacak şey belliydi: Amerika ile kesilen siyasi ilişkiler yeniden başlatılmalı ve sonrasında da geliştirilmeliydi. Çünkü Amerika'nın diğer İtilaf Devletlerinin aksine Orta Doğu'da özellikle de Osmanlı Devleti üzerinde asırlardan beri süren bir paylaşım rekabeti yoktu. Üstelik savaş sırasında iki devlet doğrudan birbiriyle muharip olmamış, dolaylı olarak savaşta karşı cephelerde bulunmuşlardı. Ayrıca Amerika'nın Osmanlı torakları dahilinde bir çok eğitim ve hayır müessesesi mevcuttu. Bu faktörler ve her şeyden önemlisi Wilson Prensiplerinin sulhe esas teşkil edecek olması Amerika ile siyasi ilişkilerin yeniden başlaması için kâfi nedenlerdi.

İlişkilerin yeniden kurulması konusunda ön plana çıkartılan nokta iki ülkenin doğrudan birbirine savaş ilan etmemiş olmasıydı. İlişkilerin kesilmesinin savaş ilan etmek anlamına gelmediğinin altı önemle çiziliyordu.⁴⁶ İlişkilerin kesilmesi bizim tarafımızdan gerçekleştiği gibi yeniden başlaması için gerekli girişim de bizim tarafımızdan olmalıydı. Vakit gazetesinde yer alan haberlerde Amerika'nın ülkemize siyasi bir temsilci göndermesinin yerinde bir hareket olacağına altı önemle çizilmektedir. "Şark'taki mesailin soğuk kanla ve ihtiraslar uyandırmayacak bir tarzda halli maksadıyla Amerika'nın fiili bir iştirak ve müdahalede bulunması pek faydalı olacağı hakkında Washington'un bi-l-vasıta nazar-ı dikkati celp edilebilir."⁴⁷

Hariciye Nazırı Ahmet Nabi Bey Amerika ile ilişkilerin iadesi meselesinde "Tasvir-i Efkar" gazetesine verdiği demeçte bazı önemli noktalara değinmekteydi.⁴⁸ Hariciye Nazırı Amerika ile "teceddüt-ü münasebet" hususunda gerekli girişimlerin yapıldığını belirterek savaş sonrasında başkentlerden birinde görev almış süferamızdan

⁴⁵ Ahmet Emin, "Sulh Meselesinde Vaziyetimiz", **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1334, no: 353 s.1 ; "Wilson'un Cevabı", **Vakit**, 11 Teşrinievvel 1334, no: 347, s.1; aynı doğrultuda görüşler için bkz. Yunus Nadi, "Sulh ve Müsahamamızda İngiltere ve Amerika", **Yeni Gün**, 29 Teşrinievvel 1334 no: 116, s.1; "İngiltere ve Biz", **Yeni Gün**, 29 Teşrinievvel 1334 no: 116, s.1

⁴⁶ "Münasebat-ı Siyasiyemiz Nasıl İade Olunabilir?", **Vakit**, 21 Teşrinievvel 1334, no: 357, s.1

⁴⁷ "Amerika'nın Müdahalesi", **Vakit**, 17 Teşrinisani 1334, no: 384, s.1

⁴⁸ "Hariciye Nazırıyla Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 30 Teşrinievvel 1334, no: 2545, s.1

birinin bu girişime memur edildiğini söylemiş bununla birlikte kesin isim vermekten de kaçınmıştır. Ahmet Nabi Bey bu işin doğal olarak biraz vakit alacağından beklemek gerektiğinin de altını çizmekteydi. Muhabirin, eski hükümetin Amerika ile ilişkileri kesmesi konusundaki sorusuna cevaben Ahmet Nabi Bey, bu meselede bir yorum yapmayı uygun bulmadığını fakat bunun hata olup olmadığının tartışılmasının da gereksiz olduğunu vurguladı. Ayrıca hükümetin bu kararı verirken Almanya'nın etkisi altında kaldığının gözden kaçırılmaması gerektiğini de belirtti.

İlişkilerin iadesi amacıyla hükümetin yaptığı girişimler sonuçsuz kalmamış olacak ki Amerika Sefareti Baştercümanı Mr. Lewis Heck, Amerika'nın "mümessil-i siyasi"si olarak 4 Aralık'ta Türkiye'ye geldi ve 28 Aralık'ta da görevine resmen başladı.⁴⁹ Mr. Heck'in vazifesi "Amerikalılara ait menafin muhafazası" idi. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin iadesi ancak sulhun imzasından sonra gerçekleşecekti. Heck 29 Aralık'ta Yeni Gün gazetesine verdiği demeçte vazifesini şöyle tanımladı: "Bizim burada kıtaatı-ı askeriyemiz ve sefain-i harbiyemiz yoktur. Bundan başka biz birbirimizle muharib de değiliz. Aramızda muhasamat da cereyan etmemiştir. Fakat müttefiklerimiz burada birer heyet- i murahhasası var. Hükümetim de beni bu İtilaf heyetleriyle teşrik-i mesai etmek ve heyetler arasında Amerika Cumhuriyetini temsil eylemek üzere komiser namıyla memur etti. Binaenaleyh Amerika mümessili sıfatıyla i'fa-yı vazife edeceğim." Heck bunun yanında diğer İtilaf Devletleri mümessilleri gibi mütareke ve bundan doğacak meseleler hakkında çalışacağını, Amerika'nın her türlü menfaatini müdafaa edeceğini de belirtti. Müdafaa edeceği Amerikan menfaatlerini sıralayan Heck bunlar arasında Türkiye'deki Amerikan müessesatını ve mekteplerini saydı. Bunun dışında ilişkilerin kesilmesiyle askıda kalan ticarete de işaret etti.

Heck iki ülke arasındaki ilişkilerin kesilmesi konusunda ise ilişkilerin Osmanlı Hükümeti'nce kesildiğini, Amerika'nın Türkiye ile ilişkilerini asla kesemeyeceğini vurguladı.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilere bakacak olursak Amerika'nın 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesiyle 20 Nisan'da Osmanlı Devleti tarafından kesilen ilişkiler, savaşın sona ermesiyle birlikte yavaş yavaş hareketlenmeye başladı. İlişkileri yeniden başlatma teşebbüsü Osmanlı Devleti'nden geldi. Bunda Başkan Wilson'un ilan ettiği ilkelerin barışa esas teşkil edecek olması ana etkendi. İkinci etken ise Avrupalı

⁴⁹ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, TTK, 2004, s.4 ; "Amerika ile Münasebetimiz", **Vakit**, 31 Kanunievvel 1334, no: 428, s.1

devletlere karşı uluslararası alanda dengenin sağlanması idi. Çünkü Amerika'nın Osmanlı toprakları üzerinde İtilaf Devletlerinin aksine paylaşım hesapları yoktu. İlişkilerin yeniden başlatılması sorununa Amerika açısından bakacak olursak, Amerika'nın Osmanlı toprakları dahilinde bulunan hayır ve eğitim kurumları önemli etkendi. Bu nedenle Amerika, savaşın hemen sonrasında Türkiye'ye, bir elçi mahiyetinde olmasa da kendi haklarını koruyacak siyasi mümessiller gönderme yoluna gitti. Diplomatik ilişkilerin gerçek anlamda kurulması Cumhuriyet döneminde gerçekleşti.⁵⁰

1.1.2. Paris Barış Konferansı'nda ABD'nin Türkiye Politikası

ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu hakkında takip ettiği politikayı anlayabilmek için öncelikle Wilson'un 8 Ocak 1918'te ilan ettiği 14 Prensipliğini ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak milletlere uygulanacak olan "manda sisteminin" meydana getiriliş sürecini ve bunun altında yatan nedenleri anlamak gerekmektedir.

1.1.2.1. Wilson Prensipleri'nin Hazırlanışı ve Türkiye'yi İlgilendiren Noktalar

1917 Ekim Devrimi'yle Rusya'nın savaş dışı kalması, Piave'deki İtalyan bozgunu ve Fransa'daki kabine değişikliği İtilaf Devletlerini zor duruma soktu.⁵¹ 1917 yılının sonlarına doğru artık barışa giden yol aranmaya başlandı. Bu ortamda İtilaf liderleri için öncelikli sorunlardan biri, hatta en önemlisi barış koşullarının kendi ulusal çıkarları doğrultusunda imzalanması idi. Bu kaygıyı taşıyanlardan biri de hiç şüphesiz Wilson'du.

Woodrow Wilson, Clemenceau ve Lloyd George'nin kendisinden daha önce davranarak barış koşullarının, ülkelerinin ulusal çıkarlarına göre imzalamalarından çekiniyordu. Bu ortamda Albay House'dan barış koşullarının belirlenmesi sırasında

⁵⁰ Türkiye-ABD diplomatik ilişkilerinin kronolojik olarak gelişimi için bkz. İsmail Soysal, "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", **Bellekten**, C. XLI, S.162, Nisan 1997, s.257-264. ; ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **AAMD**, C.13, S.37-38, 1997, s.631-633

⁵¹ Laurance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004, s.70

ABD ulusal çıkarlarını temsil edecek esasların saptanması için kurul oluşturmasını ve bir memorandum hazırlanmasını istedi.

1917 yılının Eylül ayı içinde aralarında The City College Başkanı S. E. Mezes'in ve genç bir gazeteci olan Walter Lippmann'ın da bulunduğu bir kurul oluşturuldu ve kurul tarafından hazırlanan memorandum Wilson'un eline ilk kez 22 Aralık 1917'de ulaştı.⁵² Memorandum üzerinde Lippmann'ın etkisi büyüktü. Lippmann'ın ortaya koyduğu ana ilke Wilson'un I. Dünya Savaşı'na girerken ileri sürdüğü sebeplerle hemen hemen aynıydı: Almanya'nın denetim altına alınması.

Memorandumun Türkiye'yi ilgilendiren maddeleri dikkat çekicidir. Almanya'nın Türkiye üzerinden doğu dünyasına yayılmasına son vermek için Türkiye'nin başlıca parçaları (Ermenistan, Filistin ve Mezopotamya) üzerinde güçlü bir İtilaf denetimi kurmak zorunluluğunun altı çizilmektedir. Bununla amaçlanan şey Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak bölgelere özerklik verilerek onları iç işlerinde serbest bırakmak, ancak uluslararası alanda, özellikle de Almanya tehdidine karşı bu bölgeleri İtilaf Devletleri'nin koruması altına almaktır. Eğer Osmanlı'dan koparılacak parçalar kendi hallerine bırakılacak olursa bu bölgeler Alman yayılmacılığı için bakir alanlar teşkil edecekti. Bu nedenle Ermenistan, Filistin ve Mezopotamya üzerinde İtilaf Devletleri'nin kontrolü sağlanacaktı. Bu tavsiyeler Paris Barış Konferansı'nda Amerika'nın Yakındoğu politikasının temelini oluşturuyordu.⁵³

Walter Lippmann'ın memorandumunu hazırlarken hedeflediği geniş kapsamlı amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nu da içine alarak "Orta Avrupa'yı güvenilir duruma getirmek", İstanbul ve Boğazları tarafsızlaştırıp uluslararası bir yönetime bağlamak ve Berlin-Bağdat eksenini Batı'ya dost bir yönetim ile denetim altına almaktır.⁵⁴ Bu doğrultuda Türkiye'ye ait paragraflarda şunlar yer alıyordu: Osmanlı yönetimi altında bulunan değişik ırkları baskı ve kötü yönetimden kurtarmak zorunludur. Bu en azından, Ermenistan'ın özerkliğini ve Filistin, Suriye ile Arabistan'ın uygar uluslar tarafından korunmasını gerektirir. Türkiye'nin kendisine de adil davranılmalıdır. İktisadi ve politik bağımlılıktan kurtarılmalıdır. Almanya'ya olan savaş borçları silinmelidir. Büyük

⁵² y.a.g.e, s.75

⁵³ Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çev: Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s. 14.

⁵⁴ Evans'a göre memoranduma "tam eşitlikçi bir barış ve savaş amaçları programı" görüntüsü verilmeye çalışılmıştı, bkz. Evans, a.g.e, s.77

ölçüde küçülmüş olarak Türkiye, kötü yönetim uygulayabileceği azınlıklar da bulunmayacağından artık asıl unsur olan Türk halkının gereksinimleri üzerine eğilebilir.

İkinci bir memorandum kurul tarafından 2 Ocak 1918’de ve nihayet, 14 Prensibin oluşmasında yararlanılan en son rapor ise 4 Ocak’ta hazırlandı ve Başkan’a sunuldu. 4 Ocak tarihli raporda asıl düşünce “Berlin-Bağdat eksenini ezilen ulusları kurtararak parçalamaktı.”⁵⁵ Aslında bu düşünce ile doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu hedef alınmıyordu. Baskıdan kurtarılan uluslar için ulusal ya da uluslararası koruyucu bir düzenin meydana getirilmesi ifade edilmekteydi. Wilson için en can alıcı nokta burasıydı ve dikkatle eğildiği bu konu hakkında şu sonuca ulaştı: Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan uluslar “himaye=protection” (koruma) altına alınacaktı. Wilson hamlelerini ustaca yapıyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi self-determinasyon hakkı kazanan uluslara bağımsızlıklarını hemen tanımıyor, onları himaye altında bulundurmaya daha uygun görüyordu. Çünkü Orta Doğu’da Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan ulusların kuracağı tam bağımsız yeni “devletçikler” potansiyel olarak Alman tehdidi altında bulunacaktı.

Çözüm yollarından biri olarak gösterilen “uluslararası koruyucu bir düzen” şüphesiz Cemiyet-i Akvam’dı. Aşağıda daha geniş kapsamlı inceleyeceğimiz gibi Cemiyet-i Akvam projesi aslında Amerikan ulusal hedeflerinin, uluslararası boyuta taşınmasında bir araçtı.⁵⁶ Amerikan ekonomisinin ihtiyaç duyduğu hammadde kaynaklarına ve pazarlara Cemiyet-i Akvam vasıtasıyla ulaşılacaktı.

Başkan Wilson 5 Ocak’ta son raporu inceledikten sonra Türkiye ile ilgili barış koşulları ve ezilen uluslar konusunda kesin bir karar vermekte güçlük yaşadı. Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki önerilere son olarak şu şekli verdi: “Osmanlı İmparatorluğu’nun şimdiki parçasına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı ve şimdi Türkiye yönetiminde bulunan diğer uluslara da kendi gelişmelerini kendileri sağlamak üzere tam fırsat ve olanak verilmelidir.” Evans, bunun tarafsız bir bakış açısıyla ele alındığında Türkler adına olumlu bir gelişme olduğu düşüncesindedir.⁵⁷ Çünkü İtilaf Devletleri’nin Türkiye hakkındaki “haritadan silinmesi” projesi yanında bu daha insafli bir plandı. Wilson’u böyle bir düşünceye sevk eden neden Anadolu’daki Amerikan

⁵⁵ y.a.g.e, s.78

⁵⁶ Gürbüz, a.g.m, s.97

⁵⁷ Evans, a.g.e, s.79

misyoner teşkilatı ve Amerikalı vatandaşların can ve mal güvenliğiydi. Anadolu, İtilaf Devletleri arasında paylaşılacak olursa misyoner teşkilatı da parçalanacaktı..

14 Prensibe son şeklinin verilmesi hususunda Wilson, Türkiye’den ayrılacak bölgelerle ilgili olarak Ermenistan, Mezopotamya ve Suriye ile diğer parçaların adlarının açıkça yazılmasını istemiş ancak Albay House bunu, Almanya ile barış imzalanıncaya kadar Orta Doğu’daki toprak meselelerine karışmama yolundaki ABD politikasına ters düşeceği nedeniyle uygun olmayacağını Başkan’a hatırlattı.⁵⁸

Tüm bu çalışmalardan sonra Wilson, 8 Ocak 1918’de Senato’da kendi adıyla anılacak ve savaştan çıkmış bir dünyaya umut ışığı olacak 14 maddelik “Wilson Prensipleri”ni ilan etti.⁵⁹ Bu ilkeler şunlardı:

“1-Bütün barış anlaşması açık olacaktır. Bu anlaşmalardan başka, uluslararası gizli anlaşmalar yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak, gizli diplomasi kaldırılacak.

2-Savaşta ve barışta denizlerde tam serbesti.

3-Barışı kabul eden ve onun idamesi için birleşen bütün milletlerin arasında mümkün merteye bütün iktisadi engellerin kaldırılması, ticaret alanında eşit hakların tesisi.

4-Milletlerin silahlarını iç güvenliklerini sağlayabilecekleri en düşük seviyeye indirmeleri durumunda yeteri teminat alınması ve verilmesi.

5-Bütün müstemleke talepleri, hakimiyet meselelerinin tayininde ilgili halkın menfaatleri, burayı müstemleke olarak idare edecek olan devletin hakkaniyete uygun talepleriyle, aynı öneme haiz olması prensibine sadık kalmak suretiyle serbestçe, açıkça ve tamamen tarafsızca ayarlanacaktır.

6-Bütün Rus arazisinin tahliyesi

7-Diğer hür milletlerle birlikte hükümranlığı hiçbir suretle kısıtlanmaksızın Belçika’nın tahliye edilmesi ve eski haline getirilmesi.

8-Bütün Fransız arazisi tahliye edilmeli ve işgal edilmiş kısımları eski haline getirilmeli ve 1871 yılından Alcas-Loren meselesinde Prusya tarafından Fransa’ya yapılan haksızlık düzeltilmeli.

⁵⁸ Mine Erol, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972, s.7

⁵⁹ Halide Edip, Wilson Prensipleri’nin ilanı hakkında şu yorumu yapıyordu: “...O günlerde Wilson’un on dört prensibi şamatayla ilan edilince, bütün dünyada büyük bir tesir yaptı...” bkz. Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2004, s.14

9-İtalya hudutlarının yeniden tespitinde İtalyan milliyetinin açıkça kabul edildiği hat esas olarak alınmalıdır.

10-Milletler arasındaki mevkilerinin muhafaza ve teminat altına alınmasını istediğimiz Avusturya-Macaristan halkları muhtariyete kavuşmalı ve kendilerine geniş gelişme imkanları sağlanmalı.

11-Romanya, Sırbistan ve Karadağ tahliye edilmelidir; işgal edilmiş bölgeler eski haline getirilmelidir; muhtelif Balkan devletlerinin birbirleriyle olan münasebetleri tayin edilmelidir.

12-Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskun kısımlarına tam bir hükümranlık sağlanacak, fakat şimdi Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkanı temin edilecektir. Çanakkale Boğazı uluslararası bir teminat altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine daimi olarak açık bulundurulacaktır.

13-Leh olduğu şüphe götürmeyen ahali ile meskun bölgeleri içine alan bağımsız bir Lehistan kurulmalı ve bu devletin denizle emin ve serbest bir irtibatı olmalı, iktisadi özgürlüğü bir muahede ile temin edilmelidir.

14-Küçük, büyük bütün devletlere karşılıklı olarak siyasi bağımsızlık ve arazi bütünlüğü sağlamak maksadıyla özel anlaşmalarla bir genel Milletler Cemiyeti teşkil olunmalıdır.”⁶⁰

Görüldüğü üzere iktisadi konular ve sınır düzenlemeleri Wilson Prensiplerine damgasını vuruyordu. İktisadi konular yukarıda da değindiğimiz gibi Amerika'nın Açık Kapı ilkesi ile ulaşmaya çalıştığı maddi kazançlara yönelik iken, sınır düzenlemeleri ise I. Dünya Savaşı sonunda değişen Avrupa güç dengelerini düzenlemek ve Avrupa'nın siyasi haritasını yeniden çizmek üzerine oturtuluyordu. Bu ilkeler doğrultusunda imzalanacak barış sayesinde savaşlar imkansız kılınacak ve Wilson'un deyişiyle “cennetteki barış tüm dünyaya egemen olacaktı.”⁶¹

⁶⁰ Erol, **a.g.e.**, s.6-7; **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 342, s. 1; **Tanin**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 3525, s. 1-2

⁶¹ Goodwin, **a.g.e.**, s.617. Wilson, 12. madde ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirliyordu. Prensipler ilan edilmeden önce Wilson 12. madde ile ilgili olarak çok önemli bir değişiklikte bulundu. Wilson, 5 Ocak tarihli taslakta Türkiye'nin egemenliği konusunda kullandığı “kesinlik” ve “zorunluluk” deyimlerini, 8 Ocak'ta ilkelerin Senato'ya sunulan son şeklinde yumuşatarak birer dilek haline getirdi. Wilson İngilizcede “zorunluluk” anlamına gelen “must” ifadesini kaldırarak, “tavsiye” ya da “dilek” anlamında kullanılan ve “must”a göre daha ılımlı bir anlam ifade eden “should=olmalıdır” kelimesini koydu. Söz konusu bu değişiklik Belçika ve Milletler Cemiyeti dışındaki ilgili tüm noktalar için yapıldı. Bu değişiklik Albay House tarafından da uygun bulundu. Değişikliğin en önemli nedeni ABD'nin toprak

Woodrow Wilson, 14 Prensibini Senato'ya ve dünya kamuoyuna ilan ettikten sonra Lippmann ve House'dan prensiplerin bir yorumunu yapmalarını istedi. Lippmann, Albay House ve Frank Cobb hazırladıkları raporda 12. madde ile ilgili olarak şunları söylüyorlardı:⁶²

“Boğazlar ve İstanbul ad olarak Türk kalsalar bile uluslararası denetim altında tutulmalıdır. Bu ortak bir denetim ya da Milletler Cemiyeti'nin görevlendireceği bir devlet eliyle yapılabilir. Anadolu Türklere ayrılmalıdır. Yunanlıların denetimi altında bulunan kıyı bölgeleri, özel bir uluslararası denetim altına konulabilir. Mandater olarak Yunanistan seçilebilir.

Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmesi ve bir mandater devlet gösterilmesi zorunludur. Fransa, bu görevi üzerine almak isteyebilir, fakat Ermeniler İngilizleri tercih ediyorlar.

Suriye, İngilizlerle yaptıkları anlaşma nedeniyle derhal Fransa'ya ayrılmıştır bile.

İngiltere'nin Filistin, Mezopotamya ve Arabistan için en iyi mandater devlet olduğu kuşkusuzdur.

Anadolu için bütün mandater devletlerin bağlı olacakları bir genel güvenlik yasası yazılıp barış anlaşmalarına eklenmelidir. Bu yasa azınlıklar için gerekli koşulları ve “Açık Kapı” ilkesini içine almalıdır.”

Wilson'un yanındaki danışmanları da ABD'nin ne Anadolu'da ne de Orta Doğu'da idari bir sorumluluk yüklenmesi düşüncesinde değillerdi. Filistin, Mezopotamya ve Arabistan'ın idaresi İngiltere'ye bırakılıyor, Ermenistan için mandater devlet olarak Fransa uygun görülüyor ve her şeyden önemlisi Açık Kapı ilkesi ön plana çıkarılıyordu. Bunun için de Boğazlar uluslararası bir yapıya kavuşturuluyordu.⁶³

konularına girmeme konusundaki, özellikle de Orta Doğu'daki, hassasiyetinden kaynaklanıyordu. Amerika, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki bu yüzyıllık paylaşım meselelerine girme taraftarı değildi. Nitekim Paris Barış Konferansı boyunca toprak paylaşımı konuları müzakere edilirken, paylaşım konusunun Milletler Cemiyeti tarafından çözümlenmesini her fırsatta dile getirerek topu taca attı. Ancak Başkan'ın müşaviri House ise konunun Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasının toprak paylaşımı meselelerini daha da karmaşık hale getireceğine inanıyordu. Wilson, paylaşım meselelerini Milletler Cemiyeti'ne bırakarak durum kritik bir hal aldığı zaman Amerika'yı da söz sahibi yapmayı planlıyordu. Bu Wilson'un Milletler Cemiyeti'ne yüklediği misyonu anlatması açısından iyi bir örnektir. Wilson, Orta Doğu'ya ne tamamen kayıtsız kalıyor ne de derin mevzuların çıkmazlarına saplanıp kalıyordu, Evans, **a.g.e.**, s. 80, 139 vd; 14 Prensip'in İngilizce metni için bkz. Keene, **a.g.e.**, s. 94 vd.

⁶² **y.a.g.e.**, s.83

⁶³ Erol, **a.g.e.**, s. 8-9.

Margaret Mc. Millan, Wilson'un ilan ettiği prensipler aracılığıyla Avrupa'ya getirdiği fikirler arasında en tartışmalı ve saydamlıktan uzak olarak “self-determinasyon” ilkesini göstermektedir. Wilson'un, “kendi kaderini tayin hakkı” anlamına gelen self-determinasyon ilkesi ne kadar incelenirse ortaya o kadar sorun çıkıyordu. Aslında Wilson'un Dışişleri Bakanı Lansing dahi Wilson'un self-determinasyon'dan ne kast ettiğini tam olarak bilmiyordu. Ona göre Wilson'un bu sözü bulup söylemiş olması bir talihsizlikti. “Çünkü asla yerine getirilemeyecek umutlar doğuracak, binlerce hayata mal olacak ve bir rüya, bir idealistin rüyası olarak tarihe geçecekti.”⁶⁴ Gerçekten de Lansing'in dediği gibi bu sadece bir ideal olarak kaldı ve daha önce de örneklerini verdiğimiz gibi self-determinasyondan Wilson'un kast ettiği şey çok farklıydı. Wilson gerek 14 Prensibi'yle ve gerekse 12 Şubat 1918'de ilan ettiği “4 Nokta”sıyla⁶⁵ toprak kazanımları ve self-determinasyon ilkesine değinmiş, Avrupa'yı gizli ve hesapçı anlaşmalara, dolaşık ittifaklara ve nihayetinde savaşa sürükleyen diplomasiye son verilmesini vurguladı. Tüm bunlardan Wilson'un kafasında tasarladığı “yenidünya düzeni” şuydu: Bağımsız ulusların ve ticaret engellerinin olmadığı bir dünya.

1.1.2.2. Paris Barış Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'nin Kurulması

Wilson ortaya koyduğu 14 Prensibin son maddesinde kalıcı bir barış için Milletler Cemiyeti'nin oluşturulmasını istiyordu. Bu, savaşın acı yüzünü görmüş bir dünya için gerekli olan en temel unsurdu.⁶⁶ Wilson'un 4 Aralık 1918'de Paris'e hareket ederken yanında bulunan danışmanlarından Harold Nicolson şöyle diyordu: “Biz Paris'e yalnız savaşı bitirmeye değil Avrupa'da yeni bir düzen kurmaya gidiyorduk. Yalnız barışı hazırlamıyor, ebedi barışı hazırlıyorduk. Çevremizde ilahi bir görevin halesi vardı. Uyanık, ciddi, hakkaniyetli ve ödünsüz davranmalıydık. Çünkü biz kalıcı,

⁶⁴ Mc. Millan, **a.g.e.**, s.19.

⁶⁵ Wilson'un 12 Şubat 1918 tarihli “4 Nokta” konuşması için bkz. **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 342, s.1 ; “Yeni Umumi Sulh Teklifi”, **Tanin**, 6 Teşrinievvel 1334, s.1-2

⁶⁶ Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s.66

harikulade ve ciddi şeyler yapmak niyetindeydik".⁶⁷ Wilson ve danışmanlarının dünyanın geleceği konusunda kendilerine yükledikleri misyon buydu.

Milletler Cemiyeti Wilson için bir idealdi. Bu uğurda her şeyi göze aldı. Öyle ki Barış Konferansı sürerken ABD'ye döndüğü zaman Cemiyet-i Akvam projesi karşısında Senato'da ve ülkede oluşan aleyhte görüşlere karşı, sağlık durumunu hiçe sayarak, uzun bir ikna turuna çıktı.⁶⁸

Wilson, Paris Barış Konferansı 13 Ocak 1919'da açıldığı zaman Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun başkanlığını üstlenmek ve çalışmaları yürütmek için büyük çaba harcadı. Onun gözünde Milletler Cemiyeti barış anlaşmasının tam merkezinde yer alıyordu.⁶⁹ Wilson'un amacı kalıcı bir barış idi. Çünkü barış ulusal çıkarlara savaştan daha iyi hizmet ediyordu. Barış döneminde ticaretle sanayi büyüyor ve yaşam koşulları daha da mükemmel hale geliyordu.⁷⁰ Barış sağlanınca her şey kusursuz hale gelecek, dünya daha yaşanılır bir yer olacaktı. Wilson Almanya ile 11 Kasım 1918'de imzalanan ateşkesin şartlarını Kongre'ye tebliğ ederken yayınladığı beyannamede emperyalizmin sona erdiğini ve bu suretle de savaşın amacına ulaştığını vurguladı. Dünyanın yaşadığı bunca acıyı tekrar yaşamaması için gerekli her türlü tedbir alınmalıdır. Artık hürriyet kaidesi sağlam temellere oturtulmalıdır. "...milletler arasında mevkilerini adilâne surette tayin eden bir sulh tesis etmeliyiz. Bu sulh o milletlere kendi işlerine intizam verdikten sonra komşularından ve eski hakimlerinden her türlü korkuyu kendilerinin müsalemet ve memnuniyet içinde yaşamalarına müsaade olunmalıdır."⁷¹

Başkan Wilson, Cemiyet-i Akvam projesiyle birden fazla hedefe ulaşmayı planlıyordu. Kalıcı bir barış dışındaki asıl hedeflerden bir diğeri ise daha önce de vurguladığımız gibi ekonomik kazançlardı. Savaş yerine ekonomi ile ilgili politikalar Amerika'nın daha fazla ilgi duyduğu konulardı. Cemiyet-i Akvam ile Açık Kapı ilkesi ve Monroe Doktrini uluslararası arenada da söz sahibi olabilirdi.⁷² Amerika Atlantik'in

⁶⁷ Mc. Millan, **a.g.e**, s.90

⁶⁸ Wilson'un Katib-i Umumisi Timolty, "Wilson'un Hayat-ı Siyasiyesi: 16; Wilson'un Cemiyet-i Akvam Lehinde Faaliyeti", **Vakit**, 30 Kanunisanı 1338, no: 1426, s.2

⁶⁹ Mc. Millan, **a.g.e**, s.89; Wilson'un Katib-i Umumisi Timolty, "Wilson'un Hayat-ı Siyasiyesi 12; Wilson'un Paris'teki Vaziyeti", **Vakit**, 25 Kanunisanı 1338, no: 1481, s.3

⁷⁰ Mc. Millan, **a.g.e**, s. 88

⁷¹ "Wilson Son Beynamesi", **Vakit**, 14 Kanunievvel 1334, no: 411, s. 1 ; "Amerika Nazarında Sulh Esasları", **Vakit**, 26 Kanunievvel 1334, no: 423, s. 1

⁷² Gürbüz, **a.g.m**, s.96; Wilson ortaya koyduğu prensiplerin ilk dört maddesinde Açık Kapı ilkesi, denizlerin serbestliği, ticaret engellerinin kaldırılması gibi noktalara dikkati çekiyor ve Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla da bunları hayata geçirecek gücün oluşturulacağına da inanıyordu bkz. Gönübol, **a.g.e**, s. 67.

diğer yakasına doktrin ihraç eder hale geldi. Wilson, Paris'teki vazifelerini “beynelmilel yeni bir psikoloji ihdas etmek, yeni bir tarz-ı tefekkür vücuda getirmek” olarak özetliyordu.⁷³ Wilson, Açık Kapı ilkesi ile Amerika'nın savunduğu serbest ticaret ilkesinin ve dünya hammadde kaynaklarının sömürgeci güçlerin tekelden kurtarılmasının, Cemiyet-i Akvam vasıtasıyla gerçekleştirileceğine inanıyordu.⁷⁴ Monroe Doktrini ile de tüm dünya uluslararası ilişkilerde devletlerin eşitliğini ve zayıf olanın korunması ilkesini öğrenecekti. Her şeyden de önemlisi ABD temsil ettiği bu ilkelerle dünya siyasetinde büyük güç olma fırsatını yakalayacaktı. Wilson için en önemli şey Cemiyet-i Akvam projesinin hayata geçirilmesiydi. Bu uğurda ortaya koyduğu self-determinasyon ilkesinden bile vazgeçti.⁷⁵ Lloyd George ve Clemenceau, Wilson'un politik açmazlarının farkında idiler ve Wilson için en önemli şeyin Cemiyet-i Akvam'ın kurulması olduğunu biliyorlardı. Ancak Cemiyet-i Akvam projesi Wilson aleyhinde ülkesinde büyük bir muhalefetin doğmasına neden olmuştu. Cemiyet-i Akvam projesine karşı olan muhalifler, Avrupalı devlet adamlarının elini güçlendirdi. Avrupalı diplomatlar Konferansın başından beri duymaktan hoşlanmadıkları self-determinasyon ilkesinin icabına bakmak için Wilson'un Cemiyet-i Akvam hakkındaki hassasiyetini iyi kullandılar. Wilson da durumun farkındaydı. Eğer onlarla ters düşecek olursa Cemiyet-i Akvam projesi kağıt üzerinde kalabilirdi. Zaten bu projeye sıcak baktıkları da yoktu. Lloyd George Cemiyet-i Akvam düşüncesinden hiç bir zaman etkilenmedi. Bunun başarılı olup olmayacağı konusunda kuşklar içindeydi. Onun bu inançsızlığı Paris'teki konuşmalarında açıkça kendini gösteriyordu. Zira O, yaptığı konuşmalarında bu konuya değinmemeye özen gösteriyordu. Clemenceau için de durum pek farklı değildi. Onun tüm derdi Almanya'ya idi. Proje onun için ikinci ya da üçüncü planda kalıyordu. Wilson'un 14 Prensibi'ne karşı Tanrı'nın bile sadece on emri olduğunu söyleyerek tavrını açıkça ortaya koydu.⁷⁶

Wilson Avrupalı devlet adamlarına en büyük ödünü verdi. Self-determinasyon ilkesinden vazgeçti ilk kurbanlar, İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline izin verilmesi

⁷³ “Mr. Wilson'un Mühim Bir Nutku”, **Vakit**, 30 Kanunisanı 1335, no: 457, s. 1

⁷⁴ Gürbüz, **a.g.m.**, s. 97; Wilson'un Katib-i Umumiyesi Timotly, “Wilson'un Hayat-ı Siyasiyesi: 11; Wilson Amerika'dan Paris'e Giderken”, **Vakit**, 24 Kanunisanı 1338, no: 1480, s. 3

⁷⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Keene, **a.g.e.**, s.73 vd.

⁷⁶ Bu aleyhte propaganda daha Wilson Paris'e gitmeden önce etkisini göstermeye başladı. Eski Başkan Roosevelt, Senato Başkanı Lodge bu muhalefetin lideri durumundaydı, bkz. Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 90; Sarica, **a.g.e.**, s. 55-57.

dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu; Japonya'nın Tsing Tao'yu işgal etmesi ile de Çin oldu.⁷⁷

Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak'taki toplantısında Cemiyet-i Akvam komisyonu oluşturuldu. Ancak bu süreç sorunla başladı. Komisyonda yalnızca İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve ABD'den oluşan "Beş Büyükler" yer alınca küçük devletler tepki gösterdi. Ancak onlara da üye sandalyesi verilince tepkiler kesildi. Cemiyet-i Akvam teşkilatının oluşturulması konusunda Wilson'a en büyük destek hukuk eğitimi almış iki İngiliz diplomatından geldi. Bunlardan biri General Smuts diğeri ise İngiltere eski Başbakanlarından Lord Salisbury'nin oğlu Lord Robert Cecil idi.⁷⁸

Smuts Wilson'un idealizminden etkilendi. Onun Lloyd George ve diğeri İngiliz diplomatlarından ayrılan yanı, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin de amaçlarına hizmet edebileceği yönündeki inancıydı. Fransızlar Orta Doğu ve Afrika'da İngilizlere rakip oldukları için onlara güvenilmezdi. Bu ortamda ABD ile iş birliği yapılırsa, Orta Doğu'daki hedefler için Milletler Cemiyeti iyi bir araç olabilirdi. İşte Lloyd George'un gözden kaçırdığı nokta buydu. Smuts, Milletler Cemiyeti'nin Wilson için ne ifade ettiğinin farkındaydı. Eğer Wilson bu konuda yanında İngiliz desteğini bulursa "self-determinasyon" ve "denizlerdeki serbesti" gibi tuhaf konular üzerindeki ısrarlarından vazgeçebilirdi.⁷⁹

Robert Cecil de Milletler Cemiyeti'nin İngiliz siyasi amaçlarına hizmet edebileceği düşüncesine sahipti. Bu nedenle Milletler Cemiyeti nizamnamesinin hazırlanış sürecinde, her adımında Wilson'un yanında olacak ve nizamnamenin son taslağı Wilson ve Cecil'in elinden çıkacaktı.⁸⁰

Smuts, 25 Aralık 1918'de "Milletler Cemiyeti, Pratik Öğütler" adlı bir rapor yayınladı. Raporda takip ettiği amaç "Wilson'un muğlâk fikirleri" dediği şeyleri daha somut hale getirmektir.⁸¹ Tüm üye ulusların oluşturduğu bir genel kurul, daha küçük bir icra kurulu, bir daimi sekreteryaya, uluslararası anlaşmazlıkları çözümlmek için atılacak adımlar, henüz kendilerini yönetmeye hazır olmayan halklar için manda düzeni. Wilson bu raporu çok beğendi.

⁷⁷ Sarıca, **a.g.e.**, s.114; Evans, **a.g.e.**, s. 160-167 ; Erol, **a.g.e.**, s. 10-13; ayrıca bkz. Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Dış Politika**, C. I, Ankara, TTK, 1995, s. 51 vd.

⁷⁸ Mc. Millan, **a.g.e.**, s.94; Evans, **a.g.e.**, s.92; Gürbüz, **a.g.m.**, s. 94.

⁷⁹ Mc. Millan, **a.g.e.**, s.93 ; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, SBF Yay, 1978, s.48

⁸⁰ "Paris Sulh Konferansı", **Vakit**, 5 Şubat 1335, no: 463, s. 1

⁸¹ Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 93 ; Evans, **a.g.e.**, s. 91

Ancak İngilizler de boş durmuyordu. Sonuçta masaya Cemiyet’i kendi hedefleri doğrultusunda kullanabilme ihtimali olduğu için oturmuşlardı. 6 Şubat günü İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, gazetecilere verdiği demeçte “Cemiyet-i Akvam”ın gizli anlaşmalar ve ittifaklar üzerinde herhangi bir fesih yetkisinin bulunamayacağını söyledi.⁸² Balfour bu demeci verirken, Lloyd George Milletler Cemiyeti konusundaki ilgisizliğini sürdürdü. Bunun en büyük kanıtı da komisyona girmemiş olmasıydı. Clemenceau için de durum aynıydı. Lloyd George, Smuts ve Cecil’i; Clemenceau ise Larnuade ve Leon Bourgeois’i gönderdi.⁸³

Uzun tartışmalardan ve karşılıklı sunulan projelerden sonra 13 Şubat günü ilk taslak hazır hale geldi.⁸⁴ 26 maddeden oluşuyordu.⁸⁵ Buna göre: “Çeşitli devletlerin delegelerinden oluşan bir “meclis-i idare” ve “katib-i umumilik” yani genel sekreterlik oluşturulacaktı. Cemiyete ilk dahil olanlar Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya’dır. Projenin içinde silahlanmanın sınırlandırılması, cephane üretiminin kayıt altına alınması, Cemiyet’e dahil olan devletlerin toprak bütünlüklerinin ve bağımsızlıkların sağlanması gibi ana başlıklar mevcuttu. Projeye göre üyelerden biri savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalacak olursa veya doğrudan savaş ilan edilirse Cemiyet’in bütün üyeleri bu konu ile alakadar olacaktı. Üyelerden hiç biri aradaki anlaşmazlığı heyet-i idarenin ve bir hakem heyetinin oyuna sunmazdan evvel savaş ilanı edemezler. Cemiyet üyeleri birbirlerinin aleyhine savaş ilan edemezler. Uluslararası bir “Adalet Divanı” için bütün lazım gelen planlar idare heyeti tarafından yapılacaktır.

Müstemlekeler hakkında ise proje bir takım esaslar tespit etmiştir. Buna göre: “Müstemleke ahalisinin saadet ve inkişafı en mukaddes bir görev olduğu kabul edilerek müstemlekeler hakkında takip edilecek politikanın saptanması için daimi bir yönetim

⁸² “Cemiyet-i Akvam”, **Vakit**, 7 Şubat 1335, no: 465, s. 1

⁸³ Komisyondaki diğer ülke temsilcileri için bkz. Gönlübol **a.g.e**, s. 69.

⁸⁴ Taslak konusunda Müttefikler arasında bazı fikir ayrılıkları mevcuttu. Fransa buna mukabil bir proje hazırladı. Fransızlar Milletler Cemiyeti’nin askeri yatırım gücünün olmasını savunuyorlardı. Milletler Cemiyeti’ni uluslararası hukukta dişli bir kurulaşa dönüştürmek istiyorlardı. Ancak bunu, askeri ve ekonomik yaptırım gücü vasıtasıyla gerçekleştirmek niyetindeydiler. Silahlanmanın sınırlandırılması için bir meclisin oluşturulmasını istediler. Fransız projesindeki bu maddenin ve askeri yaptırım gücünün hedefindeki ülke tabi ki Almanya idi. Fransızların söz konusu projesi için bkz. “Cemiyet-i Akvam Nasıl Tesis Edecek?”, **Vakit**, 4 Şubat 1335, no: 462, s. 1; Sarıca, **a.g.e**, s. 55-56; Fransız projesine Müttefiklerin verdiği tepkiler için bkz. Mc. Millan, **a.g.e**, s. 97-98.

⁸⁵ “Paris’te Cereyan Eden Müzakereler”, **Vakit**, 14 Şubat 1335, no: 472, s.1; “Cemiyet-i Akvam Projesi Kabul Edildi”, **Vakit**, 16 Şubat 1335, no: 474, s. 1

oluşturulacaktır. Cemiyet'e dahil olan devletler müstemlekelerin ahalisi için gerekli çalışmayı yapacaklardır.”⁸⁶

14 Şubat'ta Wilson bu projeyi Konferansın genel oturumunda okudu.⁸⁷ İngiliz basını ise projeyi “dünyanın en büyük Kanuni Esasi'si” olarak adlandırdı.

Wilson 15 Şubat günü cebinde “Cemiyet-i Akvam Projesi” ile Amerika'ya doğru yola çıktı. Amacına ulaşmıştı. Şimdi en büyük mesele projeyi Amerikan senatosuna kabul ettirmektir. Wilson Cemiyet-i Akvam'ın hayata geçirilmesi konusunda, Amerikalıların gerekli her şeyi yapacakları teminatını verdi. 27 Eylül 1918'de yaptığı ünlü konuşmasında “Devamlı bir sulh istihsal etmek için tevessül edilmesi en mübrim olan vasıta ittihad-ı akvamdır...Cemahir-i Müttehide-i Amerika müstakbelde sulhun istinad edeceği mukavelât ve muahedâtın tatbiki için kendi hissesine isabet eden mesuliyeti deruhte etmeye amadedir.” diyerek bu sorumluluğun altını çiziyordu.⁸⁸ Wilson, Amerika kamuoyunun karşısına dünyanın geleceğini insani esaslara bağlayan bir mukavele ile çıkınca Amerikan halkının bunu sevinçle kabul edeceğini, bu olumlu havanın Senato üzerinde etki yaratarak, Senato'nun projeyi kabul etmesini sağlayacağına inanıyordu.⁸⁹ Ancak işler Wilson'un beklediği gibi gitmedi. Amerika kamuoyu Monroe Doktrini'nin ihlal edileceği gerekçesiyle projeye karşı çıktı. Milletler Cemiyeti aracılığıyla Amerika, Avrupa işlerine müdahale edecek, böylece Monroe Doktrini ihlal edilmiş olacaktı. Ayrıca projenin İngiltere tarafından da kabul edilmiş olması aslen İrlandalı, Alman ve İtalyan olan Amerikalılar için de reddine yeterli sebep olarak görülüyordu.⁹⁰ Temsilciler Meclisi ve Senato'nun da tepkisi kamuoyu ile aynıydı. Senato'da muhalefetin başını Cumhuriyetçi Henry Cobat Lodge çekiyordu. Lodge, Wilson'un projenin kabulü için gerçekleştirdiği ülke genelindeki turunun ardından 14 Mart 1919'da Paris'e dönmelerinden sonra yaptığı konuşmasında Wilson'un dış politikasını sert bir dille eleştirdi. “...Askerlerimizi yuvalarında görmek istiyorum. Milletler Cemiyeti'nin varlığı onların evlerinde kalmalarını engelleyecektir. Askerlerimizin dönmelerini sağlamak için de Almanya ile barış imzalamalıyız. Barışı

⁸⁶ 13 Şubat tarihli bu proje için bkz. “Cemiyet-i Akvam Projesi”, **Vakit**, 17 Şubat 1335, no: 475, s. 1

⁸⁷ **y.a.g.m.**, s. 1

⁸⁸ “Yeni Umumi Sulh Teklifi”, **Tanin**, 6 Teşrinievvel 1334, no: 3525, s. 1-2.

⁸⁹ Ahmet Emin, “Amerika Âyanı”, **Vakit**, 24 Teşrinisani 1335, no: 737, s. 1

⁹⁰ Timolty, “Wilson'un Paris'teki Vaziyeti”, **Vakit**, 25 Kanunisanı, 1335, no: 1481, s.3; Sarıca, **a.g.e.**, s.115; Mc. Millan, **a.g.e.**, s.99

geciktiren ise Milletler Cemiyeti ile ilgili tartışmalardır. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla dış politikamızın Washington'da oluşması önleniyor..."⁹¹

O dönemde ABD'nin İstanbul siyasi temsilcisi olan Mr. Heck de Tasvir-i Efkâr gazetesine verdiği bir demeçte aynı noktayı vurguluyordu Heck, Cemiyet-i Akvam projesine muhalif olanların Monroe Doktrini'nin aksine, Amerika'nın Avrupa işlerine karışmasını istemeyenler olduğunu belirtiyordu.⁹²

Kamuoyu ve Senato'nun tutumu Wilson'u Paris'e döner dönmez bazı tedbirler almaya sevk etti. Wilson, ülkesindeki muhalefete son vermek için, Milletler Cemiyeti anlaşmasındaki hiçbir ifadenin Monroe Doktrini'ni hükümsüz bırakmayacağını teminatını 10 Nisan'daki toplantıda sert bir dille yaptığı konuşmasında talep etti. Lloyd George için beklenen an geldi. İngiltere için Amerika, Avrupa'daki olası bir Alman tehdidine karşı stratejik bir ortaklıktı. Fakat Wilson'un ortaya koyduğu bazı ilkeler, ki bunlar önceden sözünü ettiğimiz self-determinasyon ve Açık Kapı ilkesine bağlı olarak denizlerdeki tam serbesti hususlarıydı, İngiltere'nin Orta ve Uzak Doğu politikaları açısından sevimsiz konulardı. Lloyd George doğru zamanda doğru hamleyi yaptı ve eğer Wilson Milletler Cemiyeti anlaşmasına Monroe Doktrini'ni koymak istiyorsa bunun bedava olmayacağını söyledi. Bu durumda Wilson, emperyalizm'in batağına saplanmış milletlere umut ışığı olan ilkelerden vazgeçti. Sömürgeciliğin isim değiştirmiş hali olan "Manda" sistemini kendisi için olmasa bile müttefikleri için kabul etti.⁹³ Yunanistan vasıtasıyla İzmir'in işgalini onayladı. Almanca konuşan Tirol Bölgesi'nin İtalya'ya verilmesi ve milyonlarca Almanın Çekoslovak veya Polonya yönetimine terk edilmesine izin verdi. Wilson bu ödüllere karşılık amacına ulaştı ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 21. maddesinde Monroe Doktrini'nin yer almasını sağladı. Buna göre Monroe Doktrini gibi barışı sağlayan bölgesel anlaşmalar, Misak'ın hiçbir hükmüne aykırı düşmüyordu.

Barış konferansı 28 Nisan tarihli ve Clemenceau'nun başkanlığını yaptığı toplantısında Milletler Cemiyeti Misakı, 21. maddesinde Monroe Doktrini'nin yer aldığı son şekliyle kabul edildi.⁹⁴ Wilson göreceli bir memnunluk içindeydi. Kafasında

⁹¹ Sarıca, **a.g.e.**, s. 116; ayrıca bkz. Gönlübol, **a.g.e.**, s. 70

⁹² "Amerika Mümessil-i Siyasisi Mr. Heck'in Beyanatu", **Tasvir-i Efkâr**, 11 Nisan 1335, no: 2701, s. 1

⁹³ Sarıca, **a.g.e.** s. 114 ; Mc. Millan, **a.g.e.** s, 100-101

⁹⁴ Misakın genel hükümleri ve Cemiyet'in yapılması hakkında geniş bilgi için bkz. Gönlübol, **a.g.e.** , s. 73-97 ; Milton Viorst, **The Great Documents of Western Civilization**, Philadelphia, Chilton Book

tasarladığı ve “ebedi barışın” dünyada hüküm sürmesine olanak verecek projenin hayata geçirilmesini başardı.

Barış Konferansı, Almanya ile barışı temin eden Versailles Anlaşması'nı uzun ve yorucu bir sinir harbinden sonra 28 Haziran 1919'da imzaladı.⁹⁵ Wilson, Versailles Anlaşması'na, 21. maddesinde Monroe Doktrini'nin yer aldığı Milletler Cemiyeti Misakı'nı da ekleyerek, onaylanmak üzere 10 Temmuz'da Senato'ya yolladı. Wilson'un amacı bir taşa iki kuş vurmaktı. Versailles'e Senato onay verirse, şiddetle muhalefet gösterdikleri Milletler Cemiyeti Misakı da bu sayede onaylanmış olacaktı.⁹⁶ Anlaşma ve Misak için Senatoda tam üç kez oylama yapıldı.⁹⁷ 19 Mart 1920 de yapılan son oylamada 7 oy eksik kalarak hem Versailles hem de Misak, Senato tarafından reddedildi. Wilson bu meseleyi Kasım 1920'deki Başkanlık seçimlerinde tekrar gündeme getirmesine rağmen Cumhuriyetçilerin adayı Warren G. Harding'e karşı verdiği mücadeleyi kaybetti. Monroe Doktrini'nin koyu bir savunucusu olan Harding'in, Wilson'a karşı elde ettiği zafer, Amerikan kamuoyunun Avrupa politikası hakkındaki tavrını açık bir şekilde gösteriyordu.⁹⁸

Amerikan Senatosu'nun Versailles Barış Antlaşması'nı ve dolayısıyla da Milletler Cemiyeti Misakı'nı imzalamamış olması Avrupa'da barışın uygulanmasını etkiledi. İngiltere ve Fransa'nın Avrupa kıtasındaki hâkimiyetlerine karşı bir denge unsuru olan Amerika'nın barış ve Misak hakkındaki olumsuz kararı ile Avrupa ile ilgili meselelerde devreden çıkması ve Başkan Wilson'un ortaya koyduğu ilkelerin Lloyd George ve Clemenceau tarafından kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yorumlanması, hem II. Dünya Savaşı'na giden süreçte hem de Orta Doğu'nun 20. y.y'ın ilk yarısındaki geleceği açısından önemli etkileri oldu.

Son olarak değinmek istediğimiz konu Milletler Cemiyeti hakkında Türk kamuoyunun vermiş olduğu tepkidir. Türk basınında Cemiyet-i Akvam meselesiyle ilgili haberlere özellikle Vakit gazetesinde genişçe yer veriliyordu. Bunda gazete baş

Company, 1965, s. 330- 338. Nihat Erim, “Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C.I, S.I, Ankara, 1943, s. 35-44.

⁹⁵ Versailles Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. Sarıca **a.g.e** s, 61-83; Mc Millan, **a.g.e** s. 447 vd.

⁹⁶ Sarıca, **a.g.e** s, 115-119; Gürbüz, **a.g.m** s, 95; Gönlübol, **a.g.e** s, 70

⁹⁷ “Cemiyet-i Akvam”, **Vakit**, 23 Temmuz 1335, no: 623, s. 1

⁹⁸ Jean Valette, Wilson'un temelde iki neden yüzünden başarısız olduğu düşüncesine sahiptir. Her şeyden önce Wilson amacını gerçekleştirecek kadar yeterli zamana sahip olmadı. İkinci olarak uzun zamandır gelenekçi değer yargılarının etkisinde kalmış olan Amerikan kamuoyu onu izlemedi, bkz. Sarıca, **a.g.e**, s. 9, dip not 2'de gösterilen yer.

muhabiri Ahmet Emin'in Amerikan mandası yanlısı olmasının büyük etkisi olsa gerektir.

Ahmet Emin, "Sulh Konferansı" başlıklı makalesinde Cemiyet-i Akvam'ı bir "kuvve-i müeyyide" yani bir icra organı olarak nitelendirmiştir. Cemiyet sayesinde savaşın acı tecrübelerinden istifade imkanı bulunacak ve uluslar arası ilişkiler ve hayat bundan sonra daha yüksek bir şekilde gelişecektir.⁹⁹ Ahmet Emin bu bakış açısını konuyla ilgili diğer yazılarında da devam ettirmektedir. "Muvazene Siyaseti" başlıklı makalesinde Cemiyet-i Akvam'ın bütün milletler için "ufukta beliren bir ümit lem'ası" olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁰ Avrupa devletleri arasındaki rekabet sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettirebileceği tezine karşı çıkmaktadır. Ona göre Avrupa devletleri arasındaki rekabet Osmanlı'nın mevcudiyetini sağlamasına imkan vermemiş, tam tersine bu rekabet devletin zayıflamasına neden olmuş, ilerlemesini engellemiştir. Bu açıdan Ahmet Emin, Türkler için yegane "gaye-i âmal" herkesin birbirinin hakkına saygı göstermesi prensibine dayanan Cemiyet-i Akvam olabileceği düşüncesindedir. Ancak bu düşüncesinin yanında "Cemiyet-i Akvam ve Biz" başlıklı makalesinde Türklerin bir millet olarak Cemiyet-i Akvam'a girmeyi hak etmediklerini belirtmektedir.¹⁰¹ Türkler, Cemiyet-i Akvam düşüncesini benimseyecek bir seviyede değildir. Eğer büyük devletler bizi Cemiyet'e alacak olsa bile orada bizi tam bir eşitlik beklemeyecektir. Ahmet Emin şu soruyu sormaktadır:

"Şimdi biz bugünkü hal ve kıyafetimizle Cemiyet-i Akvam'ın huzuruna çıkacak olursak ne yüzle hürmet ve riayet bekleyebiliriz?... Bizim bugün neremiz muntazam ve hürmet ve itimada layık bir kuvve-i milliyeye benziyor? Ortalıkta halkın en basit ihtiyaçlarını düşünebilecek bir hükümet bile yoktur. Hayat-ı umumiye kâmilan durmuştur. Kabine mevhum bir takım ümitlere rabt-ı nefis ederek "efkâr-ı umumiye", "menafi-i milliye", "istikbal hazırlığı" gibi kelimeleri manasız bir laf diye telakki etmekte ve ecnebi devletlerin mürüvvetiyle armudun pişeceğine ve hazır hazır ağzımıza düşeceğine ihtimal vermektedir." Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi Ahmet Emin'e göre Türk milleti henüz Cemiyet-i Akvam'a kabul edilecek bir seviyeye ulaşmamıştır.

Ahmet Emin, Cemiyet-i Akvam projesini kabulü sırasında Başkan Wilson'un hastalığı nedeniyle kaleme aldığı "Bir Hastalık ve Neticeleri" başlıklı yazısında,

⁹⁹ Ahmet Emin, "Sulh Konferansı", **Vakit**, 24 Kanunisanı 1335, no: 454, s.1.

¹⁰⁰ Ahmet Emin, "Muvazene Siyaseti", **Vakit**, 14 Kanunievvel 1335, no: 756, s.1

¹⁰¹ Ahmet Emin, "Cemiyet-i Akvam ve Biz", **Vakit**, 17 Şubat 1335, no: 475, s.1

Wilson'un hastalığının Cemiyet-i Akvam meselesini olumsuz yönde etkilemeyeceğini, sulh antlaşması ile Cemiyet esaslarının beraberce kabul edileceğini vurgulamıştır.¹⁰²

İstanbul basınında çeşitli vesilelerle Türkiye'ye gelerek çalışmalarında bulunan yabancı görevlilerin de Cemiyet-i Akvam hakkındaki görüş ve düşünceleri yer almıştır. Bunlar arasında, Wilson'un yakın arkadaşı olan ve Wilson Prensipleri hakkında açıklamalarda bulunan, Profesör Mr. Browne, Arnavutköy'deki Amerikan Kız Koleji'nde verdiği bir konferansında Cemiyet-i Akvam konusuna da değinmiş ve açıklamaları "Tasvir-i Efkâr" gazetesinde yer bulmuştur.¹⁰³ Bunun yanı sıra yine "Tasvir-i Efkâr'da Amerika'nın İstanbul siyasi temsilcisi Mr. Heck'in daha önce de değindiğimiz açıklamaları yer aldı. Mr. Heck, Cemiyet-i Akvam projesine Amerikan kamuoyunun gösterdiği aleyhte tezahürat üzerinde durdu.¹⁰⁴

Cemiyet-i Akvam meselesinde görüş belirten bir diğer isim Prens Sabahattin Bey oldu. Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında Avrupa'daki Jön Türkler Sabahattin Bey'in liderliğinde Cenevre'de bir kongre topladı.¹⁰⁵ Cenevre Metropol Otelinde düzenlenen kongrede Prens Sabahattin'in yanı sıra eski Şehremini Cemil Paşa ve Şerif Paşalar da hazır bulundu. Bu kongrede, Mine Erol'un Mendell House Arşivi'nde ortaya çıkardığı ve 7 Kasım 1918 tarihini taşıyan 14 maddelik bir beyanname yayınlandı. Beyanname Wilson'a, İtilaf Devletleri Başvekillerine, Dışişleri Bakanlarına ve İsviçre sefirine gönderildi. Söz konusu bu beyannamenin 14 maddesinde "Milletler Cemiyeti'nin Kurulması Hakkında" başlığı altında Wilson'un barışı daimi kılacak milletler arası bir örgüt kurulması düşüncesine tamamen katıldıklarını belirten kongre üyeleri, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün büyük faydaları olacağını belirttiler. "Türkiye, her çeşit entrikalara daima hedef olmuştur ve şikayetlerinin kabul edilip doğru ve samimi bir hakkaniyetle tartışılacağı adalet makamının tesisi fikrini sevinçle karşılar."¹⁰⁶

Basında yer alan haberlerden ve Prens Sabahattin'in Cenevre'deki bu girişiminden anlaşıldığına göre Cemiyet-i Akvam fikrine Türk kamuoyu, insanlığın geleceği açısından olumlu bir gözle bakmış ve Cemiyet'i, savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeni içerisinde her milletin hakkının eşit bir şekilde savunulacağı uluslararası

¹⁰² Ahmet Emin, "Bir Hastalık ve Neticeleri", **Vakit**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 711, s.1

¹⁰³ "Wilson Prensipleri", **Tasvir-i Efkâr**, 19 Kanunievvel 1334, no: 2595, s.1

¹⁰⁴ "Amerika Mümessil-i Siyasisi Mr. Heck'in Beyanattı", **Tasvir-i Efkâr**, 11 Nisan 1335, no: 2701, s.1

¹⁰⁵ Erol, **a.g.e.**, s.28; Jaeschke, kongrenin 16 Ocak 1919'da toplandığını belirtmektedir bkz. **a.g.e I**, s. 14.

¹⁰⁶ Erol, **a.g.e.**, s.32.

bir kuruluş olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Cemiyet içinde yer almanın, ülkenin ve toplumun içinde bulunduğu şartlarda mümkün olmadığı da altı çizilmiştir. O halde biz diyebiliriz ki her milletin eşit söz hakkına sahip ve gelecekteki savaşları imkânsız kılacak bir Cemiyeti-i Akvam fikri, Wilson Prensipleri'nden sonra Türk halkının sarıldığı ikinci bir “can simidi”dir.

1.1.2.3. Manda Yönetiminin Ortaya Çıkması

Paris Barış Konferansı'nın en büyük icadı “manda” yönetimi oldu. Bu, uluslar arası ilişkilerde yepyeni bir yaklaşımdı. Aslında tam olarak öyle olmasa da Avrupalı emperyalist devletler tarafından dünya kamuoyuna bu şekilde gösterilmeye çalışıldı. Manda yönetimi kelimenin tam anlamıyla “orta yolun bulunması” demektir. Savaş sonrası toprak kazanımından yana olanlarla, buna karşı olanların görüşleri arasındaki uzlaşma “manda yönetimi” olarak adlandırıldı. Bununla birlikte bu “orta yol” daha çok toprak kazanımı taraftarlarının lehinde şekillendirildi.¹⁰⁷ Asıl amaç savaş öncesindeki gizli anlaşmaların ve paylaşım tasarılarının, savaş sonrasında hayata geçirilmesi sırasında, 14 Prensipteki esaslara azami ölçüde riayet edildiği görüntüsünü vererek toprak kazanımlarının gerçekleştirilmesiydi. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın başını çektiği İtilaf Devletleri savaşı kazanmışlardı ve onların oyun kurallarına göre kazanan ganimeti alırdı. Zira Yakın Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu, Uzak Doğu ve Afrika'da Alman sömürgeleri galip devletlerin iştahını kabartıyordu.

Mandaların hukuki niteliğinin belirlenmesi sırasında yapılan tartışmalarda iki ana konu üzerinde duruldu. Bunlardan birincisi toprak ve ülke ilhak edilmemesi, ikincisi halkın refah ve inkişafı idi.¹⁰⁸ İlhak fikri ilk kez Lloyd George tarafından konferansın 24 Ocak'taki toplantısında ileri sürüldü.¹⁰⁹ Lloyd George bunun yanında iki alternatif daha sundu. Biri uluslararası hale getirme ve diğeri de Wilson'un savunduğu manda fikri idi. İngiliz Başvekil uluslararası hale getirme şikkını kendi elledi çünkü bu geri kalmış küçük ülkelere uygulanamazdı. Aksi olursa karışıklık çıkmaması imkansızdı. Bu durumda geriye tek bir seçenek kalıyordu: Manda.

¹⁰⁷ Gönlübol, a.g.e, s.98.

¹⁰⁸ Edip F. Çelik, “Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanının İstişare Mütalaası”, **Muammer Raşit Seviğ'e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1956, s. 265; Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk** C.I, Yenilenmiş 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 391; Kadir Kasalak, **Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993, s.23.

¹⁰⁹ Evans, a.g.e, s.95-98; Mc. Millan, a.g.e, s.105; Erol, a.g.e, s.5

İlhak fikrine Wilson karşı çıktı. O, yeni sistemi savundu. “Milletler Cemiyeti ülküsünün temeli, gelecekte zorla toprak ediniminin ortadan kaldırılması düşüncesiydi.”¹¹⁰ Wilson 10 Temmuz 1919’da, Versailles’in imzalanması münasebetiyle, Amerikan halkına hitaben yayınladığı beyannamede manda idaresini şu sözlerle izah etti: “...Yeni bir usul-ü idare tesisi ediyor ki bu idare altında, gerilemiş milletler henüz siyaseten müdrük olmayan ve kesb-i istiklale hazırlanan fakat henüz muavenâta ve müzaherâta muhtaç bulunan halk kümeleri ba’de-ma daha kuvvetli milletlerin tahakküm ve kesb ve nef’ine münkad olmayacaklar, bil-akis Cemiyete iltihak ederek ona karşı taahhütte bulunmuş olan hükümetlerin dostâne muavenâtına ve kaideli nasihatlarına nail olacaklarıdır...bu düzen milletlerin gayr-i kabil-i redd haklarını tanıyor, ekalliyetlerin hukukunu, akaid-i diniyenin kudsiyetini, edyânın serbestisini tanıyor, dünyanın münasebât-ı ticariyesini haksız bir takım alâikden âzade kılacak muahedenin esaslarını vaz’ ederek her nevî hizmette bütün milletlerin el ile çalışmalarını te’min ediyor...”¹¹¹

Wilson’a göre yeni dünya düzeni içerisinde kendini yönetmeye hazır olmayan milletler için ilhak ve kolonileşme dışında bir başka çare manda yönetimi idi. Çünkü Milletler Cemiyeti’nin kontrolü altında bir başka devletin sorumluluğuna bırakılan bir manda idaresi ilhak yöntemine göre ABD’nin Açık Kapı ilkesine daha uygundu. Eğer ilhak yöntemi uygulanacak olursa ABD, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Afrika’daki ticaret sahalarından mahrum kalacaktı. Wilson’un böyle düşündüğü bir anda ona destek, Cemiyet-i Akvam meselesinde de olduğu gibi yine Smuts’tan geldi. İngilizler, Almanya’nın ya da başka toprakların ilhakı gibi, Wilson’un söylemlerine karşı fikirlerde diretmenin Amerika’yı kendilerine düşman etmekten başka bir sonuç vermeyeceğini anladıkları zaman manda fikrine destek vermeye başladılar.¹¹² Wilson, Smuts’un, yukarıda “Milletler Cemiyeti’nin Kurulması” başlığı altında incelediğimiz planından etkilendi. Smuts planında doğrudan doğruya Alman topraklarının İtilaf Devletleri topraklarına katılmasından bahsetmeyerek sözü Avusturya-Macaristan ve Türkiye’den kazanılmış topraklara getirdi. O, bu toprakları Milletler Cemiyeti’nin emrine bırakmaktadır ki bu tamda Wilson’un istediği bir şeydi. Mandater devlet Milletler Cemiyeti’nin vereceği bir yetki ile ya Milletler Cemiyeti ile birlikte ya da tek

¹¹⁰ Evans, a.g.e, s. 96.

¹¹¹ “Amerikalılar Mandayı Nasıl Telakki Ediyorlar”, **Vakit**, 10 Temmuz 1335, no: 610, s. 1

¹¹² Mc. Millan, a.g.e, s. 96.

başına, fakat onun adına yönetimi ele alacaktı.¹¹³ Aslında Smuts, planını çok kurnazca hazırlamıştı. Smuts'un söz konusu etmediği Alman toprakları, Almanya'nın Avrupa'daki topraklarıydı. O, Almanya'nın savaşla Avrupa'da elde ettiği topraklardan bahsetmiyor, bunun yerine Almanya'nın Uzak Doğu ve Afrika'daki topraklarına göz dikiyordu. Bu şartlar altında Wilson, İngilizleri manda idaresi konusunda ikna etmiş benziyordu. Sırada Fransızlar vardı.

Fransa manda fikrine baştan sona itiraz etti. Clemenceau, "Milletler Cemiyeti'nin barışı garantiye almasına evet, ama, Milletler Cemiyeti'nin kolonileri sahiplenmesine hayır" diyordu.¹¹⁴ Fransa için başlıca mesele Alman kolonileriydi. Tartışmalar sırasında isteklerini, Almanya tehlikesini göstererek meşrulaştırmaya çalıştı.¹¹⁵

Konferanstaki uzun tartışmalardan sonra manda yönetimi, Müttefikler tarafından kabul edildi.¹¹⁶ Manda sisteminin savaştan mağlup çıkan milletlere uygulanması kuralı Müttefiklerce kabul edilmiş olduğu halde, bu idare şekli sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Almanya'dan ayrılan millet ve ülkelere uygulandı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız devletler şeklinde kurulan Polonya, Çekoslovakya, Avusturya bu sitemin dışında tutuldu.¹¹⁷

Manda sistemi Cemiyet-i Akvam Anayasası'nın 22. maddesinde belirtilerek 28 Nisan 1919'da kabul edildi. Bu maddeye göre savaştan sonra, evvelce kendilerini idare eden devletlerin hakimiyetlerine tabi olmaktan çıkmış ve modern dünyanın zor şartları içinde kendi kendini idareden aciz sömürgeler ve ülkeler halklarının refahları ve gelişmeleri "mukaddes bir medeniyet görevi" olarak kabul edilmiştir. 22. maddenin 2. fıkrası mandanın uygulanış biçimi hakkındadır.¹¹⁸ 2. fıkra halkların vesayetini, servet kaynakları, tecrübeleri veya coğrafi durumları bakımından bu mesuliyeti yüklenmeye en

¹¹³ Evans, **a.g.e.**, s. 91.

¹¹⁴ Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 104.

¹¹⁵ Evans, Fransa'nın konferansın başından sonuna kadar manda konusundaki tutumunu, kendi isteklerinin manda düzenine uydurulması değil, tam tersine, mandanın kendi isteklerine uydurulması şeklinde izah etmiştir. Bkz. **a.g.e.**, s. 116. Bununla birlikte Alman sömürgeleri konusunda zaten Fransa ile İngiltere arasında bir anlaşma, daha savaş sırasında mevcuttu ve bu anlaşma doğrultusunda İngiltere ve Fransa, Alman sömürgelerini paylaştılar. Anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 109.

¹¹⁶ Manda konusundaki tartışmaların uzamasındaki asıl ve en önemli neden Müttefiklerin, mandaların hukuki durumu belirlenirken geçecek zaman zarfından mevcut işgal bölgelerinde üstlenecekleri ağır mali yükümlülüklerdi. Bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 103-104. Sina Akşın ve Mine Erol, manda sisteminin konferansın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında kabul edildiğini belirtmektedirler. Bkz. Akşın, **a.g.e.**, s. 171; Erol, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹⁷ Gönlübol, **a.g.e.**, s. 98

¹¹⁸ **y.a.g.e.**, s. 99; Erim, **a.g.m.**, s. 44

elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet etmektedir. Bunlar bu vesayeti “vekil (mandatire, mandatory)” sıfatı ile Cemiyet adına icra edeceklerdi.

22. maddenin 4. fıkrası doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendirmektedir. “Evvelce Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı bulunan bazı cemaatler kendi kendilerine muktedir olacakları zamana kadar idarelerine bir mandaterin tavsiyeleri ve yardımı rehber olmak şartıyla bağımsız milletler olarak mevcudiyetleri muvakkaten tanınabilecek bir gelişme derecesine varmışlardır. Vekilin seçilmesine her şeyden önce bu toplulukların temennileri göz önünde tutulmalıdır.”¹¹⁹

Mandalar 22. maddenin 3. fıkrasındaki “halkın gelişme derecesine, ülken coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına ve buna benzer diğer haller” prensibine göre 3 gruba ayrıldı.¹²⁰ Bunlar A, B ve C tipi mandalardı. A sınıfı mandalar Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan Irak, Filistin ve Suriye gibi ülkeleri kapsamaktaydı. Bu gruba dahil olan mandaların idaresini üzerine salan devlet, bu halklar kendini idare edebilecek seviyeye gelinceye kadar yardıma devam edecekti. B sınıfı mandalar Almanların Orta Afrika kolonilerini kapsıyordu. Bunlar Togoland, Kamerun, Tanganika, Ruanda ve Urundi’den oluşmaktaydı. C sınıfı mandalar ise Güney Batı Afrika ülkesi Samoa ve Yeni Zelanda’ydı.¹²¹

A tipi mandalar konusunda ilk çalışma Wilson’un danışmanlarından bir olan William Westermann’dan geldi. 24 Nisan tarihli ön çalışmasında planladığı modelde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde mandater devlet yirmi 25 süreyle Milletler Cemiyeti denetimi altında idare görevini yürütecekti. Kapitülasyonlar kaldırılacak, din özgürlüğü güven altına alınacak, manda altına alınmış her ülke Osmanlı borçlarından eşit olarak pay alacaktı.¹²² Plan 28 Nisan’da Wilson’a ulaştı. Ancak Wilson bundan memnun olmadı çünkü Açık Kapı ilkesinin manda altına alınmış ülkelerde garantisi sağlanmamıştı. Fakat Westermann’ın bu planına ek niteliğindeki William Yale’in

¹¹⁹ 22. madde hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Kasalak, **Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993, s. 24-25; Gönübol, **a.g.e.**, s. 99; Erol, **a.g.e.**, s. 4; Çelik, **a.g.m.**, s. 265.

¹²⁰ Kasalak, **a.g.e.**, s.27; Çelik, **a.g.e.**, s.391; Gönübol, **a.g.e.**, s.100.

¹²¹ A, B ve C tipi mandalar hakkında uygulanan esaslar birbirinden farklıdır. Osmanlı’dan ayrılacak bölgelere uygulanacak A tipi mandalar, B ve C mandalarına oranla devlet şekline daha yaklaşmış olarak kabul edilen topluluklardı. Bunların bir çeşit iç bağımsızlığı, kendilerine özel siyasal hayatları mevcuttu. Mandater devlet bunlar üzerinde adeta müşavir ve yol gösterici rolü oynuyordu. Bunun yanı sıra b tipi manda halklara, C tipi manda ise ülkelere uygulanıyor ve C tipi mandaların idaresini alan mandater devlet buraları kendi ülkesinin bir parçası gibi yönetmek yetkisine sahip sayılıyordu, bkz. Çelik, **a.g.e.**, s. 382-384.

¹²² Evans, **a.g.e.**, s. 207

planıyla bu eksik giderildi. Yale, Amerika'nın ticari çıkarlarını koruyucu esasların plana dahil edilmesinin üzerinde ısrarla durdu ve değişiklikler bu doğrultuda gerçekleştirildikten sonra plan kabul edildi.

22. maddede asıl dikkat edilmesi gerekli nokta Açık Kapı ilkesinin maddenin 5. fıkrasına yerleştirilmiş olmasıydı. Mandater devletler Cemiyet'in bütün üyelerine "mübadele ve ticaret hususunda eşit imkanlar" sağlayacaklardı.¹²³ Bunda en önemli etken tabiki Amerika'ydı ve Açık Kapı ilkesi ile manda altındaki ülkelerin sömürüsü daha olanaklı hale geliyordu. Manda sistemi ve bu sistemin temel yapı taşlarından biri haline getirilen Açık Kapı ilkesi sayesinde Amerika dünya üzerinde doğrudan ulaşamadığı bölgelere ulaşma ve oralarda ticaret yapma imkanını kazandı. Bu tanımlamaya en çok Osmanlı İmparatorluğu uymaktaydı. Amerika, Almanya ile savaşmıştı ve bu nedenle Alman sömürgeleri üzerinde söz hakkına sahipti. Ancak Alman sömürgeleri Fransa ve İngiltere tarafından ele geçirilmişti. Oysa Osmanlı İmparatorluğu ve Arap ülkeleri söz konusu olunca, Amerika Osmanlı Devleti ile doğrudan doğruya savaşa girmemiş olduğundan Orta Doğu'ya verilecek şekil üzerinde söz sahibi değildi. Ancak manda sistemi kabul edildikten sonra, Wilson, toprak ve tabiki ticaret konularında öbür devletler kadar söz sahibi oluyordu.¹²⁴

Sonuç olarak manda sistemi, değişen dünya düzeninde emperyalizmin yeniden yorumlanmasından başka bir şey değildi. İlhak düşüncesi yerine daha yumuşatılmış bir emperyalizm örneği olarak uluslararası ilişkilerde yeni bir idare sistemi şeklinde, geri kalmış halklara uygulandı. Ve nihayetinde kazanan yine emperyalizm oldu.

1.1.2.4. ABD'nin Türkiye Politikası

Dünya liderleri savaşa son verip "ebedi barışı" yapmak için masaya oturduklarında takvimler 12 Ocak 1919'u gösteriyordu. Paris Barış Konferansı galiplerin önderliğinde açıldı.¹²⁵ Clemanceau, Wilson, Orlando ve David Lloyd George Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda ilk defa buluştukları zaman yanlarında Dışişleri

¹²³ Gönlübol, **a.g.e.**, s. 102.

¹²⁴ Evans, **a.g.e.**, s. 107.

¹²⁵ Helmreich, **a.g.e.**, s. 1; "Sulh Konferansı Küşad Edildi", **Yeni Gün**, 30 Kanunisani 1335, no: 137, s.1; Yunus Nadi, "Sulh İçin", **Yeni Gün**, 12 Kanunisani 1335, no: 130, s. 1; "İtilaf Devletlerinin Sulh Konferansı", **Vakit**, 20 Kanunisani 1335, no. 447, s.1; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?**, Çeviren: Mehmet Harmancı, 4. Baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004, s. 306; Gottard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, C.1, Ankara, TTK, 1989, s. 14.

Bakanları ve danışmanları da yer alıyordu. Daha sonra bu dört büyük güce, İngiltere'nin isteğiyle, iki Japonya temsilcisinin de katılması sağlanarak “Onlar Konseyi” oluşturuldu. Onlar Konseyi'ne Müttefiklerin daha küçük olanlarıyla tarafsızlar davet edilmedi. Bu durum onların bir köşeye itileceğinin göstergesiydi.¹²⁶ Konferansın ikinci dönemine girilirken, yani toprak meselelerinin görüşüldüğü sırada Dışişleri Bakanları ve Japon delegeler devreden çıkartılarak Onlar Konseyi, “Dörtler Konseyi” haline getirildi: Lloyd George, Clemanceau, Wilson ve Orlando.¹²⁷ Konferansa damgasını vuran ülke ise İngiltere oldu.

Konferansın başlangıcında İtilaf Devletleri arasında temel sorunlarda görüş birliğinden söz edilmekle beraber, mağlup devletlere yönelik ortak bir politikadan söz etmek mümkün değildi. Bu durum en çok Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularda ortaya çıkıyordu.¹²⁸ Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu konusunda hem fikir oldukları hususlar ise Türkleri İstanbul'dan çıkarmak ve İstanbul ile Boğazlarda milletlerarası bir yönetimin oluşturulmasını sağlamaktı.¹²⁹ Bunun yanında Osmanlı hakimiyetindeki Arap topraklarının kurtarılması ve büyük bir gücün denetiminde olmak şartıyla bağımsızlığına kavuşan milletlerin hukuken tanınması Filistin ile ilgili Balfour Deklarasyonu'nun kabul edilmesi ve Ermeni Devleti'nin kurulması konuları da Müttefiklerin üzerinde hem fikir oldukları noktalardı. Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde farklı düşündükleri konular ise gizli antlaşmalar sonucunda, İmparatorluk topraklarının paylaşımı ile yukarıda saydığımız ve Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardıkları noktaların uygulamaya geçirilmesi idi.¹³⁰ Boğazlar ve İstanbul uluslararası bir hale gelecekse, Halifeliğin merkezi olarak İstanbul'un durumu ne olacaktı? Türk olmayan unsurlara özgürlükleri verilecekse bu nasıl olacaktı ve bu

¹²⁶ Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 57. Konferansa 27 devlet, 4 dominyon (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika) ve Hindistan katıldı. Bkz. Sarıca, **a.g.e.**, s. 45; Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 39.

¹²⁷ Paris Varış Konferansı'nı üç devreye ayırmak mümkündür: 13 Ocak 1919'dan 15 Şubat'a kadar olan I. Devrede Milletler Cemiyeti üzerine ağırlık verilir. 15 Şubat-13 Mart arasında Wilson Paris'ten Amerika'ya dönmüş ve Konferans'a ara verilmiştir. 14 Mart'tan 7 Mayıs'a kadar olan II. Devrede Dörtler Konseyi'ni toprak sorunlarını çözmeye çalışmıştır. III. Devre olan 7 Mayıs ile 28 Haziran arasındaki zaman diliminde ise Alman antlaşması ön plandadır. Bkz. Sarıca, **a.g.e.**, s. 54-55

¹²⁸ Helmreich, **a.g.e.**, s. 16-17; Harry N Howard, “Paris-San Remo- Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları I”, **BTTD**, S. 35, Ağustos 1970, s. 36.

¹²⁹ Helmreich, Wilson'un İstanbul'un uluslar arası bir yönetime kavuşturulmasına karşı çıktığını belirtmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 16. Oysa Mine Erol Wilson'un Türklerin İstanbul'dan çıkartılarak Boğazların uluslar arası bir hale getirilmesini istediğini belirtmektedir. Bu Wilson'un takip ettiği Açık Kapı ilkesine uygun olduğu için daha mantıklıdır. Bkz. Erol, **a.g.e.**, s. 8

¹³⁰ Gizli antlaşmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Fromkin, **a.g.e.**, s. 223-261; Helmreich, **a.g.e.**, s. 3-6; Sonyel, **a.g.e I**, s. 2-3; Evans, **a.g.e.**, s. 113; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 40-45.

halklar hangi Avrupa devletlerinin “koruyucu kanatları altına” girecekti? Her şeyden de önemlisi Wilson’un savaş zamanında yaptığı çeşitli deklarasyonlarıyla gizli antlaşmalar nasıl uzlaştırılacaktı?¹³¹ Barış Konferansı, bir taraftan Türkiye’yi İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bölen gizli antlaşmalar, diğer taraftan da İngilizlerin Araplara verdiği vaatler karşısında kaldı.¹³²

Konferansın başında İngiltere’nin temel hedefi Hindistan yolunu güvence altına almaktı.¹³³ Bunun için de gözler doğal olarak bu yol üzerindeki Orta Doğu’ya yani Osmanlı İmparatorluğu’na çevrildi. Türk meselesinin halledilmesi İngiliz İmparatorluğu’nun geleceği ile aynı anlama geliyordu. Lloyd George bunu 19 Ağustos 1919’da Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmasında şu sözlerle dile getirdi: “...Ordu ve donanma masrafını hâl-i adîye indirmemizi isteyenlere şurasını ihtar ederim ki işin içinde esaslı İngiltere menafi-i hayatîyesi mevzu bahis olmaktadır. Hiçbir mesele yoktur ki halli Türkiye meselesinin halli derecesinde İngiltere’yi alakadar etsin. İmparatorluğumuzun istikbali Türkiye meselesinin halline tabidir.”¹³⁴

Konferansta İngiliz delegasyonunun üç temel düşüncesi vardı. Birincisi Orta Doğu’da İngiliz üstünlüğünü kurmak, ikincisi Fransa’nın rekabetçi konumunu zayıflatmak ve üçüncüsü ise İstanbul Hükümeti’ni desteklemenin bu amaçları gerçekleştirmeye yeterli olmayacağı idi. İngiltere’nin Araplara destek vermesinin nedeni Fransa’yı Orta Doğu’dan çıkarmaktı. İngiltere bunu, ABD aracılığıyla yapmayı planlıyordu. Ancak ABD böyle bir şeye daha işin başından beri sıcak bakmadı. 28 Haziran 1917’de Balfour’la görüşen Albay House Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesinin tamamen kötü bir davranış ve bunun gelecekte büyük sorunlara neden olacağını söyledi.¹³⁵ Henry Nicolsan ise yukarıdakilere yakın olarak İngiltere’nin amcanı şöyle özetlemektedir: Birincisi denizlerde egemenlik, ikincisi Avrupa’da güç dengesi ve üçüncüsü de İmparatorluk sınır ve ulaşım yollarının savunulması. Bu üç

¹³¹ David Fromkin, savaşın başından beri Wilson’un gizli antlaşmalara ve İtilaf Devletleri’nin emperyalist emellerine karşı olduğu düşüncesindedir. Wilson, “İngiltere ve Fransa’nın barış konusundaki görüşleri bizimkinden farklıdır ve onları kendi görüşümüze getirmeliyiz” sözleriyle bunu açıkça ortaya koyuyordu. Fromkin’e göre Orta Doğu’da gelecek yılların politikalarını belirleyen etken, Wilson’un hedefleriyle İngiltere ve Fransa’nın hedefleri arasındaki çatışma olacaktı. Bkz. **a.g.e**, s. 223. Benzer bir görüş için bkz. Akşin, **a.g.e**, s.229.

¹³² Howard, **a.g.m. I**, s. 35

¹³³ Helmreich, **a.g.e**, s. 7.

¹³⁴ “Lloyd George’un Hakkımızdaki Beyanâtı”, **Vakit**, 29 Ağustos 1338, no: 657, s. 1; Ahmet Emin bu beyanâtı baş yazısına taşımıştır. Bkz. Ahmet Emin, “İngiltere ve Biz”, **Vakit**, 25 Ağustos 1335, no: 653, s. 1; “İngiltere ve Türkiye I”, **İkdam**, 10 Eylül 1335, no: 8110, s. 1;

¹³⁵ Helmreich, **a.g.e**, s. 8; Sonyel, **a.g.e I**, s. 3

hedefin özeti ise İngiliz güvenliğinin savaşa başvurmadan en az adam ve para sarfıyla sağlanmasıdır.¹³⁶

İngiltere Ermenistan hakkındaki planlarını da ABD'yi soruna müdahil etmek üzerine temellendirdi. Kurulacak Ermenistan sayesinde kuzeyden güvenli bir geçiş ile Hindistan'a ulaşabilirdi. Ayrıca ABD'nin bölgede mandater devlet olarak bulunması Bolşevik Rusya'ya karşı tampon bir bölgenin oluşmasını sağlayacaktı.¹³⁷ İngilizler ABD'nin Ermenistan üzerinde böyle bir görev alacağı konusunda ümitliydi. Nitekim İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Webb'den Lord Curzon'a çekilen 19 Ağustos tarihli telgrafta bu düşünce açıkça dile getirilmekteydi: "...Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecek."¹³⁸

Özetle İngiltere'nin Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu üzerine yönelik politikalarında takip ettiği ana ilke İstanbul ve Boğazlar, Anadolu, Ermenistan ve Arap meselelerine Amerika'nın müdahil olmasını sağlayarak Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeleri kuzeydeki Bolşevik Rusya'ya ve müttefiki ama aynı zamanda ezeli rakibi Fransa'ya karşı güvenli hale getirmektir.

Fransa cephesine bakacak olursak konferanstaki temel politikası gizli antlaşmalar üzerine oturmaktaydı. 1916 Sykes-Picot Antlaşması'na dayanarak Suriye, Kilikya, Lübnan ve Filistin'i istiyordu.¹³⁹ Boğazlar ve İstanbul konusunda ise Türklerin İstanbul'dan çıkarılması düşüncesine katılmakla birlikte, imparatorluk genelindeki mevcut yatırımlar ve imtiyazlar nedeniyle saltanatın devamını istiyorlardı. İtalyanlar için de durum aynıydı. Onlar da isteklerini gizli antlaşmalara (Nisan 1915 tarihli Londra ve Ağustos 1917 tarihli St. Jean de Maurienne) dayandırıyorlardı.¹⁴⁰ İşin ilginç tarafı İtalyanların masada elini zayıflatan neden de yine gizli antlaşmalardı. Çünkü İtalyanlara ayrılan bölgeler, Yunan işgal alanlarıyla çakışmaktaydı. Ayrıca İtalyanlara ayrılan bölgelerin Wilson Prensipleri ile uyumsuz tarafı yoktu. Buna karşılık Yunan istekleri

¹³⁶ Akşin, **a.g.e**, s. 231.

¹³⁷ Nitekim Amiral Bristol İstanbul'dan Paris'e gönderdiği telgraflarda bu noktayı işaret ediyordu. Bristol'un 27 Temmuz ve 30 Eylül'de Paris'e gönderdiği raporlar için bkz. Duru, **a.g.e**, s. 47; Sonyel, **a.g.e I**, s. 102; Howard, **a.g.m I**, s. 43.

¹³⁸ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2005, s. 188. İngiltere'nin Ermenistan politikası hakkında ayrıca bkz. Kürkçüoğlu, **a.g.e**, s. 64-66.

¹³⁹ Helmreich, **a.g.e**, s.10; Howard, **a.g.m I**, s. 41; Evans, Fransa'nın konferansın başından sonuna kadar sergilediği tutumun kendi isteklerinin manda düzenine uydurulması değil, tam tersine, manda sisteminin kendi isteklerine uydurulması yönünde olduğunu belirtmektedir. Fransızlar manda sistemini savaş sırasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na azami ölçüde uygun bir hale getirerek Orta Doğu'da nüfuz bölgeleri elde etme peşindeydiler. Bkz. Evans, **a.g.e**, s. 116.

¹⁴⁰ Helmreich, **a.g.e**, s.12.

prensiplere daha yatkındı. Çünkü Anadolu'nun kıyı şeridinde Rum nüfus da yaşamaktaydı.

ABD'ye gelince, savaşın sonlarına doğru ABD için Türkiye önem taşımayan yan bir mesele konumunda idi. Ancak konferansın başlamasıyla ve özellikle de manda meselesinin ortaya atılıp, uluslararası hukuka göre düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle beraber, Türkiye ABD için önem arz etmeye başladı. Wilson'un Türk topraklarına ilişkin politikası temelde iki düşünce üzerine oturmaktaydı: Birincisi manda sistemi, ikincisi gizli antlaşmaların reddi.¹⁴¹ Bunlara bir üçüncüsünü de eklemek gerekirse Wilson Milletler Cemiyeti teşkilatı tam anlamıyla hazırlanmadan toprak konularına, özellikle de Türkiye'yi parçalama konusundaki tartışmalara girmenin henüz erken olduğu düşüncesindeydi. Amerikalıları ve özellikle de Wilson'u en çok üzen şey Müttefiklerin hala "savaş ganimeti" zihniyetini sürdürmeleriydi.¹⁴² Wilson, Türk toprakları hakkında alınacak kararın ne olursa olsun manda sistemi çerçevesine alınmasını istiyordu. Ayrıca gizli antlaşmalar Türk meselesinin çözümlenmesinde söz konusu edilemezdi. Çünkü, eğer barış gizli antlaşmalar doğrultusunda imzalanacak olursa Boğazların hangi devletin idaresi altına gireceği sorunu ortaya çıkacak ve Amerika'nın Açık Kapı ilkesi tehlikeye girmiş olacaktı.

Türkiye'yi ilgilendiren antlaşmada Amerika'nın esas tavrı, Milletler Cemiyeti ilkelerine dayanmak olmalıydı. Bu davranışıyla ABD, dünyaya örnek olacak ve müttefikleri gözünde saygınlığı artacaktı. Bu nedenle ABD, Türk meselesini Cemiyet'in teşkilatlanması tamamlanıncaya kadar erteleme yoluna gitti. İşte bu noktada Türk meselesi açısından Milletler Cemiyeti'nin işlevi karşımıza çıkıyor. Daha önce 14 Prensin hazırlanışı konusunda da incelediğimiz gibi ABD doğrudan doğruya Türkiye ile savaşmadığı için Wilson sorunları, uluslararası bir kuruluştaki yani Milletler Cemiyeti'nde görüşmek istiyordu. Bu sayede ABD'nin meseledeki konumu kesinleşecekti. Ancak House, Milletler Cemiyeti'ni işin içine sokmanın yarardan çok zarar vereceği düşüncesiyle Başkan Wilson'dan ayrılıyordu.¹⁴³

Basın ve kamuoyu ise Türkiye'ye yönelik büyük bir düşmanlık beslemekteydi. Bu duygu barış görüşmeleri başlamadan evvel kendini göstermeye başladı. 10 Kasım 1918 tarihli The New York Times'ta "Türkiye'nin Geleceği" başlığıyla yer alan yazıda

¹⁴¹ Evans, **a.g.e.**, s.135-136; Mc Millan, **a.g.e.**, s.279

¹⁴² Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 102; Howard, **a.g.m. I**, s. 36; Helmreich, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴³ Evans, **a.g.e.**, s. 139; Helmreich, **a.g.e.**, s. 21.

“Habsburglar gibi köklü hanedanların bile bir gecede ortadan kaldırılabildiği çağımızda Osmanlı Devleti’nin yaşatılması için geçerli hiçbir sebep kalmamıştır” deniliyordu.¹⁴⁴

Konferansta ABD’nin Osmanlı Devleti hakkında izlediği politikanın ana hatlarına kısaca değindikten sonra şimdi de söz konusu bu politikanın detaylarını inceleyelim. Paris Barış Konferansı’nda ABD’nin Türkiye’ye yönelik politikası üç başlıkta incelenebilir. Bunlar Boğazlar ve İstanbul’un geleceği, Anadolu ve Ermenistan meselesidir.

1.1.2.4.1. ABD’nin İstanbul ve Boğazlar İdaresi

Boğazlar meselesi Amerika için önemliydi çünkü bununla ilgili olarak Açık Kapı ilkesi gereği denizlerin serbestisi ABD’yi ilgilendiren konuların başında geliyordu.¹⁴⁵

Ağustos 1917’de Albay House, Başkan Wilson’a Boğazların geleceği ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştu.¹⁴⁶ Eğer Türkiye Boğazların uluslar arası bir yönetime bağlı olmasını kabul ederse müstakil kalabilecek ve bu suretle de İtilaf Devletleri’nin paylaşım planları engellenecekti. Buna göre Boğazlardaki Türk egemenliği sona eriyordu. Wilson zaten bu düşüncedeydi ki nitekim ilan ettiği 14 Prensibin 12. maddesinde de görüldüğü gibi House’un bu önerisi etkisini gösterdi. Daha önce de incelediğimiz gibi 12. maddeye göre Boğazlar uluslar arası bir statüye kavuşarak bütün milletlerin gemilerine açık hale getiriliyordu.

1917 yılının Ekim ayında ise Wilson, Boğazlardaki Türk egemenliğinin sona erdirilmesi düşüncesini bir adım daha ileri götürerek Türkiye’nin ortadan kaldırılmasını planladı. Başkan Wilson, 10 Ekim’de House ile yaptığı özel görüşmede “Türkiye bütünüyle ortadan silinmeli ve ona uygulanacak işlem barış konferansına bırakılmalıdır”

¹⁴⁴ Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s. 33

¹⁴⁵ Laurence Evans, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Türkiye’nin, başlangıçta Amerika için önem taşımayan yan bir sorun olduğu düşüncesindedir, Evans, **a.g.e.**, s. 152. Ancak Mine Erol, Evans’ın bu yorumuna karşı çıkmış ve buna dayanak olarak da aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Amerika Dışişleri Bakanlığı’nın Boğazlar hakkındaki projesini göstermiştir. Ona göre böyle bir projenin varlığı dahi Türkiye’nin ABD için arka plandaki bir mesele olmadığına yeterli kanıttır, Erol, **a.g.e.**, s. VIII

¹⁴⁶ **y.a.g.e.**, s.8

dedi. House ise Türkiye'yi galip devletler arasında paylaşdırmak yerine orada ırklara göre özerk yönetimlerin kurulmasını önerdi.¹⁴⁷

Yine Ekim ayında, bu defa Dışışleri Bakanı Lansing, Wilson'a Boğazlar konusunda bir açıklamada bulundu.¹⁴⁸ Türklerin Boğazlardan uzaklaştırılmasının şart olduğunu, Türkler ile Müttefiklerden herhangi birinin yapacağı "münferit bir barışın" gerçekleşmesi durumunda ise Boğazlar konusunda planlanan uluslararası statünün kurulmasının imkansızlaşacağını vurguladı.¹⁴⁹

Wilson'un ve danışmanlarının bu düşüncelerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusunda ABD'nin barış konferansında takip edeceği temel politika Wilson Prensipleri'nin kendi içinde çelişkili meşhur 12. maddesidir. Bu maddeye göre hem Boğazlardaki Türk hakimiyetine son verilerek Boğazlar uluslararası hale getirilecek hem de Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde hakimiyetleri devam etmekle birlikte azınlıklar Türk yönetiminden çıkarılacaktır. Boğazlarda ezici çoğunluğun Türklerde olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir.

Boğazlar için düşünülen uluslararası idare ise tabiki Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde oluşturulacak bir manda yönetimi olacaktır.¹⁵⁰

Barış konferansında ABD'nin takip ettiği Osmanlı politikasının detayları ise 21 Ocak 1919 tarihinde Dış İlişkiler Komisyonu tarafından hazırlanan ve Mine Erol'un Yale Üniversitesi Mendell House Arşivi'nde bulunduğu raporda yer alıyordu.¹⁵¹ Üç ana

¹⁴⁷ Evans, a.g.e, s. 34. Mine Erol, House'un Wilson'un bu düşüncesine katılmadığını, Türklerin kendi sınırları dahilinde muhtar bir halde yaşaması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtmektedir. House'un bu düşüncesiyle de Erol, Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde Türk hükümlerinin devam edeceği hususunun 12. maddede yer almasında büyük etki yaptığı kanaatindedir. Bkz. Erol, a.g.e, s.8

¹⁴⁸ Lansing'in 24 Ekim tarihli bu memorandumunu "Sürekli Bir Barışın Temelleri" başlığına sahipti. Bkz. Evans, a.g.e, s. 35

¹⁴⁹ Erol, a.g.e, s. 8. Evans ise Lansing'in tavsiyelerini şu şekilde özetlemektedir: "Türkiye ile ayrı bir barış hayal edilmesi ve avantaj sağlaması şüpheli bir konudur. İstanbul'un durumunun Barış Konferansı'nda karara bağlanması gerekir. Ama şimdi Türkiye'yle bir barış yapılırsa bu sağlanamaz. Bu nedenle İstanbul ve Boğazlar üzerinde herhangi bir köklü değişikliğe girilmemelidir. Bu durumda hükümetimiz için Türkiye ile yapılacak ayrı bir barışta elde edilecek tek avantaj, savaştan sonra Anadolu'nun paylaşılmasının İtilaf Devletleri'yle pazarlık konusu olmamasını sağlamaktır." Bkz. a.g.e, s. 37.

¹⁵⁰ Howard bunun kesin ve açık olmamakla birlikte genel görüş olduğu düşüncesindedir. Howard, a.g.m. I, s. 43. Bu görüş daha 1918 Kasım'ında Amerika basınında yer almıştır. "The New York Times" gazetesi, bütün dünyanın ilgisini çeken İstanbul şehrinin Milletler Cemiyeti'nin denetiminde bağımsız bir yönetime veya bir manda yönetimine bırakılması gerektiğini yazmaktadır. Şehirdeki Türk unsurlarının kısa zamanda temizleneceğinden emin olan gazete, modernleştirilmesi düşünülen İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların çağın şartlarına kolaylıkla uyum sağlayacağı ancak Türklerin buna asla uyum sağlayamayacakları düşüncesindedir. Bkz. Ulagay, a.g.e, s. 34.

¹⁵¹ Rapor, "Outline of Tentative Report and Recommendations, Prepared By The Intelligence Section, In Accordance with Instructions, For The Presedent and the Plenipotentiaries" adını taşımaktadır. Raporun

kısımdan oluşan raporda Boğazlar, Anadolu ve Ermenistan başlıkları bulunuyordu. “İstanbul ve Boğazlar” başlığı altında şunlar yer almaktaydı:

“1- İstanbul ve Marmara Bölgesi’nde uluslar arası bir devlet kurulmalıdır.

2- Bu devletin hükümetini Cemiyet-i Akvam’ın mandasını uygulamak üzere tayin edilecek devlet teşkil etmelidir. Yahut da mesel Barış Konferansı’nca en uygun şekilde halledilmelidir.

3- Teklif edilen devletin sınırları şöyle olmalıdır: Marmara Denizi ile Boğazları çevreleyen topraklar; Avrupa yakasında memleketin iktisadi ve fiziki özelliklerine uygun olarak Midye-Enez hattı takip edilmelidir. Anadolu yakasında Sakarya Irmağı’nın bir kısmını takip ederek Bursa ve Bandırma’yı içine aldıktan sonra Ege Denizi kıyılarında İneh’in bir noktasında sona ermelidir.

4- İstanbul ve Çanakkale Boğazları bütün devletlerin gemilerinin geçişine ve ticaret için serbest bir su yolu olarak açık bulundurulmalıdır.”¹⁵²

Görüldüğü üzere Boğazlar hakkında düşünülen çözüm tamamen Açık Kapı ilkesine uygun olarak hazırlanmıştı. Projenin ek kısmında yer alan açıklama da bunu doğrulamaktadır: “Burada kurulacak uluslararası devletin, Boğazlardan ticaret gemileri geçerek birçok devletin menfaatlerini en iyi bir şekilde telif edeceği ve ticaretin gelişmesini önleyen rekabet ve kıskançlıkları ortadan kaldıracığı...” Projeye göre, uluslararası devletin başkenti İstanbul’un süt mamulleri, zerzevat ve su ihtiyacını karşılayacak olan arazisi geniş olmalıdır, aksi takdirde idarî görevini layıkıyla yerine getiremez.”¹⁵³

1919 senesi boyunca Boğazların geleceği ve burada kurulacak idare hakkında birçok Amerikalı yetkili çeşitli görüşler ortaya koydu. Bunların üzerinde hem fikir oldukları nokta Amerika’nın Boğazlarda Milletler Cemiyeti adına bir sorumluluk yüklenebileceği idi.

Paris Barış Konferansı’nın 30 Ocak’taki toplantısında İstanbul ve Boğazlar sorunu görüşüldü.¹⁵⁴ Wilson bu toplantıda Amerika’nın görüşünü 21 Ocak 1919 tarihli projeyi esas alarak ortaya koydu. Wilson’un bu isteğini Lloyd George büyük bir hevesle

orijinali için bkz. Erol, **a.g.e.**, s. 107-112. Howard, bu raporun tarihinin tam olarak belli olmadığını belirtmektedir. Bkz. Howard, **a.g.m. I**, s. 43

¹⁵² Erol, **a.g.e.**, s.10

¹⁵³ **y.a.g.e.**, s. 11

¹⁵⁴ Akşin bu toplantıda manda usulünün kabul edildiğini belirtmektedir. Bkz. Akşin, **a.g.e I**, s. 171.

destekledi.¹⁵⁵ Toplantıda İngilizlerin temel görüşü savaş ve barışta her türlü geminin Boğazlarda serbest geçişi, İstanbul'un serbest liman olması, tüm istihkamların kaldırılmasıydı.¹⁵⁶ Bu düşünce tarzı Amerika'nın Açık Kapı ilkesiyle birebir örtüşmekteydi ve bir çözüm yolu olarak, ABD'nin Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında Boğazlarda idari bir sorumluluk üstlenmesi İngiliz diplomatlar tarafından Aralık 1918'den beri düşünülmekteydi.¹⁵⁷ Lloyd George bu görüşleri onaylıyor olsa da konferanstaki diğer İngiliz delegeleri arasında fikir ayrılıkları mevcuttu. Askerî kanat sorumluları Boğazlardaki Amerikan mandasının Akdeniz'de güçlü bir donanma bulundurma olanağını Amerika'ya vereceği kanısındaydı.¹⁵⁸

Wilson'un düşüncesini benimseyen yalnız Lloyd George olmadı. Clemanceau da Wilson'u destekledi. Boğazlar için gerçek çözüm ABD idi.¹⁵⁹

30 Ocak'taki bu toplantıdan sonra Boğazlar ve İstanbul meselesi Amerika'nın Milletler Cemiyeti nizamnamesi hazırlanmadan toprak meselelerine girmeme konusundaki hassasiyetinden dolayı konferansın gündeminden çıkarıldı. İstanbul meselesinin yeniden konferansın gündemine geldiği Mayıs 1919 tarihine kadar geçen sürede yaşanan belirsizlik durumu basında genişçe yer aldı. Özellikle "Yeni Gün" gazetesi Mart ayı boyunca bu konuyu sık sık ele aldı. 16 Mart'taki sayısında İstanbul meselesinin birkaç hafta zarfında çözüleceğini ve genel olarak Şark Meselesi'nin ise Mr. Wilson'un konferans müzakeratına katılımından sonra çözüme kavuşacağını yazıyordu.¹⁶⁰ Yeni Gün ve Vakit gazeteleri 19 Mart tarihli sayılarında Hariciye Müsteşarı Keçecizâde İzzet Fuad Paşa'nın İstanbul meselesine ilişkin beyanatına yer verdiler.¹⁶¹ İzzet Fuad Paşa beyanatında İstanbul'un büyük bir ihtimalle yine Türklerde kalacağını belirtti. İstanbul'un Osmanlı'da kalması Devlet-i Âlîye'nin imparatorluk

¹⁵⁵ Erol, **a.g.e.**, s. 11

¹⁵⁶ Akşin, **a.g.e.I.**, s. 168

¹⁵⁷ 2 Aralık 1918'de İngiliz Dışişleri'nden Eustace Perey, David Hunter Miller'a böyle bir teklifte bulundu. Eustace Perey, ABD'nin Boğazlarda bir idare kabul edeceğini umuyordu. Bkz. Howard, **a.g.m.I.**, s. 43. İngiliz Dışişleri'nden Doğu Masası sorumlusu Kidston 6 Ocak 1919'da hazırladığı ayrıntılı bir projede İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'ni Türklerden alınarak ya da ABD yönetimi altına konulmasını, Boğazların savaş ve barışta devletlerin gemilerine açık olmasını öneriyordu. Bkz. Akşin, **a.g.e.I.**, s.105. İngilizlerin bu düşünceleri Amerika basınına da yansiyordu. 14 Aralık 1918 tarihli The New York Times'ta çıkan "Amerika'nın Türkleri Eğitmesi İsteniyor" başlıklı yazıda Londra çevrelerinin Türkiye'nin ABD tarafından yönetilmesine taraftar olduğu yazılmaktadır. Bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁵⁸ Akşin, **a.g.e.I.**, s. 168.

¹⁵⁹ Howard, **a.g.m.I.**, s. 43

¹⁶⁰ "İstanbul'un Mukadderatı Ne Vakit Tayin Edilecek", **Yeni Gün**, 16 Mart 1335, no: 192, s.1

¹⁶¹ "İzzet Fuad Paşa'nın Beyanatı" **Yeni Gün**, 19 Mart 1335, no: 195, s. 1; "İstanbul'un Âtisi", **Vakit**, 19 Mart 1335, no: 505, s.1

olarak kalması anlamındaydı. Yine aynı sayısında İstanbul'daki Fransız temsilcilerinden biriyle yaptığı görüşmeye de yer veren Yeni Gün, ismini vermediği Fransız yetkilinin ağzından şunları aktarmaktadır: “İstanbul Türkten başka bir şey olmayacaktır. Buna şüphe yok. Gayri resmi surette alınan tefsilata göre Türk İstanbul idaresinin murakabesi evvela Amerika'ya teklif edilmiştir. Fakat Amerika bunu reddetmiştir. Esasen İngilizler bu vazifeyi deruhte etmekten müstenkif buldukları için murakabe vazifesinin kime kalacağı anlaşılıyor. Bu murakib sizin hayr-ı hâhınız olan Fransa'dır. Fransa hükümeti de bunu kabul etmiştir. Fransızların hürriyetperverliği ve idaredeki kabiliyetleri nazar-ı dikkate alınınca murakabe keyfiyetinin haysiyet-i Osmaniye'yi ihlal etmeyecek bir mahiyette olacağına şüphe edilemez. Herhalde şurası muhakkak ve katîdir ki İstanbul Türkten başka kimsenin olmayacaktır.”¹⁶²

İstanbul'daki yabancı ülke temsilcilerinin nabzının tutmaya devam eden Yeni Gün 21 Mart tarihinde Yugoslavya temsilcilerinden biriyle yaptığı görüşmeyi aktarmaktaydı. Yugoslav diplomat İstanbul'un şüphesiz Türk kalacağını belirterek, bu memlekette Türkten başka bir şey görmediğinin altını çizmiştir. Gördüğü başka bir şey varsa onun da Türklerin gösterdiği soğuk kanlılık, dikkat ve asalet olduğunu vurgulamıştır.¹⁶³

Yeni Gün, 23 Mart'taki sayısında ise Fransız Dışişleri Bakanı Pichon ile Rusya'nın İstanbul eski sefiri Nikolai Çarikof'un açıklamalarına yer vermiştir. Pichon, İstanbul meselesinde tek taraflı bir talebin söz konusu olamayacağını, bunun yerine daha güzel bir çözüm yolunun bulunması gerektiğine dikkati çekiyordu. Rus eski sefiri Çarikof ise İstanbul'un Türk kalması gerektiğini, çünkü bunun tarihi bir gereklilik olduğunu vurguladı. İkinci neden olarak da İstanbul'un nüfusu itibarıyla Türk olduğunu belirtmekteydi. Ancak Çarikof, Hıristiyan azınlığa serbestçe gelişebilme imkanının da tanınması gerektiğine inanmaktaydı. Çarikof, Rusya'nın Türkiye ile paylaşamayacağı hiç bir şeyin mevcut olmadığını, Türkiye'nin iyi ve güçlü bir müttefike ihtiyacı olduğunu bu müttefikin de Rusya olacağını belirtti.¹⁶⁴

Vakit gazetesi ise 18 Nisan tarihli sayısında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in “Monitör Oriental” gazetesine verdiği demeci aktarmaktaydı. Nazır, İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri tarafından Boğazlar ve İstanbul meselesi hakkında henüz bir

¹⁶²“İstanbul Türkdür ve Türk Kalıyor”, **Yeni Gün**, 19 Mart 1335, no: 195, s.1; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 22.

¹⁶³ “Mehafil-i Ecnebiye ve İtilafiyede Ne Diyorlar: İstanbul Şüphesiz Türk Kalacaktır”, **Yeni Gün**, 21 Mart 1335, no: 197, s. 1

¹⁶⁴ “İstanbul ve Boğazlar Hakkında Henüz Karar Yok”, **Yeni Gün**, 23 Mart 1338, no: 199, s.1

kararın bildirilmemiş olduğunu belirtti. Ayrıca Amerika Ajansı tarafından İstanbul'un serbest bir liman haline geleceği yönündeki haberini de yalanladı.¹⁶⁵

Görüldüğü üzere İstanbul meselesindeki belirsizlik hem Osmanlı devlet adamlarını ve kamuoyunu hem de İstanbul'daki İtilaf çevrelerini meşgul ediyor, kafalarda soru işaretlerinin oluşmasına ve bu doğrultuda çeşitli yorumlara neden oluyordu.

Müttefiklerin İstanbul ve Boğazlar üzerinde Amerika mandası isteği Mayıs ayında Anadolu meselesi görüşülürken tekrar gündeme geldi ve Amerika'nın bu konuda bir sorumluluk alması için yapılan baskılar arttı.¹⁶⁶ Amerika'nın Boğazlarda bir sorumluluk almasını herkesten çok Lloyd George arzu etmekteydi. Bunun nedeni daha önce de belirttiğimiz gibi Bolşevizm'in güneye, Akdeniz havzasına yayılma tehlikesi idi. ABD'nin bölgedeki varlığı Bolşevizm'in güneye yayılmasını engelleyecek ve Akdeniz'deki İngiliz menfaatleri korunmuş olacaktı.¹⁶⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan David Hunter Miller, İngiltere'nin bu politikasını daha 10 Ocak 1919'da şu şekilde dile getirmiştir: “Şüphesiz Büyük Britanya'nın kendisi için zor gördüğü manda görevlerini Amerika üzerine alacaktır. Ve bunlar – Ermenistan gibi – Amerika Birleşik Devletleri'nin elinde İngiltere İmparatorluğu'nun bir siperi olacaktır...”¹⁶⁸

David Lloyd George 14 Mayıs 1919'da İzmir meselesi nedeniyle Dörtler Meclisi'ne verdiği muhtırasıyla Anadolu için yaptığı manda teklifinde İstanbul hakkında şu düşünceleri ileri sürdü: “Başkan Wilson senatonun onayı ile İstanbul, Marmara ve Boğazlar bölgesini içine almak şartıyla kurulacak devlet ile Ermenistan'ın mandasını almayı kabul edecek.”¹⁶⁹

Lloyd George bu teklifi yaparken şüphesiz, idaresi altında bulundurduğu Müslümanları hesaba katmamış olmalıydı. Çünkü 17 Mayıs'ta başlarında Ağa Han'ın olduğu Hintli Müslüman temsilcileri Paris'e geldi ve Dörtler Meclisi önüne çıkarak Türk ırkının oturduğu toprakların parçalanmamasını ve yalnız Türklerin değil bütün Müslüman aleminin ruhani lideri, halifesi olan Padişah'ın İstanbul'dan

¹⁶⁵ “Dahiliye Nazırının Beyanâtı”, **Vakit**, 18 Nisan 1335, no: 529, s. 1

¹⁶⁶ Mayıs ayı boyunca Amerika basınında, özellikle de “The New York Times” gazetesinde Amerika'nın İstanbul ve Boğazlarda sorumluluk alması için Müttefikler tarafından yapılan baskılar geniş yer buldu. Söz konusu haberler için bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s.47-48.

¹⁶⁷ Kasalak, **a.g.e.**, s.78, dip not. 236. “Türkiye Hakkında Şayan-ı Dikkat Bir Mütalaa” **İkdam**, 19 Teşrinievvel 1335, no: 8149, s.1. “Türkiye Meselesi Bir Çare-i Hâll”, **Alemdar**, 19 Teşrinievvel 1335, no: 2608, s.1

¹⁶⁸ Howard, **a.g.m.I.**, s. 43.

¹⁶⁹ Erol, **a.g.e.**, s. 11; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 32; Howard, **a.g.m.I.**, s. 44

uzaklaştırılmamasını istedi. Hintli Müslümanların özellikle vurgu yaptıkları nokta Wilson Prensipleri'nin 12. maddesiydi: “Trakya, İstanbul, Anadolu Türkçe konuşulan ve Türklerin ezici çoğunlukla oturdukları yerlerdir. Bu sebeple buralar Türklerin elinde kalmalıdır. Niçin İstanbul Türklerin elinden alınmak isteniyor? Berlin Almanların; Viyana Avusturyalıların elinden alındı mı?” ve Wilson’a hitaben “Siz 14 prensibinizin 12. maddesinde Türk çoğunluğu ile meskun yerlerde Türk hükümlerinin baki kalacağını söylemediniz mi?”¹⁷⁰

Hint Müslümanlarının bu girişimi Müttefiklerin ve özellikle de Lloyd George’un planlarını alt üst etti. İngiliz Başbakan, Halife'nin İstanbul'dan çıkarılmasının doğru olmayacağını ve Amerika, İstanbul ve Boğazları mandası altına alırsa ona güvenilebileceğini söyledi. Ancak Lloyd George, görüldüğü gibi İstanbul'un manda altına alınması fikrinden vazgeçmiyordu. Yapılan tek değişiklik Halife'nin İstanbul'da kalacağı idi.¹⁷¹

Başkan Wilson da Hint temsilcilerinin bu girişiminden etkilendi. Hint Müslümanlarının 12. maddeyi kendilerine hatırlatmaları üzerine, danışmanlarına bu maddeyi unutmış olduğunu, bununla beraber prensiplerin Almanya'ya yönelik bir antlaşma olup, Almanya'ya ait barışın temelini oluşturduğunu ve her barış antlaşmasına uygulanamayacağını, prensiplerin ilan edildiği zamanın şartları ile şimdiki şartların farklı olduğunu belirtti. Wilson şöyle bir fikir ortaya attı: Sultan İstanbul'da kalacak ve Anadolu'da Türklere bırakılan yerlere hakim olacak, fakat İstanbul'u yönetme yetkisi

¹⁷⁰ “İngiltere ve Âlem-i İslam”, **Alemdar**, 7 Haziran 1335, no: 1475, s. 1. Erol, **a.g.e.**, s. 12; Evans, **a.g.e.**, s. 168; Helmreich, **a.g.e.**, s. 87. Hint Müslümanlarının benzer bir girişimi için ayrıca bkz. “Memleketimizin İstikbali-Pek Mühim Bir Vesika”, **Mütevakkıt**, 13 Şubat 1335, no: 21, s. 1; “Hint Müslümanlarının Türkiye Lehinde Tezahüratı”, **Yeni Gün**, 22 Şubat 1335, no: 31, s.1. Hint Müslümanları yine Ağa Han ve Emir Ali gibi liderlerin girişimiyle, Ocak ayında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yaklaşık 30 imzalı bir muhtıra verdiler. Bu muhtırada, İstanbul'da en fazla nüfusa sahip olan Türkler olduğu halde, şehrin Türklere alınıp Hıristiyan bir millete ya da devlete verileceği veyahut da uluslararası bir idareye kavuşturulacağı yönündeki haberlerin Hint Müslümanlarıyla birlikte tüm dünya Müslümanlarını endişeye sevk ettiği ve böyle bir hareketin Müttefiklerin savaş gayelerinin birincisi olan “milliyet ilkesine” doğrudan doğruya aykırı olduğu dile getirilmekteydi. İstanbul, bugün her ne açıdan bakılırsa bakılsın bir Müslüman şehridir. “Ahalinin ekseriyeti ırk itibarıyla Türk, din itibarıyla Müslüman'dır.” Muhtırada Türk meselesinin, İngiltere Başvekili ve Amerika Başkanı'nın ilan ettiği prensipler dahilinde çözüme kavuşturulacağının tüm dünya Müslümanları tarafından ümit edilmekte olduğuna işaret edilmektedir.

¹⁷¹ Tasvir-i Efkâr, Lloyd George'un siyasetindeki bu değişikliğe dikkat çekmektedir. Hint Müslümanlarının girişiminden beri İngiliz siyasetinde meydana gelen değişikliğin Padişah'ın Halifelik makamında kalacağı ümidini arttırdığını bununla beraber şehrin başka bir devlet tarafından kontrol edileceğini yazmaktadır. Bkz. “Mukadderatımız Hakkında”, **Tasvir-i Efkâr**, 23 Mayıs 1335, no: 2733, s. 1; “Mukadderatımız Hakkında”, **Tasvir-i Efkâr**, 1 Haziran 1335, no: 2742, s. 1.

olmayarak orada bir çeşit Papa durumunda bulunacak. Dış ilişkiler, ekonomik ve mali konularda danışman isteyebilecekti.¹⁷²

Hint Müslümanlarının bu teşebbüsünden sonra Anadolu'nun parçalanmaması ve özellikle de İstanbul'u mandası altına alacak devletin bütün Anadolu'yu da mandası altına alması gerektiği düşüncesi Müttefik liderler –en çok da Lloyd George'da- arasında hakim olmaya başladı.¹⁷³ Lloyd George bu doğrultuda 21 Mayıs'ta Dörtler Meclisi'ne yeni bir muhtıra sundu.¹⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin paylaşımını içeren bu projede Boğazların geleceği şu şekilde planlanıyordu:

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam bir mandaterliğe sahip olması için iki şık vardır. Bunlardan birincisi, Birleşik Devletler bütün Anadolu'da hafifi bir mandaterliğe sahip olmalı ve Padişah ile Hükümet İstanbul'da kalmalıdır. İkinci şık, eğer Amerika bütün Anadolu'yu mandası altına almaz ise bölge mandaya tabi olmadan doğrudan doğruya Padişah'ın hakimiyetinde kalmalıdır.

Wilson'un bu muhtıraya cevabı ise “Anadolu için imkansız, Ermenistan için çok güçtür. İstanbul şehrinin Anadolu'dan ayrılması kötüdür” oldu. Bunun yanında Wilson, ABD İstanbul'un mandasını alsın bile Sultanın önemli konularda diğer kuvvetlere danışmasını engelleyeceğini bildirdi.¹⁷⁵

Dörtler Meclisi, 25 Haziran'da saat öğleden sonra 16:00 Lloyd George'un başkanlığında yaptığı toplantıda Türkiye sorununu yeniden ele aldı. Lloyd George, Amerika'nın İstanbul'u mandası altına almasını istedi.¹⁷⁶ Ancak Amerika halkının kararı öğrenilinceye kadar beklenilecekti. Wilson, Lloyd George'un bu ılımlı fikrini kabul etti ve İstanbul meselesinde şu karara vardı: “İstanbul ve Boğazların şimdilik tarafsız bir toprak şeridi içinde bırakılması gerekmektedir. Zaten söz konusu yerler şu

¹⁷² Erol, **a.g.e.**, s. 13; Evans, **a.g.e.**, s. 169; Helmreich, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁷³ 17 Mayıs tarihli Fransızca “Tan” gazetesinden aldığı haberi aynen nakleden “Sabah” gazetesi, “İngiltere ve İstanbul” başlıklı yazısında bu konuya değinmekteydi. Haberde Hint Müslümanlarının protestosundan sonra İngiliz siyasetinde meydana gelen değişiklik dile getiriliyor ve İstanbul'un Türk idaresi altında kalmasının Britanya İmparatorluğu'nun geleceği açısından önemi vurgulanarak bu politikanın Fransa tarafından da destekleneceğinin altı çiziliyordu. Bkz. “İngiltere ve İstanbul”, **Sabah**, 21 Mayıs 1335, no: 10602, s.1

¹⁷⁴ Erol, **a.g.e.**, s. 13; Kasalak, **a.g.e.**, s. 79; Howard, **a.g.m.I.**, s. 45; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 35; Helmreich, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁷⁵ Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 35; Evans, **a.g.e.**, s. 170; Howard, **a.g.m.I.**, s.45

¹⁷⁶ Toplantının metni için bkz. Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, C.6, İstanbul, Sabah Yayınları, 1997, s. 215-216; ayrıca bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 177; Harry N. Howard, “Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları II”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 16, Eylül 1970, s. 21

an Müttefik işgali altındadır. Sultan ve Hükümet İstanbul'dan çıkarılmalıdır.”¹⁷⁷ İstanbul'un tarafsız bir bölge haline getirilmesi teklifi Açık Kapı ilkesiyle birebir örtüşmekteydi. Wilson açıkça dile getiriyordu ki Türkler İstanbul'dan dolayısıyla Avrupa'dan çıkarılmalıydı. Bu düşünceyi paylaşan sadece Wilson değildi. Yukarıda da değindiğimiz gibi Wilson'un yakın danışmanı House ve Dışişleri Bakanı Lansing de Türklerin İstanbul'dan çıkarılması fikrindeydi. Bu isimlere bir yenisini eklemek gerekirse o da Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Lewis Heck'in yerine Mayıs 1919'da bu göreve getirilen G. B. Rawndal idi. Rawndal, 5 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan Paris'e gönderdiği raporunda Türk Hükümeti'ni İstanbul'da bırakmanın büyük bir hata olacağını belirtti. “Çünkü bu, Türklerin Avrupa politikasını izlemelerine ve Rusya ve Yunanistan ile ardı kesilmeden çıkan dertlere karışmalarına neden olur. Mandacı ülke çekilirse Türklerin Boğazlarda kalma tehlikesi ortaya çıkabilir. Dolayısıyla İstanbul'da bir manda düşünmek yerine, burada egemenlik Cemiyet-i Akvam'a verilmelidir. Yönetim ise ABD'nin de üye olacağı tarafsız ülkeleri temsil eden uluslararası bir komisyona bırakılmalıdır. Cemiyet-i Akvam İstanbul üzerinde egemenlik alırsa Amerika, derneğin mandacısı olabilir.”¹⁷⁸ Rawndal, İstanbul üzerinde manda idaresinin yaratabileceği tehlikeyi şu şekilde açıklamaktadır: “ ABD, İstanbul mandasını üzerine almazsa, İngiltere mandayı İtalya'ya bırakabilir. İngilizler burada Rusya ya da Fransa olsun istemez. Biz almazsak Türk Hükümeti İstanbul'da kalabilir.” Rawndal bu tehlikeyi bertaraf etmek için İstanbul'da Cemiyet-i Akvam vasıtasıyla uluslar arası bir idarenin kurulmasından yanadır.

İstanbul'un Amerika eski sefiri Morgenthau ise Rawndal'ın düşüncelerine yakın bir şekilde İstanbul hakkında şu teklifte bulunuyordu: “Herkes İstanbul'un ileride yeni tartışmalara yol açmayacak bir yönetime kavuşmasını istiyor. Bu istek ancak bir Amerikan mandasının kurulmasıyla gerçekleşebilir. Amerika halkının ilgisini ve yaratıcı gücünü bu davaya çekebilmek için kendi ülkemizdeki demokrasinin canlı bir modelini İstanbul'da kurmak zorundayız... Manda yönetimi otuz yıl kadar sürebilir. İstanbul'un yeniden yapımı için üç ile dört milyon dolar tutarında bir yatırımın gerekli

¹⁷⁷ 25 Haziran tarihli toplantıda Lloyd George, Wilson'a Türklerin İstanbul'da kalıp kalmayacaklarını sordu. Wilson ise “Eğer benim kararım isteniyorsa Türkler Avrupa'da çok uzun zaman kaldılar ve oradan tamamen temizlenmelidirler” cevabını verdi. Bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 184; Bayar, **a.g.e.**, C. 6, s. 216

¹⁷⁸ Duru, **a.g.e.**, s. 35.

olacağı sanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri garantisi altında çıkarılacak “Türkiye Tahvilleri” bu sorunu kolaylıkla çözümlenebilecektir.”¹⁷⁹

Lloyd George’un 25 Haziran tarihindeki toplantıda yaptığı tekliften Wilson memnun kaldı ve İstanbul ve Boğazlar Bölgesi’nde kurulması planlanan Amerikan idaresi fikrini Senato’nun da onayını almak şartıyla kabul etti.¹⁸⁰ Dörtler Meclisi’nin kararına göre Türk barışı Amerika’nın kararını açıklamasından sonra imzalanacaktı.

Wilson, İstanbul’un idaresini istiyordu çünkü bu sorumluluk, ABD’nin konferansta takip ettiği ana politika olan Açık Kapı ilkesi vasıtasıyla denizlerdeki serbestinin sağlanmasına katkıda bulunacaktı. Wilson bu noktayı 27 Haziran tarihli konuşmasında açıkça ortaya koydu: “...İstanbul meselesine gelince bu meselede de karar yine Amerikan halkına aittir. Şayet Amerikan halkı kabul eder de İstanbul Amerika mandası altına konulursa Amerika oraya sahip olacak, diğer devletlerden farklı bir siyaset takip edecek ve Amerika İstanbul’u Avrupa’nın siyaset sahnesinden uzak tutacaktır. Diğer devletler İstanbul’a sahip olurlarsa kendi çıkarlarına bakacaklardır. Halbuki Amerika’nın menfaat gözetmeyeceğini herkes bilir. İstanbul’u idare etmenin gayesi, dünya ticareti için İstanbul’u serbest bir ticaret yolu olarak bulundurmadır. Diğer devletler de İstanbul’u en iyi idare edecek devletin Amerika olduğuna kanidirler...”¹⁸¹ Boğazlar konusunda Wilson ABD’ye bir misyon yüklemişti ki, o da Boğazları dünya ticareti için uluslar arası bir hale getirmektir. Bu, Açık Kapı ilkesinin uygulanmasında atılabilecek en somut adımdı.

Boğazlar meselesinde Lloyd George’un isteği oldu ve Wilson Boğazlar ve İstanbul üzerinde ABD’nin bir sorumluluk kabul etmesi için Senato’ya müracaat edeceği sözünü verdi.¹⁸² Amerika kararını açıklayınca kadar Türk barışı daha ileriki bir tarihe ertelendi. O sırada Paris’te bulunan Osmanlı delegasyonu başkanı Sadrazam

¹⁷⁹ Ulagay, **a.g.e.**, s. 54-55.

¹⁸⁰ Howard, **a.g.m.II**, s. 21.

¹⁸¹ Erol, **a.g.e.**, s. 16. Wilson’un bu açıklaması için ayrıca bkz. Sonyel, **a.g.e. I**, s. 102. Fransız basınında “Matene” gazetesi benzer bir yorumla İstanbul’a yeni bir şekil verebilecek devletin yalnız Amerika olduğunu, Amerikalıların düşmanlık uyandırmadan burada iş görebileceklerini ve yalnız Amerikalıların top ve asker sevkine ihtiyaç olmaksızın başkenti yaşanabilir ve dünya uygarlığına layık bir hale getirebileceğini yazmaktadır bkz. “Amerika Bir Vazife Kabul Edecek Mi?” **Vakit**, 5 Teşrinisani 1335, no: 722, s. 2.

¹⁸² “Amerikanın Vekaleti Meselesi”, **Tasvir-i Efkâr**, 28 Mayıs 1335, no: 2738, s. 1. Haberde Senato’ya müracaatın nedeni olarak Amerika’dan gelen manda aleyhindeki tepkiler gösterilmektedir.

Damat Ferit'e, Clemanceau "Sulh müzakereleri sonraya bırakıldığından Paris'te durmanızın faydası kalmıyor" diyecekti.¹⁸³

Wilson İstanbul üzerinde bir manda sözü vermekle çok korktuğu Doğu Sorunu tartışmalarının içine kendi ayağıyla düştü. Lloyd George istediğini elde etmek için önemli bir adım attı. Çünkü Bolşevizm tehlikesinin Akdeniz havzasına inmesini Amerika vasıtasıyla engelleyecekti. İngiltere Bolşevizm'e karşı tampon bölgeler oluşturmak amacındaydı. İngiltere'nin bu amacını General Allenby Şubat 1919'da şu sözlerle ifade etti: " İngiltere Osmanlı İmparatorluğu üzerinde iki gaye takip ediyor... Bunlardan ilki ve en önemlisi Hindistan İmparatorluğu ile bize karşı düşman vaziyeti almış bazı memleketler arasına bir takım (Etat Tampons) yani tampon devletler sıkıştırmaktan ibaret olan eski siyasetimizin devamını garanti altına almaktır. Şimdiye kadar bu vazife Türkiye tarafından yerine getirilmekteydi. Fakat Türkiye ile olan uzun tecrübeler neticesinde şu sonuca vardık ki bu devlet Şark'ta üzerine düşen hakiki rolü oynamak kudret ve kabiliyetinden maalesef mahrumdur."¹⁸⁴ İngiltere'nin amacı Osmanlı Devleti'nin yıkılma noktasına geldiği bir sırada bölgede oluşan otorite boşluğunu doldurmak ve Akdeniz havzasını Bolşevik tehdidine karşı güvence altına almak için Amerika'yı Orta Doğu'ya çekmekten ibaretti. Amerika'ya İstanbul üzerinde bir sorumluluk verme planı ise bu amacı gerçekleştirmek için atılan ilk adımdı.¹⁸⁵

1.1.2.4.2. ABD'nin Anadolu Meselesindeki Tutumu

ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda Anadolu meselesi üzerine takip ettiği ana çizgi İstanbul ve Boğazlar meselesinde de olduğu gibi yukarıda sözünü ettiğimiz 21 Ocak 1919 tarihli rapora dayanmaktadır.¹⁸⁶ Ancak bunun yanında konferansta Anadolu'nun geleceği hakkındaki tartışmalar, İtilaf Devletleri'nin paylaşım meseleleri çerçevesinde şekillendirilmiş ve İzmir'in işgali, Anadolu meselesinin çözümünde İtilaf Devletleri –özellikle de İngiltere- tarafından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Bu

¹⁸³ Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 47.

¹⁸⁴ "İngiltere'nin Asya-yı Osmanîdeki Menafı", **Sabah**, 4 Şubat 1335, no: 10436, s.1

¹⁸⁵ 1 Kasım 1919 tarihli Fransız "Matene" gazetesi bu konuya dikkati çekmektedir. Amerika'ya sunulan teklifi Avrupa'nın sadece bencil duygularla Amerika'yı kendi işlerine karıştırmak arzusu olarak değerlendiren gazete, Amerika'nın entrika ve karmaşaya karışmaktan korktuğunu da vurgulamaktadır, bkz. "Cemahir-i Müttehede İstanbul'da Manda Kabul Edecek Mi?" **Tasvir-i Efkar**, 1 Teşrinisani 1335, no: 2898, s. 1.

¹⁸⁶ Erol, **a.g.e**, s. 10; Harry Howard, bu muhtıranın tarihini belli olmadığını belirtmektedir bkz. Howard, **a.g.m.I**, s. 43

nedenle Anadolu meselesini incelerken bu başlık altında İzmir'in işgali ve işgalde ABD'nin oynadığı rolü incelemeye çalışacağız.

ABD'nin Dış İlişkiler Komisyonu tarafından hazırlanan 21 Ocak 1919 tarihli raporda "Anadolu Devleti Meselesi" başlığı altında gösterilen sınırlar dahilinde bir "Türk Anadolu Devleti"nin kurulması ve kurulacak bu devlete manda prensibinin uygulanması, fakat seçilecek mandaterin devlete herhangi bir tavsiyede bulunmaması öngörülmüştür. Raporda devletin sınırları şu şekilde çizilmektedir: Çanakkale ve İstanbul Boğazı'na paralel çizilen bir hat Uluslararası İstanbul Devleti ile Türk Anadolu Devleti arasında sınır teşkil edecek, fakat Bursa ve Bandırma bu sınırın dışında kalacaktı. Doğuda ise sınır Anti-Toros Dağları'na dayanıyordu. Rapor bu sınırlar dahilinde kalan yerlerde Türklerin kitle halinde bulunduğunu belirtiyordu ki bu tanımdan anlaşıldığına göre raporun hazırlanışında, Wilson Prensipleri'nin Türklerin çoğunlukta oldukları bölgelerde hakimiyetlerinin devam edeceği ilkesi hakim olmuştur.

Raporda İzmir'in Yunanlılara bırakılmasına karşı çıkılıyor ve bunun Anadolu'da belayı davet etmek anlamına geldiği vurgulanıyordu. Çünkü Yunanlılar sadece İzmir'le yetinmeyecek, işgal alanlarını genişletecekti.

Anadolu için ayrılan alan İtalya'nın altı misli¹⁸⁷ nüfusu ise 5. 700. 000 olacaktı. Bu sınırlar itibariyle Türkiye daha homojen bir nüfusa sahip olacak ve azınlıkları idare etme yükümlülüğünden de kurtulacaktı. Yeni Türk Devleti'nin merkezinin Konya olması tavsiye ediliyordu.¹⁸⁸

Bu projenin varlığının yanı sıra konferansta ABD'nin Anadolu ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki konularda adım atarken dikkat ettiği bir diğer ilke ise Almanya ile barış şartları netleşmeden Şark meselesi ile ilgili konulara girmemektir. Amerikalı uzmanlara göre Türk meselesinin çözümü, öneminden kaynaklanan daha geniş bir zamanı gerektirmekteydi.¹⁸⁹ Fakat Paris'teki Amerikan delegasyonu başkanı House, bu ilkeyi ihlal ederek 7 Mart'ta Wilson'un Paris'te olmadığı bir zamanda, Müttefik liderleri Lloyd George, Clemanceau ve Orlando ile yapılan özel toplantıda Amerika'nın İstanbul, Boğazlar ve Ermenistan mandalarının yanı sıra Anadolu'da da bir

¹⁸⁷ Harry N Howard bu alanın New Mexico kadar olduğunu belirtmektedir. Bkz. Howard, **a.g.m.I**, s. 43.

¹⁸⁸ Erol, **a.g.e**, s. 11

¹⁸⁹ "Anadolu'da İşgal Mıntukalarının Tahdidini", **Vakit**, 20 Temmuz 1335, no: 620, s.1. "Mukadderatımız Hakkında", **Vakit**, 22 Temmuz 1335, no: 622, s. 1

sorumluluk üstlenebileceğini belirtti.¹⁹⁰ Lloyd George çok memnundu, Fransızlara göre House abartıyordu ve bu teklife güvenilemezdi. House'un teklifinden hoşnut olmayan bir diğer kişi ise tabiki Wilson'du. Wilson 1 Nisan'da House'un bu sözlerini inkar etti ve Dörtler Meclisi'ni uyararak Amerikan halkının istemeyeceği tek şeyin Asya'da askeri bir sorumluluk olduğunu vurguladı.

Nisan ayı Barış Konferansı'nda Osmanlı topraklarının geleceği meselesine aciliyet kazandırdı. Söz konusu aciliyet özellikle Amerika'nın Osmanlı politikası için tehlike oluşturmaktaydı ki bunun nedeni İtalya'nın 1915 Londra Antlaşması'na dayandırdığı Adriyatik Bölgesi'ndeki istekleriydi.¹⁹¹ İtalya, Fiume limanının peşindeydi ve 19 Nisan'da Orlando, Dörtler Meclisi'nde konuyu gündeme getirdi. Ancak Wilson bu isteğe şiddetle karşı çıktı ve İtalya'nın stratejik sorunlarını bir antlaşmaya dayanak tutamayacağını söyledi. Ona göre bu tip düşüncüler 1815'ten beri uluslar arası ilişkileri çürüten en büyük nedendi.¹⁹² Clemanceau ve Lloyd George da Wilson'u desteklediler ancak eğer İtalyanlar geçerliliği konusunda diretiyorlarsa Londra Antlaşması'na bağlı kalmayı onayladıklarını belirttiler.¹⁹³ Bu meseleyi çözüme kavuşturmak isteyen Lloyd George 24 Nisan'da Dörtler Meclisi'ne bir muhtıra sundu.¹⁹⁴ Eğer Anadolu'da İtalya'ya manda hakkı verilirse İtalya, Fiume meselesinde uzlaşmaya razı olabilirdi. İtalya'ya verilecek bölge geniş tutulmakla beraber Yunan manda bölgesiyle İstanbul ve Ermenistan bunun dışında kalacaktı. Wilson, İtalyanların bu tür görevlerde deneyimsiz olduğu gerekçesiyle teklife karşı çıktı. Ancak Lloyd George, Wilson'a Romalılarından daima çok iyi sömürge valileri çıktığını söyledi. Wilson da çağdaş İtalyanların, Romalılarla ilgisi yok yanıtını verdi. Lloyd George ise İtalya'ya manda yerine belki bir

¹⁹⁰ Helmreich, **a.g.e.**, s. 82; Evans, **a.g.e.**, s. 138; Mc. Millan, **a.g.e.**, s. 372. 8 Mart'ta ise İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb, Dışişlerinden Anadolu meselesi hakkında bilgi istedi. Gelen cevapta Anadolu'nun Türk kısımlarının Osmanlı İmparatorluğu nüfuzunda kalacağı, Batı kıyısındaki Rumlar için nasıl karar alınırsa alınsın Türklere ticari bir çıkış yolunun temin edileceği yazmaktadır. Bkz. Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 20.

¹⁹¹ Evans, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁹² **Y.a.g.e.**, s. 161. Wilson ile Orlando arasında gerçekleşen birebir görüşmeyi Wilson, Albay House'a anlatırken bunun ömründe yaşadığı en kötü tecrübelerden biri olduğunu söyledi. Bkz. Mc. Millan **a.g.e.**, s. 292. "Wilson-Orlando İhtilafı", **Vakit**, 28 Nisan 1335, no: 539, s. 1. Orlando 30 Nisan'da yaptığı açıklamada mevcut olan anlaşmazlığa kalıcı ve gerçek bir çözüm getirilmedikçe genel bir barışın sağlanamayacağını belirtti. "Fiume Meselesi", **Vakit**, 3 Mayıs 1335, no: 544, s.1

¹⁹³ Helmreich bu desteğin nedeni olarak 1915 Londra Antlaşması'nın aynı zamanda İngiltere ve Fransa için sağladığı toprak kazançlarını göstermektedir. Bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 82; İngiliz Dışişleri belgelerinde Büyük Britanya Hükümeti'nin Türk Ön Asya'sına 4 gizli antlaşmaya dayanarak girdiği belirtilmektedir. İstanbul Antlaşması (1915), Londra Antlaşması (1915), Sykes-Picot Antlaşması (1916), St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917) bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁹⁴ **Y.a.g.e.**, s. 82; Howard, **a.g.m.I.**, s. 44.

etki alanı verilebilir teklifinde bulundu ve Wilson'a bu konudaki düşüncesini sorduğunda, Wilson Cemiyet mandası altında olması şartıyla buna evet dedi.¹⁹⁵ Ancak Wilson Türklerin bir hükümetleri olmasına inandığı için Anadolu'nun İtalyan mandası altına girmesinin toprak bölünmesine göre daha iyi bir seçenek olacağını savundu. Bu defa Lloyd George bütün Anadolu'yu idare etmenin çok zor bir iş olacağı gerekçesiyle Wilson'a karşı çıktı. Mesele bu noktada tikanıp kalınca 24 Nisan'da İtalyanlar Barış Konferansı'nı terk ederek 7 Mayıs'a kadar dönmediler.¹⁹⁶

İtalya 7 Mayıs'ta konferansa döndüğünde Yunanistan'ın İzmir'i işgali kabul edilmişti. Ancak Lloyd George yukarıda değindiğimiz ve ABD'nin konferanstaki Osmanlı politikasını belirleyen 21 Ocak tarihli projesini beğenmiş ve bunun kabulü için 14 Mayıs 1919'da başta Orlando olmak üzere Dörtler Meclisi'ne bir muhtıra sunarak Anadolu için yeni bir manda planı ortaya koymuştu.¹⁹⁷ Buna göre İstanbul ve Ermenistan'da Amerikan Senatosu'nun onayı alınmak şartıyla ABD mandası kurulacak, İzmir ve Ayvalık; On İki Ada ve Meis'i de içine alacak şekilde Yunanistan'a bırakılacak, Makri'den Çukurova'ya kadar olan güney bölgesi İtalyan mandasına verilecek ve Anadolu'nun geri kalan kısmı da Fransız mandası altında olacaktı.

Ancak Lloyd George'un Anadolu'daki bu paylaşım planı Hint Müslümanlarının tepkisine neden oldu.¹⁹⁸ 17 Mayıs'ta daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Hint Müslümanları Ağa Han da aralarında olmak üzere Dörtler Meclisi'ne gelerek Wilson'un 12. maddesine dayandırdıkları bir savunma yaptılar.¹⁹⁹ Bu girişim Wilson ve Lloyd George üzerinde büyük bir etki yarattı ve her şeyden önemlisi Anadolu'nun parçalanması yönündeki İngiliz siyasetinde değişikliğe neden oldu. Artık Lloyd George Anadolu'nun parçalanması fikrine karşı çıkıyordu.²⁰⁰ Wilson Anadolu'da kurulacak İngiliz ve Fransız yönetimlerinin birbirine karışmasını engellemek için Kuzey Anadolu'da her iki devletin de başkentinde birer temsilci bulundurabileceği ve Fransa'nın "gevşek" yönetimi altında olacak bir "Türk Devleti" kurulması fikrini ortaya attı. Ayrıca Konya merkez olmak üzere ve seçimle iş başına gelen bir başkan tarafından

¹⁹⁵ Evans, **a.g.e.**, s. 163. Wilson'u kuşkulandıran ve rahatsız eden şey sevmediği İtalyanlarla Anadolu'da komşu olmak ve kastettiği şey Ermenistan'dı. Bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁹⁶ Evans, **a.g.e.**, s. 165; Howard, **a.g.m. I.**, s. 44; Helmreich, **a.g.e.**, s. 83; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 269.

¹⁹⁷ Erol, **a.g.e.**, s. 11; Evans, **a.g.e.**, s. 167; Howard bu muhtıranın Lloyd George'un danışmanı Nicholson tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Bkz. Howard, **a.g.m.I.**, s. 44.

¹⁹⁸ Erol, **a.g.e.**, s.12; Evans, **a.g.e.**, s.168; Helmreich, **a.g.e.**, s.87; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 103.

¹⁹⁹ "İngiltere ve Alem-i İslam", **Alemdar**, 7 Haziran 1335, s.1

²⁰⁰ Lloyd George'un İngiliz dış politikasındaki yeri ve önemi için bkz. Akşin, **a.g.e.I.**, s. 232-236.

idare edilen serbest bir yönetim birimi kurulmasını istedi.²⁰¹ Ancak Lloyd George'un Hint Müslümanlarının girişi sonrasında Anadolu'nun parçalanması aleyhindeki görüşü gittikçe güç kazandı ve ona göre İstanbul ve Boğazlara hâkim olan devlet Anadolu'ya da hâkim olmalıydı.²⁰² Bu Amerika'nın Anadolu'da bir sorumluluk yüklenmesi yönünde teklifte bulunmanın dolaylı bir yoluydu. Lloyd George'a göre İstanbul ve Boğazlarla Anadolu'yu mandası altına alacak en uygun devlet Amerika idi. Çünkü Müslümanlar Amerika'yı diğer devletlere tercih ediyordu. Bu tercihin nedeni de geçmişte Amerika'nın Müslümanlar aleyhinde bir teşebbüsünün bulunmamasıydı.²⁰³ Lloyd George bu düşünceleri doğrultusunda 21 Mayıs'ta Dörtler Meclisi önüne yeni bir teklifle geldi.²⁰⁴ İstanbul ve Boğazlar ile Ermenistan ve Kilikya için tam bir ABD mandası (a full mandate), Anadolu'nun geri kalanı için hafif bir ABD mandası (a light mandate) olmalı idi. Bunun yanında Yunan Komisyonu tarafından teklif edilen Aydın vilayetinin bir kısmı tam bir hakimiyet ile Yunanistan'a katılmalıdır. 21 Mayıs tarihli bu muhtıra sonrasında İstanbul ve Anadolu mandaları beraber planlanır hale geldi.²⁰⁵ Bunda Lloyd George'un Anadolu'nun parçalanması aleyhindeki düşüncesi büyük etkendi. ABD'nin İstanbul ve Boğazlarda tam bir mandaterliğe sahip olması için yukarıda değindiğimiz gibi iki şık vardı:

a-Birleşik Devletler bütün Anadolu'da hafif bir mandaterliğe sahip olmalı ve Padişah İstanbul'da kalmalı,

²⁰¹ Howard, **a.g.m. I**, s. 44; Helmreich, **a.g.e.**, s.85.

²⁰² Erol, **a.g.e.**, s.13; Evans, **a.g.e.**, s. 167.

²⁰³ Bu yöndeki haberler daha 1918 senesi sonlarında Amerika basınında yer almaya başlamıştı. 14 Aralık 1918 tarihli "The New York Times" gazetesi Londra çevrelerinin Türkiye'nin ABD'nin yönetimi altına bırakılması düşüncesinde olduğunu yazıyordu. Bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 39-40.

²⁰⁴ "Dörtler Meclisi'nde Mukadderatımız Hakkında Müzakerat", **Vakit**, 30 Mayıs 1335, no: 571, s.1. Erol, **a.g.e.**, s.14; Evans, **a.g.e.**, s. 169; Kasalak, **a.g.e.**, s. 79; Howard, **a.g.m.I**, s. 45; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 35; Helmreich, **a.g.e.**, s. 90; Lloyd George'un 21 Mayıs tarihli bu muhtırası, 18 Aralık 1918'de Amiral Calthorpe'un Dışişlerine sunduğu 12 maddelik muhtırasına büyük ölçüde benzemektedir. Amiral Calthorpe'un muhtırası için bkz. Akşin, **a.g.e.I**, s. 105-107.

²⁰⁵ Bu durum daha 1919 senesinin Mart ayında İtilaf çevrelerinde konuşılmaya başlamıştı. Reuter Ajansı tarafından 3 Mart'ta Paris'ten verilen haberde Osmanlı Devleti hakkında kabul edilen planın İstanbul ve Boğazların uluslar arası bir hale getirilmesi ve Anadolu'nun ortasında bir hükümetin kurulması şeklinde olduğu yazmaktaydı. Bkz. "İstanbul ve Boğazların Âtisi", **Vakit**, 5 Mart 1335, no: 491, s. 1; Anadolu'da planlara paylaşım hakkında ayrıca bkz. "Anadolu'nun İdaresi", **Vakit**, 3 Mart 1335, no: 489, s. 2. Fransız "Tan" gazetesi ise Anadolu meselesinin sadece Anadolu'da kurulacak yönetimin tayin edilmesiyle çözülemeyeceğini, bu meselenin ancak ve ancak İstanbul ve Boğazların geleceğinin tayin edildikten sonra sağlam bir neticeye bağlanabileceğini yazmaktadır. bkz. "Türkiye ve Sulh", **Vakit**, 22 Mart 1335, no: 508, s. 1.

b-Eğer ABD bütün Anadolu'yu mandası altına almazsa Anadolu mandaya tabi olmadan Padişahın hakimiyeti altında kalmalıydı.²⁰⁶ Her iki durumda Türk Devleti'nin sınırları Karadeniz, Akdeniz ve Marmara ile bağlantılı olmalıydı.²⁰⁷

Lloyd George Anadolu'nun tamamı için planladığı bu manda teklifinin Wilson tarafından onaylanacağını düşündü. Ancak Wilson teklifi, "Anadolu için imkansız, Ermenistan için çok güçtür. İstanbul'un Anadolu'dan ayrılması kötüdür" şeklinde yanıtladı. Belki ABD, Ermenistan veya Boğazlar için bu sorumluluğu üstlenebilirdi ancak tüm Anadolu için Senato'yu ikna etmek imkansızdı. Wilson'un mandayı kabul etmemesinin nedeni bölgede Amerikan çıkarlarına hizmet edecek hiçbir şeyin mevcut olmamasıydı. İssız Anadolu bozkırında Amerika'nın işine yarayacak hiçbir şey yoktu. Çünkü bu bölge Osmanlı idaresi altında asırlarca kaderine terk edilmiş, harap ve verimsiz durumdaydı.²⁰⁸

Wilson böyle düşünürken bazı ABD'li yetkililer Amerika'nın Anadolu mandası hakkında istekli görünüyordular. İstanbul'daki Amerika Kız Koleji Müdiresi Mary Miles, "Alemdar" gazetesine yaptığı açıklamada Türkiye'de Amerikan mandası lehinde alakalı 14 sebebin mevcut olduğunu belirtti.²⁰⁹ Bu sebeplerden biri Yakın Doğu'da barışın kurulmasıdır ki, bu güç ve kuvvetle değil, içeriden gelecek çaba ile gerçekleşebilir. Türkiye'de bulunan 10-14 milyon civarındaki Müslüman'ın Amerika mandasına taraftar olduğunu belirten Miss Miles buna gerekçe olarak Amerikalıların daha demokrat olduklarını göstermektedir. İmparatorluk içinde yaşayan azınlıklara da değinen Miles, Rum ve Ermenilerin de Amerikan mandası taraftarı olduklarını ve "doğu dünyasındaki nifak ve kinin umur-u mezhebiye ile umur-u hükümetin birbirine karıştırılması"ndan meydana geldiğini belirtmiş ve Amerikan idaresinin insan haklarına önem vererek bu sorunu çözeceğini söylemiştir. Türkiye'deki toplulukların dil itibarıyla birbirinden ayrıldığını söyleyen Miles, Amerikalıların Türkiye'ye İngilizce'yi ithal

²⁰⁶ Erol, **a.g.e.**, s. 14; Helmreich farklı olarak ABD'nin Anadolu mandasını etmemsi durumunda Padişah'ın İstanbul'dan çıkartılması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 90.

²⁰⁷ Lloyd George'un 14 Mayıs tarihli muhturasına Hint Müslümanlarının tepkisiyle ortaya çıkan 21 Mayıs tarihli bu yeni manda teklifi Hindistan tarafından da onaylandı. Bkz. Howard, **a.g.m.I.**, s. 45.

²⁰⁸ Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 35; Helmreich, **a.g.e.**, s. 92; Howard, **a.g.m.I.**, s. 45. Ancak Amerikan basınına yansıyan haberlerde Paris'teki Amerikan delegelerinin Türkiye'de bir Amerikan mandası kurulması fikrini kuvvetle destekledikleri yer almaktaydı. ABD bu fırsattan yararlanarak geri kalmış ülke insanlarının nasıl yönetileceğini bütün dünyaya ispatlayabilirdi. Bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 48.

²⁰⁹ "Amerika Mandası", **Alemdar**, 16 Ağustos 1335, no: 1544, s. 1; "Türkiye'de Amerika Mandası", **Vakit**, 16 Ağustos 1335, no: 644, s. 2.

edeceğini söylemiş ve İmparatorluk dahilinde aynı dil, aynı para ve aynı verginin kullanılacağını altını çizmiştir.

İstanbul'un Amerika Muavenet Komitesi Başkanı David Arnold ise Amerika'nın insaniyet duygularıyla Türkiye mandasını kabul edeceği, Rumeli ve Anadolu için 10,000 Amerikalı askerin yeterli olacağı ve bu kuvvetin iki sene içinde durum netleşinceye kadar düzeni sağlayacağı düşüncesindedir.²¹⁰

Lewis Heck ise 29 Nisan 1919 tarihli raporunda ABD'nin, Türkiye'de yakın gelecekte bir manda idaresi kurması durumunda düzeni sağlamak ve ülkeyi edilgen duruma getirebilmek için yönetici memurlar, polis ve kalıcı 2,500 – 3,000 kişilik küçük bir askeri güce ihtiyacı olacağını belirtmiştir. Ancak Küçük Asya'nın bölünmesi ve Sultanın Türkiye'den çıkarılması halinde daha büyük bir ordunun işgaline ihtiyaç duyulacağını eklemiştir.²¹¹

Amerika'nın Türkiye'de bir sorumluluk almasına taraftar olan bir diğer kişi de Amerika'nın İstanbul eski sefiri Henry Morgenthau'dur.²¹² Morgenthau Mayıs 1919'da hazırladığı ve Başkan Wilson'a sunduğu raporunda Türkiye'de kurulacak Amerikan mandası hakkında görüşlerini ortaya koymaktaydı. Morgenthau'nun bu raporu basında 1919 yılı Aralık ayında geniş yer aldı.²¹³ Muhtıradan Anadolu'nun üç bölgeye ayrılarak üç ayrı manda idaresi kurulması teklif edilmektedir. Bu bölgeler İstanbul ve civarı, Türklerle meskûn Anadolu ve Ermenistan'dır. Bu bölgelerin mandası tek bir devletin sorumluluğuna bırakılmalıdır. Anadolu'nun farklı bölgelere ayrılmasının nedeni Türkiye'nin tek bir manda idaresi altında yönetilemeyecek kadar geniş olmasıdır. Muhtıradan mandaların tek bir devletin idaresi altına verilmesinin gerekliliği ise yalnız İstanbul ve Ermenistan'ı idare etmekle bütün Şark meselesinin çözüme kavuşturulamayacağı şeklinde açıklanmıştır: “Zira meselenin kördüğümü yüzde yetmiş

²¹⁰ David Arnold'un açıklaması için bkz. “Amerika Mandası”, **Vakit**, 30 Ağustos 1335, no: 658, s. 1; “Manda Meselesi”, **İfham**, 30 Ağustos 1355, no: 31, s. 2.; Arnold'un bu açıklaması “The New York Times”ın 29 Ağustos tarihli sayısında da yer almıştır. Arnold, bu açıklamasında bütün Türkiye'nin fiilen parçalanmasına girişilmezden evvel bütün ülkenin yabancı birlikler tarafından –tercihen Amerika birlikleri- etkili bir polis denetimi altına alınmasını ileri sürmüştür. Bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 52.

²¹¹ Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu, 1919-1921**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2005, s. 47

²¹² Morgenthau hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Heath W. Lowry, **Büyük Elçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası**, Çev: Belkıs Torfilli, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.

²¹³ “Türkiye Nasıl İdare Edilmelidir?”, **Vakit**, 24 Kanunievvel 1335, no: 766, s. 1; “Morgenthau'nun Muhtırası”, **Alemdar**, 24 Kanunievvel 1335, no: 2673, s. 3; “Morgenthau'nun Mukadderatımız ve Manda Hakkındaki Muhtırası”, **Tasvir-i Efkar**, 24 Kanunievvel 1335, no: 2937, s.1. Morgenthau'nun muhtırası Türk basınından önce Mayıs 1919'da Amerika basınında yer aldı. Bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 48.

beş halkı Müslüman olan bu kıtadır”. Anadolu’nun parçalanması kesinlikle reddedilmektedir. Aksi takdirde barış entrikalar ve çekişmeler yüzünden sürekli bir tehlike altında kalacaktır. Türkiye’nin içinde bulunduğu sıkıntıları gidermek için Türk idaresini ve kurumlarını yeniden yapılandırmak gerekmektedir.²¹⁴

Morgenthau Anadolu’nun bir parlamentoya sahip olmasını ve doğrudan İstanbul’daki merkezi valiye bağlı kalmasını tavsiye etmektedir. Muhtırada bir de şu teklif ileri sürülmüştü: Eğer İngiltere Amerika’nın Yakın Şark’ta özellikle İstanbul ve Anadolu’da bir sorumluluk almasını istiyorsa Amerika’nın Cebelitarık Boğazı’nı kontrol işine ortak olması sağlanmalıydı.²¹⁵ Amerika Yakın Doğu’da yüz milyonlarca dolar masraf edecek ve donanmasının bir kısmını Akdeniz’de bulunduracaksa bu bölgeye her zaman serbestçe girebilme hakkına sahip olmalıdır. Morgenthau’ya göre “Akdeniz, Şark-i Karib’in kapısıdır. Amerika her giriş ve çıkışta buranın anahtarını başkasından istemek mecburiyetinde bulunmamalıdır.” Morgenthau Amerika’nın Yakın Doğu’da üzerine aldığı sorumluluktan ötürü bir kazaya uğramasını engellemeye çalışmaktaydı. Eğer Amerika bölgede var olacaksa güvenliği sağlanmalıydı.

Bu görüşlerin varlığına rağmen Başkan Wilson Anadolu’da bir sorumluluk almak fikrinde değildi. 25 Haziran’da Türk sorunu konferansın gündemine geldiğinde bu fikrinde ısrar etti ve yaptığı konuşmasında Anadolu mandasının bir hata olacağını belirtti. “Amerika’nın Türkiye’yi mandası altına alacağını vaat edemem ve hatta herhangi bir şey için de vaatte bulunmaya hakkım yoktur. Yapabileceğim tek şey vardır, o da bu meseleyi Amerikan halkına sunmak ve onların vereceği karara göre hareket etmektir...”²¹⁶

1.1.2.4.2.1. İzmir’in İşgali ve ABD’nin Rolü

Yunanistan’ın Batı Anadolu ve Adaları işgali hakkındaki ilk somut teklif Yunanistan’ı İtilaf Devletleri’nin yanında savaşa sokmak amacıyla İngiltere Dışişleri

²¹⁴ Amiral Bristol, Morgenthau’nun Anadolu’nun parçalanması fikrine karşı çıkmaktadır. Bristol’e göre İtilaf Devletleri Türkiye’yi Balkanlaştıracak her türlü eylemden uzak durmalıdırlar. Türkiye’yi küçük parçalara bölerek orada yeni idareler kurmak gelecekte Asya ile Avrupa’yı ayaklandıracak yeni bir cihan harbine sebebiyet verebilir. Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.II, 1. Basılış, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s.195

²¹⁵ “Amerika Mandası Hakkında Morning Post Muhabirinin İhtisasatı”, **Yeni Gün**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 213, s. 3.

²¹⁶ Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 46; Erol, **a.g.e.**, s. 15 vd; Howard, **a.g.m.II**, s. 21. “Manda Meselesi”, **Vakit**, 28 Ağustos 1335, no: 656, s. 2.

Bakanı Edward Grey tarafından yapıldı. 12 Nisan 1915'te Yunanistan'a verilen bölge daha sonra Rusya'nın onayını almak şartıyla 19 Nisan 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla İtalya'ya verildi. Ancak daha sonra Rusya'nın savaş dışı kalması nedeniyle İtalyan istekleri reddedildi.²¹⁷

Venizelos bölge üzerindeki ilk talebini Lloyd George'a yazdığı 2 Kasım 1918 tarihli mektubunda dile getirdi.²¹⁸ Venizelos Küçük Asya'nın Yunan olan batı kısmının Yunanistan'a verildiği takdirde Yunanistan'ın kendi sınırlarını genişletebileceğini belirtti ve eğer Yunanistan Küçük Asya doğrultusunda genişleyemezse Trakya kıyısında Karadeniz'e kadar yayılmak zorunda kalacaklarını bunun da Batı Anadolu'daki genişlemeye oranla daha büyük sorunlara neden olacağını vurguladı.

Venizelos taleplerini İtilaf Devletleri'ne toplu olarak ilk kez, 30 Aralık 1918'de bir muhtıra ile sundu.²¹⁹ Batı Anadolu'da genel olarak, kuzeyde Bandırma'nın 25 km. doğusunda, Marmara sahilindeki Kurşunlu Köyü'nden başlayarak, Karadağ, Demircidağ, Uşak'ın 20 km. batısı, Sarayköy'ün 20 km batısı, Muğla'nın 10 km. doğusu, Bozdağ güneyi ve Akdağ'dan geçtikten sonra Kalkan Kasabası'nın 10 km. doğusunda Akdeniz sahilinde son bulan bir hattın batısındaki toprakların Yunanistan'a verilmesini istedi. Çanakkale Boğazı ile olan sınır ise şu şekilde çizilmişti: Erdek Körfezi batısında ve Marmara kıyısında Hoyrat Gölü civarından başlayan Armutçuk, Tahtalı, Kocakatan Dağları'ndan geçerek Ege Denizi kıyısında Eski İstanbul Burnu civarında son bulan bir hat çizilmişti.

Bu plana göre Doğu Trakya da Yunanistan'a verilmekte olduğuna göre, Venizelos'un tasarladığı "Büyük Yunanistan"ın Asya ve Avrupa'daki parçaları arasında hem Ege Denizi üzerinden hem de Bandırma-Tekirdağ üzerinden ulaşımın temini ile ekonomik ve stratejik açıdan Yunanistan güçlü bir konuma gelmekteydi.

Venizelos bu muhtırasında İstanbul ve çevresinde kurulacak milletlerarası statüye sahip olacak bir devlete karşı olmadığını açıkladı. Bu bölge, kurulacak "Büyük Yunanistan Devleti"nin doğu kesiminde kalacağı için bu yönden gelecek muhtemel

²¹⁷ Sonyel, **a.g.e.I**, s. 32; Budak, **a.g.e**, s. 43; Kürkçüoğlu, **a.g.e**, s. 71-72, Howard, **a.g.m.I**, s. 39. Grey'in bu teklifi 1913 senesinden başlayarak bir gelişim seyri izlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulubelen, **a.g.e**, s. 137-145

²¹⁸ Sonyel, **a.g.e.I**, s. 33; Mektubun sadeleştirilmiş Türkçe tam metni için bkz. Bayar, **a.g.e**, C.6, s. 181-185.

²¹⁹ Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 12; Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", **Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1986, s.410 vd; **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım I**, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1963, s.7 vd.; Budak, **a.g.e**, s. 43.

Türk saldırılarına karşı güvenliği sağlayacaktı ve Venizelos doğal olarak buna itiraz etmedi.²²⁰

Yunan Başbakanı bu iddialarını ikinci defa ve daha kuvvetli bir şekilde Onlar Meclis önünde sunma olanağını 3 ve 4 Şubat 1919 tarihlerinde yakaladı.²²¹ Venizelos isteklerine dayanak olarak Wilson'un self-determinasyon ilkesini gösteriyordu. Her şeyden önce iyi bir hatipti. Hemen hemen bütün Müttefik liderlerin gönüllerini fethetmişti. Lloyd George'a göre Venizelos, Yunan milletinin Perikles'ten sonra yetiştirdiği en iyi devlet adamıydı. Wilson ise onun için, "Ömrümde gördüğüm en büyük adam" yorumunu yaptı. Harold Nicolson ise Paris'ten babasına yazdığı bir mektupta "Venizelos'un buradaki itibarını sana anlatmam mümkün değil! O ve Lenin, Avrupa'daki en büyük iki şahsiyet" diyordu.²²²

Venizelos iddialarına dayanak olarak Wilson'un self-determinasyon ilkesini gösterirken, beraberinde Paris'e getirdiği nüfus istatistikleri, tarih, lisan ve din birliğine göre çizdiği renkli haritalarla iddialarını desteklemeye çalıştı. Nüfus bakımından ve etnik nedenlerden Batı Anadolu'nun Yunan ana kıtasından ayrılamayacağını, bölgenin nüfusunu gösterecek mevcut veri olmadığı için Rum Patrikhanesi'nin verilerine güvenmek gerektiğini vurguladı.

Venizelos, Kuzey Epir, Ege Adaları, Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılması talebinde bulundu. Üzerinde 120.000 Yunanlı ve 80.000 Arnavut yaşadığı için Kuzey Epir'i istedi. On İki Ada'da 12000 çeşitli millet halkına karşılık 110.000 Yunanlının bulunduğunu söyledi. Trakya Yunanistan'a ait olmalıydı. Bölgede İstanbul da dahil olmak üzere 730.822 Yunanlı yaşamaktaydı. Venizelos, Batı Trakya'daki Türk nüfusunun Bulgarlardan daha fazla olduğunu kabul ediyor, bölgenin idaresi Türklere

²²⁰Budak, **a.g.e.**, s. 44; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I, s. 8; Howard, **a.g.m.I.**, s. 39. Venizelos, Paris'te Müttefik Devlet başkanlarına İstanbul üzerinde hiçbir talepte bulunmayacağına dair söz verdi. "İstanbul için Amerikan mandası en iyi çözüm yolu olacak" diyordu. Ancak Mc.Millan'a göre Venizelos, Konferans'ın lobilerinde bu düşüncesinin tam tersi bir şekilde konuşuyordu. Yeter ki İstanbul Türklerin elinden çıksın, gerisi Yunanlıların çalışkanlıkları ve dinamizmi ile çözüldü. Bkz. McMillan, **a.g.e.**, s. 343.

²²¹ Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 15; Sonyel, **a.g.e.I.**, s.35; Yunus Nadi, "Türkiye'nin Mukadderatı", **Yeni Gün**, 7 Mart 1335, no: 183, s.1; Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluşa 1, Yunanlılar Ege'ye Nasıl Geldi, İlk Günler**, İzmir, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, 1982, s. 335; Celal Bayar, **Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, C.5, İstanbul, Sabah Kitapları, s. 33-34; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, s. 38; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I; McMillan, **a.g.e.**, s. 346; Budak, **a.g.e.**, s. 44.

²²² Helmreich, **a.g.e.**, s. 28; McMillan, **a.g.e.**, s. 345; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 234. Venizelos 4 Nisan 1919'da yardımcısı Emanuil Repulis'e gönderdiği mektubunda konferansta verdiği söyleve değinerek, Yunan tezini en iyi şekilde sunamamış olması ihtimalinden kaygı duyduğunu, bununla beraber konferans üzerinde iyi bir izlenim bıraktığını yazmaktaydı. Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 36.

birakılmayacaksa Yunanistan'a bırakılmalıdır diyordu. Çünkü Türkler, Bulgarlardan ziyade Yunan yönetimini tercih ederlerdi. Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilmeliydi. Bunun yerine Akdeniz'le ilişkisini uluslar arası hele getirilecek olan Boğazlar üzerinden yapmalıydı. Yunanistan, Bulgaristan'a Kavala ve Selanik'ten ticaret yapma izni verecekti.²²³

Batı Anadolu'ya gelince, Venizelos'un iddialarına göre bölgede toplam Rum nüfusu 1.700.000 idi. Batı Anadolu'da Aydın ve Bursa vilayetlerinde 1.013.195 Rum bulunmaktaydı.²²⁴ Yakındaki Ege adalarının nüfusunu da buna ekleyen Venizelos, bu sayının 1.450.000'e ulaştığını fakat bölgedeki Müslüman nüfusunun ise 943.000 olduğunu belirtti.²²⁵

Yunan Başbakanı, halkının sözde haklı iddialarını Paris'te savunurken Amerika'da yaşayan Rumlar da boş durmuyorlardı. 3 Mart'ta New York St. Pierre Theatre'da toplanan Rumlar, Ermeni ve Musevi cemaatleriyle ortak bir beyanname hazırlayarak bunu başta Wilson olmak üzere Paris'te bulunan İtilaf Devletleri liderlerine gönderdiler. Beynamede, İstanbul da dahil olduğu halde Anadolu'daki Rum ahalinin anavatanları olan Yunanistan'a ilhaklarının sağlanmasını dile getiriyorlardı. Rum, Ermeni ve Musevi cemaatleri asırlardan beri Osmanlı hakimiyetinde buldukları için milli isteklerini gerçekleştirilmesinde birbirlerine saygı göstereceklerine dair söz vermekteydiler.²²⁶

Venizelos'un nüfus istatistiklerine dayandırarak çizdiği sınırlara bakıldığında Ege Denizi'ni çevreleyen bir Yunan Devleti görülüyordu.²²⁷ Onun idealindeki Yunanistan'ın, bu devleti kurmak için ortaya koyduğu nüfus istatistikleri gibi gerçeklerle uzaktan yakından alakası yoktu. 1891 yılı Türk istatistiklerinde Aydın vilayetinde 1.356.119 kişiden, 1.118.492'si Müslüman, 195.431'i de Rum'dur. 1905'te

²²³ "Yunanistan'ın Harp Gayeleri", **Vakit**, 2 Mart 1335, no: 488, s.1; Helmreich, **a.g.e.**, s. 28; Howard, **a.g.m.I.**, s. 39; McMillan, **a.g.e.**, s. 346.

²²⁴ **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I, s, 9; Yunus Nadi, "Yunan Müddeiyatı", **Yeni Gün**, 3 Mart 1335, no: 179, s. 1; Sonyel bu rakamı 1.080.000 olarak vermektedir, bkz. Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 35;

²²⁵ Venizelos isteklerini kuvvetlendirmek için Adalar'daki Rum nüfusunun da hesaba katıyordu. Muhtırasında "...şayet Küçük Asya batısı ile coğrafi ve ekonomik bir bütün teşkil eden ve ahalisi tamamıyla Rum olan İmroz, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarye ve Rodos civar adalarıyla Meis ve On İki Ada'nın nüfusu ilave edilirse Batı Küçük Asya Rumluğu 1.383.333 kişilik bir kuvvet arz eder" diyerek Adalar'da yaşayan Rum halkını Batı Anadolu halkı olarak göstermeye çalışıyordu. Bkz. **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım, I**, s, 10; **Yeni Gün**, 3 Mart 1335, s.1

²²⁶ "Amerika'daki Rumların Müracaatı", **Sabah**, 4 Mart 1335, no; 10524, s. 1

²²⁷ McMillan'a göre iki kıta ve beş deniz üzerine oturan bu Yunanistan, içi dışına çevrilmiş bir ülkeye benziyordu. Kontrol etmediği suların çevresindeki topraklardan oluşuyordu, bkz, McMillan, **a.g.e.**, s. 346.

yapılan bir Türk istatistiğinde ise İzmir vilayeti için toplam 210.973 kişiden 100.356'sı Müslüman, 73.636'sı ise Rum'dur.²²⁸ İşgalin gerçekleştiği tarih itibariyle "Vakit" gazetesi tarafından yayınlanan nüfus istatistiğinde Aydın vilayetinde yaşayan 1.858.996 kişiden 1.293.567'si Müslüman, 233.914'ü Rum vatandaşıdır. İzmir'deki durum ise 38.179 kişiden 111.486'sı Müslüman, 87.497'si Rum'dur.²²⁹ Bu rakamlar açıkça ifade etmektedir ki Venizelos'un ortaya koyduğu dayanaklar geçersizdir. Nitekim Başkan Wilson'un danışmanlarından Amerikalı Profesör Albert Lybyer 1922 senesinde kaleme aldığı bir makalesinde konu hakkında "...Türk Trakyası'nda ve İzmir dolaylarında nüfus durumu, halkın isteği ve ekonomik koşulların, bu bölgelerin Yunanistan'a verilmesini haklı çıkarıp çıkarmayacağını öğrenmek için Paris Konferansı yerinde soruşturma yapmak zahmetine dahi katlanmadı. Oysa 1919'da Trakya ve Küçük Asya'nın İzmir dolaylarındaki Türkler büyük çoğunluğu teşkil ediyordu" demektedir.²³⁰

Venizelos'un muhtırası Müttefikler cephesinde farklı tepkilere neden oldu. İtalyan istekleriyle karşılaştırıldığında Venizelos'un isteklerinin daha ciddi sorunlara neden olacağı kesindi. Aynı bölgede özellikle de Rodos ve On İki Adalar'da 1915 Londra Antlaşması'ndan kaynaklanan İtalyan talepleri de mevcuttu. İzmir üzerindeki istekler ise 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla çelişiyordu. Doğal olarak İtalyanlar bu isteklere karşı çıktı.²³¹ Fransa bu istekler karşısında tarafsız kalmayı tercih etti. Fransız ve Yunan talepleri arasında bir çakışma söz konusu değildi.²³²

İngiltere, Yunan isteklerine Dışişleri ve Genel Kurmay'dan gelen raporlar doğrultusunda beklenmedik şekilde karşı çıktı. Yunanistan'ın Doğu Trakya'ya yönelik istekleri makûl karşılanırken, Batı Trakya hakkındaki iddialara karşı çıkılmaktaydı. Burada çok az miktarda Yunanlı yaşadığına dikkati çeken İngiliz Dışişleri, Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesine aleyhte görüş belirtti. Genel Kurmay Başkanlığı'ndan gelen tepkilerde, Anadolu'ya yönelik istekler için "etnolojik olarak savunulamaz" ifadesi kullanılmaktaydı. Türkler bölgenin idaresini üstlenemeyecek kadar beceriksiz olduklarını yüzyıllar içinde yaşanan deneyimlerle göstermişti. Bu ortamda önerilen çözüm yolu ise uluslararası bir garanti altında özerk bir yönetim ve

²²⁸ **Vakit**, 16 Mayıs 1335, no: 557, s. 1; Sonyel, **a.g.e.I**, s. 37.

²²⁹ **Y.a.g.g.**, s.1

²³⁰ Albert H. Lybyer, "Turkey Under The Armistice", **Journal of International Relations**, C.XII, S.4, Nisan 1922, s. 456-458'den aktaran Sonyel, **a.g.e.I**, s. 32.

²³¹ Helmreich, **a.g.e.**, s. 30-31; Akşin, **a.g.e.I**, s. 235; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I, s. 19

²³² **y.a.g.e.**, s. 29.

Türk vilayetlerindeki Yunan azınlık için medeni haklarının korunmasını sağlayacak bir yapının oluşturulmasıydı.²³³

ABD çevrelerinde ise puslu bir hava mevcuttu. Tıpkı diğer liderler gibi Wilson da Venizelos'tan etkilenmişti. Fakat Amerikalılar her konuda olduğu gibi bu konuda da temkinliydi. Yunanistan'ın Arnavutluk ve Batı Trakya üzerindeki talepleri hakkında bazı çekinceleri vardı. Batı Anadolu konusunda ise Yunan isteklerini, İtalyan isteklerine tercih ediyorlardı. İzmir'in Yunan toprağı olması kabul edilebilir bir istektir.²³⁴ Amerika'nın Yunan talepleri hakkındaki genel görüşü bu çerçevedeydi. Ayrıntılara baktığımızda Westermann, Yunan isteklerini reddediyordu.²³⁵ Venizelos'un Onlar Meclisi'ne sunduğu nüfus istatistiklerini dikkate değer bulmayan Westermann, Amerikan istatistiklerini kullandı. Bu istatistikler 1908 yılında Aydın vilayetinde yapılan asker celplerine dayanıyordu ve rakamlar Amerikan Misyonu'nun kontrolünden geçmişti. Rumların nüfusunu gösteren rakamlar Yunan istatistiklerine göre daha azdı ve arada yaklaşık 100.600 civarında fark vardı. Türk nüfusunun, toplam nüfusun %63'ünü, Rum nüfusun ise ancak %32'sini teşkil ettiğini belirtiyordu. Türk ve Rum nüfus arasında yarı yarıya fark bulunmaktaydı.

Westermann 12. maddeye uygun olarak, Türk halkının kendi geleceğini belirleme kudretine sahip olmasını savunuyordu. Batı Anadolu'nun coğrafi olarak bir elin parmakları gibi kıyıya dik uzanan dağ sıralarından ve bu dağ sıraları arasındaki derin vadilerden oluştuğunu belirten Westermann, bütün bu vadilerin Yunanistan'a bırakılması halinde Rumların çoğunlukta olmadıkları bu bölgeye hakim olacaklarını belirtti. Batı Anadolu'nun kıyı şeridini Yunanistan'a bırakmak ise Anadolu'nun geri kalan kısımlarının denize çıkışını kapatmak olacaktı. "Bu halde Türklere bırakılan yerler coğrafi ve ekonomik hiçbir değer taşımayan arazi parçasından ibaret kalacaktı". Özetle Westermann, Yunan isteklerini uygun bulmuyor, bunu nüfus, coğrafya ve ekonomik olarak mantıklı sebeplerle açıklıyordu. Bu tarzda düşünen sadece Westermann değildi. Paris Barış Konferansı'ndaki istihbarat bölümü de Yunanistan'ın

²³³ Y.a.g.e, s. 32.

²³⁴ McMillan, a.g.e, s. 350; Helmreich, a.g.e, s. 29

²³⁵ Amerika delegesi Westermann, Yunan Taleplerini İnceleme Komitesi (Commission on Greek Claims) çalışmaları sırasında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak bunu 25 Mart'ta Amerika Delegasyonu'na sundu. Evans, a.g.e, s. 131; Westermann'ın bu raporu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I, s. 17-18; Kurat, a.g.m., s. 411.

Batı Anadolu'daki isteklerine karşı çıktı.²³⁶ İzmir Anadolu'nun en önemli ticari çıkış kapısı olması nedeniyle bütün Anadolu için hayati bir öneme sahipti.

Amerika'nın Atina elçisi Droppers Garret de Batı Anadolu'daki Yunan taleplerine şiddetle karşı çıktı. 13 Mart 1919'da Paris'e gönderdiği mektubunda bu karşı çıkışın nedenlerini anlatıyordu.²³⁷ Garret'e göre Venizelos'un amacı İzmir ve yöresini Yunanistan'a bağlamaktı. Venizelos "...Rum ve Türk topraklarının birbirinden ayrılması sonucu Orta Doğu'da mutlak bir barışın sağlanacağına Müttefikleri inandırmaya çalışıyordu". Garret konu hakkındaki görüşlerini iki noktada toplamaktaydı:

1.Venizelos'un çizeceği sınırlar ne olursa olsun Rumlar bunlarla yetinmeyecektir. Rumlar kendilerinin Türk idaresi altında bırakılmalarını haksızlık olarak niteleyeceklerdir.

2.Venizelos, memleketin gerçek temsilcisi değildir. Onun yurttaşları hakkındaki düşünceleri ne olursa olsun Rumlar tüm Anadolu'yu isterler kanısındayım. ..Venizelos'un Yunan kamuoyunu tatmin edecek bir sınır çizmesi fikri dahi gülünçtür...Böyle bir sınırla birbirinden ayrılacak Rumlar ve Türkler hiçbir zaman iyi komşuluk münasebetlerine geçemezler...İzmir'in Yunanlılara verilmesini öngören tek sebebin oradaki Türk idaresi altında inleyen soydaşlarını kurtarmak olduğu iddiasını da kabul etmeyeceğim...Venizelos'un tezi Osmanlı İmparatorluğu için bir çözüm yolu olamaz. Bence Türkiye'nin yeniden kurulması sorununu gerçekten büyük devlet adamı olanlar halledebilirler".

Venizelos'un isteklerine karşı Amerikan delegelerinin aldıkları tavır "Sabah" gazetesinde dile getirildi. Gazete başta "The New York Times" olmak üzere Amerikan basınında yer alan haberlere atıfta bulunarak konferanstaki Amerikan delegelerini İzmir'deki Rumların, nüfusun büyük bir kısmını oluşturmakla beraber çoğunluğa sahip olmadıkları şeklindeki düşüncelere yer vermektedir. Yani delegeler İzmir'in Osmanlı hakimiyeti altında kalması gerektiğini düşünüyorlardı.²³⁸

²³⁶ Helmreich, a.g.e, s.30

²³⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu", **VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.II, Ankara, TTK, 1973, s. 844-845.

²³⁸ "Sulh Konferansı, İzmir Hakkında Amerika Murahhaslarının Nokta-yı Nazarı", **Sabah**, 25 Nisan 1335, no: 10576, s. 2.

Venizelos'un Yunan isteklerini konferansta dile getirmesinden sonra Lloyd George bir komisyon oluşturularak isteklerin incelenmesi talebinde bulundu. 6 Şubat'ta oluşturulan "Yunan Taleplerini Tetkik Komisyonu (Commission on Greek Claims)"nın raporu 7 Mart'ta Dörtler Meclisi'ne bildirildi ve istekler kabul edildi.²³⁹ Bu karar Lloyd George, Wilson ve Clemanceau'nun istekleri doğrultusunda alındı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın Yunan taleplerini onaylamadığı bir ortamda Lloyd George, tamamen şahsi nedenlerle (Venizelos'a duyduğu hayranlık bunda büyük pay sahibiydi) bu istekleri onayladı.²⁴⁰

Başkan Wilson için de durum hemen hemen aynıydı. Yunan Taleplerini Tetkik Komisyonu'nda yer alan ABD delegesi Westermann'ın hazırladığı ve bizim yukarıda değindiğimiz rapor ortada olduğu halde Wilson; İngiliz görüşüne uygun olarak Yunan taleplerini onayladı.²⁴¹

Yunanistan'ın İzmir'i işgaline giden süreç başlamıştı. Süreci hızlandıran olay ise Fiume meselesi nedeniyle İtalyanların 24 Nisan'da konferansı terk etmesi oldu.²⁴² İtalyanlar konferansı terk etmiş olsa da 7 Mart'ta Yunan isteklerini kabul edilmesi İtalyanları hareketi geçirdi. 21 Mart'ta "Regia Elena" gemisi Antalya'ya geldi. 28 Mart'ta Hıristiyan mahallesindeki patlamayı bahane ederek kenti işgal ettiler. 23

²³⁹ "Sulh Konferansı", **Sabah**, 6 Şubat 1335, no: 10438, s. 1; "Muhtelif Encümenler 8 Mart'a Kadar İkmal-i Vazife Ediyorlar", **Sabah**, 4 Mart 1335, no: 10524, s. 1; "Sulh konferansında", **Vakit**, 6 Şubat 1335, no: 463, s. 1; Howard, **a.g.m.I**, s. 39; Budak, **a.g.e**, s. 44; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım I, s. 20-22; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 20; Evans, **a.g.e**, s. 130.

²⁴⁰ Akşin, **a.g.e.I**, s. 234; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Harold Nicholson bu son kararda birilerinin düğmeye bastığını, bu kişinin büyük ihtimalle Lloyd George olduğunu söylemektedir. Bkz. Helmreich, **a.g.e**, s. 33; "İngiltere ve Fransa'nın Şark Siyaseti", **Vakit**, 12 Mart 1335, no: 498, s. 2.

²⁴¹ Akşin, **a.g.e.I**, s. 235; Kurat, **a.g.m**, s. 835; Westermann, Amerikan parlamentosu ve Wilson'un ya da yalnız parlamentonun teklifleri kabul etmiş olduğunu belirtmektedir, bkz. Howard, **a.g.m.I**, s. 39; Evans ise Yunanlıları destekleme kararının belki Başkan Wilson ve House'un ya da sadece House'un isteği doğrultusunda alındığını belirtmektedir. Evans buna dayanak olarak ABD delegasyonu üyesi Mezz's'in "Yüksek seviyedekiler böyle istedi" şeklindeki konuşmasını göstermektedir. Bkz, Evans, **a.g.e**, s. 31; Başkan Wilson'un konferanstaki danışmanlarından Mr. Laymont bu iddiaların aksine Barış Konferansı ile ilgili yayınladığı kitabında Wilson'un konferansta uzmanlarının fikirlerine önem verdiğini Wilson kadar arkadaşlarının tavsiyelerinden etkilenen bir adam görmediğini yazmaktadır. Laymont, Wilson'un Lloyd George ve Clemanceau ile tartışırken sıkça "Eğer kendi fikrinizi bana kabul ettirmek isterseniz evvela danışmanlarımı ikna etmelisiniz" dediğini belirtmektedir. Bkz. "Wilson'un Hayat-ı Siyasiyesi: 14. Meclis-i Âli'de Baş Gösteren İhtilaflar", **Vakit**, 27 Kanunisani 1338, no: 1423, s. 2

²⁴² "İtalya'nın Metalibi", **Vakit**, 16 Mart 1335, no: 502,s .1; "İtalya'nın Metalib-i Milliyesi", **Sabah**, 28 Nisan 1335, no: 10579, s. 1. "Wilson-Orlando İhtilafı", **Vakit**, 28 Nisan 1335, no: 539, s. 1; Evans, **a.g.e**, s. 164; Jaeschke **a.g.e.I** s. 27; Sonyel, **a.g.e.I**, s. 52 Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Helmreich, **a.g.e**, s. 82-83; Evans, **a.g.e**, s. 160-165; McMillan, **a.g.e**, s. 275-300; "

Nisan'da Köyceğiz, Bodrum, Alanya ve Marmaris ve 24 Nisan'da da Konya işgal edildi. 29 Nisan'da "Caio Duillo" adlı İtalyan zırhlısı İzmir limanına girdi.²⁴³

Bu gelişmelerden Lloyd George'un ve Clemenceau'nun anladığı şey şuydu: İtalyanlar İzmir'i ele geçirirse Akdeniz'deki güçleri artacaktı. İzmir, Roma yerine Atina'dan yönetilmeliydi. Wilson ise 21 Nisan'daki açıklamasında "Yunanlılar kendi memleketlerinde refah ve efendi olsunlar" diyordu.²⁴⁴

İzmir'in geleceği sorunu 2 Mayıs tarihli toplantıda ve İtalyanların Paris'te bulunmadıkları bir sırada ele alındı. Wilson, İtalyanların Fiume'ye bir savaş gemisi gönderdiklerini Konsey'e bildirdi. Lloyd George'dan aldığı bilgiye göre İzmir'e de bir zırhlı ve iki kruvazör göndermişlerdi.²⁴⁵ Başkan Wilson Amerikan zırhlısı "Arizona"nın İzmir'e mi yoksa Fiume'ye mi gönderilmesinin daha uygun olacağını sorduğunda Lloyd George ve Clemenceau Fiume'ye gönderilmesi gerektiği cevabını verdiler. 2 Mayıs'taki bu toplantıda Lloyd George süreci hızlandırmak için "Kurtarılmamış Yunanlılar Merkez Komitesi"nden kendisine gönderilen bir telgrafı Konsey'e sundu. Telgrafta Türklerin İzmir bölgesinde İtalyanlar tarafından kışkırtılarak katliam yaptıkları haberi yer almaktaydı. Bu habere dayanarak Lloyd George, üç ülkenin vakit kaybetmeden kuvvet göndermesi gerektiğini ileri sürdü. Öğleden sonra yapılan toplantıda Başkan Wilson; Clemenceau ve Lloyd George'un kararının terinse, Arizona'nın İzmir'e gönderildiği haberini verdi.²⁴⁶ Anlaşılan Wilson, Lloyd George'un sabahki oturumda dile getirdiği İtalyan güdümlü Türk katliamından etkilenmişti.

6 Mayıs tarihli toplantıda Lloyd George İtalyanların İzmir'de 7 zırhlısı olduğunu belirterek ekledi: "Günün birinde İtalya Anadolu'yu eline geçirirse, işgalden sonra kendilerini oradan atmak zor olacaktır." İtalyanların amacı Türklerle Rumlar arasında olay çıkarıp işgale zemin hazırlamaktı. Lloyd George Konsey'e, Venizelos'a milletini

²⁴³ Akşin, **a.g.e.I**, s. 269; Sina Akşin "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri 20 Temmuz 1974'e Kadar, III. Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1986, s. 175; Budak, **a.g.e**, s. 44.

²⁴⁴ Kurat, **a.g.m**, s. 845; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 26; Bayar, **a.g.e**, C. 6, s. 36

²⁴⁵ Akşin, **a.g.m**, s. 176; Evans, **a.g.e**, s. 166.

²⁴⁶ "İzmir'de Amerika Sefaini", **Tasvir-i Efkâr**, 15 Mayıs 1335, no: 2726, s. 3; Amiral Benson'dan USS Arizona'ya verilen talimat şudur: İzmir'e giderek diğer devletlerin deniz faaliyetlerini izlemek ve alınacak bütün bilgilerin kendilerine ulaştırılması ve özellikle İtalyanlara dikkat edilmesi konusunda bizzat Başkan'ın buyruğu olduğundan ihmale gelmez" bkz. Evans, **a.g.e**, s. 166, dip not 1'de gösterilen yer.

korumak üzere İzmir'e iki veya üç tümen asker çıkarması teklifinde bulundu.²⁴⁷ Gerektiğinde karaya kuvvet çıkarmak için Yunanistan'a gemiyle asker göndermesi için izin verilmeliydi.²⁴⁸ Wilson'un bu teklife cevabı adamların gemide rahatsız olacağı sebebiyle hemen karaya çıkarılmaları gerektiği şeklinde oldu. Lloyd George, Wilson'un bu cümlesinden iyice cesaretlenerek İzmir'e hemen gönderilmek üzere Yunanlıların elindeki asker sayısını sordu. Wilson da bu konuyu merak ediyordu. Venizelos bir bölüğün hazır olduğunu belirterek "İzmir'deki 30000'den fazla Yunan vatandaşı Türk tehlikesi altındadır" dedi. Başkan Wilson'a göre bu durum Rumları kurtarmak için yeterli bir sebepti. Artık çıkarmanın meşruluğu tartışılır hale gelmişti. İngiliz Genel Kurmay Başkanı General Wilson, Müttefiklerin karaya asker çıkarma hakkının olduğunu ancak İtalyanların da aynı hakka sahip olduklarını belirtti. Venizelos hemen savunmaya geçerek Müttefiklere danışmadan İtalyanların Antalya'ya asker çıkarttıklarını hatırlattı. Başkan Wilson, Venizelos'u destekledi. "Eğer Yunan kuvvetleri İtalyanlardan önce bölgeye gönderilmiş olsaydı, böyle bir işgal söz konusu olmayacaktı". Wilson bu sözleriyle Lloyd George'un İtalyanların karışıklık bahanesiyle İzmir'i işgal edecekleri iddiasını desteklediğini ve vakit kaybetmeden işgalin başlaması fikrinde olduğunu ortaya koyuyordu.²⁴⁹

10 Mayıs tarihli toplantıda Lloyd George kaybedilecek zaman olmadığını altını ısrarla çizdi. Ana gündem maddesi Türklere ve İtalyanlara işgal öncesinde haber verilip verilmemesi meselesi idi.²⁵⁰ Wilson'a göre çıkarmadan hemen önce Türklere ve İtalyanlara haber verilmeliydi. ABD'li delege General Bliss de aynı fikirdeydi. Eğer zamanında haber verilmezse çatışma çıkması ihtimali yüksekti. Ancak Venizelos, Bliss'e karşı çıkararak İtalyanların haberi olursa önceden Türklere haber vereceklerini iddia etti. Türklere çıkarmadan 12 saat önce haber verilmeliydi. Toplantıda bu konu hakkında alınan kararlar özetle şöyleydi: Harekât esnasında Amiral Calthorpe, İzmir'de bulunacak, Yunan kuvvetleri 14 Mayıs'tan önce gelmeyecek, İtalyanlara 12 Mayıs'ta haber verilecektir. Amiral Calthorpe İstanbul'da Türklere şu talimatı verecek:

²⁴⁷ **Y.a.g.e.**, s. 166; Kurat, **a.g.m.**, s. 846; Akşin, **a.g.m.** s. 177; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s.29; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.1, 8. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987, s. 227-228.

²⁴⁸ İngiliz Dışişleri'nden Kidston, işin açıkça İtalyanların yokluğu sırasında kararlaştırıldığını ve başlıca amacın "onlara karşı" puan kaydetmek" gibi görüldüğü düşüncesindeydi. Bkz. Akşin, **a.g.e.I.**, s. 273. İngiliz Genel Kurmay Başkanı Henry Wilson ise günlüğüne "Bütün bu iş delice ve kötüdür" diye yazıyordu. Bkz. Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 29.

²⁴⁹ **American Documents on Greek Occupation of Anatolia**, Complied by Çağrı Erhan, Ankara, Center for Strategic Research, (SAM Papers, no: 7/99), 1999,s. 14.

²⁵⁰ Akşin, **a.g.m.**, s. 177; Evans, **a.g.e.**, s. 167.

a)İzmir'e Yunan askeri çıkmadan 36 saat önce Türklere İzmir'deki tabyaları Müttefik müfrezelerine teslim etmeleri bildirilecektir.

b)İzmir'e Yunan askeri çıkmadan 12 saat önce Türklere Müttefik askerlerinin mütareke hükümleri gereğince karaya çıkacakları, bu hareketin İzmir çevresinde meydana geldiği bildirilen karışıklıklar nedeniyle yapıldığı bildirilecek. Tabyaların sonradan Yunan askerlerine devredileceği bildirilecek”²⁵¹

İşgalin tüm detayları planlanmıştı. Bu arada 7 Mayıs'ta İtalyanlar Paris'e dönmüşlerdi.²⁵² Ancak bir olup bittiyle karşılaştılar. Yunan ordusunun çıkarma harekatı planlanmıştı. 12 Mayıs'taki toplantıya İtalyanlar katıldıkları zaman Clemanceau onlara İzmir meselesi hakkında bilgi verdi ve İzmir Rumlarını kurtarmak için çıkarma kararını verdiklerini söyledi. Yunanlılar teklifte bulunmuşlar onlar da kabul etmişlerdi. Ancak Wilson, İtalyanları alaya alır bir şekilde ilk fikrin Yunanlılardan çıkmadığını, Müttefiklerin bizzat teklif ettiğini belirterek gerçekleri dile getirdi.²⁵³ Bu açıklamalardan sonra Orlando, harekatı destekleyeceklerini bildirdi. Bununla beraber İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD gemilerinin kıyıda beklemesini önerince Wilson ortak bir işgalin akıllıca bir şeyi olmayacağını belirtti. Wilson sorumluluk almaktan çekiniyordu.²⁵⁴

2 Mayıs'tan 12 Mayıs'a kadar yapılan toplantılarda İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi iki ana nedene bağlandı. Bunlardan birincisi Türk zulmü; ikincisi de İtalya'nın İzmir'i işgal etmesini engellemektir. Her iki dayanak Lloyd George ve Venizelos'un eseri idi. Olaylara asıl yön veren kişi Lloyd George idi. Çünkü Türkiye meselesinde Büyük Britanya İmparatorluğu'nun geleceği söz konusuydu. Wilson İstanbul ve Anadolu meselelerinde de olduğu gibi İzmir meselesinde de İngiliz Başbakanı'nın etkisi altında kalmıştı. O, dünyaya yeni bir şekil vermek için ilan ettiği prensiplerinin 12. maddesini unutarak böyle haksız bir kararın altına diğer Müttefik liderleriyle beraber imza attı. Wilson Prensipleri, Osmanlı Devleti'nin savaştan önce olmasa bile ilan edildiği 8 Ocak 1918 itibarıyla mevcut sınırlarının korunacağı bununla birlikte azınlıklara gelişme hakkının sağlanacağı garantisini veriyordu. Ancak Wilson Prensipleri, üzerinde yaşadığı halkın nüfusu itibarıyla büyük bir kısmının Türk olduğu

²⁵¹ **American Documents on Greek...**, s. 17-18; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 30; Akşin,**a.g.m**, s. 178; Kurat, **a.g.m**, s. 847.

²⁵² “İtalyan Heyeti Yarın Avdet Ediyor”, **Vakit**, 7 Mayıs 1335, no: 549, s. 1

²⁵³ Akşin, Wilson'un bu tavrıyla İtalyanları küçümsemekle birlikte Clemanceau'yu da hafife alır bir tavır içine girdiğini belirtmektedir. Bkz. **a.g.m.**,s .185.

²⁵⁴ Kurat, **a.g.m**, s. 848; Akşin, **a.g.m**, s. 180.

bir Osmanlı toprağının Yunanlılar tarafından işgaline izin vermiyordu. Bu prensipler Osmanlı Devleti'nin başını keserek onu Anadolu bozkırının ortasına atmak gibi bir madde de içermiyordu. Toprak meseleleri konusunda, talep edilen bölge halkının oyuna başvurulması gerektiğini her fırsatta tekrarlayan Başkan Wilson, söz konusu Türkler olunca bu hassasiyetini bir kenara bırakarak Yunan isteklerine boyun eğmiştir. Paris'te yayınlanan Fransızca "Oruvuar" gazetesinin 3 Mart tarihli sayısında da belirtildiği gibi "Wilson Prensipleri Türkiye'ye gelince unutuluyor, orada böyle bir tetkikata lüzum görülüyor... Bütün dünya üzerinde böyle bir muameleye maruz kalan yalnız Türklerdir. Türklerin ağır cezalara istihkâk kesb etmiş olduklarını göstermek için ne mümkünse yapılıyor ve bunlar muhakeme edilmeksizin idam ediliyor..."²⁵⁵ Wilson'un bu tarz hareketinin altında bir tek neden olabilirdi. O da Osmanlı Devleti'nin artık yıkılmış olduğu düşüncesindedir. Nitekim Başkan Wilson bu düşüncesini Milletler Cemiyeti hakkında yaptığı bir konuşması sırasında açıkça dile getirdi. Wilson, savaş boyunca Alman tehlikesini Berlin'den Bağdat'a kadar yayılmasını büyük bir endişeyle izlediklerini ve bu sayede Avusturya-Macaristan ve Türkiye ile de yakından ilgilendiklerini belirtti ve "...Bunların her ikisi de ortadan kalktı" diyerek ekledi "Bu büyük neticeyi elde etmiş olan devletler bugün dünyanın asayişinden mes'ul bulunuyorlar. Bir müddet Bağdat'a kadar uzanan yol üzerinde artık zayıf devletlere tesadüf etmeyeceğimiz gibi bol bol mahsul elde etmek kanaatiyle zehirli entrika tohumları serpilmiş topraklar da görmeyeceksiniz".²⁵⁶

Başkan Wilson'un Yunanlıların İzmir'e çıkışını desteklemesinin altında yatan bir diğer neden ise İtalyanların İzmir'i işgaline engel olmaktı. Albay House bunu açık bir şekilde şu cümlelerle ortaya koymaktadır: "...Başbakan Orlando, Fiume konusunda Wilson'la itilafa düşünce Paris'ten ayrılmıştı. Venizelos bunu fırsat bilip hemen İzmir iddialarını ileri sürdü. Yunan Talepleri Komisyonu'ndaki Amerikalı delegelerin tutumu aksine Barış Konferansı'ndaki Amerikan temsilcileri bu iddialara sıcak bakmaya başlamıştı. Komisyondaki Amerikalıların haberi bile olmadan Venizelos Konferans'tan

²⁵⁵ "Türkler İçin", **Vakit**, 26 Mart 1335, no: 512, s. 1.

²⁵⁶ "Wilson'un Nutku", **Vakit**, 10 Mart 1335, no: 496, s. 1. Ahmet Emin, "Vakit" gazetesinin aynı sayısında "Endişe Dakikaları" başlığı altında kaleme aldığı makalede kamuoyunun dikkatini Wilson'un Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı şeklindeki sözlerine çekerek, hala konferansa davet edilmediğimiz için hakkımızda alınan kararlardan habersiz olduğumuz bir sırada bu konuşmadan bazı mesajlar çıkararak toplumu bir an önce hakkını aramaya davet etmektedir.

izin almayı başardı.”²⁵⁷ Bu durumu Wilson’un yakın danışmanı Timolthy de benzer cümlelerle “Wilson’un Hayat-ı Siyasiyesi” adlı eserinde şöyle dile getiriyordu: “İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali 1919 ilkbaharında bizim müsaade ve ricamız üzerine vakıa olmuştur. Yunanlıların İzmir’e asker sevk etmelerine İngiltere, Amerika ve Fransa tarafından müştereken müsaade edilmişti. Bir aralık Mr. Wilson, İtalyan Başbakanı Orlando ve Hariciye Nazırı Sinnino’nun Fiume meselesi hakkındaki iddialarını kabul etmediği için İtalyan heyeti konferanstan çekilmişti. İtalyan mümessillerinin çekilmesi üzerine Mr. Wilson yahud Lloyd George veyahut da Mösyö Clemanceau, İtalyan Başvekili’nin Fiume meselesindeki mağlubiyetini başka bir sahada bir muzafferiyet ile bastıracağını düşünmüştü. İtalya’nın düvel-i muazzamayı bir oldubitti karşısında bulundurmasından korkuluyordu. İtalya’nın İzmir’de menafı olduğu malum idi. İşte Lloyd George, Wilson ve Clemanceau bu ihtimali nazar-ı dikkate alarak İzmir’in hemen işgali için Venizelos’a lazım gelen emir verildi...”²⁵⁸ Böylece T. Bailey’in de dediği gibi üç yıl sürecek ve binlerce insanın hayatına mâl olacak Türk-Yunan mücadelesinin tohumları atılmış oldu.²⁵⁹ Harold Nicholson’a yazdığı mektubunda Balfour bu sorumluluğu şu cümlelerle ifade etmekteydi: “Bütün gücü ellerinde tutan tam anlamıyla üç cahil adam oturmuşlar ve sadece bir çocuğun önderliğinde kıtaları parçalamaya başlamışlardı.”²⁶⁰

1.1.2.4.2.1.1. İzmir’in İşgali

Paris Barış Konferans’ın 6 Mayıs tarihli toplantısında kararlaştırıldığı üzere işgalin yönetimi Amiral Calthorpe’a verilmişti. Calthorpe, Yunan askerlerini taşıyan nakliye gemilerinin 14 Mayıs’ı 15 Mayıs’a bağlayan gece Midilli’nin Yero limanında toplanması emrini verdi. Aynı günün sabahında ise Amiral Calthorpe’un başkanlığında, Fransız, İtalyan, Amerikan ve Yunan filo komutanları toplandı ve:

“14 Mayıs 1919 öğleden sonra İzmir istihkâmlarının İtilaf Devletleri’ne mensup müfrezeler tarafından işgal edilmesi ve bu maksat için Karaburun ve Uzun Ada’nın İngiliz; Urla ve Foça’nın Fransız; Yenikale istihkâmlarının da Yunan müfrezeleri

²⁵⁷ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çeviren: Orhan Azizoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 90.

²⁵⁸ “Wilson’un Hayat-ı Siyasiyesi: 14”, **Vakit**, 22 Kanunisani 1338, s.2

²⁵⁹ T. Bailey, **Woodrow Wilson and The Lost Peace**, New York, 1944, s. 266’dan aktaran Erol, **a.g.e.**, s. 15. Benzer bir değerlendirme için bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 275-276.

²⁶⁰ Parlak, **a.g.e.**, s. 333.

tarafından işgal altına alınması ve 1. Yunan Tümeni'nin 15 Mayıs 1919 sabahı erken saatte İzmir'e çıkarılması..." kararı alındı.²⁶¹

Bu toplantıdan hemen sonra saat 09:30'da Amiral Calthorpe işgali bildirmek üzere Kolordu Komutanı Mirliva Ali Nadir Paşa ve Vali İzzet Bey'e şu notayı verdi: "İzmir istihkamâtı ile civarı ve savunma tertibatına sahip bulunan arazi Mondros Mütarekenamesi'nin 7. maddesi gereğince bu gün (14 Mayıs 1919) öğleden sonra saat 14:00'te İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir."²⁶²

Calthorpe'un notasında dikkat edilmesi gereken husus, işgalin Yunan askerlerince değil İtilaf Devletleri askerleri tarafından yapılacağını bildirilmesiydi.

14 Mayıs sabahı ise İstanbul'da Amiral Webb saat 11:00'da Damat Ferit Paşa'nın konağına gelerek bir nota sundu ve notada

"Paris'te toplanan Âlî Meclis'ten aldığı emre göre hareket eden ve bugün İzmir sularındaki Müttefik Devletler deniz kuvvetleri amirallerinin en kıdemlisi Amiral Calthorpe'dan aldığım talimat üzerine İzmir kalelerinin bundan böyle Müttefik Devletler müfrezelerine teslim edileceğini bildirmek vazifesiyle mükellefim.

Buna göre lazım olan emirlerin verilmesini rica ederim" dedi.²⁶³

Calthorpe ve Webb ilk notalarını vermişlerdi. Amiral Calthorpe'un ikinci notasını yine aynı gün saat 23:30'da Vali İzzet Bey ve Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya:

"Mütareke şartlarının 7. maddesine uygun olarak İtilaf Devletleri kararıyla İzmir'in Yunan kıtaları tarafından işgal edileceğini, işgal kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 sabahı saat 08:00'dan itibaren karaya çıkarılacağını ve bunu temin etmek için de sabah saat 07:00'den itibaren iskelenin Yunan deniz müfrezeleri tarafından işgal edileceğini ve her türlü kötü olaylara mani olmak için çıkarma iskeleleri civarında Pasaport ve

²⁶¹ **Türk İstiklal Harbi, C. II, Kısım: I**, s. 47; Bayar, a.g.e., c.6, s. 35.

²⁶² "Amiral Calthorpe'un Aydın Valisine İki Notası" Vakıf, 16 Mayıs 1335, no: 557, s. 1; **Türk İstiklal Harbi, C. II, Kısım: I**, s. 47; Parlak, a.g.e., s. 323; Selek, a.g.e., c.1, s. 230; Çağrı Erhan, **Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories; Report of The Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September 1919)**, (SAM Papers no: 2/99), Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999, s. 14. 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa 14 Mayıs tarihinde İstanbul'a çektiği telgrafta Amiral Calthorpe tarafından kendisine verilen notadan şu şekilde bahsediyordu: "Buraya gelen Amiral Calthorpe'dan bir nota aldım. Bunda İzmir'in istihkamâtı ile civarında müdafaa tertibatına haiz bulunan arazinin mütarekenamenin yedinci maddesi mucibince bugün öğleyin saat on ikide işgal edeceklerini ve bunun Düvel-i Müttefike tarafından Bâb-ı Âli'ye bildirildiğini yazıyor. Emrinize muntazır olduğum maruzdur" bkz. **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Jandarma Kumandanlığı'nın ve Osmanlı Komisyonu Reisi'nin Raporları**, Dersaadet, Matba-yı Askerîye, 1335, s. 4

²⁶³ Bayar, a.g.e., C.6, s. 37; Akşin, a.g.e.I, s. 275; **Türk İstiklal Harbi, C. II, Kısım: I**, s. 51; Ali Fuat Türk geldi, **Görüp İştiklerim**, 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1987, s. 298; İnal, a.g.e., C.2, s. 2039.

Punta (Alsancak) karakollarındaki müfrezelerden başka, kıtaların ve müesseselerin buldukları garnizonları da toplu bir halde bulundurarak Yunan işgal kuvvetleri kumandanının vereceği emri beklemesini ve hariç ile münasebeti kesmek üzere telgrafhanenin İngilizler tarafından işgal edilmek üzere olduğunun...Limandaki İtilaf donanmasının işgal sırasında sükûn ve asayişin temininde en müessir âmil olacağını...”²⁶⁴ şeklinde ilettiler.

İstanbul’da bulunan Amiral Webb de Damat Ferit ile 12:40’da ikinci bir görüşme gerçekleştirdi. Sadrazam, Yüksek Komiser Calthorpe’un isteğine göre davranılması için İzmir’e telgraf çektiğini Webb’e bildirdi. 15 Mayıs sabahı saat 05:30’da Dahiliye Nezaretine Vali Ahmet İzzet Paşa tarafından çekilen telgrafta işgalin Mütareke hükümlerine dayandırıldığı için karşı konulmaması belirtiliyor ve ne yapılması gerektiği konusunda hükümetten görüş isteniyordu. Gönderilen cevapta işgale “hiç bir surette” karşı konulmaması belirtiliyordu.²⁶⁵

Amiral Webb ve Calthorpe’un bu notalarından sonra Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919 Perşembe günü saat 08:00 ile 09:00 arasında İzmir limanına çıktı.²⁶⁶

1.1.2.4.2.1.2. İzmir’in İşgaline Karşı Tepkiler

İzmir işgali basında ve özellikle de halkta heyecana ve bu heyecanın getirdiği büyük bir endişeye neden oldu.

Basında işgale karşı verilen tepkilere bakıldığında göze çarpan ortak nokta, barışa esas oluşturan Wilson Prensipleri’nin Türk halkının geleceği söz konusu olunca göz ardı

²⁶⁴ **Vakit**, 16 Mayıs 1335, s. 1; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 39. Notanın İngilizce metni için bkz. Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 15; Akşin notanın verilişini saat 9:30 olarak belirtmektedir, bkz. Akşin, **a.g.e.I**, s.276. ; **Türk İstiklal Harbi, C. II, Kısım: I**, s53; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 31.

²⁶⁵ Akşin, **a.g.e.I**, s. 276; Parlak, **a.g.e.**, s. 326; **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım:I**, s. 66. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından halka yapılan tebliğde Amiral Webb ve Calthorpe’un notalarından bahisle hükümetin üzerine düşen vazifeyi yerine getireceği belirtilerek “...muhafaza-yı va’kâr ve sakiniyet edilmesi lüzumunun lisan-ı münasible ahaliye tavsiyesi zımında Dahiliye Nezaret-i Celilesi tarafından Vilayat-ı Osmaniye’ye tebligat-ı lazıma ifa’ kılınmış” olduğu vurgulanmıştır. Bkz. “Tebliğat-ı Resmî”, **Sabah**, 16 Mayıs 1335, no: 10597, s. 1; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 33.

²⁶⁶ İşgalin gelişimi ve işgal sırasında Yunanlıların yaptıkları tecavüzler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Işık, “Anadolu’da Yunan Mezalimi”, **Türk-Yunan İlişkileri, III. Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1986, s. 377 vd.; Bülent Çukurova, “15 Mayıs 1919 İzmir’de Yunan Mezalimi”, **AAMD, C. II**, 1986, s. 461 vd.; Salahi Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia, (SAM Papers, No: 5/99)**, Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999, s. 57 vd.; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 47 vd.; **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım.I**, s. 54 vd.; Parlak, **a.g.e.**, s. 358 vd.; Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, s. 69 vd.; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 171 vd.

edildiği gerçeğidir. Bu gerçeği dile getirenler arasında Ahmet Emin'in Kütahya'ya sürüldüğü tarih olan 11 Nisan 1919'dan itibaren "Vakit" gazetesinin baş muhabirliğini yapan Mehmet Asım da yer alıyordu.²⁶⁷ Mehmet Asım, işgalden bir gün sonra yayınlanan yazısında "...Türkiye'ye ait sulh şeraiti mevzu bahis oldukça Wilson Prensipleri'nin hayaliyle ruhumuzu müteselli ediyorduk. Acaba bu teselli acı bir inkisar hayaliyle mi son bulacak?" sözleriyle halkın endişelerine tercüman oluyordu.²⁶⁸ "...Acaba Şark memleketleri Wilson Prensipleri'nin daire-i tatbikinden mahreç milletler midir? Acaba halis Türk unsuru ile meskun yerlerde Türklerin sağlam bir hakk-ı hakimiyete malik olmalarına dair Wilson Prensipleri'nde gördüğümüz madde-i mahsusa mütarekeden sonra nakız ve ilgâ mı edilmiştir?"

İzmir'in Anadolu için iktisadi açıdan da önemine değinen Mehmet Asım Bey, "İzmir, Anadolu mahsulatının yegâne mahreci ve Avrupa mahsulatının Anadolu'ya ithali için yegâne iskelesidir" demiştir. Ona göre İzmir limanının yabancı bir kuvvet tarafından işgal edilmesi Anadolu'nun "tarik-i teneffüsünü kapamak" anlamındadır. "İzmir Anadolu'nun kalbidir. Kalpsiz bir insanın yaşaması ne kadar mümkün değilse, Türk olan Anadolu da İzmirsiz yaşayamaz."

Mehmet Asım 26 Mayıs'taki yazısında da yine Wilson Prensipleri'nden bahisle demiştir ki; "Wilson Prensipleri'nin gayesi sulh-u umumi ile beraber artık emperyalizm esâsatını yıkmak gayesini istihdaf ediyordu. Halbuki biz bu prensiplere rabt-ı kalp ederek akd-i sulh beklerken na-gahâni bir surette emperyalizm namına İzmir havalisi işgal edilmiş, Anadolu'nun halis Türklerle meskun diğer aksamı da işgal edilmeye başlanmıştır... Anadolu'nun Türklerle meskun olan topraklarını ahalinin rey'i hilafına cebren istila etmek emperyalizmden başka bir şey midir?"²⁶⁹

Mehmet Asım Bey, 14 Mayıs'ta Amiral Calthorpe ve Amiral Webb'in verdikleri notaları karşılaştırarak işgalin gerçek nedeni üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. İki nota arasındaki dikkate değer farkı kamuoyu önünde ilk o tartışmıştır.²⁷⁰ Amiral Calthorpe'un işgalin, Mütarekenin 7. maddesine dayandırıldığını belirttiği notasının işgalin yapılaş tarzıyla çelişkili olduğunu vurgulayan Mehmet Asım, "Eğer İzmir'i işgal eden asker İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Devletleri'nden birine mensup olsaydı bu

²⁶⁷ Ahmet Emin'in Kütahya'ya sürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)**, C.II, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, s. 8

²⁶⁸ Mehmet Asım, "İzmir'in İşgali", **Vakit**, 16 Mayıs 1335, no: 557, s. 1

²⁶⁹ Mehmet Asım, "Ne Görüyor, Ne İşitiyoruz", **Vakit**, 26 Mayıs 1335, no 567, s. 1

²⁷⁰ Mehmet Asım, "İşgalin Manâsı", **Vakit**, 17 Mayıs 1335, no: 558, s. 1

tarzda bir muhakeme yürütmek makul ve mantıkî olabilirdi” diyerek 7. maddede belirtilen İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehlikeye atacak bir asayişsizlik durumu söz konusuysa o zaman işgalin niçin Yunan askeri tarafından gerçekleştirildiği sorusunu sormaktadır. Mehmet Asım'a göre işgalin asıl nedeni, ileride yapılacak işgaller için bir nabız ölçme girişiminde bulunmak ve İzmir'i ellerinde tutarak bir tehdit unsuru olarak kullanmaktır.²⁷¹

İşgale gösterilen bir diğer tepki türü ise İzmir'in bir Türk şehri olduğunun nüfus istatistikleri yardımıyla ispatlanması idi. Gazetelerde yer alan haberlerde İzmir şehrinin hangi açıdan bakılırsa bakılsın nüfus, ticaret, sanayi ve kültürel birikim bakımından tamamen bir Türk şehri olduğu vurgusu yapılmaktaydı.²⁷² İzmir şehrinin bu özelliği Amerikalı yetkililerce ve özellikle de Amiral Bristol tarafından Paris'e çekilen telgraflarda da ısrarla vurgulamaktaydı. Amiral Bristol 20 Mayıs'ta Arizona zırhlısı Komutanı Amiral Benson'a çektiği telgrafta İzmir'in işgali kararının Amerika'nın uğrunda savaşa girdiği ilkelere ve Wilson'un ilan ettiği prensiplere tamamen aykırı olduğu eleştirisini yapıyordu. Amiral Bristol İzmir'in Anadolu için önemini şu cümlelerle izah ediyordu: “İlk olarak İzmir Batı Anadolu'nun mahrecidir. İkinci olarak 1.5 milyon Türk nüfusa sahip bir vilayettir ve üçüncü olarak bu, toplam nüfusun %83'ünü teşkil etmektedir.” Telgraftaki en can alıcı ve gerçekçi ifade şuydu: “Gerçekte İzmir ne kadar Türk kenti ise Alsas-Loren o derece bir Fransız kenti olamaz”²⁷³ bu tam anlamıyla Başkan Wilson'a yöneltilmiş bir eleştiriydi. Alsas-Loren meselesinde Fransız haklarını savunan Wilson'un İzmir meselesinde Türk milletinin hakkını teslim etmemiş olduğu gerçeğinin bir Amerikan subayı Amiral Bristol tarafından açıkça dile getirilmesiydi.

İşgale karşı hükümetin ilk tepkisi Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından 15 Mayıs akşamı İtilaf Devletleri Komiserlerine bir nota verilmesi oldu.²⁷⁴ Damat Ferit Paşa bu

²⁷¹ Mehmet Asım, “İşgal Mi, Muavenet Mi?”, **Vakit**, 20 Mayıs 1335, no: 561, s.1. Bu tarzdaki yorumlar Avrupa gazetelerinde de yer almaktaydı. 28 Mayıs tarihli “Petit Journal” gazetesi İzmir'in işgalinin İtilaf Devletleri için adeta bir teminat olduğunu bu hareketin polis denetimi anlamına geldiğini yazmaktadır. Bkz. “Mukadderatımız Hakkında”, **Vakit**, 29 Mayıs 1335, no: 570, s. 1

²⁷² Bu tarzdaki haberlere birkaç örnek oluşturması açısından bkz. “Aydın Vilayeti”, **Sabah**, 17 Mayıs 1335, no: 10598, s. 1; Başlıksız yazı, **Vakit**, 16 Mayıs 1335, no: 557, no:556, s.1; “İzmir Kimindir?”, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Mayıs 1335, no: 2727, s.1. “Tasvir-i Efkâr” gazetesi bu işe büyük önem vermekteydi. 19 Mayıs tarihli sayısında Aydın Vilayeti ve 23 kazasının en yeni nüfus istatistiğini kamuoyuna sunuyordu. “En Büyük Hak”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Mayıs 1335, no: 2729, s. 2

²⁷³ **American Documents on Greek...**, s. 15-16.

²⁷⁴ “Sadrazam Paşa Hazretlerinin Notası”, **Alemdar**, 18 Mayıs 1335, no: 1456, s. 1; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 188-189; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 32; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 279. O sırada 9. Ordu Müfettişi göreviyle Samsun'da

notada Amiral Calthorpe'un notasında belirttiği gibi işgalin, Mütarekenin 7. maddesine dayandırılmasını gerektirecek hiçbir durumun olmadığını vurgulamış ve İtilaf Devletleri'ne şu hatırlatmada bulunmuştur: "...Hükümet-i Osmaniye'nin askerimizi tezyif etmek hususunda iki aydan beri vakıa olan metalib-i mükerreresini kabul buyurmuş olsalar idi vilayet-i mezkurude asayiş daha mükemmel bir surette temin edilmiş olurdu. Şimdiye kadar cevapsız kalan teklifimiz mucibince silah altında 70.000 kişi bulunduracak iken, hayli vasî bir saha dahilinde dağılmış olmak üzere ancak 40.000 kişi vardır." Damat Ferit'e göre iki aydır sayısının artırılması için yapılan teklifler kabul edilseydi bölgedeki asayiş sağlanacaktı. Sadrazam Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'nin işgal kararına karşı çıkmadığını ancak ırk, tarih ve din itibarıyla Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan İzmir'in Kıta Yunanistan'ıyla hiçbir alakasının bulunmadığını notasında dile getirdi.

Damat Ferit Paşa Fransızca "Entente" gazetesine verdiği demeçte ise durumun son derece vahim olduğunu, İstanbul başta olmak üzere tüm ülkenin karışıklık içinde bulunduğunu, ülkenin her tarafından günlerden beri protesto telgraflarının yağdığını belirtmiştir.²⁷⁵

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işgale verdiği en büyük tepki istifa etmek oldu. 16 Mayıs 1919'da Damat Ferit Hükümeti istifasını verdi. Ancak yeni kabine yine Damat Ferit Paşa tarafından kuruldu.²⁷⁶

İşgale hükümet katından gelen tepkilerin en önemlilerinden biri de Meclis-i Ayan üyesi Ahmet Rıza Bey'in Başkan Wilson'a, "Vahdet-i Milliye Başkanı" sıfatıyla yazdığı mektup idi. Ahmet Rıza mektubunda işgalin doğuracağı tepkileri şöyle dile getirmekteydi: "...Müttefiklerin İzmir vilayeti hakkında %83'lük Türk nüfusunun varlığına rağmen aldıkları karar ile Osmanlı milletinin haklarını göz önüne almaksızın oluşturulan manda yönetimi çeşitli güçlere bazı haklar tanıdı. Bu karar Osmanlı

bulunmakta olan Mustafa Kemal, 20 Mayıs tarihinde Sadaret'e çektiği telgrafında "İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali hadisesi yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu gayri kabili tasavvur ve tasvir derecede dilhun etmiştir...Ne millet ve ne de ordu mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazm ve kabul etmeyecektir..." diyerek işgali protesto etmiştir. Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 23.

²⁷⁵ Sadrazam Paşa'nın Beyanâtı", **Vakit**, 22 Mayıs 1335, no: 563, s. 1

²⁷⁶ "Kabinenin İstifası", **Sabah**, 17 Mayıs 1335, no: 10598, s. 1; "Kabinenin İstifası", **İkdam**, 17 Mayıs 1335, no: 7999, s. 1; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 33; Akşin, **a.g.e.I**, s. 281. İstanbul'daki Amerika Komiseri Rawndal istifayı bildirdiği raporunda kabinenin "İzmir trajedisi" olarak adlandırılan olay neticesinde bu kararı verdiğini, kurulacak yeni hükümetin de Hürriyet ve İtilaf kabinesi olacağını vurguluyordu. **American Documents on Greek...**, s. 13; Duru, **a.g.e.**, s. 19; İnal, **a.g.e.**, C.II, s. 2040; Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 210; **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım: I**, s. 66.

üzerinde kaosa ve Avrupa'nın Orta Doğu'da istemediği kargaşaya yol açacaktır. Vahdet-i Milliye adına şu noktayı bildirmeyi kendime bir vazife addederim ki Müttefiklerin İzmir'i Yunanistan'a vermesi binlerce Türk'ün ekonomik çöküntüye uğramasına ve Anadolu'nun Makedonya örneğine dönüşmesine neden olacaktır."²⁷⁷

Amerikan makamlarına yapılan itirazlardan bir diğeri ise 17 Mayıs'ta Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Bey'den geldi.²⁷⁸ Galip Kemalî Bey, Amiral Bristol ile görüşerek durumun ciddiyetini anlatmıştır. Amiral Bristol ise durumun önemini hükümetine bildireceğine dair söz vermiştir.²⁷⁹ Gerçekten de Amiral Bristol yukarıda da incelediğimiz gibi İstanbul'dan Paris'e gönderdiği telgraflarında konunun önemini ve halk üzerinde yarattığı olumsuz etkilerini vurgulamıştır.

Hükümetin işgale verdiği en dikkate değer tepki Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na müracaatı oldu.²⁸⁰ Sadrazam Konferans'a çektiği 20 Mayıs tarihli telgrafında İzmir hakkında alınan bu kararın bütün İslam âlemini ilgilendirdiğini belirterek "...bu hatanın tayin-i mukadderatı Sulh Konferansı'nın daire-i salahiyetinden hariç..." olduğunu vurgulamıştır. Damat Ferit Paşa, Osmanlı hakimiyetinde bırakılması gereken toprakların sınırlarını Arabistan'dan Karadeniz'e uzanan Anadolu ve Rumeli'de Trakya'nın tamamı; Edirne de dahil olmak üzere çizmiştir. Türk milletinde mevcut olan endişenin ancak ve ancak Konferans'ın, Yunan askerinin İzmir'den çıkarılması kararını almasıyla giderilebileceğini dile getirmiştir.

İzmir'in işgali 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda yapılan ve Padişah Vahdettin'in de yer aldığı Saltanat Şurası'nda ele alındı.²⁸¹ Meclis üst düzey diplomatlardan, çeşitli devlet dairelerinden, Darülfünun'dan ve siyasi parti

²⁷⁷ *American Documents on Greek...*, s.6

²⁷⁸ Galip Kemalî Bey iki gün sonra 19 Mayıs'ta Mütareke Komisyonu reisliğinden İzmir'in işgalini gerekçe göstererek istifa etmiştir, bkz. "Galip Kemalî Bey Mütareke Komisyonu Riyasetinden İstifa Etti", *Vakit*, 20 Mayıs 1335, no: 561, s. 2.

²⁷⁹ "Amiral Bristol Nezdinde" *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mayıs 1335, no: 2728, s. 1

²⁸⁰ "Sadrazam Paşa'nın Konferansa Müracaatı", *Sabah*, 21 Mayıs 1335, no: 10602, s. 1; "Sadrazam Paşa Mukadderatımızın İstizahı İçin Telgrafla Sulh Konferansına Müracaat Etmiştir", *Tasvir- Efkâr*, 21 Mayıs 1335, no: 2731, s. 1; Bayar, *a.g.e.*, C.6, s. 101. "Sabah" gazetesi Sadrazamın telgrafında kullandığı dili onaylayarak "Sadrazam Paşanın lisanı pek sarıhtır. Ne lisan-ı siyasetin o köhne ve elastiki tabirlerini kullanmış ve ne de vaziyetin vahametini setr etmek istemiştir" yorumunu yapmıştır. Gazeteye göre Paşa'nın dili sarıh olmakla birlikte biraz nazikçedir. "Hükümetin Müracaatı, *Sabah*, 22 Mayıs 1335, no: 10603, s. 1

²⁸¹ Jaeschke, *a.g.e.I*, s. 37; Sonyel, *a.g.e.*, s. 72; Türkgeldi, Şura-yı Saltanat'a Halide Edib başta olmak üzere bazı kadınların da katılmak istediğini Çürüksulu Mahmud Paşa'nın bunu kabul etmesine rağmen, Reşit Akif Paşa'nın itirazları sonucu buna izin verilmediğini belirtmektedir bkz. Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 215; Akşin, Meclis'in aslında 24 Mayıs'ta toplanmasının düşünüldüğünü ancak Fatih ve Üsküdar mitingleri nedeniyle 16 Mayıs'a ertelendiğini belirtmektedir. Akşin, *a.g.e.I*, s. 333; Şura-yı Saltanat'ın açılış programı hakkında geniş bilgi için bkz. Bayar, *a.g.e.*, C.6, s. 235-236.

temsilcilerinden oluşan yaklaşık 130 kişiden meydana gelmişti. Vahdettin kısa bir konuşma yaptıktan sonra sözü Damat Ferit Paşa'ya bıraktı ve salonu terk etti.²⁸² Damat Ferit Paşa sözü alarak Amiral Webb tarafından İzmir'in işgali öncesinde 14 Mayıs'ta kendisine verilen muhtırayı ve kendisinin 15 Mayıs'ta İtilaf Devletleri temsilcilerine verdiği cevabî nota hakkında bilgi verdi. Daha sonra müzakereye başlandı ve Ahmet Rıza Bey söz alarak Wilson Prensipleri'nden bahisle bu prensiplerin bugün, içinde bulunulan durum itibariyle geçerliliğinin devam edip etmediğini sordu. Âyân'dan Seyit Bey, işgalin genişlediğinden ve bölgede yaşanan gelişmelerden İstanbul'un haberdar olmadığını, eğer kurulun bu konuda aydınlatılması sağlanırsa bazı düşünceler ileri sürebileceklerini belirtti. Seyit Bey sözlerine devamla "Yunan Hükümeti'yle biz harp etmedik yalnız onunla kat'i münasebet ettik. Fiilen hal-i harpte değiliz. Böyle hükümete nasıl manda verilir? İzmir'de yapılan emr-i vakî işgal mi yoksa bir ilhak mı? Burası meçhuldür" diyerek işgale karşı tepkisini dile getirmiştir.²⁸³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Başkanı Miralay Sadık Bey ise İzmir'in işgalindeki en önemli etkenin savaş döneminde yapılan haksızlıkların ve tehcir sorumlularının cezalandırılmasında gösterilen yavaşlık olduğunu söylemiştir.²⁸⁴

Saltanat Şurası hiçbir kesin karar alamadan dağılmasına rağmen toplantıda genel olarak şu üç görüş belirdi: Bağımsızlık için çalışacak milli bir meclisin açılması, Amerika güdümünü kabul etmek (Rauf Ahmet'in önerisi) ve İngiliz himayesini kabul etmek (Miralay Sadık Bey'in önerisi).²⁸⁵

İşgale karşı halkın gösterdiği tepkiler ise Hükümete ve İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine çekilen protesto telgrafları ile İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde yapılan mitinglerden ibaretti. 15 Mayıs'ta Eskişehir, Karahisarısahip, Adapazarı, Akşehir, Denizli; 16 Mayıs'ta Kütahya ve 18 Mayıs'ta da Bursa, Tire,

²⁸² Vahdettin'in konuşması için bkz. "Şura-yı Saltanat Mabeyn Salonunda İçtima Etmış ve Devletin Vaziyeti-i Siyasiyesi Hakkında Beyan-ı Efkar Etmıştır", **Vakit**, 27 Mayıs 1335, no: 568, s.1; "Şura-yı Saltanatın İçtimai", **Alemdar**, 27 Mayıs 1335, no: 1465, s. 2; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s.100-101; Türkgeldi, Vahdettin'in konuşmasını bitirdikten sonra salonu terk ederken Abdülmecid Efendi'nin koluna girerek ağlamaya başladığını ve "karılar gibi ağlıyorum" dediğini belirtmektedir, bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 216.

²⁸³ "Şura-yı Saltanat", **Vakit**, 27 Mayıs 1335, s.1; Refi Cevad, "Şura-yı Saltanat ve Vaziyet-i Hazıra", **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, no: 1466, s. 1; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 102.

²⁸⁴ "Şura-yı Saltanatta Sadık Bey Efendi", **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, no: 1466, s.1

²⁸⁵ Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 103-104; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 335 vd; Amiral Calthorpe 30 Mayıs'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta Saltanat Şurası'nın hiçbir karar alandan dağıldığını ve siyasi ortamda değişiklik yaratmadığını bildiriyordu, bkz, Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 72; 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ise 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta "Hükümete karşı duyulan güvensizliği belirten nutuklarla son bulan Saltanat Şurası kesin bir karar verememiştir" diyordu, bkz. **ATTB IV**, s. 28

Havza, Trabzon ve Erzurum mitingleri düzenlendi.²⁸⁶ Yapılan mitinglerin ve çekilen telgrafların ortak özelliği Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinin İzmir'in işgali kararıyla ihlal edildiği vurgusunun yapılmasıydı. 17 Mayıs'ta Anamur'dan ve yine 17 Mayıs tarihinde Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi Ziya imzasıyla Amiral Calthorpe'a çekilen telgraflarla, 20 Mayıs'ta Trakya-Paşaeli İnöz Mümesilliği ve İnöz Hürriyet ve İtilaf Fırkası Şubesi, Alaşehir Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası Bursa merkezi tarafından İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine çekilen telgraflarda Türk milletinin hukuku Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine dayandırılarak savunulmuştur.²⁸⁷

İtilaf Devletleri siyasi temsilciliklerine çekilen telgrafların en önemlilerinden biri de 18 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Katib-i Umumiliği tarafından, Amiral Bristol'e çekilen telgraftı.²⁸⁸ Cemiyet, İstanbul'daki çeşitli milli kuruluşlar ve Dârülfünun namına Amerika siyasi temsilciliğine verdiği muhtırada Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın savaş halinde bulunmadığı, Mütareke'nin yalnız İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olduğu halde, İzmir'in işgali kararının, Yunanistan'ın bu vilayet üzerindeki haksız emellerinin Müttefiklerce onaylanmış olduğu anlamına geldiğini belirtmekteydi. Telgrafta İzmir'in işgalinin Türk halkının rızasının dahi alınmadan gerçekleştirildiğine değinildikten sonra Türk halkının hukuku Wilson Prensipleri esas alınarak şu üç noktada savunulmaktaydı:

“Evvel: Hukuk-u milliye ve adalet esaslarına müstenid bulunan Wilson Prensipleri'nin adalet namına muharebe ettiklerini beş senedir ilan eden milel-i mütemeddine tarafından bi-arafâne tatbik edileceği tecebbürkarâne ve harisâne

²⁸⁶ “İzmir'in İşgali Vilayetlerde Hasıl Olan Tesirat”, **Sabah**, 17 Mayıs 1335, no: 10598, s.2; “Trabzonluların Protestoları”, “Eskişehir'de Miting”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Mayıs 1335, no: 2729, s. 2; Jaeschke, **a.g.e.I**, s.33-34; Ankara'da bulunan 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 28 Mayıs tarihinde, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında Yunan askerinin Manisa'yı işgal ettiğini ve halkın işgali tanımamak için miting düzenlediğini bildirmiştir. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev (Vesikalar-Belgeler)**, C.III, Ankara, TTK, 1989, s. 1217.

²⁸⁷ “Azmi Milli İzmir'i Kurtaracaktır”, **Alemdar**, 22 Mayıs 1335, no: 1460, s. 1; “Müşterek Muhtıra, Umum Fırkalar Tarafından İtilaf Mümesillerine” **Tasvir- Efkâr**, 19 Mayıs 1335, no: 2729, s. 2. Amerikan Komiseri Rawndal 18 Mayıs'ta Washington'a çektiği telgrafında yapılan protestolar hakkında bilgi vererek şunları ekliyordu: “Kentlerden, Yunanlılara teslim olmaksızın Türklerin öleceğini belirten bir yağın protesto telgrafı alıyorum. Hemen hepsi kan akacağı tehdidini öne sürüyor.” Bkz. Duru, **a.g.e.**, s .21.

²⁸⁸ “Amerika Mümessiline Verilecek Muhtıra”, **Tasvir-i Efkâr**, 18 Mayıs 1335, no. 2728, s. 2. İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti İstanbul şubesi tarafından bu girişiminin öncesinde, İzmir'in işgal edileceği söylentilerinin olduğu bir sırada 27 Mart 1919'da İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine bir muhtıra gönderilerek böyle bir girişimi asla kabul etmeyecekleri ve İzmir'in bir Türk şehri olduğu bildirilmiştir. Muhtıranın tam metni için bkz. “İzmir Heyeti'nin Muhtırası”, **Alemdar**, 28 Mart 1335, no: 1407, s. 2.

âmâllere nihayet verilerek bir devre-i sulh ve müsalemetin açılacağı emniyetiyle Devlet-i Osmaniye'nin muharip devletlere müracaat ve mütareke akd eylemiş olduğunu,

Saniyen: Altı buçuk asırdan beri İmparatorluğumuzun hürriyet-i diniye ve kavimlerine malik olarak yaşayan Rum anasırı Osmanlı İmparatorluğu'nda müstakil bir Yunanistan teşkil ve bunun bizim zararımıza daima tesvîye gayret ettiğinden itibaren zir-i hakimiyetine düşen Türk anasırının maruz kaldığı imha siyaseti hem-dinlerimizin uğradığı mezalim-i malûme Türk milletini bekâ ve mevcudiyetini fiilen müdafaaya icbar eylediği cihetle artık memleketimizin kanlı ve daimî bir sahne-i cidal olacağını,

Salisen: Türkiye'nin teceddüt ve terakkisini teshil maksadıyla mütemeddin bir milletin müdahalesi esas-ı mutlaka kabul edilecek ise bunun da asla Yunanistan olmayacağını ve Wilson Prensipleri'ne nazaran milletimizin arzusunun nazar-ı itibara alınması lazım geleceğini beyan ile bervech-i atî maddeleri arz ederiz:

Avrupa on milyon Müslüman ve Türk'ün idam ve imhası kararını vermiş ise milletimiz bu ağır karara inkıyâd edecek ve mey'usâne fakat kahramanca ölmeye hazır bulunacak, tarihinde bütün bir milletin mevcudiyetini müdafaen nasıl öldüğüne şahit olacaktır.

Bil-akis Avrupa hak ve adalete müstenit Wilson Prensipleri'ni hakkımızda tatbik niyetinde ise;

1-İzmir ve Aydın ve sair Türk memleketlerinden herhangi bir karış yerin Yunanistan'a ilhakını suret-i katiyyede redd ve müdafaa eyleriz.

2-Wilson düsturlarından 12. maddesi sarahat-i katiyyesine tevfikeyn Türklerle meskun memâlikin bir kül-i gayr-i münkasım olarak kalması lüzumunda müeyyiden ısrar ederiz.

3-İdare-i hükümette ehliyetsizliğimiz iddia ediliyor ve bir muavenete ihtiyacımız hakkında rücû kabul etmez bir karar verilmiş bulunuyorsa bu muavenet vazifesinin bi- taraf bir hükümetçe, binaenaleyh Amerika'ya tevdfini talep ediyoruz.”

Görüldüğü gibi muhtırada muavenet konusuna değinilerek, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunmak için gönderilmiş olmasına kesinlikle karşı çıkılmakta, eğer Türklere yardım amaçlanmışsa bunun Amerika tarafından yapılması vurgulanarak, açıkça Amerikan yardımı talep edilmektedir..

İzmir'in işgalini protesto için yapılan mitinglerin en büyüklerinden ilki 19 Mayıs'ta Fatih Belediyesi önünde düzenlenen "Fatih Mitingi"dir.²⁸⁹ Yaklaşık 50.000 kişinin katıldığı mitingde ilk sözü Halide Edip almış daha sonra sırasıyla Selahattin Bey, Hüseyin Ragıp, Muslihiddin Adil, Dârülfünun Felsefe bölümü öğrencilerinden Tahsin Servet²⁹⁰ ve Meliha Hanım konuşmuşlardır. Fatih Mitingi'nin konumuz açısından önemi Selahattin Bey'in konuşmasını tamamladıktan sonra, savaş halinde bulunmadığımız Amerika Birleşik Devletleri ve milleti nezdinde bir teşebbüste bulunulmasını teklif etmesidir.²⁹¹ Selahattin Bey'in bu teklifi doğrultusunda Amiral Bristol'e bir muhtıra sunulmuştur. Muhtırada Fatih Meydanı'nda toplanan kadınlı erkekli 50.000 kişinin millet hakkını tanıyan ve bunu kendine milli bir rehber olarak kabul eden Amerikan kamuoyuna seslenildiği belirtilmektedir. "İki milyona yakın bir ekseriyet-i azîmeye karşı, adedi iki yüz bini geçmeyen Yunanlılara İzmir'in verilmesini bütün imanımız ve kanaatimizle protesto ediyoruz. Memleketimizin ekseriyeti Türk olan yerlerinin ekalliyette olan milletlere verilmesine karşı son dereceye kadar millet halinde mümanaata karar verdik. Millet, yeminini en kuvvetli ve son dereceye kadar en insanî vasıtalarla yerine getirecektir. İnsaniyet, millet ve hak namına harp eden Amerika efkâr-ı umumiyesinin muzaheretini, mukaddes hakkını isteyen bir millet namına talep ediyoruz"²⁹² Görüldüğü üzere muhtırada açıkça Amerika'nın yardımı talep edilmekteydi.

İstanbul'da ikinci büyük miting 30 Mayıs'ta Sultan Ahmet Meydanı'nda gerçekleştirildi.²⁹³ Havza'da 9. Ordu Müfettişi olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs tarihinde valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu, Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlıklarına ve Konya'da Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği telgrafta İzmir ve daha sonrasında Aydın ve Manisa'ya düşmanın girişi ileride gelecek tehlikeyi daha açık olarak sezdirmediği ve ülke

²⁸⁹ "Dünkü Miting", **Alemdar**, 20 Mayıs 1335, no: 1458, s.2; "İstanbul'un Padişahımıza Dünkü Ulvi Tazarru", **Vakit**, 20 Mayıs 1335, no: 561, s.1; Kemal Arıburnu, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2. Basım, Ankara, Yenidesen Matbaası, 1975, s. 13 vd.; Jaeschke, **a.g.e.I**, s.34; Akşin, **a.g.e.I**, s. 316. Fatih Mitingi'nden endişe duyan İngiliz Sefareti Baştercümanı Ryan, bir ihtilalin olacağından korktuğunu belirtmiştir.. Bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, 212; Parlak, **a.g.e.**, s. 377 vd.; Adivar, **a.g.e.**, s.32 vd.

²⁹⁰ Arıburnu "Tahsin Fazıl" olarak vermektedir, bkz. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 17.

²⁹¹ **Alemdar**, 20 Mayıs, 1335, s. 2

²⁹² "Amiral Bristol'e Muhtıra", **Vakit**, 22 Mayıs 1335, no: 563, s. 1

²⁹³ "Dünkü Miting", **Alemdar**, 31 Mayıs 1335, no: 1469, s. 2; "Dünkü Halk İçtimar", **Sabah**, 31 Mayıs 1335, no: 10612, s. 1; "Dün Ayasofya ile Sultan Ahmet Arasında Hak ve İstiklal Deva Eden Büyük Bir İçtima Daha Yapılmıştır", **Vakit**, 31 Mayıs 1335, no: 572, s. 1-2; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 28 vd.; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 39; Parlak, **a.g.e.**, s. 443 vd.

bütünlüğünün korunması için, ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesini istiyordu.²⁹⁴ 30 Mayıs'ta düzenlenen Sultan Ahmet Mitingi bu doğrultudaki tepkilerin en büyüğü oldu.²⁹⁵ 150.000 kişinin katıldığı bu büyük mitingde ilk sözü Rıza Nur Bey aldı. Konuşmacılar arasında Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Vasıf Bey, Mehmet Emin (Yurdakul), Milaşlı Doktor İsmail Hakkı Bey, Cevad Rasim Efendi, Şükufe Nihal Hanım, Halide Edip Hanım, Tedrisat-ı Taliye Müdürü İsmail Hakkı Bey'ler de bulunmaktaydı.

Milashlı İsmail Hakkı konuşmasında Wilson Prensipleri'nden bahisle "...biz hukukumuzu müdafaa için bu milletlere müracaat ediyoruz. Ba-husus Wilson caniplerinin Mütareke esnasında verilmiş bir senedi, 12. maddesi vardır. Kendileri gibi din ve hukuk aliminin, elbette bu sözünün muhafazasına mecburiyet hissetmememsi mümkün değildir. Gazetelerde görüldü ki, Wilson canipleri ile Venizelos arasında bir muhavere cereyan etmiş ve Wilson, Venizelos'a Müslümanlar hakkında ne muamele edeceksiniz demiş, O da eskisi gibi diyerek mazideki mezalime devam edeceğini imâ etmiş...Wilson canipleri müteallik oldukları hüsn-ü zann sebebiyle bunu hüsn-ü niyete hamil etmiş olabilir. Fakat İzmir vakası, Venizelos'un bu söz ile ne murad ettiğini gösterir" demiştir.²⁹⁶

Sultan Ahmet Mitingi'nde şu kararlar alınmıştır:

1-Türkler Wilson Prensipleri'nden kendilerine ait olan 12. maddenin tamamı-i tatbikini talep ederler.

2-Bir çok esir milletlere yeniden istiklal verilirken 1000-970 seneden beri Anadolu'da saltanat ve istiklale malik olan bir milletin düçar-ı esaret edilmesi muvafık-ı adalet olamaz. Kemal-i azimle hukukumuzu talepte son dereceye kadar ısrar edeceğiz. Biz, Türk ekseriyetine haiz olan memleketlerin birliğine karşı vakıa olan tecavüzü alem-i medeniyet huzurunda protesto ediyoruz.

İzmir'in işgalinin, gerek halk ve gerekse devlet adamları üzerinde yarattığı etki, işgale verilen tepkilerden de görüldüğü üzere tam anlamıyla bir hayal kırıklığı idi. Bütün ümitlerin Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine bağlandığı bir sırada bu

²⁹⁴ Nutuk, C.I, s. 31-32; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Mayıs 1981, S.: 79, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1981, Belge no: 1731, s. 8-10; Akşin, a.g.e.I, s. 317.

²⁹⁵ Sultan Ahmet Mitingi sonrasında Amiral Calthorpe 31 Mayıs'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'yla görüşerek İstanbul ve çevresinde başka mitinglerin düzenlenmesine izin verilmemesi uyarısında bulunmuştur, bkz. Jaeschke, a.g.e.I, s. 39.

²⁹⁶ Sabah, 31 Mayıs 1335, s.1; Vakit, 31 Mayıs 1335, s. 2

prensipleri ortaya koyan Başkan Wilson'un da içinde bulunduğu Müttefik devlet başkanlarının İzmir'i işgali kararı, Türk milletinde bir infiale yol açmıştır. 12. maddeye yapılan ısrarlı vurgular bu hayal kırıklığının işaretidir.

1.1.2.4.2.2. Amiral Bristol Raporu

Amerika ile ilişkileri yeniden kurma çabalarını incelerken de bahsettiğimiz gibi Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri temsilcilerinin birer birer İstanbul'a gelmeye başlamasıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ni temsil etmek üzere Lewis Heck 4 Aralık 1918'te Türkiye'ye gönderildi.²⁹⁷ Lewis Heck 30 Aralık'ta İstanbul'a gelmiş ve yaptığı açıklamada vazifesinin diğer İtilaf Devletleri temsilcilerinin vazifesi ile aynı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Mütareke ile barış arasında geçecek zaman zarfında Amerika çıkarlarını korumak ile görevlendirildiğini ve ancak barışın imzasından sonra bir Amerika elçisini İstanbul'a gönderilmesinin mümkün olacağını altını çizmiştir.²⁹⁸

Heck'in yerine ise Mayıs 1919'da G. Bie Rawndal "Fevkalade Komiser Vekili" olarak atandı.²⁹⁹ Rawndal aynı zamanda 1919 Şubat ayından itibaren ticari işlerle ilgilenmek üzere de görevlendirilmişti. Ancak "Fevkalade Komiser Vekili" görevinden alınarak yerine, "Amerika Baş Komiseri" unvanıyla Mark Lambert Bristol getirildi.³⁰⁰ Amiral Bristol 15 Şubat'ta "Vakit" gazetesine verdiği demeçte Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını korumak üzere İstanbul'a gönderildiğini ancak iki ülke arasında siyasi ilişkiler iade edilmediği için diplomatik açıdan bir yetkisinin bulunmadığını vurguladı.³⁰¹

Amiral Bristol 1919 senesi Ağustos ayına kadar Türkiye'de ABD Deniz Kuvvetleri'nin en kıdemli subayı olarak görevde bulundu. 12 Ağustos 1919'da "ABD Yüksek Komiseri" olarak Dışişleri Bakanlığı'na görevlendirildi.³⁰² Bristol'ün bu

²⁹⁷ Amerika siyasi temsilcisinin geleceği haberi Türk kamuoyunda bazı soru işaretlerine neden olmuştur. Amerika siyasi temsilcisinin, İtilaf Devletleri siyasi temsilcilerinin konumunda mı olacağı, yoksa Osmanlı Devleti ile Amerika arasında ilişkilerin başlatılması için hükümet ile doğrudan doğruya temasta mı bulunacağı sorusu kafaları meşgul etmiştir, bkz. "Amerika Mümessil-i Siyasisi Buraya Gelmek Üzere", **Vakit**, 12 Kanunievvel, 1334, no: 409, s. 1; Ayışığı, **a.g.e.**, s. 4.

²⁹⁸ "Amerika ile Münasebetimiz", **Vakit**, 31 Kanunievvel 1334, no: 428, s. 1

²⁹⁹ Ayışığı, **a.g.e.**, s.4; Duru, **a.g.e.**, s. 7

³⁰⁰ "Amerika Komiseri", **Alemdar**, 1 Şubat 1335, no: 1359, s. 2.

³⁰¹ "Amiral Bristol ile Mülakat", **Vakit**, 16 Şubat 1335, no: 24, s.1

³⁰² "Amiral Bristol", **Vakit**, 12 Ağustos 1335, no: 645, s. 2; "Amiral Bristol", **İleri**, 11 Eylül 1335, s.2. Amiral Bristol'e bu yeni unvanın verilmesi, Amerika'nın Orta Doğu meselelerine eskisinden daha fazla bir derecede önem vermeye başlaması tarzında yorumlanmıştır. Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 57; Soysal, **a.g.m.**, s. 264.

göreve Amerika basınında da geniş yer aldı. Amiral Bristol'ün, Washington'un vereceği talimatlar doğrultusunda İstanbul'da siyasi işlerle meşgul olacağı belirtildi.³⁰³

Amiral Bristol'ün “Fevkalade Komiserliği” tayini 22 Ağustos'ta İsveç Sefareti aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiştir.³⁰⁴ Bristol'den önceki siyasi temsilci Lewis Heck ile “Fevkalade Komiser Vekili” görevini yerine getiren General Konsolos Rawndal'ın memuriyetlerinin hükümete bildirilmemesine rağmen Bristol'ün yeni görevinin bildirilmesi Amerika'nın Türkiye işlerine daha fazla ilgi göstermeye başlaması şeklinde yorumlanmıştır.

1.1.2.4.2.2.1. Yunan Mezalimi ve Uluslararası Tahkik Komisyonu'nun Oluşturulması

Yunan kuvvetleri, Paris Barış Konferansı'nın aldığı karar doğrultusunda 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettikten sonra, sadece İzmir'le sınırlı olan işgal bölgelerini Batı Anadolu'da genişletmeye başladılar. Menderes vadisi boyunca ilerleyen Yunan kuvvetleri 22 Mayıs'ta Menemen'i, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 27 Mayıs 1919'da da Aydın'ı işgal ettiler. Birçok Türk tutuklandı. Bu ilerleyiş esnasında sadece Heybeli ve Karaburun'da 48 Müslüman öldürüldü. 2 Haziran'da Yunan Ordusu Nazilli'ye girdi.³⁰⁵

³⁰³ “Amerika Fevkalade Komiserliği”, **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, no: 687, s.2. Ayrıca, Rawndal'ın “Komiser” ve “General Konsolos” unvanlarıyla ticari işlerle ilgilenmek üzere İstanbul'da kalacağı, siyasi işlerde ise Amiral Bristol'ün emri altında bulunacağı da belirtilmiştir.

³⁰⁴ “Bâb-ı Âlî'ye Tebliğ”, **Vakit**, 23 Ağustos 1335, no: 651, s. 2.

³⁰⁵ Salahi R. Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia**, (SAM Papers no: 5/99), Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999, s. 82-89. İşgalin genişlemesi ve meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askerîye'den Mevrud Raporlar**, Dersaadet, Matba-yı Askerîye, 1335; **İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askerîye'den Mevrud Raporlar**, İkinci Kitap, Dersaadet, Matba-yı Askerîye, 1335. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 28 Mayıs'ta yaptığı açıklamada işgallerin devam ettiğini, Yunan askerlerinin Aydın'ın 5 saat kadar yakınına geldiği haberinin alındığını fakat Yunan kuvvetlerinin ne şekilde ilerleyeceklerinin belli olmadığını ve işgal sırasında kan dökülmediğini bildirmiştir, bkz. “İzmir'de Vaziyet, Aydın'ın Yunan Askeri Tarafından İşgali”, **Vakit**, 29 Mayıs 1335, no: 570, s. 1; Nafia Nazırı Ferit Bey ise İzmir bölgesindeki işgallerin genişlemesinin nedenini Akdeniz'deki denge siyasetine bağlamaktadır. Ferit Bey, Yunan kuvvetlerinin İzmir'den içerilere yürümeye devam ettiğini ancak kanaatine göre bu işgalin sınırlarının Müttefiklerce çizilmiş olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti'ne işgalin genişlemesi hususunda hiçbir bilginin verilmeyeceğini eklemiştir. Ferit Bey, Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesi nedeniyle İtalya'nın, kendince Akdeniz siyasetinde etkinliğinin azaldığını düşünerek Güney Batı Anadolu'da işgale başladığını Müttefiklerin bir anlaşmazlık çıkmaması için kabullendiğini ancak önlem almaktan da geri durmadıklarını ve sonucunda İzmir ve bölgesinin Yunan işgaline uğradığını vurgulamıştır, bkz. “İzmir Havalisindeki İşgallerin Esbabı Ne?”, **Vakit**, 30 Mayıs 1335, no: 571, s.1; Akşin, **a.g.e.I**, s. 392; **Türk İstiklal Harbi, C.II, Kısım I**, s. 85-105; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 37 vd.; Işık, **a.g.m**, s. 382; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 24-30; 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Batı Anadolu'da Yunan işgalinin genişlemesi üzerine Erzurum'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 13 Ağustos 1919 tarihli şifrede, işgalin Doğu Anadolu'da yarattığı etkileri şu cümlelerle dile

Yunan ordusu gerek İzmir'in işgalinde ve gerekse Batı Anadolu'daki ilerleyişi sırasında halka büyük zararlar verdi. Bu yağma, soygun, yaralama ve katliam hareketleri İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri tarafından rapor edilmekteydi.³⁰⁶ 1919 yaz ayları boyunca İngiliz Dışişleri belgelerinde yer alan haberlerde işgal sırasında Yunan ordusunun yaptığı taşkınlıklar dile getirilmiştir. Amiral Calthorpe 8 Haziran'da Lord Curzon'a çektiği telgrafta "Yunanlılar İzmir'i bir mezbaha haline getirdiler..." diyordu.³⁰⁷

İşgal sırasında ve sonrasında meydana gelen olaylar hakkında Amerikalı yetkililerin verdikleri raporlar da durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Amerika'nın İzmir Konsolosluğu memurlarından Alfred Van Der Zee'nin 20 Mayıs tarihiyle İzmir'den, İstanbul'daki Amerika Fevkalade Komiseri Amiral Bristol'e çektiği telgrafi yapılan vahşeti gözler önüne sermektedir. İzmir'in çevre kasabalarında ve varoşlarında dokunulmazlığın verdiği cesaret sayesinde Rumların, hırsızlık ve adam öldürme olaylarına karıştığı ve birçok Türk evinin yağmalandığı belirtiliyordu. Göztepe ve Kokaryalı'nın kenar semtlerinde yaklaşık 20 kadar Türk katledilmişti. Aynı bölgede çok büyük miktarda eşya gasp edilmiş ve Türklere ait haneler yağmalanmıştı. Burunabat Köyü'nde 9 erkek kurşuna dizilmiş, 1000 koyun, 50 civarında at ve kısrakla birçok sığır çalınmıştı. Bunun yanında çok büyük miktarda büyükbaş hayvan da kayıptı. Bucak Köyü'nde 17 Türk katledilmiş ve komşu köylerde de öldürülen Türk sayısı 20'yi

getirmiştir: "...İzmir'den gelen mektuplar ordunun silahı alındıktan sonra İzmir ve civarının Yunanlılara çığnettirildiği ve Müslümanların öldürüldüğü mahiyetinde olduğundan, buraların da aynı tarzda olması ve Rumlara verileceği ve İslamların ayaklar altında çığnetileceği kanaati silahlı ve müçtemi firarların tezayüdüne amil oldu..."", bkz **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 3, S: 10, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1954, belge no: 248. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Bellekten**, C.33, S.132, Y.1969, s. 536 vd.

³⁰⁶ 18 Mayıs'ta Amiral Bristol İstanbul'dan Paris'e gönderdiği telgrafta kasabalardaki Yunan katliam ve yağmasından bahsediyor, bir çok tutuklama olayının gerçekleştiğini ve sokak savaşlarında çok sayıda Türk'ün öldüğünü belirtiyordu, bkz. **American Documents on Greek...**, s. 14. İtilaf Devletleri temsilcilerinin İstanbul'a gönderdikleri raporlarda şu ifadeler yer almaktaydı: "Yunanlılar İzmir'deki İtilaf Devletleri kumandanlarının emirlerini yerine getirmemektedirler. Oysa Yunan kuvvetleri teknik bakımdan bunların komutası altındadır... Bunun sonucu olarak...başı bozuk güçler kontrol edilememektedir. Bunlar, Türk halkına her yerde yeni kıyımlar uygulamakta, eşkıyalıklara ve yapabildikleri ölçüde yağmalara koyulmaktadır", bkz. Evans, **a.g.e**, s. 183-184; ayrıca bkz. Kayhan Sağlamer, "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Müttefiklerarası Komisyon'un Raporu", **BTTD**, C.IX-X, S. 49, Ekim 1971, s. 6.

³⁰⁷ 9 ve 17 Ağustos tarihlerinde Amiral Webb'in Sir Edward Crowe'a çektiği telgraflarda Yunanlıların İzmir'de yaptıkları katliamın büyüklüğünden söz ediliyor, "Avrupalıların verdikleri raporlara göre İzmir'de ilk adımda Yunanlılar 20 bin Türk'ü öldürmüşlerdir... Yunan orduları İzmir halkını sindirmeye çalışıyorlar. Bütün bölgeyi bir harabe haline getirdiler. İzmir'i biz işgal etseydik durum böyle olmazdı..." denilerek İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali hususunda verdikleri kararın ne karda yanlış olduğunu kendi kendilerine itiraf ediyorlardı, bkz. Ulubelen, **a.g.e**, s. 185-187.

geçmiştir. Kayıp insanların sayısı da çok fazladır. Tahtalı Köyü yağma edilmiş köyün sakinlerinden hala haber alınamamıştır. Cin Ovası ve civar köylerin tamamı da (Cücükler, Keler, Köy, Şaşal, Değirmen Dere, Palamut, Çilen ve Gürece) yağmalanmıştır. Bu bölgelerdeki yerli halk demiryolu ile bölgeden uzaklaşmıştır.³⁰⁸ Van Der Zee son olarak kadın ve çocukların Kokardere’de ölü olarak bulunduğunu ve bunların defin işlemlerinin Baron Van Heemstra tarafından sağlandığını rapor etmiştir.³⁰⁹

İzmir’deki Amerikan Konsolosu George Horton³¹⁰ 19 Temmuz’da Paris’teki Amerikan elçiliğine gönderdiği raporunda Rum asker ve sivillerinin yaptığı yağma ve çapuldan bahisle “...Yerli Rum halkı aşağı türden olup, Yunan işgalini sadece intikam alma fırsatı gibi görüyor. Türkler her gün konsololuğa gelip sığırlarını çalan, köylerine saldıran, evlerini tahrip eden Rum köylülerinin baskılarından yakınıyorlar...” demekte ve eklemektedir “...Her bakımdan iyi bir insan olan Yunan Komiseri Bay Sterghiades, bu şikâyetleri kendisine iletmemi istedi ve onun iş birliği sayesinde çoğu kez, kötülöklere uğramış Müslümanları tatmin etmeyi güvence altına alabildim”.³¹¹ Horton ısrarla şu noktayı vurgulamaktadır: “Geniş çapta servetin ve binlerce insanın hayatını yitirmesine neden olan bu tehlikeli durumun bir an önce giderilmesi gerekmektedir”.³¹²

Yunan vahşetine tanıklık edenler arasında bir diğeri Amerikalı yetkili ise USS Arizona mürettebatından olup işgal sırasında İzmir’de bulunmakta olan J. H. Dayton idi. Dayton, 1 Haziran 1919 tarihli ve görgü tanıklarının ifadelerine dayandırdığı raporunda olayların Yunan ordusu tarafından ateşlendiğini ve bu olaylar sonucunda çok büyük miktarda katliamın gerçekleştirildiğini belirtiyordu. Farklı milletlere mensup

³⁰⁸ Yunan zulmü nedeniyle Batı Anadolu’dan göç başlamıştır. Bergama havalisini işgali sonrasında bu bölgede bulunan yerli halk Balıkesir’e göç etmiştir. Yunan gazetelerinden “Patris” bu konu ile ilgili verdiği haberde Türklerin Bergama’dan Balıkesir’e niçin göç ettiğine bir anlam veremediğini yazmaktadır, bkz. “İzmir’in İşgali Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 2 Haziran 1335, no: 2743, s.1. Balıkesir ve Karesi havalisine göç eden İzmirli Türklerin yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için Dahiliye Nezareti tarafından bir “İskân Heyeti” oluşturulmuştur. Heyet başkanlığında, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sevkıyat Müdürü Rauf Bey bulunmakta olup 9 Temmuz’da Bandırma’ya hareket etmiştir, bkz. “İzmir Muhacirleri İçin”, **Tasvir-i Efkâr**, 9 Temmuz 1335, no: 2778, s. 1. Hacim Muhittin Çarıklı hatıralarında, Rauf Bey’in beraberinde İstanbul merkez memuru Mehmet Bey’ler de bulunduğu halde 10 Temmuz’da Balıkesir’e ulaştığını yazmaktadır, bkz. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967, s. 23.

³⁰⁹ **American Documents on Greek...**, s43-46; Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio...**,s. 60

³¹⁰ George Horton, “General Consul” görevi ile 28 Mayıs 1919 Çarşamba günü İzmir’e ulaşmıştır, bkz. **American Documents on Greek...**, s22.

³¹¹ Duru, **a.g.e.**, s. 24.

³¹² **Y.a.g.e.**, s. 26.

görgü tanıklarının anlattıklarına göre olaylara Rum siviller de karışmıştı. Birçok masum sivil Türk'ün süngülenerek öldürülmesine Arizona'daki subaylar da tanıklık etmişti.³¹³ Yunan askerleri şehrin merkezindeki kışladan esir aldıkları 500 kadar Türk askerini yürüyüşle limana getirmişler ve burada işkence etmişlerdir. Birçok cesedin sahilde yattığı fark edilince bu cesetler Türk sivilleri tarafından oradan kaçırılmıştır. Diğer cesetler ise Yunan askerleri tarafından kamyonlarla taşınarak denize atılmıştır.³¹⁴

Dayton işgal günü öğleden sonra öldürme olaylarına ek olarak Türk hanelerinin ve dükkanlarının yağmalanmaya başladığını da raporunda belirtmiştir.³¹⁵ Hırsızlık ve yağma hareketleri Yunan askerlerinden ziyade Rum sivilleri tarafından organize edilmiştir. Bu olaylar İzmir'de bulunan "International College" Müdürü Prof. Alexander MacLachlan, Mr. Fred V. Green, Amerikan İhracat Şirketi sorumlusu Forbes Mc Allister, İzmirli bir Amerikan seçkini Mr. F. Blacker ve sivil bir Amerikalı olup İzmir'de ikamet eden J. K. Langden tarafından da doğrulanmıştır.

Dayton 1 Haziran tarihli bu raporunda cinayet ve yağma olaylarının Yunan otoritelerinin sorumsuzluğundan kaynaklandığını vurgulamaktadır. "...Sokaklar boşaltılıp güvenlik tedbirleri önceden alınsa ve Yunan askerlerinin karaya çıkışından evvel orada toplanan Türk siviller dağıtılmış olsaydı çıkarma çok daha iyi idare edilebilirdi..." Dayton, işgalin daha başarılı gerçekleştirilebilmesi için Müttefik kuvvetlerinin şehri önceden işgal ederek sıkı yönetim ilanını tavsiye ediyordu. Eğer bu yapılırdı, ona göre, kan dökülmeyecekti. Daha sonra şehir Yunan kuvvetlerine teslim edilebilirdi.³¹⁶

Dayton'un raporunda görgü tanığı olarak saydığı Fred V. Green olayların Rumlar tarafından nasıl ateşlenmiş olduğunu 14 Haziran 1919 tarihli mektubunda şöyle

³¹³ **American Documents On Greek...**, s. 20. İngiliz Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Cecil Harmswort, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Yunanlıların İzmir'de Türkleri katlettiklerini ve bunun limanda demirli bulunan Müttefik gemilerinin gözü önünde cereyan ettiğini belirtmiştir. Helmreich, **a.g.e.**, s. 122

³¹⁴ Dayton'un anlattıkları, 11. Fırka Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey tarafından 16 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne çekilen telgrafla hemen hemen aynıdır. Miralay Tevfik Bey, Yunan kuvvetleri tarafından esir alınan 500 Türk askerinden 300'ünün şehit edildiğini haber vermektedir, bkz. **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Jandarmanın Kumandanlığı'nın...**, s.6

³¹⁵ Yunan askerleri Türklerin ellerindeki silahları toplamak bahanesiyle Türk hanelerine girmişlerdir, bkz. "İzmir Ahvalı", **Vakit**, 2 Haziran 1335, no: 574, s. 2. Bu haberlerin tersi bir şekilde "Alemdar" gazetesi 19 Temmuz tarihinde İzmir'den İstanbul'a gelen bir yolcu ile gerçekleştirdiği mülakat doğrultusunda Yunan müfrezelerinin Osmanlı zabitanının koruması altında bulunan mahallelere girmekten çekindiği haberini vermektedir, bkz. "İzmir'de Vaziyet", **Alemdar**, 20 Temmuz 1335, no: 1517, s. 2

³¹⁶ Dayton, İzmir'in Yunan kuvvetlerinden önce Müttefikler tarafından işgal edilmesi fikrini Amiral Calthorpe'a açtığını ancak Calthorpe'un işgal kuvvetleri temsilcilerinin aynı fikirde olmadıklarını belirterek teklifi reddettiğini belirtmiştir, bkz. **American Documents On Greek...**, s. 21

anlatıyordu: “...Şehir o gün tatildaydı. Sokaklar insanlarla doluydu. Askerler rıhtımdan aşağıya, Konak’a doğru yürüyüşe başladılar ve yanlarında Rum siviller de bulunuyordu.

Rıhtımdaki ofisimin penceresinden olup biteni izliyordum. Ofisimin tam karşısında Postahane bulunuyordu. Yunan birliklerinin ilk kolu rıhtımdaki Pasaport Ofisi’ni bastı. Sivil bir Rum caddeden aşağıya doğru koştu ve rıhtımda birbirine bağlı halde yan yana duran Türk teknelerine ateş etmeye başladı. Silah sesiyle ortalık karıştı...Her yerden kurşun yağıyordu ve kimse kurşunların nereden geldiğini kestiremiyordu.

Bütün pencereler kapanmıştı ve artan ateş sonucunda rıhtım tamamen boşaldı. Yaralı ya da ölü olması muhtemel birkaç kişi yerde uzanmaktaydı... 11’de başlayan ateş 1 saat devam etti ve silah sesleri kesildikten sonra rıhtımdan aşağıya doğru, beyaz bayrak taşıyan ve silahsız 50 kadar Türk’ün elleri havada yürümekte olduğu fark edildi.

Hemen hemen her yerde Yunan askerleri kontrolü ele geçirmişti. Türklerin yanı sıra Rumlar da telaş içindeydi. Muazzam bir Rum kalabalığı askerlerle beraber savunmasız Türklere saldırmaktaydı. Yunan askerleri bu muamele karşısında gülüyor ve bunu önlemek için hiçbir çaba sarf etmiyordu...”³¹⁷

Yunan zulmü insanlık dışıydı ve bu zulüm Avrupalı ve Amerikalı yetkililerin, görgü tanıklarının raporlarıyla kanıtlanmıştı. Bu durum Osmanlı Hükümeti’ni harekete geçirdi ve Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın da içinde bulunduğu üç kişilik bir heyet 25 Mayıs’ta İstanbul’da Amiral Bristol ile görüştü. Damat Ferit bu görüşmede İtilaf Devletleri subaylarının Yunan ordusunun yanında yer alarak hareketlerinin gözlemlenmesini talep etti.³¹⁸ Amiral Bristol 3 Haziran’da, Damat Ferit Paşa’nın bu girişimine yanıt vermiş ve Sadaret’e gelerek Ferit Paşa’nın ziyaretine karşılık vermiştir.³¹⁹

Hükümet’in bu girişimine ek olarak Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi 15 Temmuz 1919’da Paris Barış Konferansı’na bir mektup göndererek Batı Anadolu’da

³¹⁷ **American Documents On Greek...**, s. 30-33.

³¹⁸ Evans, **a.g.e.**, s. 176; Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 37; Akşin, **a.g.e.I.**, s. 393; Hükümet yine o gün aynı girişimi diğer İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde de gerçekleştirmiş ve verdiği notada Yunan birliklerinin Aydın’daki işgal faaliyetlerine dikkati çekmiştir., bkz. “İzmir’in İşgali Etrafında, Bâb-ı Âli’nin Protestosu”, **Tasvir-i Efkar**, 1 Haziran 1919, no: 2741, s. 1. İngiliz Yüksek Komiserliği, 25 Mayıs tarihli bu notaya verdiği cevapta, Yunan işgalinin Aydın’a kadar genişlemesine gerekçe olarak Türk direniş birliklerinin bölgedeki faaliyetlerini göstermiştir, bkz. Akşin, **a.g.e.I.**, s. 405. Hükümet, 1 Haziran’da da İtilaf Devletleri temsilcilerine verdiği ikinci bir nota ile de Ayvalık, Burhaniye ve Gömeç’in Yunan askeri tarafından işgalini protesto etmiştir. “Bâb-ı Âli’nin Yeni Notası”, **Tasvir-i Efkar**, 2 Haziran 1335, no: 2742, s. 1.

³¹⁹ “Amiral Bristol’un Ziyareti”, **Vakit**, 4 Haziran 1335, no: 576, s. 2

işgal sırasında Türk halkına yapılan mezalimi tahkik için bir komisyon oluşturulmasını istemiştir.³²⁰ Böylece İzmir'e gönderilecek Tahkik Heyeti'nin oluşturulması süreci başlamış oldu. Gerçekte heyetin oluşturulması için ilk adım 8 Temmuz'da Clemenceau tarafından atılmıştı. İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcilerinin ve görgü tanıklarının raporları Paris'e ulaştınca Clemenceau, Yunan askerlerinin neden olduğu iddia edilen bu faciayı araştırmak üzere bir heyet oluşturulması teklifinde bulundu.³²¹ 12 Temmuz tarihinde İtalya delegesi Crespi³²² Konferans'a Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki ilerleyişinden ve bu ilerleyişin İtalyan birliklerine verdiği rahatsızlıktan bahseden bir memorandum sundu.³²³ Bu memorandumda Crespi, Yunan kuvvetlerinin İzmir sancak merkezinde ve Ayvalık kazası dışındaki bölgelerde İngiliz kumandanlarından izin almaksızın devam ettirdikleri yürüyüşten şikayet ediyordu.³²⁴

Crespi'nin bu girişiminden sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un teklifi üzerine Venizelos iddiaları yanıtlamak üzere Yüksek Meclis'e davet edildi. 16 Temmuz'da toplantıya katılan Venizelos, işgalin genişlemesine neden olarak İzmir ve civarındaki Türk askeri faaliyetlerini göstererek İngiliz tezine yakın bir dilde iddiaları cevapladı. Amaç işgali genişletmek değil nüfusun büyük bir kısmı Yunan olan bölgelerdeki güvenliği sağlamaktı.³²⁵ Ancak Venizelos konferansı bu asılsız gerekçelerle oylarken Yunan ilerleyişi devam ediyordu.³²⁶

³²⁰ Mustafa Sabri mektubunda "Yunanlılar İzmir çevresinde vahşet yaratmaktadırlar..." diyerek ekliyordu "...Meclis, Yunanlıların İzmir'e gönderilmesi kararını verdikleri için onlar da sorumluluk altındadır", bkz. Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 24. Mustafa Sabri Efendi bu sorumluluktan ötürü tahkikatın Paris Barış Konferansı'nın denetimi ve sorumluluğu altında yapılmasını talep ediyordu, bkz. Sağlamer, **a.g.m.**, s. 6; Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 51; Mustafa Turan, "İstiklal Harbinde "Müttefikler Arası Tahkik Heyeti" Çalışmaları, Raporu ve Tahkik Neticesi", **Atatürk Yolu**, Kasım 1991, Yıl: 4, C.2, S. 8, s. 699 vd.; Evans, **a.g.e.**, s. 184; Tansel, **a.g.e.**, C.II, s. 183

³²¹ Evans, **a.g.e.**, s. 184; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 172

³²² Orlando Hükümeti dış politikadaki başarısızlıklar nedeniyle 19 Haziran 1919'da istifa etti. Yerine Francesco Nitti, Başbakanlık görevine getirildi. Nitti, Dışişleri Bakanı olarak da Tomasso Tittoni'yi göreve getirdi. Bu değişiklikte beraber Konferans'taki İtalyan delegeleri de değiştirildi. Helmreich, **a.g.e.**, s. 121.

³²³ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 22

³²⁴ İngiliz gizli belgelerinde yer alan ifadeler Crespi'nin bu şikayetinde haklı olduğunu göstermektedir. Yine aynı gün 12 Temmuz'da İzmir'den Paris'teki İngiliz delegasyonuna çekilen telgrafta Yunanlıların Aydın'da boş yere kan döktüklerinden bahisle "...biz onlarla İzmir'den ileri gitmeyin dedik, Yunanlılar bizi dinlemiyorlar..." denilmekteydi, bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 171. Amiral Webb, Paris'e gönderdiği raporunda İşgalin amaç ve sınırlarının tam bir çerçeveye oturtulmamış olmasını eleştirerek, "...Birbirlerinin boğazına sarılmaları için ne gerekiyorsa yaptık..." diyordu, bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 122.

³²⁵ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 24; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 172; Helmreich, **a.g.e.**, s. 123 vd.

³²⁶ Yunan işgalinin ilerleyişi hakkındaki Türk makamlarının raporları için bkz. **İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında...**, 19 vd. ; 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey'in Balıkesir'den Harbiye Nezareti'ne çektiği 7, 8 ve 10 Temmuz 1919 tarihli ve Yunan kuvvetlerinin Balıkesir, Ayvalık, Manisa, Akhisar ve Soma bölgelerindeki faaliyetlerinden bahseden telgrafları için bkz. **Harp Tarihi**

Clemenceau, 18 Temmuz'da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin mektubunu okudu. Balfour'un buna tepkisi "...şimdiye kadar olmuş olayları araştırmaktansa bundan sonra olması muhtemel vahşetleri engellemenin daha mantıklı olduğu" şeklindeydi. Clemenceau, Balfour'un bu planının, bir bildiri yayınlamaktan öteye geçemeyeceği eleştirisinde bulundu. Bunun tekrarlanmaması için daha ciddi tedbirler alınmalıydı. İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni, Clemenceau'yu destekledi. Balfour ise görüşünde ısrar ederek bir komisyon oluşturmaktansa, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki bir kumandan tarafından kontrol edilmesini önerdi. Balfour'un kendi nedenleri vardı. Komisyon kurulacak olursa, daha önce böyle bir vahşete tedbir almayan İtilaf Devletleri'ne karşı Türklerde bir güvensizlik oluşacaktı. İkinci olarak bu komisyonda yer alacak Müttefik delegeler arasında anlaşmazlık çıkacağı kesindi ve üçüncüsü de bu vahşet nedeniyle İtalyanların eline Yunanistan'ı suçlamak üzere büyük bir koz geçecek ve bu Yunanistan'a işgal izni veren diğer İtilaf Devletleri'ni ve aynı zamanda Konferans'ın mahiyetini küçük düşürecekti.³²⁷

Clemenceau, Balfour'a rağmen özel bir soruşturma komisyonu oluşturma konusunda ısrarlıydı ve Venizelos'u Yüksek Konsey'de hayli sıkıştırdı.³²⁸ Venizelos Yunan askerleri tarafından yapılan vahşeti kabul etmekten başka bir şey yapamadı. Ancak toplu katliamları kişisel suçlardan ayrı tutarak aza indirmek için elinden geleni yaptı. Toplu katliam yaptığı gerekçesiyle iki kişinin idam edildiğini söyledi. Ancak Venizelos bütün çabalarına rağmen Yüksek Konsey'i, bu tür olayların tekrarlanmaması için Yunan Hükümeti'nin gerekli tedbirleri almış olduğuna inandıramadı. 18 Temmuz 1919 tarihli bu toplantıda alınan karar doğrultusunda Anadolu'ya İngiliz, Fransız,

Vesikalari Dergisi, Yıl: 10, S. 38, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1962, belge no: 910-913; **Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri...**, s. 22 vd. Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişinin seyri için ayrıca bkz. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 73 vd. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reisi Kazım Paşa'lar imzasıyla 15 Haziran tarihinde Sadaret'e çekilen telgrafta Yunan hareketinin resmi kuvvetlerle durdurulamaması durumunda milli kuvvetlerle durdurulması teklif edilmiştir, bkz. **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Yıl: 2, S. 4, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1953, belge no: 84.

³²⁷ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 25. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ise Avam Kamarası'nda İzmir meselesi hakkında sorulan bir soruya verdiği cevapta İzmir'deki olaylara İngiliz askerlerinin kesinlikle karışmadığını, Aydın civarında bir köye yakılmış ise de Müslüman ahalinin katledildiğine dair malumat alınmadığını belirtmiştir. "Avam Kamarası'nda İzmir Meselesi", **Alemdar**, 9 Ağustos 1335, no: 1537, s. 2.

³²⁸ Clemenceau'nun bu ısrarındaki amaç Müttefiklerin Yunanlıları İzmir'e sadece zulüm yapınlar diye gönderilmediklerini Türklere ispatlamaktır, bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 126.

İtalyan ve Amerikalı birer delegeden oluşacak bir tahkik heyetinin gönderilmesine karar verildi³²⁹

Venizelos, Müttefiklerin bu kararından bir gün sonra 19 Temmuz'da Yüksek Konsey'e yazdığı mektubunda Müttefikler arası oluşturulacak bu komisyonda bir Yunan delegesinin de bulunmasını talep etti. Clemenceau 21 Temmuz'da bu teklife yanıt vererek "bunun pek kabul edilebilir olmadığını" söyledi ve Tittoni, Clemenceau'ya destek verdi. Tartışmalardan sonra Yüksek Konsey, komisyonda bir Yunan subayının bulunmasını, hiçbir şekilde işlere karışmaması ve oy hakkına sahip olmaması şartıyla kabul etti.³³⁰

21 Temmuz tarihli toplantıda komisyon üyeleri şu şekilde belirlenmiştir: Amerika Birleşik Devletleri adına Amiral Mark Lambert Bristol, İngiltere adına General R. H. Hare, Fransa adına General Bunoust ve İtalya adına General Dall'olio. Bunların yanı sıra Amerika adına Teğmen Dunn, Teğmen Stewart ve Amerika'nın İzmir eski Konsolosu Mr. Caessbrough; Fransa adına Teğmen Rumerchere, Teğmen Vitalis ve Teğmen Dogoweç; İngiltere adına Kumandan Thomson, Kaptan Haris ve Teğmen Higham; İtalya adına da Teğmen Villari ve Teğmen De Bossis komisyonda yer almışlardır. Komisyonun daimi bir reisi bulunmamaktadır. Dört devlet temsilcisinin her biri belirlenen sıra dahilinde komisyona başkanlık edecektir.³³¹

25 Temmuz'da komisyonun görev ve yetkileri tespit edilmiştir. Komisyon'un vazifesi Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin şikayeti dikkate alınarak saptanmıştır. Komisyon işgalin ilk günlerinden itibaren meydana gelen olayları araştırarak ve sonucu ne olursa olsun Paris'e bildirecekti. Komisyon esas görev olarak Yunan askerlerinin

³²⁹ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 26; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 52. Vahdettin, 20 Eylül 1919 tarihinde halka yayınladığı beyannamede Tahkik Heyeti'nin oluşturulması kararını şu cümlelerle değerlendirmiştir: "...İzmir fecayii Avrupa düvel ve milel-i mütemeddinesinin nazar-ı dikkat ve müveddetini celbile mahalline bir heyet-i mahsusa izâm ve bi-tarafâne tahkikata iptidar olunarak enzar-ı medeniyette hakkımız tezahür etmekte bulunduğu...", bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 3, S. 10, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1954, belge no: 221.

³³⁰ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 27. "Sulh Konferansı'nda İzmir Meselesi", **Vakit**, 21 Temmuz 1335, no: 621, s. 1.

³³¹ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 28; "Beyn-el Müteleffin İzmir Heyet-i Tahkikiyesi", **Tasvir-i Efkar**, 16 Ağustos 1335, no: 1813, s. 1; "Beyn-el Müteleffin İzmir'e Gidecek Heyet", **Vakit**, 16 Ağustos 1335, no: 644, s. 1; Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio...**, s. 69; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 52; Parlak, **a.g.e**, s. 515; Tansel, **a.g.e**, C.2, s. 183; "Müttefikin Heyet-i Tahkikiyesi", **Alemdar**, 23 Ağustos 1335, no: 1551, s. 2

İzmir, Aydın, Ayvalık ve diğer bölgelerin işgali sırasında ve sonrasında meydana gelen olayları inceleyecekti.³³²

Komisyon için bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Müttefikler 3 Ağustos'ta Bâb-ı Âli'ye gerekli açıklamayı yaptılar. Bâb-ı Âli ise memnuniyetini 4 Ağustos'ta yapılan açıklamada "Hiç şüphesiz Barış Konferansı'nın kararları herkesi memnun edecektir" diyerek ortaya koymuştur.³³³

Müttefiklerin Batı Anadolu'ya bir komisyon gönderme kararı Türk basınında yer almış ve karar sevinçle karşılanmıştır. Bununla birlikte basında, komisyonun asıl vazifesinin Yunanlılar tarafından mezalim yapılıp yapılmadığını ortaya çıkarmak değil, çünkü bu mezalim açıkça ortadadır, yapılan tecavüzün derecesini tespit etmek olduğu şeklinde hakim bir düşünce oluşmuştur. Venizelos'un, nüfus itibarıyla Türk olan bir araziye talep etmesi, büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir. Buna kanıt olarak da yapılan mezalimi soruşturmak üzere bir komisyonun kurulmasını göstermişlerdir. Komisyona olumlu bakan gazeteler, komisyonda bir de Türk delegesinin bulunmasını talep etmişlerdir.³³⁴

Tahkik Komisyonu'nda Türk delegesinin bulunmayışından kaynaklanan rahatsızlık 11 Ağustos 1919'da İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance tarafından Paris'e gönderilen bir telgrafta dile getiriliyordu. Defrance telgrafında "Komisyonda bir Yunan subayının bulunması Türk tanıklarının rahatça dinlenmesini engelleyecektir" diyordu. Konferansın 14 Ağustos tarihli toplantısında Defrance'nin bu uyarısı sonucunda komisyonda Yunan subayının yanı sıra bir de Türk subayının bulunması kararı alınmıştır.³³⁵ Yunan Hükümeti Albay Mazarakis'i Yunan delegesi

³³² Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, s. 27; Sonyel, *The Turco-Greek İmbroglio....*, s. 69; Tansel, *a.g.e.*, C.2, s. 184

³³³ Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, s. 27. Hükümet, Müttefiklerin bu bildirisinin 4 Ağustos'ta basında yer almasını sağlamıştır. "Heyet-i Tahkikiye", *İkdam*, 5 Ağustos 1335, no: 8077, s. 1; Jeaschke, *a.g.e.I*, s. 55; Helmreich, *a.g.e.*, s. 126. Komisyonun kurulması kararı alınınca Amerikan delegesi Henry White, Batı Anadolu'ya bir komisyonun gönderilmesi fikrini onaylamakla birlikte, komisyona bir Amerikan delegesi katılması konusunu Washington'a danışmak gerekeceğini söylemiştir. İtilaf Devletleri Tahkik Komisyonu'nun kurulduğunu İstanbul'a bildirmek için gönderilecek notaya katılması konusunda White'ı uyardıkları zaman, White sanki komisyonun oluşumundan haberi yokmuş gibi bu teklifi reddetmiştir. Ancak Başkan Wilson'un önerisiyle komisyona Amiral Bristol'un katılması kararlaştırılmış ve ABD ortak notaya imza atmıştır. Evans, *a.g.e.*, s. 184.

³³⁴ *İkdam*, 5 Ağustos 1335, s. 1; "Trakya ve İzmir Meseleleri", *Tasvir-i Efkar*, 16 Ağustos 1335, no: 1813, s. 1

³³⁵ Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, s. 27

olarak belirlerken, Osmanlı Hükümeti ise Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi Müdürü Albay Kadri Bey'i Türk delegesi olarak tayin etmiştir.³³⁶

1.1.2.4.2.2.2. Komisyonun Çalışmaları

Komisyon çalışmalarına 12 Ağustos tarihinde başladı ve 15 Ekim 1919 tarihine kadar sürdürdü. Bu süre içinde toplam 46 toplantı yaptı. İlk ve son toplantılar İstanbul'da yapıldı. Diğer toplantılar İzmir, Aydın, Menemen, Manisa, Ödemiş, Nazili, Ayvalık, Çine' de gerçekleştirildi. Komisyon buralarda yaptığı tahkikat sırasında Türk, Rum, Ermeni, Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyan olmak üzere toplam 175 tanığı dinledi.³³⁷

Uluslararası Tahkik Komisyonu'nun Amiral Bristol'un başkanlığı altında Amerika şubesini oluşturan kısmı ise ilk çalışmasını 16 Ağustos'ta İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Amerikan heyeti İzmir'e hareketinden önce konu hakkında ön bir bilgi mahiyetinde İstanbul'da bulunan ve mezalime tanıklık eden İzmirliyle Amerika Sefarethanesi'nde görüşmüştür. Bu görüşmede İzmir namına Şerifzâde Rıza Bey ile Askerî Karantina Sorumlusu Mehmet Ali Bey dinlenmiştir. 17 Ağustos tarihinde İzmir'den 4 ve havalisinden de 5 kişi dinlenmiş ve İzmir Müdafaa-yı Hukuk Heyeti, İzmir ve civarında yapılan mezalim hakkında topladığı belge ve kanıtları heyete sunmuştur.³³⁸

Amiral Bristol Heyeti İstanbul'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra 20 Ağustos 1919 akşamı saat 7:00'da "Scorpion" yatı ile İzmir'e hareket etmiştir. Diğer İtilaf

³³⁶ Y.a.g.e, s. 28.

³³⁷ Y.a.g.e, s. 29; "Amiral Bristol Heyeti", *Tasvir-i Efkar*, 28 Ağustos 1335, no: 2826, s. 1; Parlak, a.g.e, s. 515; Jeaschke, a.g.e.I, s. 57; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, TTK, 1989, s.286 vd.

³³⁸ "İzmir Amerika Heyeti Tahkikata Başladı", *Tasvir-i Efkar*, 17 Ağustos 1335, no: 2814, s. 2. "İzmir Hadisesi Tahkik Komisyonu", *Alemdar*, 18 Ağustos 1335, no: 1547, s. 1. İzmir Müdafaa-yı Hukuk Heyeti bu kanıtları daha sonra "Türk İzmir" adı altında Fransızca olarak yayınlamıştır. Risalede istatistik ve rakamlarla "İzmir'in ezelden beri bir Türk şehri olduğu" kanıtlanmaktaydı. Risale istatistiklerin yanı sıra bir "Mukaddime" ile "Adalet Davet" başlıklı bir makale ve İtilaf Devletleri Komiserlerine hitaben iki muhtıra içermektedir. Risalenin giriş kısmında yazılış amacı şu cümlelerle özetlenmiştir: "Anadolu'nun Adalar Denizi'nde yegâne büyük vücut-u ticaret mahreci olan ve asırlardan beri Türk nüfuz ve hakimiyeti altında yaşamakta bulunan İzmir'i Türklerin sinesinden koparmak hem o güzel liman hem de Anadolu Türklüğü için imhakar bir darbe olacağını artık bilmeyen kalmamıştır. Her ne olursa olsun parlak fütuhât ile temayüz etmek isteyen ve asıl amaçları Türklüğe imkan-ı hayat bırakmamak olan düşmanlar tarafından yapılan propagandalarla böyle müthiş bir neticeye uğramaktan bütün kuvvetiyle ihtiraz eden ve bunun için silahıyla hakkını müdafaaaya bile amade bulunan Türklüğün kalemiyle de bütün hakikatleri millet ve adalet prensiplerine istinat eden medeni Avrupa'ya bildirmek gayretinden asla geri durmamaktadır. Bu gayretin en büyük delili de bu risaledir. "İzmir Türk'tür ve Türk Kalacaktır", *Yeni Gün*, 10 Teşrinisani 1335, no: 234, s. 1

Devletleri temsilcileri Hare, Bunoust ve Dall'olio ise kendilerine tahsis edilen gemilerle ayrı ayrı olmak üzere yine aynı gün İstanbul'dan ayrılmışlardır.³³⁹ İngiliz, Fransız ve İtalyan generaller İzmir'e 21 Ağustos tarihinde ulaşırken, Amiral Bristol ve heyeti 22 Ağustos'ta İzmir'e gelmiştir.³⁴⁰

Komisyon İzmir'deki çalışmalarına 23 Ağustos tarihinde başlamış ve çalışma yeri olarak Mekteb-i Sultanî binasını seçmiştir.³⁴¹ 23 Ağustos'taki ilk toplantı ile 25 Ağustos tarihli toplantılarda İzmir Valisi İzzet Paşa komisyon tarafından dinlenmiştir. İzzet Paşa işgal esnasında Yunan birliklerinin yaptığı kötü muamele hakkında komisyona detaylı bilgi vermiştir. Vali İzzet Paşa'nın ifadelerindeki ilginç noktalardan biri Yunan subaylarının işgal altındaki bölgelerde yaşayan Türklerden, Yunan idaresinden memnun olduklarına dair zorla imzalı kâğıtlar istemeleri idi. Vali, bu noktayı komisyonda açıkça vurgulamıştır.³⁴²

İzmir'deki yaklaşık iki haftalık çalışmadan sonra Tahkik Komisyonu 5 Eylül'de İzmir'den ayrılmış ve 6 Eylül'de Aydın'a ulaşmıştır.³⁴³ Komisyon Aydın'da çok kötü bir manzara ile karşılaşmıştır. 30,000 civarındaki Türk nüfusu, Yunan işgali sonrasında sadece 375'e düşmüştü.³⁴⁴ Türk delegesi Kadri Bey, tahkikatın bitiminden sonra 5 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda Aydın'daki çalışmalar hakkında

³³⁹ "Amiral Bristol'un Azimeti", **Tasvir-i Efkar**, 21 Ağustos 1335, no: 2819, s. 1. Amiral Bristol İstanbul'dan ayrılırken İstanbul'da yapılan tahkikattan kesin bir netice alınmadığını belirtmiştir. "Tahkik Heyetleri İzmir'e Gidiyor", **Vakit**, 21 Ağustos 1335, no: 649, s. 1

³⁴⁰ "İzmir Tahkik Heyeti", **İfham**, 30 Ağustos 1335, no: 31, s. 1; "İngiliz Tahkik-i Fecai Heyeti", **Tasvir-i Efkar**, 21 Ağustos 1335, no: 2815, s. 1. Amiral Bristol Heyeti, Yunan mezalimi araştırmak üzere İzmir'e gelen ilk heyet değildi. İşgal sırasında Yunan kuvvetleri tarafından yakılan Müslüman hanelerinin zarar ve ziyanını tespit maksadıyla Amerikalı yetkililerden oluşturulmuş bir "Harik-i Hasarat Tahkik Heyeti" Temmuz ayı ortalarında İzmir'e gönderilmişti. Heyetin çalışmaları sonucunda, oluşan hasarın 100 milyon frank olduğu tespit edilmiştir. "Aydın Hariki Zayiati", **Alemdar**, 20 Temmuz 1335, no: 1517, s. 2.

³⁴¹ "Beyn-el Milel Tahkikat", **Yeni Gün**, 11 Teşrinievvel 1335, no: 204, s. 1; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 29; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 59.

³⁴² "Aydın Ahvali", **Alemdar**, 28 Ağustos 1335, no: 1556, s. 1; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30; Tansel, **a.g.e**, C.II, s. 185. Vali İzzet Paşa komisyona verdiği ifadeyi ve komisyonun İzmir'de yaptığı çalışmaları bir raporla Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Bu raporda komisyon tarafından ifadelerine baş vurulmuş şahısların isimleri, bunlarca yöneltilen sorular ve bu sorulara verdikleri cevaplar yer almaktadır. "Aydın Valisi'nin Tahrirâtı", **Tasvir-i Efkar**, 5 Eylül 1335, no: 2834, s. 2

³⁴³ Komisyonda yer alan Türk delegesi Kadri Bey komisyonun Aydın'a ulaşmasını İstanbul'a çektiği bir telgrafla bildirmiştir. "Kadri Bey'in Raporu", **Tasvir-i Efkar**, 5 Eylül 1335, s. 2; "Tahkik-i Fecai Heyeti", **Vakit**, 10 Eylül 1335, no: 666, s. 2; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 62.

³⁴⁴ Amiral Bristol'un Yunan kuvvetlerinin 28 Haziran'da Aydın'dan çekilirken şehirdeki Türk ve Yahudi halka yönelik yaptıkları katliam hakkında bilgiler içeren 17 Temmuz 1919 tarihli raporu için bkz. **American Documents on Greek...**, s. 56.

detaylı bilgi vermekteydi.³⁴⁵ Hükümet Konağı ve konak çevresindeki bin kadar Müslüman hanesinden ibaret bir Müslüman mahallesi ile Mekteb-i Sultanî binası, kışla pavyonları ve birkaç mescit hariç olmak üzere Aydın şehri tamamen harap olmuş bir haldeydi. Şehir nüfusunun büyük bir kısmı göç etmiş ve kısmen de katliama uğramıştı. Aydın merkezinden başka civardaki elli bir yerleşim yerinin halkı da Nazilli, Çine, Söke, Milas gibi yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Kadri Bey Aydın vilayetinin içinde bulunduğu durumda buradaki mevcut Müslüman nüfusunun serbestçe ifade veremeyeceğini, asıl ifade verecek durumda olan ahalinin Nazilli, Çine ve Söke'ye göç eden Müslüman ahali olduğunu ve bu nedenle komisyonun bu bölgelere giderek tahkikatını buralarda devam ettirmesi gerektiğini belirten bir mektup yazarak Tahkik Komisyonu'na vermiştir. Komisyon, Kadri Bey'in bu talebini onaylayarak 9 Eylül'de Çine ve Nazilli'ye hareket etmiştir.³⁴⁶ Komisyonun Nazilli ve Çine'deki çalışmalarına geçmeden önce Kadri Bey'in Aydın'daki önemli bir faaliyetine değinmek istiyoruz. Kadri Bey, daha önceleri Dedeâğaç Müftüsü olup Yunanlılar tarafından Aydın'a getirilerek müftü yapılan ve yine Yunanlılar tarafından Aydınlı Müslümanları temsil ettiği iddiası ile komisyon önüne çıkarılan Giritli Şevki Efendi'nin vereceği ifadelerin geçerli olamayacağını komisyona müracaatla dile getirmiştir. Buna gerekçe olarak da Giritli Şevki'nin olayların gerçekleştiği sırada Aydın'da bulunmamasını göstermiş, Müftülerin sadece "Makam-ı Mualla-yı Meşihat" tarafından tayin edilebileceğini hâlbuki Giritli Şevki'nin Rum vatandaşlarınınca Müslüman halkı kandırmak ve propaganda amacıyla getirildiğini eklemiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ Kadri Bey'in 5 Teşrinievvel 1335 tarihli raporunun tam metni için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım.II, s. 374-389.

³⁴⁶ Komisyon Kadri Bey'in teklifine "...tanıkların hepsini dinlemek mümkün olmayacaktır. Fakat kendilerine söyleyiniz bundan üzüntü duymasınlar, yeteri kadar bilgi elde ettik ve felaketi anladık..." şeklinde yanıt vermişlerdir, bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım. II, s. 146; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30; "Vakit" gazetesi 10 Eylül tarihli sayısında komisyonun Aydın'dan ayrılmasına sebep olarak Yunan kuvvetlerinin Nazilli taraflarına yeni bir saldırıda buldukları haberinin komisyona ulaşmasını göstermektedir. "Tahkik-i Fecai Heyeti Nazilli'de", **Vakit**, 10 Eylül 1335, no: 666, s. 2. Kadri Bey, 5 Teşrinievvel tarihli raporunda Yunan kuvvetlerinin saldırılarını doğrular biçimde bilgi vermektedir, bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım. II, s. 379. Kadri Bey raporunda Yunan topçu bataryalarının bulunduğu Umurlu'dan Çine ve Nazilli'ye taciz atışlarının yapıldığını belirtmektedir. Bölgedeki 12. Kolordu'ya mensup Mehmet Hadi Bey General Milne'e çektiği 4 Ağustos tarihli telgrafta Umurlu tarafından gerçekleşen Yunan saldırılarının durdurulmasını talep etmektedir, bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 12, S. 46, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1964, belge no: 1071.

³⁴⁷ **Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım. II, s. 378; Kadri Bey "Vakit" gazetesine verdiği demeçte Yunanlıların soruşturma sırasında kendi lehlerinde bir düşünce oluşturabilmek için ellerinden gelen çabayı gösterdiklerini, propagandaya başvurduklarını ve Müslüman ahaliye para dağıtmak suretiyle soruşturmanın gidişatını etkilemeye çalıştıklarından bahsetmiştir, bkz. "Osmanlı Murahhası Kadri Bey'in İzahatı", **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, no: 687, s. 2.

Tahkik Komisyonu 9 Eylül'de Aydın'dan hareketle 10 Eylül'de Çine'ye ulaşmıştır.³⁴⁸ Komisyon burada ilk olarak Kadri Bey'in isteği doğrultusunda 57. Fırka Kumandanı Miralay Şefik (Aker) Bey'i dinlemiştir. Şefik Bey üç saat kadar komisyon huzurunda kalarak facia hakkında izlenimlerini aktarmıştır.³⁴⁹ Aydın'daki Türk nüfusunun şehri terk etmesinden ve geri dönmek istememesinden bahisle bunun Yunanlılardan gördükleri kötü muameleden kaynaklandığını belirtmiştir. Bunun üzerine Fransız Generali Bunoust "Bugün Aydın'da üç yüz kadar Türk ahali var, eğer Yunanlılar Türkleri emniyette bırakmasalar idi bunlar orada hayatta kalırlar mı idi?" sorusunu sormuş ve Miralay Şefik Bey de Fransız General'e "Çok şey! Bizim bildiğimiz Aydın'da bini mütecaviz Türk nüfusu kalmıştı, bunların üst tarafı ne oldu?" sorusuyla yanıt vermiştir.³⁵⁰

Kadri Bey Söke, Milas ve civar kasabalara göç eden Müslüman şahitlerin Çine'ye getirilip komisyon önüne çıkarılmasını sağlamıştır. Bunlar arasında kadınlar da yer almaktadır. Müslüman kadınlar, kendilerinden oluşturulacak bir heyetin ayrıca komisyon huzuruna çıkarılmasını talep etmişlerdir. Bu istek kabul edilmiş ve Türk kadınlarından oluşan heyet, Tahkik Komisyonu'nun huzuruna gelerek yaşanan faciayı anlatmıştır. Heyete tercümanlığı Kadri Bey yapmıştır. Türk kadınları kendi kasaba ve köylerine dönmek istediklerini ancak Yunanlılar orada oldukça buna imkân olmayacağını, Yunanlıların bir an önce bölgeden çıkarılarak yeniden evlerine dönmek istediklerini belirtmişler ve bu istekleriyle Miralay Şefik Bey'in ifadelerini doğrulamışlardır.³⁵¹ Türk kadınları Amiral Bristol'un isteği doğrultusunda Amerikalı kadınlardan oluşan ve Tahkik Komisyonu'na bağlı alt bir komisyon olarak çalışan talî bir komisyon tarafından da ayrıca dinlenmiştir. Aynı ifadeleri burada da tekrarlayan Türk kadınları kendilerine yöneltilen soruları yanıtlamışlardır.³⁵²

Komisyon Çine'de Yörük Ali Efe'yle de temas kurmuştur.³⁵³ Yörük Ali Efe komisyonla olan görüşmesinde Aydın'da sadece 375 kişinin kalmış olduğunu belirterek "Acaba diğerleri ne oldu?" sorusunu komisyona yöneltmiştir. Görüşmenin sonunda

³⁴⁸ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30; Kadri Bey ise komisyonun 22 Eylül'de sabah 09:30'da otomobillerle Çine'ye ulaştığını belirtmektedir. **Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım. II, s. 379.

³⁴⁹ Miralay Şefik Bey'in komisyonla olan görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şefik Aker, **İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C. II, İstanbul, 1937, s. 226 vd.; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım. II, s. 380; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 62.

³⁵⁰ **Y.a.g.e.**, s. 229 vd.

³⁵¹ **Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım. II, s. 381.

³⁵² "İzmir'deki Tahkik Komisyonu", **Vakit**, 10 Eylül 1335, no: 666, s. 2

³⁵³ **Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım. II, s. 381; Tansel, **a.g.e.**, C.II, s. 186, dip not. 170.

tahkikatın neticesini bekleyeceklerini o zamana kadar hiçbir şey yapmayacaklarını ve düvel-i muazzamanın adaletine güvendiklerini belirtmiştir.

Tahkik Komisyonu 11 Eylül'de Nazilli'ye geçmiştir.³⁵⁴ Komisyon buradaki çalışmalarına Rum ve Türk şahitleri dinleyerek devam etmiştir. Nazilli'deki çalışmalarını bitiren komisyon 11 Eylül akşamı Aydın'a ve 12 Eylül Akşamı da İzmir'e dönmüştür.³⁵⁵ Komisyon çalışmalarına 19-24 Eylül tarihleri arasında Ödemiş, Manisa, Menemen ve Ayvalık'ta devam etmiş ve 27 Eylül'de İzmir'e dönmüştür.³⁵⁶ Daha sonra topladığı kanıtları düzenleyip raporunu oluşturmak üzere İstanbul'a hareket ederek 30 Eylül'de İstanbul'a ulaşmış ve 15 Ekim'e kadar çalışmalarını burada sürdürmüştür.³⁵⁷ Amiral Bristol ise daha önceden heyetiyle beraber 27 Eylül Cumartesi akşamı saat 18:30'da İstanbul'a ulaşmıştır.³⁵⁸ Tahkik Komisyonu'nun 1-15 Ekim tarihlerini kapsayan İstanbul çalışmalarında Paris Barış Konferansı'na sunulacak rapora son şekli verilmiştir. Bu iki haftalık zaman zarfında komisyonun kararı hakkında net bir bilgi mevcut olmasa da basında yer alan haberlerde kararın lehimize olduğu yönünde hakim bir görüş mevcuttur. Kadri Bey'in İstanbul basınına verdiği demeçler bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Kadri Bey, 1 Ekim tarihinde "Alemdar" gazetesine verdiği demeçte soruşturmanın tamamen lehimize sonuçlanacağından emin olduğunu belirterek "...Heyet Yunanlıların yapmış oldukları mezalim ve fecainin tamamen doğru olduğuna, Yunanlıların İzmir'e çıkmaları memleketin ahval-i iktisadiye ve sairesi için bir darbe teşkil ettiğine birçok delâil ile kanaat getirmiş..." olduğu yorumunda bulunmuştur.³⁵⁹

³⁵⁴ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30; Kadri Bey, raporunda komisyonun 10 Eylül akşamı otomobillerle yola çıkarak 11 Eylül'de Aydın'a döndüğünü, Nazilli'ye ise Eylül'ün 23'ünde ulaştığını yazmaktadır, bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım.II, s. 382.

³⁵⁵ Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 63.

³⁵⁶ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 30. Amiral Bristol 28 Eylül'de Demirci Mehmet Efe ile görüşmüştür, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 67. Kadri Bey'in 5 Ekim'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda komisyonun Eylül'ün 19. günü Menemen'e geldiğini sabahtan Müslümanları öğleden sonra da Rumları dinlediğini, 22 Eylül'de Manisa'ya ulaştığını ve burada Belediye binasında toplanarak Menemen'de olduğu gibi sabah Müslümanları, öğleden sonra da Rumları dinlediğini ve ayrıca Yahudi ve Ermeni heyetlerinin de komisyonca kabul edildiğini, komisyonun daha sonra Manisa'dan İzmir'e dönerek deniz yoluyla Ayvalık'a geldiğini ve buradaki çalışmalarını da bitirdikten sonra Eylül'ün 27'sinden itibaren komisyona mensup Hükümet temsilcilerinin ayrı ayrı İstanbul'a hareket etmeye başladığını bildirmiştir. Kadri Bey ayrıca, komisyonun Soma ve Bergama'ya da gitmesini teklif ettiğini ancak komisyonerlerin facianın genel seyri hakkında fikir birliğinde olması nedeniyle buna lüzum görmediklerini de raporuna eklemiştir, bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım II, s. 384 vd.

³⁵⁷ "İzmir'de Yapılan Fecai", **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, no: 687, s. 2; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 67.

³⁵⁸ "Türkün Hakkı Sabit Oldu", **Vakit**, 29 Eylül 1335, no: 685, s. 1

³⁵⁹ "İzmir'imize Dair", **Alemdar**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 1591, s. 1. Kadri Bey'in beyanata hakkında ayrıca bkz. **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, s. 2

Amiral Bristol 1 Ekim’de “Antante” gazetesine verdiği demeçte komisyonun çalışmalarındaki gizlilik hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur.³⁶⁰ Soruşturmanın sonucu ve önemi hakkında kendisinin ve çalışma arkadaşlarının bir kelime dahi açıklamada bulunmayacaklarına dair birbirlerine söz verdiklerini vurgulamış, bununla birlikte raporların hazırlandığını da sözlerine eklemiştir. Amiral Bristol raporların hiçbir tesir altında kalınmadan hazırlanmış olduğunu, her şahidin serbestçe gördüklerini anlatabilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alındığını ve bu sayede her şahidin korkusuzca ifade verebildiğini belirtmiştir. Amiral Bristol konuşmasının sonunda Türk milletine şu tavsiyede bulunmuştur: “Siz Türkler, şerefli mazinize ve tarihinize istinat etmekle çok hata ediyorsunuz. Haklarınızı maddî esaslar üzerine bina ederseniz daha amelî bir iş görmüş olursunuz”.

Bristol’un açıklamalarında da anlaşılacağı gibi Müttefiklerarası Tahkik Komisyonu’na mensup Hükümet temsilcileri raporlarını ayrı ayrı hazırladıktan sonra ortak bir raporun oluşturulması için çalışacaklardı. Ortak raporun hazırlanması hususunda çalışmaların başladığını İtalyan temsilcisi Dall’olio “Yeni Gün” muhabirine verdiği demeçte dile getirmiştir.³⁶¹

“Yeni Gün” gazetesinin yine 12 Ekim tarihli sayısında yer alan ve ismi açıklanmayan Amerikalı ve İtalyan komisyon üyeleri ile gerçekleştirilen mülakatta da birkaç toplantıdan sonra komisyonun çalışmalarının sona ereceği haberi verilmekteydi.³⁶² Amerikalı yetkili dört heyetin ortaklaşa bir rapor hazırlama kararı verdiğini mevcut çalışmaların bu merkezde olduğunu açıklayarak, raporda İzmir’in işgali hakkında herhangi bir kararın yer almayacağını, karar verecek makamın Sulh Konferansı olduğunu bununla birlikte raporda İzmir’in bundan sonrası için alacağı şekil hakkında komisyonun görüşlerinin yer alacağını belirtmiştir. Amerikalı komisyon üyesi komisyonun vazifesini şu cümlelerle izah etmiştir: “Heyetin saha-yı tahkiki fevk-âlâde vasi peyda etti. Tahkik Heyeti bir taraftan mezalimi tahkik ederken diğer cihetten umum vilayetin siyasî, iktisadî, ticarî ve hatta ziraî ahval ve vaziyetini de tetkik etmiştir. Heyet İzmir’de ve mülhakatında Türk ve Rum; Osmanlı ve ecnebi pek çok tüccar ve sermayedarların efkârını dinlemiş ve sormuştur. Bu suretle evvela İzmir’e tahkik-i fecaî

³⁶⁰ “Amiral Bristol’un Beyanâtı, Dinlemeye Layık Bir Nasihat”, **Alemdar**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 1591, s. 1; “Amiral Bristol’un Beyanâtı”, **İfham**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 61, s. 1

³⁶¹ “İzmir Tahkik Heyeti”, **Yeni Gün**, 11 Teşrinievvel 1335, no: 204, s. 2

³⁶² “Heyet Azasından İki Zatla Mülakat”, **Yeni Gün**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 205, s. 2

fikriyle gelmiş olan heyet, vilayetin harb-i umumiden evvel, harp esnasında ve mütarekeden sonra ihracat ve ithalatına, gümrük muamelesine varıncaya kadar umum muamelat-ı ticariyesini vel-hâsıl bütün mevcudiyeti ile alakadar olmuştur. Binaenaleyh heyetin bu husustaki tahkikat, istilaa neticesi ile buna müstenit mütalaatın vilayetin Beşler Meclisi tarafından mukadderat-ı atiyesinin tayininde esas ittihaz edilmesi tabidir.”

İzmir’deki katliamı tahkik için gönderilen komisyonun aynı zamanda şehrin ekonomik özellikleri hakkında bilgi edinmek için ayrıca bir çalışma yürütmesi işgalin altında yatan nedenlerden birini ortaya koyduğu gibi bu çalışmaların Amerikan Heyeti’nce de sürdürülüyor olması ABD’nin Açık Kapı ilkesine verdiği önemi ortaya koymaktadır.³⁶³

Komisyonun İstanbul’daki çalışmaları 15 Ekim’e kadar devam etti. Komisyon 13 Ekim’de, şimdiye kadar yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonucu, “Vardığımız Neticeler” başlığı altında özet bir rapor olarak İstanbul’da yayınlamıştır.³⁶⁴ Rapor 4 maddeden oluşmaktaydı ve satır aralarında çok çarpıcı ifadeler yer alıyordu. 1. maddenin a bendinde “Asayiş ve emniyeti muhafaza etmekten başka bir gayesi olmayan işgal, gerçekte bir ilhakin bütün özelliklerine sahiptir” denilmekteydi. Aynı maddede Yunan Yüksek Komiseri’nin bütün yetkilere sahip olarak denetimini sürdürdüğü, buna karşılık Türk makamlarına hiçbir yetki verilmediği için ellerinin kollarının bağlı olduğu vurgulanmaktadır. 1. maddenin c bendinde, bölgede yaşanan asayişsizlik ve halkın içinde bulunduğu vaziyet şu cümlelerle dile getirilmekteydi: “İşgal, bugünkü şekli ile açlık tehdidi altında bulunan halkın ihtiyaç duydukları asayiş ve sükûnun iadesi ile bağdaşmamaktadır.”

³⁶³ USS Arizona mürettebatından J. H. Dayton, 1 Haziran 1919 tarihli raporunda işgalin Yunanlı işadamları hariç, İzmir’de ikamet eden çeşitli milletlere mensup işadamları tarafından hoş karşılanmadığı, eğer işgal devam edecek olursa İzmir’in ticari liman kimliğinin ciddi şekilde zarar göreceğini belirtmiştir. İzmir’deki Amerikan Konsolosu Harton da 4 Haziran tarihli raporunda İzmir limanının geleceği üzerinde dolaşan karabulutları şu cümlelerle dile getirmekteydi: “...Ticarete gelince, buradaki yabancı sermayedar çevreleri ve işadamları hem fikirlerdir ki, beraberinde bir felaketi getiren Yunan işgali, Rumlar ve Türkler arasındaki çete savaşları devam ettiği sürece liman ile hinterlandı arasındaki irtibatı keserek nihayetinde ekonomik bir çöküşe sebep olacaktır. Yunanlıların koyduğu yüksek vergiler ve ayrıcalıklı Rum tüccarları Türkleri büyük ölçüde korkutmaktadır. Amerika ve İngiliz koruması altında olanlar ise kendilerine bir güvence aramaktadırlar. Ben şu kanaatteyim ki, bu korku, şehrin geleceği için gayrimenkul değerlerinin düşmesine neden olacaktır. Ve yerli Rumlar buna istekli görünmektedir. Çünkü Yunan işgal kuvvetleri kötü muamelelere devam ettikleri sürece ben inanıyorum ki, onlarla aynı nedenlerden dolayı işbirliği içinde olan sermayedarlar gibi Türkler de denetim altına alınacaktır”, bkz. **American Documents on Greek...**, s. 20-24.

³⁶⁴ Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio...**, s. 71; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 80; Tansel, **a.g.e.**, C.2, s. 186-189; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım II, s. 372-373.

İşgalin Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine ve yine Wilson tarafından ortaya atılan "self-determinasyon" ilkesine aykırılığı raporun 2. maddesine dile getirilmekteydi:

"Komisyon şu noktaları belirtir: Türkiye'nin işgalinin gayesi, emniyet ve asayişin iade edilmesi ise, bu işgal görevi Yunan kıtaları yerine, Anadolu'daki Yüksek Müttefik Komutanlığı emrindeki Müttefik kuvvetlere verilmelidir. Barış Konferansı bu memleketin Yunanistan'a tamamen ve kesin olarak ilhakına karar vermek niyetinde ise o zaman Yunan kuvvetleri yalnız başına işgali devam ettirebilirler. Bu vaziyette de Türk kuvvetlerine karşı hareket serbestisi Yunan kumandanlığına bırakılmalıdır. Yukarıda söz konusu olan düpedüz ilhak, milliyet bakımından çoğunluğa saygı gerektiren prensibe aykırı olacaktır. Çünkü bu işgal bölgesinde, İzmir ve Ayvalık şehirleri hariç olmak üzere, Türk nüfusunun Yunan nüfusuna olan üstünlüğü itiraz götürmeyecek şekilde aşikârdır..."

Komisyonun 13 Ekim tarihli bu raporu hakkında "Vakit" gazetesinde yer alan haberde, komisyonun böyle bir rapor hazırlamış olmasının İzmir'in geleceği hakkındaki ümitleri kuvvetlendirdiği, gerçeği kendi gözleriyle gören komisyon üyelerine karşı duyulan güvenin ve saygının daha da arttığı belirtilmiştir.³⁶⁵

Tahkik Komisyonu 15 Ekim tarihine İstanbul'daki çalışmalarını noktalayıp rapora son şeklini vermiştir. Rapor 3 bölümden oluşmakta ve yaklaşık 1000 sayfa civarındadır. İlk bölüm "12 Ağustos - 6 Ekim 1919 Tarihleri Arasında Kanıtlanan, İşgal Sürecinde Yer Alan Olaylar" başlığıyla kaleme alınmıştır. İkinci bölüm, olaylardan sorumlu kişilerin bulunmasına ayrılarak bu bölüme "Sorumlulukların Kanıtlanması" adı verilmiştir. Üçüncü bölüm ise "Komisyon Tarafından Varılan Sonuçlar" başlığı altında Paris Barış Konferansı'na sunulan tavsiyeleri ve değerlendirmeleri içermektedir. Komisyon İstanbul'da gerçekleştirdiği son toplantılarda 3 bölümden oluşan bu ana raporu 15-16 sayfadan oluşan bir özet rapor halinde yeniden düzenlemiştir. Bunun yanında ana raporun 200 sayfadan oluşan ikinci bir özeti de bulunmaktadır. 200 sayfalık özet raporun birer örneği İstanbul'da gerekli görülen kişi v kurumlara verilmiştir.³⁶⁶ Rapor ve diğer özet raporlar ile soruşturma hakkındaki belgeler 20 Ekim Pazartesi

³⁶⁵ "Komisyonun Kararı", **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 699, s. 1. Haberde ayrıca, İzmir'in işgalinin Yunanistan'ın savaş sırasındaki hizmetlerine karşılık bir mükâfat olarak verildiği ancak Yunanlıların İzmir'de sergiledikleri tavır ile böyle bir mükâfata layık olmadıkları da vurgulanmıştır.

³⁶⁶ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 31; "İzmir Tahkik Heyeti'nin Raporu", **Yeni Gün**, 16 Teşrinievvel 1335, no: 209, s. 2.

akşamı İstanbul'dan ayrılan Fransız Generali Bunoust tarafından 24 Ekim'de Paris'e ulaştırılmıştır.³⁶⁷

Komisyounun değerdendirmesine genel olarak bakacak olursak 47 maddeden oluşun 1. Bölüm'de, ilk 16 madde işğalin öncesi ve işğal sırasında yaşananları içermektedir.³⁶⁸ İlk olarak, İzmir'in Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesine dayanarak işğal edilmesi komisyon tarafından doğru bulunmamıştır.³⁶⁹ Yunanlıların Vali Nurettin Paşa idaresinde çok kötü bir muamele gördüklerini ancak İzzet Bey göreve geldiği zaman halka, ırk ayrımı gözetilmeksizin iyi davranıldığı belirtilmiştir. Türkler işğal sırasında karşı koymamışlardır. Komisyona göre Yunan Kumandanı, Yunan birlikleri İzmir caddelerinde yürüyüşe geçtiği zaman hiçbir tedbir almamıştır. Raporunda işğalin ilk gününde 300-400 dolaylarında Türk'ün öldürüldüğü vurgulanmış ancak ilk ateş açan tarafı belirlemenin imkansız olduğu belirtilmekle birlikte ilk ateşin Yunanlılarca açılmış olabileceği dile getirilmiştir.

Raporun 17 ve 32. maddeleri arasında Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine kadar yaptığı istiladan ve Manisa, Nazilli, Turgutlu, Aydın, Ödemiş bölgelerinde Rum olmayan nüfusa yönelik saldırılardan bahsedilmektedir.

Aydın civarındaki olaylara büyük önem verilmiş ve 33 ile 40. maddeler arası bu olaylara ayrılmıştır. Komisyon, Yunan kuvvetlerini, Müttefik kumandanının emirlerine rağmen yaptığı katliam ve yüzlerce Türk'ü öldürmekten suçlamaktaydı.

Raporun 2.Bölümü'nde 8 maddede olayların sorumluları belirtiliyordu. İzmir'deki olaylar için Yunan kumandanı ve emri altındaki subaylar sorumlu gösterilmektedir. Bunun yanında işğal günü mahkûmların hapisanelerden kaçmasına engel olmadığı için Türk idaresine de sorumluk yüklemektedir. Paris Barış Konferansı emirlerini dinlemediği, İzmir civarında işğali genişlettiği ve yerli halka işğal hakkında

³⁶⁷ "İzmir Raporu", **Tasvir-i Efkâr**, 24 Teşrinievvel 1335, no: 2880, s. 1. Raporun, General Bunoust tarafından Pazartesi akşamı yola çıkmak üzere Paris'e götürüleceği "Yeni Gün" gazetesi tarafından bildirilmiş, ancak "Vakit" gazetesi bu haberi yalanlayarak raporun komisyon tarafından tayin edilecek bir zabıt vasıtasıyla Paris'e götürüleceğini yazmıştır, **Yen Gün**, 16 Teşrinievvel 1335, s. 2; "İzmir Raporları", **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1335, no: 703, s. 2

³⁶⁸ 1.Bölüm'ün Türkçe metni için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım. II, s. 361-373. Bölümlerin değerdendirmesi hakkında ayrıca bkz. Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 32-34; Helmreich, **a.g.e.**, s. 129-130; Evans, **a.g.e.**, s. 185. Raporun 2. ve 3. Bölümleri Türk basınında 1920 yılı Ocak ayında yayınlanmıştır. "İzmir Tahkik Heyeti'nin Raporu", **Tasvir-i Efkâr**, 22 Kanunisani 1336, no: 2966, s. 1-2; "Halden İstikbale Bir Vesika", **Vakit**, 21 Kanunisani 1336, no: 794, s. 1. Raporun Fransızca metni için ayrıca bkz.. **Vakit**, 20 Kanunusani 1336, no: 793, s. 1

³⁶⁹ Raporun, Fransızca "L'Eclair" gazetesinin 5 Ocak 1920 tarihli sayısından alınarak yayınlanan 2.Bölümü'nün 2. maddesinde olayların çıkış nedenini "dini kin ve taassupta" aramanın lazım geleceği belirtilmiştir. **Vakit**, 21 Kanunisani 1336, s. 1; **Tasvir-i Efkâr**, 22 Kanunisani 1336, s. 1

hiçbir bilgi vermememsi ve bu nedenle paniğe yol açmasından ötürü Yunan Yüksek Komiserliği de suçlu bulunmaktaydı.³⁷⁰

4 maddeden oluşan “Sonuç” bölümünde ilk olarak, başlangıçta amacın bölgede asayişini sağlamak olmasına karşın Yunan Hükümeti’nin ilhaktan başka bir şey yapmadığı belirtilmekteydi. İkinci olarak, eğer Yunan askerleri bölgeye asayişini sağlamak amacıyla gönderilmişse bunun Müttefik askerleri tarafından yapılmasının daha uygun olacağı vurgulanmaktaydı. Her şeyden önemlisi komisyon, işgalin milliyet esasına aykırı olduğunu açık bir ifadeyle dile getirmekteydi. Üçüncü olarak komisyon, Yunan kuvvetleri ile Müttefik kuvvetlerinin yer değiştirmesini istiyordu. Dördüncü ve son olarak şu nokta vurgulanmaktaydı ki, eğer Yunan kuvvetleri bölgeden çekilmiş olsaydı, Müttefik kuvvetlere karşı direnmek için hiçbir neden olmayacaktı. Çünkü Türklerin karşı olduğu tek şey Yunanlılardı.

Tahkik Komisyonu’nun raporu 8, 10 ve 12 Kasım tarihli toplantılarda Paris Barış Konferansı’nda görüşüldü ve bu toplantılarda Yunan Başbakanı Venizelos da hazır bulundu.³⁷¹ Fransa ve özellikle İtalya, Yunanistan’ın aleyhinde görüş belirtirken, İngiltere müzakereler sırasında Yunanistan’ı destekledi. Clemenceau’ya göre Venizelos’a:

1) Yunan askerlerinin işlediği katliam,

2) Konferansın izni olmadığı halde Yunan Ordusunu İzmir bölgesindeki faaliyetleri sorulmalıydı. Clemenceau açıkça dile getiriyordu ki, “Yunanlılar Anadolu’nun fatihleri gibi davranmışlardı”. İtalyan temsilcisi De Martino da Clemenceau’nun açıklamalarının paralelinde düşünüyordu. İşgalin bölgesel olduğunu ve hiçbir şekilde “Türk Sorunu” için kesin bir karar niteliğini taşıyamayacağını ısrarla

³⁷⁰ “Madde 4-a) Mezkur makam, Meclis-i Âlî tarafından ittihaz edilmiş olup 7-27 Mayıs tarihinde Mösyö Venizelos tarafından tebliğ edilmiş talimat ahkamına tevfiikî hareke etmemiştir. Mezkur makam, İtilaf Devletleri’nden hiçbir mezuniyet talep etmeksizin 10/23 Mayıs tarihinde İzmir sancağının hududu haricinde kalan Aydın-Manisa ve Kasaba’ya Yunan Kumandanı tarafından asker gönderilmesi için emir verilmesine müsaade eylemiştir.

b) Aynı makam işgalin vaziyeti hakkında ahaliye malumat vermemiş, bu suretle Müslüman ahali arasında heyecanın fevk-âlâde artarak bir takım iğtişâşların vuku bulmasına sebep olmuştur”, bkz. **Vakit**, 21 Kanunisani 1336, s. 1; **Tasvir-i Efkâr**, 22 Kanunisani 1336, s. 2; Sonyel, **The Turco-Greek İmbroglio...**, s. 70.

³⁷¹ “İzmir ve Mukadderatımız Meseleleri”, **Vakit**, 10 Teşrinisani 1335, no: 727, s. 1; İzmir’in Mukadderatı Etrafında”, **Yeni Gün**, 10 Teşrinisani 1335, no: 234, s. 1. “Yeni Gün” gazetesinin aynı sayısında “Nihayet” başlığı altında kaleme alınan başmakalede Türk halkının raporun müzakereye konulmasını sabırsızlıkla beklediği dile getirilmiştir. “İzmir Meselesi Münakaşa Ediliyor”, **Alemdar**, 10 Teşrinisani 1335, no: 2630, s. 1; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 35; Evans, **a.g.e.**, s. 185.

vurguladı.³⁷² De Martino ve Clemenceau'nun bu tutumlarına karşılık İngiliz temsilcisi Sir Eyre Crowe Yunan haklarının ateşli bir savunucusu rolünü üstlenmişti.³⁷³ Crowe, komisyonun kendisine verilen talimat ve yetkilerin ötesine geçerek işgalin meşruluğunu araştırdığı iddiasında bulunmuş ve Yüksek Konsey'e şu soruları yönelmiştir: “Komisyonun raporuna uyularak, eğer Yunan kuvvetlerinin İzmir'i terk etmesi sağlanırsa durum ne olacaktı? Onların yerini Türkler mi alacak yoksa Müttefikler arası bir işgal mi söz konusu olacaktı? Müttefikler arası işgal söz konusu değilse ve onların yerini alabilecek hiçbir devlet olmadığına göre Barış Konferansı Yunan kuvvetlerini İzmir'den çekmeyi gerçekten düşünecek miydi?” Crowe bu sorulardan sonra Konsey'e şu teklifte bulundu: “Yunanlılara daha fazla hareket özgürlüğü ve aynı zamanda daha iyi sorumluluk paylaşımı verilmeliydi.” Clemenceau bu teklife şiddetle itiraz etti ve Crowe'a dönerek şu anki durumda asıl tehlikenin Yunanlılara daha fazla yetki tanımak olacağını söyledi.³⁷⁴

Bu tartışmalardan sonra Konsey'e davet edilen Venizelos rapora karşı büyük tepki gösterdi. Yunan ordusunun mahkûm edilmesine karşı çıkıyordu.³⁷⁵ Venizelos, komisyonda Yunan Hükümeti'ni temsil eden Albay Mazarakis'e tanıklık etme hakkının verilmediğini söyleyince, Fransız Generali Bunoust buna şiddetle karşı çıktı. Clemenceau, Venizelos'a raporda yer alan ifadeler hakkında tartışma niyetinin olup olmadığını sorunca, Venizelos aynı tavrını devam ettirerek Yunan Kumandanının hakkında bilgilendirilmediği bir raporun tartışılacak öneme sahip olmadığını belirterek sert bir çıkışta bulundu. Bunun üzerine Clemenceau, Venizelos'a “gerçeği meydana çıkarmak” için girişimde bulunmasını teklif etti.

Venizelos, “Yunan kuvvetlerinin işgal sırasında bazı taşkınlıklarının olduğunu” kabul etmekle birlikte bu taşkınlıkların bir açıklamasının olduğunu da dile getiriyordu. Her şeyden önce çıkartma Yunan kumandanları üzerinde bir sorumluluk ve bu sorumluluktan kaynaklanan bir gerginliğe yol açmıştı. Ayrıca unutulmamalıydı ki Türkler işgal günü protestoda bulunarak işgal kararına karşı çıkmışlardı. General Bunoust, Venizelos'a bu noktada karşı çıkarak protestoların amacının direniş olmadığını, sadece Türk nüfusunun bölgede daha fazla olduğunu kanıtlamak maksadını

³⁷² Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 35.

³⁷³ Helmreich, **a.g.e.**, s. 129.

³⁷⁴ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 36

³⁷⁵ **Y.a.g.e.**, s. 37; Helmreich, **a.g.e.**, s. 129.

taşıdığını belirtmiştir.³⁷⁶ Venizelos Yunan hareketlerini konferans huzurunda savunduktan sonra 12 Kasım'da Amerika Dışişleri Bakanı Mösyö Polk'u ziyaret etmiş, Türkiye ve Orta Doğu sorunları hakkında görüşmelerde bulunarak bu meselelerin derhal çözüme kavuşturulmasını istemiştir.³⁷⁷

12 Kasım tarihli toplantıda Clemenceau tarafından Konferans adına Venizelos'a verilen nota ile Tahkik Komisyonu'nun raporundaki gözlemlerin Yüksek Konseyce de paylaşıldığı belirtilmiştir. Notada İzmir'in işgalinde Yunan askerî ve mülkî makamlarının tedbirsiz davrandıkları onaylanmış, asla haklı görülmeyen aşırı hareketlerin sorumlusu olarak Yunan askerî makamları gösterilmiştir.³⁷⁸ Bununla birlikte İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali durumunun devamına karar verilmiştir. Bu kararın verilmesinde Batı Anadolu'nun İtalya tarafından işgali olasılığının hala geçerli olması ve bu olası durumun gerçekleşmesini engellemek amacıyla İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline izin veren İngiltere'nin Doğu politikası en büyük iki etkindir.³⁷⁹

Paris Barış Konferansı, Tahkik Komisyonu tarafından hazırlanan raporu kabul etmekle birlikte, Yunan mezalimini engelleyecek hiçbir tedbir almamıştır. Rapor Lloyd George'un çabaları sonucunda 1920 yılının Aralık ayına kadar Türk ve dünya kamuoyundan gizlenmiştir.³⁸⁰ Amiral Bristol, Lloyd George'un bu tavrını eleştirerek anılarında şunları kaleme almıştır: "...Tahkikat mümkün olan en büyük dürüstlikle yürütülmüştür... Bunlardan daha dürüst ve dört başı mamur bir tahkikat tasavvur

³⁷⁶ Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 38

³⁷⁷ "İzmir Meselesi", **Yeni Gün**, 13 Teşrinisani 1335, no: 237, s. 1. Polk, Tahkik Komisyonu'nun raporunu gördüğünde bunu, "Venizelos Hükümeti için geniş ve zararlı bir suçlamadır" şeklinde değerlendirmiştir, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 185. Venizelos, 19 Temmuz tarihinde "Moniteur" gazetesinin Paris şubesine gönderdiği bir mektubunda ise Başkan Wilson'un Doğu Sorunu'na bir an önce müdahale etmesi gerektiğini, ancak bunun için öncelikle yapılması gereken şeyin Amerikan Senatosu'nun Milletler Cemiyeti Anayasası'nı kabul ederek Anayasa'daki "Manda" yönetimine onay vermesi gerektiğini belirtmiştir, bkz. "Venizelos'un Beyanati", **Alemdar**, 20 Temmuz 1335, no: 1517, s. 2

³⁷⁸ Notanın tamamı için bkz. Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 41-42; **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım. II, s. 145; Helmreich, **a.g.e.**, s. 132.

³⁷⁹ "Sulh Konferansı'nda İzmir Meselesi: Yunan İdaresine İtimat, Tahkikat Heyeti'ne Beyan-ı Takdirat", **Yeni Gün**, 17 Teşrinisani 1335, no: 241, s. 1; Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 42. 19 Kasım tarihinde Mütareke Komisyonu üyeleri Muzaffer, Kazım ve Cevat imzalarıyla Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafta İzmir'in geleceğine dair çelişki haberlerin gelmesiyle birlikte Tahkik Komisyonu'nun Yunan mezalimini onayladığı ancak İzmir'deki Yunan işgalinin devam edeceği fakat aynı zamanda bu tür olayların tekrarlanmaması için Yunanlılara uyarıda bulunulacağı yönünde haberlerin alındığı bildirilmiştir, bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 12, S. 46, Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1964, belge no: 1088.

³⁸⁰ Çağrı Erhan, raporun yayınlanmasına Konferans tarafından izin verilmemesinin Yunanlılara cesaret verdiğini belirtmiş ve sonuç olarak yaptıkları mezalimin şiddetinin artmasına neden olduğunu vurgulamıştır, bkz. Erhan, **Greek Occupation of İzmir...**, s. 142.

edemem. Lloyd George'un raporu yayınlamamak için bahaneler uydurması basiretsizliktir ve davranışı gerçeklerin aydınlanmasını arzulamamasının sonucudur.”³⁸¹

Başkan Wilson İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali kararının verilmesinde diğer İtilaf Devletleri lideriyle başrolü paylaşmasına karşılık, gerek Tahkik Komisyonu'nun oluşturulması ve gerekse komisyon raporunun tartışılması esnasında sessiz kalmayı tercih etti. Amiral Bristol ve bölgede bulunan diğer Amerikalı yetkili ve görgü tanıkları dışında, Paris'teki Amerikan delegasyonuna mensup üst düzey yetkililer İzmir'de yaşanan faciaya ve bunun yarattığı sonuçlara tepkisiz kaldılar.

1.1.2.4.3. ABD'nin Ermenistan Meselesi'ndeki Tutumu

ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan'a yönelik politikasının ana çizgilerini belirleyen 21 Ocak 1919 tarihli projeye geçmeden önce Osmanlı tebaasına mensup Ermenilerle Amerikalıların, özellikle Amerikalı misyonerlerin ilişkilerini incelemek faydalı olacaktır.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında ilk kez görünmesi 1820 yılına kadar gitmektedir. Osmanlı topraklarındaki özellikle de Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri ilk kez 1810 yılında Boston'da kurulan ve kısaca “American Board” olarak bilinene “American Board of Comissioners for Foreign Mission” (ABCFM) misyoner teşkilatı tarafından yönlendirilmiştir. American Board, Osmanlı Devleti'ni programına 1819'da almış ve Ocak 1820'de de iki Amerikalı misyonerin İzmir'e ayak basmasıyla misyonerlik faaliyetleri başlamıştır.³⁸²

İlk misyoner merkezinin İzmir'de kurulmasından sonra bunu 1823'te Beyrut; 1831'de İstanbul; 1835'te Trabzon; 1839'da Erzurum; 1847'de Antep; 1851'de Sivas; 1852'de Adana ve Merzifon; 1853'te Diyarbakır; 1854'te Urfa, Maraş ve Kayseri; 1855'te Harput; 1859'da Tarsus; 1872'de Van'da açılan misyonerlik merkezleri takip etti.

³⁸¹ Sağlamer, **a.g.m.**, s. 10.

³⁸² Erdal Açıkse, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, TTK, 2003, s. 35; Mazıcı, **a.g.e.**, s. 19; Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, **Atatürk Yolu**, Yıl: 1, S. 1, Mayıs 1988, s. 4; Mim Kemal Öke, **Uluslararası Boyutlarıyla Ermeni Sorunu (1914-1923)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 211; General Harbord, Ermenistan mandası üzerine hazırladığı raporunda Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında özellikle de Anadolu'nun doğusundaki faaliyetlerinden geniş bir şekilde bahsetmiştir. General Harbord'un “The World's Work” dergisinin Mayıs 1920 senesi C. XL ve S.1-2'de yayınlanan “Türkiye ve Kafkasya'da Araştırma” başlıklı makalesinden aynen aktaran Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Siyasi ve Askeri Belgeler**, İstanbul, Temel Yayınları, 2005, s. 98 vd.

Misyonerlerin öncelikli amacı eğitim yoluyla Protestanlığın yayılmasına hizmet etmektir. Hedef kitle olarak da kendilerine Müslümanları ve Yahudileri seçmişlerdir. Amerikalı misyonerler açtıkları matbaalarda İncil'in Türkçe ve Ermenice tercümelerini basarak bu yönde faaliyette bulunmaktaydılar.³⁸³ Ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasının çok zor olacağını anlamak uzun sürmemişti. Din değiştiren Müslümanlar şeriat yasaları ve sosyal baskı ile karşı karşıya kalmaktaydılar.³⁸⁴ Yahudiler ise zaten dinsel bir birliktelik içindeydiler. Bu ortamda Amerikalı misyonerler Rumlar ve Ermeniler üzerinde yoğunlaştılar.³⁸⁵ Ancak Rumların Rusya desteğine sahip olmaları ve onları güçlü bir birliktelik altında toplayan Rum Ortodoks Kilisesi'nin varlığı misyonerler için önemli bir engel teşkil etmekteydi. Bu ortamda Amerikalı misyonerler çalışmalarını Ermeniler üzerinde yoğunlaştırdılar.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikalı misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkisi giderek artmaya başladı. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Osmanlı Hükümeti'nin misyoner faaliyetlere olanak sağlaması ve Protestanlığı resmen tanıması bu nedenlerin başında gelmekteydi. Ayrıca ABD'ye göç eden ve ABD vatandaşlığına geçen Ermenilerin yaptıkları propagandalar da büyük etki yaratmaktaydı.³⁸⁶ Ermenilerin Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki dağılık konumları da misyonerlik faaliyetlerinin alanını doğal olarak genişletmekteydi.

³⁸³ İlk matbaa 1820'de İzmir'de açılmış ve dini kitaplar basılmaya başlanmıştır. 1824 yılından itibaren eğitim faaliyetleri için gerekli ders kitaplarının basımına geçilmiştir. 1828'de Malta'da, 1860'da Antep'te açılan matbaalarda da önemli sayıda ve farklı dillerde kitaplar basılmıştır, bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", **Murat Sarıca Armağanı**, İstanbul, 1988, s. 269 vd; Açıkse, **a.g.e.**, s. 44;

³⁸⁴ Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin başladığı 1820 senesinden 1861'e kadar sadece 23 Müslüman'ın Protestanlaşmasını başarabilmişlerdir, bkz. Mazıcı, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸⁵ Akgün, **a.g.m.**, s. 4. Misyonerlerin ilk yıllarda Malta'da bastırdıkları kitapların büyük kısmı Rumcaydı. 1820'lerdeki Yunan isyanları misyonerlerin Rumlar ile daha yakından ilgilenmelerine neden olmuştu. Ayrıca misyonerlerin ilk kez İzmir ve civarında örgütlenmeleri de Rumların öncelikli hedef haline gelmelerinde önemli bir etkendi, bkz. Açıkse, **a.g.e.**, s. 44. Amerikalı misyonerler imparatorluk dahilindeki Rum, Ermeni ve Yahudiler dışında farklı etnik kültüre ve dine sahip kişiler üzerine de eğilmişlerdir. Viranşehir Amerika Misyoner Cemiyeti üyelerinin bölgedeki Yezidileri aileleriyle beraber Protestan mezhebine katmak için faaliyette bulunduğuna yönelik tahkikat icrası hakkında yazı için bkz. **BOA. DH. EUM. THR, 5/29-2**

³⁸⁶ İlk örgütlü göç 1842'de gerçekleştirilmiştir. Ermeni göçünün örgütlenmesinde Amerikan misyonerlerin ve konsoloslarının etkisi ve desteği büyüktü, bkz. Erhan, **a.g.e.**, s. 304 vd. Halep'teki Amerikan Konsolosu tarafından himaye fikriyle Adana vilayetinin Kozan sancağı ile Kayseri sancağının Develi kazasına mensup iki Ermeni aileye Amerika hüviyeti verildiğine dair Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı için bkz. **BOA. HR. SYS, 2882/23-2**. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan özgürlük ortamında Ermeni göçünde büyük artış yaşanmıştır. Göç edenlerin sayısı 1900'de 3962 iken, 1909'da 7794'e ve 1913'te 24220'ye ulaşmıştır. 1834-1914 tarihleri arasında Amerika'ya göç eden Ermenilerin toplam sayısı ise 66000'i geçmiştir. Ma'muretülaziz Vilayeti Vali Vekili tarafından 3 Eylül 1325 (1909) tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Amerika'ya göçün çeşitli sebepleri olduğu ancak en

ABD'nin Ermeni meselesine daha somut bir şekilde müdahil olması, bu sorunun gelişmesine paralel olarak Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Amerikalıların ve mallarının zarar görmeye başlamasıyla gerçekleşti. Başlangıçta Washington, Ermeni meselesine doğrudan müdahil olmak hususunda çekimser davranmaktaydı. Amerikalı misyonerlerin Ermeni milliyetçiliği yaratma hususundaki aşırı tutumları 1880'lerin sonundan itibaren Washington'u rahatsız etmeye başladı. Amerikan elçisi Strauss, Kasım 1888'de Washington'a gönderdiği bir yazısında misyonerlerin "mesleki deformasyon" olarak tanımlanabilecek bu olumsuz durumunu vurgulayarak, ülkedeki bulunma amaçlarıyla yakından uzaktan alakası olmayan bu tür faaliyetlerde bulunmamaları hususunda misyonerleri uyarmaktaydı. Doğu Anadolu'da yer alan misyonerlerin kendilerini ilgilendirmeyen siyasi olaylara gereğinden fazla karıştıklarını belirtmiş, bu durumun can ve mal güvenliklerini tehlikeye düşürmesine neden olabileceğinin altını çizmiştir.³⁸⁷ Amerikalı tüccarlar da misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızlık duymuşlar ve onları iki ülke arasındaki ticari ilişkiler için ayak bağı olarak görmüşlerdir.³⁸⁸

ABD'nin konuyla ilgili çekimser tavrı 1890'lardan sonra değişmeye başlamıştır. Ermenilerin isyan faaliyetlerinin hız kazanması ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaşanan isyan olaylarında Amerikan vatandaşlarının da zarar görmesi Washington'un tavrı değiştirmesine sebebiyet vermiştir.³⁸⁹ Amerika'ya göç etmiş Ermenilerin ABD'nin çeşitli kentlerinde yaptıkları çalışmalar ve kamuoyuna yönelik faaliyetleri Ermenilere duyulan sempatinin daha da artmasına neden olmuştur. Ermenilerin, ABD'de Osmanlı Devleti aleyhine yaptıkları propaganda ve asılsız iddialar 1887–1896 yılları arasında Washington'da görev yapan Osmanlı elçisi Alexandre Mawroyeni Bey ve I. Dünya

önemli sebebin siyasi değil ekonomik olduğu belirtilmekteydi. Geçim sıkıntısının yaşanması ve daha önce Amerika'ya göç eden Ermenilerin ciddi miktarlarda servet sahibi olmaları göçü teşvik eden başlıca nedenlerdi, bkz. **BOA. DH. MUİ, D.8-3, Nr. 12-8**. Amerika'ya yönelik Ermeni göçü hakkında ayrıca bkz. Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005**, 2. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2005, s. 98 vd; Rıfat N. Bali, **Anadolu'dan Yeni Dünya'ya**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 23 vd.

³⁸⁷ Erhan, **a.g.e.**, s. 307

³⁸⁸ Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini, Avrupalı emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik faaliyetleriyle karşılaştırdığımız zaman gelişim sürecinin daha farklı olduğunu görmekteyiz. Avrupa sömürgeciliği için söylenebilecek "önce papaz, onu takiben tüccar ve sonunda da asker" süreci Amerikalı misyonerler için söz konusu değildi, bkz. Öke, **a.g.e.**, s. 212

³⁸⁹ Erhan, **a.g.e.**, s. 311, Ermenilerin isyan faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 458 vd; Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 40 vd; Salahi Sonyel, **The Great War and The Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s. 23 vd; Salahi Sonyel, **The Turco-Armenian İmbroglio, Prospects for Reconciliation** London, Cyprus Turkish Association, 2005, s. 47 vd.

Savaşı'nın hemen öncesinde 24 Haziran 1914 ve 9 Ekim 1914 tarihleri arasında aynı görevi üstlenen Ahmet Rüstem Bey tarafından cevaplandırılmıştır.³⁹⁰ Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan basınında Türklere yönelik yapılan çirkin saldırılar Ahmet Rüstem Bey tarafından sert bir dille cevaplandırılmıştır.

1.1.2.4.3.1. Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan Meselesi

ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda Türkiye politikasına yön veren 21 Ocak 1919 tarihli ve Dış İlişkiler Komisyonu tarafından hazırlanan raporda Ermenistan'la ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

“Ermeniler Van Gölü'nün kuzeyinde küçük bir sahada Kars ve Erivan'dan maada her yerde azınlıktadır. Nüfusun yüzde 30 ve 35'den fazlasını meydana getirmezler. Ermenilerin binlercesi sürülmüş, katledilmiş ve tabiat felaketlerine uğramış, bundan dolayı nüfusları azalmıştır. Aynı zamanda onlar beynelmilel siyasi entrikalara da hedef olmuşlardır. Haritada görülen hudutlar tabii hudutlardır ve bu hudutlar arasında kurulacak Ermenistan'a iktisadi ihtiyaçları için Karadeniz ve Akdeniz'de olmak üzere iki mahreç verilmelidir.

Ermeniler, Ahlat, Kars ve Erivan'da çoğunluğu teşkil ettiğinden bu hudutlar içine dahil edilmiştir. Kilikya Bölgesi arazi bakımından Ermenistan'ın dağlık memleketine aittir. Haritada Ermenistan sınırları çizilirken bu sınır arazi ve etnik unsurlar göz önüne alınarak ve bir de Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti liderlerinin arzusunun uyularak yapılmıştır. Ermenilerin bir avantajı da Trabzon'un kendilerine verilmesi ile oradaki Rumlarla birleşerek çoğunluğu teşkil etmesidir.³⁹¹

Görüldüğü üzere kurulacak olan Ermeni Devleti'nin sınırları Erivan'dan Kilikya Bölgesi'ndeki Mersin'e kadar uzanıyordu. Karadeniz'de de Trabzon'un bir mahreç olarak verilmesiyle Ermenilere Akdeniz dışında Karadeniz'e de çıkış sağlanmış oluyordu. Bağımsız bir Ermenistan konusunda ABD'nin tavrı netti. Bununla birlikte Ermeniler lehine ABD'de var olan lobi çalışmaları bu ortamda hız kazandı. 1919 Şubat ayı başında New York'ta “Ermenistan İstiklali Amerika Komitesi” adı altında bir cemiyetin kurulduğu haberi Türk basınında yer aldı.³⁹² Cemiyetin kurucusu

³⁹⁰ Şimşir, a.g.e, 101 vd.; Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey**, Ankara, Bilge Basımevi, 1973, s. 26 vd; Erol, **Birinci Dünya Savaşı'nın Arifesinde...**, s.46 vd.

³⁹¹ Erol, **Türkiye'de Amerikan...**, s.18. Komite hakkında bilgi için ayrıca bkz. Öke, a.g.e, s.215.

³⁹² “Ermenistan'ın İstiklali Hakkında”, **Vakit**, 11 Şubat 1335, No:469, s.1; Sonyel, a.g.e, s.117.

Amerikan'ın Berlin sefiri Mr. Gerard'ın başkanlığı altında 8 Şubatta ilk toplantısını New York'ta gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, başta Wilson olmak üzere diğer İtilaf Devletleri liderlerinden Ermenistan'ın bağımsızlığı lehinde cemiyete gönderilen mektuplar okunmuş ve aynı toplantıda Kars'ın Ermenistan'a ilhak edildiği açıklanmıştır.

Ermeni istekleri Paris Barış Konferansı'nın 26 Şubat tarihli oturumunda Onlar Meclisi'nde gündeme getirilmiştir.³⁹³ Ermeniler Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon ile güneydoğuda Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket ve İskenderun limanlarıyla birlikte Adana'yı istiyorlardı.³⁹⁴ Bogos Nubar ve Ahoronian'ın bu istekleri görüldüğü gibi ABD Dış İlişkiler Komisyonu'nun hazırladığı 21 Ocak 1919 tarihli raporda belirlenen sınırlara büyük oranda benziyordu. Ancak istekler konusundaki en önemli sorun talep edilen bölgelerdeki Ermeni nüfusu idi. Van ili bir yana hiçbir yerde Ermeni nüfusu çoğunlukta değildi. Özellikle Fransız basınında yer alan gazeteler bu konu üzerinde durmaktaydı. "Tan" gazetesi 27 Şubat tarihli nüshasında yer alan "Ermeni İmparatorluğu mu? Küçük Ermenistan mı?" başlıklı yazısında 1913'te Mösyö Lear tarafından Ermenilerin lehine kaleme aldığı bir kitapta yer alan nüfus istatistiklerinden bahisle bu eserde dahi Ermenilerin Erzurum, Mamüret-ül aziz, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis vilayetlerinde azınlıkta kaldığını vurgulamıştır. Buna karşılık Ermenilerin yalnız Van vilayetinde çoğunlukta oldukları ve 350.000 nüfusun sadece 185.000'inin Ermeni olduğu belirtilmiştir. Altı vilayetin toplamında ise Ermenilerin oranı %28,9 olarak verilirken, Kilikya'da bulunan Ermenilerin sayısı 407.000 olarak

³⁹³ "Paris Sulh Konferansı", **Vakit**, 28 Şubat 1335, No: 486, s. 1; Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu, (Kurtuluş Savaşı Başlangıcından)**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1981, s. 51 vd.; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 19; Evans, **a.g.e.**, s. 132; Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye 1919-1922**, 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.67; Budak, **a.g.e.**, s. 40 vd.; McMillan, **a.g.e.**, s. 370; Recep Karakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, 1908-1923**, 1.Basım, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s. 322 vd. Konferansta iki Ermeni delegasyonu bulunmaktaydı. Müttefiklerce resmen tanınan, başında Bogos Nubar Paşa'nın bulunduğu Ermeni Ulusal Delegasyonu'ydu. Avetis Ahoronian liderliğindeki diğer bir Ermeni delegasyonu ise Rus İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsil eden bulunuyordu. Ermeni Kilisesi'nin aracılığıyla her iki delegasyon tek bir grup haline getirilmişti, bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 35.

³⁹⁴ Ermeni isteklerinin dile getirilmesinden sonra Venizelos, Ermeni istekleri arasında yer alan Adana ve Trabzon gibi Rum şehirlerinin Ermenistan'a verilmesine sıcak bakarak yardımsever ve uyumlu bir devlet adamı görüntüsü çizerek İtilaf Devletleri'nin sempatisini kazanmaya çalışmıştır, bkz. **Alemdar**, 21 Şubat 1335, no: 1372, s. 2; Helmreich, **a.g.e.**, s. 29. Nitekim 11 Mart 1335 tarihinde Dahiliye Nazırı Cemal Bey tarafından Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya çekilen telgrafta Yunanistan Başvekili Venizelos ve Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa'nın anlaşarak Rumların İstanbul'u ve Ermenilerin Trabzon'u ilhak etmek istediklerini ve bu isteklerini hayata geçirebilmek maksadıyla Rum ve Ermeni Patrikhaneleri nezdinde teşebbüste bulunarak bu mesele için her gün konferans ve toplantıların düzenlenmesi talebinde bulunulduğu bildirilmiştir, bkz. **DH. KMS, 49-1/104-1**

verilmiştir. Haberde Trabzon vilayetinden bahisle “Trabzon vilayetine gelince bu vilayet bir zamanlar Ermenistan hududuna idhal ediliyordu. Ermeni murahhaslarının pekala bilmeleri gereken bir haritada Trabzon vilayeti dahilinde ancak 25.000 Ermeni'nin sakin olduğu gösterilmektedir”.³⁹⁵ “Ermeni milletini daha küçük fakat daha ziyade ekseriyet teşkil edeceği bir yerde mi toplamalı yoksa Ermenilerin her yerde azınlıkta kalacakları büyük bir imparatorluk sınırı mı çizmelidir?” sorusunu yönelten gazete, Ermeni murahhaslarının bu iki şıktan büyük imparatorluk fikrini kabul ettiklerini oysa Ermenilerin “menafı nokta-yı nazarından birinci şıkkın kabulünün daha muvafık” olacağı belirtilmiştir.³⁹⁶

Ermenilerin nüfusu hakkında Amerikalı yetkililerin açıklamaları ve ortaya koyulan istatistiklerde de 6 vilayette Türk nüfusuna göre Ermenilerin azınlıkta kaldıkları ortaya çıkmaktadır. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz 21 Ocak 1919 tarihli programda da Ermenilerin, nüfusun %30 ve 35'den fazlasını meydana getirmedikleri vurgulanmıştır.³⁹⁷ Amerikalı Profesör Magie'nin hazırladığı ve I. Dünya Savaşı'ndan önceki nüfusun yer aldığı istatistiklerde Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mamuret-ül aziz, Van ve Maraş vilayetlerindeki Ermeni nüfusunun toplam 847.000 olarak verilirken, Müslüman nüfusunun 2.086.000 olduğu belirtilmiştir.³⁹⁸

Amerika Yüksek Komiseri Lewis Heck, 22 Kasım 1918'te kaleme aldığı bir raporunda savaştan önce bile Ermenilerin ancak Van ilinde kesin bir çoğunluğa sahip olduklarını, diğer 6 vilayette nüfusun ortalama %25'ini oluşturduklarını belirtmiştir.³⁹⁹

³⁹⁵ “Ermeni İmparatorluğu mu? Küçük Ermenistan mı?”, **Vakit**, 20 Mart 1335, no: 506, s. 2. “Petit Parisien” gazetesi Ermeni istekleri hakkında Fransız basınında yer alan haberlerin ve söz konusu isteklere yöneltilen eleştirilerin “Ermeni mehafilinde hem hayret hem de yas uyandırdığını” yazmıştır. Gazete aynı sayısında “Fransız Ermeni Cemiyeti” katib-i umumisi olup Osmanlı hizmetinde mutasarrıflık görevinde bulunduğunu iddia eden “Aram” isminde bir kişinin beyanatına da yer vermiştir. Aram Efendi beyanatında iki isteklerinin olduğundan bahsetmiştir. “Bunlardan birincisi Ermenistan müttehit ve gayri kabil-i tecezzi bir küll teşkil etmesi, ikincisi bir Avrupa memleketi olabilmek için Bahrisefid sahilinde aramızın bulunması...” b kz. “Ermeni Metalibi”, **Vakit** 29 Mart 1335, no: 515, s. 1. Aynı tepkiler İngiliz basınından da gelmektedir. “Daily Telegraph” gazetesi Ermeni taleplerine dair verdiği haberde “Ermenileri yakından takip eden herkes şurasına vakıftır ki, Ermenilerin müstakil bir cumhuriyet vücuda getirebilmeleri biraz güçtür” yorumunu yapmıştır. “Ermeni Metalibi”, **Vakit**, 24 Mart 1335, no: 510, s. 2.

³⁹⁶ “Journal” gazetesi Ermeni isteklerine dair verdiği haberde bu istekleri abartılı bulmuş, Adana havalisinin Suriye'ye ait olduğunu, Trabzon'da Ermenilerin bulunmadığını beyan etmiştir. “İşin en fena ciheti Osmanlı toprağında Ermenilerin her tarafta ekalliyette bulunmalarıdır. Mesela Ermenilerin en ziyade sakin buldukları Erzurum vilayetinde 220.000 Ermeni'ye karşı 240.000 Türk ve 120.000 Kürt vardır. Acaba bu zulüm görmüş ekalliyet ile ekseriyet hatta ecnebi vesayeti altında bulunacak bir hükümette birleştirmek kabil midir?”, b kz. “Ermenilerin Sulh Konferansı'ndaki Talepleri”, **Vakit**, 19 Mart 1335, no: 505, s. 1

³⁹⁷ Erol, **a.g.e.**, s. 18; Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 24.

³⁹⁸ Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 23

³⁹⁹ **Y.a.g.e.I.**, s. 24

Nitekim Robert Kolej Müdürü Dr. Gates de Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde Türk nüfusa oranla azınlıkta kaldıklarını vurgulamıştır. Dr. Gates, Paris’te bulunan Prof. Albert Lybyer’e gönderdiği 2 Mart 1919 tarihli mektubunda dikkatleri bu noktaya çekmekteydi.

“Nüfusun yarısından fazlası Türk olan bir yerde Ermeni Devleti’nin kurulması, kurulacak olan yeni devletin yanı başında eski şekilde bir Türk devletinin bulunmasından çok az fayda sağlayabilir... Eğer Sulh Konferansı müstakil bir Ermeni Devleti kurmaya muvaffak olamazsa bu büyük bir hayal kırıklığı olacaktır... Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu’nun muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Onlar nüfusça az oldukları gibi kuvvetçe de zayıftırlar. Kendi başlarına Doğu Anadolu’da hayatlarını idame ettirmeleri mümkün olmayıp, başka bir milletin onları koruması ve uzun bir zaman beslemesi gerekmektedir”⁴⁰⁰

İstatistiklere ve Amerikalı yetkililerin açıklamalarına rağmen Ermeni isteklerinin sonu gelmiyordu.⁴⁰¹ Nüfus istatistikleri açısından mevcut olan aleyhteki durumu ekonomik istatistiklerle lehlerine çevirmeye çalışıyorlardı. Ermeniler savaş öncesinde nüfusun %35’inden fazlasını ellerinde bulunduruyorlardı. 1914 yılı itibariyle imparatorluk sınırları dahilinde yaşayan 2.000.000 Ermeni’nin %85’i çiftçi ve küçük esnaf olarak faaliyet gösteriyordu. Ermeniler için amaç çalışkanlıklarını ve ekonomik kıymetlerini ön plana çıkarmaktı.⁴⁰² Talep ettikleri toprakların kendilerine verileceğinden emin görünen Ermeniler Müttefikleri ikna etmek için savaş sırasındaki yararlarından bahsetmekteydiler. Ermeniler sadece Filistin cephesinde 5000 civarında Ermeni’nin Müttefiklerle birlikte çarpıştığını belirtiyorlardı.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Mine Sümer, “Robert Kolej Müdür Dr. Gates’in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyla Gönderdiği Bir Mektup”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.2, S. 2-3, Ankara, 1964, s. 235 vd. Dr. Gates 18 Nisan 1919’da İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından T. B. Hohler’e gönderdiği mektubunda ise toprakları üzerinde Ermeni taleplerinin Türklerde yarattığı öfkeden bahsediyordu. Türklerin bağımsız bir Ermenistan kurulursa bunun sınırları içinde kalacak Türk nüfusun Ermenilerden merhamet görmeyeceği görüşünde olduklarını ileri süren Gates, Barış Konferansı’nın kurulacak Ermenistan yönetimini büyük devletlerden birinin sorumluluğuna vermesini tavsiye ediyordu, bkz. Sonyel, **a.g.e.I**, s. 26

⁴⁰¹ Loris Melikov, Paris’te konferansın başladığı sıralarda Ermenistan’a herkesin yürekten bir sempatiyle baktığını ama bir türlü bitmek bilmeyen talepleri ve bunları ifade ediş tarzları en sonunda herkesin kendilerinden nefret etmesine neden olduğunu belirtmektedir, bkz. Helmreich, **a.g.e.** s. 35

⁴⁰² “Daily Telegraph” gazetesi bu yönde verdiği bir haberde Ermenilerin ortaya koydukları isteklerde haklı olduklarını “ırkî nokta-yı nazardan isbat edemezler” diyerek, “her yerde iktisaden az çok alakadar bulunuyorlarsa orasını iddia-yı tasrif etmişler ve bu cümleden olarak Şark’ın en mühim merkez-i ticaretlerinden olan İskenderun, Adana ve Trabzon’u da istemişlerdir”, bkz. **Vakit**, 24 Mart 1335, s. 2

⁴⁰³ **Y.a.g.e.**, s. 36; Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 69; McMillan, **a.g.e.**, s. 370 vd; Bogos Nubar Paşa Fransız “Maten” gazetesine verdiği demeçte Ermenilerin savaş sırasındaki yararlarından bahisle “Ermeniler bu muhaberede İtilaf Devletleri ile birlikte sarf ettikleri mesai hesabıyla istiklale liyakat kesb etmişlerdir.

İtilaf Devletleri'nin Ermeni meselesine bakış açıları farklılık arz ediyordu. Genel olarak Ermenistan'ın bağımsızlığı konusunda hem fikir olmalarına rağmen hiçbir devlet üzerine sorumluluk almak istemiyordu. Her şeyden önce Ermeni Devleti'nin siyasi yardımın yanında ekonomik açıdan da yardıma ihtiyacı olduğu kesindi. İngiltere böyle bir yükümlülüğün altına girmek istemiyordu.⁴⁰⁴ İtalya ve Fransa da böyle bir görev için hevesli değillerdi. Bu durumda son şık olarak ABD kalmıştı.⁴⁰⁵

Başkan Wilson 8 Ocak 1918'te 14 Prensibi ilan ettiği zaman danışmanları Lippmann ve House'dan prensipleri yorumlamasını istemişti. Ermenistan'a yönelik yorumlara baktığımızda Akdeniz'de bir liman verilmesi ve bir mandater devlet gösterilmesi zorunludur deniliyordu. Bu görevi Fransa'nın üstlenmek isteyebileceği ancak Ermenilerin İngilizleri tercih ettiği de yorumlarda yer alıyordu. Bunun dışında Orta Doğu konusunda uzman iki kişi, Victor Berard ve Prof. Lybyer 9 Ocak 1919 tarihinde yaptıkları görüşmede Ermenistan'da bölge halkının çıkarları yönünde yalnızca ABD manda yönetimi üstlenmelidir sonucuna varmışlardı. Berard, Ermenistan sınırlarını Samsun'un biraz doğusundan Adana'nın batısına ve Halep'ten İran sınırına kadar birleştirmiştir.⁴⁰⁶

Filhakika Ermenileri harbin bidayetinden sulhun imzasına kadar İtilaf orduları yanında çarpışmışlardır. Ermeni gönüllüleri Fransa'da harp etmiş ve pek büyük mükafata kesb-i istihkak eylemişleridir. 800 gönüllüden bugün ancak 50 kişi kalmıştır... ve Filistin'deki Fransız kıtaatının nısfını bu taburlar teşkil etmiştir... Brest-Litovsk muahedesinden sonra Rumlar çekilince Gürcüler, Almanlar tarafını iltizam ettiğinden Kafkas cephesinde Ermeniler yalnız başına harp etmişlerdir. Ermeni kıtaati Türk muahedesine kadar Adranik ve Nazarabakof'un emirleri altında İtilaf Devletleri'nin davası için harp etmişlerdir. Şimdi bizim talebimiz altı Osmanlı vilayeti ile Kilikya'dan ve Rusya'daki kardeşlerimizden mürekkep müstakil bir hükümet teşkil etmektir. Bu hükümet her türlü harici taarruzlara karşı düvel-i muazzamanın himaye-i müşterekesi veya Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altına vaz' olunmalı..." b kz **Vakit**, 19 Mart 1335, s. 2

⁴⁰⁴ Balfour, daha 6 Kasım 1918'de Avam Kamarası'ndaki konuşmasında İngiltere'nin bu yöndeki çekincesini dolaylı olarak dile getirmiştir. Ermeni eyaletlerinden Türk egemenliğinin kaldırılması için İngiltere'nin ısrar edeceğini söylemeye yanaşmamıştır. Bunun yerine daha temkinli ifadelerle şunu dile getirmiştir: "Ermenistan'ı Türklerin kötü yönetiminden kurtarmayı Orta Doğu politikamızın önemli bir bölümü olarak gördüğümüzü ve inanç içinde bunun gerçekleşmesini beklediğimizi söylemek sanırım yeterli olacaktır", b kz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 36

⁴⁰⁵ Daha I. Dünya Savaşı günlerinde Başkan Wilson ve Amerika'nın İstanbul Sefiri Morgenthau başta olmak üzere üst düzey yetkililer Ermeni davası için bazı girişimlerde bulunmuştu. Başkan Wilson Osmanlı Devleti içinde yer alan Ermenilere maddi yardımda bulunmak üzere cemiyetler kurulması için Kasım 1916 tarihinde Amerikan Senatosu'nda bir karar alınmasını sağlamış ve yayınladığı bir beyanname ile tüm Amerikalıların Ermenilere yardımda bulunmaya davet etmiştir. Stockholm ve Kopenhag Sefareti tarafından Hariciye Nazırı Halil Bey'e çekilen 13 Teşrinisani sene 1916 tarihli telgraf için b kz. **BOA HR. SYS, 2884/12-1**. Amerika'nın İstanbul eski sefiri Henry Morgenthau'nun ise "Ermeni cem'iyatt-ı ihtilaliyesinin teşvik ve temennisi üzerine Amerika'da bir seyahate çıkarak büyük şehirlerde konferanslar vermek suretiyle "millet-i mezkure hakkında rahm-u şefkat hislerinin temennisine çalışacağı Cenevre Başşehbenderliği tarafından 11 Temmuz sene 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafla bildirilmiştir, b kz. **BOA. HR. SYS, 2883/25-1**

⁴⁰⁶ Mazıcı, **a.g.e.**, s. 37

Paris Barış Konferansı'nın açılmasından kısa bir süre sonra konu 30 Ocak 1919 tarihli Onlar Meclisi'nin gündemine geldi. Genel görüş Ermenistan'da kurulacak bir manda idaresinin sorumluluğunun ABD tarafından üstlenileceği şeklindeydi. Ancak Wilson, toplantıda yaptığı konuşmada Amerikan kamuoyunun bir mandanın kabulü konusunda en ufak bir istekte bile bulunmadığını dile getirdi. Ancak öğleden sonra gerçekleşen toplantıda Wilson, Amerikan halkına mandayı kabul ettirmenin epey zaman alacağını söylemekle birlikte, ABD'nin böyle bir sorumluluktan kaçınacağını düşünmediğini de belirtmiştir.⁴⁰⁷ Bu ortamda Wilson'un yakın danışmanlarından Albay House Amerika'nın Ermenistan mandasını kabullenmesi için Lloyd George ve Clemenceau tarafından yapılan tekliflere olumlu cevaplar vermiştir.⁴⁰⁸ Ancak Wilson, 1 Nisan'da Albay House'un bu açıklamalarını reddetmiş ve Müttefik liderlerini uyararak Amerikan halkının istemeyeceği tek şeyin Asya'da askeri bir sorumluluk olduğunu vurgulamıştır.

İngiltere'nin Ermenistan politikası, misyonerlik faaliyetleri nedeniyle Ermeniler üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan ABD'yi meseleye müdahil etmek üzerine temellendirilmiştir. İngiltere kurulacak bağımsız bir Ermeni Devleti sayesinde kuzeyden güvenli bir geçiş ile Hindistan'a ulaşabilirdi. Ayrıca ABD'nin bölgede mandater olarak bulunması Bolşevik Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engelleyecekti.⁴⁰⁹ İngiliz Dışişleri'nden David Hunter Miller İngiltere'nin bu politikasını 10 Ocak 1919'da şu cümlelerle dile getiriyordu:

⁴⁰⁷ "Alemdar" gazetesi verdiği haberde Paris'ten gelen haberlere göre müstakil bir Ermenistan'ın ABD'nin denetimi altına verileceğini belirtmiştir, bkz. "Amerika ve Ermenistan", **Alemdar**, 21 Şubat 1335, no: 1372, s. 2; Helmreich, **a.g.e.**, s. 36; Mazıcı, **a.g.e.**, s. 37; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 15

⁴⁰⁸ Helmreich, **a.g.e.**, s. 82; Evans, **a.g.e.**, s. 138; McMillan, **a.g.e.**, s. 372; "Vakit" gazetesi 25 Mart'ta Paris gazetelerine dayanarak verdiği haberde Amerika'nın Ermenistan'da hamilik kabule hazır bulunduğunu beyan etmiştir, bkz. "Ermenistan ve Wilson", **Vakit**, 25 Mart 1335, no: 511, s. 1

⁴⁰⁹ Amiral Bristol 23 Temmuz 1919 tarihli raporunda bu noktaya işaret etmekteydi. Ona göre Amerika İtilaf Devletleri'nin elinde (özellikle de İngiltere'nin) araç olmakla büyük bir tehlikeye doğru koşmaktadır. ABD, Ermenistan için mandaterlik kabul ederse Türkiye'nin İtilaf Devletleri arasında paylaşılmasına boyun eğmek zorunda kalacaktır. Amiral Bristol İngiltere'nin ABD'ye karşı takip ettiği politikanın altında yatan temel etkeni, ABD'nin Ermenistan üzerinde bir manda idaresi alarak Rusya'ya karşı Türkiye'nin yerine başka bir tampon devlet yaratmak şeklinde açıklamıştır, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 182; Sonyel, **a.g.e.I.**, s. 102; Amiral Bristol 30 Eylül 1919'da Washington'a çektiği telgrafta da düşüncelerini benzer bir şekilde ortaya koyarak ABD'nin Kafkasya'ya asker göndermesine karşı çıkmıştır, bkz. Duru, **a.g.e.**, s. 43. Bolşevik yayılmasına engel olmak için tampon bir Ermenistan Devleti'nin kurulması hakkında ayrıca bkz. Rahmi Doğanay, **Milli Mücadele'de Karadeniz, (1919-1922)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, s. 45vd.

“Şüphesiz Büyük Britanya’nın kendisi için zor gördüğü manda görevlerini ABD üzerine alacaktır ve bunlar -Ermenistan gibi- Amerika Birleşik Devletleri’nin elinde İngiltere İmparatorluğu’nun bir siperi olacaktır.”⁴¹⁰

İngilizler ABD’nin böyle bir görev alacağı konusunda ümitliydi. Nitekim Amiral Webb’den Lord Curzon’a çekilen 19 Ağustos 1919 tarihli telgrafta bu düşünce açıkça dile getirilmekteydi: “... Amerika, Trabzon ve Erzurum’u içine alan bir Ermenistan’ı himaye edecek”⁴¹¹

Ermenistan meselesini 1919 Ocak-Şubat aylarında Konferans’ın gündeminde olduğu bir sırada 12 Şubat 1919’da Tevfik Paşa Hükümeti, İtilaf Devletleri’ne verdiği nota ile Ermeni meselesindeki görüşünü ortaya koymuştur.⁴¹² Hükümetin muhtırasında resmi istatistiklerin yanı sıra yabancı kaynak olarak Fransa Hükümeti tarafından 1897’de yayınlanan “Sarı Kitap” ve “Encyclopedia Britannica”nın 1910 yılındaki 11. baskısının 11. cildinden de faydalanmıştır.⁴¹³ Bu kaynaklarda alınan nüfus istatistikleri doğrultusunda Ermeni taleplerinin Wilson Prensipleri’ne aykırı olduğu dile getirilmiştir. Muhtırada resmi istatistiklere göre “Asya-ı Osmani Vilayati ahalisi”nin nüfusu şu şekilde dağılım göstermektedir:

Müslüman	9.391.346	%85
Rum	1.013.613	%9
Ermeni	542.575	%5
Musevi	93.364	%8

Muhtırada “Sarı Kitap’a göre istatistikler şu şekilde verilmiştir:

Müslüman	7.034.874	%21.6
Rum	912.458	%10.3

⁴¹⁰ Howard, **a.g.m.I**, s. 43

⁴¹¹ Ulubelen, **a.g.e**, s. 188

⁴¹² “Devletimizin Sulh Hakkındaki Nokta-yı Nazarı”, **Vakit**, 3 Mart 1335, no: 489, s.1; “Hükümetimizin Sulh Konferansına Gönderdiği Mühim Muhtıra”, **Sabah**, 3 Mart 1335, no. 10523, s.1; Sonyel, **a.g.e.I**, s. 25; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 16. Hükümetin 12 Şubat 1919 tarihli bu muhtırasının, 16 Şubat 1919’da Konferans’taki İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD delegasyonlarına ulaştırıldığı, İngiliz siyasi temsilciliği tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti’ne çekilen telgrafla bildirilmiştir, bkz. “Bâb-ı Âli’nin Muhtırası”, **Vakit**, 9 Mart 1335, no: 495, s. 2

⁴¹³ “Vakit” gazetesinde yer alan haberde muhtırada yer alan Avrupa kaynaklı istatistiklerin Konferans tarafından tam bir ciddiyetle incelendiği belirtilmiştir, bkz. “Bâb-ı Âli’nin Muhtırası”, **Vakit**, 15 Mart 1335, no: 501, s. 1

Ermeni	444.713	%5.3
Musevi	261.331	%2.8

Bu istatistikler verildikten sonra “Vilayat-ı Şarkiye” başlığı altında Diyarbakır, Mamüret-ül aziz, Van, Bitlis, Erzurum ve Sivas vilayetlerine dair nüfus istatistikleri verilmiştir. Birbirine karışmış bulunan Türk ve Kürtlerden oluşan İslam ahalinin bu vilayetlerde büyük bir çoğunluk oluşturduğu belirtilmiştir. Altı vilayetin resmi istatistiği şöyledir:

İslam	3.040.891	%79
Ermeni	636.306	%16.5
Muhtelif	161.352	%4.5

anasır

“Sarı Kitap” a göre 6 vilayetteki nüfus istatistiği ise şu şekilde verilmiştir:

İslam	2.669.386	%73.5
Ermeni	666.435	%18.5
Muhtelif	372.511	%7.5

anasır

Hükümetin muhtırasında Ermenilerin Adana ve Trabzon’a yönelik isteklerine de atıfta bulunularak bu iki vilayet hakkındaki istatistikler şu şekilde verilmiştir:

Trabzon Vilayeti:

Müslümanlar	1.187.078	%78
Ermeniler	68.813	%4.5

Adana Vilayeti

Müslümanlar	443.937	%85.9
Ermeniler	58.027	%11.2

Bu İki vilayet için “Sarı Kitap” ta yer alan istatistikler ise şu şekildedir:

Trabzon Vilayeti:

Müslümanlar	806.700	%77
-------------	---------	-----

Ermeniler	47.600	%4.5
-----------	--------	------

Adana Vilayeti:

Müslümanlar	234.450	%58
Ermeniler	97.450	%24

Muhtırada, Bâb-ı Âli'nin savaş sırasında meydana gelen “şayan-ı teessüf vakianın” detaylarına girerek bu cinayetlere alet olan İslamların cezalarını hafifletmek amacıyla olmadığı belirtilmiş, ancak bu olaylara alet olan İslamların ve Ermeni Komiteleri'nin mesuliyetlerini tespit etmek üzere Türk ve Ermeni delegelerinin de bulunduğu İspanya, İsviçre, Danimarka, Flemenk ve İsveç Hükümetleri'nin delegelerinden oluşan karma bir heyetin oluşturulması istenmiştir. Bununla birlikte tehcir kararından evvel Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'nun Rus orduları tarafından işgalinden sonra bir milyondan fazla İslam katlettiklerinin de altı çizilmiştir.

Osmanlı Devleti Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar uzanan büyük bir Ermenistan'ın kurulması hakkında Paris Barış Konferansı'nda Ermeni murahhasları tarafından ileri sürülen taleplerin gerçekleştirilemeyeceğini çünkü bunun Wilson Prensipleri'ne aykırı olacağını belirtmiştir.⁴¹⁴ “Beş milyonu mütecaviz ahalinin birkaç yüz Ermeni'nin taht-ı hakimiyetine verilmesi esasen caiz olmadığı gibi bu tarz-ı tesviye mütemadi karışıklıklara ve kanlı ihtilallere meydan verecektir...” bu durumda Osmanlı Hükümeti meselenin çözümü için şu iki teklifi sunmuştur:

“1-Ahalinin ekseriyet-i azamisi Türk ve Müslüman olduğuna göre bu vilayetlerde hukuk-u hakimiyet-i Osmaniye'nin idamesi ve aynı zamanda ekalliyetlerin hukukunun ve serbesti-i inkişaflarının temini.

Bu takdirde bütün Müslüman ve Ermeniler yeniden yerlerine iade edilecektir.

2-Kafkasya'da müteşekkil Ermeni Cumhuriyeti'nin elyevm oralarda bulunan Ermeni mültecileriyle Zor Sancağı'na tehcir edilen Ermenileri bol bol istiab edebilecek bir surette tevsîi.

⁴¹⁴ Ahmet Emin “Vakit”teki baş yazısında muhtırada ortaya atılan iddiaların ve ileri sürülen istatistiklerin Wilson Prensipleri'ne aykırı hiçbir yanı olmadığını belirtmekteydi. Ona göre eğer sulh konferansı bütün Doğu dünyasına devamlı bir surette barış getirmek istiyorsa Bâb-ı Âli'nin bu muhtırada arazi meseleleri hakkında ileri sürdüğü “nokta-yı nazarı esasa itibariyle kabul etmesi” gerekmektedir, bkz. Ahmet Emin, “Bâb-ı Âli'nin Muhtırası” **Vakit**, 4 Mart 1335, no: 490, s. 1

Bu surette Ermeni Cumhuriyeti'nin eski ve yeni arazisinde bulunan Müslümanlar yurtlarını terk ederek Osmanlı hukuk-u hakimiyeti altında kalan yerlerde iskan edilecektir.”

Muhtırada, savaş sırasında işgal altında kalan şehir ve kasabalar Çar orduları ve Ermeni çeteleri tarafından büyük oranda tahrip edildiği için Osmanlı Hükümeti'nin ileri sürdüğü ikinci çözümü daha uygun olduğu belirtilmiştir. Buna gerekçe olarak da bu çözüm yolunun sorunu kesin bir şekilde çözeceği ve bölgedeki asayiş devamlı surette sağlayacağı gösterilmiştir.⁴¹⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bir taraftan Ermeni ve Türk ahali mübadelesini teklif ederken diğer taraftan da yeni kurulan Ermeni Cumhuriyeti'nin güneyde Zor Sancağı'na (bugünkü Kerkük civarı) kadar uzanması önerisinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 12 Şubat tarihli bu muhtirasını sunmasından sonra Ermeni meselesi Mayıs ayında Anadolu'nun geleceği konusu tartışılırken tekrar konferansın gündemine geldi. Konferansın 21 Mayıs tarihli toplantısında Clemenceau ve Wilson'la görüşen Lloyd George, Yakın Doğu sorunu hakkında kapsamlı bir plan sundu.⁴¹⁶ Lloyd George ABD' nin Türkiye mandasına katılmasını, İstanbul, Boğazlar ve Ermenistan için bir ABD mandası (a full mandate) Anadolu'nun geri kalan kısımları için hafif bir manda (a light mandate) teklifinde bulunmuştur. Wilson, Lloyd George'un bu teklifine “Anadolu için imkansız, Ermenistan için çok güçtür. İstanbul şehrinin Anadolu'dan ayrılması kötüdür” yanıtını vermiştir. Görüldüğü üzere Wilson, Orta Doğu'da idari bir sorumluluk almaktan çekinmektedir.

Wilson, Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan meselesinde çekimser bir tavır takınırken Amerika'nın İstanbul eski sefiri Henry Morgenthau daha önce de sözünü ettiğimiz Mayıs 1919 tarihli bir rapor hazırlayarak ABD'nin İstanbul Anadolu ve Ermenistan'ın idaresi hakkında düşüncelerini açıklamıştır.⁴¹⁷ Morgenthau programında

⁴¹⁵ Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne verdiği 12 Şubat 1919 tarihli muhtıra Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından da Ermeni meselesi konusunda esas kabul edilecektir. Nitekim Damat Ferit Paşa 2 Ağustos 1919'da “İfham” gazetesine verdiği demeçte Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesindeki görüşünü 12 Şubat tarihli bu muhtıraya dayandırmıştır. Damat Ferit “bu babdaki nokta-yı nazarın hiç değişmediğini” belirtmiştir, bkz. “Günün Meseleleri”, **İfham**, 3 Ağustos 1335, no: 12, s.1

⁴¹⁶ “Dörtler Meclisinde Anadolu Hakkında Müzakerat”, **Vakit**, 23 Mayıs 1335, no: 564, s.1; Helmreich, **a.g.e.**, s. 90; Evans, **a.g.e.**, s. 169; Erol, **a.g.e.**, s. 14; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 35; Howard, **a.g.m.I.**, s. 45; Mazıcı, **a.g.e.**, s. 48

⁴¹⁷ “Türkiye Nasıl İdare Edilmelidir”, **Vakit**, 24 Kanunievvel 1335, no:766 s.1; “Morgenthau'nun Muhtırası”, **Alemdar**, 24 Kanunievvel 1335, no: 2673, s. 1; Morgentha'nun Mukadderatımız Hakkındaki Muhtırası”, **Tasvir-i Efkar**, 24 Kanunievvel 1335, no: 2937, s.1; “The New York Times” gazetesi 24 Mayıs 1919 tarihinde Morgenthau'nun muhtırasına yer vermiştir, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s.48

Anadolu'nun üç bölgeye ayrılarak üç ayrı manda himayesi kurulmasını teklif etmiştir. Ona göre bu bölgelerin mandası tek bir devletin sorumluluğu altına verilmelidir. Ermenistan ve İstanbul'u idare etmekle tüm Orta Doğu meselesinin çözüme kavuşturulamayacağı'nın altını çizmiştir. Morgenthau bu teklifi sunarken ABD' nin Orta Doğu'da idari bir sorumluluk alması durumunda Cebelitarık Boğazı'nın kontrolü işine ortak olması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Eğer ABD bölgede var olacaksa güvenliği sağlamalıdır.⁴¹⁸

Ermenistan meselesi hakkında görüşlerini belirten bir diğer kişi de Lewis Heck idi. 29 Nisan 1919 tarihli raporunda konuyla ilgili şu satırlara yer vermiştir:

“... savaştan ve göçürülmeden önce Doğu Anadolu'nun göreceli küçük yerlerinde Ermeniler ancak Türk ve Kürtlere eşit sayıdadır. Eğer hayattaki Ermeniler bu bölgelere dönerse Hıristiyan nüfus Müslüman nüfusa oranla yine de az kalacaktır.

...

Biz İstanbul ve Türk Küçük Asyası'nın üzerinde manda yönetimi kurabiliriz. Öyle görünüyor ki büyük bir olasılıkla Birleşik Devletlerin yapacağı pazarlıkla Ermenistan'da da manda yönetimi kurabiliriz. Ekonomik ve siyasal olarak işleyen bir devletin biçimlenmesine izin vermek için yeterince geniş bir bölge, bizim payımıza düşmedikçe bu girişim bir hata olacaktır. Böyle bir Ermeni Devleti'nin güneyinde Fransız ve İngiliz kontrolü düzenli bir sınır güvenliği sağlarken, batısında ise yabancı müdahalesi olmayan Türk sınırı zorluk yaratacağından bölgede sürekli ve geniş bir asker veya polis gücünün bulunması gerekecektir.”⁴¹⁹

Lewis Heck raporunda Ermenistan'a ek olarak Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde de kontrol sahibi olunmasının Amerika'yı Kafkas bölgesinin çeşitli kaynaklarına hakim kılacağını belirterek bölgedeki petrol rezervlerinin varlığına dikkati çekmiştir. Ancak daha avantajlı ve daha güvenli bölgelere sahip olunmadıkça

⁴¹⁸ “Amerika Mandası Hakkında Morning Post Muhabirinin İhtisasatı” **Yeni Gün**, 20 Teşrinievvel 1335, no 213, s.3

⁴¹⁹ Mazıcı, a.g.e s.45 vd; Heck bu raporu hazırlamadan kısa bir süre önce 11 Nisan tarihinde İstanbul'da yaptığı bir konuşmasında Ermenilerin mevcut durumuna ve tehcir meselesine değinerek “Ermenilerin bir milyon İslam kestiklerini ve bunlar hakkında hiçbir ceza tertibi hatır ve hayalden geçmediği halde tehcir ve taktir meselesinden dolayı burada bir çok kimselerin muhakeme edilmekte olduklarını ve kanunen cezalandırılması lazım gelenlerin cezalandırılacaklarını söylüyorsunuz. İslamları katl ve imha eden Ermenilerin adem-i tecziyeleri kendi hatalarımızın adem-i tamirine sizi sevk etmemelidir. Bu düşünce vürud bile olmamalıdır. Siz, İttihat çetecilerinin ve İttihat hükümetinin bütün cinayetlerini ve bütün kabahatlerini meydana çıkarıp müsebbiplerini kanunen tecziye ediniz. Ermeni mezalimi ayrı bir meseledir” açıklamasında bulunmuştur bkz. “Amerika Mümessil-i Siyasisi Mr.Heck'in Beyanatı” **Tasvir-i Efkar**, 11 Nisan 1335, no:2701, s.1

Ermenistan topraklarını kontrol etmenin sıkıntılı bir görev olacağını vurgulamıştır. Bu açıdan bakılacak olursa Morgenthau ve Heck'in görüşleri birbirine paraleldir. Her ikisi de bölgede bir ABD yönetiminden yana olsalar da güvenlik gerekçesi nedeniyle meseleye çekimser yaklaşmaktadırlar.

Heck tüm Küçük Asya'nın ABD mandası altına alınması durumunda Ermeni vilayetlerine bazı özel statüler temin edilerek Ermeni Devleti kanalıyla Kafkas Birliğinin sağlanabileceğini de belirtmiştir. Ancak hemen arkasından bölgede girişilecek herhangi bir bölme eyleminin çok hatalı bir politika olacağını altını çizmiştir. Heck'e göre mali bakımdan Rum, Ermeni ve Musevilerin Türklere çok daha iyi olmaları nedeniyle Türklere gayrimüslimlere karşı girişmeleri muhtemel bir rekabet 30 yıl sonra ABD için çeşitli sorunlara neden olabilecek bir öneme sahiptir.

Ermenistan meselesinde Paris'teki Amerikan delegasyonuna sunulan bir diğer rapor ise Wesserman'ın başkanlığında Wisconsin, Princeton, Yale, Harvard ve California Üniversitelerinde yer alan Orta Doğu uzmanlarının da bulunduğu kurul tarafından 22 Haziran 1919 tarihli bir rapor olmuştur. Ermenistan'ın henüz işgal edilemeyen kısmını işgal etmek için Ermenilere verilmek üzere 50.000 silaha, göç ettirilen Ermenilerin dönmesini sağlamak için de 60.000 kişilik kuvvetle kurulacak bir orduya ve asayişini korumak üzere de yıllarca en az 30.000 kişilik bir kuvvete gerek olduğu raporda belirtilmiştir.⁴²⁰

Amerikalı uzmanların bu uyarılarına rağmen Müttefik liderleri Lloyd George, Orlando ve Clemenceau, Wilson'a Ermenistan mandası için ısrarlarına devam ediyorlardı. Ancak 25 Haziran tarihli toplantıda Wilson, ABD'nin Türkiye ve Orta Doğu'da bir sorumluluk alma konusunda vaatte bulunamayacağını ve hatta herhangi bir şey için de vaatte bulunmaya hakkı olmadığını belirterek yapabileceği tek şeyin meseleyi Amerikan halkına ve Amerikan Senatosu'na sunmak olacağını vurgulayarak 27 Haziran'da Paris'ten ayrılmıştır.⁴²¹

Başkan Wilson Paris'ten ayrılmadan önce yaptığı bu açıklamayla Ermenistan mandasını ne kabul etmiş ne de kesin bir dille reddetmiştir. Wilson'un kararsız bu tavrının yanında Dışişleri Bakanı Lansing ABD'nin Ermenistan üzerinde bir sorumluluk

⁴²⁰ Akgün, **a.g.e** s.57

⁴²¹ **Y.a.g.e.**, s. 58 ; Jeaschke, **a.g.e.I** s. 46; Erol, **a.g.e.**, s. 15; Howard, **a.g.m.II**, s. 21; Başkan Wilson'un bu açıklamasından sonra Lloyd George, Fransızların Suriye mandasını; İngiltere'nin Mezopotamya'yı Amerika ya da İngiltere'nin Ermenistan'ı, Boğazlar ve İstanbul'u, İtalyanların belki Kafkasya'yı alabileceklerini 26 Haziran 1919 tarihli memorandumda dile getirmiştir, bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 177.

almasından yana değildi. Lansing'le aynı fikirde olan bir diğer kişi ise Amerika'nın Avrupa Yardım Heyeti Başkanı Herbert Hoover idi. Başkan Wilson 27 Haziran'da Paris'ten ayrılırken manda sorunuyla ilgilenmek üzere bölge hakkında büyük bilgi birikimine sahip olan Hoover'i görevlendirmişti. Hoover, henüz Mayıs ayında Albay House'la yaptığı görüşmede Ermenistan meselesi hakkındaki çekincelerini ortaya koymaktaydı. Hoover, Rus Ermenistan'ın eski Rusya'dan bağımsızlık kazanan Ermenilerden oluştuğunu belirtmiş, aslında Doğu Anadolu'da 1.500.000 olan Ermeni nüfusunun 400.000'den fazlasının Türklerden korunmak için kaçtığını, 400.000 civarında Ermeni'nin de hala Türkiye'de bulunduğunu açıklamıştır. 150.000 kişilik yabancı karakollar olmadan kendini Türk ve Azerbaycanlı komşularından koruyamayacaktı. Hoover, ayrıca Ermenistan'ın, eski Türk-Ermeni bölgesinin tamamını (yani Vilayat-ı Şarkiye'yi) ve Kürdistan'ın bir bölümünü tarımsal amaçla kullanabilmek üzere sınırları kapsamına almadığı ve Gürcistan'dan Karadeniz'e bir çıkışı olmadığı takdirde kendi kendine yeterli olamayacağını da vurgulamıştır.⁴²²

Görüldüğü üzere Hoover, Ermenistan için Vilayat-ı Şarkiye'yi istemiş, Karadeniz'e çıkış olması açısından önerilen Trabzon limanı yerine Gürcistan vasıtasıyla Ermeni Devleti'ne bir çıkış yolu düşünmüştür. Bunun yanı sıra Hoover, Morgenthau ve Heck gibi ABD'nin Ermenistan üzerinde bir sorumluluk alması durumunda bölgedeki güvenliğinin sağlanması konusuna dikkatleri çekmiştir. Ona göre Ermenistan "Avrupa'nın fakir ülkesi" idi. ABD mandası büyük bir orduyu gerektirecek ve her yıl için milyonlarca dolar harcamaya neden olacaktı. Diğer taraftan Irak Orta Doğu'nun en verimli en zengin ülkesiydi. İngilizlere şu teklif sunulabilirdi: Eğer onlar Irak'ın kontrolünü ele almak istiyorlarsa Ermenistan'ı da almalıydılar. Buna karşılık eğer gerçekten ABD'nin Ermenistan'da bir sorumluluk almasını istiyorlarsa da ABD'nin aynı zamanda Irak'ın yönetimine katılmasına da izin verilerek diğer bölgelerin de refah seviyesinin yükseltilmesi sağlanmalı ve ABD bölgenin yönetimine ortak olmalıdır.⁴²³

Herbert Hoover, Wilson tarafından manda meselesiyle ilgili olarak görevlendirildikten hemen sonra sorunu yerinde incelemek üzere Ermenistan'a bir heyet gönderilmesini önce Albay House'a sonra da Wilson'a 27 Haziran 1919 tarihinde teklif

⁴²² Akgün, a.g.e, s. 58.

⁴²³ Sonyel, *Turco-Armenian İmbroglio...*, s. 124 vd.

etmiştir. Heyete Başkan olarak da General Harbord'un uygun olacağı teklifinde bulunmuştur.⁴²⁴ Hoover'in teklifi Wilson tarafından kabul edildi.

Harbord Heyeti'ne geçmeden önce Paris Barış Konferansı'nın aldığı kararlar "Ermenistan Fevkalade Komiseri" unvanıyla bölgeye gönderilen Amerikalı Miralay Haksel'in faaliyetlerinden bahsetmenin konumuz açısından faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Paris Barış Konferansı'nda 1919 senesi Temmuz ve Kasım aylarında Türkiye meselesi rafa kaldırdı. Bunun nedeni Müttefiklerin özellikle İngiltere'nin, Amerika'nın Anadolu ve Ermenistan meselesindeki kararını açıklamadan önce bu konuda adım atmak yönündeki çekinceleri idi. 1919'un yaz aylarında Kafkasya karışık bir ortam içerisindeydi. Ermeniler, Tatar ve Kürt saldırılarına maruz kalıyor ve yaklaşan kışa rağmen yüzlerce Ermeni gidecek yer bulamıyordu.⁴²⁵ Bunun yanında İngiltere'de oluşan savaş karşıtı hareket ve artan askeri harcamalar Kafkasya'daki İngiliz birliklerinin geri çekilmesi durumunu ortaya çıkarmıştı.⁴²⁶

Miralay Haskell'in görevlendirildiği tarihlerde Ermenistan'a yapılan Amerikan ve İngiliz yardımında bir artış gözlemlenmektedir. Bunda, daha önce sözünü ettiğimiz gibi bölgedeki Ermenilerin Tatar ve Kürt saldırılarına maruz kalmaları ve yaklaşan kış etkili olmuştur. "Alemdar" gazetesi Türkiye'den Kafkasya'ya göç eden Ermenilerin kış mevsimine kadar Anadolu'ya dönmeleri mümkün olmadığı için Amerika ve İngiliz hükümetlerinin, Ermenilerin iye ve iskanlarını sağlamak için garanti verdiklerini belirtmiştir.⁴²⁷ Bunun yanı sıra ABD Ermenistan'a her ay 500,000 ton un ithal etmeyi

⁴²⁴ Akgün, **a.g.e.**, s. 58; Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 47; Kasalak, **a.g.e.**, s. 85

⁴²⁵ Helmreich **a.g.e.**, s.98; Kırkpınar **a.g.e.**, s.95

⁴²⁶ Lloyd George Barış Konferansında 30 Ocak 1919'da yaptığı açıklamasıyla Orta Doğu'daki İngiliz askerlerinin terhisine başlanacağını duyurmuştur, bkz. Jaeschk **a.g.e.I.**, s.15.Lloyd George 1919 Kasım ayında İngiltere'nin Ermenistan'dan çekilişini ve doğacak boşluğun ABD tarafından doldurulması gerektiğini şu sözleriyle belirtmiştir: "... Ermenistan'ı bırakıp gittik. Çünkü masrafi azaltmaya mecburduk. Şüphesiz bütün dünyanın zabıta vazifesini göremeyiz. Vicdanen eminiz ki bu vazifeden hisselerine isabet eden ifa edecek başka devletler var. Bu sebepten dolayı Ermenistan'ı terk ettik." bkz. "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku" **Vakit**, 8 Teşrinisani 1335 no 725 s.1. General Harbord Ermenistan hakkında hazırladığı raporunda İngiliz geri çekilmesinin nedenlerini şu şekilde anlatıyordu: "1919 yazı ibtidalarında Trans-Kafkasyadan Paris'e birçok korkunç Ermeni kıtali haberleri geldi. Ermenistan'da kendi yerli halkından başka 300.000'e yakın mülteci vardı ki bunlar Türkiye 1914 sonbaharında harbe girdiği vakit Türkiye'den Rus ülkesine kaçanlar ile 1915'te sürülenler idi.Telgraflarda bilhassa şu tehlike belirtiliyordu ki mütarekeden beri Trans-Kafkasya yı işgal etmiş olan İngiltere Hükümeti İmparatorluğu'nun başka ülkelerinde askere ihtiyaç görüldüğünden ve askeri çabuk terhis etmek icap ettiğinden dolayı Kafkasya'daki İngiliz fırkasını geri çekmeye başlamıştır..." bkz. Kocahanoğlu **a.g.e.**, s.68

⁴²⁷ "Miralay Haskell", **Alemdar**, 8 Ağustos 1335, no: 1536, s. 2

kararlaştırmıştır.⁴²⁸ İngiltere ise Tiflis'teki temsilciliğinin aracılığıyla Ermenistan'a ziraat aleti tohumluk ve büyük baş hayvan göndermiştir.⁴²⁹

Amerika, Kızıl Haç vasıtasıyla Anadolu'daki Ermenilere de yardımda bulunmuştur. Buna bir örnek teşkil etmesi açısından Ermenilere yapılan mezalimi soruşturmak üzere ABD tarafından gönderilen "Outlook" gazetesi savaş muhabiri Gregory Viss, 29 Haziran 1919'da Bursa'ya ulaşmış ve şehirdeki Ermeni ve Rumların durumu hakkında bazı bilgiler toplamıştır. Gregory Viss, Ermenilerin durumların çok iyi olduğunu ve bölgede asayişin tam anlamıyla sağlandığını belirtmiştir. Viss, 6 Temmuz tarihinde İstanbul'a geri dönmüştür.⁴³⁰

Haskell'in çalışmaları doğrultusunda Ermenistan'da Nisan 1920 tarihi itibarıyla 80 yetimhane, 36 hastane kurulmuş ve yardım heyetleri tarafından 4000 yetim ve 390,000 mülteciye çeşitli yardımlarda bulunulmuştur.⁴³¹

Miralay Haskell 5 ve 18 Ağustos tarihlerinde konferansa sunduğu iki raporunda İngilizlerin Kafkasya'dan çekilmesinin 2,000,000 Ermeni için tehlike yaratacağını ve bu durumda Ermenistan'a askeri yardım gerekeceğini vurgulamıştır.⁴³² Haskell'in

⁴²⁸ "Ermenistan'a Erzak İthali", **Alemdar**, 25 Temmuz 1335, no: 1522, s. 2

⁴²⁹ "Ermenistan'a Muavenet", **Alemdar**, 8 Ağustos 1335, no: 1536, s. 2

⁴³⁰ **BOA, EUM. AYS, 16/40-2-3**. Bununla birlikte Amerikan Kızıl Haç örgütünün Bursa'da yaptığı işe yardımı sırasında Türklere Ermenilerin üç katı daha fazla yardımda bulunduğu halbuki asıl yardıma muhtaç olanların tehcir nedeniyle Ermeniler olduğu gerekçesiyle Ermeniler tarafından bazı şikayetler de söz konusu olmuştur, bkz. "Ermenilerin Şikayeti", **Alemdar**, 8 Ağustos 1335, no: 1536, s. 2

⁴³¹ "Ermenistan Ahvali", **Tasvir-i Efkar**, 13 Nisan 1336, no: 3024, s. 1

⁴³² Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 58 vd. Haskell'in raporları öncesinde Kafkasya'dan İngiliz birliklerinin çekilmesinin gündemde olduğu Haziran-Temmuz 1919 ayında Amerika ve İngiltere'nin Doğu Anadolu'daki ve Kafkasya'daki Ermenilere silah yardımında bulunduğu bilinmektedir. Nitekim 9 Haziran 1919'da Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Merzifon'a silah yüklü sekiz arabanın geldiği ve silahların Amerikan markası olduğu ve Ermenilere dağıtılmak amacıyla getirildiği belirtilmiş, Paris Konferansı'nda Rum ve Ermeni meselesinin tartışıldığı bir sırada bunların uygunsuz faaliyetlere girişmemeleri için ne gibi önlemlerin alınması gerektiği Dahiliye Nezareti'nden sorulmuştur, bkz. **BOA. DH. KMS. 54-2/65-2**. Bu doğrultuda Amasya Jandarma Taburu Kumandanlığı'nın yaptığı 24 Temmuz 1919 tarihli tahkikat neticesinde Amerika ve İngiltere'nin bölgeye cephane, tüfek ve küçük çapta iki top gönderdikleri, makineli tüfeklerin bizzat açık bir şekilde görüldüğü bildirilmiştir. Rapora göre Amerikalılar ve İngilizler açıktan açığa Ermeni ve Rumları himaye ettikleri bildirilmiştir, bkz. **BOA. DH. KMS. 54-2/65-4**. Ayrıca 19 Temmuz tarihinde Diyarbakır Valisi Faik Ahmet tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta da Mardin üzerinden Beşeri Kazası'na gelerek burada bir gece kaldıktan sonra Bayburt ve Van şehirlerine hareket eden iki Amerikalı subayın Ermenilerin durumları hakkında tahkikatta bulunduğu bildirilmiştir, bkz. **BOA. DH. KMS, 54-1/44-1, 2**. Mustafa Kemal Paşa, 19 Haziran'da Erzurum'a çektiği telgrafta, 13. Kolordu'dan aldığı bilgiye göre, Amerikalı Miss. Scoot adındaki bir kadının Diyarbakır'dan Silvan'a gelerek buradan Beşeri Kazası'na geçtiğini ve dolaştığı köylerde Ermeni nüfus miktarı hakkında araştırmalar yaptığını bildirmiştir, bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf...**, C.IV, s. 319 vd. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Harbiye Nezareti'ne çektiği 6 Haziran 1919 tarihli telgrafta, "Merzifon Amerikan Mektebi'ne getirilen eşya sandıklarının üzerinde Ottoman-American markalarının görüldüğünden, bunların herhalde silah olduğuna şüphe bırakmamıştır" demektedir, bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1953, S. 5, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, belge no: 101. Miralay Haskell 22 Ağustos'ta Ermenistan parlamentosunda yaptığı konuşmada

İngilizlerin Kafkasya'dan çekildiği bir sırada bu raporları konferansa sunması ABD'nin Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüste bulunmasına neden olmuştur. 16 Ağustos'ta Washington'dan Amiral Bristol'e çekilen telgrafta Osmanlı Hükümeti'nin uyarılması istenmiştir. Bristol bu talimat doğrultusunda, 22 Ağustos tarihinde İngiliz kuvvetlerinin çekildiği bir sırada Kafkasya'da herhangi bir katliamın meydana gelmemesi için acele önlemler alınmazsa 14 Prensipten Türkler adına uygulanmayacağını ve barış koşullarının tümüyle değiştirilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin dağılışına yol açılacağı uyarısını İsveç Sefareti aracılığıyla hükümete bildirmiştir.⁴³³ Türkler durumu denetleyeceklerini savunur, imparatorluğun herhangi bir bölgesi için egemenlik umar ve bu egemenliği de uygulayabilirlerse bu durum, hükümetin Müslümanlar tarafından yapılması muhtemel zulmü önleme gücüne sahip olduğunu gösterir bir kanıt olarak algılanacaktır.⁴³⁴

ABD'nin Amiral Bristol aracılığıyla hükümete ilettiği bu nota İtilaf çevrelerinde tedirginlik yaratmıştır. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Wilson'un notasını İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine de tebliğ ederek ABD'nin bu nota ile tek taraflı hareket etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Nitekim 25 Ağustos'ta Clemenceau, Wilson'un

konferansa sunduğu 5-18 Ağustos tarihli raporundan bahsederek, Cemiyet-i Akvam projesi ile birlikte Versay Antlaşması'nın Amerikan Senatosu'na onaylanmadan Ermenistan mandası hakkında konuşmanın ne Ermenistan'a ne de Amerika'ya hiçbir fayda getirmeyeceğini belirtmiş, bunun yerine günün meselesi olan İngiliz askerinin Kafkasya'dan çekilmesi ile ilgilenmenin daha faydalı olacağını vurgulamıştır. Miralay Haskell devamla, "Ben Paris'te bulunduğum sırada Ermenistan ahvaline pek o kadar vakıf değildim. Fakat vuku bulan teklifata, beyanata ve verilen muhtıralara mütali olunca Ermenistan için müzaheret-i askeriye'nin lüzumu olduğuna, Müttefiklerden birinin ya da diğerinin İngiliz askerinin yerine geçinceye kadar İngiliz askerinin Kafkasya'da kalması lazım geldiğine kanaat hasıl ettim. İstanbul'dayken İngiliz askerinin çekilmesini haber alır almaz konferansa derhal müracaat ettim. Paris'te bu mesele mevzubahis olunmaktadır. Ümit ederim ki, vuku bulan müracaatım kabul olunur ve İngiliz askeri Kafkasya'da kalır. Fakat şayet çekilecek olurlarsa bunların yerine büyük bir kuvvet tedarik edebiliriz" demiştir, bkz. "Miralay Haskell'in Ermeni Meclis-i Mebusanı'ndaki Nutku", **Tasvir-i Efkar**, 11 Eylül 1335, no: 2837, s. 2; "Ermeni Meclis-i Mebusanı'nda Miralay Haskell'in Beyanatı", **İkdam** 11 Eylül 1335, s. 2

⁴³³ Evans, **a.g.e.**, s. 186, Helmreich, **a.g.e.**, s. 112; Jaeschke, notanın verildiği tarih olarak 21 Ağustos'u işaret etmektedir, bkz. Jaeschke, **a.g.e.I.**, s. 59; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 174. "Tasvir-i Efkar" gazetesi nota hakkında yaptığı tahkikat ve aldığı istihbarat neticesinde söz konusu notanın son derece nazik bir dille kaleme alınmakla birlikte Başkan Wilson'un Ermeniler hakkında "kıtal" kelimesini kullanmadığı haberini vermektedir. Gazeteye göre notada, Anadolu'da başlayan karışıklıkların devamı halinde bunun Osmanlı Devleti için "siyah bir leke" oluşturmasından bahisle önü alınması tavsiye edilmektedir, bkz. **Tasvir-i Efkar**, 11 Eylül 1335, no: 2837, s. 1. Amiral Bristol muhtırasını 22 Ağustos'ta hükümete vermeden önce Ermenistan havalisinde inceleme amacıyla Bahriye Kolağası Dunn'ı bölgeye göndermiştir. Dunn, 26 Temmuz 1919'da incelemelerini tamamlamış bir halde İstanbul'a dönmüştür, bkz. "Heyet-i Tahkikiye'nin Avdeti", **İleri**, 27 Temmuz 1335, s. 3

⁴³⁴ Ahmet Emin, Amerika'nın notasının memnuniyetle karşılanması düşüncesindedir. Çünkü bu nota Amerika'nın, prensiplerin 12. maddesiyle bize vaat edilen şeylere hala sadık olduğunu açık bir şekilde göstermektedir, bkz. Ahmet Emin, "Amerika'nın Notası", **Vakit**, 12 Eylül 1335, no: 688, s. 1

hareketinden duyduğu şaşkınlığı konferansta dile getirmiş ve “Tek bir devlet Türkiye’ye barış koşulları dikte edemez” demiştir.⁴³⁵

Clemenceau’nun Paris’teki bu çıkışmasının aynı günü 25 Ağustos’ta Damat Ferit Paşa, Wilson’un notasına İsveç Sefareti aracılığıyla cevap vermiştir. Cevap notasında hükümetin öteden beri bütün anasının refah ve saadetini sağlamak için çalıştığı bildirilmiş, azınlıkların durumlarının perişan olduğunu göstermeye çalışmanın siyasi entrikadan başka bir şey olmadığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra hükümet, gerçeğin anlaşılması için ortak heyetler oluşturularak durumun yerinden incelenmesinden hiçbir çekince duymadığını ve Ermenilere karşı hiçbir taarruz vuku bulmadığını da notaya eklemiştir. Her şeyden önemlisi hükümet verdiği cevap notasında Osmanlı Devleti’nin sınırları haricindeki olaylardan sorumlu tutulamayacağını net bir dille ABD’ye bildirmiştir.⁴³⁶

Clemenceau, 25 Ağustos’ta Wilson’un notasından duyduğu rahatsızlığı dile getirirken Kafkasya’daki Ermenilerin durumundan da söz ederek yararlanabilecek Amerikan ve İngiliz birliklerinin bulunmadığını, Fransızların birlik göndermesine ise İngiltere’nin engel olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Balfour, bir kıyımı önlemek amacıyla asker gönderilmesi teşebbüsüne karşı İngiltere’nin hiçbir zaman karşı çıkmayacağı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Fransa asker göndermeyi kabul etmiş ve Clemenceau konferansa 12000 Fransız askeri gönderme sözünü vermiştir.⁴³⁷ Ancak 27 Ağustos tarihli toplantıda ABD delegesi Polk, asker gönderme işini, “Ermenistan’a yardım hikayesi Anadolu’ya bir çeşit ayak atmaktır” şeklinde yorumlayarak Balfour’a, niçin Fransa’ya Kafkasya’ya adım atma izninin verildiğini sormuştur. Balfour’un yanıtı

⁴³⁵ Evans, **a.g.e.**, s. 187; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 60

⁴³⁶ “Wilson Notasına Cevap Verildi”, **Vakit**, 11 Eylül 1335, no: 667, s. 1; “Bab-ı Âli Wilson’a Cevap Verdi”, **İfham**, 11 Eylül 1335, no: 40, s. 1; “Tasvir-i Efkâr” gazetesi hükümetin cevabi notasını detaylı bir şekilde vermeye çalışmıştır. Buna göre notada “ahvalin nezaket ve müşkilat-ı fevkaladesine rağmen” Osmanlı Devleti sınırları dahilinde hiçbir olayın meydana gelmediği, ancak asayişin daha iyi sağlanması amacıyla “kuvve-i askeriye ile jandarma kıtaatının tezyidi”ni istemiş, Anadolu’daki Müslüman ahali arasında mevcut bulunan galeyanın İzmir’de Yunan işgali sırasında meydana gelen faciadan kaynaklandığı ve bu galeyana son verilmek isteniyorsa Osmanlı Hükümeti’nin acilen konferansa davet edilmesi gerektiği bildirilmiştir, bkz. “Amerika Reisicumhuru Mr. Wilson’un Telgrafına Hükümetin Cevabı”, **Tasvir-i Efkâr**, 11 Eylül 1335, no: 2837, s. Ahmet Emin, Osmanlı hükümetinin verdiği notada dile getirilen bu istekleri çok gerçekçi bulup, “ciddi ve seri” surette nazar-ı dikkate alınması bilcümle alakadarların menafi-yi hakikiyesi nokta-yı nazarından” önemli olduğunu bildirmiştir. Ona göre notada devletin sınırları haricinde meydana gelen olaylardan sorumlu tutulamayacağını bildirilmesi “pek tabi bir hakikati” ifade etmektedir. Ahmet Emin Amerika ve Avrupa’nın şu noktaları göz önünde tutması düşüncesindedir.

⁴³⁷ Evans, **a.g.e.**, s. 187; Asker gönderilmesi hakkında Haskell’in 18 Ağustos tarihli raporu etkili olmuştur, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, 60.

ise İngiltere çekilecektir, Amerika da asker göndermeyeceğine göre başka çare kalmamıştır şeklinde olmuştur. ABD'nin Fransa'yı Kafkasya'ya sokmama niyetinde olduğu açıktır. Bu doğrultuda Eylül 1919'da Amerikan Senatosu'na Ermenistan'a Fransız birlikleriyle ya da onlardan bağımsız hareket edecek Amerikan birlikleri gönderilmesi için hükümete yetki verilmesini isteyen bir yasa tasarısı sunulmuştur.⁴³⁸ Ancak Senato Dışişleri Komitesi 3 Ekim tarihinde hazırladığı rapor doğrultusunda Ermenistan'a ABD askeri sevkıyatını uygun bulmamıştır ve bu karar İtilaf Devletleri tarafından ABD'nin Ermenistan üzerinde bir sorumluluk almaktan çekindiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴³⁹

Amiral Bristol de Amerikan'ın Kafkasya'ya askeri kuvvet göndermesine karşı çıkmıştır. Bristol 30 Eylül 1919'da İstanbul'dan Washington'a çektiği telgrafta şöyle demektedir:

“...Amerika, Kafkasya'ya birlikler gönderirse hem Türklerin hem de Kürtlerin husumetini çekeceğini dolayısıyla o zaman Türklerin İngilizlere yanaşacağını, İngilizler çok iyi bilmektedir. Bu nedenle Kafkasya'ya kuvvet göndermeye kesinlikle karşıyım. Şu akıldaki tutulmalıdır ki, biz bu ülkelerle hiç savaşmadık ve bugünkü durum Türkiye ile savaşta olan ülkeler tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla o ülkeler, yani İngiltere, Fransa ve İtalya barış imzalanıncaya kadar bu ülkede mütareke koşullarını uygulamalıdır. Kuvvet gönderirsek bu, Türkiye'ye savaş anlamına gelir ve dünyanın bu bölgesindeki etkimizi yitiririz. Ayrıca bu etki şimdiki barışın tek güvencesidir.”⁴⁴⁰

Bristol raporunda Türk kuvvetlerinin Kafkas sınırına yığıldıkları şeklindeki haberlerin İngiliz kaynaklı olduğu, Türkleri Ermeni aleyhtarı olaylarda ileri sürerek Anadolu'da oluşmaya başlayan Milliyetçi hareketi boğmaya çalıştığını, Doğu

⁴³⁸ Evans, **a.g.e.**, s. 265. Amerikan kamuoyunda ABD'nin Ermenistan'a asker göndermesi ve Ermenistan'ın ABD yardımına ihtiyacı olduğu şeklinde haberler yer almıştır. “The New York Times” gazetesi “Ermenistan'ın Tek Ümidi Amerika Birleşik Devletleri” başlığıyla verdiği haberde İngiliz birliklerinin geri çekildiği bir sırada geride kalan Ermenilerin “Türk ve Kürt kasapları tarafından doğranacağı” yazılmış, buna sadece ABD'nin engel olabileceğinin altı çizilmiştir. Ayrıca Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Sikhatissian'ın ABD'ye çağrıda bulunarak İtilaf Devletleri'nin bölgeye bir an evvel kuvvet göndermesi talebinde bulunduğu da gazetede dile getirilmiştir, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 50 vd.

⁴³⁹ Dışişleri Komitesi bu kararına gerekçe olarak ABD Başkanının savaş zamanı dışında askeri bir sevkıyata yetkisinin olmamasını göstermiştir. “The New York Times” gazetesi bu kararı, Amerikan Savunma Bakanlığı'nın hazırladığı rapora göre Ermenistan havalisinin asayiş için 150.000 kişilik kuvvete ihtiyaç duyulması Başkan Wilson'un meseleye çekimser yaklaşmasına neden olmuştur şeklinde yorumlamıştır, bkz. “Ermenistan'a 20000 Amerikalı Asker Sevki”, **Vakit**, 4 Teşrinievvel 1335, no: 690, s. 1

⁴⁴⁰ Duru, **a.g.e.**, s. 48.

Anadolu’da Ermenilere karşı olağan dışı bir kıskırtmanın gerçekleşmediğini de belirtmiştir.

Görüldüğü üzere bölgede bulunan ve olayların içinde yer alan Amerikalı yetkililer de ABD’nin Ermenistan meselesinde temkinli adımlar atmasından yanadır. Nitekim Harput Amerikan Koleji Müdürü Mr. Riggs,” “Associatet Press” muhabirine verdiği demeçte çok yakın bir geçmişe kadar Ermenistan’ın bağımsızlığı fikrine taraftar olduğunu, ancak uygulanamaz olduğu düşüncesiyle bu fikre karşı bir tavır takındığını belirtmiştir. Mr. Riggs’e göre bağımsız bir Ermenistan oluşturulursa çözümlenemeyecek bir ırk meselesi ortaya çıkacaktır. Türkler genelde nüfus bakımından çoğunlukta oldukları gibi, Ermeniler de intikam fikirlerine rahatlıkla kapılabilecek bir konumdadırlar.⁴⁴¹

ABD Ermenistan üzerinde idari bir sorumluluk almaktan çekinmekle birlikte Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kullanarak onların hamiliği vazifesini sürdürmüştür. Amiral Bristol Aralık 1919 tarihinde Mütareke Komisyonu Başkanı Fehreddin Bey’e iki muhtıra vermiştir.⁴⁴² İlk muhtırada Ermenistan’dan gelen haberlere bakılacak olursa “Azeriler Karabağ üzerinden yürüyerek, Türkiye Ermenistanı’nın bir kısmıyla mübadele etmeyi tekli etmek üzere Ermenistan Hükümeti’ne yanaşmak için Ermenistan’a Türk muhacirleri gönderilmiş olduğu bildirilmiştir. Azerilerin isteği üzerine anlaşmalı bir işgali görüşmek amacıyla, Oltu’ya gönderilen üç Ermeni memuru, bu Türk muhacirleri tarafından esir alınarak Erzurum’a gönderilmiştir. Bu kişiler, Heyet Başkanı Kazımof, Dr. Garcıyef ve Buyar Bey’dir. Bunların yanında otomobillerine de el konulan 5 Müslüman da esir edilmiştir.

İkinci muhtırada ise Osmanlı Devleti’nin, hiçbir unsurunun istisna edilmeden hepsine yardımda bulunmaktan mesul olduğu belirtilmiş, “Ermeniler ile Rumlar aleyhinde irtikap edilen cinayattan dolayı muzdarib olanlara muavenet, Hükümet-i Osmaniye’nin vazifesi ve vezaifinin birincisi” olduğu vurgulanmıştır.

Muhtırada ayrıca Kuva-yı Milliye’ye mensup bazı kişilerin “Kafkas hududunu tecavüz ile Ermenilere tasallut etmekte oldukları” da bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa

⁴⁴¹ “Müstakil Ermenistan”, **Vakit**, 15 Teşrinievvel 1335, no: 701, s. 1. Mr. Rggs, 23 Ekim 1919 tarihinde Patrik Zevan Efendi ile bir görüşme yaparak, ona Harput’taki Ermenilerin durumları hakkında bilgiler vermiştir, bkz. “Ermeni Âlemi”, **Alemdar**, 24 Teşrinievvel 1335, no: 2613, s. 1

⁴⁴² **BOA. DH. KMS, 50-3/13-6**. Dahiliye Nezareti tarafından Sadarete gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli yazıda Mütareke Komisyonu Başkanı Fahreddin Bey’in, Amiral Bristol’un muhtırasını Dahiliye Nezareti’ne ilettiği bildirilmiştir, bkz. **BOA. DH. KMS, 50-3/13-4**

ile Azerbaycan'da bulunan Enver Paşa'nın temas halinde olduğu, her ikisinin de Ermenilere karşı ortak tavır aldıkları da muhtıradan kaleme alınmıştır.⁴⁴³ Bu durumun anlaşılması üzerine Dahiliye Nezareti 11 Aralık 1919'da Trabzon ve Erzurum vilayetlerine çektiği iki telgrafta Osmanlı sınırlarından Kafkasya'ya geçerek Ermenilere herhangi bir saldırının yapıp yapılmadığı sorulmuş, varsa bunun önüne geçilmesi istenmekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki temasın niteliğinin öğrenilmesi dile getirilmiştir.⁴⁴⁴

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Erzurum'dan Harbiye Nezareti'ne çektiği 17 Aralık 1919 tarihli telgrafında, Oltu'dan hududumuz dahiline hiçbir Ermeni'nin gönderilmediğini Kuva-yı Milliye'ye mensup bazı kişilerin Kafkasya sınırını geçerek Ermenilere saldırılarda bulunmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan'da bulunan Enver Paşa ile temas halinde olmadığını belirtmekle birlikte, Enver'in Kafkasya'da bulunduğu dahi inanmadığını söylemiştir.⁴⁴⁵

Hükümet, Amiral Bristol'un muhtırasına 24 Aralık 1919'da cevap vermiştir.⁴⁴⁶ Muhtıradan, Karabağ bölgesinin bir kısmının Azerbaycan'a bırakılmasını amaçlayan bir anlaşmayı tesis etmeye elverişli bir hareketi kurmak için Ermenistan Cumhuriyeti'nin dışındaki topraklara Türk kışkırtıcıların gönderilmesiyle ilgili olarak yapılan soruşturma sonucunda böyle bir teşebbüsün hiçbir zaman düşünülmeyeceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa ile birlikte bulunduğu gerçeğin olmadığı muhtıradan kaleme alınmıştır. Buna kanıt olarak da Trabzon'daki Fransız temsilcisinin Enver Paşa'nı Türkistan'da olduğu şeklindeki raporu gösterilmiştir.

Muhtıradan hiçbir ayırım yapmaksızın Türkiye'deki halklara yapılan insani yardımdan dolayı ABD'ye teşekkür edilmekle birlikte aynı yardımın Yunan zulmüne uğrayan İzmir'deki Müslüman halkın durumunun iyileştirilmesi için gösterilmesinden

⁴⁴³ **BOA. DH. KMS, 50-3/13-2.** Amiral Bristol, Nisan 1919'da "Tasvir-i Efkar" gazetesine verdiği demeçte, Ermeni meselesinin Türk halkına sürdüğü lekenin silinmesi güç olduğunu belirtmiş, bunun üzerine muhabirin bu lekenin nasıl silinebileceği şeklindeki sorusuna ise "Evvel-be-evvel yapılacak şey, tehcir ve taktik emrini veren ekanim-i selase-i şeamet derdest edilmeli, ceza-yı sezaları verilmelidir" yanıtını vermiş ve Enver Paşa'nın bu civarda bulunduğu dair duyular aldıklarını söylemiştir, bkz. "Amiral Bristol ile Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 26 Nisan 1335, no: 2707, s. 1. Amiral Bristol'un beyanatı hakkında ayrıca bkz. "Silinmesi Güç bir Leke, Amiral Bristol'un Beyanatı", **Alemdar**, 27 Nisan 1335, no: 1429, s. 1

⁴⁴⁴ Erzurum vilayetine çekilen telgraf için bkz. **BOA. DH. KMS, 50-3/13-1**; Trabzon vilayetine çekilen telgraf için bkz. **BOA. DH. KMS. 50-3/13-3**

⁴⁴⁵ **BOA. HR. SYS. 2606/7-29,30.** Kazım Karabekir'in bu telgrafı Harbiye Nezareti tarafından Sadarete gönderilmiş, Sadrazam Ali Rıza Paşa ise 24 Aralık 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıyla vaziyeti bildirmiştir, bkz. **BOA. HR. SYS. 2606/7-33**

⁴⁴⁶ **BOA. HR. SYS, 2606/7-34**

duyulacak memnuniyet de vurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hiçbir ayırım gözetmeksizin ülkenin elverdiği kaynakları ölçüsünde tebaasının durumunu düzeltmek için elinden gelen gayreti gösterdiği belirtilmiş ve muhtıraya şu şekilde son verilmiştir:

“... Bab-ı Âli, Osmanlı Devleti'ne yöneltilen “tebaasına ve yardım götürmek isteyenlere kayıtsız kaldığı” ithamlarının büyük ölçüde karalama ve kötü niyet taşıdığını göz önünde bulundurursa Ekselans Amiral Bristol'e şükran duyacaktır.”

Hükümetin Amiral Bristol'un notasına verdiği cevabında, Kafkas sınırına Türkler tarafından yapıldığı iddia edilen tecavüzler kesin bir dille reddedilmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa'nın temas halinde olamayacakları çünkü Enver'in Türkistan'da olduğu Trabzon'daki Fransız temsilcisinin raporu dayanak alınarak ifade edilmiş, ve şimdiye kadar Amerikalılar tarafından yapılan insani yardımlar dolayısıyla ABD'ye karşı duyulan minnettarlık dile getirilmiştir.

Görüldüğü üzere ABD'nin, muhtıranın Osmanlı Hükümeti'ne verildiği tarihlerde Ermenistan üzerinde bir sorumluluk almayacağı kesinlik kazanmış olsa da Ermeni milletiyle arasında var olan tarihi bağlar nedeniyle bölgeye olan ilgisi devam etmiştir.

ABD'nin Ermenistan üzerinde idari bir sorumluluk alıp almayacağı kararı ise General Harbord'un raporu doğrultusunda verilecektir.

1.1.2.4.3.1.1. General Harbord Raporu

Başkan Wilson, konferansı 27 Haziran'da terk etmeden kısa bir süre evvel ve Ermeni meselesinin gündemde olduğu bir sırada 22 Haziran 1919'da Charles Evans Hughes, Henry Cabot Lodge, Charles W. Elliot gibi politikacıların imzasını taşıyan bir mektup almıştır. Mektupta, parti ve inanç farkı gözetmeksizin bütün Amerikan kamuoyunun Ermeni halkının refahı ile derinden ilgilendiği ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını arzuladıkları dile getiriliyordu. Barış Konferansı'nın Ermenistan'ın “can çekişmesini” durdurmak için gerekli önlemleri alacağını umut edilmekle birlikte, durumun şimdi çok daha aciliyet kazandığının ve barış yapılmasını beklemeksizin gerek Amerika'nın tek başına gerekse Müttefiklerin ortaklaşa Ermenilerin yardımına koşması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁴⁴⁷ Bu mektup Paris'te

⁴⁴⁷ Fahir Armaoğlu, “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı”, *Bellekten*, C.61, S. 232, Ankara, TTK Basımevi, 1997, s. 703.

bulunan Amerikan delegelerine de gönderilmiş ve bir görüş istenmiştir. 3 Temmuz 1919'da aralarında General Harbord, John Foster Dulles ve Wilson'un Paris'ten ayrılamadan önce manda meselesiyle ilgili görevlendirdiği Herbert Hoover'ın de bulunduğu sivil ve askeri uzmanlarca hazırlanan bir muhtıra ile bu mektuba cevap verilmiştir. Cevapta, Türkiye ve Suriye'de kalan Ermenilerin miktarının 2 milyon olduğu belirtilmiş ve bunun 750.000 kadarının Türkiye'den gelen mülteciler olduğu ve çoğunlukla Rusya Ermenistanı'nda buldukları vurgulanmıştır. Önerilen çözüm yolu bunların eski evlerine iade edilmesi ve Türklerin işgal ettikleri yerlerden çıkarılmasıdır. Yetkililerin aynı görüşte oldukları nokta, Ermenilere silah yardımı yapılırsa dahi bunların Türklerin ve Gürcülerin saldırılarına kendi başlarına engel olamayacaklarıdır. Ermenilere muhalif güçleri (Türk, Kürt, Gürcü, Tatar)kontrol altında tutmak için kuvvetli jandarma gücü gerekmektedir ki, Ermeniler böyle bir gücü bir araya getiremezler. Ermenileri yurtlarına döndürmek için 60,000 kişilik; güvenliğin sağlanması için de 30,000 kişilik bir güce ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Ermenistan'da mandater olacak devlet 300 milyon dolar gibi bir harcama yapacaktır:

“... Kısacası, sorun basit bir mülteciler sorunu değildir. Bu sebeple sorunların ve tedbirlerin yerinde tespiti için bölgede tarafsız uzmanlar tarafından derinlemesine bir incelemenin yapılması gerekir”⁴⁴⁸

Bu doğrultuda 5 Temmuz'da Hoover ve Dulles'in tavsiyeleri sonucunda Harbord'un 1 Ağustos 1919'da Başkan Wilson'un onayıyla bölgeye gönderilmesi kararı alınmıştır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ **Y.a.g.m.**, . 704; Paris'teki Amerikan delegeleri General Harbord'la bir görüşme yaparak Ermenistan meselesi hakkındaki görüşlerini almıştır. Bu görüşmede Harbord, Ermeni mültecileri meselesinin ayrı bir konu olduğunu, esas sorunun bunların eski yerlerine yerleştirilmesi ve yerlerini işgal edenlerin oralardan kovulmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir.

⁴⁴⁹ Akgün, **a.g.e.**, s. 63; Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 49. Seçil Akgün, Harbord'un görevlendirilmesi sırasında Başkan Wilson'un üzerinde, Hoover'in görüşlerinin yanı sıra Morgenthau'nun da etkili olduğunu belirtmektedir, bkz. Seçil Akgün, “Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası”, **Bellekten**, C. XLVIII, S. 189-192, Ankara, TTK Basımevi, 1985; Fahir Armaoğlu, Harbord'un Ermenistan'a gönderilmesinin Paris'teki Amerikan delegeleri tarafından Başkana teklif edildiğini ve Wilson'un da bunu Senato'nun onayı olmadan kabul ettiğini vurgulamaktadır. Ona göre General Harbord, Müttefikler tarafından gönderilmiştir ve bu nedenle Harbord raporun imzalı nüshasını Konferansa sunarken, imzasız nüshasını da ABD Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir. Armaoğlu, “... Eğer Amerikan Senatosu'nun bir kararı söz konusu olsaydı bunun tamamen aksi olurdu” demektedir, bkz. Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 707. Ahmet Emin anılarında General Harbord'un görevlendirilmesini şu şekilde vermektedir: “İngiltere'nin İstanbul'da kurulmasını bir aralık aklından geçirdiği bir hükümetin başkanlığını eski Amerikan Başkanı Herbert C. Hoover'e teklif ettiğini onun da Türkiye'nin durumu esaslı surette incelenmeden hiçbir şey söyleyemeyeceği şeklinde bir cevap verdiğinden, bunun üzerine General Harbord'un başkanlığında geniş bir heyet kurulduğundan daha önce bahsetmişim...” bkz.

General Harbord'a şu emir verilmişti: "Vakit geçirmeden, İstanbul, Batum, Ermenistan'ın çeşitli bölgelerine Rus Transkafkasyası'na ve Suriye'ye gitmek üzere yola çıkılacaktır. Bu bölgelerde Amerika'nın siyasi, askeri, coğrafi ve ekonomik açıdan araştırma yapıp rapor vermeniz istenmektedir".⁴⁵⁰

Harbord heyeti sivil ve asker 46 kişiden oluşmaktadır. Heyet başkanlığını Tümgeneral James G. Harbord yapmakla birlikte, ikinci başkan olarak Tuğgeneral Frank R. McCoy'un yanı sıra üst rütbeli kumandanlardan Tuğgeneral George V. Horn Moseley, Tabip Albay Henry Beuwkes gibi kişiler yer almaktaydı. Bunların yanı sıra heyette hukukçular, mühendisler, katipler, fotoğrafçı ve bir de Fransız Hükümeti'nin sağladığı aşçı bulunuyordu. Ermenice çevirmenleri Binbaşı Şekerjian ve Teğmen Kachodoruan'ın yanı sıra Türkçe çevirmeni olarak Robert Koleji Tarih Bölümü hocalarından Hüseyin Pektaş da heyette yer almıştır.⁴⁵¹

Heyet, "Martha Washington" vapuruyla 24 Ağustos'ta Brest limanından hareket etmiş ve 2 Eylül 1919'da Sarayburnu açıklarına varmıştır.⁴⁵² Heyeti Amerika Fevkalade Komiseri Rawndal, Yüzbaşı Garbnizland ve Amiral Bristol'un yaveri Nizdel karşılamıştır. Heyet İstanbul'da dört gün kalmıştır. Bu zaman zarfında heyet bazı veriler toplamaya çalışmış ve çeşitli cemaatlerin liderleriyle temasta bulunmuştur. Heyet Osmanlı Hükümeti'yle temasa geçmemiştir.⁴⁵³

Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1918-1922)**, C. 2, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, s. 41

⁴⁵⁰ Akgün, **a.g.e.** s. 65. General Harbord raporunun giriş kısmında konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer vermektedir: "... Amerika ile Ermenistan öteden beri zikrolduğu cihetle yeni teşekkül edecek hükümetin ve milletin Amerika mandası altına konulması imkanı tahakkuk edecek. Beni başkan'a tavsiye ettiler ki, seçeceğim yardımcı memurlar ile Yakın Şark'a gönderileyim ve oranın ahvalini tetkik ederek bir rapor tanzim edeyim, bu sayede belki bizim halkımızı, yani Amerikalılar bu ülkelerde ve bilhassa Ermenistan'da vazife ve mesuliyet kabul etmekle ne gibi neticelerle karşılaşacaklarını anlayabilsinler", bkz. Kocahanoğlu, **a.g.e.** s. 69. General Harbord vazifesi hakkında "New York Herald" muhabirine şu beyanatta bulunmuştur: "Heyet, Paris'ten ayrılmasından birkaç gün evvel Başkan Wilson tarafından teşkil edilmiştir. Heyet gezeceği havalini iktisadi, siyasi, ticari, mali vaziyetine ve anasının mevkiini tedkik edecektir. Heyetin Paris'e, Amerika'nın Ermenistan ahvaline tamamiyle vakıf olarak bir karar verebilmesini temin edebilecek vesak ile avdet edeceğini ümit ediyorum..." bkz. "Kafkasya'da Bir Amerika Heyeti", **Vakit**, 24 Ağustos 1335, no: 652, s. 1. Eğer Amerika, Ermenistan vekaletini kabul ederse General Harbord "Ermenistan Valisi" tayin edilecektir, "Şark İşleri", **İfham**, 24 Ağustos 1335, no: 25, s. 2

⁴⁵¹ Heyetin diğer üyeleri için bkz. Akgün, **a.g.e.** s. 66; Akgün, **a.g.m.** s. 97; Kocahanoğlu, **a.g.e.** 71.

⁴⁵² **Vakit**, 24 Ağustos 1335, s. 1; "General Harbord ile Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1335, no: 2833, s. 1; "İfham" gazetesi heyetin İstanbul'a geliş tarihini 3 Eylül olarak göstermektedir, bkz. "General Harbord Şehrimize Geldi", **İfham**, 4 Eylül 1335, no: 36, s. 1

⁴⁵³ Akgün, **a.g.e.** s. 70; Kocahanoğlu, **a.g.e.** s. 71 vd; General Harbord raporunda bu konuya temas etmiş ve hükümetle irtibata geçmediklerini belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da iki ülke arasındaki ilişkilerin kesik olması ve Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'daki etkinliğinin zaten azalmış olması gösterilmektedir. Ancak yine de heyet İsveç sefiri vasıtasıyla hükümete müracaat ederek resmi izin ve müsaade anlamında

Ancak basında yer alan haberlerde Harbord Heyeti'yle bazı hükümet ricalinin temasa geçtiği belirtilmiştir. “İleri” gazetesi Hariciye Müsteşarı İsmail Cenani Bey',n 4 Eylül'de Amerika Sefarethanesi'ne giderek General Harbord'a iade-i ziyarette bulunduğunu yazmıştır.⁴⁵⁴

Heyet İstanbul'da bulunduğu sırada şehrin sağlık durumuyla yakından ilgilenmiştir. 9 Eylül tarihinde Amerika Sefarethanesi'nden Vilayet-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne yapılan müracaatla General Harbord'un şehrin sağlık durumu hakkında bilgi almak istediği bildirilmiştir.⁴⁵⁵ Bu talep üzerine Vilayet-i Sıhhiye Müdürü Ekrem Bey 10 Eylül'de Amerika Sefarethanesi'ne giderek heyetle bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁶ Bu görüşmede İstanbul ve Anadolu'daki sağlık müesseseleri, doktorlar ve operatörlerin isimleri, hastanelerin kaç yataklı olduğu, savaştan önceki ölüm oranıyla savaş sırasındaki herhangi bir döneme ait ölüm oranı ve bunların nedenleri ve özellikle verem, frengi, lekeli humma gibi hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranlarını gösterir istatistikler Ekrem Bey'den talep edilmiş ve Ekrem Bey de bunlara dair belge ve istatistikleri en kısa zamanda toparlanarak heyete sunulacağını söylemiştir.

“Tasvir-i Efkar” gazetesi 3 Eylül'de Amerika Sefarethanesi'nde General Harbord'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. General Harbord bu görüşmede seyahatinin nedenini Wilson'un Paris'ten Amerika'ya dönmesinden sonra Yakın Doğu ile ilgili bir tahkikat yapılmasını istemesi olarak açıklamıştır. Muhabirin heyetin konferansla olan alakasını sorması üzerine, General, “Heyeti-i umumiyesi itibariyle yok. Fakat konferansın Amerika kısmıyla var” yanıtını vermiştir. General Harbord yapacağı tahkikatın yalnız Ermenistan'la sınırlı olmayacağını tüm Yakın Doğu'yu gezerek raporunu bu doğrultuda hazırlayacağını belirtmiştir. Görüşmenin sonunda Harbord, muhabirin Amerikan halkının Türkiye hakkındaki düşüncelerinin ne merkezde

bir kartvizit gönderilmesini talep etmiştir. Bristol 13 Eylül'de Washington'a gönderdiği raporda Harbord, Mc Coy ve kendisinin yaptıkları özel toplantı sonucunda hükümete resmi başvuruda bulunmama kararına vardıklarını belirtmiş, hükümet çevrelerinin heyete ilgisiz kaldığını ancak Ermeni, Rum ve yabancı basın heyetle ilgili haberlerinde heyetin göreviyle ilgili olarak Ermeni sorununa sık sık temas ettiklerini bildirmiştir. Bristol, raporunda Haskell ve Harbord'un bölgeye gelişlerinin ABD'nin Yakın Doğu'ya olan ilgisinin artması şeklinde yorumlandığının altını da çizmiştir, bkz. Duru, **a.g.e.**, s. 44

⁴⁵⁴ “General Harbord”, **İleri**, 5 Eylül 1335, no: 2, s. 1. Aynı gün Ermeni Patriki ile Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleri liderleri Amerikan Sefarethanesi'ne gelerek General Harbord'u ziyaret etmiştir, ayrıca bkz. Akgün, **a.g.e.**, 71.

⁴⁵⁵ “General Harbord Şehrin Sıhhat-ı Umumiyesini Öğrenmek İstiyor”, **İleri**, 10 Eylül 1335, s. 2

⁴⁵⁶ “Amerikalılar Türkiye'nin Sıhhatini Öğreniyorlar”, **İleri**, 11 Eylül 1335, s. 2

olduğunu sorması üzerine, Amerika kamuoyunun Türklerin, Amerika'ya besledikleri sevgi ve hürmetten haberdar olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁷

Harbord İstanbul'dan ayrılmadan önce heyeti iki kısma bölmüştür. Heyetin bir kısmı bir Amerikan torpidosu ile Batum'a gidecek, oradan Tiflis, Bakü ve Erivan'a geçecektir. 32 kişilik diğer heyet de trenle yola çıkıp Doğu Anadolu'da Malatya, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Erzincan, Hasankale, Muş ve Kars'a uğradıktan sonra Nahçıvan ve Tiflis'e geçecektir.⁴⁵⁸

İstanbul'da kalan heyet kendi içinde dört kısma ayrılmıştır. Her birinin birer başkanı ve katibi bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Bunlardan biri Yargıç Yarbay Jasper Y. Brinton'un başkanlığında olup adliye, Şura-yı Devlet, maarif işleriyle meşgul olacaktır. İkinci kısım Levazım Yüzbaşısı Stanley K. Hornbeck'in başkanlığında Kanun-i Esasi, Meclis-i Mebusan ve Meşrutiyet'ten sonraki siyasi olaylarla ilgilenecektir. Yüzbaşı Hale'in başkanlığı altındaki üçüncü kısım ise sağlık işleriyle ilgili çalışmalarda bulunacaktır. Ahmet Emin'in yakın dostu ve Wisconsin Üniversitesi profesörlerinden ve "Amerika Barış Görüşmeleri Komisyonu Mali Danışmanı" W. W. Cumberland'ın başkanlığındaki dördüncü kısım ise iktisadi işlerle meşgul olacaktır.⁴⁶⁰

Harbord'un başında bulunduğu heyet 7 Eylül'de Haydarpaşa İstasyonundan hareket ederek seyahatine başlamıştır. İstanbul'da kalan grup ise çalışmalarını tamamladıktan sonra 14 Eylül'de deniz yoluyla Batum'a hareket etmiştir.⁴⁶¹

Heyet ilk olarak İzmit'e ulaşmış ve burada üç yüz kişilik bir Ermeni grubu tarafından karşılanmıştır. Grubun başında Ermeni Gregor Patriği bulunmaktadır. Bu Ermeni grubu heyete 1915 tehciri hakkında bilgiler vermiş ve göç edenlerden çok azının yurtların geri dönebildiklerini söylemiştir.⁴⁶² Heyet İzmit'ten sonra yoluna devam ederek 9 Eylül'de Konya'ya ulaşmıştır. Daha sonra Toros Dağları'na ulaşan heyet Adana'ya varmış, burada 2 gün kaldıktan sonra Halep'e geçmiştir. Halep'ten sonra Mardin hareket edilmiş, Mardin'de de 1 gün kalındıktan sonra heyet, hükümet

⁴⁵⁷ **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1335, s. 1

⁴⁵⁸ "General Harbord Heyeti", **İfham**, 5 Eylül 1335, no: 37, s. 2. General Harbord heyeti ikiye ayırmasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "... Hükümet, maliye, ticaret ve sanat gibi tetkik edeceğimiz malumatın başlıca menbaı İstanbul ile Tiflis idi. Bunun için heyeti ikiye böldüm...", bkz. Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁵⁹ "Harbord Heyeti Şehrimizde Yapılan Tedkikat", **Vakit**, 15 Eylül 1335, no: 671, s. 1; "General Harbord Heyeti", **Vakit**, 14 Eylül 1335, no: 670, s. 2

⁴⁶⁰ Yalman, **a.g.e.**, s. 41

⁴⁶¹ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 74; Haluk Selvi, **Milli Mücadelede Erzurum 1918-1923**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 212.

⁴⁶² Kocahanoğlu, **a.g.e.** s. 75.

konağında Vali ve Mutasarrıf tarafından karşılanmıştır.⁴⁶³ 13 Eylül'de Mardin'den ayrılan heyet Malatya'ya geçmiştir. Heyet 18 Eylül'de Malatya'dan ayrılmış ve 20 Eylül'de öğle vakti Sivas'a ulaşmıştır.⁴⁶⁴ Harbord ve heyeti Sivas'ta başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin diğer liderleriyle temasta bulunmuştur. Ancak biz bu görüşmeleri ileride daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz için burada söz etmeyi uygun bulmuyoruz.

Heyet 22 Eylül'de Sivas'tan ayrılarak Erzurum'a doğru yola çıkmış 25 Eylül'de Erzurum'a varmıştır.⁴⁶⁵ Heyet burada Kazım Karabekir tarafından karşılanmıştır. Heyet 29 Eylül'de Kars'a varmıştır. Eylül'de Erivan'a giden heyet burada Miralay Haskell'le aynı karargâhı paylaşmıştır.⁴⁶⁶

Heyet Erivan'da bulunduğu sırada 30 Eylül'de Ermeni Cumhuriyeti Başkanı Dr. Katissian ile görüşmüştür. Katissian, Amerika, Ermenistan idaresine karar verinceye kadar Türk veya Tatar saldırılarına karşı güvenliği sağlamak amacıyla ABD'de yaşamakta olan Ermenilerden oluşan bir ordunun kurulmasını istemiştir. Harbord, Katissian'ın bu isteğine "Türkiye'den geçip geldiğimiz halde bu yönde bir hareket görmedik" şeklinde karşılık vermiştir. Harbord raporunda Katissian ile yaptığı görüşmeden bahsederken:

"Şimdiki halde bu yeni Ermeni Hükümeti'nin karşılaştığı en büyük mesele şimdi Ermeni Cumhuriyeti ülkesinde bulunan muhacir ve mülteci Ermenilerin bir çeşit kontrol veya manda altında olarak tekrar yurtlarına götürülüp yerleştirilmesidir... Dr.

⁴⁶³ Heyet Mardin'de 5. Fırka Kumandanı Yarbay Kenan Bey'le de temas etmiştir. Kenan Bey Malatya bölgesindeki karışık durum hakkında heyete bilgiler vermiş, yabancı kışkırtması sonucunda Kürtlerin ayaklanarak Kürdistan teşkili hususunda faaliyette bulduklarını belirtmiştir. Kenan Bey Kürt asıllı olan Malatya Mutasarrıfı'nın dağa çıktığını ve Kürtleri ayaklandırmaya çalışan Binbaşı Noel'in de mutasarrıfla beraber olduğunu heyetle olan görüşmesinde dile getirmiştir, bkz. Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 87. Seçil Akgün, Yarbay Kenan Bey'in adını "Yarbay Kani Bey" olarak vermiştir, bkz. Akgün, **a.g.e.**, s. 108.

⁴⁶⁴ Heyetin takip ettiği güzergah hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 76-91; Akgün, **a.g.e.**, s. 108; Tasvir-i Efkâr heyetin Anadolu'daki seyahati sırasında takip ettiği güzergahı şu şekilde vermektedir: "Heyet... 7 Eylül'de Haydarpaşa'dan Anadolu'ya hareket etmiştir. Konya'da birkaç saat, Adana'da iki gün, Halep'te birkaç saat, Mardin'de bir gün, Diyarbakır'da birkaç saat kaldığı gibi lüzumu tavakkuf etmek suretiyle Ergani, Harput, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Hasankale, Sarıkamış, Kargı, Kağızman, Aras, Ecmiyazın, Erivan, Tiflis ve Bakü'yü ziyaret etmiştir. Heyetin bir kısmı Sivas'tan, Samsun ve Trabzon'a gittiği gibi Ulukışla'da da bir süre tavakkuf etmiştir. En son ziyaret edilen şehir Batum'dur.", bkz. "Harbor Heyeti Erkanıyla Mülakatımız", **Tasvir-i Efkâr**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2869, s. 1-2.

⁴⁶⁵ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 99 vd; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. 2, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s. 674. "General Harbord Erzurum'dayken", **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8150, s. 3; "General Harbord Erzurum'da", **Vakit**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 698, s. 1

⁴⁶⁶ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 405.

Katissisan'la gerçekleşen görüşmemizin hemen hepsi bu noktadan başlıyor ve bu noktada bitiyor” demiştir.⁴⁶⁷

Erivan'daki incelemelerinden sonra heyet Tiflis'e geçmiştir. Buradaki temaslardan sonra 6 Ekim 1919'da Batum'a doğru yola çıkılarak Batum'a varılmıştır. Burada bir gün kalan heyet kara yoluyla geldiği Kafkasya'yı deniz yoluyla terk etmiştir. Batum limanından Martha Washington vapuruyla 10 Ekim'de Karadeniz'e açılan Harbord heyeti beraberinde Miralay Haskell de olduğu halde 11 Ekim'de İstanbul'a ulaşmıştır.⁴⁶⁸ Heyetin seyahati yaklaşık olarak 35 gün sürmüştür. İstanbul'da başlayan seyahat Batum'da noktalanmış ve 1300 mil yol katedilmiştir.⁴⁶⁹

Harbord gezisi sonrasında Kafkasya'daki genel durum hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Türk İmparatorluğu'nun Şark hududu ne ırk, ne din cihetinden bir sınır teşkil etmiyor. Kısa ömürlü Ermeni Cumhuriyeti Rus topraklarındadır, Türkiye arazisinde değil...

Mavera-yı Kafkas ülkesinde siyasi durumun en göze çarpan tarafı ırklar arasındaki şiddetli anlaşmazlıktır ki, aralarında kavga ve kan yapmaya hazır ve daima hepsini birbirinden ayırmaya çalışıyor, eğer harici kuvvetle önüne geçilmezse iktisadi çöküntüye sebep olacak ve ülkenin muhtelif kısımlarının iptidai devirlerdeki gibi ayrılık ve anarsı içinde bırakacak...

Gürcüler Ermenilerden nefret ediyor... Ermenistan'ın içinde bulunan Azerbaycanlılar ve Kürtler ise nerede olursa olsun Ermenilere öteden beri düşmanlık besliyor, mümkün oldukça kanlarını döküyor ve intikam almaya bakıyor...”⁴⁷⁰

İstanbul basını heyetin incelemelerine yer vererek, heyetin, Müslümanların Hıristiyanlar hakkında hiçbir kötü his beslemediği, Anadolu'nun doğusunda şimdiye kadar hiç görülmemiş bir asayişin mevcut olduğu, Erzurum ve Erzincan tarafları istisna

⁴⁶⁷ **Y.a.g.e.**, s. 107. Harbord heyeti Kafkas hükümetlerine yöneltilmek üzere yanlarında 1042 sorudan oluşan bir soru cetveli bulundurmaktaydı. Ermenistan'a yönelik sorular şu maddelerden oluşmaktaydı: 1) Hükümet ve heyet-i icraiye, 2) nüfusun miktarı, 3)Askeri meseleler, 4) Nakliyat olanakları, 5)İklim, ziraat, besicilik ve doğal kaynaklar, 6) Resmi kurumlar, 7)Ticaret, maliye, iktisat, 8)Sağlık koşulları, 9)Coğrafi ve jeolojik yapı, 10)Siyasi meseleler, bkz. “General Harbord”, **Alemdar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2602, s. 1

⁴⁶⁸ “General Harbord ve Miralay Haskell'in Muvasalatı”, **Tasvir-i Efkar**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 2868, s. 1; “General Harbord Heyeti Dün Şehrimize Avdet Etti”, **Vakit**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 698, s. 1; “General Anadolu'daki Tedkikatından Avdet Etti, Haskell de Birlikte Gelmiştir”, **İfham**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 72, s. 1. Gazete heyetin gelişini 13 Ekim olarak vermektedir. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 70.

⁴⁶⁹ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁷⁰ **Y.a.g.e.**, s. 119 vd.

olmak üzere her tarafta refah halinin gözlemlendiği kanaatine ulaştığını yazmıştır. İktisadi koşullar açısından ise Amerika'nın sadece Türkiye ve Ermenistan'a değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Gürcistan'a da yardımda bulunması gerektiği sonucuna varıldığı belirtilmiştir. "Vakit" gazetesi, heyet üyelerinden olup "Amerikan Basın Birliği Cemiyeti" muhabirlerinden Mr. Heyt ile bir görüşme gerçekleştirerek tahkikat hakkında okuyucularına bilgiler vermeye çalışmıştır. Mr. Heyt bütün Anadolu ve Memalik-i Osmaniye'nin acınacak halde olduğunu gezilen dört şehirden üçünün mutlaka harap bir halde olduğunu, Erzurum'un Antik Çağ'ın İtalya'sındaki Pompei kenti kadar harap bir görüntü içinde bulunduğunu, ancak sadece Mardin'in diğerlerine oranla daha iyi koşullara sahip olduğunu vurgulamıştır. Heyt, bununla birlikte halkın kendilerine çok samimi davrandığını ve her yerde çok iyi karşılandıklarını belirtmiştir. Asayişsizlik konusunda da izlenimlerini aktaran Heyt, "...asayişsizlik hakkında söylenen bütün şeyler yalan. Memleket gayet durgun ve yalnız sulh istiyor. O kadar ki, gece çadır altında yattık. Hiçbir taarruza uğramadık..." demiştir.⁴⁷¹

"Tasvir-i Efkar" heyetin 16 Ekim'de İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e gideceğini burada da incelemelerde bulduktan sonra Malta ve Marsilya yoluyla Paris'e varacağını yazmıştır.⁴⁷² 13 Ekim tarihli "Vakit" ise heyet üyelerinden General Mc Coy'un Haydarpaşa'dan trenle 12 Ekim'de İzmir'e hareket ettiğini yazmıştır.⁴⁷³ Ancak İzmir'e giden heyet üyesi Mc Coy değil, General Moseley'dir. General Harbord İzmir'deki tahkikatın bir an evvel neticelendirilmesi için 12 Ekim gecesi General Moseley'i torpido ile İzmir'e göndermiştir.⁴⁷⁴ "Tasvir-i Efkar" verdiği haberde heyetin 16 Ekim Perşembe günü İstanbul'dan ayrılacağı ihtimalken, General Harbord'un isteği doğrultusunda heyetin 15 Ekim akşamı İstanbul'dan ayrılacağı ve İzmir'e uğrayarak oradaki incelemelerde bulunan Moseley'i alarak Paris'e gideceğini yazmıştır.⁴⁷⁵ "Vakit" gazetesi de bu haberi doğrular şekilde General Harbord ve Mc Coy'un heyetle birlikte

⁴⁷¹ "Bir Amerikalının Anadolu'daki Müşahedatı", **Vakit**, 14 Teşrinievvel 1335, no: 700, s. 2. Tasvir-i Efkar, heyetin İstanbul'a dönmesinden hemen bir gün sonra Harbord heyeti üyeleriyle gerçekleştirdiği görüşmede Heyetin Anadolu ve Kafkasya civarında siyasi, askeri, iktisadi, içtimai, ırkî ve ticari durumu hakkında geniş çapta incelemelerde bulunduğunu belirtmiş ve heyetin Ergani madenlerinde yaptığı incelemelere değinmiştir. Heyet içinde yer alan maden mühendisleri madenin genişliği, üretim olanakları, rezervi ve nakliyat imkanları ile üretimde kullanılacak odun ve kömürün miktarı hakkında çalışmalar yapmışlardır, bkz. "Harbord Heyeti Erkaniyla Mülakatımız", **Tasvir-i Efkar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2869, s. 2

⁴⁷² **Tasvir-i Efkar**, 13 Teşrinievvel 1335, s. 2

⁴⁷³ "General Harbord İzmir'e Gidiyor", **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 699, s. 2

⁴⁷⁴ "General Moseley İzmir'de", **Tasvir-i Efkar**, 14 Teşrinievvel 1335, no: 2870, s. 1

⁴⁷⁵ "Harbord Heyeti Bugün Gidiyor", **Tasvir-i Efkar**, 15 Teşrinievvel 1335, no: 2871, s. 1

İstanbul'u 15 Ekim'de terk edecekleri haberini vermiş ve İzmir'e uğrayarak General Moseley'i de aldıktan sonra Paris'e gideceklerini belirtmiştir.⁴⁷⁶

Heyetler Martha Washington vapuruyla 15 Ekim'de İstanbul'dan ayrılmış, İzmir'de General Moseley'i alarak Paris'e 24 Ekim tarihinde ulaşmıştır. Heyet, raporunu vapur 23 Ekim'de Marsilya limanına yanaşmadan önce tamamlamıştır. General Harbord Paris'teki Amerikan heyeti başkanı Polk'la toplam on bir görüşme yaparak rapor hakkında detaylı bilgi vermiştir. Heyet üyeleri raporun Wilson'a sunulmasından önce bir açıklama yapmaktan kaçınınsalar da basında yer alan haberlerde heyet üyeleri arasında fikir ayrılıkları olduğu yazılmıştır.⁴⁷⁷ Heyette bulunan sivil üyeler ABD'nin bir sorumluluk almasından yana görüş belirtirken, asker üyeler bu düşüncenin karşısında yer almışlardır. Asker üyelere göre bu görevin icrası için büyük kuvvete ihtiyaç olacaktır. Bu kuvvet tahminin 4 milyon civarındadır. Komisyonda bulunan sivil üyeler ise Amerika'nın mandayı kabul etmesinin Amerikan dış ticareti açısından çok faydalı olacağı ve aynı zamanda demokrasi idaresinin genişletilmesi bakımından ABD'ye büyük bir fırsat vereceği kanaatindedirler.

Bununla birlikte basında gözlemlenen bir diğer durum ise heyetin, Ermenistan'da manda kabulü aleyhinde olduğudur.⁴⁷⁸ Genel izlenim, Harbord'un raporun detayları hakkında bilgi vermektan kaçınmakla birlikte, heyet üyelerinden alınan bilgilere bakılacak olursa raporda Ermenistan'da idari bir sorumluluktan kaçınıldığı yönünde görüş belirtildiği şeklindedir.

Harbord'un hazırladığı rapor 16 Ekim 1919 tarihini taşımakla birlikte 44 sayfadan ibarettir.⁴⁷⁹ Rapor Başkan Wilson'a sunulduktan yaklaşık 6 ay sonra Amerikan Senatosu'na gönderilmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ "Harbord Heyeti Bugün Yola Çıkıyor", **Vakit**, 15 Teşrinievvel 1335, no: 701, s. 1

⁴⁷⁷ "Harbord Heyeti Paris'te", **Peyam**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 326, s. 1; "Manda Meselesi", **Tasvir-i Efkar**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 2883, s. 1; "Manda Meselesi", **Tasvir-i Efkar**, 28 Teşrinievvel 1335, no: 2884, s. 1; "Harbord ve Türkiye'de Amerika Mandası", **Alemdar**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 2616, s. 2; "Harbord Heyeti'nin Paris'e Muvasalatı", **Vakit**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 712, s. 1

⁴⁷⁸ "Türkiye ve Ermenistan Meselesi", **Peyam**, 28 Teşrinievvel 1335, no: 327, s. 1; "Harbord Ermenistan'da Manda İstemiyor", **Vakit**, 28 Teşrinievvel 1335, no: 714, . 1. "Tasvir-i Efkar" gazetesi New York Times'tan aktardığı haberde mandanın ABD tarafından kabulü için öncelikle askere ihtiyaç olduğu, henüz bilinmeyen bir süre için 50,000 kişilik bir orduya gereksinim duyulduğu belirtilerek eğer hakikat bu yönde ise Amerika'nın mandayı kabul edeceğine ihtimal verilmediğini vurgulamıştır, bkz. "Amerika ve Ermenistan", **Tasvir-i Efkar**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 2881, s. 1. "İkdam" gazetesi ise verdiği haberde Harbord'un raporunda Amerika'nın Şark'ta vekalet kabulünün aleyhinde olduğu ancak, bu haberin tezkip edilerek Ermenistan vekaletinin Amerika tarafından yerine getirileceğini bildirmiştir., bkz. "Kafkasya Hakkında", **İkdam**, 30 Teşrinisani 1335, no: 819, s. 1

⁴⁷⁹ **Akgün**, a.g.e, s. 133, Selvi, **a.g.e**, s. 217.

Heyet tüm Türk toprakları üzerinde, eğer kurulacak olursa, tek bir manda tavsiye etmektedir. İstanbul meselesine değinen heyet Cemiyet-i Akvam'ı bu konuyla ilgilenmeye davet etmektedir. Türkiye'nin Avrupa yakası ya manda idaresi altına alınmalı ya uluslar arası statüye sahip olmalı veyahut da büyük devletlerce bağımsızlığı garantilenen özerk bir duruma getirilmelidir. Manda lehinde karar verildiği takdirde bunun Başarılı olabilmesi için; mandayı kuran kuvvet Türkiye'nin mali ve diplomatik faaliyetleri üzerinde tam bir kontrol tesis etmeli, diğer kuvvetler bu kontrolün mutlak olacağı konusunda garanti vermeli ve Türkler Avrupa'dan çıkarılmalıdır.⁴⁸¹ Raporunda Türklerin Kurutuluş Savaşı'nda ağırlıklı Anadolu'da örgütlendikleri belirtilerek Türklerin Avrupa'dan çıkarılması için en uygun ortamda bulunduğu dile getirilmektedir. Raporun metin kısmında şu noktalara temas edilmiştir:

“Türk devletinin dış münasebetlerinin tam kontrolü; hiçbir elçi, bakan veya diplomat Türkiye'ye girmeyecek, Türkiye dışarıya elçi, bakan ve diplomat gönderemeyecek...

Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'ne son verilecek, yani Türk maliye mekanizmasının yabancılar tarafından kontrolüne son verilecektir.. İmparatorluğun bütün dış borçları birleştirilecek ve bunlara kaynak bulunacaktır.

Türk İmparatorluğu'ndan toprak alan memleketler yani Suriye ve Mezopotamya kağıt para, dış borçlar ve tazminat bakımından hisselerine düşeni ödeyecekler...

Bu hususların bazılarında anlaşmaya varmak güç olabilir. Birçok devlet Osmanlı Devleti'nde mali kontrole sahiptir ve bunu kolay elden çıkarmak istemeyebilirler. Fakat Amerika mali politikasının yabancı sermayeler tarafından kontrolüne müsaade edemez. Osmanlı borçlarının paylaşımı itirazlara yol açabilir, fakat bu yapılmalıdır. Aksi takdirde Amerikan idaresi güç durumunda kalacaktır.”

⁴⁸⁰ “Türkiye’de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası ve General James G. Harbord’un Gizli Raporu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. V, S. 33, Haziran 1970, s. 10; Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 97. Seçil Akgün, Wilson’un Milli Mücadele’nin gidişatını izlemek için bir süre bekledikten sonra raporu 24 Nisan 1920’de TBMM’ni açılmasından bir gün sonra Amerikan Senatosu’na gönderdiğini belirtmektedir, bkz. Akgün, **a.g.m.** s. 97. “Tasvir-i Efkar” Amerikan basınından aktardığı haberinde General Harbord’un Ermenistan meselesi hakkında verdiği raporda Amerika’nın manda kabul edip etmemesi için fikrini açıklamayarak sadece leh ve aleyhteki nedenleri sıraladığını belirtmiştir, bkz. “Ermenistan Meselesi General Harbord’un Raporu”, **Tasvir-i Efkar**, 8 Nisan 1336, no: 3019, s. 1. Aynı gazete 12 Nisan tarihli haberinde, raporda Ermenistan mandasının kabulüyle ilgili insani sebeplerin ön plana çıkarıldığını ancak mandanın kabul edilmesi durumunda ABD’nin Monroe Doktrini’ni zaafa uğratacağını vurgulamıştır, bkz. “Harbord Raporu”, **Tasvir-i Efkar**, 12 Nisan 1336, no: 3023, s. 1

⁴⁸¹ **Türkiye’de Kurulmak İstenen...**, s. 12.

Görüldüğü üzere ABD dış borcu olan ve mali açıdan yabancı kontrolü altında bulunan bir devlet üzerinde sorumluluk almaktan çekinmektedir.

Raporda, heyetin ABD'nin mandayı kabul etmesi için tavsiyede bulunmasının vazifesi olamadığı, ancak böyle bir tavsiyede bulunulacaksa bunun olumlu ve olumsuz sebeplerini vermenin heyetin görevi olduğu belirtilmiştir.

Olumlu nedenler:

1-Milletler Cemiyeti'nin kurucularından olan Amerika mandater ülke olmanın sorumluluk ve mecburiyetini kabul etmek durumundadır.

2-Tarihin başlangıcından beri dünyanın kavşak noktası olan bu bölge savaş tohumlarının atıldığı yöredir.

3-Orta Doğu çağımızın en büyük atılım olanağını temsil etmektedir. Böyle bir görev için Amerika en uygun ülkedir. Maddi gelişimin yanı sıra halkın gelişimini de sağlayan politikamız Küba, Porto Riko, Filipinler ve Havai örnekleriyle de kanıtlanmıştır.

4-Söz konusu bütün memleketler Amerika'yı seçmektedirler.

5-Amerika zaten Türkiye ve Kafkasya'nın açlıktan kırılan halkı için milyonlar harcamaktadır. Bu yardımı kontrollü bir şekilde yürüttüğü takdirde çok daha iyi olanaklar sağlayabilirler bu bölgede mandater devlet kim olursa olsun bizden yine bu sorumlulukları yerine getirmemiz istenecektir. Ve büyük olasılıkla maddi gelişimin sermayesi de tarafımızdan sağlanacaktır.

6-Amerika, Ermenilerin tek ümididir. Bunlar ikinci bir devlet olarak İngiltere'yi de düşünmektedirler. Fakat İngiltere'nin Ermeni çıkarlarını Müslüman kamuoyunun tepkisi karşısında feda edeceklerine inanmaktadırlar. Çünkü İngiltere topraklarında milyonlarca Müslüman yaşamaktadır. Bazı Ermeniler ise İngiltere'nin emperyalizminden ve gittikleri yere yerleşmelerinden korkmaktadır. Amerika yalnız bölgedeki milletlerin değil büyük güçlerin de birinci tercihidir. Amerikan kuvveti kafidir, geçmişî temizdir.

7-Manda altındaki memleket 5 seneyi geçmeyecek bir başlangıç döneminden sonra kendi mali sorumluluklarını yükleneyecektir. Tren yolları yapımı, sermayemize yeni olanaklar sağlayacaktır. Sadece manda bölgesinde değil Rusya ve Romanya ile ticaret imkan sağlayacaktır.

9-Manda idaresi mutlaka Ermeni ve öteki Hıristiyan unsurların katliamını durduracak ve Türklere, Kürtlere, Yunanlılara ve geri kalan halklara adalet getirecektir.

10-Bu hareket ABD'nin dışarıdaki kuvvetini ve prestijini arttıracaktır.

11-Amerika bu bölgede sorumluluk yüklenmezse Türklerin ağza alınmayacak kötü yönetimi sürdürmelerine neden olacak uluslar arası kıskançlılar türeyecektir.

Olumsuz nedenler:

1-Amerika, daha önemli ve yakın dış sorunlarla karşı karşıyadır. Aynı zamanda savaş sırasında ortaya çıkan iç sorunları d çözmek zorundadır.

2-Bu bölge asırlardan beri militarizm ve emperyalizmin mücadele alanı olduğu için yayılma eğiliminde olan devletler bu bölgenin kontrolü için mücadele edeceklerdir. Bu bölgede bir sorumluluk almak bizim Monroe Doktrini'ni çiğnememize ve Rusya ile karşı karşıya kalmamıza neden olacaktır. Bu bölgede manda sahibi olmak Amerika'yı eski dünyanın siyasetine karıştıracak ve bizi geleneksel politikamızdan uzaklaştıracaktır.

4-Amerika bu bölgenin siyasal, sosyal ve ekonomik çöküşünü ne etkilemiştir ve ne bundan sorumludur. Kendisine yapılan çağrıyı reddetmesi uygundur.

6-Başta İngiltere ve Rusya olmak üzere, diğer güçler Ermeni sorununa devamlı ilgi göstermişlerdir. İngiltere hükümeti tecrübe olarak uygundur. Maddi olanaklar e eğitilmiş personel açısından da yeterlidir.

7-... Demiryollarının da yapımı çok zor olacaktır. Karşılığının alınması ise yıllar sürecektir. Hükümet garantisi olmazsa demiryolları için gerekli sermaye bölgeye gidemez. Rusya ve Romanya ile ticaret yapmak için harcayacağımız güç ve para yakın ülkelerle ticaret yaparsak bize daha büyük faydalar sağlayacaktır.

10-Amerika kıtasında ve Uzak Doğu'daki çıkarlarımız için saklanması gereken kuvvetimiz harcanacaktır. İstanbul'la bağlantımız diğer deniz kuvvetlerinin özellikle de İngiltere'nin elinde olacaktır.

13-Amerika'nın birinci derecede görevi kendi milletine ve komşularıdır... Maliyeti konusunda da Türk ve Transkafkasya vergilerini karşılayabilecek kadar bir meblağı Kongre en azından ilk beş yıl için göndermeye hazırlıklı olmalıdır. İlk yıl 275

milyon, ikinci yıl 174 milyon, üçüncü yıl 123 milyon, dördüncü yıl 96.750, beşinci yıl 85,750 toplamda da 756,014 milyon dolar harcama olacaktır.⁴⁸²

Görüldüğü gibi raporun olumlu nendeler kısmında mandanın kabul edilmesi durumunda elde edilecek maddi kazançlar, dış ticaret hacmindeki genişlemenin yanı sıra insani sebepler ön palana çıkarılmıştır. Açık Kapı politikası doğrultusunda yeni iş sahalarının elde edileceği Romanya ve Rusya gibi ülkelerle girişilecek ticaretin büyük fayda sağlayacağı vurgusu yapılmaktadır.

Mandanın getireceği askeri yükümlülükler de detaylı olarak raporda belirtilmiştir. 23,000 ile 200,000 arasında değişen bir askeri kuvvete ihtiyaç olduğu ancak mevcut şartlar altında 50,000 kişilik bir kuvvetin yeterli olacağı vurgulanmıştır. Bu kuvvetin masrafı ilk yıl için 88,5 milyon, ikinci yıl için 59 milyon, üçüncü yıl için 44,250 milyon dolar olarak saptanmıştır. Deniz gücü olarak, başkent için bir istasyon gemisi ve askeri birliklerin süratle sevkini sağlamak için İzmir, Manisa, Batum ve Bakü limanlarına birer istasyon gemisi olarak saptanmıştır. Raporda şu nokta önemle vurgulanmaktadır:

“Küçük Asya, Anadolu ve Rumeli hinterlandı dahil İstanbul topraklarını kontrol altına almadan Ermenistan ve Kafkasya üzerinde bir manda tesis etmek isteyen bir devlet bu görevi çok ağır şartlar altında yürütmek mecburiyetinde kalacaktır. İş o kadar güçtür ki, bunun maliyeti göze alınamayacak kadar yüksektir... Nihai başarı ise çok şüphelidir. Türk devleti İstanbul’u serbestçe kontrol ettiği sürece mandater devlet gerçek kudretten mahrum kalmaya mahkumdur.”⁴⁸³

Raporda Ermeni Devleti’nin kurulması hakkında tehcir sırasında göç edenler geri dönseler bile Ermenilerin Türklere oranla azınlıkta kalacağı belirtilmiştir. Ayrıca buralarda Ermeniler, yine Türkler, Tatarlar, Gürcüler ve Kürtlerle yaşayacak ve bu sorunlar azalmayacaktı. Bağımsız Ermenistan kurulursa Karadeniz’den Akdeniz’e kadar düşünülen sınır boyu için, Amerika Anadolu mandasını kabul ederse büyük ölçüde asker bulundurmak ve sınırda görevlendirmek durumunda kalacaktır. General Harbord raporunda ayrı bir Ermenistan kurulmasına kesinlikle karşı çıkmasına rağmen aynı manda altında bulunurlarsa birbirlerine “komşu”, Doğu Anadolu’da bağımsız bir

⁴⁸² Akgün ,a.g.e, s. 137 vd; **Türkiye’de Kurulmak İstenen....**, s. 13 vd.

⁴⁸³ **Türkiye’de Kurulmak İstenen....**, s. 14.

Ermenistan kurulduğu takdirde ise “rakip” olacaklarını sınır çatışmalarının devam edeceğini vurgulamıştır.⁴⁸⁴

Heyet üyeleri arasında General Harbord dışında kendi adıyla bir rapor hazırlayan tek kişi General Moseley’dir.⁴⁸⁵ Rapor “Ermenistan Mandası” başlığını taşımaktadır ve 19 Ekim 1919 tarihlidir. Doğu Anadolu ve Kafkaslarda kurulması düşünülen Ermeni Devleti mandaterliği ile bu bölgede ABD’nin karşılaşacağı güçlükleri, askeri sorunlar ağırlıklı olarak vermeye çalışmıştır. Rapor 24 Mayıs 1920’de Senatör Lodge tarafından Senato’da okunmuştur.⁴⁸⁶

Moseley raporunda Osmanlı idaresi altında Hıristiyanların, en çok da Ermenilerin sıkıntı yaşadıklarını vurgulamaktadır. Avrupa devletlerinin Osmanlı hükümetine birçok defa azınlıklar, özellikle de Ermenilere reformlar yapılması uyarılarına ABD’nin katıldığını ve bölgeye misyonerler göndererek Hıristiyanlara maddi ve manevi destek sağladığını belirtmiştir. Ancak bu girişimlerin soruna köklü çözümler getirmediğini, hatta daha fazla kan dökülmesine neden olduğuna dikkati çekmektedir.

Moseley, mandanın Amerika tarafından üstlenildiği takdirde tüm yabancı güçlerin manda topraklarından çekilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır. Çünkü işgal güçlerinin varlığı çeşitli karışıklıklara neden olabilecektir. Çok tartışılan nüfus konusuna da değinen General Moseley, kurulması düşünülen Ermeni Devleti’nin nüfusunu, toplu halde yaşayan 1,5 milyon, dağınık olarak yaşayan 1 milyon insan olarak hesaplamıştır.⁴⁸⁷ Moseley Paris’teki Ermeni delegelerini verdiği nüfus istatistiklerini kuşku bulmaktadır.⁴⁸⁸ Moseley Ermeni sınırına Türkler tarafından yapıldığı iddia edilen tecavüzlere de değinerek bölgede yapılan incelemeler sırasında bu yönde bir kanıt rastlamadıklarını belirtmiştir.⁴⁸⁹ General Moseley raporunun sonunda ABD’nin büyük devletler tarafından kendisine önerilen Yakın Doğu mandaterliğinin kabul etmesi durumunda bunu tarafsız ve insancıl bir açıdan yapacağını dile getirmiştir.

⁴⁸⁴ Akgün, **a.g.e.**, s. 145.

⁴⁸⁵ **Y.a.g.e.**, s. 136.

⁴⁸⁶ Akgün, **a.g.m.**, s. 98. Rapor 11 bölüm ve 43 sayfadan oluşmakta olup bir çok istatistiki bilgi de yer almaktadır.

⁴⁸⁷ **Y.a.g.m.**, s. 107.

⁴⁸⁸ Moseley İstanbul, İzmir, Tiflis gibi yerlerde yıllardır yerleşik, başarılı iş sahipleri olarak yaşayan Ermenilerin buraları bırakarak yeni kurulacak Ermeni ülkesine gitme düşüncesinde olmadıklarını da eklenmiştir, bkz. **Y.a.g.m.**, s. 100.

⁴⁸⁹ Böylelikle Amiral Bristol’un Ağustos ve Aralık 1919 tarihlerinde Osmanlı Hükümeti’ne verdiği iki notada ileri sürülen iddiaların asılsız olduğu bir kez daha kanıtlanmış oluyordu.

Genel olarak baktığımız zaman ne General Harbord ne de General Moseley raporunda mandaterlik net bir şekilde önerilmemiştir.⁴⁹⁰

Harbord raporunu tamamlayıp Paris'e ulaştıktan sonra Ermenistan üzerinde bir ABD mandasının kurulmasına yönelik tartışmaların sıklaştığını ancak bununla birlikte başlangıçta bu teklife sıcak bakan ABD'li yetkililerin bile konuya çekimser yaklaşıtlarını görmekteyiz.

Amerika'da bulunan "Amerikalı Ermenilerin Cemiyet-i Milliyesi" tarafından Senatör Lodge'a verilen bir muhtırada Lehistan, Ukrayna, Finlandiya, Çekoslovakya ve Hicaz Krallığı örnek gösterilerek Ermenistan'ın müstakil bir devlet olarak tanınması talebinde bulunulmuştur.⁴⁹¹ Muhtırada Yakın Doğu'da barışın daimi olması için tıpkı Avrupa'nın ortasında yer alan İsviçre gibi bir Ermeni Devleti'nin varlığına ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Ermenistan'ın dünyanın bu kısmında siyasi istikrarı sağlayacağı önemle vurgulanmıştır. "Ermeniler İstanbul'dan Hindistan'a kadar Turancılığın genişlemesine mani olacağı gibi Rusya'dan Akdeniz'e kadar Bolşevizm'in gelişimini tahdid edeceklerdir. Ermeniler, Şarki Karib'de medeniyet, sulh, salah ve ümran ve terakki gibi menafi-i aliye-yi insaniyeye hizmet eyleyeceklerdir. Binaenaleyh Amerika, Ermeni davasını deruhde etmekle bütün alemin sulh ve müsalemet-i daimisini vaz' etmiş olacaktır..."

Aynı cemiyet Paris'teki Amerikan heyetine de bir telgraf göndererek Ermenistan'ın istiklalinin onaylanmasını talep etmişlerdir. Ancak Mr. Gerard Ermeni mümessillerine Ermenistan'da bir Amerikan mandası fikrine karşı olduğunu söylemiştir. Senatör Lodge da Ermenistan'da bir manda idaresi kurulmasındansa müstakil bir cumhuriyet meydana getirmenin daha faydalı olacağı görüşündedir.⁴⁹²

⁴⁹⁰ **Y.a.g.m.**, s. 107. "İkdam" gazetesi İngiliz basınında yer alan Ermenistan mandası ile ilgili haberlerden söz ederken Harbord'un hazırladığı raporda net bir dille ifade edilmemekle birlikte manda aleyhinde bir görüşün benimsenmesine neden olarak ABD'nin Ermenistan'da askeri bir kuvvet bulundurması lüzumunu göstermektedir, bkz. "General Harbord'un Ermenistan'daki Tahkikatı Neye Matuf İdi?", **İkdam**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 8157, s. 1

⁴⁹¹ "Amerika Ermenilerini Bir Muhtırası", **Vakit**, 8 Teşrinisani 1335, no: 720, s. 1

⁴⁹² "Ermenistan ve Amerika", **Vakit**, 6 Kanunievvel 1335, no: 754, s. 4; "Ermenistan Mandası", **Vakit**, 17 Kanunievvel 1335, no: 759, s. 2.

Amerikan Senatosu üyelerinden Mr. Williams'ın, Ermenilerin muhafazası için Ermenistan'a 50,000 kişilik bir ordu gönderilmesi şeklinde Aralık 1919'da Senato'ya sunduğu takriri özellikle Cumhuriyetçilerin tepkisine neden olmuş ve reddedilmiştir.⁴⁹³

Ermenistan Meclisi İkinci Başkanı Leon Sarpuşyan "Alemdar" gazetesine verdiği demeçte Ermenistan meselesinin Amerikan Senatosu tarafından karara bağlanacağı için bu kararı bekleyeceklerini belirtmiş General Harbord'un raporuna dair Avrupa basınında yer alan haberlere öne vermediklerini vurgulamıştır. Sarpuşyan, Harbord'un açıklamalarına atıfta bulunarak Amerika tavrını belirleyinceye kadar Ermenistan'ın iaşesinin temin edilmiş olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁴

Başkan Wilson'un 3 Nisan 1920'de⁴⁹⁵ Senato'ya sunduğu rapor⁴⁹⁶ Senato'da görüşülerek 1 Haziran 1920 tarihinde alınan kararlar 23'e karşı 52 oyla reddedilmiştir.⁴⁹⁷

1. 1. 3. King-Crane Komisyonu

1. 1. 3. 1. Komisyonun Kurulması

Paris Barış Konferansı'nın 20 Mart tarihli oturumunda Suriye meselesi ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak Arap topraklarının geleceği sorunu ele alındı. Özellikle İngiltere ve Fransa, Suriye üzerinde 26 Nisan 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması nedeniyle bir anlaşmazlık içindeydiler.⁴⁹⁸ Başkan Wilson bu noktada soruna müdahale ederek kaynağını Sykes-Picot gibi gizli bir antlaşmadan alan Fransız ve İngiliz tartışmasına katılmadığını belirterek, soruna müdahalesinin nedenini konunun konferans gündemine gelmiş olması olarak gösterdi. Wilson, İngiltere ve Fransa'nın başka milletler üzerinde ileriye sürdükleri isteklerin ABD'yi ilgilendirmediğini, ABD'yi ilgilendiren tek noktanın Suriye halkının Fransa'yı hoş karşılayıp karşılamayacağı

⁴⁹³ "Amerika Ayanında" **Tasvir-i Efkar**, 2 Kanunievvel 1335, 2858, s. 1; "Ermenistan ve Amerika", **Vakit**, 6 Kanunievvel 1335, no: 754, s. 4

⁴⁹⁴ "Ermeni Aleminde", **Alemdar**, 9 Teşrinisani 1335, no: 2629, s. 4

⁴⁹⁵ Seçil Akgün'e göre 24 Nisan 1920, bkz. Akgün, **a.g.m**, s. 97; Akgün, **a.g.e**, s. 134.

⁴⁹⁶ Tam metni için bkz. Akgün, **a.g.e**, s. 155 vd.

⁴⁹⁷ **Y.a.g.e**, s. 158.

⁴⁹⁸ Fransa Dışişleri Bakanı Pichon 20 Mart'taki oturumda bütün Suriye'nin Fransız mandası altına konulmasını istedi. Lloyd George, İngiltere'nin Suriye'de hiçbir çıkarının bulunmadığını Fransa ile Şam, Hama, Humus ve Halep'i içine alan bir Arap Devleti hususunda mutabık olduklarını belirtiyordu. Ancak Fransa Kral Hüseyin ve ailesini Arap Devleti'nin yöneticileri olarak kabul etmeyeceği konusunda diretiyordu. Bkz. Helmreich, **a.g.e**, s. 48; Howard, **a.g.m I**, s. 42 vd. ; Evans, **a.g.e**, s. 141; Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s. 67.

meselesi olduğunu vurguladı. Wilson'a göre tek çözüm yolu bu bölgeler halkının isteklerini belirtmesine olanak verilmesiydi.⁴⁹⁹

Wilson bu doğrultuda bölgeye uluslar arası bir komisyon gönderilmesini teklif etti.⁵⁰⁰ Clemenceau buna prensip olarak katıldığını ancak komisyonun Türkiye'nin diğer kısımları ile beraber Filistin, Mezopotamya ve Suriye'de de incelemeler yapmasını istedi. Lloyd George buna karşı çıkmadı ve 25 Mart'ta alınan karar doğrultusunda Osmanlı devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkacak bölgeler, komisyon tarafından gezilerek bölgenin toplumsal, ekonomik yönleri ve ırk sorunları ve bunların gelecekte alacakları şekil hakkında geniş ölçüde bilgi edinileceği saptanmıştır.⁵⁰¹

Ancak işin başından beri böyle bir girişime sıcak bakmayan Clemenceau ve Lloyd George, Komisyonun Yakın Doğu halkları üzerinde bazı öngörülme ümitleri doğuracağından ve bu bölgedeki siyasi atmosferi daha da karıştıracığından komisyona delege vermek istemediler.⁵⁰² Wilson'un komisyonun bir an önce gönderilmesi yönündeki bütün ısrarlarına rağmen Lloyd George ve Clemenceau'nun bu yolda bir adım atmamaları üzerine komisyon sadece Amerikalı üyelerden oluştu. Bu doğrultuda Wilson, Ohio'daki Oberline Koleji müdürü Henry C. King ve Chicagolu bir iş adamı olan C.R. Crane'i heyet üyesi olarak atadı ve heyete “ Türkiye Mandaları Hakkında

⁴⁹⁹ Evans, **a.g.e.**, s.143. Wilson bu noktada Milletler Cemiyeti anayasasının manda sistemini düzenleyen 22. maddesine atıfta bulunmuştur. 22 maddede Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız devlet haline gelebilecek ülkelerde mandater devletin seçilmesinde bölge halklarının isteklerinin saptanması belirtilmektedir. 22 madde hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Kasalak, **a.g.e.**, s. 24 vd; Gönlübol, **a.g.e.**, s. 99, Erol, **a.g.e.**, s. 4; Çelik, **a.g.m.**; s. 265.

⁵⁰⁰ Jaeschke, **a.g.e.I**, s. 22 ; Howard, **a.g.m.I**, s. 42 ; Evans, Suriye mandası meselesinde Başkan Wilson'un tercihinin Fransa olduğunu belirtmektedir, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 145. 13 Şubat 1919 tarihinde Amerikan Delegasyonu'nun Batı Asya Bölümü sorumlularından William Yale'in Konferanstaki ABD delegasyonuna verdiği raporda Emir Faysal'ın her ne kadar İngiliz aşığı olsa da ABD'ye karşı sıcak bir tutum sergilemeye başladığını, Suriye üzerinde ABD mandasına olumlu baktığı ancak ABD'den teşvik görmediği için dile getiremediğini belirtmiştir. Bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁰¹ Evans, **a.g.e.**, s. 144; Bilgen, **a.g.e.**, s. 67; Howard, **a.g.m.I**, s. 42; Helmreich, **a.g.e.**, s. 49. “Le Journal” gazetesi, Amerika'nın Ortadoğu'ya bir heyet göndermekteki maksadının çok açık olduğunu Başkan Wilson'un, Morgenthau'nun Mayıs 1919'da sunduğu rapor doğrultusunda hareket ettiğini yazmıştır. Gazete, Amerika'nın Orta Doğu'da bir sorumluluk almasına Amerikan kamuoyu tarafından şiddetle karşı çıkılacağı için, soruşturma yapılırken geçecek süre zarfında kamuoyunun nabzının ölçüleceğini belirtmiştir. “Le Journal” gazetesinden aktaran **Vakit**, 4 Haziran 1335, no 576, s. 1 “Mukadderatımız Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Haziran 1335, No 2745, s. 1.

⁵⁰² Lord Curzon, Wilson'un bu girişimini “kelimenin tam anlamı ile Wilsonca” şeklinde tanımlamıştır, bkz. Bilgen, **a.g.e.**, s. 68. Lloyd George Mezopotamya'daki iki İngiliz subayının gönderdiği raporlarda Orta Doğu'ya bir komisyon göndermenin sakıncalı olacağını Konferansın 27 Mart tarihli oturumunda dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Konferanstaki Amerikan delegasyonunun üyeleri de Suriye'ye bir komisyonun gönderilmesine komisyonun bölgede karışıklıklar yaratabileceği gerekçesiyle karşı çıkmışlardır, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 144 vd. Clemenceau, Suriye'nin İngiliz işgali altında bulunması ve Emir Faysal'ın İngiliz yanlısı tutumu nedeniyle soruşturmanın adil olmaktan uzak olacağı gerekçesiyle komisyon gönderilmesi fikrine sıcak bakmamıştır. Bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 50.

Milletlerarası Komisyonun Amerika Şubesi” (The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey) adı verildi.⁵⁰³ A.H. Lybyer, George R. Montgomery ve Orta Doğu Arap toplulukları uzmanı Yüzbaşı William Yale de komisyona alındı.⁵⁰⁴

1.1.3.1.1. Komisyonun Türkiye’ye Gelmesi, İstanbul ve Anadolu’daki Çalışmaları

1.1.3.1.2. Komisyonun İstanbul’a Birinci Gelişi

30 Mayıs’ta Paris’ten yola çıkan komisyon üyeleri 3 Haziran’da İstanbul’a ulaştı.⁵⁰⁵ Komisyonunda 10 mühendisin yanı sıra Henry Churchill, Alber Teller, Yüzbaşı Donald Bordeaux ve Lawrence Moore gibi yetkililer de yer almıştı.⁵⁰⁶ Komisyon İstanbul’da Pera Palas Oteli’ne yerleşti.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Bilgen, **a.g.e** , s. 69. Erol, **a.g.e** , s. 61. “Vakit” gazetesi verdiği haberde, Orta Doğu’ya bir komisyon gönderme kararının Türk ve Müslüman nüfusunun ne kadar olduğunun anlaşılması açısından büyük bir öneme sahip olduğunu yazmış, komisyona atanan Amerikan üyelerinin Mr Crane ile Mr King olduğunu, İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerinin ise yakında belirleneceği belirtilmiştir. “İtilaf devletleri Şark’a Bir Heyet Gönderiyorlar”, **Vakit**, 17 Nisan 1335, No 528, s. 1. Mehmet Asım, “Vakit”teki baş makalesinde Orta Doğu işlerini en esaslı bir şekilde çözüme kavuşturabilmek için en uygun yolun mahallinde bir tahkikat olması hesabıyla Konferansın bu kararı memnuniyetle karşılamıştır. Mehmet Asım, “...Eğer Sulh konferansı Şark meselesini sadece galip ve mağlup nokta-yı nazarından tedkik ve hall edecek olsaydı mahalli-i tahkikat icrasına lüzum görmez heyet-i tahkikiye teşkil ve i’zamına karar vermezdi...” b kz. Mehmet Asım “Şark Tahkik Heyeti”, **Vakit** , 18 Nisan 1335, No: 529, s. 1 .

⁵⁰⁴ Heyet üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Justin Mc Carty, “ The Report of Niles and Sutherland an American Investigation of Western Anatolia After World War I” , **XI. Türk Tarih Kongresi , 5-9 Eylül 1990** , C. V , Ankara, TTK, 1994, s. 1810. “Vakit” gazetesi komisyonunun iki kısımdan oluşacağını ve her ikisinin de altışar üyesinin bulunacağını belirterek Birinci komisyona Mr. King’in, İkinci komisyona da Mr. Crane’ın başkanlık edeceğini yazmıştır. “Amerika Heyeti” , **Vakit** , 2 Haziran 1335, No: 574, s. 2 . Robert koleji mezunlarından Coğrafya Öğretmeni Dorizas tercüman olarak komisyonda yer almıştır. “Amerikan Heyeti”, **Vakit** , 31 Mayıs 1335, No : 572, s. 2 .

⁵⁰⁵ “ Amerika Heyeti, Amerikan Heyeti Pazartesi Günü İstanbul’a Geliyor”,**Vakit**, 31 Mayıs 1335; No: 572, s. 2 ; “Amerika Heyeti Vasıl Oldu”,**Vakit**, 5 Haziran 1335, No: 577, s. 1 .Heyetin İstanbul’a geliş tarihi konusunda çeşitli görüşler söz konusudur.Mine Erol ve Seçil Akgün 3 Haziran tarihini verirken, Sina Akşin ve Metin Ayışığı 3-4 Haziran tarihini vermektedir. Erol, **a.g.e** , s. 61 ; Akgün, **a.g.e** , s. 59 , Akşin, **a.g.e** , s. 519. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa 15 Haziran’da Erzurum’a çektiği telgrafta King-Crane Komisyonu’nun 4 Haziran tarihinde İstanbul’a ulaştığını ve komisyonun İstanbul’da 15 gün kalacağını belirtmiştir, bkz. **ATTB. IV**, s. 32. “Vakit” gazetesi komisyonun 2 Haziran’da geleceğini belirtmiş ancak 4 Haziran’da verdiği haberde komisyonun iki kısımdan oluşması nedeniyle heyetlerden birinin Köstence Limanına ulaşamadığı için gecikmenin yaşandığı haberini vermiştir. “Sabah” ve “Akşam” gazetesi komisyonun 4 Haziran’da geldiğini belirtmektedir, “Amerika Ayanı Şehrimizde”, **Akşam**, 5 Haziran 1335, No: 258, s. 1; “Amerika Heyeti Dün Şehrimize Geldi”, **Sabah**, 5 Haziran 1335, No: 10617, s. 1. “Amerikan Heyeti Bugün Şehrimize Vasıl Olacak”, **Vakit**, 2 Haziran 1335, No: 574, s. 2; “Amerika Heyeti’nin Muvasalatı Tehir Etti”, **Vakit**, 4 Haziran 1335, No: 576, s. 1.

⁵⁰⁶ Heyette yer alan Rum asıllı Dorizas’ın yanı sıra ikisi Türk, ikisi Rum, ikisi Musevi, ikisi Ermeni olmak üzere 8 tercümanın daha katılacağı belirtilmiştir, “Amerika Heyeti Şehrimizde”, **Vakit**, 6 Haziran 1335, No: 578, s. 1 .

⁵⁰⁷ Komisyonu karşılamak üzere Darülfünun’un çeşitli bölümlerinden katılan 10 kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Şehremaneti Belediye Meclisi üyeleri eski üyelerinden bir heyet meydana getirmiştir. B kz. “Amerika Heyeti”, **Tasvir-i Efkar**, 2 Haziran 1919, No: 2743, s. 2. Amiral

Komisyona, 5 Haziran'da "Arnavut Köy Amerikan Kız Mektebi"ndeki diploma törenine katıldı. Amiral Bristol'un da bulunduğu törende komisyon üyelerinden biri yaptığı konuşmada:

"Mandalar meselesi halli güç ve ağır bir meseledir. Bunun için Amerika milletinin efkar-ı umumiyesi yoklanmalıdır. Çünkü bu ilk defa tesadüf edilen müstesna bir durum olmuştur, Mösyö Wilson bu meseleyi kongreye tavsiye edebilir fakat kongre, milletin fikrini almaya mecburdur. Biz buraya meseleyi derinden tetkik etmeye geldik. Reis Wilson, hakikatin neden ibaret olduğunu bilmek istiyor. Bu cidden halli güç bir meseledir..." diyerek manda konusunda verilecek kararın önemini vurguladı. Sözlerine devam eden komisyon üyesi, komisyonun İstanbul'da fazla kalamayacağını belirttiikten sonra Suriye'ye hareket edeceğini çünkü seyahatin başlıca maksadının, Suriye ve Ermenistan meselesi olduğunu önemle belirtti. Daha sonra söz alan Mr. Crane, Türkiye'ye dün gece geldiğini ancak Müslüman dünyasına ve Türkiye'ye yabancı olmadığını Ayastefanos Antlaşması'nın imzalandığı tarihlerde İstanbul'da bulunduğunu belirtti. Mr. Crane devamla, "En nihayetinde Wilson caniblerinin bize bahsettiği esasat karşısında bulunuyoruz. Ben burada kendimi yabancı hissetmiyorum. Çünkü medeniyetimiz, siyasetimiz, menfaatimiz nasıl dünyanın her tarafına intisâr etmiş ise buraya da girmiştir. Bununla iftihar ediyorum" dedi.⁵⁰⁸

1.1.3.1.3. Komisyonun Anadolu'daki Çalışmaları

King-Crane Komisyonu 7 Haziran'da Suriye'ye gitmek için İstanbul'dan ayrılmıştır.⁵⁰⁹ Heyet önce Yanya'ya gitmiş ve Suriye, Lübnan havalisini dolaştıktan

Bristol ve Rawndal, komisyonu karşılamışlar ve Pera Palas Otel'i'ne yerleşmesini sağlamışlardır. Bkz. **Sabah**, 5 Haziran 1335, s. 1; **Akşam**, 5 Haziran 1335, s. 1.

⁵⁰⁸ **Vakit**, 6 Haziran 1335, s.1 ; "Amerika Heyeti İstanbul'da" , **Tasvir-i Efkar**, 6 Haziran 1335, no: 2737, s. 2. Mr. Crane konuşmasının sonunda kız öğrencilere dönerek " Bu gençler ki, Hristiyanlık siyaseti takip eden, bütün kuvvetleri etrafında toplayan Wilson Prensipleri doğarken hayata atılıyorlar. Binaenaleyh onları unutmamalıdır. Çünkü her zaman o prensiplerle karşılaşacaklardır" demiştir. "Vakit" gazetesi Mr. Crane'ın ifadelerinin yanlış çevrildiğini belirtmiş, Wilson Prensiplerinin Hristiyan siyaseti takip ettiği şeklinde yazılmış olmasının çevirme hatasından kaynaklandığını, aslında Mr Crane'ın konuşmasının " Bu gençler ki, insaniyet esasatı takip eden ve bütün kuvvetleri etrafında toplayan Wilson Prensipleri doğarken hayata atılıyorlar..." şeklinde olduğunu yazmıştır, bkz. "Mr. Crane'ın Nutku", **Vakit**, 7 Haziran 1335, No: 579, s. 1

⁵⁰⁹ "Amerika Heyeti" , **Vakit**, 7 Haziran 1335, No: 579, s. 1 : "Amerika Heyeti" , **Tasvir-i Efkar**, 7 Haziran 1335, No: 2738, s. 1 .; Erol, **a.g.e** , s. 61. 28 Temmuz'da Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Kumandanı Cevat Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne çekilen telgrafta Suriye'ye gelmiş olan Amerika Heyeti'nin işe başladığı haberi verilmekle birlikte, heyetin İngiltere, Fransa ve Amerika Hükümetlerinden hangisinin arzu edildiğini araştırdığı ve İngiltere ile Fransa'nın Suriye'deki ihtiraslarından dolayı Amerika'nın tercih edildiği belirtilmiştir. Cevdet Paşa, Osmanlı ordusu içinde yer alan ve Osmanlı

sonra Adana ve Mersin'e uğramıştır.⁵¹⁰ Heyetin Adana'ya geleceği önceden bildirilmiş olduğundan vilayette bulunan Türkler adına ulemadan 12, eşraftan 12 ve Belediye'den 12 kişi seçilerek ortak bir heyet meydana getirilmiştir. Türklerden sonra çoğunluk oluşturan milletlerden, sırasıyla Ermeniler, Araplar, Rumlar, Katolikler, Süryaniler ve Yahudiler tarafından da heyetler oluşturulmuştur.

Komisyon ilk olarak Adana Valisi tarafından karşılanmış ve vilayetin durumu hakkında bilgi verilmiştir. Vali'den sonra komisyon, 12 kişilik Türk heyeti eşrafiyla görüşmüştür. Türk heyeti, Adana vilayetinin nüfus açısından bir Türk memleketi olduğunu ve vilayet halkının dil, din, örf, tarih açısından Osmanlı Hükümeti'ne bağlı olduğunu ve yine Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerini belirtmiştir. Heyet, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine atıfta bulunarak nüfus itibarıyla Maraş, Antep, Urfa, Kilis, Antakya, İskenderun, Belen sancak ve kazalarının "hukuk-u hâkimiyetin mahfuz kalması" zaten söz konusu prensiplerin 12. maddesinde yer aldığını belirtmiş ve eğer Osmanlı İmparatorluğu için bir devletin yardım ve himayesi icap ederse bu devletin tayininde Padişahın "rey-i hümayunlarına" baş vurulacağını dile getirmiştir.

Eşraftan sonra komisyonun huzuruna gelen Belediye üyeleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan oluşan heyet de eşrafın açıklamalarına yakın bir şekilde görüşlerini ortaya koymuştur. Daha sonra komisyonla sırasıyla Ermeni, yerli Arap, Rum, Protestan, Ermeni Katolik, Arap Katolik, Süryani ve Musevi temsilcileri görüşmelerde bulunmuştur.

Ermeniler, tarihleri itibarıyla Kilikya bölgesinde Ermenistan teşkilini ve Paris'te bulunan Ermeni murahhasları tarafından hangi devletin mandası kabul edilirse bu ciheti kendilerinin de kabule amade olduklarını söylemişlerdir.

Araplar arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bir kısım Suriye'ye iltihak isterken, bir kısım Osmanlı hakimiyeti altında kalmak ve bazıları da Fransa himayesinde

Hükümeti'ne sadık olduğu bilinen Arap subayların ve özellikle Suriyeli zabitanın kimlikleri gizlenerek, bölge halkı ile yakın temas etmek ve Osmanlılık lehine faaliyette bulunmak için bunların terhislerinin sağlanarak bölgeye gönderilmelerinin çok faydalı olacağını dile getirmiştir. Bkz. **Harb Tarihi Vesikalari Dergisi**, Yıl: 12, S. 45, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1963, belge no: 1058.

⁵¹⁰ Bilgen, **a.g.e.**, s. 71 ; "Amerikan Heyetlerinin Raporları", **Vakit**, 19 Haziran 1335, No: 591, s. 2. komisyon 10 Haziran'da Yanya'ya ulaşmıştır. Suriye'deki seyahati esnasında bölge halkı komisyona ağırlıklı olarak iki konuda istekte bulunmuştur: Suriye ve Filistin'de İngiliz idaresinin tesisi, Filistin'e yönelik Musevi göçünün sınırlandırılması, "Amerika Tahkikat Komisyonunun Faaliyeti", **İkdam**, 28 Temmuz 1335, No: 8069, s.1; "Amerika Delegelerinin Suriye'den Avdeti", **Alemdar**, 28 Temmuz 1335, No: 1525, s. 1 .

muhtariyetle yönetilmek istediklerini belirtmekle birlikte “cihet-i camia-yı İslamiyet itibariyle Sultan Vahdettin’i halife tanıdıklarını” da vurgulamışlardır.

Rumlar ise Kilikya bölgesinde herhangi bir siyasi amaç gütmediklerinden Fransa himayesinde yaşayabileceklerini dile getirmişlerdir.⁵¹¹

1.1.3.1.4. Komisyonun İstanbul’a Dönüşü ve Siyasi Parti ve Cemaat Temsilcileriyle Görüşmeleri

King-Crane Komisyonu 21 Temmuz’da İstanbul’a dönmüştür.⁵¹² Komisyon 31 Temmuz’dan itibaren çeşitli parti, cemiyet ve cemaat temsilcileriyle görüşmeye başlamıştır.⁵¹³ Komisyon ilk olarak Türk temsilcileriyle görüşmüştür. Vahdet-i Milliye’den Çürüksulu Mahmud Paşa, Ahmet Rıza Bey, Nabi Bey; Milli Ahrar Fırkası’ndan Cami ve Kemal Midhat Bey’ler; Sulh ve Selamet Fırkası’ndan Mustafa Arif Bey ve Trakya Cemiyeti namına Edirne Mebusu Faik Bey, Gümülcine Mebusu Ahmed Celal ve Kemal Beylerin yanı sıra Trakya Cemiyeti’nin İstanbul temsilcilerinden Hasan Tahsin ve Galip Bahtiyar Bey’ler King-Crane Komisyonu ile görüşen Türk temsilcileri arasında yer almaktadır. Halide Edip de komisyon nezdinde tercümanlık vazifesi üstlenmiştir.⁵¹⁴

Görüşmeler sırasında her fırkadan kendi siyasi programı dahilinde Türkiye için ne istediği öncelikle sorulmuş ve bütün fırkalar bu soruya istiklal cevabı vermişlerdir. İkinci olarak devletlerden birini mandater yapmak gerekirse hangisinin tercih edileceği sorusu yöneltilmiş ve fırka temsilcileri istiklalimize zarar getirmeyecek şekilde Amerika’nın insani yardımını istediklerini belirtmişlerdir. Komisyon tarafından Türk

⁵¹¹ “Amerika Tahkikat Heyeti Adana’da”, **Vakit**, 30 Temmuz 1335, No: 630, s. 1-2.

⁵¹² “Vakit gazetesi” dönüş tarihi olarak 23 Temmuz’u göstermektedir. “Amerika Heyeti Şehrimize Avdet Etti”, **Vakit**, 25 Temmuz 1335, No: 625, s. 2 . Bilgen, **a.g.e.** , s. 71. Sina Akşin, **a.g.e.** , s. 537. Mine Erol da aynı tarihi vermektedir, bkz. Erol, **a.g.e.** , s. 62.

⁵¹³ Akşin, **a.g.e.** , s. 537; Erol, **a.g.e.** , s.62; Ayışığı, **a.g.e.** , s. 79. Deniz Bilgen, komisyonun 23 Temmuz’da İstanbul’a döndükten sonra tahkikatı Anadolu’nun içlerine kadar sürdürmeme kararı aldığını, komisyon üyelerinin Amerikan ve İngiliz yerel kaynaklarından aldıkları bilgileri kendi gözlemleri olarak kabul ettiğini ileri sürmektedir. Bkz. Bilgen, **a.g.e.** , s. 72. Ancak Mr. Crane Bursa’ya giderek Şeyh Sunusi ile dört saatlik bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mr. Crane, Şeyh’e İslamların ezdirilmesine izin verilmeyeceği garantisini vermiştir. Bu görüşmenin bir anısı olarak Şeyh Sunusi, Crane’a sırma işlemeli bir silah hediye derken, Crane da buna karşılık Şeyh’e bir otomobil hediye etmiştir, bkz. “Mr. Crane’ın Şeyh Sunusi’yle Mülakatı”, **Vakit**, 27 Ağustos 1335, No: 655, s.2.

⁵¹⁴ “Amerika Heyeti”, **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, No: 1529, s. 1 ; “Amerika Tahkik Heyeti Şehrimizde Faaliyete Başladı”, **Vakit**, 1 Ağustos 1335, No: 632, s. 1; “Amerika Heyetleri Dün, Türk Fırka ve Cemaatleriyle Temas Etmişlerdir”, **İfham**, 1 Ağustos 1335, No: 10, s. 1-2 ; “Amerika Heyeti huzurunda Trakya Cemiyeti”, **İkdam**, 1 Ağustos 1335, No: 8073, s. 1.

temsilcilerine üçüncü olarak Beşler Meclisi'nin Vilayat-ı Sitte'de bir Ermenistan Devleti kurmak istedikleri ve bu konuda Türklerin ne düşündükleri sorulmuş, Türk fırka temsilcileri bu soru karşısında hayrete düşmüşlerdir. Komisyona verilen cevapta Ermeni Hükümeti'nin kurulmasına Türk milletinin muhalif olmadığı, Wilson Prensiplerinin maddeleri içinde, başka milletlerin topraklarında yeni devletlerin kurulması gibi bir maddenin yer almadığı ancak her milletin hakkını teslim etmek isteyen Amerika'nın Türk topraklarında bir Ermenistan vücuda getirerek kendi prensiplerini inkar etmek istemelerine Türk milletinin herhangi bir diyeceğinin bulunmadığı belirtilmiş ve komisyonun halkın bütün kesimleriyle temas etmesi durumunda meseleyi daha iyi kavrayabileceği vurgulanmıştır.⁵¹⁵

Komisyon ilk olarak Milli Ahrar Fırkası'nı dinlemiştir. Milli Ahrar Fırkası adına görüşmelere katılan Cami Bey, daha sonra basına yaptığı açıklamalarda Milli Ahrar Fırkası'nın milliyetçi ancak asgari milliyetçi bir parti olduğunu, bütün faaliyetlerini milli sınırlar dahilinde gerçekleştireceği aksi takdirde gereksiz ve anlamsız millet cereyanları nedeniyle ülke kuvvetinin israfına neden olunacağı ve Milli Ahrar Fırkası'nın buna taraftar olmadığını komisyon huzurunda dile getirdiğini belirtmiştir.

Cami Bey müzaheret meselesinin de gündeme geldiğini ve bu konuda Fırka'nın daha önce ilan ettiği programı doğrultusunda hareket edeceklerini yani, Anglo-Sakson anlayışı çerçevesinde bütün kurumların idare, talim ve terbiyesinden yana olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine komisyon üyeleri Ermeni meselesinin en önemli sorun olduğunu ileri sürmüş, Cami Bey buna karşılık verdiği yanıtta ise Milli Ahrar Fırkası'nın Türk meselesini asıl, Ermeni meselesini de ikinci derecede öneme sahip bir mesele olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Görüşmeler esnasında King-Crane Komisyonu üyeleri Ermeni meselesi üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bu bağlamda üyeler Ermenistan teşkilinin bir zaruret olduğunu vurgulamıştır. Cami Bey buna, çağın en önemli esaslarından olan millet esasına

⁵¹⁵ "Alemdar" gazetesinin verdiği haberde, Komisyonun Ermenistan meselesi hakkında yönelttiği soruya Türk temsilcilerinin böyle bir soruya maruz kalacakları önceden belirtilmediği gerekçesiyle bu konuda söyleyecekleri bir şey olmadığını fakat ileride ortak bir yanıt vereceklerini vurgulanmıştır, bkz. **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, s. 1. "İkdam" gazetesi de bu paralelde bir görüş ortaya atarak siyasi fırka temsilcilerinin bu mesele üzerinde hazırlıksız oldukları için Ermenistan hakkındaki soruları yanıtsız bıraktıklarını belirtmiş, Türklerin ve Türkiye'nin bir Ermenistan teşkiline taraftar olup olmayacakları sorusunun geçerli olamayacağı çünkü gerek Türk halkının ve gerekse hükümet politikasının Ermenistan teşkiline taraftar olduğu vurgulanarak, var olan anlaşmazlığın kurulacak olan Ermeni Devleti'nin sınırlarının Türk topraklarına taşmasından kaynaklandığının altı çizilmiştir, bkz. "Ermeni Meselesi", **İkdam**, 2 Ağustos 1335, No: 5074, s. 1 .

dayanarak Ermenistan'ı kendi milli sınırları dahilinde müstakil görmeyi arzu ettiklerini fakat Büyük Ermenistan'ı kurma siyasetinin azınlıkların, çoğunluklar üzerinde hüküm kurması ve bunun Yakın Doğu'da yeni asayişsizliklere neden olacağı gerekçesiyle Türk milleti tarafından kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Komisyon üyeleri ısrarlı tavırlarını sürdürerek Türklerin Ermenistan için bir sınır çizmelerinin kendileri açısından çok faydalı olacağını söyleyince, Cami Bey, bu konunun “muhtac-ı tedkik” olduğu için kesin bir cevap veremeyeceği yanıtını vermiştir. Cami Bey komisyon huzurundan ayrılırken üyelerden biri müzakerenin bu kadarla kalmayacağını söyledikten sonra Türklerin Ermenistan'a milli bir hudut tayin etmelerinin kendi menfaatleri açısından çok faydalı olacağını yinelemiştir.⁵¹⁶

Komisyon ikinci olarak Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nı dinlemiştir. Fırka namına söz alan Mustafa Arif Bey, Osmanlı ülkesinde Ermenilerin çoğunlukta olduğu hiçbir bölgenin bulunmadığını ve Wilson Prensipleri'nin Türklerin çoğunlukta oldukları bölgelerde istiklallerinin muhafazasını garanti eylediği için böyle bir şeyin mümkün olamayacağını söylemiştir.⁵¹⁷

Komisyonla temas eden bir diğer fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Fırka namına Zeynel Abidin, Seyfeddin ve Doktor Esat Bey'ler komisyon huzuruna çıkmışlar

⁵¹⁶ **Vakit**, 1 Ağustos 1335, s. 1; **İfham**, 1 Ağustos 1335, s. 1. Cami Bey komisyonla görüşmesinden bir gün sonra basına yaptığı açıklamada fırkanın komisyonla temasından hemen sonra toplanarak Ermeni meselesinin incelendiğini ve bu konudaki görüşlerinin değişmediğini, Ermenistan'ın teşkilini samimiyetle istediklerini dile getirmiş ancak Türk meselesi halledilmeden Ermenistan sınırlarının belirlenemeyeceğini çünkü Türk ve Ermeni meselelerinin birbirleriyle alakalı olduğunun altını çizmiştir. Cami Bey, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesiyle Türklere verilen garantinin, Türk meselesi çözüme kavuşmadan Ermenistan meselesinin çözülmesi durumunda hükümsüz kalacağını belirtmiştir. Beyanatının sonunda Cami Bey, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın da bugünlerde toplanarak Ermeni meselesini tartışacaklarını ancak böylesine önemli bir konuda ortak hareket edilmesi gerektiğini ve bu nedenle fırkaların ortaklaşa müzakeratta bulunarak bir karara varmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Bkz. “Cami Bey'in Beyanattı”, **Tasvir-i Efkar**, 2 Ağustos 1335, No: 2800, s. 2. Nafia Nazırı Ferid Bey de Ermeni meselesi hakkında yaptığı açıklamada Ermeni vatanının meydana gelebilmesi için tek çarenin Tevfik Paşa Hükümeti sırasında Dışişleri Bakanı Reşad Hikmet Bey tarafından, 12 Şubat 1919'da Sulh Konferansı'na verilen muhtıra da yer alan çözüm yolunu, yani Ermenilerle İslamların mübadele edilmesi olduğunu belirtmiştir, bkz. “Ferit Bey'in Mütalaatı”, **Tasvir-i Efkar**, 2 Ağustos 1335, No: 2800, s. 2 ; “Ermeni Vatanı”, **İfham**, 2 Ağustos 1335, No: 11, s. 1.

⁵¹⁷ Sulh ve Selamet Fırkası bu düşüncesini bu defa bir muhtıra halinde 16 Ağustos 1919'da komisyona bildirmiştir. Fırka muhtirasında, Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin hiçbir noktasında çoğunlukta olmadıklarını, Osmanlı sınırları dahilinde bir hükümet teşkil etmeleri durumunun azınlığın, çoğunluğa hükmetmemesi anlamına geleceği için bunun mümkün olamayacağını belirtmiştir. Muhtıra hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “ Amerika Tahkik Heyeti”, **Vakit**, 17 Ağustos 1335, No: 645, s. 2; Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası Katib-i Umumisi ve Harbiye eski nazırlarından Ferid Paşa, fırka'nın İstanbul'daki şubelerine bir tamim göndererek manda meselesi hakkında fırkanın görüşünü bildirmiştir. Ferid Paşa “her ne sıfat ve unvan ile olursa olsun bir devlet-i ecnebiyenin idaresine muvaffakiyet için istiklalimizi az çok haleldar etmeyecek bir şekil ve suret tasavvur olunamayacağı gibi istiklale dokunmamak ihtimali melhuz hiçbir şeyden hayır ve menfaat ümidine mahal olmadığı da aşikârdır” demiştir, bkz. “Manda Meselesi”, **Vakit**, 18 Ağustos 1335, No: 646, s. 1.

ve bunlar da diğer fırka temsilcileri gibi aynı sorulara muhattap olmuşlardır. Ermenistan hakkında yöneltilen soruya Seyfeddin Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın daha önce bu konu hakkındaki görüşünü tesbit etmemiş olması nedeniyle cevap veremeyeceklerini ancak bu meseleyle ilgili düşüncelerini en kısa zamanda komisyona bildireceklerini söylemiştir.

Vahdet-i Milliye de komisyonla görüşmüş, Meclis-i Ayan'dan Ahmet Rıza, Çürüksulu Mahmut Paşa ile Nabi Bey'ler temsilci olarak katılmıştır.⁵¹⁸ Ahmet Rıza Bey, Şark meselesinin Wilson Prensipleri dahilinde çözüme kavuşturulmasını Amerika'dan daha çok Türklerin istediğini belirtmiş, Wilson Prensiplerini daha çok Amerika prensibi olarak algıladıklarını çünkü Başkan Wilson'un prensipleri ilan ederken Amerika namına ve şahsı namına hareket ettiğini ve Türklerin Amerikalıların istediğinden başka bir şey istemediğini vurgulamıştır. Ermenistan meselesinde ise Ahmet Rıza Bey, Ermenilerin refah içinde yaşamalarını en çok isteyen milletin Türk milleti olduğunu fakat Ermenilerin refah ve saadetlerinin Türk milletinin zararına olmaması gerektiğini söylemiş ve Ermeni Hükümeti'nin teşkilinin Türk topraklarını Ermenistan'a vermek anlamına geldiğinin altını çizmiştir.

Trakya Cemiyeti adına söz alan Hasan Tahsin Bey, Trakya'nın mukadderatı belirlenirken nüfusun beşte dördünü oluşturan Müslümanların da oyuna başvurulacağını ümit ettiklerini, zaten bu meselenin başka bir çözüm yolunun bulunmadığını da dile getirmiştir. Trakyalılar, Hasan Tahsin'e göre, yirminci asırda "bir elden diğer ele devredilmek zilletini kabul etmeyecektir". İnsanlar arasında buldukları için onlar da insanlar gibi yaşamak ve seslerini duyurmak hakkına sahiptirler.⁵¹⁹

⁵¹⁸ Vahdet-i Milliye, 29 Temmuz 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda memleketin geleceği ile ilgili sorunları masaya yatırmış ve bu doğrultuda memleketin her şekilde bağımsızlığını muhafaza etmesi, Kanun-i Esasi ile meşrutiyet idaresinin devam edebilmesi ve harice sefir ve şehbender gönderilmesi şartları altında geçici bir süre için Amerika yardımından istifade edilmesi kararına varılmıştır, bkz. "Vahdet-i Milliye'nin Kararı", **Vakit**, 30 Temmuz 1335, No: 630, s. 1 .

⁵¹⁹ Trakya Cemiyeti, görüşmeler sırasında komisyona Edirne şehri ile Trakya'nın nüfus istatistiklerini sunmuştur. Edirne'nin Türkler tarafından fethinden sonra yedi misli büyüdüğü ve Trakya'da Müslümanların nüfusun % 71'ini oluşturduğu istatistiklerle gösterilmiştir, bkz. "Trakya Ahalisi Namına", **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, No: 1529, s. 2. Trakya Cemiyeti'nin komisyonla olan görüşmesi hakkında ayrıca bkz "Amerika Heyeti Huzurunda Trakya Cemiyeti", **İkdam**, 1 Ağustos 1335, No: 8073, s. 1. Haberde, Amerika heyetiyle temas eden siyasi fırka ve cemiyetlerin milletin amel ve efkârına tercüman olduğu, heyet huzurunda her fırkanın ve cemiyetin beyan ettiği arzu ve görüşün hiç şüphesiz millet arasında var olan mühim görüşlerin birer yansıması olduğu belirtilmiştir. İkdam gazetesi 4 Ağustos'taki baş makalesinde de aynı düşünceyi tekrarlamıştır, bkz. "Mesail-i Umumiye Karşısında Siyasi Fırkalar", **İkdam**, 4 Ağustos 1335, No: 8076, s. 1.

King-Crane Komisyonu görüşmelerin sonunda amacının tamamen anlaşılması maksadıyla bir beyanname yayınlamıştır. Beynamede Amerika'nın Yakın Doğu'da hiçbir siyasi emelinin bulunmadığı, eğer mümkün olsaydı Amerika milletinin Avrupa, Asya ve Afrika meselesinden uzak durmayı tercih edeceği belirtilmekle beraber, savaşın ortaya çıkardığı mesuliyetlerden kaçma niyetinde olmadıklarını da eklemiştir. Komisyonun Yakın Doğu'da böyle bir soruşturma yürütmesindeki yegâne amacın bütün halkların istekleri ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkında mümkün olduğu kadar doğru ve kesin bilgi toplamak olduğu vurgulanmıştır.

Toplanacak bu bilgilerin gerek başkan Wilson ve gerekse Amerika milleti tarafından Yakın Doğu'nun geleceği ile ilgili karar verilmesi sırasında kullanılacağı ve bu bilgiler doğrultusunda bir siyasetin takip edileceği belirtilmiştir.⁵²⁰

King-Crane Komisyonu siyasi fırka ve cemiyet temsilcilerinden sonra 1 Ağustos 1919'da cemaat temsilcilerini Amerika Sefarethanesi'ne kabul etmiştir.⁵²¹ Ermeni milletini temsil etmek üzere Ermeni Patriki Zevan Efendi'nin başkanlığında, Ermeni

⁵²⁰ **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, s. 1; **Vakit**, 2 Ağustos 1335, s. 1 ; **İfham**, 1 Ağustos 1335, s. 1 .”Tasvir-i Efkar” baş makalesinde komisyonun beyannameyi hakkında yer alan yorumda bu beyannamenin Türk milletinin ümitlerini boşa çıkardığını yazmıştır. Gazeteye göre Türk milleti, Sulh Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil eden murahhasların milletin duygu ve düşüncelerine tercüman olmaması nedeniyle hayal kırıklığına uğramış ancak Mr. Wilson'un Yakın Doğu'ya bir heyet göndermesi kararıyla ümitlerinin yeniden doğduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte yeşeren bu ümitler fazla uzun sürmemiş, komisyonun firkalarla teması sırasında Türkiye'nin Türklerle meskun bölgelerinin mukadderatı ya da hangi devletin mandaterliğinin tercih edileceği yerine Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermeni Devleti ile ilgili sorular yöneltmesi üzerine ikinci bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Komisyonun sürekli Ermenistan meselesiyle ilgilenerek Türkleri ve Türkiye meselesini ihmal etmesi umutların yok olmasına neden olmuştur. Makalede Türk milleti için ümit kapılarının tamamıyla kapanmasının en büyük kanıtı olarak komisyonun basına verdiği beynamede yer alan “Amerika'nın Avrupa ve Şarki Karib'de hiçbir siyasi emeli yoktur. Eğer mümkün olsaydı Amerika milleti Avrupa, Asya ve Afrika meselelerinden uzak kalmayı tercih ederdi...” sözleri gösterilmiştir, bkz. “Amerika'nın Vazifesi”, **Tasvir-i Efkar**, 2 Ağustos 1335, No: 2800, s. 1. Aynı gazete, Amerikalıların Türklerden sadece iki şey istediğini, bunlardan ilkinin Türklerin Boğazların serbestisini garanti etmeleri, ikincisinin ise Türklerin kurulacak Büyük Ermenistan Devleti'ne izin vermeleri gerektiği şeklinde olduğunu yazmaktadır, bkz. “Amerikalılar Türklerden Ne İstiyorlar?”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Ağustos 1335, No: 2801, s. 1. Ancak “Tasvir-i Efkar” gazetesi 5 Ağustos tarihli başmakalesinde, Amerika komisyonunun İstanbul'a gelmiş olması galip devletlerin hakkımızda verecekleri kararda, Mr. Wilson'un ortaya koyduğu prensiplere aykırı bir siyaseti takip etmeyeceklerini gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. “Adaletle Doğru”, **Tasvir-i Efkar**, 5 Ağustos 1335, No: 2303, s. 1.

⁵²¹ Bilgen, **a.g.e.** , s. 77 vd. ; Ayışığı, **a.g.e.**, s. 78 vd. “Vakit” gazetesi komisyonun İstanbul'a ilk gelişi öncesinde azınlıkların komisyon nezdindeki faaliyetleri hakkında bilgi verirken Rumların bir takım heyetler oluşturarak komisyonun kimlerden doğru bilgi alabileceğini dair bir liste hazırladığını ve bu listenin komisyon gelir gelmez komisyona verileceğini yazmış ve Rum “Previa” gazetesinden şu haberi sütunlarına aktarmıştır : “ Evvelce de söylüyorduk şimdi de söylüyoruz. Eğer Yunanlılığın taleb ettiği suret-i hall (İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi suret-i halli) şimdilik gayri kabil-i tatbik addediliyorsa büyük bir devlet-i muazzamanın himayesiyle beş asırdan beri arzu ve takip edilen milletin hürriyet ve inkişafını temin edecek bir vekalet-i idariye bir surette şayan-ı kabildir. Bu suretle i'zam edilen ve şehrimize muvasalatına intizar olunan heyete kalbi selamlar ithaf ederiz”, bkz **Vakit**, 31 Mayıs 1335, s. 2.

Katolik Patrik Kaymakamı Sabahyan, Ermeni Protestan Millet Vekili Bezciyan ve Doktor Davidyan Sefarethane'de hazır bulunmuşlardır. Rumları temsil etmek üzere ise 3 heyet oluşturulmuştur. Birinci heyet Patrik Kaymakamı Dreteos Efendi'nin başkanlığı altında İnöz Metropolitide Yovakim ve Kayseri Metropolitide Nikola Efendi'den oluşmaktadır. İkinci heyet Meclis-i Osmani azasından Kazanovel, Kara Todori ve Hiralambedi Efendilerden meydana gelmektedir. Üçüncü heyet ise Çanakkale Metropolitide İneneos Efendi ile sabık İzmir eski mebusu Emanolidi Efendi'den oluşmuştur.⁵²² Ermeni heyeti sabah 10'da, Rum heyeti ise öğleden sonra 3'te komisyon tarafından kabul edilmiştir.

Görüşmeler sırasında göç ettirildikleri yerlerden memleketlerine dönen muhacirlerin durumu, bunların iâşesi ve taşradaki asayiş meseleleri mevzu bahis olmuştur. Bu meseleler dışında Ermeni milletinin mukadderatı gündeme getirilmiş ve heyet üyeleri, Paris'teki Ermeni murahhasları tarafından konferansa sunulan muhtıralardaki taleplere ilave edecek bir şeyleri olmadığını belirtmişlerdir. Ermeni heyetine, Ermeni kıtalinden sadece hükümetin mi yoksa hükümetle beraber Türk halkının da mı sorumlu olduğu sorusu da yöneltilmiştir.⁵²³

Ermeni Cemaati temsilcileri Amerika'nın müzaheretinden şükran duyacaklarını ve Ermenistan'ın Amerika tarafından himayesini beklediklerini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra Patrik Zevan Efendi, sınırları Karadeniz'den, Gürcistan ve Akdeniz'e kadar uzanacak bir Ermenistan'ın oluşturulmasını istemiştir.⁵²⁴

Cemaat temsilcilerinin yanı sıra Ermeni siyasi fırkalarının temsilcileri de komisyonla görüşmüştür. "Reforme Hınçak" ve "Hınçak" fırkaları adına söz alan Mihran Yazıcıyan, bu fırkaların tarihçelerinden bahsetmiş ve tüm Ermeni milletinin olduğu gibi bu iki fırkanın isteğinin de Türkiye'den ayrılarak bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması olduğunu söylemiştir.

Ermeni cemaati temsilcileri komisyonla görüştüktan sonra Ermeni Patrikhanesi'ne giderek burada gizli bir toplantı gerçekleştirmişlerdir.

⁵²² "Amerika Tahkik Heyeti", **Vakit**, 2 Ağustos 1335, No: 633, s. 1 ; "Amerika Heyeti-Rumlar ve Ermeniler", **Alemdar**, 3 Ağustos 1335, No: 1531, s.1 ; "Amerika Sefarethanesi'nde Amerika Heyeti", **Tasvir-i Efkar**, 2 Ağustos 1335, No: 2800, s. 1 ; "Amerika Heyeti Dün de Rum ve Ermenileri Dinlemiştir", **İfham**, 2 Ağustos 1335, No: 11, s. 1.

⁵²³ "Amerika Tahkik Heyeti", **Vakit**, 3 Ağustos 1335, No: 634, s. 1 . Haberde Ermenilerin bu soruya gereken cevabı verdikleri belirtilmiştir.

⁵²⁴ "Amerika Heyeti Tahkikatına Devam Ediyor", **İfham**, 3 Ağustos 1335, No: 12, s. 1.

Rum cemaati temsilcileri ise Patrik Kaymakamı Dreteos'un başkanlığında komisyonla görüşmelerde bulunmuşlardır. Komisyon tarafından Rum temsilcilerine yöneltilen iki sorudan birincisi, "Rum unsurunun isteği nedir?" sorusuna, Rumların isteğinin zaten muhtıralarla sulh konferansına bildirildiği burada talep edecekleri isteklerin bunlardan farklı olmayacağı cevabı verilmiş; "Hangi devletin mandasını istersiniz?" şeklindeki ikinci soruya ise Amerika, İngiltere ya da Fransa hükümetlerinden hangisi olursa olsun mandaterliğin kabul edileceği belirtilmiştir.⁵²⁵

King-Crane Komisyonu 4 Ağustos'ta Kürt Teali Cemiyeti üyelerini ve Yahudileri dinlemiştir.⁵²⁶ Komisyon sabah saat 10'da Kürt Teali Cemiyeti temsilcilerini, öğleden sonra 3'te de Musevi cemaati temsilcilerini huzuruna kabul etmiştir. Kürt Teali Cemiyeti'ni komisyon önünde Meclis-i Ayan üyesi Seyyid Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında eski Polis müdürlerinden Celil Bey, Fırka eski kâtiplerinden Babanzade Şükrü Bey ile Doktor Şükrü Mehmed Beyler temsil etmiştir.⁵²⁷

Kürt Teali Cemiyeti murahaslarına sorulan soruların başlıcaları, Kürdistan'da bulunan Kürtlerle, İran kısmında bulunan Kürtlerin mukadderatı, Kürdistan'ın ticaretinin hangi yollarla yapılabileceği, Musul şehrinin Kürdistan'a ait olup olmadığı şeklindedir. Bu sorulardan ilkinde verilen cevapta Osmanlı sınırları dahilinde 4 ile 5 ve İran'da 3 milyon Kürt bulunduğu belirtilmiş, ikinci soruya ise Kürdistan'ın öncelikle Fırat ve Dicle nehirleri vasıtasıyla Irak ve Hint Denizi'yle; Avrupa ile de İskenderun Körfezi'ndeki Ayaş-Yumurtalık limanlarıyla ticari ilişkilerinin sürdürülebileceği yanıtı verilmiştir. Musul'la ilgili olan üçüncü soruya da Musul şehrinin yarısı Arap olsa da şehrin etrafının genelde Kürtlerle meskun olduğu ve bu nedenle Kürdistan'a dahil edilmesi lazım geleceği vurgulanmıştır.⁵²⁸

Komisyonun önüne Kürt Teali Cemiyeti'nden sonra Musevi cemaati temsilcileri gelmiştir. Heyete Hahambaşı Haim Naum Efendi başkanlık etmiş ve heyette, Meclis-i Umumi Reisi Namyaz Bey, Meclis-i Osmani Reisi Karasu Efendi, Hastane ve

⁵²⁵ Rumca "Previa" gazetesi, "Patrik Efendi'nin Rumların Amerika, İngiltere veya Fransa milletlerinden birini kemal-i şükran ile kabul edeceğini" söylediği haberini vermektedir, bkz. **Vakit**, 3 Ağustos 1335, s. 1.

⁵²⁶ 2 Ağustos'ta komisyon tarafından Hahambaşılığa yapılan davette Musevi cemaatinin taleplerinin dinlenilmek istendiği belirtilmiştir, bkz. "Amerika Heyeti Nezdinde", **Alemdar**, 4 Ağustos 1335, No: 1532, s. 1 ; "Amerika Sefarethanesinde Bugün Musevi Heyeti İçtima Olunacaktır", **Tasvir-i Efkar**, 4 Ağustos 1335, No: 2802, s. 1 ; "Amerika Heyeti Bugün Tahkikata Devam Edecek", **Vakit**, 4 Ağustos 1335, No: 635, s. 1

⁵²⁷ "Amerika Tahkik Heyeti", **İkdam**, 5 Ağustos 1335, No: 8077, s. 1; **Vakit**, 4 Ağustos 1335, s. 1.

⁵²⁸ "Kürt Cemiyeti'nin Cevapları", **İfham**, 6 Ağustos 1335, No: 15, s. 2 ; "Amerika Sefarethane'sinde Kürtlerin Metalibi", **Tasvir-i Efkar**, 6 Ağustos 1335, No: 2804, s. 1.

Yetimhaneler Reisi Taranto Efendi ve Hukuk Fakültesi hocalarından Mişon Efendi de yer almıştır. Musevi heyetine manda meselesi ve Türkiye'deki Musevilerin istekleri yönünde iki soru yöneltilmiştir. Hahambaşı Haim Naum Efendi Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinde yer alan azınlıkların hukukunun muhafazasından başka bir isteklerinin olmadığını belirtmiş ve manda meselesinde ise Türkiye Musevilerini ilgilendirmedeği gerekçesiyle bu babta bir fikir dermiyan edemeyeceğini Türkiye'ye her ne şekilde verilirse verilsin Türkiye'deki Musevilerin hukukunun Sulh Konferansı tarafından teminat altına alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁵²⁹

King - Crane Komisyonu 7 Ağustos'ta yaptığı davet üzerine 8 Ağustos 1919'da Sosyalist Fırka ile görüşmüştür. Fırka murahhasları, kendilerine yöneltilen Ermenistan'ın geleceğiyle ilgili soruya Türkiye meselesi ile Ermenistan meselesinin birbirlerinden ayıramayacağını her iki meselenin birlikte halledilebileceği düşüncesinde oldukları cevabını vermişlerdir. Fırka, Türkiye'nin hiçbir yerinde hiçbir unsurun tam bir çoğunluğa sahip olmadığını, bu nedenle çeşitli unsurların az çok çoğunlukta oldukları bölgelerde yarı muhtariyete sahip olmaları gerektiği düşüncesinde olduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca ileride bu ufak muhtariyetlerin büyük bir devletin mandası altında bir "konfederasyon" şeklinde birleştirilerek Osmanlı Devleti'nin devamı sağlanacaktır. Doğu Sorunu, fırkanın kanaatine ancak bu şekilde çözümlenecektir.⁵³⁰

Komisyon 12 Ağustos tarihinde Şehremini Cemil Paşa başkanlığında, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azasından Cavid, Dr. Neşet ve Şehremini Muavini Rauf ve Birinci Daire Müdürü Ahmed Beylerden oluşan bir heyeti kabul etmiştir.⁵³¹ Komisyon ilk olarak İstanbul'un nüfusunu sormuş ve Cemil Paşa nüfusun yaklaşık olarak 950.000 olup, bunun 750.000'inin İslam olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak hangi devletin mandaterliğinin kabul edileceği sorusu yöneltilmiş ve buna yanıt olarak II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki idarelerinin devleti uğrattığı zararlardan sonra artık yeni bir idarenin kurulmasının zorunlu olduğu ve bu doğrultuda milletin "Avrupa derecesinde bir medeniyete yükselmek için her türlü esbab ve vesait müracaata karar-ı kati"

⁵²⁹ "Amerika Sefarethanesi'nde İçtima Olunanlar", **Tasvir-i Efkar**, 5 Ağustos 1335, No: 2303, s. 1 ; "Amerika Tahkik Heyeti Faaliyetinde Berdevam", **İfham**, 5 Ağustos 1335, No: 14, s. 2; **İkdam**, 5 Ağustos 1335, s. 1 .

⁵³⁰ "Amerika Heyeti, Sosyalist Fırkasının Cevabı", **İfham**, 9 Ağustos 1335, No: 18, s. 1.

⁵³¹ Amerika Sefarethanesi'nden iki kişi 6 Ağustos'ta Şehremaneti'ni ziyaret ederek Komisyonla görüşmek için Cemil Paşa'yı davet etmiştir, bkz. "Amerika Heyeti ve Cemil Paşa", **Tasvir-i Efkar**, 7 Ağustos 1335, No: 2805, s. 1 .

verdiği, bunun için de büyük devletlerden birinin mali ve idari yardımına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Komisyona yöneltilen “Merkeziyetçilik mi yoksa ademi merkeziyetçilik mi?” sorusuna Cemil Paşa sıkı bir merkeziyetle yönetilen memleketlerle ademi merkeziyetçiliğin karşılaştırıldığında, ademi merkeziyetçiliğin ilerlemeye daha uygun olduğunu bu nedenle Türk milletinin tevsi-i mezuniyet esasına dayalı adem-i merkeziyet idaresini kabul etmek zorunda olduğunu söylemiştir.⁵³²

Komisyona 12 ve 13 Ağustos tarihlerinde çeşitli fırka ve cemiyetlerle gerçekleştirdiği temaslara devam etmiştir. 12 Ağustos’ta eski mebuslardan Baban-zade Hikmet Bey’i, Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi’yi ve Kürt Kulübü murahhaslarından Necmeddin, Davavekili Abdülaziz ve “Jin” gazetesi başmuharriri Memduh Bey’i dinlemiştir. Kürt temsilcileri görüşmeler sırasında, Kürtlerin çoğunlukta oldukları yerlerde sadece Kürt haklarının söz konusu olabileceğini, Kürtlerin asırlardan beri Doğu Anadolu havalisinde çoğunlukta olduklarını ve bunun ırken ve tarihen de reddedilemeyeceğini belirtmişlerdir. Heyet aynı zamanda tehcir edilerek Konya ve Adana havalisinde bulunmakta olup açlık ve sefalet içinde yaşayan 700.000 Kürt hakkında komisyonun dikkatini çekmek istemiştir. Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi, Komisyonla birebir görüşmüştür. Görüşmeler esnasında Ali Emiri’nin Doğu Anadolu hakkında hazırladığı risalenin tercüme ettirildiği komisyon tarafından kendisine bildirildikten sonra, Doğu Anadolu halkının ne fikirde olduğu hakkında Ali Emiri Efendi’nin düşüncelerine başvurulmuştur. Ancak kendisi Diyarbakırlı olmakla birlikte çok uzun müddet bölgeden uzak olduğunu belirten Ali Emiri Efendi Komisyon’a bölgeye yerinde tahkikat icrasını tavsiye etmiş, komisyon üyeleri kendilerinin de bu görüşte olduklarını ancak asayişsizlik nedeniyle bunun mümkün olmadığını belirtmişlerdir.⁵³³

Komisyona 13 Ağustos’ta Vahdet-i Milliye temsilcilerini bir kez daha kabul etmiştir. Aynı gün komisyon huzuruna Asuri ve Keldani Patrikhanesinden gelen

⁵³² “Amerika Heyeti İstanbul Şehri Murahhaslarını da İstima Etti”, **Tasvir-i Efkar**, 13 Ağustos 1335, No: 2811, s. 1; “Amerika Tahkik Komisyonunda”, **Vakit**, 13 Ağustos 1335, No: 641, s. 1. Görüşmeler esnasında komisyon üyelerinden Mr. Montgomery, Türklerin açıklamalarından “manda” kelimesinden ürkütükleri şeklinde bir izlenimin kendisinde uyandığını belirterek bunun “himaye” manasına alınmaması gerektiğini, “manda”nın “müzaheret” ve “muavenet”e karşılık geldiğini vurgulamıştır.

⁵³³ “Amerika Heyeti’nin Tedkikatı”, **Vakit**, 14 Ağustos 1335, No: 642, s. 1

heyetlerle, bir Rum heyeti ve eski valilerden Celal Bey de çıkmıştır.⁵³⁴ Vahdet-i Milliye temsilcileri bu görüşmede Ermenistan hakkında Türk siyasi fırkalarının ortak fikrini açıklayarak, Ermenilerin refah ve saadetinin Türk milletince arzu edildiği belirtilmiş ancak bunun için Türk ve Müslüman olan arazinin feda edilemeyeceğinin altı çizilmiştir.

King-Crane Komisyonu 12 ve 13 Ağustos tarihindeki bu görüşmelerinden sonra tahkikatına son noktayı koymuştur.⁵³⁵ Komisyon 21 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılmıştır.⁵³⁶ Komisyon üyelerinden Mr. Montgomery İstanbul'dan çok iyi izlenimlerle ayrıldıklarını gerek basının ve gerekse halkın ilgisinden çok memnun olduklarını dile getirmiş, Hükümet-i Osmaniye'nin güzel bir istikbali olduğunu ve devlet nezdinde önemli bir yerinin olacağını belirtmiştir.

Komisyonu İstanbul'dan ayrılmadan evvel "Antakyalılar Cemiyeti" namına bir muhtıra sunulmuştur. Antakya ulemasından Mehmed Rüştü Efendi, eşraftan Muradzade Naşid, Vehbizade Orhan Cemil, Edebiyat ve Felsefe muallimlerinden Mustafa Kemal, Hukuk Fakültesi mezunlarından Bacacızade Adil tarafından imza edilen muhtırada Wilson Prensiplerine atıfta bulunduktan sonra Antakya şehri ve havalisinin ırk ve tarih olarak Türk olduğu vurgulanmış şehrin 106.000 nüfusa sahip olduğu bunun % 75'ini Türklerin, %10'unu İslam Arapların meydana getirdiği, şehir merkezinde 40.000 nüfusun çok büyük kısmını Türklerin, 2000 kadarını Rumların ve 200 kadarını da Ermenilerin oluşturduğu belirtilmiştir.

Muhtırada Antakya ve havalisinin Türk memleketi olup Türkiye'den başka hiçbir devletin idaresini kabul etmeyeceği aksi takdirde bölgede arzu edilen barış ve asayişin hiçbir zaman sağlanamayacağı kesin bir dille belirtildikten sonra Antakyalıların

⁵³⁴ Vahdet-i Milliye'nin girişimiyle 4 Ağustos'ta çeşitli siyasi fırkaların katılımıyla Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti binasında gerçekleştirilen toplantıda Ermenistan meselesi hakkında bir karara ulaşmak için ortak bir encümenin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu encüme Vahdet-i Milliye'den Osman Nizami Paşa, Eski Hariciye Nazırı Nabi Bey ve Ayan'dan Ahmet Rıza Bey katılmıştır, bkz. "Mehafil Manda Meselesi İle Meşgul", **İfham**, 4 Ağustos 1335, No: 13 s. 1-2. "Vakit" gazetesi ortak encümende bulunacağını belirtmiştir, bkz. "Fırkalar ve Ermenistan Meselesi", **Vakit**, 4 Ağustos 1335, No: 635, s. 1. Encümen 4 ve 6 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirdiği toplantılarda ortak bir politikanın saptanması için çalışmıştır, bkz. "Vahdet-i Milliye'deki İçtima", **Alemdar**, 7 Ağustos 1335, No: 1535, s. 1; **İfham**, 5 Ağustos 1335, s. 2 ; "Vahdet-i Milliye'deki İçtima", **Tasvir-i Efkar**, 7 Ağustos 1335, No: 2805, s. 1 ; "Manda İntihabı Meselesi", **İfham**, 6 Ağustos 1335, No: 15, s. 2.

⁵³⁵ Komisyon üyelerinden biri 15 Ağustos'ta yaptığı açıklamada komisyonun gerek Ermenistan ve gerekse manda hakkındaki tahkikatını bitirdiğini açıklamıştır, bkz. "Amerika Heyeti Tahkikatını Bitirdi", **Tasvir-i Efkar**, 16 Ağustos 1335, No: 2833, s. 2.

⁵³⁶ "Amerika Tahkik Komisyonu", **Vakit**, 21 Ağustos 1335, No: 645, s. 2 , "Amerika Heyeti bugün Paris'e Gidiyor" **Tasvir-i Efkar**, 21 Ağustos 1335, No: 2819, s. 1 ; "Amerika Heyeti Dün Paris'e müteveccihen Hareket Etti", **Vakit**, 22 Ağustos 1335, No: 646, s. 1.

isteklerinin Mr. Wilson tarafından dikkate alınacağından şüphelerinin olmadığı vurgulanmıştır.⁵³⁷

King-Crane Komisyonu 26 Ağustos'ta Paris'e ulaşmış ve raporunu 28 Ağustos'ta Mösyö Polk'a sunmuştur.⁵³⁸

1.1.3.1.5. Komisyonun Hazırladığı Rapor

King-Crane Komisyonu'nun hazırladığı 28 Ağustos 1919 tarihli rapor, "King-Crane Report on the Near East" adını taşımaktadır ve üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm Suriye, ikinci bölüm Mezopotamya ve üçüncü bölüm de Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşmayan bölgeleriyle ilgilidir. Rapor ilk kez 1922'de yayımlanmıştır.⁵³⁹

Rapor, İstanbul, Ermenistan ve Anadolu topraklarının üç ayrı devlet halinde ancak tek bir mandata verilmesini öngörüyordu. Suriye halkının manda için istediği ve seçtiği ülkenin Amerika olduğu, Amerika bu mandayı almak istemezse ikinci sırada gelen ülkenin İngiltere olduğu vurgulanmıştır. Yunanlılar, Anadolu'dan çıkarılmalı ve Yunanca konuşulan bölgelerde ayrı hükümet kurulmalıdır. Kilikya Ermenistan'a bağlanmalıdır.⁵⁴⁰

Komisyonun raporu, 10 Haziran - 21 Temmuz 1919 tarihleri arasında Orta Doğu'da işgal altındaki bölgelerde gerçekleştirilen ve 36 büyük kenti ve 1520 kasaba ya da köy büyüklüğündeki yerleşmeyi kapsayan seyahat sonucunda oluşturulmuştur. Bu

⁵³⁷ "Antakyalıların Amerika Heyetine Verdikleri Muhtıra", **Vakit**, 24 Ağustos 1335, No: 652, s. 1. Muhtıraya Erkan-ı Harbiye Harita Şubesi Müderrislerinden Şevki Paşa tarafından hazırlanmış bir harita da eklenmiştir.

⁵³⁸ "Tahkik Heyeti Paris'te", **Vakit**, 30 Ağustos 1335, No: 658, s. 1; "Amerika Heyeti Paris'te", **Tasvir-i Efkâr**, 2 Eylül 1335, No: 2831, s. ; Evans, **a.g.e.** , s. 156.

⁵³⁹ "King-Crane Report on the Near East", **Editor&Publisher**, 2nd Section. Vol: 55, No: 27, New York, 1922'den aynen aktaran <http://www.hri.org/docs/king-crane/appendix.html> ; <http://www.mideastweb.org/king-crane.html>.

⁵⁴⁰ Evans, **a.g.e.** , s. 157 ; Bilgen, **a.g.e.**, s. 85 vd ; "Suriyeliler Amerika Mandasını İstiyor", **Vakit**, 6 Ağustos 1335, No: 637, s. 2 ; "Amerika İstimzacı", **Alemdar**, 9 Ağustos 1335 , No: 1537, s. 2. "Morning Post" gazetesi İstanbul, Anadolu ve Ermenistan'da kurulacak mandaların tek bir halde ABD idaresine verilmesi durumunda Bakü-Batum petrol kaynaklarının ABD'nin kontrolüne geçeceğini vurgulamıştır, "Amerika Mandası ve İngiltere", **Tasvir-i Efkâr**, 1 Teşrinisani 1335, No: 2888, s. 1. Mr. Crane, 31 Ağustos'ta Paris basınına verdiği beyanatta Amerika'nın Türkiye, Suriye ve Ermenistan mandalarını kabul etmedikçe dünya barışının daimi olarak tehlike altında olacağını belirtmiştir, bkz. **Tasvir-i Efkâr**, 2 Eylül 1335, s. 1; ayrıca bkz. "Mukadderatımız Etrafında", **Tasvir-i Efkâr**, 10 Eylül 1335, No: 2836, s. 1. "The New York Times" gazetesi "Bütün Türkiye Amerikan mandası İstiyor" başlığıyla verdiği haberde komisyonun kanaatine göre ABD'nin, yalnızca İstanbul'u ve Ermenistan'ı değil, Suriye ve Filistin'de dahil olmak üzere bütün İmparatorluk topraklarını kapsayacak bir manda yönetimi kurmasının uygun olacağını belirtmiştir, bkz. Ulugay, **a.g.e.** , s. 52.

esnada komisyon irili ufaklı birçok toplantı gerçekleştirmiş, bu toplantılar siyasi fırkalar, cemaat temsilcileri ve çeşitli etnik grupların temsilcileriyle ya birebir ya da grup halinde yapılmıştır.

Raporda, komisyonun bölgeye soruşturma amacıyla gönderilmesi, “Barış Konferansı Tarafından Alınmış Olan Uygun Karar” başlığıyla üçüncü bölümün ilk kısmında şu cümlelerle dile getirilmiştir:

“ Komisyon Dörtler Meclisi tarafından, eski Türk İmparatorluğu’ndan Milletler Cemiyeti’nin manda idare sistemi altına konulacak ülkelerin saptanması ve korunması amacıyla oluşturulmuştur. Komisyonun amacı Türk İmparatorluğu’ndan ayrılan bölgeleri kesin olarak saptamak, örneğin Filistin, Suriye ve bu ülkelere sınırı olan Arap ülkeleri Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya ve Anadolu’daki bazı belgelerin gelişimini Milletler Cemiyeti’nin tayin edeceği mandater devletin denetiminde gerçekleştirmektir”.

Raporda belirtildiğine göre Müttefiklerin Paris Barış Konferansı’nın 30 Ocak 1919’daki toplantısında alınan kararlar önemlidir.

1- Eğer Alman İmparatorluğu eskiden olduğu gibi, savaş sonunda kaybettiği kolonilerine tekrar sahip olursa bu durum kaçınılmaz olarak dünya güvenliğini tehdit edecektir. Bu nedenle Müttefikler, her ne durumda olursa olsun Alman kolonilerinin asla Almanya’ya iade edilmemesini kararlaştırmıştır.

2- Türklerin tarihsel kötü yönetimlerinden dolayı Müttefik güçler Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan’ın mutlaka Türk İmparatorluğu’ndan ayrılmasına karar vermiştir. Ancak bu yapılırken Türk İmparatorluğu’nun diğer bölgelerinin bundan zarar görmemesine dikkat edilecektir.

3- Müttefik güçler, eskiden Almanya ve Türk İmparatorluğu’na bağlı olan kolonilerin tek başlarına ayakta durmayacak ve yeni dünyanın gereklerini yerine getirmeyecek bir durumda olmalarını onların millet prensiplerine göre yeniden düzenlenmesi ve idare edilmesi için bir fırsat teşkil ettiği düşüncesindedir. Bu gereklilik uygarlığın kutsal inancını oluşturur ve bu inancın güvenilir, yıkılmaz olması için mandaların Milletler Cemiyeti’ne dahil edilmesi gerekir.

4- Dikkatli çalışmalardan sonra bu kutsal vazifeyi üstlenecek ve en pratik ve etkin şekilde yürütebilecek ülke coğrafi avantajların yanı sıra kaynak ve deneyim

açısından da en uygun ülke olmalıdır. O ülke idareyi Milletler Cemiyeti adına üstlenmelidir.

5- Müttefikler, manda idarelerinin insanların gelişmişlik düzeyi, bölgenin coğrafi durumu ve ekonomik koşullarına göre çeşitlenebileceği düşüncesindedir.

Raporda Türk İmparatorluğu'nun parçalanması sorunu "Türk İmparatorluğu'nun Sömürüsü ve Bencil Bir Paylaşımın Tehlikeleri" başlığı altında incelenmiştir. Öncelikle yapılması istenilen şey, Barış Konferansının müttefiklerin başlangıçtan beri Türk İmparatorluğu'na yönelik davranışlarında ciddi tehlikeler arz eden bencil ve çıkarıcı politikaların iyi bir şekilde değerlendirmesidir. Aslında devletlerarasında kıskançlığa, rekabete ve çıkarıcı paylaşımlara neden olan birçok durum başlangıçta bazı zorunluluklardan kaynaklanan iyi niyetli adımlar olarak görülmüştü. Türk İmparatorluğu'nun parçalanması konusunda hiçbir hata yapılmamalıdır. Bütün paylaşımların ve entrikaların kaynağı İstanbul'dur. Bu sorunun çözümlenmesinde basit ve hızlı bir yol mevcut değildir ve Müttefikler de bunun farkındadır. En iyi çözüm bile Türkler tarafından muhalefetle karşılanacaktır.

"Türk İmparatorluğu'nun paylaşımı sırasında müttefikler şunu aklında tutmalılardır ki, savaşın başlangıcında açıkladıkları prensipler, amaçlar ve bunlara olan bağlılıkları burada test edilecektir. Ve bu durum imparatorluğun parçalanması esnasında ciddi tehlikeler meydana getirebilir..."

İlk olarak böyle bir paylaşım, paylaşımın yapıldığı bölge halklarının seçimi olmadığı için, halklar üzerinde baskı yaratacaktır. Her bölgenin ayrı ayrı işgali tepkilere ve yıkılmaz bir adaletsizlik duygusuna neden olacaktır. Yunanlılar tarafından İzmir'in işgaline Türk halkının verdiği tepki bunun en somut göstergesidir. Türk halkının bu işgali, Müttefiklerin savaş sırasında açıkladıkları amaç ve prensiplerle bağdaştırması beklenemez. Bu durumda Türklerle sıcak ilişkiler kurmanın imkanı yoktur.

Komisyondun raporunda işgallerin yaratabileceği tepkiler ve sonuçları şu şekilde vurgulanmıştır:

"İkinci olarak, bu bölgelerin işgali Türkler üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı için, işgal esnasında büyük askeri kuvvetlere ihtiyaç olacaktır. Bu ortamda, savaşın bütün uluslara yüklediği dayanılmaz yükler ve askerlerin terhisi konusundaki var olan istekler sorunun daha da büyümesine neden olacaktır. İşgal ve güvenlik için saptanan asker sayısı aslında bölgenin tam olarak ele geçirilmesi için belirlenen asker sayısı

değildir... Çıkarıcı paylaşım politikası Türkiye’yi askeri bir kamp haline dönüştürecek ve bu durum karşı bir direnişe neden olacaktır.

İzmir’in işgalinin yaratacağı sorunlara değinen komisyon bencil ve çıkarıcı paylaşım politikalarının İzmir bölgesinde şiddetli bir öç alma duygusunun uyanmasına neden olacağını bu öç alma isteğinin sadece Türkler değil Hıristiyanlar tarafından da destekleneceğini belirtmiştir. “Çıkarıcı bir paylaşım ve bölgenin sömürsünü Türkleri isyana teşvik edecektir. Zaten en kötü müdahalenin dışarıdan geleceğini bildikleri için bu fırsatı kullanacaklar ve aynı zamanda içerideki düşman olarak gördükleri azınlıklardan da kurtulmayı deneyecekler. Bu durumda Müttefikler de Türklerin suçlarını paylaşmak zorunda kalacak.

Raporda Türkiye’nin bu tür bir paylaşım sahne olması, Amerika’nın ne için savaşa girdiğine dair Amerikan kamuoyunda var olan inancın sarsılmasına neden olabileceği gibi Müttefikler arasında da anlaşmazlıkların ve fikir ayrılıklarının doğmasına neden olacağı vurgulanmıştır. Bu durumun Müttefiklerin manevi birlikteliklerinin ciddi anlamda sarsacağını altı çizilmiştir.

Eğer Türk İmparatorluğu’nun paylaşımı kaçınılmaz görünüyorsa Müttefikler şu soruyu kendilerine sormalıdır: “Anadolu’yu paylaşmak neden gerekli, en azından tamamını mı?” Raporda, müttefiklerin bu soruya iki cevap verebileceği dile getirilmiştir. Birincisi Türklerin kötü yönetimi ve yaptıkları katliam, ikincisi stratejik dünya konumuna rağmen içinde bulunulan zayıf durumu. Komisyon, Türklerin kötü yönetiminin hiçbir şekilde göz ardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

“...Türklerin nazik ve çekici kişilikleri onları her zaman çok sevilen bir toplum haline getirmiştir, hatta uzun süre onlarla yaşayan yabancılar bile bilinçli bir şekilde olmasa da zamanla Türkleşmeye başlamışlardır... Türkler böl ve yönet yöntemiyle sadece gelirlerin alınarak ele geçirilen bölgelere özerklik tanınması ve diğer milletlere mensup kişileri memur yaparak devlet hizmetine almaları sayesinde uzun süre birliklerini başarılı bir şekilde sağlamışlardır. Bu bile Türk meselesinde asıl yıkıcı ve yıpratıcı etkinin Avrupa’dan geldiğini göstermeye yetmektedir”.

Tüm bunların tarafsızlıkla kabul edildiği raporda belirtmekle birlikte Türk İmparatorluğu’nun genelde iyi hazırlanmış konumlarının mevcudiyetine rağmen büyük bir başarısızlık içinde olduğunun altı çizilmiştir. Bunun nedeni de devletin yağmacı rüşvetçi ve ahlaksız bir yapıda olmasıdır. Ramsay bu konuda şunları dile getirmiştir:

“Türkler doğuştan gerçek bir yönetici ya da memur değildirler... Rüşvetçilik evrensel bir olgudur”

Ramsay aynı zamanda Türk köylüleri tarafından devlet memurlarına duyulan ve değiştirilmesi çok güç hatta imkansız olan bir kin ve nefretten de bahsetmektedir.

Raporda Türklerin azınlıklara karşı sergiledikleri tutumun diğer davranışları içinde en kötüsü olduğu dile getirilmiştir.

“... Onlar için hiçbir şey güven altında değildi, ne mülkleri ne hayatları, kadınları ya da çocukları. Bütün bunlara özellikle Abdülhamid zamanında Ermenilerin korkunç katliamları ve buna benzer bir şekilde Yunanlıların sürgünleri eklendi... Bu katliamlar doğrudan hükümetin emriyle yapılmıştır ve Türk toplumu da bunu yapmayı gönüllü olarak istemiştir. Bunlar o anın verdiği bir hırsla yapılmış şeyler değildir.

Görüldüğü gibi Komisyon yapılan Emeni ve Yunan tehcirlerini birer katliam olarak değerlendirmiş ve bunların bizzat devlet tarafından planlı bir şekilde yapıldığını ve Türk halkının da buna destek verdiğini vurgulamıştır. Komisyonun bu değerlendirmeleri Lord Bryce tarafından hazırlanan “1915-16 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeniler” adlı rapora dayandırılmıştır. Lord Bryce’in raporu Ermeni olayları hakkında bir takım soruları yanıtlamaktadır. “Bu rapora itiraz etmek ya da etkisini yatıştırmaya çalışmak boşa zaman harcamaktan başka bir şey değildir”.

Lord Bryce raporunda şunları dile getirmiştir:

“ Hiçbir şey makul ve açık olan bu gerçeği gizlemeye yetmez. Olaylar görgü tanıkları tarafından anlatılmakla birlikte bunlar önemli kanıtlardır. Farklı kaynaklardan elde edilmesine rağmen birbirleriyle örtüşen kanıtlar ve şok edici ifadelerin birçoğu güvenilirdir. Geçmişte yapılan katliamların delilleriyle bugünkü deliller bir araya getirilmesi bize bu cinayetlerin Türk hükümdarlarının sık sık tekrar ettikleri ve kurguladıkları politikaların gerçekliğini göstermektedir. Toplu katliam ve sürgünler hakkında elde edilen kanıtlar, tehcir ve katliam için ortaya atılan bahanelerin asılsızlığı üzerinde hiçbir şüphe bırakmaz. Esas olarak olaylar suçluların kendi itiraflarıyla kanıtlanmıştır”.

Raporun üçüncü bölümünün dördüncü kısmı “The Problem Of A Separete Armenia” başlığı altında Ermenistan meselesine ayrılmıştır. Ermenistan’ın Türk İmparatorluğu’ndan ayrılması Türklerin idaredeki yeteneksizlikleri ve Ermeniler üzerinde yapılan katliamlardan dolayı zorunlu görülmektedir. Bu durumun Ermeni

azınlığın, çoğunlukta olan diğer halklar üzerinde denetim kurması için teklif edilmediği belirtilmiştir.

“Bu durum Türkler için adaletsiz olacaktır ve aynı zamanda onların düşmanlığına ve öfkesine yol açacaktır. Böyle bir durum Ermeniler için de güçlük yaratacaktır. Çünkü bu iddianın savunulacak ve arkasında durulacak hiçbir yanı yoktur. Ermeni azınlığın, çoğunluk üzerinde denetim sahibi olması Ermenilerin güçlerini kötüye kullanmasını kaçınılmaz kılacaktır. Bu da Ermeni Devleti için gerçek ve doğru bir tecrübe olmayacaktır.

Fakat böyle ayrı bir devlet oluşturulduğu vakit, ki bu şekilde bölgede Ermenilerin güvenliği tam olarak sağlanacaktır, onlar Türklerin idaresinden kurtulacaklardır. Türk nüfusunun giderek azaldığı ve buna karşılık Ermenilerin giderek çoğaldığı bu bölgede Ermeniler Türklerin cebr ve zorlamalarına maruz kalmayacaktır.

Raporda bu nedenlerden dolayı Ermenistan için güçlü bir mandaterin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ermeni Devleti güçlü bir mandaterin denetimi ve yardımı olmadan kendini idare edemez. Modern anlamda devlet organizasyonu sağlanmalı ve bu yeni devletin sınırları içinde kalacak bütün halklar için adalet temin edilmelidir. Mandater devlet, Ermeniler nüfus olarak gerçek anlamda çoğunluğu sağlayıncaya ya da en azından Türklerin sayısından çok oluncaya kadar geri çekilmemelidir. Bu durum Ermenilerin kendi kendilerini idarelerine ara verildiği anlamına gelir ve bu kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü mevcut şartlar geriye başka bir seçenek bırakmamaktadır.

Ermenistan için düşünülen manda idaresi kısa süreli olamaz. Bu durum mandaterin gönülsüzlüğü ya da bu görevden kaçınacağı anlamına gelmemelidir. Kısa bir sürede Ermeni Devleti kurulamayacağı için Ermeniler bağımsız bir hükümetin güvenliğini sağlayamaz, sorumluluğunu üstüne alamaz, ta ki nüfus açısından gerçek çoğunluğu sağlayıncaya kadar. Aynı zamanda bu zaman dilimine, Ermenilerin birleşmesi, kaynaşması ve milli bir bilincin oluşması için gerekli süre de eklenmelidir. Manda yönetimi Ermeniler tamamen kendilerini yönetebilecek ve güvenliklerini sağlayabilecek duruma gelinceye kadar devam etmelidir.

Genel olarak gözlemlenen durum Ermenilerin kendileri için bir Amerikan mandasını arzu etmeleridir. Bu istek Amerika'nın Müttefiklerinin de genel görüşüdür. Türkler de bunu istemektedir.

Ermenilerin gerçek isteği manda idaresinin uygulanabilmesi için Müttefiklerin moral desteğine ihtiyaç, Ermenistan üzerinde uzun bir dönem mandaterlik için isteklilik, başarılı bir şekilde yeni devleti kurmak için çalışan devrimci organizasyonlara destek vermek.

Genel Danışman Lybyer tarafından ve mevcut şartlardan doğan gerekçelerle Ermeni Devleti meselesine şu şekilde yaklaşılmalıdır:

“Ermenilere kesin bir ülke sağlanmalıdır. Aksi takdirde onların güvenliği, sürekli katledilmeleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmaları engellenemez.

Bu bölge Türk ve Rus bölgelerinden alınmalıdır. 19. y.y.’daki savaşlar bu toprakları iki ülke arasında bölmüştür.

Ermenilere Türk bölgesinden bir parça toprak verilmelidir ki, bu bölge 1894-96, 1908-09 ve 1915-16 katliamları esnasında kaybedilmiştir. Bu bölgede tahminen 1 milyon insan hayatını yitirmiştir.

Ermenilere Türk bölgesinden fazla toprak verilmemelidir. Türkler, Kürtler ve diğer halkların buraları terk etmesi, şikâyet ve yakınmalara neden olacak eski düşmanlıkları uyandıracak ve bu, milletlerin Milletler Cemiyeti’ne güvenmesine neden olacaktır.⁵⁴¹

Komisyon şu durumu da göz ardı etmemiştir:

“Aslında Ermenilerin bu limitlerin ötesine ulaşarak çoğunluğu oluşturması mümkün değildir. Ermenilere ayrılan bu büyük bölge Ermenilerce asla doldurulamaz.

Şu fikir ileri sürülebilir ki; Ermenistan, Türkler ve Araplar tarafından işgal edilen iki Müslüman bölge arasında bir tampon bölge gibi gelişimini sağlayabilir. Bu belki Ermenileri homojen bir şekilde dar bir bölgeye sıkıştırmak olacaktır fakat Ermenilerin böyle bir duruma ne kadar dayanabilecekleri tahmin edilemez.

Teklif edilen “Büyük Ermenistan” , Karadeniz’den Akdeniz’e kadar uzanmaktadır ve gerçekleşmesi olanaksızdır. Bu nedenle planlanmamalıdır.”

Raporda, Büyük Ermenistan’ın olanaksızlığı şu şekilde açıklanmıştır:

“1914’te, 1894’ten önce Ermeniler küçük bir azınlık teşkil ediyorlardı ki, muhtemelen % 25’i asla aşamamışlardı. Eğer onlara kontrol verilirse, çoğunlukta olan topluluklar bundan incinecektir ve bu Wilson Prensipleri’nin ihlali anlamına gelecektir.

⁵⁴¹ Raporda komisyon üyelerinin “Ermeniler bu devleti kurup devamını sağlayabilecekler mi?” sorusunu sıkça kendilerine sordukları, aslında Ermenilerin idaresi altında başka milletlerin bulunmaması gerektiği belirtilmiştir.

Helak olan yaklaşık 1 milyon Ermeni'nin hayatta olduğu ve geri döndüğü farz edilse bile Ermeniler bugün itibariyle ancak nüfusun üçte birini oluşturabilirler.

Ermeniler hiçbir zaman bu bölgede hakimiyet kuramamışlardır. Gerçek Ermenistan yüksek bölgede bulunan ve Akdeniz ve Karadeniz'le bağlantısı olmayan Hazar Denizi'ne kadar uzanır. Kilikya bölgesindeki Orta Çağın küçük Ermenistan'ında yer alan Ermenilerin buradan kovulmaları ve uzaklaştırılmaları sonucu Ermeniler daha doğuya dağınık ve her yerde azınlıkta kalacak bir şekilde yayılmışlardır. Ermenilerin gergin ve öfkeli olmasında ve aşırı tavırlarındaki asıl neden tarihsel köken itibariyle her iki bölge üzerindeki iddialarından kaynaklanmaktadır. Hayatta kalan Ermeniler bu bölgelere göçseler bile bölgedeki nüfusları ancak % 10 oranında kalacaktır. Daha iyimser bir yaklaşımla, Türk ve Kürt bölgelerinde bulunan Ermenilerin bölgeye gelmesi durumunda Ermeniler nüfusun dörtte birini teşkil edebileceklerdir. Bu durumda mandater gücün bir azınlığı müdafaası oldukça zor olacaktır.”

Hiçbir Avrupa devletinin bu görevi üzerine almak istemeyeceği için geriye tek seçenek olarak ABD'nin kaldığı raporda belirtilmiştir. Eğer Amerikan halkı bu iş için ikna edilirse, ki bu hiç de kolay olmayacaktır, bu durum bu görevin ne kadar güç olduğunun bir göstergesidir.

Eğer Ermeniler Kafkas yüksek yaylasından, Karadeniz'den bir çıkış yoluyla Türkiye ya da Rusya'ya inerse bu onların gelişimi açısından bir sorun olur. Yaklaşık olarak 1917'de Rusların eline geçen bu bölge “Küçük Ermenistan” adıyla bugünkü Rusya Ermenistanı'ndan geriye kalan bölgedir. Ancak bu bölge coğrafi özellikleri ve konumu itibariyle iç ve dış etkileşime kapalıdır.

Türkler böyle bir Ermenistan'a itiraz edemezler çünkü tarihsel olarak burası Ermeni'dir. Eğer katledilen 1 milyon Ermeni bölgeye getirilseydi Ermeniler nüfusun yarısını oluşturabilecekti. Türklerin ve Kürtlerin bu bölgeden göç ettirilmesi “Büyük Ermenistan” devletinin kurulmasıyla kıyaslanacak olursa çok daha kolaydır.

Komisyon raporunun üçüncü bölümünün altıncı kısmı “The Problem Of A Seperate Constantinopolitan State” başlığı altında kurulması planlanan “İstanbul Devleti”ne ayrılmıştır.

İstanbul, kozmopolit ve nüfusun az bir kısmının Türk olması nedeniyle en çok arzu edilen şehirlerden biridir. Burada kurulacak olan tek bir mandaterlik uyuşmazlıkları, ayrılıkları, fikir ihtilaflarını önlemekte isabetli bir tercih olacaktır. Aynı

zamanda idarenin arkasında güçlü bir yapı oluşturulmuş olacaktır. Burası uluslararası bölge şeklinde tüm dünyaya açık olmalıdır.

Türk milleti tabî ki burada eşit olarak serbestçe yaşamaya devam edecektir. Fakat İstanbul daha fazla Türkiye'nin başkenti olamaz. Müslümanların hassas oldukları konularda gerekli tüm düzenlemeler yapılarak Sultanın İstanbul'da oturmasına izin verilmelidir.

Raporda bu devletin var olmasını gerektiren sebepler arasında 14 ilkeye atıfta bulunularak “Çanakkale Boğazı'nın sürekli olarak gemilere açık tutulması gerektiği ve uluslar arası garanti altında dünya ticaretine açılması zorunluluğu” vurgulanmıştır.

Komisyon üyelerinden Woolf, İstanbul ve Boğazların dünyada fazlasıyla şiddete neden olduğunun ve bu coğrafyanın 500 yıldır dünyanın en önemli noktalarından biri olduğunu belirtmiştir. “Uluslararası kavgalara, nefretlere, şüphelere neden oldu ve bunları yaydı. 19. yüzyıldaki savaşların ana nedenlerinden biriydi İstanbul”. Woolf'a göre Dünya Savaşı'nın altında yatan neden araştırılacak olursa buna cevap olarak İstanbul bulunacaktır. “Şimdi bu ebedi entrikaların merkezi ve sonsuz şiddetlerin nedeni ortadan kaldırılmalıdır.

Raporda savaş sonrasında oluşan ortamın, böylesine büyük bir sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için tam bir fırsattır. “İstanbul dünya barışının kaidesi anlamına gelir” cümlesi ile ifade edilmiştir.

Böylesine hayati bir öneme sahip stratejik dünya merkezini tek bir gücün denetimine bırakmanın zor olduğunun altı çizilmiştir. Özellikle Türkiye'nin geçmişinde var olan kötü yönetimi düşünülecek olursa bu durum sorunu daha da büyütmektedir. Bu sorunlar ve entrikalar merkezinden uzaklaşmak Türkiye'nin menfaatine olacaktır. Raporda ileri görüşlü ve düşünceli Türk liderlerini bu entrika ve sorun merkezinden gelecek tehlikeleri önceden sezerek böyle bir idarenin kurulması durumunda onları bu enfeksiyondan kurtaracağını farkında oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda uluslar arası alanda devletlerin menfaat yarışı içine girdikleri Türkiye, güçlü ve yetkili bir mandaterlik altında şimdiye kadar sahip oldukları en iyi devlete sahip olacaklardır.

Raporda şu noktanın altı çizilmektedir ki, uluslar arası bir İstanbul Devleti'nin kurulmasındaki amaç Türkleri ya da Müslümanları küçük düşürmek değildir. Bunun nedeni hem Türkleri hem de dünya barışının varlığı için ciddi bir tehdit olan böyle bir sorunla yüzleşmektir. Şüphesiz böyle önemli bir sorun fedakarlık etmeden çözüme

kavuşturulmuştur. Ancak bu sayede ekonomi, politika, sosyal ve dinsel tüm sorunlar kesin bir şekilde çözüme kavuşturulacaktır.

“Uluslararası İstanbul Devleti”nin sınırları ve kapsayacağı alan konusunda Prof. Dr. Lybyer’in tavsiyeleri dikkate alınmıştır. Ona göre:

“İstanbul’da Milletler Cemiyeti’nin denetimi altında özel bir idari bölgenin kurulmasının en önemli nedeni bünyesinde birçok etnik azınlığı içeren ve Akdeniz’le Karadeniz arasında bulunan Boğazların tek bir devletin sorumluluğuna girmesinin yaratacağı tatsızlığı önlemek ve Boğazlardan serbest geçişi sağlamaktır.

Marmara Denizi’nin küçüklüğüne rağmen sınırların tespitine en kabul edilebilir durum sınır sadece Çanakkale ve İstanbul Boğazı’nın her iki yakasını değil aynı zamanda Marmara’yı da tamamen kapsamalıdır.

İstanbul, Avrupa ve Batı Asya’daki demiryollarının geçiş noktası olduğu için buradaki istasyon ve tersaneler de hesaba katılmalıdır.

Buradaki nüfus iyi bir şekilde karıştığı (ki kuşkusuz böyle devam edecektir) ve Milletler Cemiyeti oradaki tüm unsurların güvenliğini de imtiyazsız ve eşit bir biçimde sağlayacağı için azınlıklara (nüfus yoğunluğuna) göre sınır belirlemenin gereği yoktur.

Plana göre 1915 Türk-Bulgar sınırında küçük bir değişiklikten sonra İstanbul’u Türkiye’nin Avrupa’daki mevcut kalıntısından ayırmanın en iyi çözüm olacağı kararlaştırılmıştır. İstanbul bölgesinin Midye-Enez hattının ötesinde daha fazla toprağa ihtiyacı yoktur. Ancak Doğu Trakya’daki Türk kalıntılarının düzenlenmesi bu durumda büyük sorun olacaktır. En iyi çözüm İstanbul’u Doğu Trakya’dan ayırmaktır.

Asya bölgesindeki sınır ise Karadeniz kıyısından başlayarak Sakarya Nehri ağzının güneyindeki kısa bir bölümü Gök Dağ karşısındaki Ak Sofu Dağı’na kadar uzanabilmektedir. Yenişehir ve İznik arasında güneybatı yönünden doğuya doğru devam edince Mudanya ve Bandırma’nın güney kesimlerine kadar uzanan bölgeler sınır teşkil edecektir.

Raporda Bursa’nın Boğazlarla hiçbir ilgisinin bulunmaması nüfusunun çok büyük kısmının Türk olması ve eski bir başkent olması nedeniyle Türklerde bırakılması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü Türkleri tarihi üç başkentlerinden Bursa, Edirne ve İstanbul’dan atmak büyük haksızlık olacaktır.

Üçüncü bölümün yedinci kısmı “The Problem Of A Turkish State” başlığıyla Türk Devleti meselesine ayrılmıştır. Hemen giriş kısmında dile getirilen nokta şudur: “

Ermeniler için tam bir adalet namına Ermenistan Türkiye'den ayrılmalıdır ve aynı gereklilik İstanbul Devleti için de zorunludur ve bu tüm dünyayı ilgilendiren bir sorumluluktur” Böyle bir durumun yerine getirilebilmesi için fetih ruhundan farklı bir anlayışın benimsenmesi gerektiğinin altı önemle çizilmiştir. Bu durum ancak Türk halkı için milli birlik ve self-determinasyon ilkesinin yerine getirilmesiyle sağlanabilir. Anadolu'nun geri kalan Türk çoğunluğuna yeteri büyüklükte deniz yoluyla çıkış imkanı sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte azınlıkların ırksal ve dinsel hakları muhafaza edilmelidir.

Bir karşılaştırma yapılarak Türkiye'ye Fransa'dan daha büyük ve nüfus olarak dörtte biri yani 10 milyon nüfusluk bir coğrafyanın bırakıldığı vurgulanmıştır. 10 milyonluk nüfusun 8 milyonu Müslüman (7 milyonu Türk) geri kalan 1 veya 1.5 milyonu Rum'dur. Bu yeni Türk Devleti'ne gelişimi için fırsat tanınması gerektiği ve etnik gruplara self-determinasyonun uygun olacağı belirtilmiş ve belki de bunların kendi istekleri doğrultusunda seçtikleri bölgelere (Suriye, Mezopotamya gibi) transfer edilmeleri düşünülmüştür.

Raporda Türk Devleti için bir mandaterin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Türk halkının açık bir şekilde bunu istediği belirtilmektedir. “Türk halkı bizzat bunu istemektedir ve bu yöntemi, ilerlemenin ve mevcut kötü yönetimden kurtulmanın, imparatorluktan demokrasiye geçmenin en hızlı ve kesin yolu olarak görmektedirler.” Bir mandater tayini dışında Türk hükümetini ve Türk halkını tatmin edecek herhangi bir çözüm yolu görülmemektedir.

Türkiye'de manda idaresini gerektirecek çok spesifik nedenlerin bulunduğu raporda vurgulanmıştır. Asayışı sağlayacak iyi bir yönetim, baskıdan uzak, rüşvetin ve adam kayırmanın olmadığı, tüm etnik grupların haklarının garanti altına alındığı bir Türkiye'ye ihtiyaç vardır.

Türk liderlerinin ve halkın büyük kesiminin Amerikan mandasından yana olduğu belirtilmiştir. Raporda Türk kamuoyunda yer alan manda hakkındaki düşünceler şu şekilde dile getirilmiştir:

“Türk gazetecilerinin yazdıklarına göre Türkler geçmişin acı tecrübelerini yaşamaktan ve yeniden tehlikeli maceralara atılıp bilgisiz liderlerin elinde kalmaktansa bir müzahirin eğitimine hazırdırlar. Bu düşünce Türk kamuoyunun manda hakkındaki düşüncesidir.”

Raporda çoğunluğun Amerikan mandasından yana olduğu belirtilmekle birlikte, İngiliz çözümünü destekleyenlerin de mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Amerikan mandasını destekleyen kuruluşlar arasında 54 cemiyetin temsilcilerinden oluşan “Milli kongre” (National Congress) gösterilmektedir. Ayrıca Meclis’teki 40 kadar üyenin ABD mandası taraftarı olduğu da vurgulanmıştır. Raporda bu düşüncenin Anadolu’daki Milliyetçi hareket (The “Nationalist” Party in Anatolia) tarafından da desteklendiği dile getirilir. Fakat üniversitelerden profesörler, hukukçular, öğretmenler, mühendisler ve tüccarlar da ABD mandasından yanadır. Komisyon üyeleri gazetelerde de benzer yönde düşüncelerin savunularak ABD mandaterliğinin desteklendiğini belirtmiş, aslına bakılırsa bu durumun kendileri için şaşırtıcı olduğunu dile getirmişlerdir. Çünkü diğer taraftan da güçlü ve iyi örgütlenmiş bir İngiliz propagandası yürütülmektedir. Bununla birlikte Amerikan mandası lehinde böyle örgütlü bir propagandanın yürütülmediği belirtilmiştir.

Türk aydınlarının ve elit kesimin düşünceleri de komisyon raporunda yer almıştır:

“Komisyonla görüşen delegasyonlar, mandayla ilgili sorulara, Amerikan mandasına taraftar oldukları şeklinde yanıt vermişleridir. Aralarında kadınların da bulunduğu aydınlardan oluşmuş bir delegasyon eğitim kuruluşları ve taşradan gelen eğitim dernekleri özellikle Amerikan mandasına duydukları sempatiyi dile getirmişlerdir. Bu durum komisyonun düşüncelerini doğrulamaktadır. Birkaç ay önce İzmir’de 1.800.000 insanı temsil eden bir kongrenin delegeleri Amerikan mandasını istediklerini deklare etmişlerdir. 20 Ağustos’ta Sivas’ta toplanan ve muhtemelen Türk halkının tamamını temsil eden kongrede benzer bir duruş sergilenerek Amerikan mandası istenmiştir.”

Anadolu’daki mevcut koşullar raporda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Anadolu’da yeni bir Türk Devleti’nin kurulması aşamasında dikkat edilmesi gereken en önemli noktanın Anadolu’nun içinde bulunduğu koşullar olduğu belirtilmiştir. Komisyon başlangıç olarak şöyle bir düzenlemeyi uygun bulmaktadır:

“Türk İmparatorluğu’ndan sonra geriye kalan bölgelerde, ki bunlar Arapça konuşan bölgeler, Ermenistan ve İstanbul, nüfusun çok büyük kısmı Müslüman olan ve Türkçe konuşan Türkler oluşturmaktadır. Yukarıdaki iddiaya göre bu kalan bölgelerde

Kürtler için Kürdistan, Rumlar için Pontus (Sinop'tan Batum'a kadar uzanan Karadeniz sahili), Suriyeliler için Kilikya ve Batı'daki Rumlar için İzmir ve çevresi ayrılmıştır.”

Raporda, Kürtlerin iddialarının oldukça geniş bir alanı kapsadığı vurgulanmaktadır. Kızılbaş, Şii ve Sünnilerden kendilerini ayırarak Türkler, Ermeniler ve diğer milletlerle karışmış bir şekilde yaşayan Kürtlerin doğal sınırları Fırat ve Dicle tarafından ikiye ayrılan Kuzey Ermenistan ve Güney Mezopotamya'ya, ki burası batı sınırlarını oluşturur, kadar ulaşmaktadır. Doğuda ise Persia (İran) yer alır. Komisyon tedbir olarak Kürtlere bir mandaterin denetimi altında özerklik verilebileceği tavsiyesinde bulunmuştur. Bu yöntemle Kürtler kendilerini idare edebilecek bir seviyeye ulaşabileceklerdir. İkinci olarak düşünülen şey, çok büyük bir olasılıkla mümkün görülmektedir ki, bölgede yer alan küçük Türk ve Ermeni gruplarını her ikisi de gönüllü olarak mübadele ile bölgeden çıkarılabilir. Böylece yarım ya da 1 milyon Kürt'ü içine alan bir eyalet kurulabilecektir. Bu durumda bölgede bulunan Keldani, Nasturi ve Süryanilerin güvenlikleri tam anlamıyla sağlanmalıdır.

Pontus konusunda ise raporda dikkat çekilen nokta, yarım milyon Rum'un merak ettikleri şeyin bölgenin Ermenistan'a, Karadeniz'e bir çıkış kapısı oluşturması bakımından terk edilip edilmeyeceği sorunudur. Aynı endişeyi Türklerin de taşıdığıın altı çizilmiştir. 1914'te bölgede 200.000 Rum bulunduğu ancak her iki durumda da, yani bölge ister Ermenistan'a ister Anadolu'ya bırakılsın, Rumların azınlıkta kalacaklarının altı çizilmiştir. Ancak her iki durumda da Rumların güvenliklerinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Kilikya üzerinde Suriyelilerin ve Ermenilerin iddiaları olduğu ancak 1914'te her ikisinin de bölgede nüfus olarak % 25'i geçemediği belirtilmiştir. Bölgenin aslında Suriye açısından önemsiz olduğu çünkü Suriye'nin elinde denize çıkış noktası olacak birçok bölgenin bulunduğu bununla birlikte bölgeyi Suriye açısından önemli kılan noktanın kuzey ve kuzeydoğu ile bağlantıyı sağlaması olduğu belirtilmektedir. Bölge Anadolu ve Suriye'yi ticari anlamda birbirine bağlamaktadır.

Eğer Ermeniler Kilikya bölgesini alamazlarsa iâşeleri Anadolu'nun iç kesimlerinden Konya ve Kayseri'den sağlanmalıdır.

Kilikya Bölgesi ve Ermenistan arasında Elbistan, Malatya ve Harput yer almaktadır ki Ermenilerin bu bölgeler üzerinde iddiaları vardır. Ancak bu bölgeler Anadolu'da kalmalıdır. 1914'te Türkler, Ermeniler, Kızılbaşlar, Sünniler ve Kürtlerle

diğer etnik grupla karışık bir halde bu coğrafyada yaşamaktadırlar. Genel olarak bakıldığında yüksek sıra dağlarla çevrili bu bölgenin kontrolü çok güç olacaktır.

Komisyon İtalyanların Anadolu'nun güneybatısı üzerindeki isteklerini tamamen yersiz bulmuştur. Bölgede hiçbir yerli İtalyan yoktur ve bölgede yaşayan halkın bir İtalyan mandasını istediğine dair herhangi bir kanıt da mevcut değildir. Bölgenin büyük kısmı Müslümanlardan ve Rumlardan oluşmaktadır ve bölge hiçbir şekilde Anadolu'dan ayrılamaz.

Raporda en önemli sorunlardan biri olarak da Anadolu'nun batı sahilleri ve İzmir çevresi gösterilmiştir. Komisyona göre bu sorun köklü ve geçmişi olan bir sorun değildir. Sorunun asıl nedeni Yunan Hükümeti'nin bölge üzerindeki ısrarcı tavrı ve aynı zamanda Yunan ordusunun işgalidir. Komisyona göre İzmir Sancak merkezi ve kıyı yerleşmeleri hariç Rumlar hiç bir yerde çoğunluk oluşturamazlar. Komisyon ayrıca bölgede yaşayan çoğunluğun Yunan işgaline ya da kurulacak bir Yunan manda idaresine isteksiz olduğunun altını çizmiştir. Bu durumun İzmir'in işgalinden sonra bölgeye gönderilen Müttefikler arası Tahkik Heyetinin yaptığı soruşturma ile da sabit görüldüğü belirtilmiştir.

Komisyonun tavsiyesine göre bölgede bulunan Yunan resmi görevlileri ve askeri sorumluları geri çekilerek 100.000 kişilik Yunan ordusunun idaresi, 12 kişiden oluşan İngiliz askeri yetkililerine teslim edilmelidir. Yunan güçleri tamamen bölgeden çıkarılmalıdır. Komisyon bu düzenlemelerden sonra "Batı Anadolu özel bir Rum bölgesi olarak bir manda şeklinde düzenlenebilir mi?" sorusunu kendine yöneltmiş ve bu soruya şu nedenlerden dolayı olumsuz yanıt vermiştir:

"Doğal sınırlardan farklı olarak bölgenin karakteristik coğrafi şartlarına aykırı bir sınır takip ederek nüfusunun çok büyük bir kısmı Müslüman olan bu bölgeyi Anadolu'dan ayırmak olanaksızdır.

Diğer taraftan Anadolu'nun batısında böyle yapay ve keyfi bir sınır tayin etmek kaçakçılık ve eşkıyalık gibi olayları engellemeye yetmeyecektir.

Böyle bir sınır iç bölgelerle İzmir limanının ekonomik bağlantısını her iki yönde de kesecektir."

Raporda, geçen asırlarda Türklerin, Ermenistan, Mezopotamya ve Suriye'deki deneyimlerinden dolayı finans, kamu yönetimi, eğitim, sağlık ve diğer alanlarda denetlemeye ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda da Ermenistan, Anadolu ve

İstanbul için tek bir manda idaresi kurulması önerilmiştir. Böyle bir idarenin birbirinden farklı üç manda ve ayrı üç yönetim halinde ancak tek bir mandaterin olması planlanmıştır. Buna gerekçe olarak şu noktalara işaret edilmiştir:

“Bu bölgeler yüzyıllardan beri tek bir otoritenin elinde bulunmuşlardır. Bu güçlü bir mandaterin denetimi altında dikkat ve hassasiyetle yürütülmesi gereken zor bir iştir.

Aynı ticaret hukuku, para sistemi, ağırlık ve ölçü birimleri ve ticaret dili sayesinde ticari açıdan bir birlik söz konusudur.

Yurtlarına geri dönen insanların sorunlarının çözülmesi tek bir mandaterin idaresi altında daha kolay olacaktır.

Demiryolları ve seyahat için gerekli yolların inşası çok daha iyi bir şekilde yürütülür.

Polis kontrolü ve kanunsuzluğun önüne geçilmesi daha kolay sağlanacaktır. Bunun aksi bir durum düşünülecek olursa, üç bölge farklı mandaterin idaresi altında bulunduğu takdirde suçlular bölgeler arasında geçiş yapabilecektir.

Birbirinden ayrılacak üç mandanın arasında vuku bulabilecek çekişmeleri ve rekabeti engellemek bu şekilde mümkün olacaktır. Eğer üç bölge kontrol altına alınırsa Türklerin geliş geçişleri daha kolay olacaktır.

Aslında mandater devlet İstanbul’da bir kontrol merkezi oluşturarak denetimini daha uç noktalara kadar götürebilir.”

Komisyon raporunun son kısmı “Recommendations” başlığı altında tavsiyeler kısmına ayrılmıştır.

Daha önce açıklanan nedenlerden dolayı Ermenistan tamamen Türk İmparatorluğu’ndan ayrılarak bir mandaterin idaresi altına konulmalıdır. Bu durum İstanbul için de temin edilmelidir. Raporda Türk Devleti için bir mandater tayin etmenin Türk halkının en büyük arzusu olduğu belirtilmiştir.

İzmir bölgesinde hiçbir özerk idareye izin verilemeyeceği, İzmir Sancak merkezindeki bölge hariç, tüm bölgelerin Türklerin idaresi altında kalacağı vurgulanmıştır.

Sınırların saptanması için yapılacak çalışma ile Suriye ve Mezopotamya’nın kuzeyinde bir düzenlemenin yapılması ve Irak ile Ermenistan arasında otonom bir Kürt bölgesi oluşturulacak ise bu bölge Irak’ı mandası altına alacak devletin idaresi altına verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Raporda ABD’nin Ermenistan, İstanbul ve Türkiye

üzerinde tek bir mandater devlet olarak tavsiye edildiği ve bunun aşağıdaki nedenlerden dolayı yapıldığı belirtilmiştir:

“ Önceden de vurgulandığı gibi Ermenistan için bir ABD mandası istenmektedir. Bu istek Ermenilerden gelmekle birlikte müttefikler ve hatta Türkler de buna destek vermektedir. Kurulacak manda idaresi Ermenistan’ın tamamını kapsamalıdır. Ermenistan mandasını güçleştiren birçok neden olsa da en önemlisi zorlukların eski düşmanlıklardan kaynaklanıyor olmasıdır. Bu mandalar ayrı ayrı devletlerin kontrolünde olursa Ermenistan Devleti’nin Anadolu ile olan ilişkilerini mandasını üstlenen devletin denetimine bırakması hoş karşılanmayacaktır. Bu nedenlerden dolayı Ermenistan üzerindeki bir ABD mandası Anadolu’yla beraber düşünülmelidir.

Ermenistan için olduğu gibi ABD İstanbul Devleti üzerinde sorumluluk alacak en makul devlettir. En basit bir şekilde düşünülecek olursa çıkarları açısından bölgede en az ilgisi olan devlet ABD’dir. Milletler Cemiyeti’nin manda sisteminde saptadığı hedeflere ulaşabilecek ve bunları yerine getirebilecek, idare edilebilecek tek devlet ABD’dir. Bu stratejik bölgede kurulacak Türk Devleti etrafındaki yeni ortama ayak uydurmazsa başarıya ulaşamaz bu nedenle İstanbul ve Anadolu Devletleri beraber planlanmalıdır.

ABD, Yeni Türk Devleti için sorumluluk alabilecek en uygun devlettir. Çünkü Türk halkı onu istemektedir ve ona güvenmektedir. Yeni Türk Devleti için önerilen ABD mandası Küçük Asya’nın tamamını kapsamaktadır.

ABD’nin tek bir mandater devlet olması için ileri sürülen nedenler çoğaltılabilir. Önceki deneyimlerinden dolayı böyle bir görev için en uygun devlet ABD’dir ve Müttefikleri de bunu farkındadır.”

Komisyon üyeleri raporun sonuç kısmında şu noktanın altını çizmektedirler:

“İlk olarak biz gözlemledik ki, hem Türkleri hem de Suriyeliler Amerika’nın oluşturacağı idare altında ortak bir şekilde yaşayabileceklerine inanmaktadırlar. Güçlü bir barışın başarı kazanma olasılığı ancak bu şekilde mümkündür. Onlar inandılar ki, her yerde ve herkes için güçlü bir demokrasi ancak bu şekilde mümkün olacaktır ve gördüler ki gerçek demokrasiye iyi bir eğitimle ulaşılabilir. Onlar fark ettiler ki, Amerika din ve devlet işlerini birbirinden ayrı tutma ilkesini (bu ilke din ve devlet için en iyi durumdur) yerine getirmiştir ve bu durum Türkiye gibi emperyalizmden

sıyırılarak demokrasiye geçiş sürecinde olan ve modern devlet anlayışına geçmeye çalışan ülkelere yardım için en önemli husustur.

İkinci olarak Türkler ve Suriyeliler Amerika'nın, Milletler Cemiyeti'nin manda sisteminde ısrarla vurguladığı idealizme ve esas amaca hizmet edeceklerinin farkındadırlar.

ABD'nin dünyanın diğer bölgelerindeki halkların idaresinde göstermiş olduğu başarı Türkler ve Suriyeliler için sağlam bir güvence teşkil etmektedir. ABD hiçbir çıkar gözetmez ve ganimet peşinde değildir. ABD hiçbir emperyalist amaç takip etmez ve Küba ve Filipinler'de bencil duygularla hareket etmemiştir. ABD ne Türkiye'nin ne de Suriye'nin çıkarıcı paylaşımına hiçbir zaman katılmamıştır. Ramsey bu noktada şu düşünceyi dile getirmektedir: Eğer "Doğu Sorunu" tam olarak çözüme kavuşturulmak isteniyorsa benzer şekilde davranmalıdır.

Anadolu'nun tamamı için planlanan Amerika mandası sadece milli duygularla ve ulusların yönetimindeki başarılarla ve uluslar arası alandaki saygınlık ve ABD'ye duyulan güvenle açıklanamaz. Bu aynı zamanda mandaterlik görevini üstlenecek başka bir devletin olmamasından kaynaklanan bir zorunluluktur.

Raporun hiçbir yerinde ABD'nin Türkiye üzerinde mandaterlik görevini kabul etmesi belirtilmemiştir.

1. 2. Ulusalçılar ve ABD Siyasi İlişkileri

1.2.1. Manda Yönetimini Kabul Ettirme Çabaları

1.2.1.1. Basında ve Kamuoyunda Wilson Prensipleri ve Manda Düşüncesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığı bir ortamda Türk halkı ve aydın kesimi üzerinde hâkim olan esas düşünce ülkenin geleceğinin ne olacağı sorusuydu. Bununla birlikte Mütareke Dönemi Türk aydını arasında mevcut fikir ayrılıklarının en üst düzeye ulaştığı bir dönemdir. Bu ortamda devleti ve milleti içine düştüğü bu badireden kurtaracak çeşitli çareler düşünülmüş ve bir çıkış yolu aranmıştır. Mustafa Kemal Paşa "Nutuk"ta bu tabloyu şu şekilde vermektedir.

"Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi bakımdan sadırmışlar; yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan kişi hayat ve

saltanatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda... Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar buldukları çevreye ve sezebildikleri etkiye göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar...

Açıkladığım bilgilere ve gözlem sonuçlarına göre üç türlü karar ortaya atılmıştı:

Birincisi İngiltere'nin koruyuculuğunu istemek.

İkincisi Amerika'nın güdümünü istemek.

Üçüncü karar bölgesel kurtuluş yollarına yöneliktir."⁵⁴²

Görüldüğü üzere düşünülen kurtuluş çareleri arasında manda ve himaye düşüncesi ön plandaydı. Ali Kemal, Refi Cevat, Rıza Tevfik gibi aydınlar İngiliz himayesine taraftar olurken başını Ahmet Emin (Yalman), Halide Edip (Adivar), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Rauf Ahmet gibi şahısların çektiği bir grup aydın da Amerikan mandasına taraftar olmuştur.⁵⁴³

Wilson Prensiplerinin 12. maddesinin doğrudan Osmanlı Devleti'ni ilgilendirerek, Türklere hâkimiyet hakkı tanınması tüm umutların Wilson Prensipleri'ne dolayısıyla Amerika'ya bağlanmasına neden olmuştur.⁵⁴⁴ Wilson Prensipleri Türk aydını üzerinde olumlu bir hava yaratmıştır.⁵⁴⁵

İstanbul basınına baktığımız zaman İngiliz taraftarlarının "Alemdar", "Peyam" ve "İstanbul" gibi gazetelerde düşüncelerini savunduğunu görürken Wilson Prensipleri'ni ve Amerikan mandasını savunan aydınlar ise ağırlıklı olarak "Vakit" ve "Yeni Gün" gazetelerinde düşüncelerini savunmuşlardır.

"Vakit" başyazarı Ahmet Emin, "Çıkmaz Yollarda" adlı başmakalesinde Wilson Prensiplerini şu şekilde değerlendirmiştir:

"... Bugün gerek İngiltere'de ve gerek Fransa'da iki muhtelif cereyan vardır. Birincisi harbin neticelerini zahiren olmasa bile hakikaten, eski emperyalizm fikirleri nokta-yı nazardan telakki etmekte ve ihraz edilen galebenin mükâfatı olmak üzere vasil

⁵⁴² Nutuk, C. 1, s. 17.

⁵⁴³ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978, s. 9; Erol, **a.g.e.**, s. 46; Ayışığı, **a.g.e.**, s.17; Mütareke Dönemi'nde Türk aydın ve idarecileri arasında ortaya atılan kurtuluş çareleri ve bu yöndeki kuruluşlar için bkz. Kasalak, **a.g.e.**, 39 vd; Tethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 53 vd.

⁵⁴⁴ Halide Edip prensiplerin etkisini şu şekilde dile getirir; "O günlerde Wilson'un on dört prensibi şamatayla ilan edilince bütün dünyada büyük bir tesir yaptı ve Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde istiklallerine dokunulmayacağı zannı hasıl oldu..." bkz. Adivar, **a.g.e.**, s. 14

⁵⁴⁵ Mehmet Şahingöz, Vahdet Keleşyılmaz, "Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35, Temmuz 1996, s. 375 vd.; Deniz Bilgen, "Wilson İlkeleri'ne Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması", **Atatürk Yolu**, C. 5, S. 18, Kasım 1996, s. 123 vd.

bir ganimet-i hususi beklemektir. İkincisi Wilson Prensiplerini samimiyetle kabul ederek harbin filhakika efkâr-ı âliye namına yapıldığını galebe neticesinde istila fikirlerine düşmek haiz olmadığı ve her milletin hakkına riayet etmek icab ettiğini ileri sürmektedir. Bizim için bit-tabii ikinci cereyana sarılmak lazımdır. Neticede bu cereyanın galebe edeceği ümit olunabilir. Ne çare ki Almanya'da bile son derece müsaid sulh şeraiti teklifine taraftar olan Wilson Prensipleri taraftarları bizim şiddetle aleyhimizde bulunmaktadırlar. Bize düşen vazife bilhassa İngiltere ve Amerika'nın en mümtaz sınıf-ı fikriyesini ihtiva eden liberal cereyanın aleyhimizdeki haksız ve makrut tekliflerini tedkik etmek ve hakk-ı hayat ve inkişafımızı ona kabul ettirmektir. Biz bunu gayrimümkün görmüyoruz...⁵⁴⁶

Ahmet Emin, Amerika'nın İstanbul eski maslahatgüzarı ve Brenistein Üniversitesi'nde başkan Wilson'la birlikte çalışmış olan Devletler Hukuku uzmanı Philip Brawn'un Amerika Kızlar Koleji'nde verdiği konferansta, Wilson Prensipleri hakkındaki yorumlarını gazetesinde aynen aktarmış ve bunlara katılmamanın mümkün olmadığını dile getirmiştir:

“Sulh iki türlü olur. Ya müsellah sulh veya dostâne sulh. Birinci şekilde bir sulhü büyük ordularla muhafaza etmek icab eder. Dostâne sulh ise ancak adalet sayesinde temin olunabilir.

İşte Wilson Prensipleri adilâne sulhü istilzâm etmekte olduğu için cihana yeni bir hürriyet bahşeden bir hatt-ı esasi mahiyetindedir. Cihan sulhünde ceza veya intikam fikri olmayacaktır. Adalet namına ne yapmak mümkünse yapılacaktır. Viyana ve Berlin Kongreleri'nde hâkim olan muvazene-i kuvviye fikrinin bugün manası yoktur...⁵⁴⁷

Ahmet Emin, Wilson Prensipleri'nin desteklenmesinin bencillik olarak değerlendirilmesini şu sözlerle eleştirmiştir:

“... Türk Milliyetperverliği firakacılığa alet olamayacağı gibi ecnebi düşmanlığı şekline de giremez. Biz mevcudiyetimizi temin etmek için nesillerce memleketimiz dâhilinde o kadar gayretle çalışmak mecburiyetindeyiz ki ancak muvakkat mahiyete haiz hissiyatın tatmini için efratkârlıklara düşebilmemize imkân yoktur. Bu kadar acı tecrübelerden sonra nefes almak ve inkişaf edebilmek için bila-istisna bütün mütemeddin milletlerin hayr-hane dostluğuna muhtaç olduğumuzu hepimiz biliriz.

⁵⁴⁶ Ahmet Emin, “Çıkmaz Yollarda”, **Vakit**, 8 Kânunuevvel 1334, No: 405, s. 1

⁵⁴⁷ Ahmet Emin, “Wilson Prensiplerine Dair Mühim İzahat”, **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1334, No: 419, s. 1

Hukukumuzun Wilson Prensipleri dairesinde muhafazasını azimkarâne bir surette istememizi ise hiç kimse bir efratkârlık olarak addedemez...”⁵⁴⁸

Yunus Nadi de “Yeni Gün” gazetesindeki yazılarında Wilson Prensipleri’ne bağladığı ümitlerini dile getirmiştir. Bolşevizm hareketinden sonra Wilson’un ortaya koyduğu esasların insanlık adına çok önemli olduğunu vurgulayan Yunus Nadi şu noktalara dikkat çekmiştir.

“Cemahir-i Müttehide Amerika Reisi Mösyö Wilson’un devamlı ve hatta müstakrin bir sulhe esas olmak üzere ileriye sürmüş olduğu esasat, cihanın vaziyetini makul ve mantıkî suretlerle takrir edecek gibidir. Ne olursa olsun artık dünya bundan sonra bu yolda yürüyecek, hak ve adalet fikirleri yeni bir işleyişle cereyan bulacak ve bu fikrin cereyanı önüne geçmek iddiasında bulunabilecek maniler zaman ile birer birer kaybolup gidecektir.”⁵⁴⁹

Yunus Nadi’ye göre Wilson prensipleri “Büyük İnkılâp” olarak nitelediği Dünya Savaşı’ndan tüm insanlığın aldığı dersler sonucunda ortaya çıkmıştır:

“Sonra bu umumi harbin bütün insaniyeti alakadar ve müteessir edecek bir şiddet ve imtidad ile devamı ortaya yeni prensipler atılmasını ve bu prensiplerin de zaman ile her türlü ümit ve intizarların fevkinde kuvvet bulmasını mucib eylemiştir. Şimdi bütün insaniyet şuna kani olmuş görünüyor ki artık bundan sonra yalnız istila ve tahakküm maksadıyla harb etmek cinayettir... Ortaya muayyen prensipler konulmuştur. Her millet milli hukuka malik olacak, her millet kendi vatanında taarruz korkularından azade bir huzur ve selamete kendi milli inkişaf inşirahlarını temine çalışıp gidecektir. Mösyö Wilson’un vaz’ ve ilan ettiği prensipler bu meyanda bulunuyor...”⁵⁵⁰

Yunus Nadi başka bir yazısında da “bu prensipleri ciddi telakki etmemek için ortada açık ve hakiki sebepler yoktur” demiştir.⁵⁵¹

Halide Edib, Wilson Prensipleri’ni “Millet hukuku nazariyesi” olarak değerlendirerek şu noktayı vurgulamıştır: “Her milletin şahsiyeti bir insanın şahsiyeti gibi tanınır ona göre istiklal verilmeli, ekalliyet, ekseriyet, umum cemaatlerin hukuku

⁵⁴⁸ Ahmet Emin, “Milletin Hedefi”, **Vakit**, 23 Eylül 1335, No: 679, s. 1.

⁵⁴⁹ Yunus Nadi, “Büyük İnkilab, Umumi Harbin Neticeleri”, **Yeni Gün**, 22 Teşrinisani 1334, no: 79, s. 1.

⁵⁵⁰ Yunus Nadi, “Türkler ve Sulh”, **Yeni Gün**, 4 Kânunuevvel 1334, no: 91, s. 1.

⁵⁵¹ Yunus Nadi, “Wilson Prensiplerince Yeni Türkiye”, **Yeni Gün**, 1335, s. 1.

düşünülmeli, mücrim olanlara ceza vermek fakat mağlup, galip; küçük, büyük her milletin hakkı tanımak, millete millet diye ceza ve zulüm yapmamak”⁵⁵²

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey de “Vakit” gazetesinde “İstanbul İçin” başlıklı yazı dizisinde Wilson esaslarını Bolşevik ihtilaliyle karşılaştırarak “Wilson, yenedünyadan ihtiyar kıtaya taze bir fikir getiriyor” demiştir. Onun fikri Nihilizm ile karışık, lüzumundan fazla gürültülü bir istikbal fikri olmaktan çok hızlı istikbale geçirecek daha pratik, daha curcunasız, daha herkesin işine elverişli bir geçiş devresi fikridir. Her millet mukadderatına hâkim olacak, dini ve milliyeti her saldırıdan uzak olarak serbest bulunacak...”⁵⁵³ Görüldüğü üzere Ruşen Eşref, Wilson Prensiplerini Bolşevizm esaslarına göre daha pragmatik ve oportünist bulmuştur.

Cenap Şahabettin de Wilson Prensipleri’nden duyduğu ümidi Hadisat gazetesindeki yazılarında dile getirmiştir:

“Ümitvar olalım ki, Reis Wilson hissiyat-ı nazariyeden kalbini ayırmayacağı gibi medeni Avrupa’da muvazene-i mileli temin için müreffeh ve kavi bir Türkiye’nin ne kadar lazım olduğunu unutmayacaktır.”⁵⁵⁴

“Hâkimiyet-i Milliye” gazetesi 21 Şubat 1920’deki sayısında Wilson Prensiplerini “Asrın Prensipleri” başlığı altında değerlendirmiştir.⁵⁵⁵

“... Sulhe esas olmak hususiyle devamlı bir sulh temin etmek üzere ortaya konan milliyet prensipleri böyle fetih ve istila emellerine, hudut münazaralarına, siyasi megalomanilere mütehammül olmamak lazım gelir. Nitekim Wilson da müteaddit defalar Amerika’yı misal olarak irad etmiş, orada mevcut muhtelif kavmiyetlerin ve bu kavimlere ait âsâr-ı medeniyenin hiçbir hak ve iddiaya esas olamayacağını zikrelemiştir.

Şu halde Wilson Prensiplerinin teyit ettiği milliyet esasları şimdiye kadar birçoklarının yanlış anladıkları veçhile, memleketimizin hududu haricindeki akvam ile münasebetdar değildir ve bundan dolayıdır ki Türkiye’de bir Ermenistan’ın, Türkiye’de bir Bulgaristan veya Yunanistan’ın yine Yunanistan’ın iddia edecek hiçbir hakkı yoktur. İzmir’de Yunan işgaline karşı bizce en ziyade müfadafaa edilecek esas budur...”

⁵⁵² Halide Edib, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kânunuevvel 1334, no: 104, s. 1.

⁵⁵³ Ruşen Eşref, “İstanbul İçin – 1” **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1334, no: 417, s. 1.

⁵⁵⁴ Şahingöz-Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 379

⁵⁵⁵ “Asrın Prensipleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1920, no: 10, s.1

Görüldüğü üzere Türk aydın ve milliyetçileri Türklerin hukukuna yönelik her saldırıya karşı kendilerine bir dayanak oluşturması açısından Wilson Prensiplerini esas kabul etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da bulunduğu sıra çıkardığı “Minber” gazetesi de Wilson Prensipleri'nden beklentisi olan kesimler arasındadır. Barış masasına oturmadan önce yapılması gerekenlerin sıralandığı yazıda prensipler hakkında şunlar dile getirilmiştir:

“Sulh masasına gitmeden evvel Wilson Prensiplerini memleketimizde milli ve idari şubelerin kâffesine teşmil (yayma) yani bilumum anasının hukuk ve ihtiyacatını tatmin ederek Osmanlılık manzumesinde her rengi memnun ve heyet-i mecmuada ahenk-i irtibat ve tenasütü mahfuz bırakmış olmalıdır. Sulh müzakeratında milletlerin hukuku müzakere edilirken biz o hakların nazariyatta kalmayıp bil-akis fiilen tatbik edilmekte olduğunu şayan-ı itimat delillerle isbata muvaffak olursak sözümüzü işitenlerin sayısı artar.”⁵⁵⁶

Özellikle mütarekenin imzalanmasından sonra meydana gelen işgallerin mütareke şartına aykırı olduğuna dikkat çeken “Minber” gazetesi bu işgallerin aynı zamanda Wilson Prensiplerine de aykırı olduğunu belirtmiştir:

“... Acaba bilmem kaç bin ve fazla tutmak şartıyla bilmem kaç yüz bin kişinin arzusunu veya herhangi bir hükümetin amal-i milliyesini tatmin için koskoca bir milletin ve bütün bir vatanın tamamıyet-i milliye ve vahdet-i coğrafyasını kırıp berbat etmek hukuk-u beşerle, demokratlıkla, insaniyet prensipleriyle kabil-i telif olabilir mi? Bugün her şeyden evvel şu noktayı nazarı itibara almalıydık ki dünyada tek bir millete meskûn hiçbir vatan yoktur ve binaenaleyh millet nazariyesi harfiyen ve yalnız başına tatbik edilecek olursa yeryüzünde hiçbir devlet kalmaz. Millet nazariyesi ancak başka bir milletin vahdet-i coğrafyasını ihlal etmemek şartıyla tatbik edilmelidir. Amerika'nın etnografyasını düşünecek olursak, Wilson nazariyatında bundan başka bir mana olmadığı pek kolay tezahür eder.”⁵⁵⁷

“Minber” gazetesi azınlıkların Wilson Prensipleri hakkındaki düşüncelerini de merak ederek onları da görüşlerini açıklamaya davet etmiştir. Bu bağlamda Halep Mebusu Arten Efendi ile yapılan görüşmede Prensiplerin nasıl tatbik edilmesi gerektiği ve bu konudaki düşünceleri sorulmuştur. Arten Efendi, bu soruya Ermeni milleti adına

⁵⁵⁶ “Nasıl Bir Hükümete Muhtacız”, **Minber**, 29 Teşrinisani 1334, no: 28, s. 1

⁵⁵⁷ “Vahdet-i Coğrafyamız”, **Minber**, 8 Teşrinisani 1334, no: s. 1

cevap veremeyeceğini ancak kendi adına yanıtlayabileceğini belirterek şu cevabı vermiştir:

“benim nazarımda Wilson Prensipleri demek bir milletin diğer millete hâkimiyeti caiz olmaz demektir. Bir millet bir ecnebi hâkimiyetini ancak kendi rızasıyla kabul edebilir.”⁵⁵⁸

Bütün ümitlerin Wilson Prensiplerine bağlandığı bu ortamda Amerikan mandasına taraftar olanların sesi yükselmeye başlamıştı. Amerikan mandasına taraftar olanların sesi yükselmeye başlamıştı. Amerikan mandası taraftarları içinde bu konudaki düşüncelerini ortaya koyan ilk kişi Yunus Nadi olmuştur. Yunus Nadi, Avrupa nazarında Türklerin ıslahatlarda ve modernleşme çabalarında başarısız olmasının bir kabahat olduğunu, ıslahata girişmemizi ise cinayet olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Ona göre ciddi ıslahat hareketleri Türkiye’yi kurtaracak tek çözümdür.

“Bunun için ıslah ve teceddüt vadisindeki mesaimizin medeni devletlerden herhangi biri tarafından ve mesela bizim muvacehemizde pek de siyasi ihtiraslarla alakası farz-ı kabul edilmeyecek olan Cemahir-i Müttehide Amerika’ca nezaket ve murakabe altında bulundurulmasını hatta bu ıslah ve teceddüt hareketlerimizde bize fiili ve müessir bir surette rehberlik edilmesini bütün samimiyetimizle talep ederiz... Reis Wilson her şubeye ait mütehasıslardan mürekkep bir ıslahat ordusunu buraya göndererek cevherli bir milletin az zamanda i’tilasına hizmet gibi insani ve ulvi bir vazife görmüş ve beşeriyetle husulüne çalıştığı feyz ve sulhü böyle fiili ve ulvi bir iş ile de tetvic etmiş olsun. Hala hayatımıza havale edilmek istenilen suikastlara karşı başka ne diyebiliriz.”⁵⁵⁹

Ancak basında manda ve himaye meselelerinin daha etraflı tartışılmasına ön ayak olan ve Amerikan mandasına duyulan ihtiyacı somut bir şekilde nedenler göstererek ortaya koyan kişi ise “Vakit” başyazarı Ahmet Emin olmuştur.⁵⁶⁰

Ahmet Emin, devleti içine düştüğü durumdan nasıl kurtarabileceği sorusunu sormuş ve buna yanıt olarak kapsamlı bir ıslahat hareketini vermiştir. Türklerin ıslahat

⁵⁵⁸ “Arten Efendi Nazarında Wilson Nazariyatı”, **Minber**, 25 Teşrinisani 1334, no: 24, s. 1

⁵⁵⁹ Yunus Nadi, “Müşkülata Doğru Metin ve Azimkâr Olmalıyız”, **Yeni Gün**, 27 Teşrinisani 1334, no: 84, s. 1. Yunus Nadi anılarında manda meselesinden bahsederken kendini olayın dışında tutarak “o çaresizlik günlerinde Amerikan mandasından kurtuluş ve ümit bekleyen müfekkireler İstanbul’da bu işe fazla ehemmiyet vermişlerdir...” demiştir, bkz. Abaloğlu, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁶⁰ Ahmet Emin anılarında bu konuda şunları dile getirmektedir: “Vakit gazetesinin 30 Kasım ve 1 Aralık 1918 tarihli sayılarında çıkan ve “İstikbal Düşünceleri” başlığını taşıyan ilk makale ile Amerika ile işbirliği fikrini ortaya attım...” bkz, Yalman, **a.g.e.**, C. I, s. 323

vaatlerine inanmayan ve memleketteki bütün unsurların hukukunu teminat altına alınmasında ısrar eden Avrupa ve Amerika'ya karşı teminat verilmelidir. Yabancı sermayenin memlekete siyasi değil iktisadi esas dâhilinde gelmesini belirtmiştir. Ahmet Emin ıslahat meselesinde ise memlekete yabancı danışmanlar ve uzmanlar getirilmesi durumunda bunların hangi millete mensup olacağı sorusuyla karşılaşılabileceğini vurgulayarak bu uzmanların Avrupa'dan seçilmesi durumunda bunun bizim üzerimizde Avrupalı devletler arasında var olan rekabeti artıracak olması nedeniyle, en uygun tedbirin Amerika'dan yardım istemek olacağını belirtmiştir. Ahmet Emin, Amerika'nın tercihine şu gerekçeleri göstermektedir:

“1- Amerikalılar... Panama, Filipin ve Küba'da az zamanda büyük icraat vücuda getirmişler ve bu işle meşgul olacak büyük mütehasıslar yetiştirmişlerdir...

2- Amerika memleketimizden uzak olub kendi hududu haricinde amal-i siyasiye belirlemez.

3- Amerika'nın bütün cihan üzerinde tasavvur edildiğinden çok büyük bir maddi ve manevi nüfuzu vardır.

5- Muhtelif Avrupa devletlerinin menafi-i iktisadiyesi Amerikalıların memleketimizden kendi hesaplarına hususi bir surette istifade etmek fikrine düşmelerine karşı bir sedd teşkil eder. Zaten Amerikalılar sermayedarlarını siyasi bir suretle himaye etmenin şiddetle aleyhtarı olup her sermayedarın her ciheti hesaba koyarak hareket etmesi lazım geldiğine, kâr ve zararın kendine ait olduğuna kail bulunmaktadır... Amerika mütehasıslarının huzûnu, ecnebi sermayesinin memleketimize sırf iktisadi bir kuvvet olarak girmesini ve bunu siyasi nüfuzun ve bilhassa menatik-ı nüfuz tefriki fikrini takip edememesini temin edebilecektir...”

Ahmet Emin bu nedenlerden dolayı Amerikalı uzmanların Türkiye'ye davetini “memleket için muvafık hatta ahval-i hazıra tahtında yegâne muvafık tarz-ı tesviye” kabul etmiştir. Bu durumu Amerika ve diğer İtilaf Devletleri'ne kabul ettirilecek olursak “Hakk-ı istikbalimizi ve izzet-i nefsimizi ve haysiyetimizi tecavüzden korumuş aynı zamanda istikbalimiz için kuvvetli ve faydalı bir muaveneti temin etmiş oluruz” düşüncesindedir.⁵⁶¹

Ahmet Emin Paris'te toplanmış olan konferansa katılan Avrupalı devletlerarasındaki görüş farklılıklarına değinerek bir kısmının geri kalmış milletlere

⁵⁶¹ Ahmet Emin, “İstikbal Düşünceleri I”, **Vakit**, 30 Teşrinisani 1334, no: 397, s. 1; Ahmet Emin, “İstikbal Düşünceleri II”, **Vakit**, 1 Kânunusani 1334, no: 398, s. 1.

karşı “mürşid” ve “mürebbi” vaziyetinde onlara yardım ettiğini ancak bir kısmınınsa “himaye” namı altında bu geri kalmış milletleri iktisadi esaret altına almaya çalıştığını belirtmiş ancak bu mücadelede Wilson Prensiplerinin iyiler tarafında bir bayrak olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶²

Ahmet Emin yazılarında Türk Milletinin vasîye muhtaç olmadığını sadece “mürşid” ve “mürebilere” ihtiyaç duyan ve ilerlemeye ihtiyacı olan bir millet olduğunu dile getirmiştir.

“Vesayet meselesine gelince muavenet-i hariciyeye olan ihtiyacımızı bizzat takdir ediyoruz. Amerika’dan, Avrupa’dan mürşidler, mürebiler isteyeceğiz. Fakat meseleye Cemiyet-i Akvam nokta-yı nazarından bakılarak bizim âdem-i kabiliyetimize ve vasîye muhtaç olduğumuza karar verilirse biz bu kararı muhakkak ve meşru bulmakta ma’zuruz... Bu mesele bir hissiyat meselesi değildir. Cemiyet-i Akvam için bir menfaat-i medeniye meselesi ve alakadar için bir hissiyat ve hayat memmat meselesidir. Eğer geri kalmış milletlerin terbiye ve irşadına Cemiyet-i Akvam nokta-yı nazarından lüzum görülüyorsa bu sınıfa mensup olan bu milleti diğerinden ayırmak hem menfaat-i umumiye hem de ayrılan milletin menfaatini ihmal etmek demektir. Umumi bir mikyasa kullanılarak diğer Balkan memleketleri meyanında bize de Cemiyet-i Akvam namına bir hoca tayin olunursa bizim zaten ihtiyacımız olan mürşid ve mütehasısları Cemiyet-i Akvam kararıyla ve vasıtasıyla elde etmemize bir diyeceğimiz kalmaz. Fakat bizim derece-i kabiliyetimiz ve son derecede müstakil mevkiye rağmen az zamanda belirtilerini gösterdiğimiz inkişaf istidadı katıyen nazar-ı dikkate alınmayarak sırf bize husumet göstermek ve izzet-i nefsimizi sarsmak maksadıyla bir murakabe ve hâkimiyet-i hariciye tersine kalkılırsa bizim hüsn-ü telakki edemeyeceğimiz pek tabidir.⁵⁶³

Ahmet Emin bu konu hakkındaki düşüncelerini Kütahya’da sürgünde bulunduğu Nisan – Temmuz 1919 tarihleri arasında *Vakit*’e gönderdiği yazılarında açıklamaya devam etmiştir.⁵⁶⁴ İstanbul basınında sıkça görülmeye başlayan “Himaye”, “Vekalet” ve “İstiklal” meseleleri hakkındaki mevcut tartışmaların aslında yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığı bu konuda fikirlerini ortaya koyanların bir araya geldikleri vakit karşılaşacakları şeyin hepsinin aynı noktayı vurguladığı, aralarında hiçbir fark bulunmadığı gerçeği olduğunu altını çizmiştir. “Her halde hepsinin gayesi istiklâl-i

⁵⁶² Ahmet Emin, “İrşat ve Himaye”, *Vakit*, 27 Kânunusani 1334, no: 424, s. 1.

⁵⁶³ Ahmet Emin, “İstikbalimiz ve İnkişafımız” *Vakit*, 7 Mart 1335, no: 579, s. 1.

⁵⁶⁴ Yalman, *a.g.e.*, C. 2, s. 8 vd.

tammemizi ve inkişafımızı temin etmekten ibarettir.” Ahmet Emin, başka milletlerin himayesini isteyen bir milletin, kendi hayatından ümidini kesen bir adamdan hiçbir farkı bulunmadığını dile getirmiştir.⁵⁶⁵

“Hakimiyeti kendi sinesinden olmayan ve harici bir menbaadan gelen hakimiyetin te’siri altında yaşayan bir millet ruhsuz bir cesetten farksızdır. Hars itibariyle tamamıyla ölü demektir. Maddeden sathi bir terakkiye mahzar olsa bile, bir millet sıfatıyla inkişaf imkânından mahrumdur.”

Sözü tekrar ıslahat ve bunun için gerekli olan uzman yardımına getiren Ahmet Emin,

“... Son asır zarfındaki tarihimizin bize öğrettiği bir ders varsa o da laf ve proje hususundaki kabiliyet ile icraat hususundaki kabiliyet arasında dağlar kadar fark bulunduğu ve bizim memleketimizde istediğimiz gibi bir bina kurmak için mutlaka ecnebi mütehassısların faaliyetlerine muhtaç olduğumuzdur. Fakat bu mütehassıslar kırtasiye makinesinin zahmetsizce bir kenara atabileceği müşavirler vaziyetinde olmamalı, vasi bir selahiyet ve mesuliyete haiz bulunmalıdır. Birkaç müfrit fikir sahibinden başka herkes ecnebi mütehassıslarına olan ihtiyacımızı itiraf edeceğine şüphe yoktur. Bu taktirde mesele istiklal-i tammemize hanel vermeksizin ecnebi mütehassıslarının kabiliyet ve faaliyetlerinden vasi bir mikyasta istifade etmek şekline girer. Bu hususta gözümüz önünde tutulması lazım gelen gayeler şunlardır:

1- İnkişafımızı te’min için hayat-ı umumiyemize yeni esaslar sokmak ve yeni bir idare makinesi kurmak.

2- Fuzuli ecnebi müdahalesine zahiri vesileler ihzarından kurtulmak ve emniyet-i

hariciyeye ma’lik olarak dahili işlerimizi görmek.

3- Ecnebi sermayedarlara emniyet ilka etmek.

4- Kendi münesebat-ı umumiyemizde daimiyet ve itimad husule getirmek

... Bizim Cemiyet-i Akvam’dan vekâlet istememiz pek fahiş bir hata olur. Bizim takip edeceğimiz tarz-ı hareket kendi ihtiyaçlarımız nokta-yı nazarından en münasib gördüğümüz adamları mürşid diye kabul etmek ve doğrudan doğruya bu mürşidlerden muavenet istemektir. Mürşid intihabında tereddüte mahal yoktur. Zira Amerikalılar bi-

⁵⁶⁵ Ahmet Emin, “Vekalet ve İstiklal”, **Vakit**, 7 Haziran 1335, no: 579, s. 1.

tarafıkları, ellerindeki vesaitin çokluğu, sermayenin bolluğu ve Cemiyet-i Akvam ruh-u hakikisinin validi olmaları itibariyle bizim için en münasip bir muallimdir.”

Ahmet Emin’e göre bir memleketin başkalarına insani yardımda bulunabilmesi için kendisinin yardıma ihtiyacı olmaması ve o millete oranla daha gelişmiş bir seviyede bulunması gerekir. Ancak Avrupa Devletleri savaşın getirdiği ekonomik ve sosyal sorunları tamirle meşguldürler. Her şeyden ötesi kendi sınırları dışında geniş yükler ve sorumluluklara sahiptirler. Ahmet Emin Avrupa Devletlerinin bu şartlar altında Türkiye’ye yardımda bulunamayacaklarını belirtir. Bu ortamda “haricteki bir memlekete sırf cihanın menafi-i umumiyesi nokta-yı nazarından muavenet edebilmesine maddeten imkan tasavvur edebilen yegane memleket Amerika’dır.”

Amerika eğer Türkiye’de bu görevi üstlenecek olursa her millete mensup sermayedarların Türkiye’de faaliyette bulunmaları için sağlam bir teminat olacaktır.

“Amerikalıların bize muavenette bulunmaları maziye ait fenalıkların tekrarına sedd çekeceği, sakin inkişaf yollarını açacağı ve her sınıf ecnebi sermayedarlara şayan-ı itimat bir zemin-i faaliyet oluşturacaktır.”⁵⁶⁶

Ahmet Emin, Türk Milletinin bugün içinde bulunduğu durumun altında yatan temel nedenin rehberlik meselesi olduğu düşüncesindedir. Osmanlı İmparatorluğu eski Türklerden miras aldıkları teşkilat ve müessesat sayesinde uzun yıllar geniş topraklar üzerinde hüküm sürmüştür. Ancak Ahmet Emin bu sistemin bir büyük kusurunun bulunduğunu ancak ve ancak mükemmel bir rehberlik idaresi altında faaliyetine devam edebildiğini işaret etmektedir.

“Bugünkü vaziyetin anahtarını arayacak olursak işin rehberlik meselesinden başka bir şey olmadığını vazih bir surette görürüz.... Tarihinde pek büyük bir deha ve kabiliyet gösterdikten başka kalbinde büyük bir arzu-yu inkişaf ve terakki bulunan bir milletin rehberlik meselesi yüzünden yeni felaketlere sevk edilmesi pek yazık olur... Tarihimizin şüphe kabul etmez bir surette gözümüzün önüne koyduğu hakikat artık nazar-ı dikkate alınmalı ve rehberlik meselesi milletin vahdetini temin edecek bir tarzda hall olunmalıdır.”⁵⁶⁷

Ahmet Emin gayelerinin “hakk-ı hayatımızın, hakk-ı inkişafımızın temininden ibaret” olduğunu beyan etmektedir. Türk halkına muavenet edecek devletin “filan veya falan unvanlı değil, filan ve filan şeraite haiz” devlet olduğunun altını çizmiştir.

⁵⁶⁶ Ahmet Emin, “Müzahir Devlet”, **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, no: 687, s. 1.

⁵⁶⁷ Ahmet Emin, “Rehberlik Meselesi”, **Vakit**, 15 Ağustos 1335, no: 643, s. 1.

“Binaenaleyh şerait-i lazıme ye haiz bulunan herhangi bir devletin müzaheretini bizce makbuldür. Çünkü bizim nokta-yı naramızdan işin içinde hiçbir siyasi hesap hiçbir manevra yoktur. Vakit kazanmak, buhranı atlatmak, rekabet ika etmek gibi emeller beslemiyoruz. Yegâne arzumuz memleketimizi dahili musibet ve afetlerden kurtarmak, refah ve saadete mazhar etmektir...”⁵⁶⁸

Halide Edip de tıpkı Ahmet Emin gibi yazılarında esaslı bir ıslahatın gerekliliğinden ve bunun için dışardan uzman ve danışmanların getirilmesi zorunluluğundan bahsetmiştir.

“Halbuki biz, samimi surette yenileşmek isteyenler müşavir, müfettiş herhangi garbi kuvvetin muayyen ve mahdud bir zamanda memur olduğu daireyi garphılaştırmayı ve vazifesinde dahilin rekabet, dedikodu ve fırka ihtiraslarından yüksek bir kuvvet olarak kalmasını, öyle bir kuvvet olarak kalabilmek salahiyetine haiz olmasını istemeliydik...”⁵⁶⁹

Halide Edip bu müşavir ve müfettiş sınıfının hangi milletten olması gerektiği sorunuyla karşılaşmış ve o da meseleyi Ahmet Emin gibi ele almaya çalışmıştır:

“...Avrupa devletlerinden gelecek mürebbiler memleketimizi bina etmekte bize çok kıymettar mürşit olurlar. Fakat bunların böyle beyn-el-milel bir halde ve karışık olarak gelmeleri memleketimizdeki karışık ve gayri mütecannis ihsanlar ve meselelerle karşılaşırsa yeni bir tezebzüb ve karışıklık başlar.

Avrupa'nın herhangi bir devletinden gelecek bir heyet ise diğer Avrupa heyetinin rekabetini celp eder. Biz, bizim mukadderatımız üzerinde Avrupa'nın ayrıldığı değil birleştiğini müttehid hareket ettiğini isteriz. O halde en az Avrupa siyasetine karışmış, fakat en kuvvetli bir tarzda medeni ve insani olan Amerika'nın bizi ıslah ettiğini isteriz.

Beynelmilel bir himayeyi ve hatta herhangi bir himayeyi istemeyiz. Fakat dahili müdahale, fırka, anasır kavgalarıyla muvaffakiyeti haleldar olacak surette birer adi memur gibi gelecek ıslahat heyetlerinin bir komediden başka bir şey olmayacağını da pekala biliyoruz. O halde ... gayri vatani entrika ve faaliyetlerini hiçe indirecek ve memleketi mutlak yenileştirecek kuvvetle bir heyet isteriz.”

Halide Edip açıkça şunu teklif etmektedir:

⁵⁶⁸ Ahmet Emin, “Hangi Devlet”, **Vakit**, 9 Kanunusani 1336, no: 782, s. 1.

⁵⁶⁹ Halide Edip, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kanunuevvel 1334, no: 104, s. 1.

“Türkiye 1914 tarihindeki hudutları dahilinde ekseriyet ve ekalliyet umum ahalinin huzur içinde asri ve milli inkişaflarını te'min için umum üzerinde en yeni ve insani vesaiti ile Amerika müzaheretini istemeli... Açık ve samimi bir şekilde davamızı tevhid ve bu davaya zâhir olması için müştereken Amerika efkâr-ı umumiyesine süratle müracaat etmeli...”⁵⁷⁰

Görüldüğü üzere gerek Ahmet Emin ve gerekse Halide Edip'in dikkat çektikleri nokta Türk Milleti için bir mandater ya da vasîden ziyade bizim ihtiyaçlarımızdan kaynaklanan ıslahatların milli haysiyetimize ve istiklalimize ters düşmeyecek bir şekilde Amerikalı uzmanlar tarafından gerçekleştirilmesidir. Talep edilen şey manda ve himaye değil “müzaheret” ve “muavenet”tir.

Yunus Nadi, Halide Edip ve Ahmet Emin gibi aydınların ABD taraftarı tutumlarına karşılık özellikle Refi Cevad, “Alemdar” gazetesindeki yazılarında ABD yardımı yerine İngiliz yardımının daha faydalı olacağını belirtmiştir.

“İki felaketli harpten mağlup ve na-tüvûn bir halde çıkmış memleketimizin mevcudiyeti yolunda yürüyebilmek için kuvvetli koltuk değneklerine ihtiyacı olduğunu dergiş ederek bu mevcudiyeti dağıtmak için İngiltere devlet-i muazzamasının müzaheret ve refakatine ihtiyacımız olduğunu bir an evvel siyasetimizi o mihver etrafında döndürmeye mecbur olduğumuzu ileri sürdük... Biz hiçbir zaman hiçbir devletin himayesi altına giremeyiz. Buna esasen Hilafet dolayısıyla şeraitimiz müsaade etmez. Bizim için olsa olsa evvelden beri tekrar ettiğimiz vechile bir müzaheret ve refakat-i siyasiye talebi mümkündür. O zaman İngiltere gibi bir devletin müzaheret ve refakatinde istiklal-i tam ile – bu sözüme dikkat edilsin- evet ilmi, içtimai bir istiklal ile yaşamak ve kesb-i kuvvet etmek lazımdır. Aklımızı başımıza alalım. Şunun bunun lakırdısına kulak asmayalım. Ben hiçbir zaman hissiyat ile hareket etmek taraftarı değilim. Gözümüzü açalım, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olacağız!”⁵⁷¹

Refi Cevad genel olarak bir vekalet yada himayeye özel olarak da Amerikan Mandasına karşı olduğunu bazı sebepler göstererek yazılarında dile getirmiştir.

“Şayed bir himaye vaz'ı icab ederse hangi devletin himayesi kabul olunacak? Sualine gelince biraz keskin bir sual mahiyetinde olan bu cümle-i istifhamiye karşısında biraz tevkif etmek icab eder. Bir kere “himaye” kelimesi semaya hoş gelmeyecek bir kelimedir. Biz başında Halife bulunan bir memlekette şer'i şerifin bile müsait etmediği

⁵⁷⁰ Halide Edip, “Başlıksız”, **Vakit**, 5 Ağustos 1335, no: 636, s.1.

⁵⁷¹ Refi Cevad, “Müzaheret Meselesi”, **Alemdar**, 23 Haziran 1335, no: 1491, s. 1.

bu kelimeyi tamamen siliyoruz. Müzaheret ve refakat-i siyasiye bunu anlarız ve açıkça evvelden beri tekrar ettiğimiz şu cümleyi bu münasebetle bir kere daha tekrar ederiz:

Devlet-i Osmaniye her gün bir uzvu kesile tevaif-i mülük haline gelerek izmihlâl-i tamamiye doğru gideceğine, bir kitle halinde olarak muazzam bir devlet olan İngiltere ile beraber yürümelidir. Amerika'nın mandaterliğine katiyyen taraftar değiliz. Bunun esbabını da beyân ediyoruz.

Amerika, Avrupa ahenk-i düveliyesine pek yeni karışmış bir millettir. Ba-husus şimdiye kadar kabul eylemiş olduğu tarz-ı hükümet memleketimizin zihniyetiyle tevfiik eylemez... Amerika'nın hakt-i ruhuye ve zihniyesi bizim memleketimize göre kabil-i tatbik olabilir mi? Amerika bizi tanımaz... Bizi adam akıllı tanıyanlarla yürümek elbette evveladır. Hepsinden iyisi bizim ne ruhta ve kafada ne zihniyette adam olduğumuzu anlayanlarla beraber hareket ederek istiklâl-i milliyemize sahip olmak şartıyla inkişaf eylemekliğimiz icab eder... Dünyada bir İngiliz hükümeti mevcut iken teşkilat ve teşekkülât-ı siyasi ve içtimaiye itibariyle başka bir hükümet düşünmek hatır ve hayalimize gelmez”⁵⁷²

Refi Cevad'ın Amerikan karşıtı tavrının altında yatan nedenler arasında İttihatçı aleyhtarlığı da mevcuttur. Amerika'nın Türkiye'de bir sorumluluk kabul ettiği takdirde mevcut siyasi partilerin hepsini aynı şekilde değerlendireceğini bunun sonucunda da İttihat ve Terakki'nin uzantısı Teceddüt Fırkası'nın da söz sahibi olacağını belirtmiştir. Ancak Refi Cevad'a göre “İngiltere İttihatçı dolabına gelmez. Çünkü İttihat ve Terakki'nin ne olduğunu bilir.”

Refi Cevad “Amerika mandasını Reddederiz” başlıklı yazısında da aynı bakış açısıyla Amerikan mandasına karşı çıkmıştır.⁵⁷³ Amerikan mandasını kabul etmek amacıyla oluşturulan heyetlerin birisi hariç olmak üzere diğerlerinin İttihatçı olduklarını belirtmiştir. Amerikan Mandasının kurulması durumunda Türkiye'ye gelecek

⁵⁷² Refi Cevad, “Amerika mı, İngiltere mi?”, **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, no: 1529, s. 1., Refi Cevad, “Amerika Değil, İngiltere”, **Alemdar**, 22 Ağustos 1335, no: 1559, s. 1. Refi Cevad bu yazısında Rauf Ahmet'in “İstiklal” gazetesinde kaleme aldığı “Niçin Amerika” başlıklı yazısına eleştiriler yöneltmiş ve Rauf Ahmet'in Amerika'nın tercih edilmesi için gerekli olan sebepleri ve noktaları net bir şekilde ifade edemediğini belirtmiştir.

⁵⁷³ Refi Cevad, “Amerikan Mandasını Reddederiz”, **Alemdar**, 4 Ağustos 1335, no: 1532, s. 1. Onun bu bakış açısı ilerleyen yazılarında da devam etmiştir. Refi Cevad “Amerika mandater olacaksa Türkiye hiçbir mandayı kabul etmemesi daha doğru olur” düşüncesindedir. Ona göre Amerika harbe insani maksadla girmiştir. Ve Avrupa'daki siyasi cereyanla o kadar alakadar değildir. Eğer Amerika Türkiye mandaterliğini üzerine alırsa memlekette hala türlü türlü kisveler altında icra-yı faaliyet eden İttihat ve Terakki'nin bu sefer yeni bir hüvviyet ile yaşamasına ehemmiyet vermeyecektir. Bu ise ölümlerin en fecisidir bkz. Refi Cevad, “Amerika Mandater Olacaksa...”, **Alemdar**, 18 Ağustos 1335, no: 1547, s. 1.

uzmanların arasında Amerika’da bulunan Germen (Alman) ve Musevi bilim adamlarının ve uzmanlarının da yer alacağını vurgulamış, bu doğrultuda da İttihatçıların “memlekette hala Almanlarla teşrik-i münasebet edebilmek için zuhur edebilen her fırsattan istifadeye çalıştıklarını” belirtmiştir.

Hüseyin Ragıb da Amerika’nın “muavenetini” talep edenler arasında bulunmaktadır. Ancak onun da diğer ABD taraftarları gibi çekinceleri bulunmaktadır:⁵⁷⁴

“... Tarihinin bütün sayfalarını şan ve zaferle doldurmuş, yüzlerce seneden beri hakimiyet ve istiklalinin zevk ve gururuyla yaşamış ve cihan devletleri arasında bir zamanlar hakikaten bir bey gibi hükümlan olmuş olan Türklerin himaye, manda ve bilmem ne gibi unvanlar altında hal-i gururlarını ebediyyen rencide edecek bir zillet hayatını talep etmesine imkan var mıdır?”

Hüseyin Ragıb, Avrupalı Devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetinden dolayı Türklerin Avrupa’nın maddi medeniyetini lazım geldiği derecede takibde başarılı olamadığını belirterek: “Bu sebeple Amerika gibi Şark’a siyasi gıl-u gaşlardan daha azade bir maksatla gelecek olan devletin medeni ve insani müzaheretini hiçbir zaman ihmal edemeyiz... Anadolu’nun istikbalini imara çalışırken önümüze çıkacak vasıtasızlık ve mevani-i maddiye muvacehesinde zengin ve medeni Amerika’nın muaveneti şüphe yokki bizim için çok kıymetli olacaktır. Ancak deminde söylediğimiz gibi Türklerin bu medeniyet rehberliğinden sükûn ve huzur ile istifadesi münhasıran milli hudutları dahilinde siyasi ve iktisadi istiklaline malikiyeti sayesinde mümkün olabilir...” demiştir.

Tartışmaların yoğunluk kazandığı 1919 Mayıs ve Ağustos ayları arasında gözlemlenen diğer bir önemli husus manda ve himayenin aynı zamanda kavramsal ve teorik olarak da ele alınmış olmasıdır. Bu konuda yazarlar arasında Ahmet Selahaddin yer almaktadır. O “Protektera” ve “manda” kelimeleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

“Kelimeler üzerinde oynayarak “Protektera” ile “Manda”nın istiklalimiz için aşağı yukarı birbirine mümessil-i netayice münceer olacağını kabul edersek evvel-be-evvel şöyle bir sual karşısında bulunuruz.

Altı asrı mütecaviz bir müddetten beri üç kıta-ı cihanda şimdiden beş, on misli hudud ve nüfusa fiilen hakim ve muta’ bulunan bir devletin istiklali, içimizde kim ve ne hakk ile fedaya veya yeniden tahdid ve takayide talep olabilir? Himaye altına giren bir

⁵⁷⁴ Hüseyin Ragıb, “Bizim İsteddiğimiz”, **İfham**, 1 Ağustos 1335, no: 10, s. 1.

devlet istiklalini kayb eder. Zira hakk-ı hakimiyet la-yefnadır. Tecezzi kabul etmez. Dahili ve harici hakimiyet tabirleri aynı şeyin içeriden veya dışarıdan görünümüdür. istiklal bir kal'dır. Ya var olur ya yoktur. Yok ise devlet hüviyeti mungazzi, müntefi demektir..."⁵⁷⁵

Ahmet Selahaddin, Türk Aydınları arasında yanlış ve tehlikeli bir anlayışın baş gösterdiğini vekalet sisteminin, himayeden daha olumlu ve bize uygun olduğu şeklinde bir düşüncenin ortaya atılarak "biz himaye değil vekalet istiyoruz" tarzında taleplerde bulunulduğundan bahisle himaye ile mandanın hukuki özelliklerini açıklamayı kendisi adına bir görev bildiğini dile getirmiştir.⁵⁷⁶ Ahmet Selahaddin:

"Himayenin tadidi yani "Kooprotectora" manasına alınmamak şartıyla beynelmilel himaye daha doğrusu hukuk-u düvel himayeleri, elbet ve elbet "manda"dan ehvendir, ihfadır. Çünkü bu nevi himayelerde devlet o sıfatı kamilen câmi ve ülkesine, ahalisine ve hakimiyetine sahip bir heyet-i içtimaiye, bazı mehalik-i mahluza karşısında muhafaza-yı mevcudiyed için kendinde kuvvet-i kafiye hissedemediğinden bu hususda daha kuvvi bir devletin müzaheretini belki de ittifak-ı tedafüî tarzında bir mukavele ile üzerine celb eder. Bu surette zayıf veya vahmi devletin siyaset-i hariciye sahasında hatalı bir hareketi harbi daimi ve bil-netice haminin de müsellehan müdahalesine badi olacağı için mahminin mesele-i hariciyesi, haminin hüküm ve murakabesi altına girmiş olur..."

Ahmed Selahaddin, Uluslararası Hukuk profesörü Alman Walter Schasking'in ifadelerine dayanarak manda idaresinin "dolambaçlı bir ilhakçılıktan başka bir şey olmadığını" belirtmiştir. Ona göre manda denildiği zaman akla gelecek ilk şey Milletler Cemiyeti anayasasının 22. maddesinde yer alan manda idaresidir. Ahmed Selahaddin ancak bu şekilde meselenin istenildiği gibi daha ayrıntılı incelenebileceği düşüncesindedir. "Manda kelimesine mürşid ve rehber-i medeni anlamı yüklenebiliyorsa bunun samimiyetle kabul edeceğini; yok eğer yüklenemeyecekse o zaman 22. maddeye bakılarak gerçek anlamının ne olduğunun tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

"22. madde: Harb neticesinde evvelce kendilerini idare eden devletin taht-ı hâkimiyetinden çıkan ve cihan-ı hazırım müşkül şeraiti içinde kendilerini sevk ve

⁵⁷⁵ Ahmet Selahaddin, "Himaye ve Vekalet Cereyanları" **Vakit**, 31 Mayıs 1335, no: 572, s. 1.

⁵⁷⁶ Ahmet Selahaddin, "Mandaların Mahiyet-i Hukukiyesi", **Vakit**, 2 Haziran 1335, no: 574, s. 1.

idareye henüz gayr-i salih akımlarla meskûn bulunan memalik hakkında esasat-ı atiyeye tatbik olunur...” diyor.

Bu fikre göre bir memleket üzerinde manda tesis olunmak için iki şart lazım. Birincisi harb neticesinde evvelce kendisini idare eden memleketin bahs-i idaresinden ayrılmış olmak, ikincisi kendini sevk ve idareye na-ehil akvamla meskûn bulunmak... şu halde bu memleket üzerinde manda istemek, onun hakimiyeti mahlûldur ve orada oturan ahali kendini idare edecek halde değildir demektir...”

Ahmed Selahaddin'e göre Anadolu'nun durumu bu şartlardan her ikisine de uymamaktadır.

“Anadolu harb neticesinde önce kendisini idare eden devlet hakimiyetinden çıkmış değildir... Saniyen, kendi kendini idareye henüz gayr-i salih akvamla meskûn değildir. Çünkü o akvam asırlarca hem kendilerini hem de başkalarını idare etmişlerdir...”

Manda ve himaye konusunda teorik anlamda incelemeye “Peyam-ı Sabah” gazetesinde de Ş.M. imzasıyla rastlıyoruz.⁵⁷⁷ “Manda ve Mandater” başlıklı yazıda manda ve mandater arasındaki ilişki “zevc ve zevce” arasındaki ilişkiye benzetilmektedir:

“... Yeni hükümetler henüz isbât-ı rüşd etmemiş buldukları için bunlar birer vasiye, veliye muhtaç görülüyordu. “Manda” bir nevi vesayet demek oluyor. Herhangi bir memleketin diğer bir hükümetin mandasını alan bir devlet-i muazzama da bunun “mandateri” yani vasîsi veya velisi oluyordu. Şu kadar ki insanlarda çocuk bir vasîl olunca isbât-ı rüşd eder, hürriyetini ele alır. Halbuki “Manda” da zaman mahdud değil, iş mandaterin arzu ve takdirine tâbi.

Mütarekeden sonra düşmüş olduğumuz felaket çukurunun zannımızdan pek derin ve felaketimizin pek büyük olduğunu anlamaya başlayınca imdadımıza gelecek bir halaskâr aradık. “Manda”yı meded ve “Mandater”i meded-res farz ettik. “Manda!.. Manda!.. Manda!..” diye bağırдық. Amerikan mandası! İngiliz Mandası! Fransız, İtalyan Mandası!.. Bir manda bizi kurtarsın ves-selam...

Fakat biz Şarklılar için “Manda”nın ve “Mandater”in ne olduğunu herkesten daha iyi anlayabilmek kabildi, çünkü içtimaiyemizde bunun tam bir misali güzümüzün önünde duruyordu, duruyor...

⁵⁷⁷ Ş. M, “Manda ve Mandater: Şark'ta İzdivaç ve Zevce”, **Peyam-ı Sabah**, 5 Teşrinievvel 1335, no: 11449, s. 3.

Bizde bütün manasıyla “manda” bir izdivaçtır; “Mandater” de zevcdir. Çocuğuna talim ve terbiye için bir hoca tevdi eden babalar: “eti senin kemiği benim!” derlermiş. “İstediğin kadar dayak at, fakat adam et..”

Şark'ta izdivaç ise kadını eti de kemiği de zevcenin olmak üzere erkeğe teslim eder. Erkek halam-i mutlakdır. Kadın zevcinin her emir ve keyfine münkad olmakla mükelleftir...”

“Hüsni” takma adını kullanan “Açık Söz” gazetesi yazarı ise manda idaresinden önce düşünülmesi gereken şeyin istiklâl olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷⁸ Sulh Konferansı'nda bir manda seçimi yapılması yönünde herhangi bir teklif gelmemesine rağmen basında başlatılan tartışmaların yersiz olduğunu belirtmiştir. Söz konusu tartışmaların Amerikan ve İngiliz mandaterliği üzerinde yoğunlaştığını ancak “Türkün kalbinde her muhabbetten üstün her medeniyetten ve her terakkiden cazibeli bir kelimenin” olduğunu bunun da “İstiklâl” olduğunu dile getirmiştir:

“... İstiklâlimizden zerre kadar fedakârlığa razı değiliz. Buna rıza gösterecek hiçbir Türk yoktur hatta böyle bir şeyi aklına getirenlerin dünyada değilse bile ahiret de ecdadımızın müntekim eli yakalarındadır.”

Vekalet ve himaye tartışmaları sırasında gözlemlenen bir diğer önemli olay ise Prens Sabahattin'in bir mektupla Başkan Wilson'a müracaatı olmuştur. Mektup “Alemdar” gazetesinde yayınlanmıştır.⁵⁷⁹ Sabahattin, mektubunun giriş kısmında “Türk milletinin hukuk-u meşruasını da milletler ile aynı derecede riayet edilmesini” istediği için Wilson'a teşekkür etmektedir. “Türk Vatanının coğrafi hudutları”nı çizdikten sonra “Türk Milletinin Ahlakına” değinmiştir. Sabahattin daha sonra sözü “Osmanlı Meselesinin En İyi Çare-i Tesviyesi”ne getirir.

“Bu çare-i tesviye ekalliyetlerin hukukunun da ekseriyetlerin hukuku gibi muhafaza edileceği şekilde yeni bir vaziyet dahilinde hakim olanlar, kendilerine hakim edilenler olacaktır. Orada herkes kendi yurdunda olacak ve sianın kıymet-i hakikiyesiyle inkişaf eyleyecektir.

Böyle bir vaziyet-i içtimaiye zât-ı şahanenin riyaseti tahtında bir “Osmanlı Cumhur-u Müttehidesi” teşkil edecek ve orada bu cumhur ve anasırın kaffesi, Amerika Müttehidesi'nde olduğu gibi mevzi muhtariyet ve isa'dan istifâde eyleyecektir. Fakat bu Osmanlı Konfederasyonu muntazaman işleyinceye ve bütün anasırın hoşnudisi

⁵⁷⁸ Hüsni, “Mandadan Evvel İstiklâl”, **Açık Söz**, 24 Ağustos 1335, no: 10, s. 1.

⁵⁷⁹ “Sabahattin Bey'den Wilson Açık Mektup”, **Alemdar**, 5 Haziran 1335, no: 1473, s. 1.

havale gelinceye kadar ona muvakkaten dahilde sağlam bir nokta-yı istinade-i malikiyet faydalı olacaktır. İçtimai, iktisadi ve manevi esbab dolayısıyla yeni Türkiye'nin böyle bir noktaya istinadı Anglo-Sakson bilhassa büyük Amerika demokrasinden başka bir perde bulamayacağı şüphesizdir.

On beş seneden beri Türkiye'de içtimaiyatı ıslah için bir cereyan mevcut olduğunu burada ilave etmeyi faydasız buluyoruz. Bu cereyan ilm-i içtimaiyenin şayan-ı dikkat mesaisine Demolins Mekteb-i İçtiması muteniddar ve Anglo-Sakson memleketlerinin rüchân-ı içtimaiyelerindeki esbab-ı umumiye sahiptir...

Bu rüçhan-ı içtimai bugün sizin şahsınızda bir rüçhan-ı ahlakiyeye kadar yükseliyor. Siz yüksek bir istikamet ve bütün milletler hakkında hakiki bir mevat ibraz eden cihan siyasetiniz sayesinde kendi asil memleketiniz dâhilinde günden güne bütün dünyanın en güzide mütteliklerinin şükranını kazanıyorsunuz.

Biz yalnız kendi memleketimizin menfaat-i hususiyesi namına değil, fakat git gide ---- kendisinin layık ve kaideli bir âzâsı olacağımız bütün beşeriyetin menfaati namına, Amerika ile teşri' edecek bir müşareket-i dostane husule gelmişse son derece memnun olacağız. Bu müşareket aynı zamanda yeni Türkiye'nin teâlisini temin ve teşri edecektir..."

Görüldüğü üzere Prens Sabahaddin âdem-i merkeziyet düşüncesi doğrultusunda oluşturulacak bir federe yapıdan bahsetmektedir. Model olarak da ABD'yi göstermiştir. Yeni kurulacak yapının da Anglo-Sakson modelinde bir işleyişe sahip olmasını ister. Bu konuda da ABD ile ortak hareket etmeyi teklif etmiştir.

Basın dışında manda ve himaye meselesinin tartışıldığı bir diğer ortam ise 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurası olmuştur.⁵⁸⁰ Şûra'da Amerikan ve İngiliz mandaları gündeme getirilmiştir. "İstiklal" gazetesi başyazarı Rauf Ahmet Bey Saltanat Şurası'nda söz alarak şu noktalara temas etmiştir.

"Bugün kaybedilebilecek bir dakikamız kalmadı. Hükümet işgalleri, emri vakileri ayrı ayrı protesto ediyor. Bu kâfi değildir. Türklerle sakin olan yerlerin vahdet-i hayatiyesini, vahdet-i siyasiye ve iktisadiyesini te'min edecek tedabire derhal temsil etmeliyiz.

⁵⁸⁰ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 37; Sonyel, **a.g.e.**, s. 72; Erel, **a.g.e.**, s. 49 vd; Akşin, **a.g.e.**, s. 333; Bayar, **a.g.e.**, C. 6, s. 235 vd; Saltanat Şurası hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kemal Yakut, "Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şûraları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 21, S. 61, Mart 2005, Ankara, s. 72 vd.

Bize bir muavenet lazım fakat bu muavenet-i idareye yalnız bir devlete mevdûa olmamalıdır. Vakıa bugün teslim ediliyoruz. Bunların önüne geçmeli. Maksadımız şüphesiz istiklaldır. Fakat devletimiz harbden evvel de tam bir istiklale malik değildi. Amerika harbe girerken prensipler vaz' etti. Eğer bu prensiplerine sadık ise Türkiye'nin vekâlet-i idariyesini de deruhte etmelidir. Bu Amerika için vazifedir. Onu, bu vazifenin icrasına davet etmeliyiz.”⁵⁸¹

Görüldüğü gibi Rauf Ahmet Bey açıkça Amerikan vekâletini istemiş böylece milli birliğin korunmasının ve uluslararası saygınlığın korunmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Rauf Ahmet Wilson Prensipleri'ni dayanak göstererek Amerika'nın bu vazifeyi yerine getirmeye mecbur olduğunun ve bu göreve davet edilmesi için çalışılması gerektiğinin altını çizmiştir. Vahdet-i Milliye namına söz alan Hamid Bey ise “mutlak bir manda lazımsa bunu deruhte eden bir devlet olmalı” diyerek manda konusuna sıcak bakmıştır. Milli Ahrar Fırkası'ndan Refik Bey de Türkiye'de bir vekâlet idaresinin kurulmasından yana görüş belirterek bunun yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Rauf Ahmet Bey'in Amerikan mandasını savunmasının yanında Şûra-yı Saltanat'a Hürriyet ve İtilaf'ı temsilen katılan fırkası reisi Sadık Bey de üstü kapalı bir şekilde İngiliz himayesini talep etmiştir.⁵⁸²

⁵⁸¹ “Şûra-yı Saltanat Dün Yıldız 'da Mabeyn Salonu'nda İçtima Etmiş ve Devletin Vaziyet-i Siyasiyesi Hakkında Beyân-ı Efkâr Etmiştir.” **Vakit**, 27 Mayıs 1335, no: 568, s. 1-2; “Şûra-yı Saltanat'ın İçtima”, **Alemdar**, 27 Mayıs 1335, no: 1465, s. 1; Rauf Ahmet'e bu sözleri üzerine Yusuf Ziya Bey, “Bu mecliste cihet mevzu bahis olmaz” diyerek tepkisini göstermiştir. Ayrıca Damat Ferit Paşa da Rauf Ahmet'in kullandığı “Amerikan himayesini tesis etmek” cümlesi üzerine uyarılmış ve bu cümlenin düzeltilmesini istemiştir, bkz. Yakut, **a.g.m.**, s. 94; Erol, **a.g.e.**, s. 51. Mehmet Asım, Rauf Ahmet Bey'in yaptığı bu hataya karşı verilen tepkilerin, Türklerin siyasi istiklallerine gelecek bir kısıtlamaya tahammüllerinin olmadığı en iyi bir şekilde göstergesi olduğunu belirtmiştir. “Bunun içindir ki Rauf Ahmet Bey'in Cemiyet-i Akvam nizamnamesiyle ihdas edilen manda (vekâlet-i idare) usulünden bahsederken yanlışlıkla (Himaye) kelimesini kullanmış olması şiddetli bir itiraz celb etti. Osmanlı Türklerinin harsi, siyasi, iktisadi vahdetini muhafaza etmek arzusu meclise o kadar hâkimdi ki, bir zaruret-i tarihiye olarak muvakkaten manda usulünün kabulüne tarafdar olduğu söylenenler bile bunun bütün kuvvetiyle yalnız bir tek devlete hasrediyorlardı. Manda namı altında Anadolu'ya bir takım mıntikalara ayırmak bil-netice katî bir mukasmeden farklı görülüyordu...” Mehmed Asım, “Fikir Cereyanları”, **Vakit**, 28 Mayıs 1335, no: 569, s. 1.

⁵⁸² **Vakit**, 27 Mayıs 1335, s. 2; **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, s. 1; Nafia Nazırı Ahmet Ferit Bey, Saltanat Şûrası'nda hükümetin politikasını tayin için belli başlı iki fikrin ortaya atıldığını, bunlardan birinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Sadık Beyin ileri sürdüğü İngiliz Mandasını kabul etmek, diğerinin ise Rauf Ahmet Bey tarafından ileri sürülen Amerikan Mandası fikri olduğunu belirtmiştir. Âyân üyesi Abdurrahman Şeref Bey de benzer açıklamalar da bulunarak “devlet-i bir kül'-i tam” halinde tutabilmek için bazı düşünceler ortaya atıldığını ve bunlardan birinin de manda düşüncesi olduğunu belirtmiştir, bkz. “Şûra-yı Saltanat'ın İntibaları”, **Vakit**, 28 Mayıs 1335, no: 569, s. 1.

“Vaziyet-i hazıranın vehamet ve nezaketi içinde yeni bir Herc-ü Merc hayat ihzâr edecek olan hareket-ı maddiyeden ihtirâz ederek mekânet ve fatânet dairesinde hakkımız istemek ve yer yüzünde bir anâsır-ı müsâlemet olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan’daki dindaşlarımızın da menfaat-i namına Devlet-i Âli’yenin kadim ve tarihi hayr-hahı bulunan muazzam bir devletin mevcudiyet-i milliye ve siyasiyemizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve muhaderetini temine çalışmak muvafık olacağı mütalaasındayım”⁵⁸³

Sadık Bey o günkü koşullarda en büyük İslam devleti olan İngiltere’nin Osmanlı Devleti üzerinde bir vekâlet almasının yapılacak en iyi şey olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Saltanat Şûrası’nda da vekâlet ve himaye konusunda lehte bir görüş olsa da hangi devletin mandater tayin edileceği hususunda fikir birliğinden söz edilememektedir. Bu durum basındaki tartışmalar için de geçerlidir.

Baktığımız zaman görüyoruz ki, genel olarak üzerinde durulan husus manda ve himaye değil, kapsamlı bir ıslahat için gerekli mütehasıs ve danışmanları temin edecek müzahir bir devletin muavenetidir. Yunus Nadi, Halide Edip ve Ahmet Emin gibi aydınların başını çektiği Amerikan yanlısı grup yazılarında sürekli olarak bu noktalara temas etmişlerdir. Yapılacak şey istiklalimize dokunulmamak üzere Amerika’dan gelecek uzmanların yardımı doğrultusunda kapsamlı bir ıslahat hareketine girişerek devleti ve milleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarmaktır.

1.2.1.2. Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Yukarıda düşüncelerini açıklamaya çalıştığımız ve Amerika’nın Türkiye’de bir vekâlet olmasını isteyen aydın kişiler bu yönde faaliyette bulunmak için bir araya gelerek Mütareke döneminin fikir ve cemiyet enflasyonunda “Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni kurmuşlardır.”⁵⁸⁴

⁵⁸³ “Şûra-yı Saltanat’ta Sadık Bey Efendi”, **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, no: 1466, s. 1. Refi Cevad, Sadık Beyin bu mütalaası için “bugün için yapılacak en mühim tedabir olsa olsa budur” yorumunda bulunmuştur. Refi Cevad “Şûra’yı Saltanat ve Vaziyet-i Hazıra” **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, no: 1466, s. 1.

⁵⁸⁴ Halide Edib, cemiyetin kuruluşu hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Bütün dünyada kuvvetli bir tesir yapan ve yenilmiş milletlere biraz ümit veren Wilson Prensipleri bizde de büyük bir tesir yaptı ve İstanbul’da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu... Taksim faciasına uğrayan Türkiye, tabii olarak dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye göz dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Bkz. Adivar, **a.g.e.**, s. 24; Refik Halid (Karay) ise anılarında Cemiyet’in kurulmasıyla ilgili şunları yazmaktadır: “Vakit idarehanesinin üst katında bir odada toplandık. O gün neler konuştuğumuzu bilmiyorum... Üç gün sonra aynı odada Wilson Prensipleri Cemiyeti heyeti idaresi toplanmıştı. Ali Kemal yine içinde idi ve lakırdı dinlemesini hiç sevmeyen Sabah Başmuharriri, Halide Edib Hanımın

Cemiyetin kuruluş tarihi 4 Aralık 1918'dir.⁵⁸⁵ Cemiyetin heyet-i idaresi Halide Edip Hanım, Doktor Celal Muhtar Bey, Ali Kemal Bey, Refik Halid Bey ve Hüseyin Avni Bey'den oluşmaktadır. Cemiyet üyeleri arasında "Atı" ve "İkdam" gazeteleri başmuharriri Celal Nuri İleri Bey, "Akşam" başmuharriri Necmeddin Sadık (Sadak) Bey "Tasvir-i Efkâr" başmuharriri Velid Bey, "Zaman" başmuharriri Cavid Bey, "Sabah" başmuharriri Ali Kemal Bey, "Vakit" başmuharriri Ahmet Emin (Yalman) Bey, "Yeni Gazete" başmuharriri Mahmut Sadık Bey, "Yeni Gün" Başmuharriri Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey bulunmaktadır. Cemiyetin Katib-i Umumisi ise Ragıb Nurullah Bey'dir.⁵⁸⁶

"Vakit" gazetesinin 6 Aralık tarihli nüshasında çıkan haberde Cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde dile getirilmiştir:

"Muhtelif Türkçe gazetelerin mümessillerinden ve memleketin diğer bazı mütefekkirlerinden mürekkep bir heyet, istikbale ait mesaili vasî' bir nokta-yı nazardan tedkik etmek ve bu meseleler hakkında tevhid-i mesai mümkün kılacak müşterek bir esas aramak maksadıyla bir araya gelmişler ve uzun uzadıya müdahale-i efkârda bulunmuşlardır..."⁵⁸⁷

Cemiyetin 5 madden oluşan "Esas Nizamnamesi" şu şekilde verilmiştir:

1. Memleketin Akvam Cemiyeti'nde müsavi hukuka haiz uzuv ve beynelmilel mücadelede belli başlı bir âmil olabilmesi için ihtisaskâr bir hükümet makinesine mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve selim bir surette inkişaf edebilmesi

nutkunu – beklide hayatında ilk defa olarak mutadı hilafına – kemali samimiyetle adeta can kulağıyla dinliyordu.

Bu cemiyetin aslı faslı ne idi? Azasından olduğum halde, vallahi benim bu hususta vazih bir fikrim, daha doğrusunu söyleyeyim, hiçbir fikrim yoktu..., bkz. Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, İnkilab ve Aka Kitapevleri, 1964, s. 64 vd; Ahmet Emin ise Cemiyet'in Halide Edib Hanım'ın teşebbüsüyle kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Yalman, **a.g.e.**, C. 1, s. 324, Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 147 vd; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 252 vd; Akşin, **a.g.e.**, I. s. 119 vd, Şahingöz-Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 376 vd; Erol, **a.g.e.**, s. 45 vd.

⁵⁸⁵ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 154; Yalman, **a.g.e.**, C. 1, s. 324. Ancak Tunaya, Cemiyet'in kuruluş tarihi olarak Dahiliye Nezaretine kuruluş amacıyla müracaat edilen dilekçedeki tarihi göstermiş ve cemiyetin 14 Ocak 1919'da kurulduğunu belirtmiştir. Söz konusu dilekçe için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 256.

⁵⁸⁶ "Wilson Prensipleri Cemiyeti", **Vakit**, 15 Kanunuevvel 1334, no: 412, s. 2; Tunaya, **a.g.e.**, C. 2, s. 252. 10 Aralık'ta "Vakit" gazetesinde çıkan haberde Cemiyetin programı hakkında müzaheret ve alaka gösteren veya izahat almak isteyen kişilerin "Zaman" idarehanesinde cemiyetin geçici merkezinde Katib-i Umumisi Ragıb Nurullah Bey'e Cuma günleri dışında her gün sabah saat 10'dan öğleye kadar müracaat edebilecekleri bildirilmiştir bkz. "Wilson Prensipleri Cemiyeti", **Vakit**, 10 Kanunuevvel 1334, no: 407, s. 2.

⁵⁸⁷ "Wilson Prensipleri Cemiyeti", **Vakit**, 6 Kânunusani 1334, no: 404, s. 1.

2. Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatıyla hayat-ı memlekete iştirak hususunda müsavi hukuk ve vazife mazhar olmasını ve istirahat ve itimat ve saadetlerinin te'min edilmesini kâfil bulunacak şerait ihdası
3. Efkâr-ı umumiyesinin bir kısmında âdem-i itimat ve su'î teveccüh bulunan İtilaf Devletleri'yle Amerika'ya itimat ilkâsı
4. Haricen siyasi ve iktisadi istiklalimizin te'mini, ecnebi sermayesinin memlekete siyasi değil, iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi menatık-ı nüfuz tefrikine mahal kalmaması ve umur-u dâhiliyemize müdahale i'tiyadlarına karşı kuvvi bir sedd vücuda getirilmesi
5. Hariçten, izzet-i nefsimizi cerihe-dâr edecek murakabe ve vesait teklifleri serdine mahal bırakmaksızın sırf kendi ihtiyaçlarımız ve arzularımız nokta-yı nazarından hayatımıza muvafık ve İtilaf Devletleri'yle Amerika için şayan-ı kabul bir milli programla ortaya çıkmak ihtiyacı.⁵⁸⁸

Cemiyetin kurucu üyelerinin ülkenin geleceği hakkındaki düşünceleri doğal olarak programına da yansımış ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kuran aydınlar devletin ve milletin bu durumdan kurtarılmasını sağlayacak kapsamlı ıslahat programını şu esaslara bağlamışlardır:

“Müstakil ve asri bir millet sıfatıyla idame-i mevcudiyet etmemiz için te'mini mutlaka icab eden bu noktaya cami' bir tarz-ı tesviye bulmak maksadıyla ve Avrupa'da bugün mevcut vaziyet-i umumiyei göz önünde bulundurmak suretiyle muhtelif şubate-ı idarede esaslı ıslahat icra etmek üzere memleketimize muayyen bir zaman için Amerikalı mütehasıslardan mürekkep heyet-i ıslahiyeler celbi ve bu nokta-yı nazarın sulh müzakeratından evvel Amerika'ya ve Avrupa devletlerine isma'yı muvafık görülmüştür.

Islahat için kabul olunan esaslar şunlardır.

1. Hukuk-u saltanat ve meşrutiyet-i idare masun kalacaktır.
2. Her nev'i intihabat için ekalliyetlerin hukukunu muhafaza edecek bir temsil-i nisbi esas kabul olunacaktır. Meclis-i Vükelâ'dan en küçük idari

⁵⁸⁸ **Vakit**, 6 Kânunuevvel 1334, s. 1; “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, **Minber**, 6 Kânunusani 1334, no: 35, s. 1; “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, **Atı**, 6 Kânunuevvel 1334, s. 3; “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, **Sabah**, 6 Kânunuevvel 1334, no: 10436, s. 1; Ziya Somar, “Wilson Prensipleri Cemiyeti Etrafında Bilinenler ve Gizlilikler”, **Tarih Konuşuyor**, C. 3, S. 18, Temmuz 1965, s. 1453 vd.

şubelere kadar bütün faaliyet-i idariye bil –cümle Osmanlı unsurlar musavi hukuka haiz vatandaş sıfatıyla iştirak edeceklerdir.

3. Umum nezaretlere vasi salahiyyete haiz müşavirin riyaseti altında kendisinin tesbit edeceği mütehasıslardan mürekkebi bir heyet-i ıslahiye te'min edecektir. İslahat heyetleri, ziraat, nafia, sanai, ticaret, maarif, muavenet-i umumiye işlerini münasib göreceği vesaitle yeni esaslara göre tanzim ederek memleketin maddi mevcudiyet ve inkişafını te'min edeceklerdir.
4. Adliye teşkilatının eski muhtelif ve mütahalif te'sirattan mütevellid mahzurlarını bertaraf ederek bütün vatandaşlar için muassır ve umumi bir şekilde adelet temin edecek ıslahatı memleketimizin istidad ve ihtiyacına göre vücuda getirmek üzere herhangi memlekete mensub olursa olsun bu hususda salahiyyetdar hukuk ulemasından mürekkebi bir adliye heyet-i ıslahiyesini gelecek adliye müşaviri vücuda getirecektir.
5. Polis ve jandarma teşkilatı salahiyyetdar bir müfettiş nezaretinde vasi bir heyet-i ıslahiyyeye tevdi edilecektir. Pek ibtidai bir halde olan hapisane teşkilatını ceza hakkında el-yevm kabul edilen yeni esaslar ve □azanlar dairesinde ıslah vazifesi mütehasıslarından mürekkebi bir heyete tevdi edilecektir.
6. Her vilayete vasi salahiyyette bir müfettişle muhtelif sahalardaki mütehasıslardan mürekkebi bir heyet-i ıslahiye bulunacaktır.
7. Umum memleket için müşterek bir mahiyete haiz olan mesailin haricinde her vilayetin şahsi surette inkişafını temin edecek salahiyyetdar bir idare-i mahalliye kabul olunacaktır.
8. Bu lahiyada hudud-u esasisi çizilen terbiye ve irşad sistemi asgari on beş, azami yirmi beş sene devam edecektir.
9. Yirmi beş sene için beynelmilel bi-taraflığımızı kabul ve temin ettirmek.

Cemiyetin kendini bu esaslar dâhilinde ortaya koymasından sonra basında Wilson Prensipleri Cemiyeti hakkında yorumlar yapılmaya başlanmıştır.⁵⁸⁹ Ahmet Emin, "Bir İzah" başlıklı yazısında bu yorumlara cevap vermiştir:

⁵⁸⁹ "Wilson Prensipleri Cemiyeti ve Matbuat" başlığıyla "Söz" gazetesinin 7 Aralık tarihli sayısında çıkan yazıda Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin bütün basın adına kurulduğu iddialarının gerçek dışı olduğu belirtilmiştir:

“...birçokları için neden ibaret olduğunu anlamaya bile merak etmeksizin bir infial tufanı kopardılar. “Beş, on maceraperest birleşmiş. Bize kendi kendimizi idare kabiliyetinden mahrum bulunduğumuzu iddia ederek Amerika’nın himayesini istiyorlarmış. Hiçbir vekâlet sıfatları bulunmadığı halde bütün millet adına söz söylüyorlarmış” demeğe başladılar.

Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni teşkil eden zevat bir ecnebi devletinin himayesini istemek şöyle dursun bil-akis her türlü himaye tekliflerinin önünü almaya ve istiklalimizi ve serbest inkişafımızı te’min etmeği mukaddesat-ı esas ittihaz etmişlerdir...”⁵⁹⁰

Ahmet Emin, himaye ve vesayet fikrini reddederek amaçlarının esaslı bir ıslahat olduğunu ve belirli bir süre zarfında her idari şubede ve her vilayetimizde çalışacak mütehassıslardan oluşan bir “heyet-i ıslahiye davet edilmesine taraftar” olduklarını belirtmiştir. Gelecek mütehassısların özellikle Amerika’dan seçilmesinin nedenlerini daha öncede dile getirdiğini vurgulayarak bu nedenlere şu noktanın da eklenebileceğini belirtmiştir:

“Bunlara ilaveten şu noktanın da nazar-ı dikkate alınması lazımdır ki Avrupa devletlerinin harbin hasaratını tamir ile iştilal edecekleri sırada Amerika, harb senelerinde idhar ettiği fazla sermayeyi harice sevk edebilecek bir vaziyettedir.”

Cemiyet adına ortaya konulan fikirlerin bütün millet adına söylenmiş olduğu iddialarına cevap olarak da bunu “memleketimizdeki terbiye-i siyasiye noktasından” ileri gelen bir yanlışlık olduğunu, herhangi bir grubun kendi adına ortaya bir fikir atabileceğini ve yaptıkları hareketten başka hiçbir kimseye “hesab-ı mesuliyet” düşmeyeceğini belirtmiştir.

Ahmet Emin genel olarak Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin partiler üstü bir kuruluş olduğunu düşünmüş ve yazılarında bunu savunmuştur. Bu partiler üstü birliğin aynı zamanda yabancılara karşı Türkiye adına bir güven uyandırdığını belirtmiştir.⁵⁹¹

“Mademki bazı teşebbüslerden bizim gibi bazı yeni gazeteler – ya kasıtlı olarak yahut kasıtsız – haberdar edilmemişlerdir veya haberdar edilmiş isek bile fikir ve içtihadımıza uymadığı için o teşebbüse katılmamış ve müzahir bulunmamışızdır. Neden “Matbuat” adını ve “Türkçe gazeteler mümessilleri” fıkrasını kullanıyorlar? Bu gerçek dışı ifade demek değil midir?”, bkz. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

⁵⁹⁰ Ahmet Emin, “Bir İzah”, **Vakit**, 7 Kânunuevvel 1334, no: 405, s. 1.

⁵⁹¹ Ahmet Emin, “Ali Kemal Bey ve İttihadçılar I-II”, **Vakit**, 15 – 16 Kânunuevvel 1334, no: 412 – 413, s. 1; Bu doğrultudaki başka bir yazı için bkz. Ahmet Emin, “Fırkaların Fevkinde”, **Vakit**, 13 Kânunusani 1335, no: 445, s. 1.

“Nitekim Wilson Prensipleri Cemiyeti’nde muhtelif kanaatlerde gazetelerin birleşebilmeleri, ecnebler arasında güven yaratacak yolda bir tesir yaratmıştır.”

Yunus Nadi de yazılarında bu tür iddialara yanıt vermiştir:

“Wilson Prensipleri Cemiyeti Türkiye’de Türklerce kabul ve tatbik edileceğini muhakkak addettiği prensipler için teyyidî kuvvetler olmak üzere devletimizin evvel ve ahir medeni âlemden istiâne mecburiyetinde olacağı müşavirler ve mütehasıslar için de Amerika’ya müracaat edilmesini pek mümkün ve hatta muvafık bulmuştur. İşte cemiyetin neşr ettiği beyannamede görülmüş olacağı üzere memlekete müdahale talep ve daveti gibi şeylerin hiçbir aslı ve esası yoktur. Nitekim beyannamenin dördüncü maddesi o rivayetlerin tamamen tersini tasrih eylemektedir... Bu şerait dâhilinde Wilson Prensipleri Cemiyeti’nce ibtidar olunan teşebbüsün efkâr-ı umumiyeğimizden kuvvetli bir müzaheret görmesine muhakkak intizar olunabilir...”⁵⁹²

Darülfünun muallimlerinden Mehmet Emin ve Ahmet Cevad Bey’lerin kendisine yazdıkları mektuba “Vakit” gazetesindeki yazısıyla cevap veren Ahmet Emin, cemiyet hakkında başlıca şu noktalara temas etmiştir:

“Wilson Prensipleri Cemiyeti azasından biri sıfatıyla bir iki gün evvel bana gönderdiğiniz mektupta Cemiyetin gayelerine dair bazı izahat istiyorsunuz... Şurasını arz etmek isterim ki, ben birçoklarının zannettiği gibi Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin müteşebbis ve mümessili değilim. Cemiyetin heyet-i idaresinde bile bulunmuyorum. Bunun için cemiyet namına söz söylemeye hiçbir sıfat ve salahiyetim yoktur. Ancak Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin herhalde hararetli bir taraftarı olduğum için suallerinize cevaben kendi şahsi düşüncelerimi bildirmekte mahzur görmüyorum.

Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni teşkil eden zevatın maksadı buhran dakikalarını geçirinçeye kadar Avrupa’nın gözünü boyamak değildir. Biz kendi nefsimize karşı tamamı ile samimi kalarak memleketin ihtiyaçları nokta-yı nazarından cihanın vaziyetini tedkik ettik. En selim, hatta yegâne suret-i tesviye olarak programımıza mühderic esasatı bulduk. Biz bu esasları efkâr-ı umumiyenin nokta-yı nazarı şeklinde değil filan ve falandan mürekkebe bir cemiyetin nokta-yı nazarı şeklinde ortaya koyduk...

⁵⁹² Yunus Nadi, “Wilson Prensiplerine Göre Yeni Türkiye”, **Yeni Gün**, 8 Kânunuevvel 1334, no: 40, s. 1; Halide Edib de “Yeni Gün” deki yazısında bu noktaya temas etmiştir. Bkz. Halide Edib, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar Oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kânunuevvel 1334, no: 104, s. 1.

Cemiyet'in en birinci gayesi istiklalimizi kurtarmak için vasi salahiyyete haiz mütehasıslar celbi çaresine müracaat olunması hem beyn-el-milel amellerin hem de kendi ihtiyaçlarımızın bir neticesidir.

... Asrımıza mahsus ince ihtisas, kuvve-yi teşebbüsiye, fikir istiklali, teşkilat kabiliyyetine haiz milli mütehasıslarımızın adedi acaba kaç kişidir. Bir iki nesilden beri daha müsait şerait dairesinde ve eskisine kıyas edilemeyecek mahdud vesaitle bir iki senede ifa edeceğimizi hangi esaslara istinaden iddia edebiliriz?

... Defalarla yazdığımız gibi Amerika'nın intihabatından maksad da bi-terafılığı, bizden uzak olması, siyasi vasıtalarla iktisadi menafi istihsalinden müctenib davranması, vaz' ettiği prensiplerle kendini bütün medeniyet âlemine karşı bağlamış olması ve pek çok kabil-i ihrac-ı sermayeye malik bulunmasıdır...⁵⁹³

Cemiyetin kuruluşuna tepki gösterenler arasında İngiliz yanlısı olduğu bilinen "Türkçe İstanbul" gazetesi de yer almaktadır. 14 kişiden kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti içinde namus ve hamiyetleri açısından temiz ve güven telkin eden şahıslar bulunduğu gibi dünkü söylediğiyle bugünkü düşüncesi arasında dağlar kadar fark olan şahıslarında yer aldığı dile getirilmiştir.

"Ez-cümle daha iki gün evvel "Sabah" muharririne ziy-i kâmilâne taarruz mevkinde iken "Sabah" gazetesi sahibinin ve onun vekilinin Ermeni olduğunu halka ihtar ederek zihniyet ve üslupla kalem oynatan Yunus Nadi Bey'in "Wilson Prensipleri Cemiyeti"ne taraftarı olduğunu görünce bila-ihhtiyar güldük.

Ermeni Hükümeti murahhasları geldiği zaman vaz-ı ceberut ile Ermenilere tehdit-i âmiz hitabeler yazan, Alman emperyalizmini şiddetle müdafaa eden, Amerika kuvvetiyle istihza ederek bu kuvvetin ehemmiyetsizliğine itikad eden muharrirleri şimdi Wilson Prensipleri'nin müdafii görmek biraz tuhaf olmuyor mu?⁵⁹⁴

"Minber" gazetesinde yazan İsmail Hami de Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni "temelsiz bir bina"ya benzetmiştir. Hâlbuki söz konusu olan milletin menfaatidir ve bu nedenle "işin içine efkâr-ı umumiye mümessilleri de katılmalıdır." Ona göre milletin fikrini anlamak için millete müracaattan başka çare yoktur. Bu sayede hem hükümetin yükü hafiflemiş hem de milletin istekleri mümkün olduğu kadar milletin katılımıyla tesbit edilmiş olacaktır. İsmail Hami, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni öncelikle bu

⁵⁹³ Ahmet Emin, "Hakikati Görmek Cesareti", **Vakit**, 21 Kânunuevvel 1334, no: 418, s. 1.

⁵⁹⁴ "Wilson Prensipleri", **Türkçe İstanbul**, 16 Kânunuevvel 1334, no: 38, s. 1.

gayeyi takib etmek amacını gütmüş olması gerektiğini ancak bunu başaramadığı için “temelsiz bina mahiyetinde kaldığını vurgulamıştır.⁵⁹⁵

1.2.1.2.1. Cemiyetin Faaliyetleri

Cemiyetin ilk faaliyeti 5 Aralık 1918 tarihinde Başkan Wilson’a bir muhtıra göndermek oldu.⁵⁹⁶ Muhtırada “The Wilsonın Leauge” adına imza koyan kişiler şunlardır. Halide Edib, Dr. Celal Muhtar, Ahmed Emin, Yunus Nadi, Velid Ebuuzziya, Ali Kemal, Ahmed (Salih?), Celal Nuri, Necmeddin Sadık, M. Cevad, bir de adı okunamayan Robert Koleji Türkçe Profesörünün imzası muhtırada yer almaktadır. Cemiyet üyeleri aynı zamanda muhtıranın bir suretini de İtilaf Devletlerine göndermişlerdir.⁵⁹⁷

Muhtırada yer alan hususlara baktığımızda Cemiyetin programında yer alan ve ıslahata esas teşkil eden 9 maddeyi görmekteyiz. Muhtırada istenilen şey Amerika’dan kendi yardım ve tecrübelerinin Türkiye’deki farklı din ve ırklar meselesinin çözümünde kullanılmasıdır. “Bu hareketiyle Amerika çok muzdarip ve kederli bir milleti sulhe ve yeni bir hayata kavuşturacaktır. Son senelerdeki teşebbüsler ve muvaffakiyetsizliklere bakılarak Türkiye’nin vatanseverleri ve aydınları tarihi geleneklerden ve ırklar arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı kendileri tarafından kabul edilecek herhangi bir sistemin soysuzlaşarak bir istibdat haline geleceği kanaatine varmışlardır. Bu sebepten kendi milletlerinin belirli bir zaman için devlet işlerine vakıf yabancı bir idarenin yönetimi altına sokulmaya ihtiyacı olduğu kanaatine vardır.

... Arzumuz, nihai istiklalimizi tehdit edecek bir vasilik olmayıp gelişmemiş ve geri kalmış bir milleti milletler camiasında şerefli bir mevkiye yükseltecek muayyen bir zaman için eğitimidir. Geçmişte Amerika tarafından ortaya atılan, milletlerin hürriyeti doktrini ve şimdi desteklemekte olduğu, milletlerin tam ve hür olarak hareket edebilme

⁵⁹⁵ İsmail Hami, “Temelsiz Bir Bina: Wilson Prensipleri Cemiyeti’ne”, **Minber**, 7 Kânunuevvel 1334, no: 36, s. 1.

⁵⁹⁶ Mine Sümer, “Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Amerika Cumhurbaşkanı Wilson’a Gönderdiği Bir Muhtıra”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 4-5, Ankara, 1965, s. 237 vd. ; Erol, **a.g.e.**, s. 39 vd. ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 168; Tunaya, **a.g.e.**, C. 2, s. 264 vd.

⁵⁹⁷ “Vakit” gazetesinde verilen haberde Cemiyet tarafından Mr. Wilson’a “Türkiye’nin inkişaf ve terakkisi esbabını ve bu bâbdaki amal ve metalibâtu izah eden bir muhtıra takdim-i irsal edildiği” bildirilmekle birlikte muhtıranın birer suretinin de İngiltere, İtalya, Fransa başvekillilerine bir “mektub-u mahsus ile gönderilmek üzere Dersaadet’teki mümessil-i siyasilere tevdi” edildiği vurgulanmıştır. Bkz. “Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Muhtıraları”, **Vakit**, 22 Kânunuevvel 1334, no: 419, s. 2.

haklarını savunan Wilson programının, vakit gelince bizim milli esaslar dâhilinde kendi gelişmemizi teminat altına alacağına inanmaktayız...⁵⁹⁸

Cemiyet tarafından İtilaf Devletlerine gönderilen mektupta Türk aydınlarının ve basın mensuplarının memlekette en iyi şekilde reform yapabilmek amacıyla fikir alışverişinde bulunmak için bir cemiyet meydana getirdiği ve gayelerinin Sulh Konferansı'nın tayin edeceği sınırlar dâhilinde diğer aynı ırktan olan milletler gibi hür olma yolundaki inkişaflarını garanti altına alınması olduğu, Wilson programına uygun olarak Türkiye'yi uygar milletler seviyesine çıkaracak reformları gerçekleştirebilmek için bir reform komisyonunun kurulmasını Başkan Wilson'dan talep ettiklerini bildirmişleridir.⁵⁹⁹

Clemeceau'ya gönderilen mektupta Amerikalı uzmanlardan oluşacak bir komisyonun belirli bir süre dâhilinde Türkiye'deki reformların gerçekleştirilmesini sağlayacağı bildirilmiştir. Wilson Prensipleri Cemiyeti üyeleri hürriyet ve eşitlik ülkesi saydıkları Fransa'dan anlayış beklediklerini mektupta dile getirmişlerdir.⁶⁰⁰

Basında Cemiyetin, Wilson'a bir muhtıra ile müracaat etmesi tepkilere neden olmuştur. "Türkçe İstanbul" gazetesi 16 ve 23 Aralık'taki sayılarında Cemiyet'in bu girişimi sert bir dille eleştirmiştir.⁶⁰¹ 16 Aralık tarihli "Türkçe İstanbul"da konuyla ilgili olarak şunlar yer almıştır:

"Haber aldığımızı göre bu cemiyet tarafından Amerikalılara bütün Türkler namına bir talebname verilmiş ve vatanımıza yirmi beş sene müddetle bir Amerika müzaheretini talep edilmiştir.

Cihet cihet garabetlerle mali' olan bu teldif ve talebe kıyâm eden heyet veya cemiyet bütün Türkler namına hareket edilmek için kimden ne gibi suretle salahiyet istihsal edebilmiştir?"

Aynı gazete 23 Aralık tarihli sayısında ise tavrını koruyarak:

⁵⁹⁸Sümer, **a.g.m.**, s. 249 vd. Falih Rıfki, muhtıra için şunları söylemektedir: "Viyana kapılarına kadar giden koca Osmanlı İmparatorluğu'nun son aydınları, hem de koyu milliyetçi aydınlar kuşağının son sözü bu idi." Bkz. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 204, s. 154. Tevetoğlu, üyelerin muhtırada her ne kadar Türk milletinin istiklalini temin etmek istediklerini dile getirmiş olsalar da asıl amaçladıkları şeyin Amerika mandası olduğu görüşündedir, bkz. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁹⁹Erol, **a.g.e.**, s. 40; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 172.

⁶⁰⁰Clemenceau'ya gönderilen mektup 17 Aralık tarihini taşımaktadır. Mektubun orijinali ve Türkçe tam metni için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, C. 2, s. 262 vd.

⁶⁰¹"Wilson Prensipleri Cemiyeti", **Türkçe İstanbul**, 16 Kânunuevvel 1334, no: 38, s. 1; "Wilson Prensipleri Cemiyeti Muhtırası", **Türkçe İstanbul**, 23 Kânunuevvel 1334, no: 45, s. 1.

“Ne olurdu şu muhtırayı Mösyö Wilson’dan evvel içinde yaşadığımız İstanbul ahali okusaydı da kendi namlarına verilen muhtıranın münderecatından bir nebze olsun haberdar olsaydı.

Biz... Birkaç kimsenin arzu-yu zâtiyesi, bir milletin heyet-i umumiyesinin arzusunu temsil edemeyeceğinin bütün Amerikalılarca malum olduğuna kaniiz” yorumunda bulunmuştur.

Wilson Prensipleri Cemiyeti üyelerinin bir diğer faaliyeti ise özellikle Halide Edib ve Ahmet Emin başta olmak üzere Türkiye’ye gelen Amerikan heyetleriyle temasa geçmiş olmalarıdır. Ahmet Emin hatıralarında, King-Crane komisyonu ile kurulan ilişkiyi şöyle anlatmaktadır:

“Mütarekenin karanlıkları içinde Amerika’nın Türkiye’nin kaderine gösterdiği ilginin diğer bir belirtisi “King-Crane Komisyonu” adı verilen bir heyeti Türkiye’ye göndermesi ve Türk davaları hakkında en iyi hal çaresinin ne olacağına dair bir anket yaptırmasıdır... Komisyon birer birer birçok kimseleri Amerika Sefareti’ne çağırarak görüşlerini sordu. Çağrılanlar arasında ben de vardım. Bu arada Wilson’un şahsi dostu ve bir aralık Amerika’nın Pekin Sefiri olan Charles Crane ile uzun yıllar süren bir dostluk ahablık kurdum. Crane, sık sık Türkiye’ye gelir ve her defasında beni arardı...⁶⁰²

Halide Edib ise komisyonla olan temasını şöyle anlatmaktadır:

“1919 yılı Eylül ayı sonlarında King-Crane Komitesi İstanbul’a geldi. Bunlar bir taraftan durumu Amerika adına incelemek, bir taraftan da büyük bir nezaketle bizim de şikâyetlerimizi dinlemek istediklerini söylediler... Trakya temsilcileri komisyona giderek şikâyetlerini bildirmelerini ve benim bunları tercüme etmemi istediler. Bu pek hoşuma gitmedi. Amerikan elçiliğinin merdivenlerini çıkarken dünyanın sonu gelmiş gibiydi...⁶⁰³

Görüldüğü gibi Halide Edib komisyonla olan görüşmesinde isteksiz olduğu şeklinde bir durum oluşturmaya çalışmaktadır. Oysaki Ahmet Emin, komisyondan sonra Türkiye’ye katile katile Amerikan muhabirleri geldiğini ve bunlara iyi izlenimler bırakmak hususunda Robert Koleji Müdürü Dr. Gates’in ve Arnavutköy Amerikan Kız

⁶⁰² Yalman, **a.g.e.**, C. 2, s. 38.

⁶⁰³ Adıvar, **a.g.e.**, s. 58.

Koleji Müdüresi Mrs. Patrick'in büyük katkılarının olduğunu ve Halide Edib'in de bu işte çok çalıştığını dile getirmiştir.⁶⁰⁴

Halide Edib 4 Ağustos'ta "Vakit" gazetesinde komisyona hitaben bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında Türk milletinin haklarını savunduğunu ileri sürerek:

"Efendiler, milletimize söyleyiniz, ben tarih ve anane içinde söylemiyorum. Ben, bugünün ihtiyacı, halk nazariyesinin ve halk nazariyesinin hakikat olan sahasında söylüyorum. Şarki Karib'te imparatorluk iflas etti.

Biz istiyoruz ki:

1. Türkiye toprakları üzerinde akan kan, fesad ve zulüm dursun.
2. buna sebebiyet veren harici büyük rekabetlerle küçük milletlerin emperyalizmi dursun.
3. Ekalliyetlerin ekseriyetlere hakimiyetlerini tesis için büyük hükümetlerin arkasına saklanan küçük milletlerin Müslüman ekseriyetini imha siyaseti dursun.
4. Herhangi sebepten dolayı Müslüman ekseriyetin de Hıristiyan ekalliyetlere karşı arada meydana çıkan imha veyahud zulüm siyaseti dursun.

Evvela Türkiye'yi bir küll olarak düşündünüz. Saniyen, Türkiye meselesini ahalinin müşterek saadet ve terbiyesini düşünerek hall edebileceğinize inanınız..."⁶⁰⁵

Wilson Prensipleri Cemiyeti belirli bir programla ortaya çıkmış ve ses getirmiş olmakla birlikte kısa zamanda unutulmuştur. Halide Edib, Yunus Nadi ve Celal Nuri, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmışlardır.⁶⁰⁶ Ahmet Emin, "Muattal Bir Teşebbüs" başlığıyla kaleme aldığı yazısında, Türk siyasetinde "Cemiyet hayatının pek feci bir akıbeti" olduğunu, en saf ve en temiz niyetleriyle kurulan bir cemiyetin bile "biraz eser-i hayat gösterdikten sonra yavaş yavaş sönmeye yüz tuttuğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte gerek İstanbul'dan ve gerekse taşra gazetelerinden alınan mektuplarda Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin "muattal bir halde kalmasından" şikayet edildiğini, ancak Cemiyet tarafından gönderilen muhtıranın yabancı basından

⁶⁰⁴ Yalman, **a.g.e.**, C. 2, s. 39. Tevetoğlu, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluşunda maddi ve manevi yardımları olan Dr. Gates'in, Amerikan heyetleri ile Halide Edib, Ahmet Emin ve Rauf Ahmet'i temasa geçirdiğini belirtmektedir, bkz. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 183.

⁶⁰⁵ Halide Edib, "Amerika Tahkik Heyetine", **Vakit**, 4 Ağustos 1335, no: 635, s. 1.

⁶⁰⁶ Tunaya, Cemiyet'in mütareke keşmekeşi içinde kaybolduğunu belirtmiştir, bkz. Tunaya, **a.g.e.**, C. 2, s. 255.

takip edildiği kadarıyla Amerikan kamuoyunda ve çevrelerinde büyük yankı uyandırdığını bu durumda cemiyetin mutlaka “iade-i faaliyet etmesi” ve “muhtelif vasıtalarla efkar-ı umumiyenin rey’ine müracaatta bulunması” gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁰⁷ Ancak Ahmet Emin’in cemiyeti hayata döndürmek için yaptığı bu girişim sonuçsuz kalmış ve cemiyet dağılmıştır.

1.2.2. Kongrelerdeki Faaliyetler ve Manda Düşüncesinin Sona Ermesi

1.2.2.1. Erzurum Kongresi ve Mandacılık

Manda ve himaye tartışmaları genellikle basında ve İstanbul çevrelerinde ağırlık kazanmış olsa da bu tartışmalar kongrelere de damgasını vurmuştur. Bununla birlikte tartışmalar, daha kongreler yapılmazdan evvel Milli Mücadelenin önder subayları arasında hararetli bir hal almış durumdaydı.⁶⁰⁸

Kazım Karabekir, 17 Haziran’da iki mektup aldığını bunlardan birincisinin 1 Haziran tarihli olup Albay İsmet Bey tarafından yazıldığını, diğerinin ise 7 Haziran tarihini taşıyıp Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey tarafından yazılmış olduğunu anılarında bahsetmiş ve mektuplarla ilgili olarak şu hususu dile getirmiştir:

“...Her iki mektubun her cümlesi mühim fakat beni ziyade düşündüren mandanın efkâr-ı umumiye haline gelmesidir...”⁶⁰⁹

İsmet Paşa mektubunda manda cereyanları hakkında şöyle diyordu:

“...Zamanın yaldızlı hâpî “manda” kelimesi İstanbul’da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye faalâne cereyanlar vardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İstanbul İngiliz Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Halbuki Fransızlar, İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. Bizim memlekette bulunan sermayenin nısfında fazlası takriben yüzde altmış beşi Fransızların imiş. İhtimal bu alakalarla olacak ki hükümet de İngiliz-Fransızı müştereken istiyormuş. Ekseriyet diye ifade olabilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerika mandasını

⁶⁰⁷ Ahmet Emin, “Muattal Bir Teşebbüs”, **Vakit**, 21 Şubat 1335, no: 16, s. 1.

⁶⁰⁸ Selek, **a.g.e.**, C.1, s. 279 vd; Kasalak, **a.g.e.**, s. 121 vd.; Erol, **a.g.e.**, s. 76 vd.

⁶⁰⁹ Karabekir, **a.g.e.**, C.1, s. 194; Jaeschke, **a.g.e.II**, s. 39; Akşin, **a.g.e.**, s. 448.

parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar. Fakat öte tarafta bu işlere karar verenler de ne bize soruyorlar ne bizi düşünüyorlar...”⁶¹⁰

Hüsrev Bey ise Havza'dan gönderdiği mektubunda şu noktalara temas etmiştir:

“...Aydın ikisine kadar tek tük İstanbul gazeteleri elimize geçti. İngiliz himayesi isteyen hükümetten, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan başka kimse yok. Rauf Ahmet (İstiklal) Cemiyet-i Akvam murakabesi altında olmak üzere tavsif edilen bir (manda) usulünü tesvir ediyor. İstiklaliyet-i tammenin hiçbir vakit nasibedar olmayacağını ismen olsa bile bin türlü kuyud ve şurut altında hal-i esaretten farkı bulunmayacağını, binaenaleyh Amerika gibi bi-taraf ve prensiplerine sadık bir hükümetin himaye değil fakat muvakahe tarzında olan mandasını ileri sürüyor...”

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 17 Ağustos tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla manda konusundaki düşüncelerini sormuş ve 19 Ağustos'ta da Mustafa Kemal Paşa tarafından buna verilen cevapta şu noktalar açık bir dille vurgulanmıştır:

“1- Sözü edilen Amerikan güdüm ve yardımının pek çok dikkatle incelenmesi ve ulusal amacımızla karşılaştırılması pek önemlidir. İstanbul'da çalışanların amacı ulusun birliği, yurdun bütünlüğü, bağımsızlık ve egemenliğin sağlanması diye anlatıldığına ve gösterildiğine göre Amerika'nın güdümü kabul edilince bu amaç, dokunulmaz olarak kalabilir mi?

2- Ulusal isteğe bağlı ve uygun olmayan kararlar hiçbir zaman ulusça tanınmayacağından, ulusun ve yurdun alinyazısında ulusal vicdanı yansıtmaktan başka bir şey olmayan ödevimizi iyi yapabilmek için ulusal isteğin belirginleşmesini beklemeden hiçbir işte yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan ötürü bizim yabancılarla ilişki ve bağlantı kurmamızın, kongre kararlarına dayanarak ulus adına yapılmasını yeğlemekteyiz. Çok şükür yurdumuzdaki ulusal akımın pek çok gelişmesi, kökleşmesi ve güçlenmekte oluşu bizleri hep bu noktaya çekiyor ve çağırıyor.

3- Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin kaderi hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet ancak

⁶¹⁰ Karabekir, a.g.e., C.1, s. 199. Kazım Karabekir Paşa 10 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta da manda konusuna değinerek mevcut koşullarda “vaziyetin hükümet nokta-yı nazarından ne kadar elim bir şekle girdiğini” dile getirmiş, “ bir müddetten beri hafiyen başlayan memleketin inhizamı ve İngiliz ve Amerika mandaterlikleri” konusunun son zamanlarda açıkça gazete sütunlarına taşındığını ve bunun bir propaganda haline geldiğini vurgulamıştır. Bkz **Harb Tarihi Vesikalari Dergisi**, Yıl:3, s.9, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1954, belge no:206.

milli egemenlik esasını kabul ve bir milli şûranın varlığını kabul ile ona dayanmayı düşünen bir hükümettir. Bunun için İstanbul Hükümetinde görev alacak gibi sizin oradaki çalışmanız bu noktanın sağlanması amacını gütmelidir.”⁶¹¹

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın aklındaki tek düşünce ulusal bağımsızlıktı. Ona göre milli hareket her türlü siyasi ideolojinin ve çekişmelerin üzerindeydi. Nitekim, Mustafa Kemal, 3 Ağustos 1919'da Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta bu hususu vurgulamıştır:

“...Erzurum Kongresi'nin bütün ruh ve gayesi İttihatçılığın, İtilafçılığın velhasıl fırkacılıkla her türlü siyasi cereyanların fevkindedir. Birkaç güne kadar kongrenin faaliyet ve mesaisi bunu tamamıyla izhar ve ispat edecektir...”⁶¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın kongre sırasında yazışma halinde olduğu bir diğer kişi ise Bekir Sami Bey'dir. Bekir Sami Bey Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmak üzere Amasya'da bulunan 5. Kafkas Tümen kumandanı Arif Bey'e bir mektup vermiştir. Mektup 25 Temmuz'da Mustafa Kemal'e ulaşmıştır. Bekir Sami Bey mektubunda istiklalin arzuya şayan bulunduğunu, ancak tam bir istiklal istenilmesi durumunda bunun memleketin taksimine yol açabileceğini belirtmiştir. İki, üç vilayetle sınırlı kalacak bir istiklal yerine memleketin bütünlüğünü sağlayacak bir mandanın tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bekir Sami Bey şunu teklif etmektedir:

“Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz ve dışarıda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere belli bir süre için Amerika'nın mandasını istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm yolu sayıyorum. Bu konuda Amerikan temsilcisi ile konuştum.”⁶¹³ Birkaç kişinin değil bütün milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şart dairesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerika Kongresi'ne başvurulmasını ileri sürdü:

- Adaletli bir hükümetin kurulması
- Eğitim ve öğretimin yayılması ve genelleştirilmesi
- Gizli antlaşmaların kaldırılması

⁶¹¹ Nutuk, C.1, s.139 vd.; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 31, s. 82, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1982, Belge No 1785.

⁶¹² ATTB, IV, s.55

⁶¹³ Mine Erol, Bekir Sami Bey'in kastettiği Amerikan temsilcisinin Amiral Bristol olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Erol, a.g.e., s.77.

- Bütün Osmanlı ülkesini kapsamak üzere Amerika Hükümeti'nin bizi güdümü altına almayı kabul etmesi.”⁶¹⁴

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevapta koşulları ve niteliği bilinmeyen bir

Amerika güdümünden kongreye doğrudan söz açılması pek sakıncalı olacağından Bekir Sami Bey'den şu noktaları açıklamasını istemiştir:

“a-Tam istiklal istemeye kalkılırsa ülkemiz birçok parçalara ayrılacaktır. Bu kati ve şüphesizdir.” buyruluyor. Bu kanaatin kaynağı nedir?

b- Ülke bütünlüğünden, ülkenin bölünmezliği mi yoksa egemenlik hakları mı anlaşılacaktır?

c- Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz ve dışarıda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere bir devletin güdümünü istemeyi ve yararlı bir çözüm yolu olarak görüyorsunuz. Ancak temsilcinin ileri sürdüğü şeylerle bu çözüm yolu çelişkili görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz yürürlükte kalınca hükümet, yasama organından güven almış ve onun denetimi altına girmiş bir kurul olur ki, artık bu kurulun meydana getirilmesinde Amerika'nın eli ve etkisi olamaz. Öyle ise meşrutiyet yürürlükte ve adaletli bir hükümet kurulmasını Amerika'dan istenilince meşrutiyetin yürürlüğü sözde kalır.

g- Şimdiki hükümetin siyasası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir güdümcülük ardından koştuıkları görülüyor. Ayrımları nedir? Hükümet Amerika güdümüne ne gözle bakıyor? Yani buna yatkın mı, yoksa çekingen mi davranıyor? Amerikalılar neden Ermenistan'ın güdümcülüğünü bıraktılar? Amerikalılar güdümü almaya ne ölçüde eğimli ve isteklidir?

Bekir Sami Bey Mustafa Kemal Paşa'nın bu sorularına 30 Temmuz tarihindeki telgrafıyla şu cevapları vermiştir:

“a- Tam bağımsızlık istenirse ülkemizin birçok parçalara bölünmesi ve birkaç devletin güdümü altına girmesi Dörtler Kurulu'nca kararlaştırılmıştır. Bunu önlemek için tek devletin güdümünü istemek en uygun olacaktır.

c- Amerika'dan herhangi biçimde bir hükümet istemeyeceğiz... Anayasamız hükümleri yürürlükte kalmak, padişah soyunun her türlü egemenlik haklarına

⁶¹⁴ **Nutuk**, C.1, s. 123; “Bekir Sami Bey'in Tavsiyelerine karşı Mustafa Kemal Paşa Bu Suali Sordu” İstiklal Harbi, 7 Ağustos 1335, no 75, s.2; Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.106 vd.

dokunulmamak ve dışarıda temsilcilerimiz eskisi gibi bulunmak koşullarıyla Amerika Hükümeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardım etmesini isteyeceğiz. İsteyeceğimiz güdüm bu biçimdedir.

f- Şimdiki hükümet yeni kurulduğundan güdeceği siyasa bilinmiyor. Ancak, önceki hükümetlerin siyasaları güçsüzlük ve İtilaf kuvvetlerinin her birine boyun eğmekti. Tevfik Paşa Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti kurulmadan önce orada dolaşan Amerikan kurullarının raporlarına bakarak, büyük bir Ermenistan kurulmasına olanak bulunmadığı düşüncesindedir. Güdüm konusunda ayrıntılı bir yazı posta ile gönderilmek üzeredir...”

Mustafa Kemal Paşa 1 Ağustos 1919 tarihli telgrafıyla Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta “bu koşullara göre aslında kurulacak bir şey olmadığını” belirtmiştir. Mustafa Kemal devamla:

“Bize elverişli bunca koşullar ileri sürebilecek olan Amerika Hükümeti, böyle bir güdümcülüğü kabul etmemize yani buna katlanmamıza karşılık, Amerika adına ne gibi yararlar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına ne amaç güdüyorlar?”

Bekir Sami Bey'le Mustafa Kemal Paşa arasındaki 3 Ağustos tarihli son yazışmada Bekir Sami Bey, Amerikalılarla yapılan görüşmelerin varsayımdan öteye geçmediğine göre güdüm konusunda her iki devletin uyacakları koşullar üzerinde durulmadığını dile getirmiştir.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da açıldı.⁶¹⁵ 14 gün süren kongrenin sonunda 7 Ağustos tarihinde alınan kararların 7. maddesinde şöyle denilmekteydi:

“Ulusumuz bu çağın ülkülerini yüce bilir; teknik, sanayi ve iktisat durumumuzu ve bize gerekli olanları iyice anlar. Bundan ötürü, devletimizin ve ulusumuzun içte ve dışta bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak koşuluyla altıncı maddede belirtilen sınır içinde, ulusçuluk ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi devletin teknik, sanayi, iktisat yardımını sevinçle karşılız ve bu adaletlice, insanca koşulları kapsayan bir barışın da ivedilikle gerçekleşmesi, insanlığın esenliği ve dünyanın rahatlığı adına ulusal isteklerimizin en önemlisidir.”

⁶¹⁵ Nutuk, C. I, 87; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 69 vd.; Akşin, **a.g.e.**, I.s. 486; Selvi, **a.g.e.**, s. 146 vd.; Kasalak, **a.g.e.**, s. 126 vd.; Karabekir, **a.g.e.**, C.I, s. 240; Selek, **a.g.e.** I, s. 265 vd.

Görüldüğü üzere bu maddeden açıkça anlaşılmaktadır ki, Erzurum Kongresi'nde hakim olan görüş istiklal düşüncesidir. Ulusçuluk ilkelerine saygılı olmak koşuluyla ve sadece insani ve asri amaçlarla yabancı bir devletin teknik, sanayi ve iktisat alanındaki yardımını kabul edilecektir. Bu durum 2. maddede yer alan “vatanın tamamıyeti ve istiklal-i millimizin temini” ifadesiyle de teyyid edilmiştir.⁶¹⁶

Ancak Erzurum Kongresi'nde manda ve himaye açık anlamına gelmeyecek kararlar alınmış olsa da yine kongrede alınan bir kararla 2 Ağustos tarihinde İstanbul'da bulunan King-Crane Heyeti'ne ve Başkan Wilson'a birer muhtıra gönderilmiştir.⁶¹⁷ 1 Ağustos tarihli ajans, İstanbul'daki siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinin, İstanbul'a gelen Amerika heyeti ile temasa geçerek Ermenistan sınırlarının saptanacağı haberini duyurmuştur. Bu haber üzerine harekete geçen Erzurum Kongresi, Amerika Heyeti'ne ve Başkan Wilson'a birer muhtıra göndermiştir. King-Crane Heyeti'ne gönderilen muhtıra içeriği şu şekildedir:

“Bugün çıkan 1 Ağustos 1335 tarihli ajansta bütün fırka-i siyasiye ve cemiyet mümessillerinin İstanbul'a gelen Amerikan Heyeti ile temas ederek Ermeni meselesine dair bir hudut çizilmesi hususundaki nokta-yı nazarlarını da bade-t-tetkik bildireceklerinin ifham olunduğu münderic bulunuyor. Haiz olduğu salahiyet ve alaka-i kattiyeye dolayısıyla keyfiyeti nazar-ı ehemmiyetle gören kongremiz Şarki Anadolu vilayetlerimizdeki mevcudiyet-i İslamiye'nin tarihi, içtimai ve iktisadi esaslara ve kesafeti nüfusa müstenit olan istikrar ve şumulü karşısında İstanbul'daki fırka veya cemiyetlerin bu şekil ve sureti tasavvur ve teklif etmesinin hukuk-u milliyemizi kafil ve milletçe şayan-ı kabul olmamak ihtimalini tabliyat-ı umurdan saymak zaruri bulunduğundan milletin amal-i hakkıyesine müstenit kongremizin mukarrati malum olmadıkça böyle bir vaziyet ihdasına meydan verilmemesini hasseten rica eyleriz.”

Kongrenin Başkan Wilson'a gönderdiği muhtırada ise İzmir'in işgaline değinilerek Wilson'un ortaya koyduğu prensiplerle İzmir'in işgaline verdiği onayın birbiriyle çeliştiği vurgulanmaktaydı:

“Cihan Harbine iştirakte tereddüt gösteren küçük devletleri ikna için emperyalistlerce başkalarının emsalinden vuku bulan mevaidin tahakkukuna zat-ı

⁶¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta 7. maddede yazılanların mantık ışığında incelenmesi durumunda çok rahatlıkla görüleceği üzere bunun ne manda ve ne de Amerikan mandacılığını akla getirmediğini vurgulamıştır. Bkz. **Nutuk**, C.1, s. 151.

⁶¹⁷ Karabekir, **a.g.e.** C. I, s. 276 vd.; Selvi, **a.g.e.**, s. 154 vd.; Erol, **a.g.e.**, s. 81 vd.

alilerince muvaffakat edildiği İzmir hadise-i elimesinden istidlal olunmaktadır. Reis cenapları! Dünya'ya sulh ve salah devri açmak için ibda ve ilan ettiğiniz desatirin on ikinci maddesinde Türk İmparatorluğu'nun halen Türklerle meskûn olan akşamında mutlak ve müemmen Bir istiklaliyet payidar olacağını tasvip buyurmuşunuz... Bugün İzmir hakkında ittihaz olunan ve tatbik edilmesi istenilen karar işte o esasat-i adile ve insaniyeyi külliye mugayirdir..."

Muhtırada İzmir'in nüfusu 1.600.000'e yakın olan bir Türk vilayetinin merkezi olduğu ve "Anadolu'nun yegâne iskelesi" olduğu bildirildikten sonra Başkan Wilson'un Fiume meselesi sırasında kendi prensiplerini sonuna kadar savunmasına rağmen aynı ciddiyetin İzmir'in işgali söz konusu olunca niçin gösterilmediği sorulmuştur:

"... Aynı sebepten dolayı Fiume'yi İtalyanlara bahşetmek isteyenlere karşı tezahür eden prensip hâkimiyeti ne için Türkler ve Türkiye mevzu bahis olunca müessir olamıyor? Reis cenapları! 600 senelik bir saltanata 1500 senelik bir hayata malik olan Türk milleti mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensiplerinizi sayesinde ihya olunduğu bir sırada imhadan başka bir mana ifade etmeyen mukarrerata boyun eğmeyecektir."⁶¹⁸

Erzurum Kongresi'nin hemen sonrasında Halide Edip Hanım tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan 10 Ağustos 1919 tarihli mektupta Amerika'dan istenecek mandanın esasları yer almaktaydı.⁶¹⁹ Halide Edip mektubunda : "... Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını ehven-i şer' olarak görüyoruz" diyerek dayanak noktalarını şu şekilde sıralamıştır:

⁶¹⁸ Mine Erol, Wilson'a gönderilen bu muhtıraya dayanarak Erzurum Kongresi'nin manda lehinde karar alamayacağını bunun imkansız olduğunu belirtmiş ve muhtıranın kongrenin ruhuna uygun olarak vakur ve azimli bir ifade ile yazıldığını dile getirmiştir, bkz. Erol, **a.g.e.**, s. 81. Ancak Doğan Avcıoğlu, Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya Beylerin 20 maddelik bir program sunduklarını ve programda.... "Doğu Anadolu illerinde Anglo-Sakson Uygarlığının rehberleri olan Amerikan ve İngiliz milletlerinden herhangi birinin bilimsel, ekonomik ve uygarca olan yol göstericiliğini ve yardımını iyi karşılar" ifadesinin yer aldığını belirtmiştir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C.3, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1974, s. 1189.

⁶¹⁹ **Nutuk**, C.1, s. 129 vd.; Kadir Kasalak, Halide Edip Hanımın bu mektubundan Mustafa Kemal Paşa'nın etkilenmiş olabileceğini ve mektubu cidden önemseyerek tamamına Nutuk'ta yer verdiğini belirtmiştir. Kadir Kasalak, "Sivas Kongresi Öncesinde "Manda ve Himayenin " Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar" **Atatürk Yolu**, Y.5, C.3, S. 10, Kasım 1992, s. 191; Tevetoğlu, **a.g.e.** s. 186; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 110 vd.; Erol, **a.g.e.**, s. 81.

“1-Aramızda nasıl olsa Hıristiyan azınlıkları kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı uyruğu haklarından yararlanacaklar hem de dışarıdaki bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar...

2-...Ulusun rahatlığını ve gelişimini sağlayacak ve halk köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk durumuna koyabilecek bir hükümet anlayışı ve uygulaması bize gereklidir. Bu işin istediği para, uzmanlık ve güç bizde yok...

Bugünkü hükümet adamlarına değer vermese bile halkı ve halk hükümeti kurmayı ayrı sayan Filipin gibi vahşi bir ülkeyi bugün kendi kendini yönetebilen çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor.

3- Dış çekişmeleri ve kuvvetleri uzaklaştırabilecek bir yardımcı bize gerek. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa’dan güçlü bir elde bulabiliriz.

4- Bugünkü olup bitenlerin kalkması ve ivedilikle davamızı dünyaya karşı savunabilmemiz için yeterince güçlü bir devletin yardımını istemek gerekir...böylece bir vekil adı altında Amerika’yı kendimize kazanarak ortaya atabilmek Şark Meselesi’ni de Türk meselesini de gelecek için kendimiz çözmüş olacağız.”

Amerikan mandasının kusursuz olmadığını da belirten Halide Edip “onurumuzdan epeyce vazgeçmek zorunda bulunuyoruz” demiştir. Amerika idaresinin “dinsiz ve milliyetsiz” olduğunu belirterek dinin bu meselede bir engel oluşturmayacağı görüşündedir. Ona göre Amerika doğuda bir manda almak istemese de “onun meselesi yaptıkları şey yönetimleri ve ülkeleriyle Avrupa’dan üstün bir ulus olmak isteği” ağır basmaktadır. Eğer bir ulus tüm içtenliğiyle Amerika’ya müracaat ederse Amerika gerçek gücünü ve anlayışını Avrupa’ya gösterecektir.

Amerika’nın Ermenistan kurmak niyetinde de olmadığını düşünen Halide Edip İstanbul’a Ermeni dostu olarak gelen birçok önemli Amerikalının Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüğünü vurgulamıştır.

13 Ağustos’ta Afyon’daki 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen telgrafta İstanbul’daki siyasi partilerin birleşerek Amerikan Heyeti’ne verilmek üzere aldıkları kararlar bildirilmiştir. Bu kararlar arasında yer alan bir ifadede:

“Türkiye’nin çağdaş olgunluğa erişebilmesi için, özgürce gelişimini engelleyen etmenlerin kaldırılmasıyla Wilson ilkelerinde vaat edildiği üzere bağımsızlığından ve haklarından en güvenilir bir biçimde yararlanmasına olanak verilmesi... Bu konularda

ve Türklerin ilerlemesinin çabuklaştırılmasında yardımcı olacağını Amerika'nın Cemiyet-i Akvam'a karşı yüklenmesi vurgulanmıştır.⁶²⁰

Manda tartışmaları kapsamında bir diğer önemli yazışma ise Kara Vasıf Bey'le Mustafa Kemal Paşa arasında Ali Fuat Paşa vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 10 Ağustos tarihli mektubunda Kara Vasıf Bey Amerikan mandasının gerekliliği üzerine durmaktaydı.⁶²¹ Ona göre "Avrupa devletlerinin bize ölçüp-biçip hazırladıkları kaftan veyahut kefen" meydandadır. Bu ortamda bir tek taraftarımız yoktur. Kara Vasıf şu soruyu sormaktadır: "O halde ne yapabileceğiz?"

"Bütün ahval öyle ihdas ediyor ki Amerikalılar ve Wilson desatiri gevşeyecek olursa bugünkü işgal menatıkı tevsi olunarak Türkiye'ye taksim ve Anadolu ortasında her türlü inkişaf esbabı düşman eline bırakılmış bir köylü Hükümet tabi'ası olacağız.

İşte bu korkudur ki bize bugün bir müzahir ve davamızda bize vekâlet edecek zinüfuz bir müzahir ihtiyacını hissettirdiği gibi..."

Kara Vasıf mektubunda istiklalimize mahzuru dokunmakla beraber Amerika'nın Türkiye'yi Avrupa boyunduruğundan kurtaracak, memlekete para serpecek, iş çıkaracak, bizi asri bir inkişafa götürecek muvakkaten istiklalimizin bir kısmını da feda edeceğimiz tabii ise de dünkü istiklalimizden daha ziyadesinin elde edileceğini göz önünden ayırmamalıyız..."⁶²²

Görüldüğü üzere Erzurum Kongresi öncesinde, kongre sırasında ve sonrasında özellikle Milli Mücadele'nin lider kadrosu ve kumandanlar arasında manda konusunda ciddi bir telgraf trafiği yaşanmıştır. Ancak bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği ve bizim yukarıda da değindiğimiz gibi kongreden manda ya da himaye lehinde hiçbir karar çıkmamıştır. Kongre sonunda yayınlanan beyannamenin 7. maddesi manda taraftarlarınca farklı şekilde değerlendirilse de Mustafa Kemal bunun

⁶²⁰ **Nutuk**, C.1, s. 135; Karabekir, **a.g.e.** C. I, s. 314 vd.; Kasalak, **a.g.m.**, s. 193 vd. Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen 21 Ağustos tarihli cevapta ise alınan kararların "Heyet-i Temsiliyece pek çok üzüntüye ve acımaya değer" görüldüğü belirtilmiştir. Bkz. **Nutuk**, C.1, s.135.

⁶²¹ **Nutuk**, C.1, s. 139; Kara Vasıf'ın söz konusu mektubunun tam metni için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 67-68, Nisan-Mayıs 1973, s. 31 vd.; Erol, **a.g.e.**, s. 82; Kazım Karabekir'le 3. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet Zeki Paşa tarafından 17 Ağustos'ta çekilen telgrafta Vasıf Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği mektubun ekte mevcut olduğu, Amerikan mandası hakkındaki mütalaatın da yolda olduğu bildirilmiştir. Karabekir bu telgraf üzerinde anılarında "Artık sinirleniyorum. Amerika Tahkik Heyetiyle benim görüşmeğim mümkün olsa da bir daha bu manda işinden onlar da vazgeçse" demiştir. Bkz. Karabekir, **a.g.e.**, C. I, s. 319; Kasalak, **a.g.m.**, s. 194 vd.

⁶²² Kırzioğlu, **a.g.m.**, s. 32.

mantiki olarak ele alınması durumunda manda ve Amerikan mandacılığı anlamına gelmediğini vurgulamıştır.

Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde Amerika Yüksek Komiseri Rawndal Washington'a gönderdiği raporlarla Anadolu'daki gelişmeleri ve Anadolu hareketinin mahiyetini aktarmıştır. Ravndal 31 Temmuz tarihli raporunda Erzurum dolaylarında olduğu bildirilen Mustafa Kemal ve Rauf'un tutuklanması için karar çıkartıldığını belirtmiştir. İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya sert önlemler alınmasına karşı olduğu için kabineden istifa etmiştir. Rawndal raporunda İstanbul'daki siyasi parti liderlerinin Amerikan mandasından yana olduklarını belirten bir belge imzaladıklarını da belirtmiştir.⁶²³

Rawndal 7 Ağustos tarihli raporunda ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Azerbaycan'ın Karabağ yöresinde 2000 Türk askeri ile yerleşmiş bulunan ve yakalanmaktan korkmayan Enver Paşa ile entrika çevirdiklerini vurgulamıştır. Mustafa Kemal ve Enver'in planları Kuzey Anadolu, Rus Ermenistan'ı, Azerbaycan, İran ve Afganistan Müslümanlarını bir Pan-İslam-Turan İmparatorluğu'nda birleştirmektir.⁶²⁴ Görüldüğü gibi Rawndal Anadolu hareketi ile Enver Paşa'nın Turan ütopyasını bir tutmaktadır.

28 Ağustos tarihli raporda ise Anadolu hareketi hakkında çarpıcı değerlendirmeler yapılmıştır. Rawndal, Heyeti Temsiliye'yi "isyancı hükümetin adı" olarak Washington'a bildirmektedir. Bu isyancı hükümetin elindeki askeri kuvvete ise "Kuva-yı Milliye" denildiğini belirtmiştir.⁶²⁵ A.B.D için Milli Mücadele'nin maiyeti başlangıçta "isyancı hükümettir." Ancak bu düşünce çok geçmeden değişmiştir. Nitekim Rawndal'dan sonra göreve gelen Amiral Bristol, 23 Mart 1920 tarihini taşıyan raporunda Milli hareketi şu şekilde vasıflandırmaktadır:

"Kanımca Milliyetçileri, büyük savaş sırasında Hristiyanların katledilmesinden sorumlu olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir devamı saymak bencil Avrupalıların, emperyalist amaçlarla Türkiye'yi paylaşmak üzere, dünya kamuoyunu kazanmak ve Milliyetçileri gözden düşürmek yolundaki siyasal isteklerinden doğmaktadır."⁶²⁶

⁶²³ Duru, a.g.e, s. 34.

⁶²⁴ Y.a.g.e, s. 37

⁶²⁵ Y.a.g.e, s. 43.

⁶²⁶ Y.a.g.e, s. 74.

Erzurum Kongresi Amerikan basınında da yer almıştır. “Asia” dergisinde Jackson Fleming imzasıyla “Yakın Doğu’da Sıfır Saati” başlığı altında çıkan yazıda Milliyetçilerin ilk kongresinin Mustafa Kemal’in başkanlığı altında Erzurum’da toplandığı ve burada özellikle iki konunun gündeme geldiği vurgulanmıştır. “Milli toprak bütünlüğünün korunması (İmparatorluk topraklarının değil) ve Cemiyet-i Akvam fikri çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri’nin desteğinin sağlanması.”⁶²⁷

“The New York Times”ın 1 Ağustos 1919 tarihli ve “Türkler Birleşik Devletlere Dönüyor” başlıklı yazısında Milliyetçi hareketin amacı, Birleşik Devletlerin bütün Türkiye’nin mandasını kabul etmesine yönelik artan talepleri değerlendirmek ve anayasal kurallara dayalı bir hükümet kurmak olarak açıklanmıştır.⁶²⁸

1.2.2.2. Sivas Kongresi ve Mandacılık

Manda ve himaye tartışmaları Sivas Kongresi’nde Erzurum Kongresi’nde olduğundan daha hararetli ve yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni İstanbul’daki Amerikan mandası taraftarlarının Sivas’a gelerek kongreyi etkilemek istemeleridir. Kongreye İstanbul’dan katılanlar arasında Kara Vasıf, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey ve İsmail Hami Bey’ler yer almaktadır. Amerikan mandası taraftarları Sivas Kongresi’ni kaçırılmayacak bir fırsat olarak görmüşlerdir. Mine Erol’a göre İstanbul’daki Amerikalı yetkililer, bu meselenin Amerikan Senatosu’nda görüşülebilmesi için milleti temsil eden bir meclis tarafından Senato’ya müracaat edilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Sivas’a gelen Amerikan mandası taraftarları kongreyi etkileyerek manda lehinde karar alınmasını amaçlamışlardır.⁶²⁹

İstanbul’dan gelenler yanlarında bir de Amerikalı gazeteci bulundurmaktaydılar. Bu gazeteci “Chicago Daily News” muhabiri Louis Edgar Browne’dur.⁶³⁰ Browne’un

⁶²⁷ Ulagay, **a.g.e.**, s. 69.

⁶²⁸ Bilgen, **a.g.e.**, s. 162.

⁶²⁹ Erol, **a.g.e.**, s. 84; Bilgen, **a.g.e.**, s. 171. Kadir Kasalak, Amerikan mandası taraftarlarının Erzurum Kongresi’nde manda lehinde bir karar çıkmamasına rağmen, kongrenin 7. maddesini Amerikan mandası için bırakılan açık bir kapı olarak yorumlayıp Sivas Kongresi’nde bu yönde daha somut kararlar alınması çabası içine girdikleri düşüncesindedir, bkz. Kasalak, **a.g.e.**, s. 130. Mustafa Kemal Paşa da Nutuk’ta aynı düşüncüyü ileri sürmüştür, bkz. **Nutuk**, C. 1, s. 151.

⁶³⁰ Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta, “O günlerde İstanbul’dan gelen kimi kişiler, Amerikalı Mr. Browne adında bir gazeteciye de Sivas’a getirmişlerdi” demektedir, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 121. Charles R. Crane’ın da Sivas Kongresi’ne katılması İstanbul’daki Amerikan mandası taraftarlarınca şiddetle savunulmuştur. Ancak King-Crane Heyeti 21 Ağustos’ta İstanbul’dan ayrıldığı için Crane, Sivas’a gidememiştir,

Sivas'a gözlemci olarak gelmesinde Halide Edip'in büyük etkisi olmuştur. Charles Crane'ın Sivas'a gidemeyeceğinin kesinleşmesi üzerine Crane 12 Ağustos'ta Browne'a gönderdiği özel bir mektupla onu İstanbul'a Amerikan Sefarethanesi'ne çağırması ve Sivas'ta yapılacak kongreye katılmasını istemiştir. Sivas'a gitmek için gerekli yardımı Halide Edip'in yapacağı ve "Cengiz" adlı bir gencin de Sivas'a yolculukta kendisine eşlik edeceği belirtilmiştir.⁶³¹

Kongre 4 Eylül günü Sivas Lisesi salonunda açılmıştır. Kongrenin ilk üç günü milli hareketin İttihatçı olmadığını saptanması, Padişaha sunulacak yazının hazırlanması ve gelen telgraflara cevaplar yazılması ile geçirilmiştir.⁶³² Manda meselesi kongrenin dördüncü günü yani 8 Eylül'den itibaren tartışılmaya başlanmıştır.

Kongre toplanmadan önce gündemi belirlemek için bir muhtıra hazırlanmıştır. Bu muhtıra İsmail Hami, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami, Osman Nuri ve Şükrü Bey'ler tarafından oluşturulan "İhzari Encümen"de hazırlanmış ve içinde manda meselesi de yer almıştır.⁶³³

8 Eylül tarihli toplantıda Mustafa Kemal Paşa, İhzari Encümen'in hazırladığı muhtıranın okunmasını talep etmiş ve bu teklif kongre üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa muhtıranın okunmasına geçmeden önce birkaç noktaya açıklık getirmek üzere söz almıştır:

"Amerika Tahkik Komisyonu", **Vakit**, 21 Ağustos 1335, no: 645, s. 2; "Amerika Heyeti Bugün Paris'e Gidiyor", **Tasvir-i Efkar**, 21 Ağustos 1335, no: 2819, s. 1; Bilgen, **a.g.e.** s. 171; Akdes Nimet Kurat, "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", **Son Çağ**, S. 14, 1964, s. 8 vd.

⁶³¹ Frederick P. Latimer, **The Political Philosophy of Mustafa Kemal Atatürk; As Evidenced in His Published Speeches and Interviews**, Princeton University, 1960, s. 50-56'dan aynen aktaran Tevetoğlu, **a.g.e.** s. 190 vd; Akdes Nimet Kurat, Mr. Browne'un Halide Hanım'la görüşerek seyahatin detaylarını tespit ettiklerini dile getirmiştir, bkz. Kurat, **a.g.m.** s. 9. Adı geçen "Cengiz" adlı kişi Kara Vasıf'tır. Hatırlanacağı gibi Kara Vasıf, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 10 Ağustos 1919 tarihli mektubunda da Mustafa Kemal'den kendisine "Cengiz" adıyla hitap etmesini istemiştir, bkz. Kırzioğlu, **a.g.m.** s. 36. Nitekim Kara Vasıf Bey de "Tasvir-i Efkar"a verdiği beyanatında "Vaktiyle İstanbul'da tahkikatta bulunan Crane Heyeti erkanından gazeteci Mr. Browne bendenizle beraber Sivas'a gitmişti..." diyerek bunu doğrulamıştır. Ayrıca "Tasvir-i Efkar" Kara Vasıf'ı Kuva-yı Milliye'nin İstanbul temsilcisi olarak göstermiştir. "Kuva-yı Milliye İstanbul Murahhası Kara Vasıf Bey'le Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 26 Teşrinievvel 1335, no: 2882, s.1

⁶³² **Nutuk**, C.1, s. 116 vd; Kasalak, **a.g.m.** . 201; Erol, **a.g.e.** s. 86. İlk üç günün görüşmeleri için bkz. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, TTK, 1999, s. 1 vd; Arıburnu, **a.g.e.** s. 87 vd; Kansu, **a.g.e.I.** s. 217.

⁶³³ **Nutuk**, C.1, s. 140 vd; Bilgen, **a.g.e.** s. 174; Kasalak, **a.g.m.** s. 203; Erol, **a.g.e.** s. 88. Muhtırada yer alan konular ise 1-Manda, 2-Kuva-yı Milliye Teşkilatı, 3-Kongre Heyeti'nin Mali Durumu, 4-Harici Münasebetlerin Tesisi, 5-İstanbul'daki Hükümetin Düşürülmesi, 6-Seçim Yapılmasının Temini, 7-İçte ve Dışta Propaganda Yapılması. Rauf Orbay bu muhtıranın İstanbul'da hazırlanıp Kara Vasıf tarafından Sivas'a getirildiğinden söz etmektedir, bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C. I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 255

“Bu muhtıradaki konular üzerine görüşmeye başlamadan önce bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Bu muhtırada örneğin Bay Browne’dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getireceğini söylediği zikredilmektedir.

Efendiler Mr. Browne, “Ben hiçbir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamıyla hususi bir sıfat ile görüşüyorum” diyor ve hatta Amerika’nın mandayı kabul edeceğini değil belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil kendi namınadır, bu husus nazar-ı dikkate alınmalıdır. Fazla olarak Mr. Browne’un ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! “Manda siz ne dersiniz odur” diyor... Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır...”⁶³⁴

Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözleri manda taraftarlarına bir uyarı niteliğindedir.

Öğleden sonraki oturumda Mustafa Kemal Paşa sözü ilk olarak Kara Vasıf Bey’e vermiştir. Kara Vasıf, Hami Bey’in muhtırasındaki bölümlere değindikten sonra mandanın Avrupa’da bile ne anlama geldiğinin tam olarak bilinmediğinden bahisle mandanın çeşitleri üzerinde durmuştur. Kara Vasıf manda konusunda bir an önce karar verilmesi gerektiği yönündeki düşüncesini “İlkin genel olarak mandayı kabul edelim de koşulları üzerinde sonradan görüşürüz” sözleriyle dile getirmiştir.⁶³⁵

Kongredeki manda tartışmalarına baktığımız zaman bunların daha çok tam istiklal meselesi etrafında yoğunlaştığını görmekteyiz. Karahisar delegesi Şükrü Bey konu hakkında şunları dile getirmiştir:

“... Manda meselesi mübahese edildi, herkes nokta-yı nazarını söyledi ve münakaşa neticesinde bir şekl-i muayyen bulunamadığı için “manda ve istiklal” denildi ve bunlardan birinin kabulü kongreye bırakıldı. Ondan sonra biz bugün bulunduğumuz vaziyete nazaran herhalde bir müzaherete muhtacıız denildi. Memlekette ne fen, ne para

⁶³⁴ **Nutuk**, C.1, s. 141; İğdemir, **a.g.e.**, s. 47; Bilgen, **a.g.e.**, s. 176. Mustafa Kemal Paşa bu açıklamaları yaptıktan sonra tartışmalara geçilir. Söz konusu tartışma İhvari Encümen’in hazırladığı muhtıranın görüşülüp görüşülmeyeceği sorunu haline gelmiştir. Bekir Sami Bey, “...bu muhtıra üzerinde görüşelim ve vakit geçirmeden ivedilikle bir karara varalım” diyerek, muhtıranın müzakereye konulmasını istemiştir. İsmail Fazıl Paşa da Bekir Sami Bey’i destekleyerek kaybedilecek zamanın olmadığını belirtmiştir ve “aslında iş kolaylaşmıştır; tam bağımsızlık mı; yoksa yabancı bir devletin mandasını mı isteyeceğiz? Alacağımız karar budur” demiştir. Daha sonra söz alan Refet Paşa “Bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı tercih edeceğiz” şeklinde yorumların yapılması üzerine güdümün ne olduğunun öncelikle anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu tür sözlerin yanlış anlamalara neden olduğunu belirtince İsmail Fazıl Paşa: “Yanlış anlamaya yol açtığından biz üçümüz (İsmail Fazıl, Bekir Sami ve Hami Bey’ler) bu muhtırayı geri alıyoruz” demiştir. Bunun üzerine muhtıranın kongrede müzakeratı yapılmamıştır. Ancak Refet Paşa’nın buna rağmen manda hakkında uzun bir konuşma yapması manda tartışmalarını tekrar kongre gündemine getirmiştir, bkz. İğdemir, **a.g.e.**, s. 58; Erol, **a.g.e.**, s. 90; Kasalak, **a.g.m.**, s. 204; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 118.

⁶³⁵ **Nutuk**, C.1, s. 141; İğdemir, **a.g.e.**, s. 52

ne de zanaat var. Binaenaleyh elbette bir muavenete ihtiyacımız var. Bu itibar ile müzaheret lüzumuna kani olduk ve bu müzahirin en muvafıkı kim olacağını düşündük... İngiltere kabul edilecek olursa arabamızı sürükler. Fransa'nın mali durumu müsait değil, kendisi muhtac-ı himmet. İtalya'nın Anadolu'daki ihtirası manidir dedik ve binaenaleyh en muvafık devlet olarak Şark'ta istila politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik"⁶³⁶

Daha sonra söz alan Raif Efendi, Kara Vasıf'ın sözlerinden hareketle öncelikle kararlaştırılması gereken şeyin mandanın kabul edilip edilmeyeceği hususu olduğunu dile getirmiştir. Ve bunun için de müzakeratin devam etmesi arzusunda olduğunu belirtir. Raif Efendi "İstiklal ile manda arasında ne fark vardır?" sorusunu sormuştur. Ona göre manda tabiri kullanıldığı zaman, istiklal tabiri kullanılmayacaksa, manda kabul edilmemelidir. Raif Efendi, Hami ve Bekir Sami Bey'lerin istiklal aleyhindeki sözlerinden anladığı kadarıyla kendilerinin istiklal ve mandayı birbirine karıştırdıklarını dile getirmiştir: "Zannedersen mandayı kabul edelim, istiklalden bahsetmeyelim demek istiyorlar, Hami Bey Cemiyet-i Akvam'ca kabul edilmiş bazı şeyler not etmişler; halbuki bendeniz manda tabirini kullanmakta bir ihtiyaç görmüyorum. Bu tabirin yerine istiklaliyet kelimesini kabul edelim" diyerek manda tabirini reddetmiştir.⁶³⁷

İhzari Encümen'in hazırladığı muhtıranın yukarıda da değindiğimiz üzere müzakereye konulmaması kararına rağmen, Refet Paşa'nın manda lehindeki uzun konuşması tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Refet Paşa konuşmasında manda konusuna şu cümlelerle temas etmiştir:

"Bizim Amerika mandasını tercih etmedeki amacımız bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak, sükûn ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir. Çünkü İngiltere de bize verebilecek birkaç milyon bulabilir. Fakat Amerika'dan uzaktayız. O, gelip bizi tazyik edemez. Bu uzaklığın mahzuru da indelhace gelip bizi muhafaza edememesi olur... Laf itibariyle manda ve istiklal birbirine mani şeyler değildir. Fakat biz, hakikatte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhil-i istiklal olur. Bu işi bitirmek için herhalde bir Amerika kefaleti kabul etmek zorundayız. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş

⁶³⁶ İğdemir, a.g.e, s. 50.

⁶³⁷ Y.a.g.e, s. 54; Nutuk, C.1, s. 15.

milyon varidatı olan bir kavim için müzaheret-i hariciye olmaksızın idame-i hayat etmek imkanı olamaz...”⁶³⁸

Refet Paşa sözlerini, Amerika mandası taraftarlarının Erzurum Kongresi'nin 7. maddesini manda istenci şeklinde yorumladıklarına kanıt oluşturacak şekilde şöyle devam ettirmiştir:

“İster Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Amerika'yı zımnen gösterir ve istersek Amerika sözünü açıktan açığa telaffuz ederiz; veyahut da imâ ile anlatırız. Amerikan Senatosu'na hitaben bir mektup yazılır. Bunu ya divan-ı riyaset erkanı veya içimizden biri kongre namına imza eder...”⁶³⁹

Görüldüğü üzere Refet Paşa mandadan korunmak için başka bir ülkenin mandasını çözüm olarak göstermiş ve mandanın istiklali yok etmeyeceği iddiasında bulunmuştur. Bununla birlikte Amerikan Kongresi'ne müracaat edilmesini de teklif etmiştir. Ahmet Nuri ve Vasıf Bey'ler de Refet Paşa'nın bu teklifini desteklemişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Refet Paşa'nın konuşmaları hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“... Bunun ardından gelebilecek olan aynı düşüncedeki konuşmacıların söylevleriyle kongre üyelerini büsbütün zehirlemesine meydan vermemek ve özel aydınlatma ve uyarılara zaman bulabilmek için hemen “On dakika dinlenelim efendim diyerek oturuma ara verdim.”⁶⁴⁰

Refet Paşa'dan sonra söz alan Ahmet Nuri Bey manda aleyhinde dikkat çekici bir konuşma yapmıştır. Ahmet Nuri Bey, Wilson'un konuşmalarında bizden “Sabık Türk İmparatorluğu” şeklinde bahsettiğinden söz ederek Amerikan Başkanı'nın Türkiye meselesini şimdilik erteleme kararı verdiğini dile getirmiş ve eklemiştir:

“Onların kararı mümkünhususul değildir; eğer olsa idi şimdiye kadar tatbik edilirdi. Bugün ortada bir Cemiyet-i Akvam yok, fakat yalnız galip devletlerin manefi-i mütezâdeleri vardır. Binaenaleyh bugün galip devletlerin yekdiğerine zıt olan menfaatleri altında manda meselesi gittikçe eski kuvvetini kaybediyor. Bu sebeple bugün müstakil yaşamak için müstakil yaşamaya azmetmek lazımdır. Bir millet müstakilen yaşamak için her şeyden evvel kendi menabiine istinat etmelidir...”⁶⁴¹

⁶³⁸ İğdemir, **a.g.e.**, s. 58; **Nutuk**, C.1, s. 147; Bilgen, **a.g.e.**, s. 178; Sonyel, **a.g.e.I**, s. 133; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 119 vd.

⁶³⁹ İğdemir, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁴⁰ **Nutuk**, C.1, s. 147; İğdemir, **a.g.e.**, s. 66; Erol, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁴¹ İğdemir, **a.g.e.**, s. 61.

Ahmet Nuri Bey'e cevap niteliğinde uzun bir konuşma yapan Hami Bey mandanın gerekliliği hususunda şu nedenleri dile getirmiştir:

“... Seviye-i idariyemizle vaziyet-i maliye ve iktisadiyemiz herhalde bir müzaheret ihtiyacında bulunduğumuzun en büyük delilidir. Bendenizin itikadınca hiçbir müzaheret-i ecnebiyeye muhtaç olmaksızın tamamıyla müstakil olarak yaşayamayacağımızın esbabı işte bu kendi vaziyet-i husisiyemizde mündemiçti... Binaenaleyh bugün manda mı müzaheret mi; ismine ne dersiniz deyin mutlaka hariçten bir yardım ihtiyacında bulunduğumuz tezahür etmiş demektir...”⁶⁴²

Daha sonra söz alan Kara Vasıf Bey de uzun bir konuşma yaparak Hami Bey gibi iktisadi vaziyetimize atıflarda bulunarak mandanın gerekliliğini savunmuştur. Kara Vasıf konuşmasında mandaya “müzaheret” ismini vererek bir müzaherete ihtiyacımız olduğunu söyleyelim teklifinde bulunmuştur:

“Bugün bendeniz de bir müzaheret istemek mecburiyetinde olduğumuza kanûm. Bütün devletler bizi tamamen müstakil bırakacaklarını bile söyleseler yine müzaheret muhtacız. 400 ile 500 milyon lira borcumuz var; bu parayı kimse kimseye bağışlamaz, bize bunu ödeyin diyecekler. Halbuki bizim varidatımız faizine bil kafi değildir. O zaman müşkil bir vaziyette kalacağız. Bunun için müstakil yaşamaya vaziyet-i maliyemiz müsait değildir... İstanbul'daki Amerikalılar “mandadan korkmayınız, Cemiyet-i Akvam nizamnamesine dahildir” diyorlar. İşte bu esbaba mebni İngiltere'yi kendimize daima düşman ve Amerika'yı da ehven-i şer addediyorum. Eğer tasvip ederseniz buradan İstanbul'daki mümessile bir mektup yazıp gizlice heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz”⁶⁴³

Görüldüğü üzere Kara Vasıf içinde bulunduğumuz mali durumun istiklal sahibi olmaya elverişli olmadığını dile getirmiştir. O da Refet Paşa gibi Amerikan Senatosu'na müracaat etme arzusundadır.

Kara Vasıf'ın konuşmasından sonra 8 Eylül tarihli 4. toplantı sona ermiştir. 9 Eylül tarihli 5. toplantıda ise manda tartışmaları devam etmiştir. Rauf Bey söz alarak manda konusundaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse sair mehafil tarafından birçok sözler söylendi. Vakıa, heyet-i aliye müzaheret-i hariciye

⁶⁴² **Y.a.g.e.**, s. 63. Mazhar Müfit, Hami Bey için “Bu zat mandaya taraftar, hatta en hararetli taraftar” yorumunda bulunmuştur, bkz. Kansu, **a.g.e.I**, s. 241.

⁶⁴³ İğdemir, **a.g.e.**, s. 70 vd; **Nutuk**, C.1, s. 149 vd; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 121 vd; Bilgen, **a.g.e.**, s. 178.

esasını kabul buyurduysa da bu müzaheretini isteyeceğimiz tasrih edilmedi; Amerika olduğu ima tarikiyle anlatılıyorsa da benim kanaatimce doğrudan doğruya zikrinde bir mahzur olmaz... Konferansın kararı mucibince Kızılırmak'ın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor... Binaenaleyh bu tehlike bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bi-taraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim.”⁶⁴⁴

Rauf Bey konuşmasında Mr. Browne ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğinden bahisle onun sadece bir gazeteci olduğunu ne Amerikan halkını ne de Amerikan Hükümeti'ni temsil ettiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte Rauf Bey, Mr. Browne'un Türkiye'deki Amerikalıların mandadan yana olduğunu ancak Senato'nun bir karar vermediğini, eğer kongrenin Anadolu ve Rumeli halkının temsilcisi sıfatıyla Senato'ya müracaat ederse isabetli bir karar vermiş olacağını kendisine bahsettiğini söylemiştir. Rauf Bey, Browne'un bu sözlerine dayanarak:

“... Binaenaleyh ittifak-ı ara ile böyle bir mektup yazarak bir heyet davet etmeyi teklif ediyorum. Bu mektupta kati karar verilmezden evvel bir kere hakikati görmelerini rica etmeliyiz. Bunu heyet-i aliyenize arz ediyorum...”⁶⁴⁵

Rauf Bey'in bu teklifi oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu teklifin kabul edilmesiyle kongredeki Amerikan mandası meselesi gündemden çıkarılmış olur.

⁶⁴⁴ İğdemir, **a.g.e.**, s. 73; Bilgen, **a.g.e.**, s. 180; Kasalak, **a.g.m.**, s. 206 vd; Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Rauf Bey'in bu konuşmasına değinerek Sivas Kongresi ve Erzurum Kongresi genel kurullarının görüşleri arasında bir yanlış anlama olduğunu belirtmiştir. Refet Paşa'ya yönelttiği eleştiriyi Rauf Bey'e de yönelterek Erzurum'daki 7. maddenin yanlış anlaşıldığını dile getirmiştir: “Beyler, manda konusundaki düşüncemi aylardan beri gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaşın daha anlamamış olduğu düşünülebilir mi? Öyle ise ya Rauf Bey'in öteden beri benimle görüş birliği yoktu ya da görüş birliği vardı da Sivas'tan İstanbul'a gelenlerle konuştuktan sonra düşüncelerini değiştirmişti...”, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 153; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 122. Mazhar Müfit Kansu, 8 Eylül sabahı Rauf Bey'in odasında yapılan ve manda meselesinin hararetle tartışıldığını belirttiği toplantıda Necip Ali, Yusuf Bey ve Hüsrev Sami Bey'lerin yer aldığından bahisle bunların Rauf Bey'in manda taraftarı olduğunu işittikleri için toplanma lüzumunu hissettiklerini ve kendisine de haber gönderdiklerini belirtmiştir. Mazhar Müfit kongrenin son gününde Rauf Bey'in manda taraftarı olduğu şeklinde söylentilerin yayıldığını fakat kendisinin şahsen Erzurum'dan itibaren Rauf Bey'in bir kez olsun manda lehinde konuştuğuna tanık olmadığını vurgulamıştır. Ona göre bu söylentilerin nedeni mandacıların etkili olmak adına son anda yaptıkları bir propaganda hareketi idi. Mazhar Müfit, odadaki tartışmanın sonuna doğru Rauf Bey'in ciddi bir tavırla: “Arkadaşlar manda, manda diyenler bilmelidirler ki, manda muhil-i istiklal bir netice üzerinde durmakta ise bizim işimiz olmaz. Biz tam istiklalcimiz ve tam müstakil bir Türkiye istiyoruz” dediğini belirtmiştir, bkz. Kansu, **a.g.e.I**, s. 239.

⁶⁴⁵ İğdemir, **a.g.e.**, s. 74; **Nutuk**, C.1, s. 155; Erol, **a.g.e.**, s. 93. L. Edgar Browne'a bakılacak olursa Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paş Amerikan mandası konusunda aynı düşüncedydiler. Yani Amerikan mandası taraftarıydılar. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Mazhar Müfit'in anlatımları bu iddia ile çelişmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta üzerinde durduğu tam istiklal düşüncesi Browne'un iddiasındaki asılsızlığı ortaya koymaktadır, bkz. Bilgen, **a.g.e.**, s. 188.

Nitekim İsmail Fazıl Paşa, “Manda meselesi lehülhamd halledilmiştir” diyerek bu durumu gözler önüne sermiştir.⁶⁴⁶

Mektup 11 Eylül’de gönderilmiştir.⁶⁴⁷ Mektupta Anadolu ve Rumeli’deki Müslüman halkın temsilcilerinin katılımıyla oluşan Sivas Kongresi’nin 4 Eylül’de toplandığı ve gayesinin “memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azınlıkları himaye altında bulundurmak bütün vatandaşların can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak” olduğu belirtilmişti. Bununla birlikte kongre, Amerikan Senatosu’na şu ricada bulunmaktaydı:

“Sivas Umimi Kongresi başlıca mukarreratından olup bugün oybirliği ile ittihaz ettiği bir karara müsteniden, Amerika Hükümet-i Müttehidesi Meclis-i Ayan aza-yı kiramı meyanından bir heyet-i mahsusanın tefrike edilip Memalik-i Osmaniye’ye izamı ve bu suretle memleketimiz ahali hakkında gelişi güzel bir karar ittihaz edilip, sulhun o suretle takarrurundan evvel Memalik-i Şahane’nin heyet-i müşarün-ileyha tarafından tamamıyla ziyaret ve bugünkü hakiki durumun her türlü hususi menfaatten azade ve bi- taraf bir nazar ile inceden inceye tetkikini sükun-u beşer ve hak ve adalet namına rica eder.”⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ İğdemir, **a.g.e.**, s. 79; Bilgen, **a.g.e.**, s. 181; Kasalak, **a.g.m.**, s. 207. Mustafa Kemal Paşa bu konu hakkında: “Bu öneri oy birliği ile kabul olundu. Kongre Başkanlık kurulunun imzalarıyla bu yolda bir mektup müsveddesi hazırlandığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pekiyi hatırlamıyorum. Doğrusu da bu mektuba özel bir önem vermiş değildim” demiştir, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 155; Bernard Lewis Atatürk’ün bu noktayı Nutuk’ta geçiştirdiğini iddia etmektedir, bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, TTK, 2000, s. 249; Sonyel, **a.g.e.I**, s. 135. Deniz Bilgen, Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta mektubun gönderilip gönderilmediğini hatırlamadığını ifade etmiş olmasına rağmen, Sivas Kongresi zabıtlarından anlaşılacağı üzere manda görüşmeleri boyunca ihtiyatlı bir tavır izleyen Mustafa Kemal Paşa’nın buna önem vermemiş olması ihtimalinin az olduğunu, nitekim mektubun Kemal Paşa tarafından da imza edildiğini belirtmektedir, bkz. Bilgen, **a.g.e.**, s. 196. Fikrimizce Deniz Bilgen’e göre Mustafa Kemal, altına imza attığı bir belgeyi hatırlamamaktadır. Ancak Bilgen’in bu yorumda bulunurken gözden kaçırdığı nokta Mustafa Kemal’in “Kongre Başkanlık Kurulu’nun imzalarıyla böyle bir mektup müsveddesinin hazırlandığını hatırlıyorum” ifadesidir. Mustafa Kemal mektubun Başkanlık Kurulu tarafından imza edildiğini, kendisinin de kongre başkanı olması dolayısıyla bu belgeye imza attığını açıkça dile getirmiştir, Onun hatırlamadığı nokta mektubun Amerikan Senatosu’na gönderilip gönderilmediğidir, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 155. Akdes Nimet Kurat, mektubun Mr. Browne tarafından kaleme alındığını ve Amerikan Senatosu’na gönderildiğini; imzalı bir nüshasının Mr. Browne’a verildiğini belirtmiştir, bkz. Kurat, **a.g.m.**, s. 38. Mine Erol, Mr. Browne’a verilen nüshanın Senato’ya verilmeyip Browne tarafından saklandığını iddia etmektedir, bkz. Erol, **a.g.e.**, s. 147.

⁶⁴⁷ Kongrenin 10 Eylül tarihli 9. toplantısında Rauf Bey, Amerikan Senatosu’na gönderilecek mektubun hazır olduğunu belirtmiş ve “tensip olunuyorsa Mr. Browne vasıtasıyla Amerika Kongresi’ne keşide olunsun” demiştir, bkz. İğdemir, **a.g.e.**, s. 91; Bilgen, **a.g.e.**, s. 197.

⁶⁴⁸ Mektubun İngilizce orijinali ve Türkçe çevirileri için bkz. Kurat, **a.g.m.**, s. 11-38; **Atatürk’ün Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, C.1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 87 vd; **ATTB IV**, s. 65; Erol, **a.g.e.**, s. 94.

Kongrenin çeşitli oturumlarına katılan Mr. Browne'un, manda konusu üzerine yapılan tartışmaları içeren raporları Amiral Bristol'e gönderdiği bilinmektedir.⁶⁴⁹ Browne'un gönderdiği raporlardan birinde "... Delegeler mandacılıkta hem fikir değiller ve manda sözcüğüne bazı itirazları var. Onun yerine yardım denmesini istiyorlar. Mustafa Kemal de "bizim için böyle kullanılırsa anlamı daha hafiflemiş olacak" diyor" demiştir.⁶⁵⁰ Browne bir başka raporunda ise,

"... Delegeler bir iki gün Amerikan mandası üzerinde tartışlar ve sonuçta, Sivas Kongresi'ndeki Kuva-yı Milliye, Türk milli hayatının her alanında yardım etmesi için, Amerika'nın davet edilmesine karar verdi... Bununla beraber kongre, Amerikan Senatosu'na müracaat ederek Amerikalı senatörlerden oluşan bir heyetin Türkiye'ye gönderilmesini istemeye karar verdi... Delegelerin genel eğilimi aşırı derecede İngiliz aleyhtarı olup, Amerikan mandasını destekleme doğrultusundadır..."⁶⁵¹

Browne, Chicago Daily News'taki yazılarında ve diğer raporlarında sıklıkla Mustafa Kemal ve arkadaşları başta olmak üzere Sivas Kongresi'nin Amerikan mandasını kabul ettiğini dile getirmiştir. Browne, manda konusuyla o derece ilgilidir ki, Sivas Kongresi'nin kendisinden "Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'de mandater olmasını arzuladıklarını, Amerikan halkına bildirmesini" istediklerini ve kongrenin "milli istekleri" arasında baş sırada manda meselesini yer aldığını dile getirmiştir.⁶⁵²

Ahmet Emin ise "Vakit"teki bir yazısında Sivas'tan dönüşünde Browne ile görüştüğünü ve Browne'un Milli Hareket hakkındaki düşüncelerini ve hayranlığını saklamayarak övgüler yağdırdığını belirtmiştir:

"... Chicago Daily News gazetesinin muhabiri Mr. Browne tarafsız bir seyirci sıfatıyla haftalarca Sivas'ta kalmıştır. Harekat-ı Milliye'yi tarafsız bir seyirci ve bir gazeteci sıfatıyla takip edebilen yegâne bir adamdır. Sivas'tan avdet eder etmez

⁶⁴⁹ Browne, kongre oturumların katıldığını 13 Ekim 199 tarihli "Chicago Daily News'ta, "Kemal Paşa, Rauf Bey ve Osmanlı İmparatorluğu liderleriyle aynı odaları paylaştım, kongrenin bir çok oturumuna katıldım..." sözleriyle ifade etmektedir, bkz. Bilgen, **a.g.e.**, s. 185. Kara Vasıf Bey, "Tasvir-i Efkar"a verdiği beyanatında L. E. Browne'un kongreye katıldığını ve kongreden sonra yapılan "Umimi Millet Ziyafetinde" hazır bulunduğunu gerek Paris'te ve gerekse Amerika'da, Anadolu'da gördüklerini ve Türk milletinin yüksek karakterini yazacağına dair söz verdiğini, bunu da yerine getirdiğini belirtmiştir, bkz. **Tasvir-i Efkar**, 26 Teşrinievvel 1339, no: 2882, s.

⁶⁵⁰ Bilgen, **a.g.e.**, s. 181.

⁶⁵¹ Deniz Bilgen, Browne'un her defasında kongrenin ABD mandası lehinde tutum sergilediğini hatta kongrede alınan kararın ABD mandasına yönelik olduğunu raporlarında sıkça tekrarladığını belirtmiştir. Bilgen, Browne'un kongreden bu yönde bir karar çıkmamasına rağmen bu tür raporlar yazmasının nedenini, kendi fikirlerini Amerikan kamuoyuna benimseterek, Amerikan Senatosu'ndan çıkacak kararı etkilemek amacına yönelik olduğu şeklinde açıklamıştır, bkz. Bilgen, **a.g.e.**, s. 187.

⁶⁵² **Y.a.g.e.**, s. 190

kendisiyle görüştü. Amerikalı gazeteci hayret ve takdirini ezhar için kelime bulamıyordu. Diyordu ki, “Bu adamlarda nihayetsiz, emsalsiz bir vatan muhabbeti var. Hayatlarını tehlikeye koyarak uğraşırken vatanın selametinden başka hiçbir gaye gütmüyorlar. Kendi vilayetlerinde olan kimseler için taglibe ve nümayişkarlığa meyletmek tehlikesi pek büyüktü. Halbuki Harekat-ı Milliye rüesasını adım adım yürümüşler, vazifelerini muayyen bir safhaya getirmeden evvel blöfle ibraz-ı meram etmekten ve teşebbüsleri etrafında gürültü koparmaktan geri durmuşlardır... Anadolu hareketi nihayetsiz müşkülât karşısında asgari vesait ve şerait dairesinde ihraz edilmiş azami derecede bir muvaffakiyettir...”⁶⁵³

1.2.2.2.1. General Harbord Heyeti ile Temaslar

Fethi Tevetoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi” başlıklı makalesinde Harbord Heyeti’nin Anadolu’ya gelmesinde Sivas Kongresi’nin 9 Eylül tarihli kararıyla Amerikan Senatosu’na gönderdiği mektubun etkili olduğunu dile getirmiştir.⁶⁵⁴ Ancak Fahir Armaoğlu’nun da belirttiği gibi Harbord’un Anadolu’ya gelmesiyle bu mektubun bir ilgisi bulunmamaktadır. Her şeyden önce dönemin ulaşım olanakları buna izin vermemektedir.⁶⁵⁵ Harbord’un Ermenistan’a bir inceleme yapmak amacıyla geldiğini daha önceki bölümlerimizde görmüştük. Nitekim raporun incelenmesi durumunda açıkça görüleceği üzere General Harbord, heyetin görevini şu şekilde izah etmiştir:

“1919 yazı iptidalarında Trans-Kafkasya’dan Paris’e birçok korkunç Ermeni katliamı haberleri geldi... Şimdi dillerde “manda” tabiri çok kullanılıyor ve Ermeniler kati surette himayeye muhtaç oldukları için umumiyetle Amerika Birleşik Devletleri’nin mandası altına alınmayı ısrarla istiyorlar... Bizden isteniliyordu ki, oralarda siyasi,

⁶⁵³ Ahmet Emin, “Harekat-ı Milliye”, **Vakit**, 7 Teşrinievvel 1335, no: 693, s. 1. 11 Ekim tarihli “Vakit” gazetesi Afyonkarahisar’da yayınlanmakta olan “İkaz” gazetesinden aktardığı haberinde Mr. Browne’un kongre hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Browne, Amerika’da Türkiye’nin çok kötü bir izlenimi olduğunu bunun da Amerika’da yapılan kötü propagandanın neticesinde oluştuğunu belirtmekle birlikte Anadolu’daki bu seyahatinden çok olumlu izlenimlerle ayrıldığını ve tek isteğinin diğer Amerikalıların da kendisi gibi Anadolu’ya gelerek olayları yakından görerek gerçeği anlamaları olduğunu söylemiştir. Anadolu’daki bütün Türklerin Kuva-yı Milliye’ye bağlı olduklarını sözlerine ekleyen Browne, Sivas’a resmi bir sıfatla gelmediğini, uzun süre Amerika’dan uzak olması itibarıyla oradaki son gelişmeler hakkında bir bilgisinin olmadığını da altını çizmiştir, bkz. “Sivas Kongresi’nde”, **Vakit**, 11 Teşrinievvel 1339, no: 697, s. 2.

⁶⁵⁴ Fethi Tevetoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi”, **Türk Kültürü**, Yıl. 8, S. 76-81, Şubat-Temmuz, 1969, s. 257 vd.

⁶⁵⁵ Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 701 vd.

askeri, coğrafi, idari ve iktisadi cihazları Amerika'nın mesuliyet ve menfaatlerine ilişiğ i olabilecek meseleleri etrafıyla tetkik edip mufassal bir rapor hazırlamalısınız..."⁶⁵⁶

General Harbord ile Mustafa Kemal Paşa görüşmesi 22 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşmiştir.⁶⁵⁷ Görüşmede heyet adına General Harbord, General McCoy ve Moseley, tercüman olarak da Hüseyin (Pektaş) Bey yer almıştır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Washington eski sefiri Rüstem Bey bulunmuştur.⁶⁵⁸ Görüşme yaklaşık olarak iki ya da üç saat sürmüştür.⁶⁵⁹ General Harbord, Hüseyin Bey'in tercümanlığı ile söze başlamış ve Milli Hareket'in taraftarlarının maksatları ve vaziyetleri hakkında Avrupa kamuoyuna farklı görüşlerin yayılmış olduğundan bu konuda doğru bilgi vermesini Mustafa Kemal'den rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harbord'a verdiği cevapta Milli Hareket'in Yunanlılar tarafından İzmir'de yapılan katliamlar üzerine başladığını ve imparatorluğun her kesiminde küçük küçük milli müdafaa birlikleri meydana geldiğini, Sivas Kongresi'yle de bunların birleştirildiğini söylemiştir.⁶⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Harbord'la görüşmesine fazla yer ayırmamıştır: "General'e ulusal ayaklanmanın amacı ve ereğ i, ulusal birliğ in ortaya çıkış nedenini,

⁶⁵⁶ Kocahanoğ lu, **a.g.e.**, s. 68 vd.

⁶⁵⁷ Görüşme tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta 22 Eylül tarihini vermektedir, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 231; Seçil Akgün, 21 Eylül günü Sivas Valisi'nin heyete verdiği yemek sonrasında görüşmelerin gerçekleşmiş olduğunu belirtmektedir, bkz. Akgün, **a.g.e.**, s. 110; Jeaschke 22 Eylül tarihini verir, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 66; Harbord ise raporunda Vali'nin şereflerine verdiği yemekten bahsederek görüşmenin 20 Eylül'de gerçekleştiğini belirtmiştir, bkz. Kocahanoğ lu, **a.g.e.**, s. 93; Fethi Tevetoğ lu ise bir çok ciddi kaynaktan 21 ve 22 Eylül olarak verilmekle birlikte asıl tarihin 20 Eylül olduğunu vurgulamıştır, bkz. Fethi Tevetoğ lu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 4, S. 10-12, Ankara, 1987-88, s. 197.

⁶⁵⁸ Akgün, **a.g.e.**, s. 110; Kocahanoğ lu, **a.g.e.**, s. 93; Tevetoğ lu, **a.g.m.**, s. 204; Erol, **a.g.e.**, s. 96; "General Harbord ve Kuva-yı Milliye", **Alemdar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2602, s. 1; "Tasvir-i Efkar, heyetin Kuva-yı Milliye ile temasını Milli Hareket'in Avrupa kamuoyunda yarattığı yanlış anlamayı bertaraf etmek için mükemmel bir fırsat olarak görmüştür, bkz. "Harbord Heyeti Erkaniyla Mülakatımız", **Tasvir-i Efkar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2869, s. 1-2; Heyetle birlikte Anadolu'ya giden "Amerikan Basın Birliğ i" muhabiri Mr. Haben, **Vakit** gazetesine verdiği beyanatında "Harekat-ı Milliye'yi nasıl buluyorsunuz?" sorusuna "Gayet tabii buluyorum. Kendini korumak hiss-i tabiiyesiyle meydan gelmiş gayet muntazam bir teşkilat. Heyet, Mustafa Kemal Paşa ile uzun uzadıya görüştü. Ciddi ve yapacağını bilen bir adama benziyor." yanıtını vermiştir, bkz. "Bir Amerikalının Anadolu'da Müşahedatı", **Vakit**, 14 Teşrinievvel 1335, no: 700, s. 2. Mustafa Kemal Paşa ve Harbord görüşmesinin raporda yer alan kısımları hakkında bkz. "Kuva-yı Milliye ve General Harbord", **Vakit**, 29 Nisan 1337, no: 1218, s. 1

⁶⁵⁹ Harbord raporunda görüşmenin iki buçuk saat sürdüğ ünü belirtmiştir, bkz. Kocahanoğ lu, **a.g.e.**, s. 93; Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "uzun uzadıya süren" bir görüşme olduğunu dile getirmiştir, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 231. Ancak 15. Kolordu Kumandanlığı'na çekilen 21 Eylül 1919 tarihli telgrafta görüşmenin 3-4 saat sürdüğ ü belirtilmiştir, bkz. **ATTB**, IV, s. 80; Sonyel de 3-4 saat olduğunu belirtmiştir, bkz. Sonyel, **a.g.e.I**, s. 159.

⁶⁶⁰ Kocahanoğ lu, **a.g.e.**, s. 93; Akgün, **a.g.e.**, s. 111; Bilgen, **a.g.e.**, s. 241.

Müslüman olmayan azınlıklara karşı olan duygular, yabancıların ülkemizde yıkıcı propagandaları ve işleri üzerine geniş ve kanıtlı açıklamada bulundum.”⁶⁶¹

Ermeni katliamının çok fazla abartıldığını belirten Mustafa Kemal Paşa, İzmir’deki katliamları, özellikle Müttefik temsilcilerinin gözleri önünde işlenen cinayetleri dile getirmiştir. Ayrıca Türklerin içine düştüğü duruma Avrupalı devletlerin çevirdiği entrikaların neden olduğunu, konferansın Türkiye’yi parçalamaya kalkması durumunda ise ölene kadar savaşmaya hazır olduklarını General Harbord’a söylemiştir. General Harbord, fertlerin yaptığı gibi milletlerin de intihar edebileceği yanıtını vermiştir.⁶⁶²

Harbord’un ifadelerine bakılacak olursa Mustafa Kemal Paşa görüşmeler esnasında Amerikan mandasına taraftar olduğunu belirtmiştir:

“... Hulasa olarak maksat Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü bi- taraf büyük bir devlet ve hepsine tercihen Amerika Devleti’nin mandası altında muhafaza etmek...”

Bununla birlikte Harbord raporunda Türklerin “manda” kavramına dair farklı görüşlerinin olduğunu da belirtmektedir:

“... Onların manda hakkındaki fikirleri bizim gibi değil. Onlar bunu sadece büyük bir biraderin nasihat ve yardımı olarak bakıyorlar. Dahili idareye veya harici münasebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik hakemliği istiyorlar.”⁶⁶³

Sina Akşin, “Mandaya karşı olduğunu bildiğimiz Mustafa Kemal, gerçekten böyle demiş midir?” sorusuna yanıt aramıştır. Ona göre görüşmede başka tanıklar da

⁶⁶¹ **Nutuk**, C.1, s. 231. Yukarıda sözünü ettiğimiz 15. Kolordu’ya çekilen telgrafta heyet tarafından sorulan sorular ayrıntılı bir şekilde bildirilmiştir. Buna göre Kuva-yı Milliye’nin teşkilatı ve anlamı, Ermeniler ve diğer azınlık unsurlar hakkındaki görüş ve muavenet ve müzaheret hakkında sorular yönelmiştir, bkz. **ATTB IV**, s. 81.

⁶⁶² Mustafa Kemal Paşa, **Nutuk**’ta “General’in bazı beklenmedik sorularıyla karşılaştım” diyerek şu örneği vermiştir: “Ulus, düşünülebilir her türlü girişim ve özveride bulduktan sonra da başarı elde edemezse ne yapacaksınız? Verdiğim karşılığa – yanlış hatırlamıyorsam – demişim ki, bir ulus varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilir girişim ve özveri yaptıktan sonra başarır. Ya başaramazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz”, bkz. **Nutuk**, C.1, s. 231.

⁶⁶³ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 94; Bilgen, **a.g.e.**, s. 242. Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa’ya 21 Eylül tarihiyle çektiği telgrafında Harbord’la olan görüşmesi hakkında bilgi vermiştir. Telgrafta, “Bi-taraf ve kuvvetli bir devlet ve milletin beyannamemin birinci maddesi ahkâmı mucibince muavenetine ihtiyacımızı itiraf ve bunu memnuniyetle kabul ederiz” demektir, bkz. Karabekir, **a.g.e.II**, s. 527; **ATTB IV**, s. 80; Erol, **a.g.e.**, s. 96; Akşin, **a.g.e.I**, s. 549. Mustafa Kemal Paşa aynı noktayı 15 Ekim 1919’da ABD telsiz bülteninde yayınlanan demecinde de vurgulamıştır: “Bütün deneyimlerimizden sonra bize yardım edebilecek tek ülkenin ABD olduğunu biliyoruz” demiştir, bkz. Akşin, **a.g.e.I**, s. 550; Jeaschke, haberin kaynağı olarak L. Edgar Browne’u göstermektedir, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 70.

bulduğu halde Harbord'un yanılmış olması ihtimali bulunmamaktadır.⁶⁶⁴ Bu nedenle Akşin, bunun incelenmesi gereken bir konu olduğunu söylemiştir.

Konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'nde manda tartışmaları esnasında esaslı bir çıkışta bulunmadığı yorumları da yapılmıştır. Mine Erol Mustafa Kemal'in, aydın kesim içinde güçlü bir mevkiye sahip olan manda taraftarlarını kendi yanına çekebilmek için onları karşısına almamak maksadıyla böyle davrandığını söylemiştir. İngiliz himayesine razı olan Padişaha karşı Mustafa Kemal Paşa, bir denge unsuru oluşturması açısından Amerikan mandasına evet demese de sıcak bakmıştır.⁶⁶⁵ Sina Akşin, işin içinde bir taktik bulunduğu sonucuna, kongrede kürsünün neredeyse tamamen mandacılar terk edilmesinden ve Harbord ile Browne'a gösterilen olağanüstü ilgiden ulaştığını söylemiştir.⁶⁶⁶ Ancak kanaatimizce Mustafa Kemal Paşa'nın manda konusundaki bu tarz umursamaz tavrı onun, Türkiye meselesinin manda yönetimi ile çözülemeyeceği ve özellikle de ABD'nin Anadolu'da bir sorumluluk üstlenmeyeceği yönündeki inancından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal'in ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu göz önünde bulunduracak ve Amerika ve İtilaf Devletleri çevrelerinde Türkiye'de idari bir sorumluluk alma konusundaki çekincelere dikkat edecek olursak onun bu tavrının bir taktik icabı olduğu anlaşılacaktır.⁶⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa bu ortamda yabancı bir devlet yardımı hakkındaki düşüncelerini yuvarlak ifadelerle dile getirmiştir. Nitekim "Tan" gazetesinin İstanbul muhabiri Fransuva Pichaletti ile yaptığı görüşmede Mustafa Kemal bu tavrını açıkça ortaya koymuştur. Muhabirin, "Türkiye'nin müzaheret-i ecnebiye olmayarak ihyası mümkün olacağı kanaatinde misiniz? Bu müzahereti ne tarzda anlıyorsunuz?" sorusuna karşılık:

⁶⁶⁴ Akşin, **a.g.e.I**, s. 549.

⁶⁶⁵ Erol, **a.g.e**, s. 93. Ancak, Sina Akşin, Mine Erol'un bu durumu açıklamakta güçlük çektiğini ve bu konuya bir açıklık getirilmesi gerektiğini düşünmektedir, bkz. Akşin, **a.g.e.I**, s. 548. Tevetoğlu, Mustafa Kemal'in başlangıçta karşılaştığı tehlike ve zorlukların etkisini ortadan kaldırmaya kadar bazı hususları ustalıklı idare ettiğini bu çetin meselelerden birinin de Atatürk'ün en yakın arkadaşları da dahil olmak üzere çok sayıda taraftarı bulunan manda meselesi olduğunu dile getirmiştir, bkz. Tevetoğlu, **a.g.m**, s. 197. Uluğ İğdemir de Tevetoğlu'na yakın bir görüşle Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde güttüğü amacın herhangi bir ayrılığa meydan vermemek ve ileride izleyeceği yol için gerekli yetkileri toplamak amacıyla konuşmalar sırasında uzlaşmacı bir tavır sergileyerek manda konusunda sert tepkilerden kaçındığını vurgulamıştır, bkz. İğdemir, **a.g.e**, s. XII.

⁶⁶⁶ Akşin, **a.g.e.I**, s. 550.

⁶⁶⁷ Nitekim, "Tasvir-i Efkar"da yer alan haberde Amerikalı bir muhabirin bildirdiğine göre, İstanbul İtilaf çevrelerinde artık Amerika'nın Türkiye meselesini bir manda ile halledileceğine olan inancı gittikçe azalmaktadır. Muhabir Müttefiklerin Amerika'nın manda arzu etmemesi üzerine bu çözümden vazgeçtiklerini aktarmıştır, bkz. "Teşkilat-ı Milliye Hakkında Amerikalı Bir Muhabirin Raporu", **Tasvir-i Efkar**, 26 Teşrinievvel 1335, no: 2882, s. 1.

“Bu bâbta içtihat ve nokta-yı nazarımızı izah eden kongre beyannamesinin yedinci maddesini aynen zikretmeyi iktifa ediyorum.

İnsanî, asgari gayeleri tebcil ve fennî, sınaî, iktisadî ihtiyaçlarımızı takdir eder binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamıyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede masruh hudud dahilinde millet esaslarına riayetkâr olan ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, iktisadî ve sınaî muavenetini memnuniyetle karşılıyor. Ve bu şerait-i ideale ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acele tavrı selamet-i beşer ve sükûn-u alem namına ahzi amal-i milliyemizdir” cevabını vermiştir.⁶⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa buna benzer bir açıklamayı 1 Mayıs 1920’de “Chicago Tribune” gazetesine verdiği demecinde yapmıştır. Türkiye’deki Amerikan mandası fikrine vaktiyle taraftar olduğunu ancak gün geçtikçe değişen koşulların buna imkan bırakmadığını ifade etmiştir.⁶⁶⁹

General Harbord’la görüşmesi sırasında Mustafa Kemal Paşa milli hareketin gayrimüslimlere karşı asla şiddet ve tecavüz göstermek demek olmayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda da Ermeni vatandaşlarının endişelerini gidermek amacıyla bir beyanname yayınlanacağını da dile getirmiştir. Bunun üzerine General Harbord, heyetin vereceği rapora ilave edilmek için bu beyannamenin bir örneğinin kendilerine de verilmesini rica etmiş, Mustafa Kemal Paşa da General’in bu isteğini yerine getireceğine söz vermiş ve beyannameyi heyetin Kafkasya’dan dönüşü sırasında Samsun’da kendilerine iletilmesini sağlayacağı sözünü vermiş ve bu sözünü yerine getirmiştir.⁶⁷⁰

24 Eylül 1919 tarihini taşıyan beyannamede Türk Milli Hareketi’nin doğuş nedenleri ve Turancılık ile alakası olmadığı vurgulanmıştır. Muhtıradan Ermeni meselesine de değinilmiş ve “Merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti’ne karşı dostça olmayan hiçbir niyetimiz yoktur” denilerek bu konudaki tavır açıkça dile getirilmiştir.

⁶⁶⁸ “Mustafa Kemal Paşa İle Bir Mülakat”, **Tasvir-i Efkar**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 2881, s. 2.

⁶⁶⁹ “Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanâtı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1336, no: 36, s. 1.

⁶⁷⁰ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 95; Akgün, **a.g.e.**, s. 113; Bilgen, **a.g.e.**, s. 243; Erol, **a.g.e.**, s. 97. İstenilen beyannamenin gönderilmesi Heyet-i Temsiliye tarafından karara bağlanmıştır. Kararda “harekat-ı milliyenin maksat ve gaye-yi meşrû ve teşkilat ve vahdet-i milliyenin sebep-i zuhuru, anasır-ı gayrimüslimeye olan hissiyat, İngiliz propagandasını” anlatmak amacıyla bir beyanname hazırlanarak dönüşlerinde almak üzere General Harbord’a gönderilmesi belirtilmektedir, bkz. Akgün, **a.g.e.**, s. 114; Mustafa Kemal Paşa 27 Eylül 1919 tarihinde Canik Mutasarrıfı Hamid Bey’e çektiği telgrafta beyannamenin General Harbord’a Kafkasya seyahati dönüşünde verilmesini rica etmiştir, bkz. **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, C.1, s. 102.

Beyannamenin sonunda Türkiye'yi içinde olduğu bu durumdan kurtaracak ve kalkınmasını sağlayacak “kuvvetli ve bi-teraf bir yabancı milletin yardımının kıymetli olacağı” belirtilmiştir. Bunun yanında Wilson Prensipleri'ne de değinilmiştir:

“Milliyetçilik prensibini temsil eden Wilson doktrini ve Amerikan milleti tarafından gösterilen ve bu doktrinin muvaffakiyetini garanti altına alan hakkaniyet ve insaniyet ruhu bize büyük ümitler veriyor”⁶⁷¹

Beyannamede yer alan bu sözlerden de anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ın ve Damat Ferit Hükümeti'nin İngiliz yanlısı siyasetine bir denge oluşturmak için Amerika ile dostça ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Üstelik o Amerika ki, Milliyet esaslarına dayanan prensipleri ilan eden bir Amerika'dır. Bu durumda, Mustafa Kemal'in de tam bağımsızlığa giden yolda her türlü yardıma ihtiyacı olduğu düşüncesiyle mandacılığa evet dememekle birlikte Amerikan yardımına sıcak bakması gayet doğaldır.

General Harbord Sivas'tan ayrıldıktan sonra 24 Eylül'de Erzurum'a ulaşmıştır.⁶⁷² Heyette 3'ü General olmak üzere 17 kişi, 13 şoför ve fotoğrafçı, sinemacı vs. görevliler yer almıştır. Heyete Kazım Karabekir Paşa tarafından çay ziyafeti verilmiş, halk oyunları, çeşitli spor gösterileri, milli oyunlar sergilenmiştir. Harbord Heyeti'nin şehre gelişine halk büyük ilgi göstermiştir. Heyeti kalabalık halk kitlesinin önünde üzerinde “Wilson Prensipleri Madde: 14” yazılı pankart tutan iki genç karşılamıştır.⁶⁷³

General Harbord, Kazım Karabekir'e Erzurum'da önemli bir varlık gördüğünü böyle bir manzarayı Türkiye'nin hiçbir yerinde görmediğini söylemiştir. Karabekir, buna verdiği cevapta bu bölgenin Ermenistan meselesi ile yakından ilgilendiğini belirtmiştir. “Halkımız bu dünyada yalnız Amerikalıların verdiği sözde durduğunu bildiği için reisiniz Wilson'un sözü üzerine hakkını silahla müdafaadan vazgeçti. Fakat

⁶⁷¹ Beyannamenin tam metni için bkz. ATTB, IV, s. 82 vd. General Harbord beyannameyi alınca Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkürlerini ileten 9 Ekim 1919 tarihli bir mektup yollamıştır. Mektup için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C.1, s. 115.

⁶⁷² Akgün, **a.g.e.**, s. 121; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 100; Kazım Karabekir heyeti bizzat Gez Köy'ü yakınlarında karşılamıştır, bkz. Karabekir, **a.g.e.II**, s. 675; Selvi, **a.g.e.**, s. 212; “General Harbord Erzurum'da”, **Vakit**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 698, s. 1; “General Harbord Erzurum'dayken”, **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8150, s. 3; “General Harbord”, **İfham**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 72, s. 1

⁶⁷³ Kazım Karabekir, bu yazının Harbord'a tercüme edildiği zaman duygularını saklayamadığını dile getirmiştir. Pankart General Harbord'a hediye edilmiş ve Harbord da bunu Amerika'ya götürerek Türkler lehinde olumlu bir izlenim yaratmak için kullanacağını belirtmiştir, bkz. Karabekir, **a.g.e.II**, s. 675 vd; **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8150, s. 3.

onun da suya düştüğünü gördüğündendir ki yediden yetmişe kadar harekete gelmişlerdir”⁶⁷⁴

Daha sonra Heyet, otomobillerle şehirdeki eski Türk eserlerini dolaşmışlardır. Harbord, Karabekir Paşa’yla görüştüktan sonra Esat Paşa Camii yanındaki Şeyhoğlu Tevfik Bey Konağı’nda bulunan Müdafaa-i Hukuk Merkezi’ne gelerek temaslarda bulunmuştur.⁶⁷⁵ Vali Reşit Paşa vilayetin mevcut durumu hakkında heyeti bilgilendirmiş, Süleyman Necati Bey de bölgenin tarihini anlatarak burada Romalılar zamanından beri bağımsız bir Ermeni Devleti’nin görülmediğini ve eski tarihlerde bir asır kadar sürmemiş bağımsızlık devrinden de geriye somut kanıtlar kalmadığını vurgulayarak 1914 öncesinde Ermenilerin Türklerin sadece onda biri kadar olduğunu, ne gördülerse bunların Türk eseri olduğunu dile getirmiştir.⁶⁷⁶

General Harbord, Kazım Karabekir’le görüşmesi esnasında konu manda meselesine geldiğinde Amerika’nın sermayesiyle Türkiye’ye yardım etmek istediğini, Türkiye’nin de bunu kabul edeceğin şimdiye kadar görüştüğü halk ve devlet memurlarından anladığını dile getirmiştir. Harbord bu sermayeyi korumak için bir miktar asker getirmek gerekeceğini de sözlerine eklemiştir. Kazım Karabekir Paşa, Amerikan sermayesinin Türkiye’ye gelmesinin hem Amerika hem de Türkiye için faydalı olacağını ancak askerinin ne işe yarayacağını anlamadığını sormuştur. Bunun üzerine Harbord, “Sermayenin hin-i hacette her ihtimale karşı muhafazası için münasip miktar asker” yanıtını vermiştir. Karabekir Paşa ise eğer Türklerden korkuluyorsa bunun haksızlık olduğunu vurgulayarak asırlarca bağımsız yaşamış bir millete askerle sahip olunamayacağını belirtmiştir:

⁶⁷⁴ Karabekir, **a.g.e.II**, s. 676.

⁶⁷⁵ Cevat Dursunoğlu, “Müdafaa-i Hukuk, bu heyetle temasa Süleyman Necati ile beni görevlendirdi. Biz de kendileriyle temasa geçerek şehri gezdirdik” demektedir. Heyet şehri gezdiği esnada Ermeni katliamına da tanıklık etmiştir. Süleyman Necati ve Cevat Bey’ler heyete, Mürsel Paşa ve İzirmikli Osman Ağa konaklarıyla istasyon barakalarını göstermiş ve General Harbord, Mürsel Paşa’nın evinin altında yarı yanmış cesetleri görünce “Yeter! Yeter!” diyerek oradan uzaklaşmıştır, bkz. Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele’de Erzurum**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s. 84; **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8150, s. 3.

⁶⁷⁶ Belediye Başkanı Şakir Bey görüşmeler esnasında pencereden Gez Mahallesi ve Kavak mezarlıklarını göstererek “Şu geniş mezarlıkları görüyor musunuz? İşte bunlar Türk mezarlıklarıdır. Şehrin öbür taraflarında bunun on misli büyüklüğünde mezarlıklarımız var. Şimdi iyice bakın” diyerek ermeni mezarlığını da heyet üyelerine göstermiş, “Şimdi Ermenilerin mi yoksa Türklerin mi daha çok öldüğünü anladınız mı? Bu keratolar ölülerini de yemedi ya!” diyerek heyeti bilgilendirmiştir. General Harbord bunun üzerine “Bu zatın sözleri beni daha çok aydınlattı” demiştir, bkz. Dursunoğlu, **a.g.e**, s. 85; Selvi, **a.g.e**, s. 215; **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8051, s. 3

“Siz sermayenin kazancıyla asker mi besleyeceksiniz. Bu Türkiye’nin istilası demek olur ki, buna milyonlar ordusu lazımdır ve bunun için çok kanlar akar. Siz Türk sözüne itimat edin. Türkler nazarında Amerikalıların insaniyette çok ileri gitmiş bir kavim olduğunu tecelli ettirin. Hürriyet ve istiklalimizi alacak sermaye bizim için ateştir...” diyen Kazım Karabekir Paşa manda ve himaye konusundaki tavrını açıkça ortaya koymuştur.⁶⁷⁷

Kazım Karabekir, General Harbord Heyeti’ne iki rapor sunmuştur. 25 Eylül 1919 tarihli raporlardan birincisinde I. Kafkas Ordusu’nun 1918 yılı faaliyeti ve Ermenilerin bu faaliyet sırasında Müslüman halka yaptıkları mezalim; ikinci raporda da Ermenilerin 1918 yılı içinde Erzurum ve çevresinde yaptıkları mezalim anlatılmıştır.⁶⁷⁸

Harbord Erzurum’dan ayrılırken izlenimleri hakkında:

“Amerika’dan çıkarken memleketiniz hakkındaki bilgim bir ilkokul öğrencisinin matematik hakkındaki bilgisinden pek fazla değildi. Şimdi aşağı yukarı lisenin son sınıfındayım. Zahmetlerinize teşekkür ederim” değerlendirmesini yapmıştır.⁶⁷⁹

Heyet üyeleri arasında ayrıca özel bir rapor hazırlamış olan General Moseley de söz konusu raporunda milli hareket hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. General Moseley, Erzurum ve Sivas Kongresi bildirimlerini incelemiş ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının programlarına Hıristiyan haklarının korunması için bir madde koymadıklarını ve azınlıklara ayrıcalık verilmeyeceğinin göz önünde bulundurulması durumunda Milliyetçilerin bir İslam İmparatorluğu kuracakları sonucuna ulaşılabileceğini söylemiştir.⁶⁸⁰

2. 1920-1923 ARASI TÜRKİYE-ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ

2.1. Osmanlı Devleti ve ABD Siyasi İlişkileri

2.1.1. Konferanslar Süreci

ABD’nin Türkiye meselesindeki tavrı, Paris Konferansı dağılma sürecine girmiş olmasına rağmen hala netlik kazanmamıştı. Türk barışının imzalanması işi,

⁶⁷⁷ Karabekir, **a.g.e.II**, s. 678.

⁶⁷⁸ Raporların tamamı için bkz. **Y.a.g.e.II**, s. 681-732.

⁶⁷⁹ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 85; “İkdam” gazetesi heyet üyelerinin Türkiye’yi kesinlikle böyle bilmediklerini, birçoğunun coğrafya eğitimini tamamlayınca dünya hakkında nasıl kesin fikirlere sahip olunuyorsa kendilerinin de şimdi Türkiye hakkında aynı derecede kesin ve net bilgilere sahip oldukları yorumunda bulunmuştur, bkz. **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 8051, s. 3.

⁶⁸⁰ Akgün, **a.g.m.**, s. 101. Seçil Akgün, General Moseley’in bu ifadelerine dayanarak onun olaya bir “Haçlı ruhu” ile yaklaştığını belirtmiştir.

Müttefiklerin aldıkları ortak karara göre, Amerikan Senatosu'nun Cemiyet-i Akvam nizamnamesinin dolayısıyla da manda rejiminin onaylanıp onaylanmayacağı kararından sonraya bırakılmıştı. Bu, Türkiye ile barışın imzalanmasını geciktiren en önemli neden olmuştur.⁶⁸¹ Bu gecikme İtilaf Devletleri'ni tepkilerini de beraberinde getirmiştir.⁶⁸² Bununla birlikte gecikmeden Türkiye üzerinde en fazla menfaat sahibi olması açısından zarar gören İngiltere ve Fransa harekete geçerek Türkiye barışının şartlarını kendi aralarında 11 Aralık 1919'dan itibaren görüşmeye başladılar.⁶⁸³ Londra Konferansı öncesinde İngiltere ve Fransa arasında 11, 22 ve 26 Aralık 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen bu toplantılarda Türkiye hakkında önemli kararlara alınmıştır. İstanbul Müslümanlardan temizlenmelidir. Türklerin İstanbul'a girmesine izin verilmeyerek

⁶⁸¹ Evans, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bu dönemde sadece gözlem ve bilgi toplama durumunda kalmadığını, aynı zamanda Orta Doğu'da büyümekte olan kırıncı olaylara ve kavgalara karışmaktan özellikle çekindiğini belirtmiştir. Amerikan temsilcileri bölgede bulunan Arap, İngiliz ve Fransız temsilcileriyle yakından temasa geçiyor ve bu sayede bölge hakkında bilgi ediniyordu. Bu bilgiler önemliydi çünkü, eğer ABD, Orta Doğu sorununa karışacak olursa bu bilgiler doğrultusunda politikasını şekillendirecekti, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 256. "Türkiye'nin Sulhu ve Amerika'nın Rey'i", **Tasvir-i Efkâr**, 3 Teşrinisani 1335, no: 2890, s. 1; Ahmet Emin, Amerikan Senatosu'ndaki belirsizliğin kesin bir şekil almadıkça Avrupa'da Türkiye barışı için hiçbir adım atılmayacağını vurgulamıştır. Bu durumda "Amerika'nın vaziyetindeki adem-i takrir" devam edecektir. Senato, öncelikle Cemiyet-i Akvam nizamnamesi ve Versay Barışı hakkında son kararını verecek sonra Amerika'nın Yakın Doğu'da herhangi bir sorumluluk üstlenmesinin uygun olup olmadığını görüşecektir, bkz. Ahmet Emin, "Tehir ve İntizar", **Vakit**, 3 Kanunievvel 1335, no: 746, s. 1. Türkiye meselesi üzerine söz konusu olan belirsizlik aşlında bütün İtilaf Devletleri'nin Türkiye politikası için geçerlidir. Ahmet Emin, Avrupa devletlerini kendilerine has bir "Türkiye siyasetinin" olmadığını, çünkü "siyaset" kelimesinin daimi bir geçerliliği olan bir hareket tarzı anlamına geldiğini, ancak Avrupa devletlerinin menfaat dengelerinin sürekli inişler ve çıkışlar arz etmesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumunda olduklarını belirtmiştir, bkz. Ahmet Emin, "Türkiye Siyaseti", **Vakit**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 698, s. 1 ; "Türkiye Meselesi Nasıl Halledilebilir", **Peyam**, 22 Teşrinievvel 1335, no: 321, s. 2; "Müttehide-i Amerika ve Mandalar", **Peyam**, 31 Teşrinievvel 1335, no: 330, s. 2; "Amerika Mandaları Etrafında", **Tasvir-i Efkâr**, 2 Teşrinisani 1335, no: 2899, s. 2. Lloyd George, 9 Kasım'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin geleceği konusunun uluslar arası bir mesele olduğunu ve Amerika'nın kararını beklemek gerekeceğini belirtmiştir, bkz. "Türkiye Sulhu Hakkında Mühim Nutuklar", **Vakit**, 11 Teşrinisani 1335, no: 728, s. 1.

⁶⁸² Balfour, 17 Kasım 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Barış Konferansı'nın Orta Doğu'nun geleceğini belirleyememiş olmasının bütün bölge halkları için büyük bir felakete neden olduğunu vurgulayarak, bu durumun İngiltere'den kaynaklanmadığını, Amerika'nın kendi siyasetine net bir istikamet verememesinden ileri geldiğini belirtmiştir, bkz. "Mösyö Balfour'un Mühim Bir Nutku", **Alemdar**, 20 Teşrinisani 1335, no: 2639, s. 1. Padişah Vahdettin, General Harbord Heyeti'nde yer alan ve Amerikan Basın Birliği temsilcisi Mr. Heid ile 5 Aralık 1919 tarihinde gerçekleştirdiği söyleşide barışın gecikmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve güvencesinin Wilson Prensipleri olduğunu vurgulayarak "Sulhün ser'iyyan akdi şayan-ı arzudur. Hal-i hazır, hal-i harpten bile fenadır" demiştir. "Padişahımızın Beyanat-ı Mülükaneleri", **Vakit**, 9 Kanunievvel 1335, no: 752, s. 1.

⁶⁸³ Teklif, Kasım 1919'da Londra'yı ziyaret eden Fransız Başbakanı Poincare ve Dışişleri Bakanı Pichon'dan gelmiştir. Pichon, Curzon'a mevcut durum hakkında şunları söylemiştir: "Amerika, Doğu Sorunu'nun çözümü konusunda sahneden çekildiğine ve Türk İmparatorluğu'nun herhangi bir bölümü için bir Amerikan mandası olasılığı, kendisine kalırsa, ortadan kalktığına göre, çıkarları hususunda görüşüp uzlaşması gereken iki taraf kalmıştır. Yani İngiltere ve Fransa... Görüşmeler başlamalı ve Barış Konferansı Türk sorununa yönelmeden önce karşılıklı bir anlaşmaya ulaşmalı..." Lord Curzon bunları memnuniyetle kabul etti ve görüşmelerin Aralık ayı boyunca Londra'da yapılmasına karar verildi, bkz. Helmreich, **a.g.e.**, s. 136.

kazandıkları o esrarengiz kuvvet silinecektir.⁶⁸⁴ 500 bin Türk'ü burada bırakarak Boğazların kontrol edilemeyeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Halife'nin İstanbul'dan çıkarılmasına büyük tepkilerin geleceği düşünülecek olursa 30,000 kişilik bir Müttefik ordusu tutarak ve hiçbir Türk askerinin İstanbul'a girmesine izin verilmeyerek Türklerin İstanbul'da kalmasına izin verilebilir. Türkler Anadolu'da Trabzon'dan Adana'ya kadar uzanan bölgede kalabileceklerdir. Erzurum yeni kurulacak Ermenistan'ın başkenti olacaktır. Türklerin idaresi İngiliz, Fransız ve İtalyanların elinde olacaktır. Anadolu'ya dağılmış 500,000 Ermeni ile Amerika, İran ve İstanbul'daki Ermeniler Rusya Ermenistan'ındaki 1,5 milyon Ermeni ile birleşip Büyük Ermeni Krallığı'nı oluşturacaktır. En büyük zorluk Ermenilerin hiçbir yerde çoğunlukta olmamasıdır.⁶⁸⁵

12 Şubat 1920 - 10 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen I. Londra Konferansı, İngiltere ve Fransa'nın bu düşünceleri doğrultusunda çalışmıştır.⁶⁸⁶ Amerika Londra Konferansı'na katılmadı çünkü ABD'de işler yolunda gitmiyordu. Senato'nun olumsuz tavrı ve Wilson'un Eylül 1919'dan beri devam eden hastalığı nedeniyle Avrupa meselelerinden uzak durması ve Cumhuriyetçilerin baskıları Amerika'yı geleneksel karışmama politikasına geri döndürmüştü.⁶⁸⁷ Wilson 27 Şubat'ta

⁶⁸⁴ Lord Curzon, "Türkler Avrupa'dan mutlaka atılmalıdır" düşüncesindedir. "Amerikalı Senatör Lodge'un da dediği gibi İstanbul Türklerden tamamen alınmalı, bir veba tohumu olan savaşların yaratıcısı, komşuları için bir küfür olan Türkler Avrupa'dan silinmelidir...", bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 200.

⁶⁸⁵ Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 80 vd; Helmreich, **a.g.e.**, s. 141 vd; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 198 vd; "Londra Müzakeratının

Neticeleri", **Vakit**, 24 Kanunievvel 1335, no: 766, s. 1; "Mukadderatımız Tayin Ediliyor", **Vakit**, 14 Kanunievvel 1335, no: 756, s. 1; "Mukadderatımız ve İstanbul Meselesi Ne Oldu?", **Alemdar**, 31 Kanunievvel 1335, no: 2680, s. 1; "Londra Müzakeratından Sonra", **Vakit**, 18 Kanunievvel 1335, no: 760, s. 2; "Londra Müzakerelerinin Neticeleri", **Alemdar**, 18 Kanunievvel 1335, no: 2667, s. 2; "Türkiye Meselesini Aralarında Hallettiler", **Alemdar**, 19 Kanunievvel 1335, no: 2668, s. 3; "Türkiye Sulhu Müzakere Ediliyor", **Alemdar**, 21 Kanunievvel 1335, no: 2670, s. 2; "Sulhumuz Hakkında Müzakerat Devam Ediyor", **Vakit**, 28 Kanunievvel 1335, no: 1335, no: 770, s. 1

⁶⁸⁶ Helmreich, **a.g.e.**, s. 183; Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 88; "Londra Konferansı Dün Başladı", **Peyam-ı Sabah**, 13 Şubat 1336, no: 10865, s. 1 "Türkiye Sulhu Şubat'ta Mı?", **Alemdar**, 28 Kanunievvel 1335, no: 2677, s. 1

⁶⁸⁷ Amerika daha işin başında, konferansın Londra'da toplanmasına bile karşı çıkmıştır. ABD'ye göre konferans Paris'te toplanmayacaksa tarafsız bir yerde toplanmalıdır, bkz. "Mukadderatımız Nerede Kararlaştırılacak", **Vakit**, 21 Eylül 1335, no: 677, s. 1; 18 Şubat tarihli "Times" Amerika'nın kendini Orta Doğu işlerinden geri çekmesinde Cumhuriyetçilerin takındığı tavrın Wilson üzerine yarattığı etkinin büyük pay sahibi olduğunu yazmıştır, bkz. "Wilson'un Vaziyeti ve Şark Meselesi", **Yeni Gün**, 22 Şubat 1336, no: 338, s. 1 Evans, Türkiye işlerinin görüşülmesi sırasında Amerika'nın çekilmesinin Orta Doğu işlerine karşı Amerika'nın ilgisiz kaldığı anlamına gelmediğini düşünmektedir. Bu durumun ABD'nin kendi çıkarlarını, İtilaf Devletleri'nin Orta Doğu'daki çıkarlarıyla bir arada yürütmeme politikasından kaynaklandığını dile getirmiştir, bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 272. "yeni Gün"ün Amerika'daki muhabiri M. Zekeriya, New York'tan gönderdiği 16 Ocak 1920 tarihli mektubunda Amerika'nın takip ettiği çekimser politikanın altında yatan nedeni, Wilson'un tüm dünyaya karşı verdiği taahhütler ile Amerika'yı büyük

yaptığı açıklamada Türkiye barışının müzakeratına Amerika'nın katılmayacağını açıklamış ve buna gerekçe olarak da barış görüşmelerinde savaş öncesinde ve savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmaların esas alınmasını göstermiştir. Wilson, Türkiye meselesinin çözümünde de kendi prensiplerinin uygulanmasını talep etmiştir.⁶⁸⁸ Londra'daki Amerikan Büyükelçisi John W. Davis, Londra Konferansı'na katılmama emri almıştır. Ancak Washington bu kararı almakla birlikte kendisinin gelişmelerden haberdar edilmesini talep etmiştir.⁶⁸⁹ Amerika'nın bu ilgisiz tavrının barışı geciktirdiği de Müttefiklerce dile getirilmiştir.⁶⁹⁰

Londra Konferansı sonunda Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması kararlaştırılmıştır. Türkler İstanbul'da kalacak ve Boğazlar komisyonu oluşturularak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya bu komisyonda yer alacaktır. Ege Adaları ve İzmir'in Yunan idaresinde kalması ve "Lazistan" aracılığıyla Karadeniz'e çıkışı sağlanmış Büyük Ermenistan'ın kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁹¹ 12 Mart tarihinde Amerika'nın Paris Büyükelçisi Jules

sorumluluklar altında bırakması olarak göstermiştir. Wilson'un Amerikan kamuoyunu bilgilendirmeden Amerikan halkının fikrini almaksızın, halkın isteklerini göz ardı ederek bir vaatlerde bulunması Amerika'yı Avrupa'nın entrikalarına bulaştırmıştır. M. Zekeriya mevcut durum itibarıyla önemli olan şeyin Amerika'nın Versay Antlaşmasını kabul edip etmeyeceği meselesi olduğunu, bunun bizim geleceğimiz açısından son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. "Bu itibar ile de Amerika'da Şark meselesi kısmen Türk meselesidir". Amerika'nın Avrupa ve Doğu işlerinde dolayısıyla da Türkiye meselesinde söz sahibi olabilmesi için Versay Antlaşması'nın imzalanması gerektiğini belirtmiştir, bkz. M. Zekeriya, "Amerika Mektubu-Amerika'da Sulh Meselesi", **Yeni Gün**, 23 Şubat 1336, no: 339, s. 1

⁶⁸⁸ "Wilson'un Türkiye Sulhu Meselesindeki Vaziyeti", **Yeni Gün**, 2 Mart 1336, no: 347, s. 1; Yunus Nadi, Wilson'un bu düşüncesini büyük bir takdir ve heyecanla karşılamıştır. Eğer Wilson, Amerika'nın bütün askeri kuvvetlerini Türkiye'nin savunması için gönderse belki bu kadar büyük memnuniyete ve sevince neden olamayacağını yazmıştır, bkz. Yunus Nadi, "Wilson Prensipleri ve Biz", **Yeni Gün**, 2 Mart 1336, no: 347, s. 1

⁶⁸⁹ Helmreich, **a.g.e.**, s. 215; "Amerika Sulh Konferansına İştirak Etmiyor", **Vakit**, 8 Kanunisanı 1336, no: 779, s. 1. İtilaf Devletleri Amerika'ya müracaatta bulunarak konferansa katılmasını ve alınacak kararlara iştirak etmesini talep etmişlerdir, bkz. "Amerika'nın Müzakerata İştiraki Talep Ediliyor", **Vakit**, 13 Şubat 1336, no: 821, s. 1

⁶⁹⁰ "Avrupa İşleri ve Amerika'nın Vaziyeti", **Yeni Gün**, 19 Şubat 1336, no: 335, s. 1

⁶⁹¹ Helmreich, **a.g.e.**, s. 183 vd; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 205 vd; "Anadolu Meselesi Suret-i Katiyede Hallolunacak", **Alemdar**, 6 Kanunisanı 1336, no: 3038, s. 1; "Mukadderatımız Hakkında Müzakereye Başlanıyor", **Vakit**, 6 Kanunisanı 1336, no: 779, s. 1; "Boğazlar İçin Yeni Bir Usul-ü İdare", **Vakit**, 3 Kanunisanı 1336, no: 776, s. 1; "İstanbul ve Boğazlar Boğazlar Beynelmile Olacakmış", **Vakit**, 4 Kanunisanı 1336, no: 777, s. 1; "İstanbul'un Mukadderatı Meselesi", **Alemdar**, 4 Kanunisanı 1336, no: 2684, s. 1; "Londra Gazeteleri Payı Tahtımız Anadolu'ya Nakledileceğini Tekzip Ediyorlar", **Vakit**, 5 Kanunisanı 1336, no: 778, s. 1; "İstanbul'un Mukadderatı", **Vakit**, 10 Kanunisanı 1336, no: 783, s. 1; "İstanbul Türk'ün; Türk İstanbul'undur", **Vakit**, 14 Kanunisanı 1336, no: 787, s. 1; "İstanbul'un Mukadderatı", **Peyam-ı Sabah**, 23 Şubat 1336, no: 10875, s. 1; "Mukadderatımızın Arife-i Tarifesinde", **Peyam-ı Sabah**, 16 Şubat 1336, no: 10868, s. 1; "Londra Konferansı İstanbul'un Türk Payitahtı Olarak Kalmasına Karar Vermiştir", **Yeni Gün**, 17 Şubat 1336, no: 10869, s. 1

Jusserand, Dışişleri Bakanı Polk'a Türkiye barışı ile ilgili maddeleri göndermiştir.⁶⁹² Buna karşılık olarak Wilson, 24 Mart 1920'de uzun bir cevap vermiştir. Wilson, Türklerin İstanbul'da kalmasını protesto etmiş, Trabzon'un da içinde bulunduğu daha büyük bir Ermenistan'dan yana tavrını koymuş, Doğu Trakya'nın kuzey bölümünün Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıkmıştır. Boğazların idaresi için kurulan uluslar arası idarede Rusya'nın da temsil edilmesini istemiştir.⁶⁹³

Ermenistan sınırları konusu Türk basınında geniş yankı uyandırmıştır. Sınırların Wilson'un isteği doğrultusunda çizilerek Ermenistan'a Karadeniz sahilinden bir çıkış verildiği belirtilmiştir. Batum ile Trabzon arasında bulunan Lazistan bölgesinin Ermenistan'a bırakılmasının kararlaştırıldığı vurgulanmıştır. Batum konusunda ise özel bir idareye kavuşturularak uluslar arası bir kuvvet tarafından korunacağı belirtilmiştir.⁶⁹⁴

⁶⁹² "Mukadderatımız ve Amerika", **Peyam-ı Sabah**, 12 Mart 1336, no: 10893, s. 1; "Mukadderatımız Etrafında", **Peyam-ı Sabah**, 18 Mart 1336, no: 10899, s. 1-2

⁶⁹³ Helmreich, **a.g.e.**, s. 215 vd; "Wilson İstanbul'dan Teb'idimizi İstiyor", **Alemdar**, 22 Mart 1336, no: 2760, s. 1; "Wilson Nokta-yı Nazarını Bildirdi", **Vakit**, 22 Mart 1336, no: 853, s. 1; "Tasvir-i Efkar" gazetesi Wilson'un bu notasını, Amerika'nın Paris Konferansı'ndan sonra Orta Doğu ve Türkiye meselesine yönelik ilgisiz kaldığı şeklindeki genel görüşü boşa çıkardığı düşüncesindedir, bkz. "Wilson ve Türkiye", **Tasvir-i Efkar**, 26 Şubat 1336, no: 2998, s. 1; "Başvekiller Yine Toplanacaklar", **Peyam-ı Sabah**, 11 Mart 1336, no: 10892, s. 1; "Sulh Muahedemiz Haftaya İkmal Ediliyor", **Vakit**, 18 Mart 1336, no: 849, s. 1; Wilson'un notasının tam metni için bkz. "Amerika'nın Türkiye Hakkında Notası", **Vakit**, 2 Nisan 1336, no: 862, s. 1; "Wilson'un Notası", **Vakit**, 3 Nisan 1336, no: 863, s. 1; "Wilson'un Nokta-yı Nazarı", **Alemdar**, 2 Nisan 1336, no: 2771, s. 1; "Amerika'nın Trakya, İzmir, Ermenistan, Anadolu Vilayati Hakkındaki Nokta-yı Nazarı", **İkdam**, 3 Nisan 1336, no: 8310, s. 1; "Mösyö Wilson'un Notasının Muhteviyati", **İkdam**, 9 Nisan 1336, no: 8316, s. 1. "Orient News"tan alınan haberde Wilson'un İtilaf Devletlerine müracaatla "Türkiye hakkına kabul edilecek tar-ı tesviyenin kendi nazar-ı tasdikine arz edilmeden evvel" kesin karar verilmemesini istediği belirtilmiştir, bkz. "Londra'da Hudud-u Esasiye Müzakere Ediliyor", **Yeni Gün**, 26 Şubat 1336, no: 342, s. 1. Amerikan basını Londra Konferansı kararlarına yer vererek İstanbul'la ilgili alınan kararı manşetlere taşımıştır. "The New York Times" gazetesi "Boğazlar Türklerin Elinden Alınıyor" başlığıyla verdiği haberde Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının uluslar arası bir yönetime bırakılmasının kesin olarak karara bağlandığını bildirmiştir. Türkler aleyhinde İngiltere'de büyük bir kampanyanın başlatıldığı gazetelerin ilk sayfalarında sokaklara yapıştırılan afişlerde "İstanbul'u Türklere mi bırakacağız?" sloganlarına rastlandığı dile getirilmiştir. "Asia" dergisinin yayın müdürü Louis D. Froelick, "Manda Yönetimi Üzerinde Dururken Düşündüklerimiz" başlıklı yazısında İstanbul'un muhtemelen uluslar arası bir yönetime bırakılacağını vurgulamış, Türklerin bunca yıldan sonra Avrupa'dan çıkarılmasının kesinleştiğini dile getirmiştir. Türklerin anayurtları olan Anadolu'ya yerleşeceklerini ve Bursa ya da Konya'nın başkent yapılarak Sulta'nın da yeni başkente taşınacağını belirtmiştir, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 65. Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu Kumandanlığına 8 Ocak 1920 tarihinde çektiği telgrafla, İstanbul ve Boğazların uluslar arası bir hale getirilmesi ve Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'ya taşınarak İstanbul'un sadece dini bir merkez olarak kalacağı şeklindeki konferans kararının protesto edilmesi ve bu yönde İtilaf temsilcilerine telgraflar çekilmesini istemiştir. Bunu takiben Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Huuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 11 Ocak 1920'de gazetelere ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne gönderilen telgrafla konferansın kararları protesto edilmiştir, bkz. **ATTB IV**, s. 162, 173.

⁶⁹⁴ "Mukadderatımız Etrafında, Ermenistan Devleti'nin Sınırları", **Tasvir-i Efkar**, 2 Mart 1336, no: 3002, s.1; "Ermenistan Hudutları tayin Edildi", **Vakit**, 29 Mart 1336, no: 858, s. 1; "Ermenistan Hududu", **Alemdar**, 6 Nisan 1336, no: 2775, s. 2. **Vakit** gazetesi Fransız kaynaklı haberinde Wilson'un son anda

1920'lere gelindiğinde Amerikan kamuoyundaki, Ermenilerin Türklerin zulmüne uğradıkları ve bu zulümden kurtulmaları gerektiği şeklindeki hakim görüş devam etmekle birlikte Amerika'nın Ermenistan üzerinde bir sorumluluk alması yönündeki düşünceler etkinliğini yitirmeye başlamıştır. "New York Herald" gazetesi 3 Ocak 1920 tarihli sayısında bu yönde bir haber vermektedir.⁶⁹⁵ Amerika'nın Ermenistan üzerinde bir sorumluluk alması İtilaf Devletleri tarafından hararetle istendiği ancak şimdi tehlikenin geçtiğine inanmanın mümkün olduğu haberde vurgulanmıştır. Çünkü Kongre, Türkiye ve Kafkasya'daki durum hakkında etraflı bilgiye sahip Amerikalı yetkilileri dinlemiştir. Haberde Crane ve Harbord heyetlerine değinilerek, Hükümetin bu iki heyetin raporlarını açıklamayı uygun görmediği belirtilmekle birlikte, her iki heyetin Amerika'nın Ermenistan üzerinde bir sorumluluk almasının aleyhinde olduğu yazılmıştır. Bunun dışında İstanbul'daki Fevkalade Komiser Amiral Bristol ile Türkiye'deki Amerikan konsoloslarının Ermenistan mandası hakkındaki raporlarının da yayımlanmadığı ve bunların yayımlanmasının memnuniyetle karşılanacağı, bu sayede Amerikan milletinin konu hakkında gerçek tavrını ortaya koyabileceği belirtilmiştir.⁶⁹⁶

Amerikan kamuoyunun ve hükümetinin Ermenistan mandası hakkındaki düşünceleri değişmekle birlikte İtilaf Devletleri hala Amerika'nın Ermenistan mandasını üstleneceklerini ümit etmekteydiler. Bu ümitler Balfour'un Şubat 1920'de Amerika Ermeni Cemiyeti Başkanı ve Berlin eski sefiri Mr. Gerard'a gönderdiği telgrafta kendini açıkça göstermektedir. Balfour, 24 Şubat'ta çektiği telgrafında şöyle demiştir:

"Öteden beri istedim ki Amerika'nın Memalik-i Osmaniye'de mevcut ahval ve şeraiti ıslah için sarf olunacak mesaiye iştirak ve kendisine Ermenistan için teklif edilen

yaptığı müdahale ile Ermenistan sınırının şu şekilde çizildiği yazmaktadır: "... Lazistan kıtası dahil olmak şartıyla Batum'dan Trabzon'a kadar uzanan sahiller Ermenistan'a terk edilmiştir. Bu suretle Karadeniz üzerinde Trabzon Türkiye'ye terk olunarak Rize ve Of şehirleri Ermenistan'a ilhak olunacaktır. Ermenistan'ın batı sınırı Karadeniz'de Of'tan başlayarak güneye doğru uzanan hat dahilinde Bayburt, Pagadıç, Beyboğar, Palasar, Kemah, Kiği ve Palu şehirleri bulunacaktır. Bu hesaba göre Harput ve Erzincan sınır haricinde kalacağı gibi Dersim dahi Ermenistan'a ilhak olunmayacaktır. Güney hududuna gelince Palu şehri dahil olmak üzere Sasun ve Bitlis'ten 30 km. güney mesafede bulunan Muş, Çölemerik ve İran'ın eski hududu bu tarafın hatt-ı umumiyesini teşkil etmektedir...", bkz. "Ermenistan'ın Hududu", **Vakit**, 9 Nisan 1336, no: 869, s. 1

⁶⁹⁵ "Amerikalılar Hakikate Nüfuz Etmeye Başladılar", **Tasvir-i Efkar**, 3 Kanunisani 1336, no: 2947, s. 1

⁶⁹⁶ Ahmet Emin, "Vakit'te Ermenistan mandası fikrinin gelişim sürecini incelediği bir yazısında Miralay Haskell, Harbord ve Crane gibi Amerikalı yetkililerin Ermenistan'ın kurulamayacağını yaptıkları incelemeler sonucunda anladıklarını, bu fikrin tatbikini araştırmak için bölgeye geldikleri halde fikrin aleyhtarı olarak geri döndüklerini dile getirmiştir, bkz. Ahmet Emin, "Ermenistan'ın İstiklali", **Vakit**, 27 Kanunisani 1336, no: 798, s. 1

mandayı kabul eylesin. Türkiye sulhunun uğradığı tehirat bazı meş'um netayic hasil eylemiştir. Siz her millete bizzat kendi mukadderatını tayin hakkını bahşeden prensibi ileri sürüyorsunuz. Büyük Ermenistan'ın vasi arazisinde rey'-i amma müracaat olunursa, ekseriyet Müslümanlarda olduğu için plebisit neticesi Ermenilere gayri müsait olacaktır. Ermenistan hükümetinin teşkilinde Ermenistan'a muavenette bulunacak devlet kuvve-i müsellahı istimale amade olmalıdır. Büyük Britanya kendi sırtına yüklendiği mesuliyetleri ancak büyük müşkilat ile taşıyor. Herkese muavenette bulunmuş olan İngiltere Ermenistan'a da yardım etmek vazifesini üzerine alamaz. Bu hususta Amerika gayet müsait vaziyette bulunuyor. Amerika akvam-ı mazlumeye karşı büyük bir sahavet ve ali-cenap göstermiştir...⁶⁹⁷

Amerika'nın Türkiye'ye olan ilgisi Fransızların Kilikya'da neden olduğu olaylar ve Türkler ile Ermeniler arasında bölgede yaşanan gerginliğin artması üzerine canlanmıştır. Çatışmalar 20 Ocak 1920'de başlamıştır.⁶⁹⁸ Olayların başlaması üzerine Mustafa Kemal Paşa 29 Ocak tarihinde Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği telgrafla Maraş'ta Ermenilerin yaptıkları katliamların derhal mitingler düzenlenerek ve telgraflar çekilerek protesto edilmesini istemiştir.⁶⁹⁹ 13 Şubat tarihinde 3. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta bu isteğini yinelemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği üzerine Müdafaa-i Hukuk Dernekleri tarafından Amerikan temsilciliğine protesto telgrafları yağmaya başlamıştır. 28 Ocak'ta Sulukışla'dan çekilen telgrafta Fransız asker kıyafeti giymiş Ermenilerin kent sakinlerini katle başladıkları "bunun devam etmesi durumunda bütün dünyanın altını üstüne getirmeye mecbur" olacakları dile getirilmiştir. 30 Ocak'ta Tortum'dan çekilen telgrafta ise Ermenilerin Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürdükleri, erkekleri bir araya toplayarak yaktıkları, kadın ve çocukların kollarını ve bacalarını teker teker kesip yarı ölü durumda bıraktıkları belirtilmiştir. Bu telgraflar Amiral Bristol tarafından 9 Mart tarihinde hazırlanan bir raporla Washington'a gönderilmiştir.⁷⁰⁰ Bunun üzerine Washington'dan gelen emirle

⁶⁹⁷ "Ermenistan Meselesi", **Vakit**, 17 Mart 1336, no: 848, s. 1; "Ermenistan Meselesi", **Peyam-ı Sabah**, 17 Mart 1336, no: 10898, s. 2

⁶⁹⁸ Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 85.

⁶⁹⁹ **ATTB, IV**, s. 186, 209.

⁷⁰⁰ Duru, **a.g.e.**, s. 67 vd. Aynı yoldaki telgraflar 28, 29 ve 30 Ocak tarihlerinde Elaziz, Cidde, Çankırı, Bozkır, Reşadiye, Narman, Arapkir, Munzır, Erbaa, Harput, Bursa, Eğin, Yozgat, Kulu, Ayıntap, Bafra, Sungurlu, Bayburt, Darende, Boğazlıyan, Ankara, Kangal, Yenihan, Sivas, Sinop, Akdağ, Kastamonu, Konya, Aziziye, Tosya, Çerkeş, Safranbolu, Su, Dersim, Amasya, Diyarbakır, Viranşehir, Koçhisar, Malatya, Mardin, Çarşamba ile 31 Ocak ve 1 Şubat tarihlerinde Urfa, Erzincan, Nusaybin, Darende, Bolu, Sivas, Siirt, Taşköprü, Ordu, Develi, Zile, Kula, Tenoz, Uluborlu, Hafik, Viranşehir, Çapakçur, Isparta,

İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bağlı C. Van H. Engert'in resmi görevli sıfatıyla bölgeye gitmesi istenmiştir.⁷⁰¹ Engert 28 Şubat'ta gönderdiği raporda Fransızların ve İtalyanların bölgeye büyük kuvvetler göndermek zorunda olduklarını, bunu yapmazlarsa buradan kovulmalarının kaçınılmaz olduğunu, bu durumda yapacakları şeyin kendi kendilerine bölgeyi terk etmeleri olacağını bildirmiştir. "Türkler ve Araplar ortak davranış halindedirler. Arap ordusunda eski Türk subayları vardır". Engert'e göre bölgedeki çatışmanın nedeni İngiltere ve Fransa'nın birbirlerine karşı giriştikleri propagandadır.⁷⁰² Engert'in asıl önemli raporu 20 Şubat tarihini taşıyan ve olaylar sonucunda bölgedeki Amerikan kurumları ile Amerikalıların büyük zarar gördüğü şeklindeki rapordur. Engert, Perry ve Johnson isimli iki Amerikalının hayatını kaybettiğini raporunda belirtmiştir.⁷⁰³ Engert, Washington'a gönderdiği raporda Perry ve Johnson olayını incelemek üzere Bristol'un emriyle Beyrut'a geldiğini yazmaktadır. Adana demiryolunun Türkler tarafından kesildiği için Maraş'taki olayların ayrıntılarını "güvenilir kaynaklardan" yani Fransızlardan ve Ermenilerden aldığını bildirmiştir.

Raporda Maraş'taki çarpışmaların 20 Ocak'ta başladığı, 21 Ocak'tan itibaren düzenli hale geldiği ancak, düzenli savaş başlamadan önce Türklerin Maraş ve civardaki Ermenileri katletmeye başladıklarını ve eylemlerini Amerikalıların gözleri önünde gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir:

"Amerikalılar en az 5000 kişinin öldürüldüğünü tahmin ediyorlar. Bazı yaralıların kaçtığı, Amerikan Hastanesi'nde kadın ve çocuklarda işkence belirtileri

Kuruçay, Arapkir, Gerede, Sürmene, İncesu, Gümüşhacıköy, Keban, İspet, Acıbadem, Trabzon, Maçka, Midyat, Elaziz, Giresun, Erzurum, Boyabad, Ereğli (Karadeniz), Antalya ve Denizli'den gönderilmiştir.

⁷⁰¹ Evans, **a.g.e.**, s. 259.

⁷⁰² Engert raporunda Milliyetçi hareket hakkında şu ifadeler yer vermiştir: Mustafa Kemal ve Milliyetçiler Yunanlıları İzmir'den ve Fransızları Kilikya'dan atmaya kararlıdır ve geniş çapta bir çete savaşına hazırlanıyor... Türkler Avrupa devletlerini, Hristiyanları kıyıma uğratacakları tehdidi ile korkutacakları kanısındadırlar...", bkz. **Y.a.g.e.**, s. 268.

⁷⁰³ Duru, **a.g.e.**, s. 70 vd. Bu haberler Amerikan basınında da geniş yer almıştır. 1 Mart tarihli "The New York Times" gazetesinde yer alan "Maraş'ta Türk Katliamı" başlıklı haberde Maraş'ta Türk ve Fransız kuvvetleri arasında büyük çatışmaların yaşandığı, bu arada Türklerin Maraş dolaylarında bulunan Amerikalıları herkesin gözü önünde katlettiği yazılmıştır, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 83. "Amiral Bristol'un Talebi", *Peyam-ı Sabah*, 16 Şubat 1336, no: 10868, s. 3. Amiral Bristol, Dahiliye Nazırı Hazım Bey'le görüşerek katledilen iki Amerikalının katil ya da katillerinin yakalanarak cezalandırılmasını istemiştir. Hazım Bey ise Antep civarında asayişin sağlandığını ve katillerin meydan çıkarılması için gerekli her türlü çalışmanın yürütüldüğünü belirtmiştir, bkz. "İki Amerikalının Katli Etrafında", *Peyam-ı Sabah*, 19 Şubat 1336, no: 10871, s. 2. Katledilen iki Amerikalıdan Johnson, "Hindistan Hristiyan Cemiyeti" müdürü; Perry ise "Türkiye ve İstanbul Hristiyan Cemiyetleri" müdürüdür. Bunların yanında bulunan ve öldürülenler de Suriyeli Hristiyanlar olup Johnson ve Perry'nin tercümanlığını yapmaktadırlar. Amerikalıların cesetleri olaydan üç gün sonra parmakları kesilmiş ve yüzükleri alınmış bir halde bulunmuştur, bkz. "Maktul İki Amerikalı Kim?", **Peyam-ı Sabah**, 23 Şubat 1336, no: 10875, s. 3

görüldü. Ermeni mahallesi ve kiliseleri Türkler tarafından yakıldı ve ölümler kireç kuyularına atıldı. Amerikalılar tarafından yönetilen “Ermeni Kızları Bakımevi”, 7 Şubat’ta basıldı ve 85 kız öldürüldü. Yakın Doğu Kurtarma Örgütü’ne bağlı çiftlik binası ve misyonerlerin oturduğu yer aynı gün yakıldı. Kolejde, Amerikan bayrağını çeken Amerikalılara ateş açıldı...”

Bu raporların yanı sıra, olaylar karşısında her zaman sağduyulu ve temkinli davranan Amiral Bristol’un Washington’a gönderdiği raporda, Ermeni katliamı ve Maraş’taki olaylar hakkında verilen bilgilerin politik amaçlarla son derece büyütüldüğü dile getirilmiştir.⁷⁰⁴ Bristol’e göre bu tür haberler Türkiye’yi yağma etmek isteyen İtilaf Devletleri’nin bir planıdır. Ocak 1920’de gönderdiği raporunda bağımsız Ermenistan Devleti’nin altında yatan planları ve bu konu hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre İskenderun’dan Kafkasya’ya kadar uzanacak bir Ermenistan düşüncesi, Fransızlar tarafından, Arap ülkelerinde İngilizlerin elde ettikleri avantaja karşılık planlanmıştır. İngiltere ise buna, Amerikan mandası altında kurulacak küçük bir Ermenistan ile karşılık vermekteydi. Bristol 21 Şubat tarihli raporuyla Maraş’taki olayları Engert’ten çok farklı bir şekilde gözler önüne sermiştir. Ona göre Kilikya’nın Fransızlar tarafından işgali, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline benzer durumlar ortaya çıkarmıştır. Bölgedeki Amerikalıların durumuna da değinen Bristol, Antep, Urfa ve Maraş’taki Amerikan vatandaşlarının güvenlik altında olduğu, kendilerine dokunulmadığı, Amerikan taşınmaz mallarına saygı gösterildiğini bildirmiştir. Bununla birlikte Fransızların bölgeyi yeniden işgale kalkışmaları durumunda bu güvenli ortamın fazla sürmeyeceği de dile getirilmiştir. Amiral Bristol, Kilikya yeniden işgal edilecekse bunun, Fransız kuvvetleri mi yoksa Ermeni kuvvetleri tarafından mı gerçekleştirileceğinin öğrenilmesi gerekliliğinin, bölgedeki Amerikan vatandaşlarının güvenliği açısından son derece önemli olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Evans, **a.g.e.**, s. 266.

⁷⁰⁵ Duru, **a.g.e.**, s. 72 vd. Mustafa Kemal Paşa, 21 Şubat 1920’de Urfa’da Kuva-yı Milliye Kumandanı Namık Bey’e çektiği ve Amerikalılara her türlü yakınlığın gösterilmesini istediği telgrafında şu isteklere de yer vermiştir: “... Amerikalılar memleketimizin muazzez misafirleri milletimizin kıymetli muhipleridir. Kendilerinin en buhranlı zamanlarda huzur ve rahatlarının temini ve hayatlarının masuniyeti tahtı tekellüfümüzde olduğundan bu bapta icap eden tedabirin ittihazını ehemmiyetle tavsiye ederim...” Mustafa Kemal Paşa, Amerikalıların hangi yöne olursa olsun seyahatlerinde can güvenliklerinin sağlanmasını istemiş ve General Allenby ile ortak çalışarak Kuva-yı Milliye’yi tehdit eden Amerikalı Miss Holmes’in dahi can güvenliğinin sağlanarak, iyi muamele karşısında muhabbetlerinin kazanılması gerektiğini dile getirmiştir, bkz. **ATTB, IV**, s. 226.

Bristol 23 Mart 1920'de Maraş olaylarıyla ilgili ikinci raporunu Washington'a göndermiştir. Amiral, olayların Fransız kışkırtması sonucunda ortaya çıktığını açıkça dile getirmiştir. “Bunlar Ermenilere karşı önceden düşünülmüş ve düzenlenmiş saldırılar değildir”. Bristol, çarpışmalar sonucunda, Türk ve Ermeni, her iki taraftan da kayıpların yaşandığını, kadın, çocuk ve erkeklerin öldüğünü belirtmiştir. Raporda can alıcı şu cümleler yer almaktadır:

“... Türkler savaş sırasında olağan zorba yabancı içgüdüleri kabarak Ermenileri katletmeye girişmişe benzerler, ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Fransızlar kentten ayrıldıktan sonra Maraş'ta karışıklık ya da katliam olmamıştır. Bu noktaya özellikle dikkati çekmek ve Milliyetçi akımın gayrimüslim ırkları ortadan kaldırmaya uğraşmadığını belirtmek istiyorum.

Kanımca Milliyetçileri, büyük savaş sırasında Hıristiyanların katledilmesinden sorumlu olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir devamı saymak, bencil Avrupalıların, emperyalist amaçlarla Türkiye'yi paylaşmak üzere, dünya kamuoyunu kazanmak ve Milliyetçileri gözden düşürmek yolundaki siyasal isteklerden doğmaktadır...”⁷⁰⁶

Amiral Bristol 4 Mart tarihli raporunda ise “Bütün sorunlar Fransızların davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır; Fransızlar bunun sorumluluğunu yüklenmelidir” demiştir.⁷⁰⁷

Washington, Engert ve Bristol'un birbirini tutmayan raporları karşısında 5 Mart'ta bir açıklama istemiştir. Amiral Bristol 12 Mart tarihinde verdiği cevapta Kilikya'dan gelen raporlar konusunda çok temkinli davranmak gerektiğini vurgulamıştır. Bristol, Engert'in “Ermeni kaynaklarından” aldığı bilgileri rapor ettiğini belirtmiştir.⁷⁰⁸

Bristol, Ocak – Mart 1920 tarihleri arasında Washington'a gönderdiği raporlarda Türkiye'deki karışık durumu ve ABD'nin alması gereken tavrı dile getirmiştir. İngiltere ve Fransa arasında Ocak 1920'de Londra'daki görüşmelerin başladığı esnada Washington'a uzun bir rapor gönderen Bristol, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün ırklar ve milletler üzerindeki eski Türk yönetiminin kaldırılması gereğini ve her zaman en büyük güç ve şiddetle savunduğunu dile getirmiştir. Ona göre Türkler hem kendilerini hem de başkalarını yönetmekte yeteneksizdirler. Türk yönetimin

⁷⁰⁶ Duru, a.g.e, s. 74 vd.

⁷⁰⁷ Evans, a.g.e, s. 268

⁷⁰⁸ Y.a.g.e, s. 269

herhangi bir bölgede kurulması cinayet olacaktır. 6 Mart tarihli raporunda Türkiye'deki durumun son derece ağır olduğunu belirtmiş ve buna neden olarak da İzmir'in işgalini ve Fransızların Kilikya'daki yüz kızartıcı suçlarını göstermiştir. Bristol, Avrupa devletlerinin Türkiye ile ilgili planlarını açıklamaları durumunda sonucun felaket olacağını, bu durumda ABD'nin kendi politikasını onlardan önce açıklaması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu politika Türkiye'nin paylaşımına karşı çıkılması temeline oturtulmalıdır. Türkiye'nin bütünü tek bir manda altına alınmalıdır. Bristol, Türkiye'deki karışık durumun Amerikan misyonerlerini ve İç Anadolu'da çalışan yoksul işçileri büyük tehlike içine attığını belirtmiştir. Müslümanlar ileride Batı'ya karşı ayaklanırsa bunların hepsi öldürülebilir. Bristol'e göre Türkler, kendi hallerinde yaşarlarken insanlık nitelikleri yerinde, dürüst bir millettir. Yunan ve Ermeni propagandasıyla Türklerin bu nitelikleri karanlıklara boğulmuştur. Bu propagandalar King-Crane Kurulu raporuyla ve İzmir'in işgali sonrasında hazırlanan raporla kanıtlanmıştır. Amiral, Orta Doğu'yu bilen, Bliss, Crane, Harbord gibi tanınmış kimselerden oluşan bir komisyon kurulmasını tavsiye etmektedir.⁷⁰⁹

I. Londra ve San Remo Konferansı arasında geçen zaman zarfında Amerika'nın Türkiye üzerindeki ilgisinin canlanmasına neden olan olay 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi olmuştur. Milliyetçi hareketin gittikçe güçlenmesi, Kilikya'da yaşanan son olaylar İtilaf Devletleri tarafından Türklerin cezalandırılmasını "kaçınılmaz kılmış" ve 10 Mart'taki toplantıda İstanbul'un işgal edilmesi ve buna bahane olarak da Türkiye'deki azınlıklara kötü davranıldığına gösterilmesi karara bağlanmıştır.⁷¹⁰ 6 Mart'ta ise Curzon Londra'daki Amerikan elçisi Davis'e işgali haber vermiştir.⁷¹¹ Davis, Washington'a Türklerin Müttefik kuvvetlerini küçük görmesi ve Kilikya'daki katliamlar nedeniyle böyle bir kararın alınmış olduğunu, ayrıca Mustafa Kemal'in "Erzurum Valiliği"nden de uzaklaştırılacağı haberini vermiştir. Curzon'un Yüksek Konsey'in daha önceden Amerika'ya işgali haber vermemesinden dolayı özür dilediğini de raporunda dile getiren Davis, ABD'ye sonradan bilgi verilmesinin Amerikan çıkarlarının korunması ve Amerika'nın işbirliğini

⁷⁰⁹ Y.a.g.e, s. 273; Duru, a.g.e, s. 82 vd.

⁷¹⁰ Sonyel, a.g.e.I, s. 206; Ulubelen, a.g.e, s. 212; Helmreich, a.g.e, s. 209 vd; Jaeschke, a.g.e.I, s. 92; Akşin, a.g.e.II, s. 486 vd.

⁷¹¹ Evans, a.g.e, s. 279; Duru, a.g.e s. 81. İşgal ile ilgili Amerikan basınında yer alan haberlerde İtilaf Devletleri'nin Türkleri yola getirmek amacıyla kuvvete başvurmak gerektiği düşüncesinde olduğu ve bunun için İstanbul'da bulunan İtilaf birliklerinin yeterli olacağı belirtilmiştir, bkz. Ulagay, a.g.e, s. 84 vd.

kazanmak için yapıldığının da altını çizmiştir. Curzon'a göre Amerika'nın işbirliği, İngiltere açısından "hoş geldiniz" diye karşılanacak bir şeydir. Görüldüğü üzere İngiltere İstanbul'un işgaline Amerika'nın da katılmasını talep etmiştir. Nitekim Lloyd George, "Birleşik Devletler Hükümeti'ne, Müttefiklerin artık sert önlemler almaya kararlı olduğunu söyleyebilir ve Amerikalılara buna katılmaya hazır olup olmadıklarını sorabiliriz" demiştir.⁷¹²

Amiral Bristol 16 ve 18 Mart tarihli telgraflarıyla işgali Washington'a bildirmiştir.⁷¹³ Bristol, 16 Mart günü, gün ışığıyla birlikte Müttefiklerin İstanbul'u işgale başladıklarını ve bu davranışın nedenlerinin kesinlikle aydınlanmamış olduğunu belirtmiştir. Barış koşullarının Mart'ın 18'inde ilan edileceğini bununla birlikte işgalin bir önlem olarak uygulandığının kendisine bildirildiğini raporunda yazmıştır. 18 Mart tarihli raporunda da işgal sırasında tutuklananların isimlerini vermiştir. İsimler arasında Mustafa Kemal'in İstanbul'da önde gelen temsilcilerinden olan Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey, Halide Edip hanım ve eşi, Harbiye Nezareti ve Genel Kurmay Başkanlığı'ndan istifa eden Cemal Paşa ile 25-30 kadar milliyetçi bulunmaktadır.

Londra Konferansı'nın hemen sonrasında Müttefikler 18 Nisan 1920'de San Remo'da toplanmıştır.⁷¹⁴ Amerika çekimser tavrını devam ettirmekle birlikte Londra Konferansı'ndan farklı olarak bu defa San Remo'ya Amerika'nın İtalya Büyükelçisi Robert V. Johnson'u resmi bir görevi olmamakla birlikte gözlemci sıfatıyla göndermiştir. ABD'nin Londra Konferansı'nda olduğu gibi San Remo'da da hiçbir rolü olmamıştır.⁷¹⁵ Nitekim Wilson Londra Konferansı esnasında 24 Mart'ta Müttefiklere verdiği notada da bunu dile getirmiş, bundan sonraki süreçte Amerika'nın olmayacağını sinyallerini vermiştir.⁷¹⁶

Müttefikler San Remo'da Sevri'nin taslağını hazırlamıştır. Avrupa'daki Türk sınırı Çatalca olacak; İstanbul Türklerin yönetiminde kalacak, Boğazların idaresi Amerika, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan

⁷¹² Helmreich, **a.g.e.**, s. 214 vd.

⁷¹³ Duru, **a.g.e.**, s. 83; Evans, **a.g.e.**, s. 280.

⁷¹⁴ "Sulh Konferansı San Remo'da", **Peyam-ı Sabah**, 23 Mart 1336, no: 10904, s. 1; "Sulhumuz ve San Remo Konferansının İçtimar", **Tasvir-i Efkâr**, 9 Nisan 1336, no: 3020, s. 1; "San Remo Konferansı Etrafında", **Alemdar**, 20 Nisan 1336, no: 2778, s. 2; "San Remo'da Konferans", **Peyam-ı Sabah**, 18 Nisan 1336, no: 10930, s. 1; Helmreich, **a.g.e.**, s. 219; Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 99.

⁷¹⁵ Helmreich, **a.g.e.**, s. 231.

⁷¹⁶ Evans, **a.g.e.**, s. 284 vd. ABD'nin bu tavrında Wilson'un ağırlaşan sağlık durumu da etkili olmuştur, bkz. "Wilson Hasta", **Vakit**, 17 Nisan 1336, no: 877, s. 1; "Wilson'un Hastalığı", **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1336, no: 3028, s. 2

temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından gerçekleştirilecektir. Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınacak, Kürtlere muhtariyet verilecek, Suriye, Irak ve Filistin'de manda idaresi oluşturulacaktır. Anadolu'nun denize açılan kapısı olan İzmir ve çevresinin yönetimi Yunanistan'a bırakılmaktadır. Bölgede yaşayan azınlıkların da söz sahibi olacağı bir parlamento kurulacak, bu parlamento 5 yıl sonra isterse Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Yunanistan'la birleşmeyi talep edebilecektir. Türkiye, İmroz ve Bozcaada ile Ege'deki diğer adalar üzerindeki haklarını Yunanistan'a devredecektir.⁷¹⁷

“Daily Telegraph” gazetesi verdiği haberde bu şartların Başkan Wilson'u, Amerikan Senatosu'nu ve Amerikan kamuoyunu tatminden uzak olduğunu dile getirmiştir. İstanbul ve Trakya meselelerine getirilen çözümün Wilson'un 24 Mart tarihli notası ile uyuşmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Ermenistan hakkında verilen kararın Amerikan kamuoyunu bir noktaya kadar tatmin edebileceği vurgulanmıştır.⁷¹⁸

Müttefikler San Remo Konferansı'nda Wilson'un 24 Mart tarihli notasına cevap vermişlerdir. Wilson'un Türklerin İstanbul'dan çıkarılması şeklindeki isteğine Müttefikler, “Sultanın İstanbul'dan çıkarılmasının faydalı ve zararlı yanları vardır” yanıtını vermişlerdir. Her devletin bu konu üzerinde çıkarları olduğu ve bazı tehlikelerin de bulunduğu ve sorumlulukların paylaşılması gerektiği belirtilerek Amerika'nın da gerektiğinde sorumlulukları paylaşması istenmiştir. Boğazlar komisyonunda Rusya'nın da bulunması isteği, Müttefikler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Wilson'un Ermenistan konusundaki arzularının iyi karşılandığı belirtilmekle birlikte Ermenistan'ın gelişmesi için teklif edilen yerlerin Türk askerlerinin işgali altında olduğu hatırlatılmıştır.⁷¹⁹

San Remo Konferansı'nda Ermenistan'da kurulacak manda yönetimi konusunda önemli kararlar alınmıştır. Amerika'nın Orta Doğu meselelerindeki çekimser tavrı

⁷¹⁷ “San Remo Konferansının Mühim Kararları”, **Alemdar**, 24 Nisan 1336, no: 2792, s. 1; “San Remo İçtimaları”, **Alemdar**, 26 Nisan 1336, no: 2795, s. 1; “Halledilen Meseleler”, **Peyam-ı Sabah**, 24 Nisan 1336, no: 10936, s. 1-2; “San Remo Konferansı”, **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336, no: 10938, s. 2; “Boğazlar ve İzmir Meselesi”, **Peyam-ı Sabah**, 27 Nisan 1336, no: 10939, s. 2; “Konferans Sulhumuzun Müzakeresini İkmal Etmiş”, **Vakit**, 29 Nisan 1336, no: 887, s. 1; “Sulh Muahedemizin Hakiki Metni”, **Vakit**, 1-3 Haziran 1336, no: 905-907, s. 1. “Konferansın Mukadderatı, Boğazların Murakabesi”, **Vakit**, 24 Nisan 1336, no 882, s. 1; “İngilizlere Göre Şerait-i Sulhuyemiz”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336, no: 24, s. 1; “Öldürücü Muahede Hakkında”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1336, no: 34, s. 1-3; “San Remo'nun İç Yüzü”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Haziran 1336, no: 37, s. 1, ayrıca bkz. Budak, **a.g.e.**, s. 199 vd; Howard, **a.g.m.II**, s. 24 vd; Helmreich, **a.g.e.**, s. 219 vd.

⁷¹⁸ “Mukadderatımız Hakkında Tereşşuhat”, **Peyam-ı Sabah**, 4 Mayıs 1336, no: 10936, s. 1

⁷¹⁹ “Mukadderatımız Tayin Olunuyor-Amerika'ya Cevap”, **Alemdar**, 23 Nisan 1336, no: 2791, s. 1; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 218.

üzerine Müttefikler Londra Konferansı sırasında Ermenistan'ın Cemiyet-i Akvam'ın mandası altına konulmasını teklif etmiştir. Ancak Cemiyet-i Akvam, San Remo Konferansı'nın başlamasından hemen önce verdiği cevapta Ermenistan üzerinde bir mandanın kurulmasının zorunlu olduğunu kabul etmekle birlikte, Cemiyet'in askeri desteğinin mümkün olmadığını ancak maddi anlamda destek olunması açısından bir fon oluşturulmasına ön ayak olabileceğini belirtmiştir.⁷²⁰ Bu şekilde mesele tekrar Müttefiklerin kararına kalmıştır. Meselenin çözümü için düşünülen şey daha öncekiyle aynıydı: ABD mandası. Özellikle Lloyd George Amerika'yı olaya karıştırmak istemiştir. Ermenistan için gerekli yardımın Amerika'dan istenmesine Müttefiklerce karar verilmiştir.⁷²¹ Ermeni ordusunun donatılıp organize edilmesi için sevkıyatın yapılacağı güzergah ve dolayısıyla da Ermenistan Devleti'nin sınırları yeniden gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Erzurum'un Ermenistan'a bırakılması konferansta tartışılmıştır. Nitti ve Lloyd George Erzurum'un Milliyetçi hareketin merkezi ve nüfusunun Müslüman olması nedeniyle böyle bir şeyin gerçekleştirilmesi halinde sonucun Ermeni katliamı olacağını belirtmişlerdir. Ancak Lord Curzon, Millerand ve Berthelot buna karşı çıkmış Erzurum'un coğrafi konumunun sadece askeri nedenlerle değil Erivan'dan gelen demiryolunun son durağı ve ulaşım sisteminin merkezi olması dolayısıyla Ermenistan'a bırakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Lloyd George buna karşı çıkmış ve bir seçenek olarak kurulması planlanan Büyük Ermeni Devleti'nin sınırları dahilinde kalan Milliyetçilerin çıkarılması için ABD'nin sorumluluğa iştirakinin talep edilmesini teklif etmiştir. Eğer bu teklif kabul edilmeyecek olursa daha küçük bir Ermenistan kurulacaktır. Ayrıca teklifin reddedilmesi durumunda Wilson'dan Erzurum meselesinde arabuluculuk yapması istenmesi de karara bağlanmıştır: “Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde Başkan Wilson tarafından çizilecek sınır için, antlaşmada Türklerin Ermenilerin ve Müttefiklerin onayı garanti edilecekti...”⁷²²

⁷²⁰ Helmreich, **a.g.e.**, s. 221; Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 173; “Ermeni Mandası ve Cemiyet-i Akvam”, **Peyam-ı Sabah**, 10 Nisan 1336, no: 10927, s. 1; “Ekalliyetleri Himaye ve Ermenistan'da Vekalet Meseleleri”, **Vakit**, 14 Nisan 1336, no: 874, s. 1; “Türkiye Ekalliyetlerin Himayesi ve Ermenistan”, **İkdam**, 15 Nisan 1336, no: 8322, s. 1; “Ermenistan Mandası Hakkında Muhtıra”, **Tasvir-i Efkar**, 17 Nisan 1336, no: 3028, s. 2

⁷²¹ 20 Nisan 1920 tarihli toplantı: “... Amerika Ermenistan için 10,000 veya daha fazla insanla 4-5 milyon sterlin verebilir...” Aynı toplantıda Lloyd George, “...biz, Amerika'dan derhal gelip yardım etmesini istemeliyiz. Aksi halde bizlerin Ermenileri koruyamadığımızdan şikayet etmemelidir...” demiştir, bkz. Ulubelen, **a.g.e.**, s. 220.

⁷²² Helmreich, **a.g.e.**, s. 224; Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 176; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 221; Jeaschke, teklif tarihi olarak 25 Nisan'ı gösterirken, Erol, 27 Nisan 1920 tarihini vermektedir, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 100; Erol, **a.g.e.**, s. 19; “Ermenistan Hududu”, **Vakit**, 24 Mayıs 1336, no: 897, s. 1.

Wilson konferansın teklifi doğrultusunda, Ermenistan mandasının kabulünü 24 Mayıs'ta Senato'ya sunmuştur. Senato, 1 Haziran tarihli toplantısında 13 oya karşılık 52 oyla Ermenistan mandasını “derin hürmetle” reddetmiştir.⁷²³ Senato'nun Ermenistan mandasını reddetmiş olmasına rağmen Başkan Wilson, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini 1 Aralık 1920'de kabul etmiştir.⁷²⁴ Bu iş için de incelemelerde bulunmak üzere Emeni milletinin ateşli savunucusu ve Amerika'da Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğunu bildiğimiz Amerika'nın İstanbul eski sefiri Henry Morgenthau'yu görevlendirilmiştir.⁷²⁵ Wilson, Ermenistan sınırını Trabzon'u da içine alacak şekilde Adana'ya kadar uzatmıştır. Bu haliyle sınırlar, Bogos Nubar Paşa'nın Paris'te “Büyük Ermenistan İmparatorluğu” adı altında Müttefiklere sunduğu proje ile örtüşmektedir. Doğuda ise sınır Tirebolu, Kelkit, Muş ve Bitlis'in batısından Van Gölü'nün güneyinden geçerek Azerbaycan sınırına kadar uzanmıştır.⁷²⁶ Görüldüğü üzere Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler kurulacak Ermenistan Devleti'nin sınırları dahilinde bırakılmış ve Wilson kendi prensiplerinin aleyhinde bir kararın altına imza atmıştır.

Genel olarak bakıldığında ABD'nin 1920'lerin başından itibaren özellik de Paris Barış Konferansı'nın bitiminden sonraki dönemde, savaş öncesinde takip ettiği geleneksel politikası olan Monroe Doktrini'ne geri döndüğünü görmekteyiz. Wilson'un

⁷²³ Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 105 vd; Erol, **a.g.e**, s. 19; “Ermenistan Mandası”, **Vakit**, 29 Mayıs 1336, no: 902, s. 1; “Vakit” gazetesi 4 Haziran'da Washington kaynaklı verdiği haberde Senato'nun, kararı 62 kabul oyuna karşılık 233 red oyuyla aldığı belirtmektedir, bkz. “Amerika Ermenistan Mandasını Kabul Etmiyor”, **Vakit**, 6 Haziran 1336, no: 910, s. 1; Wilson Senato'ya manda teklifini götürmeden evvel 2 Nisan 1920'de General Harbord'un raporunu Senato'ya vermiştir, bkz. Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 97. Senato'dan red cevabının çıkmasında Harbord'un raporu etkili olmuştur. Nitekim Cumhuriyetçi Parti'nin 28 Temmuz tahnide yayınladığı beyannamede bu noktaya temas edilerek Ermenistan'ı idare etmek için 59,000 Amerikan askerine ve ilk sene için 256 milyon ve 5 sene içinde de 756 milyon dolara ihtiyaç duyulacağı vurgulanmış, Cumhuriyetçilerin ne şimdi ne de gelecekte Amerika'nın gerek Asya ve gerek Avrupa'da manda kabulüne şiddetle muhalif olacağı belirtilmiştir, bkz. “Bir Mandanın Masrafı”, **Vakit**, 30 Temmuz 1336, no: 950, s. 1

⁷²⁴ “Wilson Türk-Ermeni Tavassutunu Kabul Etti”, **Alemdar**, 3 Kanunievvel 1336, no: 3005, s. 1; “Wilson'un Tavassut Teklifine Cevabı”, **Peyam-ı Sabah**, 8 Kanunievvel 1336, no: 11152, s. 2. “Vakit”, Wilson'un arabuluculuğunu memnuniyetle karşılamaktadır, bkz. “Amerika'nın Tavassutu”, **Vakit**, 8 Kanunievvel 1336, no: 1076, s. 1

⁷²⁵ “Ermenistan Meselesi”, **Vakit**, 7 Kanunievvel 1336, no: 1075, s.1; “Morgenthau Geliyor”, **Vakit**, 6 Kanunisanı 1337, no: 1105, s. 1

⁷²⁶ “Wilson'un Yeni Ermeni Hudutları”, **Alemdar**, 9 Kanunisanı 1337, no: 3042, s. 1; “Wilson Hududu Nasıl Çizdi?”, **Peyam-ı Sabah**, 10 Kanunisanı 1337, no: 11185, s. 1; “Wilson'un Tavassutu”, **Peyam-ı Sabah**, 31 Kanunisanı 1337, no: 11206, s. 1; “Wilson Ermenistan'ı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1337, no: 115, s. 1. “Bosphore” gazetesi Wilson'un çizdiği sınırlar dahilinde Ermenilerin çoğunlukta olmadığından bahisle, “O halde Wilson, kararını kendi meşhur on dört maddesinden hangisine istinat ettiriyor?” sorusunu sormuştur, bkz. “Ermenistan Hudutlarını Nasıl Çizmiş?”, **Alemdar**, 12 Kanun evvel 1336, no: 3015, s. 1

dış siyaseti tam bir başarısızlık olmuştur. İlan ettiği ve tüm geri kalmış uluslarla, savaştan yenik çıkan devletlere umut ışığı olan prensipleri Müttefiklerin elinde oyuncak olmuş, onun mimari olduğu Cemiyet-i Akvam projesi ve Senato'nun onayına sunduğu Versay Antlaşması 19 Mart 1920'de yapılan oylama sonucunda 35'e karşılık 49 oyla reddedilmiştir.⁷²⁷ Bu durum Wilson'un takip ettiği dış politikanın başarısızlığının göstergelerinden biridir. ABD, Müttefikler karşısında özellikle Orta Doğu meselelerinde tavrını ve ağırlığını tam olarak koyamamıştır. Bu durum 17 Aralık 1921 tarihini taşıyan Amiral Bristol'un Washington'a gönderdiği raporunda açıkça gözler önüne serilmiştir. Ona göre Amerika'nın Orta Doğu politikasını ele alma biçimi katı ve hayal gücünden yoksun ve kanuna saygı yönünden çok titizdir. "1919'dan beri burada gerçek bir Amerikan politikası güdülmemiştir." Bristol sadece iki davranışı bunlardan ayrı tutmak gerektiğini ancak bunların her ikisinin de bahtsız hareketler olduğunu vurgulamıştır. Birinci olarak Amerika İzmir çıkarmasına katılmış, ikinci olarak da Ermenistan sınırlarının çizilmesi işini Wilson kabul etmiştir. Bristol bu eleştirilerinden sonra önemli olan şu noktaya temas etmiştir: "Bu davranışlarıyla Orta Doğu'nun bugünkü durumunda payı vardır". Raporunun sonunda Bristol, ABD'nin bölgede var olmasının yararlarından bahsederek, tavsiye niteliğinde şunları dile getirmiştir:

"Orta Doğu'nun alacağı son şekil, ABD için büyük önem taşımaktadır ve bu son şeklin verilmesinde, Amerika bunun adalete, hakka, eşitliğe ve Açık Kapı ilkesine dayanmasını istiyorsa kendisinin buna katkıda bulunması bir zorunluluktur"⁷²⁸

Bu yorumlar bölgede bulunan ve olayları yakından takip eden bir yetkiliden gelmesi açısından son derece önemlidir. Wilson'un politikası tam bir başarısızlıktır. Bu başarısızlığın bedelini 2 Kasım 1920'de Cumhuriyetçilerin adayı Warren Harding'e karşı giriştiği Başkanlık mücadelesini Harding'in 390 oyuna karşılık kaybederek ödemiştir.⁷²⁹ "Orient News" Harding'in galibiyetini Amerikan halkının Wilson'dan artık bıkmış olduğunun en açık göstergesi olarak yorumlamıştır. "Tan" gazetesi ise 2 Kasım tarihli seçimle Amerika'nın Wilson'un barış siyasetini kabul etmediğini yazmıştır.

⁷²⁷ "Muahedenin Reddi", **Peyam-ı Sabah**, 24 Mart 1336, no: 10905, s. 2

⁷²⁸ Evans, **a.g.e.**, s. 340.

⁷²⁹ "Yeni Amerika Reiscumhuru", **Vakit**, 5 Teşrinisani 1336, no: 1045, s. 1; "Harding Amerika Reiscumhuru Oldu", **Alemdar**, 5 Teşrinisani 1336, no: 2978, s. 1; "Amerika'da Cumhuriyetçilerin Ekseriyeti", **Alemdar**, 8 Teşrinisani 1336, no: 2981, s. 1. seçimlerde Cumhuriyetçiler oyların %60'ını alırken, Demokratlar %34'ünü almıştır, bkz. Sarıca, **a.g.e.**, s. 119.

Amerika’da yaşanan Başkanlık değişimi Türkiye politikasına da yansımıştır Türk basınında “Vakit”, bu değişimi anlatan yazılar yayınlamıştır. Gazete, Başkanlık seçiminin Amerika’nın iç ve dış siyasetinde önemli bir değişim yaratacağı görüşündedir. Wilson izlediğı politikada büyük hatalar yapmıştır. Özellikle Paris Konferansı boyunca tamamen kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmiş ve ne Amerikan Senatosu’nu ne de Amerikan kamuoyunu bilgilendirmiştir. İlan ettiği prensipleri uygulamaya ve Versay Antlaşması’nı Senato’ya kabul ettirmeye muvaffak olamamıştır. Bu, onun için ilk yenilgidir. İkinci yenilgisi ABD’nin Ermenistan üzerinde bir sorumluluk kabul etmemsiyle gerçekleşmiştir. Tüm bu hatalardan sonra Wilson, Amerikan halkının gözünden düşmüş ve seçimleri kaybetmiştir. Şimdi Cumhuriyetçiler esas itibariyle Amerika’yı herhangi bir şekilde taahhüt altına koyan bir antlaşmaya imza koymanın aleyhindedirler. “Vakit” Türkiye ile ilgili olarak Harding’in siyasetinin alacağı şekli tahmin ederek bazı öngörülerde bulunmuştur. Ermenistan meselesinde Harding’in izleyeceği siyasetle Wilson’un izleyeceği siyaset arasında fark olmayacağı görüşündedir. Buna gerekçe olarak da Amerikan kamuoyunun Türkiye hakkında bilgi sahibi olmaması ve Amerika’daki Ermeni propagandası gösterilmiştir. Ancak Cemiyet-i Akvam’a karşı olan Harding’in Cemiyet’in Ermenistan mandasını kabul etmesi durumunda bu sorumluluğu üzerine almayacağı dile getirilmiştir. İstanbul konusunda, ABD yalnızlık politikasına döneceğı için bu konuya karışmayacağı, Açık Kapı politikasında ise Amerikalılar için iktisadi gelişim sonucu olarak her tarafta serbestçe ticari ilişkiler kurmanın önemli olduğu düşüncesinden hareketle Harding’in takip edeceği siyasetin Wilson’dan farklı olmayacağı düşünülmektedir. Tüm bu faktörlerin doğrultusunda, gazeteye göre Harding’in seçimi Türkiye için hayırlı olmuştur.⁷³⁰

Warren Harding 4 Mart 1921’de Başkanlık koltuğuna oturmuştur. Bu tarihten itibaren Amerika tam anlamıyla Monroe Doktrini’ne geri dönerek “İzolasyonizm” politikası takip etmeye başlamıştır. Harding, kongredeki ilk konuşmasında bunu açık bir dille belirtmiştir. Özellikle hiçbir askeri ittifaka katılmayacaklarını ve mali bir taahhüt

⁷³⁰ “Amerika İntihabatı ve Biz”, **Vakit**, 6 Teşrinisani 1336, no: 1046, s. 1; “Amerika İntihabatının Neticeleri”, **Vakit**, 13 Kanunisani 1336, no: 1081, s. 1. Cenap Şahabettin ise seçimi değerlendirdiğı yazısında “her halde yarınki Amerika, Harb-i Umumi Amerikasına artık bağı değildir” demiştir, bkz. Cenap Şahabettin, “Harding’in İntihabatı”, **Peyam-ı Sabah**, 15 Teşrinisani 1336, no: 11129, s. 1-2.

altına girmeyeceklerini vurgulamıştır. Amerika Hükümeti'nin Amerika kıtası dışında maceralara girişmeyeceğini tekrarlamıştır.⁷³¹

Harding, çeşitli zamanlarda Türkiye hakkındaki düşüncelerini de dile getirmiştir Ermenistan'ın her zaman için Amerikan yardımını alacağını ancak Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karışmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Yunanistan ile Türkiye arasında barışın bira an önce imzalanmasını temenni ettiğini söylemiş ve iki ülke arasında dostça ilişkilerin kurulması için Yunanistan'ın fetih siyasetinden vazgeçerek İzmir ve Trakya'yı boşaltması gerektiğini vurgulamıştır.⁷³²

1921 ve 1922 senesi boyunca ABD Türkiye'deki gelişmeleri uzaktan izleme politikasını sürdürmüş, Amiral Bristol'un gönderdiği raporlar sayesinde fikir sahibi olmuştur. Bu dönemde ABD siyasi ilişkilerden çok "Açık Kapı" politikası doğrultusunda ticari haklar elde etme peşinde koşmuştur. Ekonomik ilişkiler kısmında da değineceğimiz gibi Ankara Hükümeti'yle resmi ilişkilerin kurulmasından önce ekonomik ilişkiler başlamıştır.

1922 senesine gelindiğinde Türkiye'de yaşanan gelişmeler arasında ABD'yi ilgilendiren nokta azınlıkların durumu idi. Bu konuda ABD kamuoyunda Türkiye hakkında leh ve aleyhte çeşitli görüşler yer almıştır. Özellikle Henry Morgenthau'nun başını çektiği aleyhteki kesim, azınlıkların Türk idaresi altında bırakılmaması düşüncesindedir. Morgenthau, New York'ta yaptığı bir konuşmasında Türkiye'ye karşı yapılan muamelenin "böyle mülayimâne olmaması" gerektiğini dile getirmiştir. "Hiçbir Hıristiyan veyahut Musevi'nin emniyet ve selameti için Türkiye'ye itimat edilemez" diyerek Türkiye hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuştur.⁷³³ Bununla birlikte 1922 Nisan ayı başında İstanbul'a gelerek Rum ve Ermeni Patrikleri'yle temasta bulunan Amerikalı Misyoner Mr. Esmeet, "Vakit" muhabiriyle yaptığı görüşmede Türkiye'de yaşayan Rum ve Ermenilerin barıştan yana olduklarını her iki unsurun da Şark meselesinin bir an önce çözüme kavuşturularak barış ortamının kurulmasından yana olduklarını dile getirmiştir. Amerikan kamuoyunun Türkiye'deki gelişmeleri yakından

⁷³¹ "Harding'in İlk Hitabesi", **Vakit**, 7 Mart 1337, no: 1165, s. 1. "The New York Times" bu yeni siyaseti özetlemek gerekirse Amerika sınırları dışında her türlü siyasi müdahalelerden kaçınmak, Amerikan iktisadi menfaatlerini korumak ve geliştirmek, yani başka bir deyişle Monroe Doktrini'nin eski prensibi olan "Amerika Amerikalıdır" politikasına geri dönülmesi anlamına geldiğini belirtmektedir, bkz. "Amerikan Siyaseti Tamamıyla Değişiyor", **Vakit**, 9 Mart 1337, no: 1167, s. 1

⁷³² "Harding ve Türkiye", **Vakit**, 18 Şubat 1337, no: 1148, s. 1; "Harding'in Beyannamesi", **Vakit**, 9 Şubat 1337, no: 1139, s. 1

⁷³³ Ahmet Şükrü, "Ateşi Sönmez Bir Volkan", **Vakit**, 9 Kanunisanı 1338, no: 1467, s. 1

takip ettiğine değinen Esmeet, Amerikan halkının Türkiye ile Yunanistan arasında bir an önce barışın sağlanmasını canı gönülden istediğini söylemiştir.⁷³⁴

İlişkiler açısından asıl önemli olan olay Mayıs 1922’de yaşanan Binbaşı Yowel olayıdır. Yowel, Şarki Karib Muavenet Cemiyeti üyesi olup, Cemiyet’in Harput’taki şubesinin sorumlusudur. Yowel’in refakatinde ise Dr. Ward, Dr. Rose ve Miss Isabel Harly bulunmaktadır. Yowel, 6 Mayıs 1922 tarihli “Times” gazetesine verdiği demeçte Ankara Hükümeti’nin ve Türk halkının Anadolu’da bulunan Hıristiyan ahalie kötü muamelede bulunduğunu belirtmiştir. Bu haber, Türkiye aleyhinde olan başta İngiltere olmak üzere diğer Müttefik ülke basınında geniş yer almış, Türkiye aleyhinde bir kampanyanın başlatılmasına çalışılmıştır.⁷³⁵ İngiltere’de Lord Chamberlein, Anadolu’da Hıristiyanlara karşı yapılan mezalimi soruşturmak üzere Müttefik temsilcilerinin bulunduğu bir heyetin oluşturulmasını istemiştir.⁷³⁶ İngiltere oluşturulacak olan soruşturma heyetine Amerika’nın da iştirak etmesini istemiş ve bu istek Washington’daki İngiliz elçisi Geddes tarafından Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes’e bir nota ile bildirilmiştir. Bu notanın hemen arkasından Amiral Bristol İstanbul’dan gönderdiği raporda ABD’nin böyle bir komisyona katılmaması gerektiğini öğütlemektedir. Her şeyden önce soruşturmayı gerektiren olaylar Fransızların Kilikya’daki davranışlarının sonucu olarak başlamıştır. İkinci olarak Yunan ordusunun

⁷³⁴ “Amerikalı Sulhperver Mr. Esmeet”, **Vakit**, 21 Nisan 1338, no: 1568, s. 2

⁷³⁵ “Bir Amerikalının Anadolu Hakkında Yalanları”, **Vakit**, 11 Mayıs 1338, no: 1587, s. 2. Amerikan basında “The New York Times” gazetesi “Türk Katliamı Yeniden Başladı” başlığıyla 6 Mayıs 1922’de verdiği haberde Yowel’in iddialarına değinerek Türklerin Anadolu’da Ermenilere ve diğer azınlıklara karşı katliamlara girişmiş olduğunu belirtmiştir. Haberde, Harput ve dolaylarında faaliyet gösteren yardım heyeti üyelerinin Türk makamlarının haksız ve kaba davranışlarına katlanmak zorunda kaldığı, oysa bu yardımsever insanların Türk çocuklarına yardımda bulunduğu dile getirilmiştir, bkz. Ulugay, **a.g.e.**, s. 187.

⁷³⁶ “Avam Kamarası’nda Chamberlein’in Uzun Beyanatta Bulunarak...”, **Vakit**, 18 Mayıs 1338, no: 1594, s. 1 ; “Chamberlein Nasıl Bir Hayal Tasavvur Ediyor”, **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Mayıs 1338, no: 515, s.1. Ankara’nın İstanbul’daki temsilcisi konumunda bulunan Kızılay Başkanı Hamdi Bey, 31 Mayıs’ta General Harrington tarafından Londra’ya gönderilen ve Chamberlein’in Avam Kamarası’nda okuduğu iki telgrafını, Türkiye’nin Paris temsilcisi kanalıyla ele geçirip 1 Haziran 1922’de Hariciye Vekaleti’ne göndermiştir. İlk telgrafta Amerikan Muavenet heyeti memurlarından 25 Nisan’da alınan bilgiye göre Trabzon ve çevresinde bulunan on beş yaşın üstündeki Rumların Erzurum, Kars ve Sarıkamış taraflarına tehcir edilmekte olduğu bildirilmektedir. Harrington, ikinci telgrafında Şarki Karib Muavenet Komitesi üyelerinden olup Binbaşı Yowel’in mahiyetinde bulunan Dr. Ward ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğini ve 6 Mayıs tarihindeki “Times” gazetesinde yer alan ifadeleri bir kez daha tekrarladığını vurgulamaktadır. Ward, Harrington’a Türklerin azınlıklardan kurtulmak için belirli bir plan dahilinde hareket ettiklerini, Trabzon ile Samsun arasındaki Rumları Amasya’da topladıklarını dile getirmiştir. Amasya’da toplanan bu Rumların, Tokat ve Sivas yoluyla Kayseri’ye kadar yaya olarak seyahat ettiklerini Kayseri’ye ulaştıkları zaman geri dönmeye mecbur edilerek Harput üzerinden doğuya gönderildikleri ve bu şekilde tehcire tabi tutularak büyük kısmının yolda telef olmasının sağlandığı iddia edilmiştir. Chamberlein, Harrington’un bu iki telgrafını Avam Kamarası’nda okuyarak tahkikat isteğinde bulunulmuştur, bkz. **CA, 18/239.6 1922**

1919'da İzmir'in işgali esnasındaki vahşeti, üçüncüsü İngilizlerin raporları daha önce böyle bir soruşturma için harekete geçilmesini gerektirirken bunlar Türklerin aleyhinde kullanılmıştır diyerek soruşturma heyetine katılmamayı tavsiye etmiştir.⁷³⁷

Bu gelişmeler yaşanırken Anadolu Ajansı 22 Mayıs 1922'de Dahiliye Nezareti'ne başvurarak sınır dışı edilmiş olan Yowel ve mahiyeti ile olaylar hakkında bilgi almak istemiştir. Dahiliye Nezareti yaptığı açıklamada Yowel'in iddialarına karşılık şu yanıtı vermiştir.⁷³⁸

“1- Türkiye Büyük Millet Meclisi ittihaz ettiği mukarrerat ve tanzim eylediği kavanin ile emval-i metruke namı altında idare olunan Ermenilerden kalma emlak ve araziye sahibi namına emanet sahibi kaydettirmekte olup şimdiye kadar hiç müsadere muamelesi ifa' olunmamıştır.

2-Ermenilerin mahkemede hak-ı kanunları mahfuzdur.

3-Hıristiyan hak-ı veraseti hiçbir istisnaya tabi tutulmamakta ve veraset-i kanuniden Hıristiyanlar da müstefit olmaktadır. Hudut-u milli dahilindeki mehakim dosyaları karıştırılırsa hakayık-ı mesele tavazzuh eder.

4-Hıristiyan erkekler sebep-i kanuniye olmaksızın asla hapsedilmemektedir.

5-Hıristiyan kadınlar kendi rızaları hilafına hiçbir Müslüman hanesinde istihdam olunmamaktadır. Bu yoldaki ihbarat alem-i medeniyet nezdinde Türkleri küçük düşürmek için mürettep bir plan tatbikinden başka bir şey değildir.

6-Hiçbir Türk memurun Hıristiyanları soymakla kesb-i servet ispat ve ârâ edilemez. Türk memurları örf ve dinine mahsus bir salahiyet-i milliye ve diniye ile gaye-i milliyeye vusûl için her türlü mahrumiyetlere katlanmakta ve...

7-Rumlara gelince, Hükümet-i Milliye'nin hürriyet ve istiklal-i milli maksadıyla her türlü vesaitten mahsun olarak esbab-ı müdafaası temine çalışıldığı bir sırada ordularını arkadan vurmak fırsatını irtikap edenlere karşı hak-ı müdafaasını istimalden kendisini men' edecek hiçbir kanun-i medeni tasavvur edemez...

8-Hıristiyan kadın ve kızların hükümet tarafından Türklerin amal ve ihtirasat-ı nefsiyelerine terk olduğu hakkında ifade ise düşmanlarımızın öteden beri hakkımızda takip eyledikleri ve efkar-ı umimiye-i cihanı aleyhimize çevirmek için kullandıkları bir plan iktizasından olup kamilen aslı ve esastan aridir. Herhalde tekzip zahmetinden varestedir...”

⁷³⁷ Evans, a.g.e, s. 349.

⁷³⁸ “Yowel Hadisesi ve Dahiliye'nin Tavzihi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mayıs 1338, no: 514, s. 2

Yowel olayına Amerikan çevrelerinden ve Anadolu'da yaşayan Ermeni ve Rumlardan büyük tepkiler gelmiştir. İstanbul'da bulunan Amerikan yetkilileri ve Amerikalı gazeteciler mezalim hakkındaki haberlerin asılsız olup, Anadolu'daki Hıristiyanların kötü muameleye uğramadıklarını tam aksine refah ve saadet içinde yaşadıklarını Amerikan kamuoyuna ve hükümetine bildirmişleridir.⁷³⁹ Amerika Şarki Karib Muavenet Heyeti Genel Müdürü Mr. Chekoit, Binbaşı Yowel'in iddialarının asılsız olduğunu 30 Mayıs 1922 tarihinde basına yaptığı açıklamayla bildirmiştir.⁷⁴⁰ Chekoit bununla da kalmayarak Yowel'in iddialarını bizzat araştırmak üzere Haziran ayı başında Harput'a gitmiş ve burada yaptığı incelemeden sonra 21 Haziran tarihinde Ankara'ya geri dönmüştür. Chekoit, Ankara'ya gelişinden hemen sonra bir ziyafet vererek Ankara Hükümeti'nin önde gelen kişilerinden Rauf Bey, Nafia Vekaleti Vekili Dr. Adnan, Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Sıhhiye Vekaleti Vekili Dr. Fuat Bey ve Refet Paşa bu ziyafette bir araya gelmiştir. Chekoit 22 Haziran tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir tahrir vererek de Anadolu'daki seyahatiyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekili Fethi Bey Efendi'ye,

Pek muhterem efendim, ... geçtiğim şehirlerin Hıristiyan seknesi hiçbir şekilde hiçbir tehciye maruz olmayıp, kemal-i sulh ve asude içinde imrar-ı hayat etmektedirler ve Müslüman vatandaşlarıyla en iyi revabit ve münasebeti amade etmektedirler...”⁷⁴¹

Chekoit'i destekler mahiyetteki bir diğer açıklama Chekoit'in Harput'a gitmeden evvel Şarki Karib Muavenet Heyeti sorumlularından Miss. Blings'ten gelmiştir. Blings, 20 Mayıs'ta Washington'a gönderdiği raporunda Harput'taki Hıristiyanların katledildiği şeklindeki iddiaların asılsız olduğunu dile getirmektedir.⁷⁴²

Elazığ, Çorum, Kastamonu ve Malatya'da yaşayan Rum ve Ermeni cemaatlerinin Anadolu Ajansı'na gönderdikleri protesto telgrafları da Anadolu Hıristiyanlarının Ankara Hükümeti'ne olan bağlılığını ortaya koymaktadır. Örneğin Elazığ Ermeni Cemaati tarafından gönderilen telgrafta Binbaşı Yowel'in, Ankara Hükümeti'nin Ermenileri baskı altında bulundurduğu ve katlettikleri şeklindeki

⁷³⁹ “Amerikalılar İtirafın Asılsızlığını Söylüyorlar”, **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Mayıs 1338, no: 515, s. 1; “Harput'ta Hıristiyanların Katli Haberi Yalandır”, **Vakit**, 22 Mayıs 1338, no: 1598, s. 1

⁷⁴⁰ “Herkes Tekzip Ederken”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1338, no: 520, s.

⁷⁴¹ “Ankara'da Mr. Chekoit'in Mühim Bir Nutku”, **Vakit**, 26 Haziran 1338, no: 1631, s. 2; “Mr. Chekoit'in Dahiliye Vekaleti'ne Bir Tahriri”, **Vakit**, 26 Haziran 1338, no: 1631, s. 2

⁷⁴² “Harput'taki Hıristiyanların Katli Haberi Yalandır”, **Vakit**, 22 Mayıs 1338, no:1598, s. 2

iddiaların asılsız olduğu dile getirilmiştir. Yowel'in Elazığ'da bulunduğu müddetçe Milli Hükümet aleyhinde çalıştığı vurgulanmış, ancak Ermenilerin Milli Hükümet sayesinde şimdiye kadar Avrupalı devletlerden bile görmedikleri bir hayat yaşadıkları belirtilmiştir. “Garp hükümetlerinin muavenet perdesi altında çevirmek istedikleri entrikalar alet olacak Ermeni bulunmadığı gibi garp hükümetlerinin ekalliyetler hakkında söz söylemeye salahiyetleri olmadığı” dile getirilmiştir.⁷⁴³

Amiral Bristol'un uyarılarına ve diğer Amerikalı yetkililerin açıklamalarına rağmen Dışişleri, İngiltere'nin soruşturma heyetine Amerika'nın da katılması gerektiği şeklindeki davetine 3 Haziran tarihinde olumlu cevap vermiştir. 7 Haziran tarihinde de Dışişleri Bakanı Hughes bu kararı basına duyurmuştur.⁷⁴⁴ Londra'ya gönderilen notada Amerikan Hükümeti'nin soruşturma heyetine katılmayı kabul etmesine gerekçe olarak Anadolu'da bulunan Amerikan eğitim müesseselerinin yaşanan olaylardan büyük zarar görmüş olması gösterilmiştir. Hughes'a göre Anadolu'daki Amerikan menfaatleri ve emlakı tehlikededir.⁷⁴⁵ Notada tahkikatın genişletilmesi maksadıyla Türkler ve Yunanlılar tarafından işgal edilen sahalarda da çalışmaların yapılması talep edilmiştir.⁷⁴⁶ Amerika tahkikat teklifine olumlu cevap vermekle Orta Doğu işlerine karışmaktan ziyade dünyanın bu bölgesinde yaşayan Amerikan vatandaşlarının hukukunu Açık Kapı ilkesi doğrultusunda korumayı amaçlamıştır.

Tahkikata memur olarak Amiral Bristol görevlendirilmiştir.⁷⁴⁷ Ancak hükümetinin bu kararı Amerikan basınında ve kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Amerika'nın yabancı devletlerin iç işlerine karışması aleyhinde olan çevreler, hükümetin, tahkikata katılacağı ancak bunu kabul etmekle hiçbir taahhüt altına

⁷⁴³ “Rumlar ve Ermeniler Nefret Ediyoruz Diyorlar”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1338, no: 519, s. 1; “Hıristiyan Cemaatleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1338, no: 516, s. 2; “Anadolu Hıristiyanlarının Bir Protestosu”, **Vakit**, 25 Mayıs 1338, no: 1601, s. 1

⁷⁴⁴ Evans, **a.g.e.**, 349; “Amerika Tahkikat Teklifini Kabul Ediyor”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Haziran 1338, no: 528, s. 1; “Anadolu'daki Tahkikata Amerika'nın İştiraki”, **Vakit**, 7 Haziran 1338, no: 1612, s.1

⁷⁴⁵ “Tahkikat Hakkında Amerika Notası”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1338, no: 529, s. 1; “Anadolu'da Tahkikata Amerika'nın İştiraki”, **Vakit**, 7 Haziran 1338, no: 1612, s. . Notada şöyle denilmektedir: “... Hıristiyan ekalliyetlerin ahvali Amerika kavminin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetini fevkalade celp etmiş olduğu ve Türkiye'de müessesat-ı hayriyenin teşebbüsat-ı alel-devam sekteye uğratıldığını ve Amerikalıların Türkiye'de düvel-i saire tebaasıyla müştereken haiz buldukları hukuka ekser ve sair tebaa-yı ecnebiyenin hukuk ve menafının tehlikeye maruz kaldığını bir alaka-yı mahsusa ile müşahade eylemiştir...”, bkz. “Tahkikat Meselesi ve Amerika'nın Vaziyeti”, **Vakit**, 28 Haziran 1338, no: 1633, s. 1. The New York Times, hükümetin bu kararıyla bölgedeki Amerikan çıkarlarını korumakla birlikte insani amaçlara da hizmet edileceğini yazmıştır, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s 191.

⁷⁴⁶ “İzmir Havalisinde Tahkikat Yapılacak” **Vakit**, 28 Mayıs 1338, no: 1604, s. 2

⁷⁴⁷ “Anadolu'daki Tahkikata Amerika'nın İştiraki”, **Vakit**, 13 Haziran 1338, no: 1618, s.1

girilmeyeceğini açıklaması üzerine sakinleşmiştir.⁷⁴⁸ “Vakit” gazetesi ise Amerika’nın soruşturmaya katılarak Türkiye aleyhinde kurulmuş olduğu apaçık belli olan bir tuzağa Amerika’nın da katıldığı yorumunda bulunmuştur. Kararın, bütün Türkiye’de “derin bir teessüfle” karşılandığı belirtmiştir.⁷⁴⁹

Anadolu’da yapılması planlanan soruşturma Fransa’nın 19 Temmuz 1922’de vuku bulan müracaatı üzerine ertelenmiştir. İtilaf Devletleri hala Türklerle savaş durumunda bulunulduğundan soruşturmanın ertelenmesine karar vermiştir.⁷⁵⁰

Yowel olayının Türk-Amerikan ilişkileri açısından en önemli sonucu, Anadolu’da yer alan eğitim kurumları ve misyonerlik teşkilatı nedeniyle bölgeyi yakından takip etmek zorunda olan Amerika’nın Ankara’ya temsilci olarak Robert Imbrie’yi göndermesi olmuştur. Yowel olayı nedeniyle soruşturma heyeti tartışmalarının yoğun olduğu Haziran 1922’de İstanbul’a gelen Imbrie, 20 Haziran’da İstanbul’dan ayrılarak İnebolu üzerinden 27 Haziran 1922 tarihinde Ankara’ya ulaşmıştır. Imbrie resmi bir göreve sahip olmayıp, Amerikan vatandaşlarına ait işleri yarı resmi bir şekilde halletmek vazifesiyle Ankara’ya gönderilmiştir.⁷⁵¹

Robert Imbrie 11 Temmuz’da Washington’a gönderdiği raporunda Yowel olayına değinerek Türkiye’nin dostluğunu kazanmanın Amerika’nın çıkarına olacağını vurgulayarak bundan sonra yanlış anlamalar ve talihsiz olaylara meydan vermemek için, Hükümetin Türkiye’ye göndereceği kişilerin Türkiye’de siyasal eylemlere ve tartışmalara katılmaktan, basına demeç vermekten, makale yazmaktan kaçınması gerektiğini belirtmiştir. Ward ve Yowel’in bunun aksi bir şekilde davranarak Amerika’nın Türkiye’deki konumuna büyük zarar verdiğini, bunların yaptığı açıklamaların ülkenin her tarafına yayıldığını, buna benzer birkaç olayın daha meydana

⁷⁴⁸ “Amerika’da Efkâr Müttehit Değildir”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mayıs 1338, no: 531, s.1

⁷⁴⁹ “Anadolu’da Tahkikat Teklifi ve Amerika”, **Vakit**, 22 Haziran 1338, no: 1627, s. 1. Ahmet Emin, Amerika’nın tahkikata katılmasının Anadolu’daki Amerikan müesseselerinin durumundan kaynaklandığını, eğer Büyük Millet Meclisi Hükümeti, yetkili kişilerle müesseselere ilişkin konularda anlaşmaya varır ve gerekli düzenlemeleri yaparsa Amerikan kamuoyunda aleyhimize yer alan düşüncelerin ortadan kalkacağı ve yanlış anlamalara engel olunacağını söylemiştir, Ahmet Emin, “Amerika’nın İştiraki”, **Vakit**, 8 Haziran 1338, no: 1613, s. 1

⁷⁵⁰ Evans, **a.g.e.**, s. 350; “The New York Times” gazetesi “Anadolu Soruşturması Erteleniyor” başlığıyla verdiği haberde soruşturmanın, komisyonun ülke içine girmesi sakıncalı gören Ankara Hükümeti’nin karşı çıkması üzerine ertelendiğini belirtmiştir, bkz. Ulagay, **a.g.e.**, s. 195.

⁷⁵¹ “Ankara-Amerika Münasebeti”, **Vakit**, 21 Haziran 1338, no: 1626, s. 2; “Mr. Imbrie Ankara’ya Vasıl Oldu”, **Vakit**, 28 Haziran 1338, no: 1633, s. 2

gelmesi durumunda Amerika'nın, Türkler arasında dostunun kalmayacağını vurgulamıştır.⁷⁵²

Imbrie'nin resmi bir yetkiye sahip olmadan Amerikan temsilcisi olarak Ankara'ya gönderilmesi, 1921 Aralık ayında Gillespie'nin "Ticaret Bakanlığı Temsilcisi" olarak Ankara'ya gönderilmesinden sonra iki ülke arasında kurulmak istenilen siyasi ilişkiler açısından önemli bir adımdır.

2.2. Ulusalçılar ve ABD Siyasi İlişkileri

2.2.1. Lozan Konferansı ve ABD'nin Politikası

Yunan ordusunun Anadolu'dan atılması, İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasındaki mücadeleyi askeri alandan diplomatik alana kaydırmıştır. Bu diplomatik mücadele 20 Kasım 1922 - 4Şubat 1923 tarihleri arasında I. Dönem; 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923 tarihleri arası II. Dönem olmak üzere Lozan'da verilmiştir.

Harding'in Başkanlık koltuğuna oturmasından sonra ABD'nin İzolasyonizm lehinde değişen dış politikası bu dönemde de geçerliliğini sürdürürken, Açık Kapı siyaseti ise ABD'nin ekonomik anlamda takip ettiği esas politika durumundaydı. ABD'nin İzolasyonizm politikası gereği Orta Doğu ve Avrupa'daki siyasi rekabetten ne kadar uzak duruyorsa, Açık Kapı politikası gereği de Avrupa Orta Doğu'daki ekonomik gelişmelere o derece yakından ilgi gösteriyordu. Lozan Konferansı'nın hemen öncesinde var olan durum ABD açısından hem yarar hem de zarar sağlamaktaydı. İtilaf Devletleri'nin savaş ganimeti olarak Türkiye'den koparmaya çalışacakları ayrıcalık ve imtiyazlar ABD'nin bölgenin sağladığı ekonomik fırsatlardan yoksun kalmasına neden olacaktı. Bu ortamda ABD müzakerelerin gelişimi ve sonuçlarıyla yakından ilgilenmek zorunluluğunu hissetmiştir.⁷⁵³

Amerika açısından önemli mesele, Konferansın tarihi yaklaştıkça, Amerika'nın tavrının ne olduğunun açıklanması zorunluluğuydu. Amerika toplanacak konferansa katılacak mıydı? Katılacaksa yetkisi ne olacaktı? Başkan Harding 19 Eylül'de Dışişlerine çektiği telgrafta:

⁷⁵² Duru, a.g.e, s. 183.

⁷⁵³ Evans'a göre bu ilgi yalnız Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri yönünden değil ayrıca yeni Türk rejimiyle Amerikan ilişkilerinin geleceği açısından da önemlidir. Bu yeni dönemde oluşturulacak ortam ve Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkileri Türkiye'deki Amerikan yararlarını etkileyeceğinden gelişmeler ABD tarafından yakından takip edilmiştir, bkz. Evans, a.g.e, s. 385.

“Durum konusunda görüşmek üzere Amerika çağırılabilir. Ulusumuzu herhangi bir şeye katmak yolunda çok düşünmem gerekir. Bunun tek ayrıcalığı, yurttaşlarımızı ilgilendiren, onların hayat ve mallarının Türk milli ordusu hareketlerinin sonucunda tehlikeye düşmesi halidir” diyerek İzolasyonizm politikası gereği siyasi meselelere karışmamak yönündeki çekincelerini korumakla birlikte Anadolu’daki Amerikan vatandaşlarının güvenliği açısından meseleye yaklaşmıştır. Dışişleri Bakanı Hughes ise buna verdiği yanıtta, Türkleri durdurmak hususunda İtilaf Devletleri’nin gösterecekleri zaafın, kapitülasyonların sonu Türkiye ve Yakın Doğu’da Amerikan yararlarının tehlikeye düşmesi anlamını taşıyacağını vurgulamıştır. Hughes’e göre Amerika, Boğazların uluslar arası bir yönetim altına alınmasında doğrudan doğruya ilgilidir.⁷⁵⁴

Amerika’nın Lozan Konferansı’ndaki politikası üç belge üzerinden rahatlıkla takip edilebilir. İlk belge 30 Ekim 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya’ya verdiği muhtıradır. İkinci belge yine 30 Ekim tarihini taşıyan ve Amerika’yı yakından ilgilendiren konulardaki hükümetin görüşlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine gönderilen talimat ve üçüncüsü de Amerika’nın Boğazlar meselesi hakkındaki görüşünü belirleyen 10 Kasım 1922 tarihli belgedir.⁷⁵⁵

30 Ekim 1922’de Müttefiklere verilen muhtıradan, Konferansın öncelikli olarak mevcut sorunları çözüme kavuşturmak ve Türkiye, Müttefikler ve Yunanistan arasındaki savaş haline son vermek amacıyla toplandığı belirtilmekle beraber, ABD’nin gerek Türkiye ile bir savaş durumuna girmemiş ve gerekse 1918’de imzalanan Mütareke’ye katılmamış olması nedeniyle barış görüşmeleri boyunca herhangi bir sorumluluğu üzerine almak arzusunda olmadığı vurgulanmıştır. Ancak bunun Amerika’nın konferansa tamamen ilgisiz kalarak kendi çıkarlarını göz ardı edeceği anlamına gelmediğini, Amerika’nın Orta Doğu’da birçok menfaatinin bulunması nedeniyle, konferansa “gözlemci” sıfatıyla katılacağı bildirilmiştir. Amerikalı

⁷⁵⁴ **Y.a.g.e.**, s. 389. Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın Yakın Doğu Şubesi Milliyetçilere karşı izlenmesi gereken politika konusunda 29 Eylül 1922 tarihinde Hughes’e bir rapor göndermiştir. Raporunda Mustafa Kemal’e karşı sert bir tavır gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Amerika’nın iyi niyeti Türkler tarafından büyük önemle dikkate alınacaktır. Çünkü ABD’nin ticari ve mali durumu bunda etkili olabilir. Eğer Türkiye cezasını çekmeyerek devletlere meydan okur, kapitülasyonları kaldırır ve kendi gücüyle İstanbul’a yerleşirse yalnız Orta Doğu değil, Avrupa barışı da tehlikeye girer. Raporunda, atılması gereken adımlar şöyle dile getirilmektedir: “Biz, Mustafa Kemal’e derhal müracaat yaparak Boğazların serbestliği, azınlığın korunması, var olan bunalımın barış yoluyla çözümlenmesi ve Asya ve Avrupa’nın yeniden kalkınması ile ilgili olduğumuzu bildirmeliyiz...”

⁷⁵⁵ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, **Belleten**, C. 55, S. 212-214, Ankara, 1991, s. 484 vd. Bu üç belgenin aslı için ayrıca bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 20 vd.

gözlemciler, görüşmelere katılmakla birlikte Amerikan çıkarlarını savunmak için söz alacaklardır.⁷⁵⁶

Gerek Müttefiklere verilen muhtırada ve gerekse Londra, Paris ve Roma'daki büyükelçilere verilen talimatnamede üzerinde en çok durulan nokta ticaret serbestisi yani "Açık Kapı" ilkesi olmuştur. Her iki belgenin 3. maddesinde de bu ilkeye temas edilerek, özel imtiyaz ve ayrıcalık olmaksızın ticari faaliyetlerin devam ettirilmesi gereği vurgulanmıştır. Birleşik devletlerin "Açık Kapı" ilkesi haricinde başka hiçbir özel imtiyaz ve ayrıcalık peşinde koşmadığı müttefiklere verilen muhtırada açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte ABD'nin 1920'de imzalanan ve Anadolu'yu İngiltere, İtalya ve Fransa arasında nüfuz alanlarına ayıran Üçlü Pakt'a karşı çıkmıştır. Bu tür düzenlemelerin "Açık Kapı" ilkesi ile bağdaşmadığı belirtilerek ABD'nin bunu kabul edemeyeceği dile getirilmiştir.⁷⁵⁷

Muhtıra ve talimattaki diğer maddeleri inceleyecek olursak kapitülasyonlar konusunda, Türklerin kapitülasyonların devamına şiddetli muhalefet etmesini anlayışla karşılandığı bununla beraber Amerikan vatandaşlarının korunması için kapitülasyonların devamına ısrar edilmesi gereği vurgulanmıştır. Eğer Amerikan teşebbüslerinin korunmasında sağlam garantiler elde edilirse vergiler, gümrük resimleri gibi konularda bazı tavizlerin verilebileceğinin altı çizilmiştir.

Hayır, eğitim ve dini kurumlar hakkında Bab-ı Âli tarafından kabul edilen 1907 düzenlemesi yenilenmeli 1914'te kapatılan kurumlar yeniden açılmalıdır. Buralarda İngilizcenin kullanılmasına ve vergilendirme ve gümrük resmi bakımından bazı ayrıcalıklardan yararlanmasına çalışılmalıdır.

⁷⁵⁶ Amerika gözlemci sıfatıyla konferansa katılmakla beraber görüşmeler esnasında oynadığı rol onun gözlemcilik sıfatının ilerisin geçmiştir, bkz. Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 483. Buna örnek olacak bir durum konferansın ilk döneminin sona erdiği 4 Şubat 1923 tarihinde Curzon ile İsmet Paşa arasında adli kapitülasyonlar meselesi yüzünden çıkan soruna müdahale ederek konferansın dağılmasına engel olma çabaları sırasında gözlemlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Nur, Joseph Grew, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s. 354 vd. ayrıca bkz. Joseph C. Grew, **Lozan Günlüğü**, İstanbul, Multilingual, 2001, s. 93 vd. Mehmet Asım, "Vakit"teki baş yazısında Amerika'yı temsil eden Child'ın "müşahit" sıfatına sahip olmakla birlikte zaman zaman diğer delegasyon üyeleri gibi faal bir pozisyona geçtiğini vurgulamıştır, bkz. Mehmet Asım, "Sulh Konferansı ve Amerika", **Vakit**, 26 Nisan 1339, no: 1930, s. 1

⁷⁵⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 21; Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 485. Leland James Gordon, Lozan'ın İngiltere'nin desteklediği 19.yy emperyalizmi, ABD'nin savunduğu 20.yy kapitalizmi ve Türkiye'nin temsil ettiği savaş sonrası milliyetçilik cereyanları arasında yaşanan bir mücadeleye sahne olduğunu vurgulamıştır, bkz. Leland James Gordon, **American Relations With Turkey, 1830-1930, An Economic Interpretation**, Philadelphia, University of Pennsylvania Pres, 1932, s. 273.

1914'ten itibaren illegal ve keyfi davranışlar nedeniyle Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının gördüğü zararların tazmini sağlanmalıdır.

Boğazlar konusunda ABD'nin Avrupalı büyük devletlerin ve Türkiye'nin muharip olduğu durumlarda meseleye karışmak istemediği belirtilmekle birlikte, barış zamanında Boğazların ticaret ve savaş gemilerine açık olması ve bu garantinin verilmesi fikrinde olduğu dile getirilerek "Açık Kapı" politikası doğrultusunda görüş belirtilmiştir.

Azınlıklar konusunda ise tehcirden sonra Anadolu'da çok az sayıda Hıristiyan kaldığı için kalanların korunmasının garanti altına alınması istenmektedir. İstanbul'daki Hıristiyan azınlık meselesinin Amerika için özel bir ilgi konusu olduğu ve bu sebeple ve bu sebeple de bunların korunması için gerekli etkinin kullanılacağı dile getirilmiştir.⁷⁵⁸

30 Ekim tarihli bu muhtıradan sonra Washington 14 Kasım'da Lozan'da gözlemci olarak katılmak amacıyla Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ile Bern Orta-Elçisi Joseph G. Grew'i görevlendirdiğini müttefiklere bildirmiştir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁸ Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 22 vd; Armaoğlu, **a.g.m.** , s. 486 vd. "Hakimiyet-i Milliye" Amerika'yı ilgilendiren azınlıkların himayesi, Amerika eğitim kurumlarının vaziyeti, Boğazların serbestisi gibi meseleler dolayısıyla Washington Hükümeti'nin konferansa "müdekkik" sıfatıyla bir memur göndereceği haberini vermiştir, bkz. "Amerika ve Biz", **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Teşrinisani 1338, No:649, s. 2. Bununla birlikte Amerika'nın konferansa şu noktalarda müdahale edeceği de vurgulanmıştır: 1- Amerika Hükümeti Şark'ta ordusuyla ve donanmasıyla müdahale niyetinde değildir. 2- Washington mümessilleri, Lozan'da "müşahid" sıfatıyla bulunmayacaklar, hükümetlerinin siyasetleri hususunda özel talimatlar doğrultusunda hareket edeceklerdir. 3- Amerika, kapitülasyonların muhafazasını dini, insani ve eğitim kurumlarının himayesini, Boğazların serbestisini ve Türkiye'deki vatandaşlarının zararının tazminini istemektedir, bkz. "Amerika Noktayı Nazarı", **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinisani 1338, No: 671, s. 1.

⁷⁵⁹ Armaoğlu, **a.g.m.** , s. 488. Child ve Grew'e 30 Ekim 1922 tarihli talimat hatırlatılarak sadece gözlem yapıp rapor yazmaları, talimat almadan herhangi bir bağlayıcı tutuma girişmeyecekleri emri verilmiştir. "Amerika Sami' Sıfatıyla Lozan Konferansı'na Bir Murahhas Gönderilecektir" , **Vakit**, 30 Teşrinievvel 1338, No: 647, s. 2 . "Hakimiyet-i Milliye" büyük ihtimalle konferansta Amerika'yı temsil etmek üzere Berlin Sefiri Grew ve Amiral Bristol ile belki de Roma Sefiri Child'in görevlendirileceği haberini vermiştir. Bkz. "Sulh Konferansında Kimler Bulunacak?", **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Teşrinisani 1338, No: 663, s.1. Amerika'nın konferansa katılmasının önemli bir olay olduğu değerlendirilmiştir. Harap olmuş Türkiye'nin bulunduğu mevcut durumda "mutedillerin basiretinin, müfritlerin ihtiraslarına tevafukta pek çok müessir" olacağı belirtilmiştir. Türkiye'nin mali açıdan yardıma muhtaç olduğu bütün meselenin bu yardımın Rusya'mı, İngiltere mi yoksa Amerika mı tarafından yapılacağıın saptanması olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur. "Konferansta Amerika", **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Kanunuevvel 1338, No: 675, s. 2. Dışişleri Bakanı Hughes, Boston'da 1922 Kasım ayı başında yaptığı bir konuşmasında Türkiye'ye karşı savaş ilan edilmemiş olduğu için başlayacak olan barış görüşmelerine iştirak edemeyeceklerini dile getirmiş, bununla birlikte savunulacak bazı Amerikan menfaatlerinin bulunduğunu ancak bunların Avrupalı devletlerin siyasi ihtiraslarıyla alakalı olmadığını vurgulamıştır. Hughes'e göre Avrupalı devletler Orta Doğu diplomasisini "satranç tahtasına" çevirmişlerdir. Amerika'nın bu çekişmelere katılmayacağını sadece bütün dünyada Amerikan menfaatlerinin himaye edebilme hakkını istemekten başka amaçlarının bulunmadığını, açık ve temiz bir siyaset takip ederek kavgalara karışmadan, barış için çalışacaklarını dile getirmiştir, bkz. "Şark Meselesinde Amerika'nın Vaziyeti", **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrinisani 1338, No: 658, s. 2 .

Child, 21 Kasım sabahı yapılan genel oturumunda yaptığı konuşmasında, Amerika'nın konferanstaki konumunu şu cümlelerle açıklamıştır:

“... Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri, genel oturumlarda, komisyonların ve alt komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti, ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imza koymak istemektedir...”⁷⁶⁰

Daha öncede işaret ettiğimiz gibi ABD'yi ilgilendiren konuların başında kapitülasyonlar gelmekteydi. 30 Ekim 1922 tarihinde müttefiklere ve Berlin, Paris, Roma elçiliklerine gönderdiği muhtıradaki kapitülasyonların devam ettirilmesi yanındaki düşüncelerini açıklamıştı. Kapitülasyonların konferans sırasında iki ülke arasında ilk kez gündeme gelmesi Türk Heyetinden Celalettin Arif Bey'in 21 Kasım'da Amerikan baş delegesi Child ile yaptığı görüşme esnasında gerçekleşmiştir. Celalettin Arif Bey, yabancı ülkelerin vatandaşlarının sahip olduğu malların ve yaptıkları ticaretin korunması için tatmin edici düzenlemelerin yapılabileceğini ancak, “kapitülasyon” ibaresinin kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁶¹ Bu görüşmeden sonra Child Washington'dan aldığı talimat doğrultusunda 27 Kasım tarihinde İsmet Paşa ile görüşmüştür.⁷⁶² İsmet Paşa bu görüşmede kapitülasyonlar konusunda Ankara'dan gelen talimatların son derece katı olduğunu vurgulamış ve mevcut kanunlar itibarıyla Türkiye'den yabancıların güvelikleri açısından endişe edilecek bir durumun bulunmadığını Child'a bildirmiştir. Görüşmeler esnasında Child, Türkiye'deki Amerikan müesseselerinin varlığı için İsmet Paşa'dan resmi bir beyanat talebinde bulunmuştur.⁷⁶³ Bunun üzerine İsmet Paşa 21 Aralık'ta beş gazeteciyi kabul ederek savaş nedeniyle İzmir'deki Amerikan Mektebi'nin tekrar açıldığını ve tekrar Amerikan eğitim kurumlarının memleketin her tarafında eskisi gibi çalışabileceklerine dair

⁷⁶⁰ Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 489.

⁷⁶¹ Grew, **a.g.e.**, s. 31.

⁷⁶² **y.a.g.e.**, s. 41 ; İsmet Paşa Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği 27 Kasım tarihli telgrafında Child'ın, Türkiye'de kapitülasyonlarla ilgili düzenlemelerin dini esaslı olduğu şeklindeki iddialarını reddettiğini bildirmektedir, bkz. Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Ankara, TTK, 1990, s. 136.

⁷⁶³ Grew, anılarında konuyla ilgili olarak “İsmet Paşa öyle ümit ediyoruz ki, Türkiye'deki dini ve kültürel kurumlarımızın korunacağına ilişkin güvence verecek” demiştir, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 41.

Ankara'dan bir telgraf almış olduğunu bu görüşmede dile getirmiştir.⁷⁶⁴ Böylece kapitülasyonlar açısından iki ülke arasındaki anlaşmazlığı gidermek için ilk adımı Türk tarafı atmıştır.

Kapitülasyonlar konusu konferansın gündemine ilk olarak II. Komisyon'un 2 Aralık 1922 tarihli toplantısında gelmiştir. Toplantıda hazır bulunan Child, Amerikan'ın kanun hakkındaki görüşünün müttefiklerin görüşüyle aynı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte soruna elverişli bir çözüm bulunmasının her iki tarafa da yarar sağlayacağını ve bu ortak çıkar ne kadar çabuk elde edilirse o kadar hayırlı olacağını dile getirmiştir.⁷⁶⁵ Bununla birlikte Washington 22 Aralık'ta Lozan'daki Amerikan delegasyonuna çektiği telgrafta Türklere, kendi görüşlerine sempati duyulduğunu ve Amerika'nın kapitülasyonların kaldırılmasına hazır olduğunu belirtmesi yanında telkinlerde bulunulmasının "ihtiyatlı" bir politika olmadığı belirtilmiştir.⁷⁶⁶ Amerika'nın tatminkâr garantilerinden elde etmeden mevcut haklardan vazgeçmeyeceğinin altı çizilmekteydi.

28 Aralık'taki toplantıda söz alan Child, Amerika'nın, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının mümkün olan her türlü sınırlamadan kurtarılması arzusunun ve Türk egemenliğinin devamını sempati ile karşıladığını dile getirmiş, kapitülasyon tabirini kullanmaksızın "çağın ve adaletin gereklerine ya da yeni duruma artık uygun sayılmayacak anlaşmalar yerine haklarını ve yükümlülüklerini açıkça belirten yeni düzenlemeler" yapılmasının gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁶⁷

Amerika'nın konferanstaki "gözlemci" sıfatından sıyrılarak doğrudan etkin bir hale geçmesine verilebilecek örneklerden bir tanesi de kapitülasyon meselesi nedeniyle

⁷⁶⁴ "İzmir'deki Amerikan Mektebi", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kanunuevvel 1338, No: 698, s. 3 ; Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 494. İsmet Paşa 15 Aralık'ta Ankara'ya çektiği telgrafta Amerikalıların talebi üzerine bir iki güne kadar bir beyanname yayınlamak fikrinde oldukları haberini vermiştir, bkz. **Lozan Telgrafları I**, s. 224.

⁷⁶⁵ Seha L. Meray (Çevirmen), **Lozan Barış Konferansı: Tutanak-Belgeler**, Takım I, Cilt 2, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 1993, s. 5; Grew anılarında, Curzon'un, Child'ın konuşmasını iki yanı keskin kılıca benzettiğini vurgulamaktadır. Grew kapitülasyonlar konusundaki, düşüncelerini "Herkes kapitülasyonların gitmesi gerektiğini biliyordu. Dolayısıyla bunların devam ettirilmesinde ısrar etmek yerine, bunların yerini alacak tatminkâr garantilerin elde edilmesine çalışılmalıydı" şeklinde ortaya koymuştur, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 42.

⁷⁶⁶ Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 494

⁷⁶⁷ **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 2, s. 29 vd. Özellikle adli kapitülasyonlar ve azınlıklara verilecek haklar konusunda Child İsviçre gazetelerine yaptığı açıklamalarda ABD'nin azınlıklar konusunda sadece bir gaye takip ettiğini bunun da Türkiye'deki azınlıkların sakin bir hayat geçirmesi ve milli sınırlar dışında bulunan Müslüman halkın da aynı muameleye tabi tutulmaları olduğunu dile getirmiştir, bkz. "Konferansta Türkiye ve Muhtelif Telakkiler", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kanunuevvel 1338, No: 693, s.1.

Curzon'un arabuluculuk teklifini Child'in kabul etmesi olmuştur. 15 Ocak 1923'te Curzon'un "...İtalyanların hiç cesareti yok, Fransızlar hiçbir şey yapmıyor. Ne tavsiye edersin?" sorusuna Child, İsmet Paşa'yı davet ederek üçünün bir araya gelerek konuşması gerektiği yanıtını vermiştir. 15 Ocak 1923'te gerçekleşen bu toplantıdan herhangi bir sonuç alınmazken İsmet Paşa, Child'a "Meksika'dan kapitülasyon talebinde bulunmuyorsunuz" demiş ve Child ise "Doğru, zira bizim orada bizim için kıymet teşkil eden çok az ticari faaliyetimiz var" karşılığını vermiştir.⁷⁶⁸ Bu görüşmeden 2 gün sonra İsmet Paşa ve Amiral Bristol arasında gerçekleşen 17 Ocak tarihli görüşmede ise Amiral, Child'ın 28 Aralık'taki toplantıda dile getirdiği düşüncelerinin paralelinde meseleye yaklaşmış, kapitülasyonların kaldırılması gerekli ise yerine başka bir düzenlemenin yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Türkiye'de oturacak ve iş yapacak yabancılara garanti veren bir adli sistemin kurulmasının zorunluluğunu dile getirmiş, İsmet Paşa, işadamlarının aşırıya kaçtığını ileri sürerek Türk halkının kendi işlerinde müdahalesini engelleyecek bir sistemden başka bir şey istemediği yanıtını vermiştir.⁷⁶⁹

Adli kapitülasyonlar meselesinde müttefikler 31 Ocak 1923'te Türk delegasyonuna yaptığı teklifte en az beş yıl süreyle Türk adaletini yabancı yargıçların kontrolüne sokmak istemişlerdir. 2 Türk, 3 tane de Uluslar arası Adalet Divanı'nın yargıçları arasından seçilerek 5 kişilik bir komisyon İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemeleri ile, İstinaf Mahkemesi, ve Yargıtay'a "yeter sayıda hukuk danışmanı" seçecektir.⁷⁷⁰ Bunun egemenliğimizi kısıtlayıcı bir özellikte olması nedeniyle İsmet Paşa tarafından reddedilmesi konferansı bir çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine 4 Şubat'ta Lozan Konferansı'nın ilk dönemi noktalanmıştır. Ancak 4 Şubat akşamı Amerikan delegasyonundan Child, Grew ve Amiral Bristol, İsmet Paşa ile görüşmek bir uzlaşma sağlamak istemişlerdir. Amerikan delegeleri bir kez daha konferansta "aktif" bir hale gelerek İsmet Paşa'ya ekonomik maddelerde müttefiklerin fedakarlık yapmasını sağlamaları durumunda adli kapitülasyonlarda fedakarlık yapıp yapamayacaklarını sormuşlardır. Bunun üzerinde İsmet Paşa Amerikan teklifini öğrenmek istemiş ve kendisine de yabancı hukuk danışmanlarının sadece İstanbul ve İzmir'de değil Samsun

⁷⁶⁸ Grew, **a.g.e.**, s. 79.

⁷⁶⁹ **y.a.g.e.**, s. 80; Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 497.

⁷⁷⁰ Bildiri için, "Türkiye Adaletin Yönetmesine İlişkin Bildiri Tasarısı", başlığı altında bkz. **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 1; Kitap 2, s. 118 vd.

ve Adana mahkemelerinde de yer alması istendiği cevabı verilmiştir. İsmet Paşa Türk delegasyonu ile görüşükten sonra bu teklifi kabul etmiştir. Ancak Curzon'un Lozan'dan ayrılmış olması nedeniyle konferansın ilk dönemi sona ermiştir.⁷⁷¹

Görüldüğü üzere ABD'nin kapitülasyonlar meselesindeki tavrı öncelikli olarak bunların devam ettirilmesinden yana olmakta eğer bu mümkün değilse bunların kaldırılmasına sempatiyle bakılmakla beraber yerine yeni bir sistemin konulması şeklinde ortaya çıkmıştır.

ABD'nin Lozan'da esas olarak takip ettiği politika "Açık Kapı" siyaseti olmuştur. Açık kapı siyasetini Amerika'nın konferansta müdahil olduğu meselelerin tamamında gözlemlemek mümkündür. Bu durumun özellikle Boğazlar ve ticari imtiyazlar meselesinde kendisini göstermektedir.⁷⁷²

Amerikan delegesi Child 25 Kasım tarihinde ülke ve askerlik konularını ele alan I. Komisyonun ilk toplantısında yaptığı konuşmasında Amerika'nın konferansta takip edeceği politikanın Açık Kapı ilkesi olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

"...Amerika murahhasları, Amerika'nın harici siyasetinin bazı ananevi esasatı hakkında konferanstan nazar-ı dikkatini celp etmeden evvel hall ve tesviyesi diğer meselelerin hall ve tesviyesi üzerinde icra-yı tesir edebilecek herhangi bir arazi meselesi hakkında kararı netice-yi katıyyeye iktiran etmiş gibi telakki edemez. Konferansa davet eden üç devletin Hariciye Nazırlarına 3 Teşrinievvel tarihinde verilen muhtırada bu siyasete bervechi ati mütalaat ile işaret edilmişti. Bu fikri; yani şahitler gönderme fikrini telkin etmemin gayesi herhangi bir sun'î tefehhüm vukuunun men' etmekten ibaret olduğu cihetle, gizli muahede ve mukavelenameler hakkında Memalik-i Müctema-yı Amerika'nın takip ettiği hattı-ı harekete nazar-ı dikkati celp etmek münasip görülmüştür. Türkiye arazisinde ticari ve iktisadi nüfuz mıntıkları tesisi tarzında evvelce yapılmış olan itilaflar, faraza 1920 tarihindeki itilaf, müsavat-ı iktisadiye esasatı ile kabil-i telif görülmüyor. Düvel-i Müttefike'nin bu kabil ihtilafat-ı sabıkayı şimdi mevki-i fiile koyma arzu ve buna teşebbüs etmeyecekleri me'muldur. Müctema-yı Amerika, Düvel-i Müttefikeyi sulhun temin için sarf edecekleri mesai-yi hususiyelerinde müşkilata düşar edecek bir hareket ittihaz etmek arzusunda değildir. Her millet için müsamat-ı ticariye esası kabul edilecek olursa Amerika diğer milletlerin

⁷⁷¹ Grew, a.g.e, s. 95, Armaoğlu, a.g.e. , s. 500. "Child'ın Sulh Lehide Mesaisi", **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1339, No: 732, s. 2.

⁷⁷² Açık Kapı siyasetinin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon, a.g.e, s. 252 vd.

menafi ile tesadüm edebilecek bir şey yapmak arzu etmez. Memalik-i Müctema-yı Amerika ne kendisi ne de Amerikalılar için bir imtiyaz-ı mahsus talep etmektedirler. Yalnız kendi hukukunu müdafaa ve Açık Kapı politikasını temin etmek ister. Konferansın memnuniyetle telakki edeceğini ümid ederek diyor ki, Memalik-i Müctema-yı Amerika ahalsinin hissiyat-ı katiyyesi bu siyasetin taraftarıdır...⁷⁷³

Amerika'nın istediği tek şey Açık Kapı ilkesinin tam olarak uygulanabilmesiydi. Amerika'nın Açık Kapı ilkesini esas aldığı meselelerin başında Musul petrollerinin imtiyazı gelmektedir. 23 Ocak tarihli I: Komisyonun toplantısında Lord Curzon, savaştan önce Turkish Petroleum Company adlı İngiliz şirketine petrol imtiyazının verildiğini belirtmedi üzerine Child, Musul meselesi konusunda Açık Kapı ilkesini dile getirmiştir.⁷⁷⁴

Konferansta Türk heyetinin Musul petrollerinin imtiyazı meselesindeki tavrı İngiltere'ye karşı bir denge unsuru oluşturmak amacıyla Amerika'nın kazanılması doğrultusunda bu imtiyazın Amerika'ya verilmesi yönünde şekillenmiştir. Lord Curzon'un Musul'daki petrol imtiyazının kendilerine verilmek suretiyle Musul'un Türkiye'ye iadesi şeklindeki teklifini İsmet Paşa reddetmiştir.⁷⁷⁵ Amerika'nın takip ettiği Açık Kapı politikası sayesinde petrol imtiyazını elde etmesi olasılığı İngiltere'yi endişelendirmiştir.⁷⁷⁶ İsmet Paşa 2 Aralık tarihinde "Chicago Tribune" muhabirine verdiği beyanatta Türkiye'nin istiklalinden başka bir şey aramadığını istiklali ihlal edecek her türlü girişime engel olmak istediğini söylemiştir. İsmet Paşa beyanatu esnasında açıkça "Amerika siyasetinde tazyik-i istimal eylemediği için biz imtiyazatta

⁷⁷³ "Konferans Amerikalılar Fikrini İzah Ediyor: Mıntika-yı Nüfuz Kabul Edemeyiz Açık Kapı Siyaseti İstiyoruz", **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Kanunuevvel 1338, No: 677, s. 2; **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 97 vd.; Grew, Child'ın bu konuşmasının çok büyük etki yarattığını, diğer delegasyonların hayrete düşerek ne yapacaklarını bilmez bir hale geldiklerini belirtmiş, bunun Amerika'nın Avrupa meselelerine yeniden karışmaya başlaması olarak yorumlandığını dile getirmiştir. Grew, akşamüzeri Child ile görüşmelerinde, Child'ın yapılan açıklamaları akılcı ve haklı bulduklarını da eklemiştir, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 39 vd. "Hakimiyet-i Milliye" Açık Kapı siyasetinin Avrupalı devletlerce, Amerika'nın Avrupa kıtasına yeniden adım atması şeklinde yorumlandığı haberini vermektedir, bkz. "Konferans'ta Amerika'nın Vaziyeti ve Tesiri", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Teşrinisani 1338, No: 674, s. 2.

⁷⁷⁴ Child'ın 23 Ocak tarihli toplantıda sunduğu bildiri hakkında bkz. **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 1, Kitap 1 s. 377 vd. 1 Şubat 1923'te Grew tarafından kaleme alınan Child imzasıyla, Lord Curzon'a gönderilen mektupta petrol imtiyazı meselesinde Amerika'nın konferansın 23 Ocak tarihli oturumunda konuyla ilgili olarak açıkladığı görüşleri doğrultusunda hareket etme ısrarını devam ettirdiği ve Açık Kapı ilkesi doğrultusunda meselenin çözüme kavuşturulması düşüncesinde olduğu belirtilmiştir, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 92. Turkish Petroleum Company ve Musul petrollerinin imtiyazı için yapılan mücadele hakkında bkz. Gordon, **a.g.e.**, s. 268 vd.

⁷⁷⁵ **Lozan Telgrafları I**, s. 136; "Musul Meselesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kanunuevvel 1338, No: 681, s. 2.

⁷⁷⁶ "İngiltere'de Petrol İmtiyazı ve Siyaseti", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanunusani 1339, No: 713, s. 2.

Amerika'yı tercih ederiz" demiştir.⁷⁷⁷ 21 aralık tarihinde İtalyan delegasyonun verdiği akşam yemeğinde Child ve Grew'le bir araya gelen Rıza Nur, Musul meselesinde tercihlerinin Amerika olduğunu, fakat Amerika'nın çok geç kalacağından korktuklarını vurgulamıştır. Grew, hem Rıza Nur'un hem de İsmet Paşa'nın Musul petrollerinin Amerikalılar tarafından işletilmesini tercih ettiklerini çünkü çevrilecek hiçbir dolaplarının olmadığını bildiklerini vurgulamıştır.⁷⁷⁸

Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde yapılan müzakereler esnasında daha sonra "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Takım Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Bildiri" başlığıyla ek bir protokol olarak antlaşmaya eklenecek olan düzenlemeye, İngiliz Hükümetinin "The Turkish Petroleum Company"nin Musul Petrolleri imtiyazına sahip olduğu şeklinde bir madde koymak istemesi Amerika ve İtalya tarafından itiraza neden olmuştur.⁷⁷⁹ Amerika Dışişleri Bakanı Hughes 10 Temmuz'da Grew'e çektiği telgrafta bu düzenleme ile Amerikan vatandaşlarının kazanılmış haklarının ihlal edildiğini dile getirmiştir.⁷⁸⁰ Konferansın 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan oturumunda "The Turkish Petroleum Company" ile ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz protokolün 2. maddesinde düzenlemeye gidilmiştir.⁷⁸¹ Amerika'nın son anda yaptığı bu muahede sonucunda anlaşmazlığın giderilmesi ve 24 Temmuz 1923'te barışın imzalanması Türk basınında Türk Amerikan ortak zaferi olarak yorumlanmıştır.⁷⁸²

⁷⁷⁷ "Musul'un Bir Şartla İadesi Teklifi", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Kanunuevvel 1338, No: 676, s. 1. Leland James Gordon, Konferansta kapitülasyonlar ve azınlıklar gibi önemli meseleler hususunda Amerika ve İngiltere arasında görüş birliği olmakla birlikte, özellikler eski Türk İmparatorluğu'ndan ayrılan sahalarda üzerinde ekonomik bir rekabet söz konusu olduğu görüşündedir, bkz. Gordon, **a.g.e.**, s. 274.

⁷⁷⁸ Grew, **a.g.e.**, s. 62. Rauf Bey, 6 Ocak'ta İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta Amerika Fevkalade Mümessilliği memurlarından olup Ankara'ya gelen Mösyö Barney ile görüştüğünü ve bu görüşmede Musul'un Türkiye'den ayrılmaz bir parça olduğunu, petrol meselesinde ise Türkiye'nin bulunduğu haberini vermiştir., bkz. **Lozan Telgrafları I**, s. 336 vd.

⁷⁷⁹ Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 506. Protokol için bkz. **Lozan Barış Konferansı**, Takım II, C. 2, s. 100 vd.

⁷⁸⁰ Grew, **a.g.e.**, s.128 vd. "İmzayı Men' Eden Sebepler", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Temmuz 1339, No: 861, s. 1.

⁷⁸¹ 17 Temmuz 1923 tarihli oturum hakkında bkz. **Lozan Barış Konferansı**, Takım II, C. 1, s. 123 vd.. "Sulhun Fiilen Tesis Eden 17 Temmuz Tarihli Celse", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1339, No: 873, s. 2-3. İsmet Paşa 17 Temmuz 1923'te Ankara'ya çektiği telgrafında "Turkish Petroleum protokolden tamamen ihraç ettirilmiştir" diyerek yeni düzenlemeyi bildirmiştir., bkz. **Lozan Telgrafları II**, s. 579.

⁷⁸² "Tanin" elde edilen bu başarının Amerikalıların haksız bir talepten dolayı İngilizlere karşı aldıkları tavır neticesinde kazanıldığını, bütün Amerikalıların Turkish Petroleum meselesinde Türk-İngiliz değil Türk-Amerikan meselesi olduğu düşüncesinde bulduklarını bu nedenle sonunun "Türk-Amerikan Muzafferiyeti", Tanin, 18 Temmuz 1339, No: 285, s. 1 ; "Petroleum Şirketi ve Amerikalılar", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1339, No: 868, s. 2. "Chicago Tribune" İsmet Paşa'nın hukukî önemi kalmamış olan imtiyazlar hakkında Amerikan görüşünü benimseyerek imtiyazlar protokolünü imzadan vazgeçtiği yorumunda bulunmuştur, bkz. "Amerika Mühim Bir Rol Oynadı mı?", **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1339, No: 870, s.1.

Amerika'nın konferansta müdahil olduğu ve Açık Kapı ilkesini savunduğu önemli konulardan biri de Boğazlar meselesi olmuştur. Amerika'nın elinde konferansa gelirken Deniz Bakanlığı tarafından hazırlanmış 10 Kasım 1922 tarihini taşıyan ve Açık Kapı siyaseti doğrultusunda kaleme alınmış bir talimatname mevcuttur.⁷⁸³ 16 maddeden oluşan bu talimatnamede Boğazların idaresi konusunda yetersizliği dile getirilerek Boğazların tek bir devlete bırakılmaması istenmiştir. Talimatnamenin sonunda Amerika'nın görüşleri şu şekilde özetlenmiştir: Eğer Boğazların idaresi için uluslar arası bir komisyon oluşturulursa Amerika diğer devletler gibi eşit haklara ve pozisyona sahip olmalıdır. Boğazlar hiçbir imtiyaz gözetmeksizin bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. Boğazlar aynı zamanda bütün devletlerin savaş gemilerine yine hiçbir ayrıcalık gözetmeksizin açık olmalıdır. Boğazlardaki bütün askeri tahkimat yıkılmalı ve Boğazlar silahsızlandırılmalıdır.

Boğazlar meselesi I. Komisyon'un 4 Aralık 1922 tarihli toplantısında ilk kez konferansın gündemine gelmekle beraber⁷⁸⁴ konu hakkındaki Amerikan görüşü ise Child tarafından 6 Aralık 1922 tarihli toplantıda dile getirilmiştir. Child, Açık Kapı siyaseti doğrultusunda Amerikan görüşünü şu şekilde ortaya koymuştur:

“...Buradaki pozisyonumuz, hükümetimizin top yekun ve sürekli serbestlik anlayışını temsil eden politikası üzerine kurulmuştur. Bu politikanın Boğazlar meselesi üzerinde tatbiki hiç de zor değildir. Kendi menfaatimiz kadar Karadeniz'e kıyısı bulunan halklar ve ülkelerin menfaatleri de dahil olmak üzere herkesin menfaati için Bulgaristan veya Rusya, Ukrayna veya Türkiye, Romanya veya Gürcistan'ın dünya ticaretine açık olacaklarına dair garanti verilemesine engel teşkil edecek hiçbir şey yapılmayacaktır Tarafsız ülkelerin ticari faaliyetlerinin savaş zamanında kesintiye uğraması, dünya yönetimindeki ilerleyiş ve uluslar arası yüksek maksatlara da uygun

⁷⁸³ Talimatnamenin tam metni için bkz Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 25 vd.

⁷⁸⁴ İsmet Paşa 4 Aralık tarihli toplantıda Boğazlar konusundaki tartışmalara Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılımıyla iştirak edeceğini vurgulayarak Türk görüşünü şu şekilde özetlemiştir: Boğazlar Türkiye için hayati bir önem taşır. Misak-ı Milli hükümlerine uygun olarak Türkiye'nin güvenliğine hiç dokunmayacak bir düzen oluşturulmalıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Boğazları ulusların ticaretine açık tutmak için uluslar arası anlaşmalar yapmaya hazır bulunmaktadır. Çiçerin ise Rusya, Gürcistan ve Ukrayna adına söz alarak, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının Türkiye'ye ait olduğunu belirtmiş, Boğazların kayıtsız şartsız savaş ve barıştan tüm milletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. Bununla birlikte Boğazlar Türkiye dışında diğer milletlerin savaş gemilerine ve uçaklarına kapalı olmalıdır. Türkiye Boğazları tahkim etmek hususunda serbest bırakılmalıdır, bkz. **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 132, **Lozan Telgrafları I.** , s. 167 vd. ; “Boğazlar İçin Asabi Bir Müzakere”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Kanunuevvel 1338, No: 682, s. 1 ; “Mösyö Çiçerin Boğazların Harb Gemilerine Mesdud Olması ve Türkiye'nin Tahkim Etmesini Taleb Etmiştir”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Kanunuevvel 1338, No: 679, s. 1.

düşmektedir... İstikbaldeki Karadeniz ticaretinin kıyısı bulunan devletlerden başkasını ilgilendirmeyen özel bir mesele olduğunu da kabul edemeyiz. Bu konunun yeryüzündeki tüm ülkeleri ilgilendirdiğini iddia ediyoruz. Herhangi bir ülkenin coğrafi konumunun verdiği avantajla geri kalan bütün ülkeleri bu haklardan mahrum bırakacak güce sahip olduğu, tutar tarafı olmayan bir görüştür. Bu durum sadece milli politikamızın çıkarlarına aykırı olmayıp Karadeniz'deki her ülkenin çıkarlarına da aykırıdır. Karadeniz'in serbestliğinin tarihi gelişimine de tümüyle aykırıdır. Boğazlar ve Karadeniz'in herhangi bir ülke tarafından sınırsız kontrolü dünya politikasına da aykırıdır...”⁷⁸⁵

Amerika için Karadeniz'de askeri bir gücün varlığı ticaret serbestîsini tehdit edebilecek bir durumdu.⁷⁸⁶ Bu ortamda ABD, Boğazlar meselesi ile ilgili olarak Sovyetlerle ikili bir görüşme yapmak düşüncesine kapıldı.⁷⁸⁷ Dışişleri Bakanlığı bu teklife karşı çıkmasa da bunun yeni Moskova rejiminin tanınıp tanınmaması sorununu ortaya çıkarması nedeniyle daha sonra reddedilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması genel olarak bakıldığında Amerikan amaçlarıyla kısmen de olsa uyum sağlamaktadır. Bunun tek istisnası kapitülasyonların kaldırılmış olmasıydı. Amerika'nın konferans boyunca üzerinde durduğu Açık Kapı siyaseti başarıya ulaşmıştır. Sadece Chester Projesi başta olmak üzere imtiyazlar ve kapitülasyonlar meselesi dışında genel olarak konferansta gözlemci pozisyonunda kalan bir devlet açısından bu ciddi bir başarıdır. Çünkü İtilaf Devletleri fırsat eşitliğini kabul etmişler ve Amerika'nın özellikle işaret ettiği 1920'deki Üçlü Antlaşmada yer alan

⁷⁸⁵ **Lozan Barış Konferansı**, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 151 vd. bu toplantıdan sonra Child İsmet Paşa ile görüşerek: “Çanakale'de bir kale kuruyorsunuz, bunu elinizde tutabildiğiniz sürece hiçbir söz yok. Ama başka birisi bunu elinizden alırsa başınıza neler gelecek? Burada hiç kaleye sahip olmasanız da onun yerine uluslar arası bir anlaşmayı kabul etseniz daha hayırlı olmaz mı?” demiştir, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 46 vd. “Hakimiyet-i Milliye” Amerikan delegelerinin Boğazlar hakkında İngiliz ve Rus görüşleri arasında arabulucu pozisyonunda yer aldıkları yorumunda bulunmuştur, bkz. “Amerikalılar Ne Fikirde”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Kanunuevvel 1338, No: 682, s. 1. Child'ın bu açıklamaları İngilizler üzerinde büyük etki yaratmıştır, bkz. “Amerika Notası İngilizler Üzerinde Bomba Tesiri Yarattı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Kanunuevvel 1338, No: 695, s. 1. “Chicago Tribune” Amerika'nın “Açık Kapı” taraftarı olduğunu ve Karadeniz'in, Akdeniz ve Atlas Okyanusu gibi açık bir deniz olması nedeniyle herhangi bir sınırlama kabul edemeyeceğini, barış ortamında sınırlamanın gereksiz olduğunu belirtmiştir, bkz. “Amerika Bizimle Bir Muahede Akd Eyleyecek”, **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Kanunuevvel 1338, No: 696, s. 1; ayrıca bkz. “Boğazlar Meselesinde Amerika'nın Notası”, **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Kanunuevvel 1338, No: 697, s. 1.

⁷⁸⁶ 10 Kasım 1922 tarihli Boğazlarla ilgili talimatnamenin 5. maddesinde Rusya'nın potansiyel olarak dünyanın en güçlü devletlerinden biri oldu ve normal şartlar altında Karadeniz ticaretinin yarısından fazlasını elinde bulundurduğuna dikkat çekilmiştir. Rusya için hiçbir bölge Boğazlar kadar, bir çıkış noktası olması özelliği nedeniyle önem taşımamaktaydı. Rusya'nın artan ihracat potansiyeli göz önüne alındığında Boğazlar ve Karadeniz'in önemi daha da artmaktaydı, bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁸⁷ Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 512.

nüfuz alanlarına benzer durumlar ortadan kaldırılmıştır. Boğazlar meselesinde de bir başarıdan söz edilmektedir. Barış ve savaşta geçiş serbestliği ilkesi benimsenmiş, Boğazlar askerden temizlenmiştir. Bunların yanında hayır, eğitim ve din kurumları Türkiye tarafından garanti altına alınmış, azınlıklar için can ve mal güvenliği sağlanmıştır.⁷⁸⁸ Grew, konferansta elde edilen başarıyı şu sözlerle ifade etmiştir:

“Lozan Konferansı başarıyla sonuçlanmış bulunmaktadır... Yakın Doğunun tamamını etkilemiş olan uzun bir savaş ve kargaşalık dönemi bu sayede sona erdirilmiş ayrıca büyük zorluk ve karmaşa arz eden sayısız problem sabır ve ılımlı yaklaşımın yanı sıra delegasyonların uzlaşmacı yaklaşımı sayesinde çözüme kavuşturulmuştur... Birleşik Devletler bugünkü başarıyı sevinçle karşılamakta ve ben de hükümetim adına çalışmaların başarılı sonucu karşısında burada toplanmış bulunan delegasyonlara en içten tebriklerimi sunmaktan şeref duymaktayım”⁷⁸⁹

Laurance Evans ve Fahir Armaoğlu, Lozan’ın Türkiye ile Amerika arasında imzalanacak ikili antlaşmanın öncüsü olduğu görüşünü paylaşmaktadır.⁷⁹⁰ Lozan, bir ön çalışma niteliğindedir. Amerika çıkarlarına hizmet edecek nitelikteki hükümleri önce Lozan’da elde etmeye çalışmış ve kapitülasyonlar dışında bunu başarmıştır. Armaoğlu Amerikan delegasyonunun gözlemcilik sıfatından zaman zaman sıyrılarak aktif hale geçmesini bu şekilde açıklamaktadır. Buna karşılık Türkiye’nin Lozan’da ABD’ye karşı takındığı tutum daha önce de işaret ettiğimiz üzere müttefiklere karşı bir denge unsuru oluşturmak çerçevesinde şekillenmiştir. ABD’yi kazanmak için daha ilk günlerden itibaren bir çaba harcanmıştır.⁷⁹¹

2.2.2. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında

İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma

Amerika, Lozan Barış Konferansı’nı Türkiye ve Müttefikler arasında imzalanan bir barış antlaşması olarak değil, Avrupa ve Orta Doğu’nun geleceğini düzenleyen bir antlaşma olarak değerlendirdiği için Monroe Doktrini gereği onaylamamıştır. Bunun

⁷⁸⁸ Evans, **a.g.e.**, s. 416; Grew, **a.g.e.**, s. 113 vd; **Lozan Barış Konferansı**, Takım 2, C.2, s. 1 vd.

⁷⁸⁹ Grew, **a.g.e.**, s. 130 vd.

⁷⁹⁰ Evans, **a.g.e.**, s. 417; Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 525.

⁷⁹¹ Cemalettin Arif Bey 22 Kasım 1922’de Child ile görüştüğü zaman Ankara Hükümeti’nin Musul’daki petrol yataklarının imtiyazı hususunda Amerikan hissesinin diğer devletlerin hisselerine eşit ya da daha fazla olmasını istediğini dile getirerek Amerika’yı Türkiye safına çekmeye çalışmıştır, bkz. Grew, **a.g.e.**, s. 30 vd.

yerine ikili bir antlaşma ile kesik durumda olan siyasi ilişkileri yeniden kurma yoluna gitmiştir. Türkiye ile ikili bir antlaşma imzalanması yanındaki istek 30 Ekim 1922 tarihli talimatta da dile getirilmiştir. Türkiye ile kendi çıkarlarını koruyacak bir antlaşmayı imzalamak ve Türkiye’den uygun garantileri almak için müzakereye girişmeye her zaman hazır olduğu vurgulanmıştır.⁷⁹² Siyasi ilişkilerin yeniden başlatılması ve ticari bir antlaşmanın imzalanması konusundaki istek Türk tarafı için de söz konusu olmuştur. Bunda ABD’nin Orta Doğu’da ve özellikle Türkiye üzerinde takip edeceği hiçbir körü amacının olmadığı düşüncesi önemli rol oynamıştır. Grew ile İsmet Paşa arasında 14 Ocak’ta gerçekleşen görüşme esnasında, Grew antlaşma için müzakerelerin ne zaman başlayacağını İsmet Paşa’ya sormuş ve “yarın” cevabını almıştır. Ancak Grew Türkler ile Müttefiklerin bir anlaşmaya varıncaya kadar müzakerelere başlamanın doğru olmayacağını da dile getirmiştir.⁷⁹³

Amerika müzakerelerin resmi olarak başlaması konusunda çekimser davranırsa da aslında müzakereler gayri resmi olarak Kasım 1922’de başlamıştır.⁷⁹⁴ Buna rağmen konferansın ilk bölümünde devam eden müzakerelerden sonuç alınamamıştır. Lozan Konferansı’nın 23 Nisan 1923’te açılan ikinci bölümünden sonra 5 Mayıs 1923 tarihinde İsmet Paşa, Joseph Grew nezdinde teşebbüste bulunarak müzakerelerin resmi olarak başlaması teklifinde bulunmuştur.⁷⁹⁵ Grew ve İsmet Paşa arasında cereyan eden görüşmelerde öncelikli olarak imzalanacak olan anlaşmanın esaslarının belirlenmesi

⁷⁹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁹³ Grew, **a.g.e.**, s. 77. İsmet Paşa 14 Ocak’ta Ankara’ya çektiği telgrafta Grew’le olan görüşmeden Heyet-i Vekile’yi haberdar etmiştir., bkz. **Lozan Telgrafları I**, s. 384. Dışişleri Bakanı House, Müttefiklerle Amerika Hükümeti’nin ilişkileri gergin bulunduğu sürece, Ankara ile barış müzakeratına girişmenin Avrupalı devletlere karşı saygısızlık olacağını 9 Ocak’ta basına verdiği demeçle dile getirmiştir, bkz. “Amerika’nın Hatt-ı Hareketi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1923, No: 764, s.1 .

⁷⁹⁴ Grew, **a.g.e.**, s. 134.

⁷⁹⁵ **y.a.g.e.**, s. 135. İsmet Paşa 11 Mayıs 1923 tarihinde Ankara’ya çektiği telgrafta resmi müzakerelerin başlaması için Amerikan murahhası Grew’e gönderdiği 5 Mayıs tarihli mektuba olumlu cevap geldiğini bildirmiştir, bkz. **Lozan Telgrafları II**, s 296; “Türkiye ile Amerika Arasında Müzakerata Başlandı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1339, No: 827, s. 1. Ziya Gevher, Hakimiyet-i Milliye’deki baş yazısında Türkiye’nin ABD ile iyi bir dostluk ve düzgün ticari ilişkiler niyetinde olduğunu, “Amerika’nın irfanına ve sermayesine, hayattaki muvaffakiyet formüllerine ve daha birçok şeyine muhtac” olduğumuzu dile getirmiştir. İstila ve soygunculuk düşüncesinden uzak olan Amerikan sermayesinin Türkiye için çok uygun olacağı görüşündedir, bkz. Ziya Gevher, “Amerika İle Müzakerata Başlarken”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1339, No: 827, s.1 ; “Amerika ile Münasebetin İadesi”, **Vakit**, 30 Mayıs 1339, No: 1965, s. 2 . “Amerika ile Tesisi Münasebet İçin”, **Vakit**, 2 Haziran 1339, No: 1966, s.2 , “Türkiye ile Amerika Arasında Nim-i Resmi Müzakerata Başlandı”, **Tanin**, 2 Haziran 1339, No: 229, s. 1. “Vakit” gazetesi 3 Haziran tarihli haberinde Amerika ile Türkiye arasında imzalanacak antlaşmanın 1830 tarihli Osmanlı Devleti ile Amerika arasında Ticaret ve Seyrisefahin antlaşmasının yerine geçeceğini bildirmiştir, bkz. “Türkiye-Amerikan Müzakeresi Terakkide”, **Vakit**, 3 Haziran 1339, No: 1967, s. 3 .

fikri kabul edilmiştir.⁷⁹⁶ Müzakereler özellikle de Haziran ayı boyunca gayet iyi bir şekilde devam etmekle birlikte⁷⁹⁷ Temmuz ayı ortalarından itibaren müzakerelerde tıkanıklık yaşanmıştır. İsmet Paşa 20 Temmuz'da Lozan'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne çektiği telgrafta Amerika ile muallâkta kalan dört beş meselenin varlığından söz ederek, bunun Amerika'nın Müttefiklerden daha fazla talepte bulunmalarından kaynaklandığını ve Grew ile görüşeceğini, müzakerelerden vazgeçerse görüşmeleri bitireceğini dile getirmiştir. İsmet Paşa 21 Temmuz tarihinde çektiği telgrafta da mevcut anlaşmazlıkları özetlemiştir. Buna göre Amerikalılar öncelikle en ayrıcalıklı millet statüsünü elde etmek istemektedirler. Bunun yanı sıra kapitülasyonlar meselesinde müttefiklerin kabul ettikleri çözümü kabul etmemişler ve başka bir çözüm önerisi istemişlerdir. Amerikalılar kapitülasyonların devamından yanadır. Ayrıca, tebaasının uğradığı zarar için tazminat iddiasında bulunmuşlardır. Ancak İsmet Paşa Amerika ile Türkiye savaşa girmedeği için tamiratın mevzu bahis olamayacağını dile getirmiştir. İsmet Paşa'nın telgraflarına Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey 21 Temmuz tarihinde verdiği cevapta Amerikalılara diğer devletlerden daha fazla ayrıcalıkta bulunulamayacağını, aynı şartları kabul etmedikleri takdirde müzakereleri keserek İstanbul'a dönülmesinin uygun olacağını belirtmiştir.⁷⁹⁸ İsmet Paşa 22 Temmuz'da Ankara'ya çektiği telgrafta, Grew ile uzun bir görüşme yaptığını ve Grew'in zamanın kısıtlı olması nedeniyle görüşmelerin kesilmesine ve Türk heyetinin İstanbul'a dönme kararına karşı çıktığını

⁷⁹⁶ "Amerika Murahhası Türkiye Muahedesini Hazırlıyor", **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mayıs 1339, No: 814, s.1 , "Türkiye-Amerika muahedesinin İhzarı", **Tanin**, 8 Haziran 1339, No. 235, s. 1.

⁷⁹⁷ "Grew Türkiye-Amerika Müzakeratından Ümidvar", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Haziran 1339, No: 846, s. 1 ; "Amerika ile Münferid Muahede Müzakeresi Başladı", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Haziran 1339, No: 835, s. 1; " Türkiye ve Amerika", **Vakit**, 9 Temmuz 1339, No: 2002, s. 3 ; "Türkiye-Amerika Muahedenamesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1339, No: 860, s. 1.

⁷⁹⁸ **Lozan Telgrafları II**, s. 587. Tartışmalı konular hakkında ayrıca bkz. Grew, **a.g.e.** , s. 137, vd ; "Vakit" gazetesi konuyla ilgili olarak verdiği haberde Amerika'nın Amerika'daki Türklere, Türklerin de Türkiye'deki Amerikalılara tanıdığı ayrıcalıkların aynıını vermek istemesinden dolayı görüşmelerin çıkmaza girdiğini dile getirmiştir. Bkz. "Türk-Amerika Muahedesini", **Vakit**, 17 Temmuz 1339, No: 2010, s. 2; ayrıca bkz. "Türkiye Amerika Muahedenamesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Temmuz 1339, No: 869, s. 2 ."Amerika ile Müzakeratta Müşkülât Çıktı", **Vakit**, 21 Temmuz 1339, No: 2014, s. 1. Mehmet Asım "Vakit"teki baş makalesinde anlaşmazlığın Amerikalıların "en ayrıcalıklı millet" statüsünü talep etmelerinden kaynaklandığını, bunun yanında bir diğer taleplerinin Amerikan vatandaşlarının Türkiye'deki ikameti meselesinin de anlaşmazlığa neden olduğunu dile getirmiştir. Amerikan kanunlarına göre, Amerika'ya göç eden muhacirler ancak 5 yıl sonra Amerikan vatandaşlığını hak etmektedirler. Amerikalılar 5 yıl Amerika'da kalıp Amerikan vatandaşı olduktan sonra tekrar Türkiye'ye dönenlerin Türk-Amerikan vatandaşı olarak kabul edilmelerini istemiş ancak Türk hükümeti bu talebi geri çevirmiştir. Mehmet Asım'a göre bu ret cevabını altında yatan en önemli neden Ermeni sorunudur. Amerikalılar bu taleplerinin kabulü takdirinde Türkiye buldukları süre zarfında hal ve hareketleri itibarıyla Milli Hükümet aleyhtarı olduğu daha sonra Amerika'ya kaçan Ermeniler bu sayede Türkiye'ye dönme şansı yakalayacaklardır, bkz. Mehmet Asım, "Amerikalıların Talepleri", **Vakit**, 2 Ağustos 1339, No: 2023, s. 1.

belirtmiştir. Rauf Bey ise buna cevaben 23 Temmuz'da gönderdiği telgrafta Heyet-i Vekile tarafından alınan kararı bildirmiş; ticari ilişkilerde Amerikan vatandaşlarına en ayrıcalıklı millet imtiyazının verilememesini ve uğradıkları kötü muameleden dolayı hiçbir tazminatın öngörülememesini, uluslar arası hukuka uygun olarak Amerikalıların taleplerini incelemek maksadıyla da olsa Amerikan delegasyonuna devletçe hiçbir taahhüde bulunmamasını istemiş ve eğer anlaşmak mümkün olmazsa daha önceden verilen talimata uygun olarak müzakerelerin kesilmesini ve derhal İstanbul'a dönülmesini dile getirmiştir.⁷⁹⁹ 21 Temmuz ile 1Ağustos tarihleri arasında İsmet Paşa ile gerçekleşen görüşmeler hakkında Dışişleri Bakanı Hughes'u haberdar eden Grew, tartışmalar sonrasında İsmet Paşa'dan neredeyse hiçbir şey koparamadığını dile getirmiştir.⁸⁰⁰ Nitekim İsmet Paşa 24 Temmuz tarihinde Ankara'ya gönderdiği telgrafta ticari anlamda Amerikalılara verilen ayrıcalıkların Müttefiklere, Yunanistan'a ve Balkan devletlerine verilenle aynı olduğunu belirtmiştir.⁸⁰¹

Rauf Bey 26 Temmuz'da İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafında 1 gün önce gönderilen telgrafa da atıfta bulunularak Amerikalılarla yapılacak anlaşmanın Müttefiklerle yapılacak anlaşmanın esaslarına uygun olmasını yinelemiş ve "...hükümet hiçbir vakit Amerika belasını bila lüzum tahrik etmek arzusunda değildir" demiştir. Bununla birlikte Ermenilerin yeniden memlekete dönüşlerine olanak sağlayacak herhangi bir düzenlemenin kabul edilememesini dile getirmiştir.⁸⁰²

İsmet Paşa ve Rauf Bey arasında bu yazışmalar yapılırken diğer taraftan müzakerelerde yaşanan olumsuzlukları aşmak amacıyla Adnan (Adıvar) Bey aracılığıyla Amiral Bristol ile temasa geçilmiş ve Amiral, Adnan Bey'e Türkiye ve Amerika arasında barışın imzasının o kadar kolay olmayacağını, çünkü Amerikan

⁷⁹⁹ **Lozan Telgrafları II**, s. 596 vd. ; "Amerikan ile Müzakeret", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Temmuz 1339, No: 871, s. 1 ; "Amerika İle Muahede", **Vakit**, 24 Temmuz 1339, No: 2017, s. 3. Gazetelerde çıkan haberlerde anlaşmazlığın devam etmesi durumunda İsmet Paşa'nın, Rıza Nur Bey'i müzakereler için bırakarak Lozan'dan ayrılacağı belirtilmiştir, bkz. "Amerika ile Cereyan Eden Müzakerat Bitmek Üzeredir", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1339, No: 875, s. 1 ; "Amerikalılar İle Müzakerat Tehir Eden Mesele", **Vakit**, 29 Temmuz 1339, No: 2019, s. 3 ; "Amerika ile Müzakeratta Müşkület", **Vakit**, 31 Temmuz 1339, No: 2021, s. 1. İsmet Paşa Ankara'ya çektiği 27 Temmuz tarihli telgrafında görüşmelerin kesilmesi durumunda Rıza Nur Bey'i maiyetinde Hukuk Müşaviri Münir Bey ve Müşavir Şeref Bey ve belki Şefik Bey'i bırakarak doğru delegelerle birlikte Türkiye'ye döneceğini belirtmiştir, bkz. **Lozan Telgrafları II**, s. 613.

⁸⁰⁰ Grew, **a.g.e.**, s. 144.

⁸⁰¹ **Lozan Telgrafları II**, s. 603.

⁸⁰² **Lozan Telgrafları II**, s. 611.

kamuoyunun Türkiye'nin aleyhinde olduğunu, Amerikalıların Türklerle yeniden temas kurmak konusunda istekli bulunmadığını söylemiştir.⁸⁰³

Müzakerelerde yaşanan müşkülât 2 ve 4 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda aşılmıştır.⁸⁰⁴ Burada bir parantez açmak gerekirse iki ülke arasındaki ilişkiler açısından bir diğer önemli olay 2 Ağustos'ta Başkan Warren Harding'in ani vefatı olmuştur.⁸⁰⁵ Harding'in yerine Başkan yardımcılığı görevinde bulunan John Calvin Coolidge Jr. getirilmiştir.⁸⁰⁶ Coolidge göreve geldiği 5 Ağustos gününün hemen sonrasında 6 Ağustos'ta gazetelere verdiği beyanatta Türkiye ile devam etmekte olan müzakerelerin kesintiye uğramaması için Harding tarafından verilen itimatnamelerin yenileceğini ve Harding'in izlediği sulh programını aynen uygulayacağını dile getirmiştir.⁸⁰⁷

İki ülke delegasyonları arasında Lozan'da gerçekleşen yaklaşık 4 aylık bir görüşme maratonundan sonra 6 Ağustos tarihinde öğleden sonra saat dörtte uzlaşmaya varılarak anlaşma imza edilmiştir.⁸⁰⁸ Anlaşma, Amerikan belgelerinde "Türkiye ve ABD Arasında Genel Anlaşma" adıyla yer alsa da, Grew'in anılarında "Dostluk ve Ticaret Antlaşması" olarak geçmektedir.⁸⁰⁹ Bununla birlikte aynı gün Amerika ile "Suçluların İadesine Dair Antlaşma" imza edilmiştir. Genel antlaşma 32 maddeden oluşurken, ikinci antlaşma 12 maddeden oluşmaktadır.⁸¹⁰ Genel antlaşmanın ilk maddesi iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını öngörmektedir. İkinci maddeyle ABD kapitülasyonların kaldırıldığını kabul etmiştir. Dokuzuncu maddeyle en tartışmalı konulardan biri olan "en çok gözetilen millet" meselesi çözüme

⁸⁰³ **Lozan Telgrafları II**, s. 612.

⁸⁰⁴ Görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Lozan Telgrafları II**, s. 624 vd; Grew, **a.g.e.** s. 147 vd : "Amerika İle Akdettiğimiz İtilaf", **Vakit**, 3 Ağustos 1339, No: 2024, s.1 .

⁸⁰⁵ "Harding'in Vefatı", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ağustos 1339, No: 880, s. 2.

⁸⁰⁶ "Amerika'da Yeni Reisicumhur, Muavin Coolidge Olmuştur", **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Ağustos 1339, No: 881, s. 1.

⁸⁰⁷ "Sulhpervêre Siyasete Devam Edecekmiş", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Ağustos 1339, No: 882, s. 1.

⁸⁰⁸ "Türkiye Üçüncü Muahedeyi de İmzaladı", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Ağustos 1339, No: 883, s. 1 ; "Türkiye-Amerika Muahedesi de İmza edildi", **Tasvir-i Efkar**, 8 Ağustos 1339, No: 9803, s. 1; Armaoğlu, **a.g.m.** , s. 524; Bilal Şimşir, "Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği", **Belleten**, C XLI, S. 162, Nisan 1997, s. 304.

⁸⁰⁹ Grew, **a.g.e.** , s. 140. İsmet Paşa 6 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği ve Amerika ile anlaşmanın imzalandığı haberini verdiği telgrafta "Muahede-i Umumiye" tabirini kullanmıştır, bkz. **Lozan Telgrafları II**, s. 630.

⁸¹⁰ Her iki antlaşmanın Türkçe metinleri için bkz. Erdal Açıkse, "Lozan'da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma", **Atatürk Yolu**, C. 6, S. 21, Yıl: 11, Ankara, Mayıs 1998, s. 8 vd ; "Lozan'da İmza Edilen Türkiye-Amerika Muahedenamesi", **Tasvir-i Efkar**, 8-9 Ağustos 1339, No: 3803-4, s.2. Antlaşmaların İngilizce asıl metinleri için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 89 vd.

kavuşturulmuş ve her iki ülke vatandaşlarına bu hak karşılıklı olarak tanınmıştır.⁸¹¹ Nitekim Grew, Lozan'dan 6 Ağustos tarihinde Dışişleri Bakanı Hughes'e çektiği telgrafta şöyle demiştir:

“Türk delegasyonu ile bugün imzaladığımız Dostluk ve Ticaret Antlaşması başlangıçta elde etmeyi arzuladığımızdan son derece farklıdır. Bu antlaşma, Türk görüşlerini karşılamak amacıyla bizim tarafımızdan verilen çok sayıda tavizi temsil etmektedir... Vatandaşlığa geçiş ve tazminat talepleri konusundaki maddelerden vazgeçtik, hukuki deklarasyon içinde arzu ettiğimiz değişiklikleri yaptırmayı da başaramadık ve azınlıklara ilişkin herhangi bir konuda hüküm de koydurtmadık.

Öte yandan orijinal antlaşma taslağını hazırlayarak Türklerin önüne koyan da biz olduk. Eğer kendi antlaşma taslaklarını hazırlayarak bize sunmuş olsalardı, esas tavizler, şüphe götürmeyecek biçimde bu çizginin öbür tarafına taşmış olacaktı. Kuruluş maddeleri arasında elde ettiğimiz “en çok kayırılan ülke muamelesi” muhtemelen elde edilen en önemli prensiptir..”⁸¹²

İsmet Paşa da 8 Ağustos'ta basına yaptığı açıklamada antlaşmanın içerdiği maddeler itibariyle Yeni Türk Devleti açısından önemini, özellikle kapitülasyonlar ve imtiyazlar kastedilerek, vurgulamıştır. İsmet Paşa, Osmanlı Devleti'ni kayıt altına alan düzenlemelerden kurtulan Yeni Türkiye'nin planlı bir çalışma ile çeşitli alanlarda başarı elde edebileceğini ve bu antlaşmanın Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi arzulanan milli emelleri bir kez daha kuvvetlendirdiğini vurgulamıştır.⁸¹³ Ziya Gevher de “Hâkimiyet-i Milliye”deki başmakalesinde benzer düşünceleri savunmuştur. Mütekabiliyet esası ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla Türkiye'nin Avrupa'da kabul edilen istiklalinin Amerika tarafından da kabul edildiği düşüncesindedir. Sözü manda meselesine getiren Ziya Gevher, Türk milletinin karakterini kavrayamayanlar tarafından ortaya atılan Amerikan mandası düşüncesinin milli mücadele ruhu tarafından çabuk bertaraf edildiğini ve Türkiye'nin bugün Amerika vesayeti altında bir millet değil, Amerika ile eşit haklara sahip bir millet sıfatıyla barışa imza attığını vurgulamıştır. Ona

⁸¹¹ Açıkse, **a.g.m.** , s. 13 ; “Türkiye-Amerika Muahedenamesinin Esasları”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Ağustos 1339, No: 883, s. 1.

⁸¹² Grew, **a.g.e.** , s. 149 ; “Türkiye-Amerikan Muahedesini, Mütekabiliyet Esasına İstinad Eden Bu Muahede de En Ziyade Mahar-ı Müsaade Millet Düsturu Caridir”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1339, No: 884, s. 1.

⁸¹³ “Amerika İle Muahedenin İmzası Münasebetiyle”, **Tasvir-i Efkar**, 9 Ağustos 1339, No: 3804, s. 1 ; “Türkiye-Amerika, İsmet Paşa'nın İrad Ettiği Nutuk”, **Vakit**, 9 Ağustos 1339, No: 2030, s. 2.

göre kendisine daha düne kadar manda fikrinin dayatılmaya çalışıldığı bir milletin kendi istiklalini kendi eliyle bütün dünyaya tasdik ettirmesi kadar büyük bir başarı olamaz.⁸¹⁴

Gerçektende bakılacak olursa İsmet Paşa Lozan'da Müttefiklere karşı verdiği başarılı mücadeleyi, Amerikan delegasyonuna karşı da vermiştir. Grew'in işaret ettiği gibi ABD'nin tek başarısı, müzakerelerin başından beri üzerinde ısrarla durduğu “en ayrıcalıklı millet” statüsün kazanmak olmuştur. Bu duruma Türkiye açısından bakılacak olursa bunu ABD'ye karşı verilmiş bir taviz olarak değerlendiremeyiz. Çünkü aynı hakları Türkiye de antlaşma gereğince kazanmıştır.

Fikrimizce Lozan Antlaşması'nın antlaşmanın ABD tarafından tatminkâr olmadığına en iyi kanıt, Senato tarafından 18 Ocak 1927 günü yapılan oylamada 84 oydan 50 leh ve 34 aleyhte çıkmasına rağmen 3/2 çoğunluğun 6 oy eksikle sağlanamaması nedeniyle reddedilmesidir.⁸¹⁵ Redd kararı için öne sürülen en önemli üç nedenden birincisi, antlaşmanın Wilson'un planında yer alan bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını sağlamamış olması, Hıristiyanlar ve diğer azınlıklara ait hiçbir garantiyi içermemesi ve üçüncü olarak eskiden Türk vatandaşı olan Amerikan uyrukluların Türkiye tarafından tanınmasını sağlayamamış olmasıdır.⁸¹⁶ Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Amerika'da başlayan Türkiye karşıtı hareket bunda büyük pay sahibi olmuştur.⁸¹⁷

⁸¹⁴ Ziya Gevher, “Üçüncü Muahede”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1339, No: 884, s. 1.

⁸¹⁵ Şimşir, **a.g.m.**, s. 320.

⁸¹⁶ Grew, **a.g.e.**, s. 156.

⁸¹⁷ Amerika'da “Lozan Antlaşmasına Hayır” sloganıyla bir kampanya başlatılmış, Türk düşmanlığıyla tanınan ve James W. Gerard'ın başkanlığını yaptığı “Ermenistan Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi” adlı örgüt adını “Lozan Antlaşmasına Karşı Amerikan Komitesi” şeklinde değiştirmiştir. Amerikan kamuoyundaki muhalefet haklarında ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, **a.g.e.**, s. 306 vd; Ulagay, **a.g.e.**, s. 289 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANİ İLİŞKİLER

1. AMERİKA ŞARKİ KARİB MUAVENET HEYETİ'NİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

20. yüzyılın ilk çeyreğini üç büyük savaşla geçiren Osmanlı İmparatorluğu özellikle de I. Dünya Savaşı boyunca iâşe sıkıntısını ciddi bir şekilde yaşamıştır. Savaş yılları Türk halkında maddi ve manevi hasarlara neden olmuş ve halk birçok açıdan yardıma muhtaç hale gelmiştir. Özellikle “havayic-i zaruriye” olarak adlandırılan temel tüketim maddelerinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Oysaki devlet savaşa hatırı sayılır miktarda stokla girmişti. 1913'te 162 milyon kile olan buğday rekoltesi 1914 yılında 225 milyon kileye ulaşmıştır.⁸¹⁸ Savaşın uzun süreceğinin tahmin edilememesi ve iâşe örgütlerinin yetersizliğinden kaynaklanan yolsuzluklar nedeniyle sıkıntılar yaşamaya başlamış ve 1915 yılı sonlarına doğru şeker, çay, kahve, giyim eşyası piyasadan çekilmiş, kara borsaya düşmüştür. Ekmek, 1914'te kıyyesi 1,25 lira iken, 1915'te 1,65 liraya; şeker 3 liradan 7,5 liraya; etin kıyyesi ise 7 liradan 8,5 liraya yükselmiştir. 1918'te ise ekmek karne fiyatı 2,5 lira iken serbest piyasa fiyatı 34 liradır. Şekerin karne fiyatı 30 lira iken serbest piyasada 125 liradır.⁸¹⁹

İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun Anadolu topraklarında yaşanan iâşe sorunu bir dizi tedbiri beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi 30 Temmuz 1918'de İâşe Nezareti'nin kurulması olmuştur.⁸²⁰

“Ordu-yu Humayun ile muhtacıyan-ı ahalinin ve memurin-i devletin iâşesini, muktezi mevad-ı gidaiye ve hevayic-i sairenin tedarik ve itası ve ahali-i sairenin teşhil

⁸¹⁸ Zafer Toprak, **Türkiye’de “Mili İktisat” (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 326

⁸¹⁹ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ed: Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 384; ayrıca bkz. Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, TTK, 1994, s. 145

⁸²⁰ Nezaretin kuruluşu 28 maddelik bir kararname ile Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır, bkz. “İâşe Nezareti Hakkında Kararname”, **Takvim-i Vekayi**, 17 Ağustos 1334, no: 3360, s. 2-3. “Tanin” gazetesi haberinde iâşe meselesinin harbin doğurduğu işlerden biri olduğundan bahisle harbin devam ettiği sürece ve hatta barışın imzasından sonra da uzun bir süre memleketin en mühim sorunlarından biri olacağını ve bu açıdan İâşe Nezareti'nin kurulmasının önemli bir girişim olduğunu vurgulamıştır, bkz. “İâşe Nezareti Teşkilatı”, **Tanin**, 16 Ağustos 1337, no: 3477, s. 1. İâşe Nezareti'nin kuruluşu ve teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, **“Mütareke Döneminde İstanbul'un İâşesi 1918-1923”** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 8 vd.

ve mayiŕet-i i'sarın gayri tabii-i gâlâ terfi'inden muhafazası umuruyla muvazzaf ve meŕgul olmak üzere İaŕe Nezareti teŕkil olunmuŕtur.”

Nezaretin baŕına İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Kara Kemal Bey 18 Ağustos'ta atanmıŕtır.⁸²¹ Ancak yaŕanan suiistimler ve kötü idare nedeniyle nezaretin iŕ göremez hale gelmesi lağvedilmesine neden olmuŕ ve 20 Ocak 1919 tarihli kararname ile İaŕe Nezareti laęvedilmiŕtir.⁸²² Maliye Nazırı Abdurrahman Bey, “Sabah” muhabinine nezaretin kaldırılmasıyla ilgili olarak verdiği beyanatında kötü yönetimin bilinmesine rağmen nezaretin lağvedilemediğini çünkü bunun yerine konacak daha iyi bir sistemin o günün ŕartlarında temin edilemediğini, nezareti kaldırmak yerine yakından denetleme ve teŕkilatını aŕama aŕama yenileme yolunu tercih ettiklerini ancak bundan da bir sonuç alınamadığını dile getirmiŕtir.⁸²³

30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalanmasından sonra mevcut ŕartlar daha da aęırlaŕmıŕtır. İstanbul'daki Amerikan temsilcisi Lewis Heck, ŕehirdeki hayat pahalılığını ve iaŕe sıkıntısını bildiren raporunda sorunun ciddi anlamda 1917 Temmuz ayından itibaren yaŕanmaya baŕladıęını dile getirmiŕ, fiyatların yaklaşık olarak %100 oranında arttığını ifade etmiŕtir.⁸²⁴ Karaborsacılığa da değinen Heck, 1917 yaz aylarında ekmeğin dıŕında ŕeker, peynir, kibrit, zeytin ve patates dağıtımı yapıldığını fakat bunların düzenli bir ŕekilde organize edilmediğini, üç ayda bir adam baŕına bir librenin dörtte üçü kadar ŕekerin okkası 20 kuruŕtan dağıtıldığını belirtmekle birlikte, ŕekerin okkasının aynı zamanda karaborsada 200 kuruŕa satıldığını, sadece bunun bile iŕin içinde olan kimselerin ne kadar büyük kârlar elde ettiğini göstermeye yeteceğini dile getirmiŕtir.

Yaŕanan kömür sıkıntısına da değinen Heck, İstanbul'a yerel su, elektrik, tramvay ve arabalı vapur hizmetleri için günde 1200 ton kömür gerektiğini vurgulamıŕtır. Mütarekeden sonra Almanların gönderdikleri kömürün kesildiğini aynı zamanda stokların eridiğini, caddelerdeki lambaların yanmamasından en çok baŕı bozuk kiŕilerin faydalandığını belirtmektedir. Heck, 30 Ocak 1919 tarihi itibariyle bazı gıda

⁸²¹ “Kemal Bey'in İaŕe Nezaretine Tayini İrade-i Seniyyeye İktiran Etmiŕtir”, **Tanin**, 20 Ağustos 1334, no: 3481, s. 1

⁸²² Aydın, **a.g.e.**, s. 20

⁸²³ “Maliye Nazırı ile Mülakat”, **Sabah**, 5 Kanunisani 1335, no: 10466, s. 1. Ali Kemal ise “zavallı hazine-yi maliyemizin” bu israflara daha fazla tahammülü olmadığından bahisle, Kara Kemal'in İttihat ve Terakki'yi ihya için milyonların altından girip üstünden çıktığını belirtmiŕtir, bkz. Ali Kemal, “İaŕe Nezareti”, **Sabah**, 3 Kanunisani 1335, no: 10464, s. 1

⁸²⁴ Duru, **a.g.e.**, s. 12

maddelerinin İstanbul'daki fiyatlarını raporuna eklemiştir. Buna göre şekerin okkası 280 kuruş, tereyağın okkası 480 kuruş, unun okkası 120 kuruş, pirinç okkası 100 kuruş, buğday okkası 38 kuruş, fasulye okkası 80 kuruş, et okkası 80 kuruş, süt okkası 70 kuruş, gaz yağı 5 galonluk tenekesi 30 liradır.⁸²⁵

2. AMERİKAN MUAVENET HEYETLERİ'NİN ÇALIŞMALARI

2. 1. Heyetlerin İstanbul ve Anadolu'daki Faaliyetleri

Mütareke günlerinin güç koşullarında özellikle de Anadolu, Rumeli ve Kafkasya'da yaşayan muhtaç insanlara yardımda bulunmak üzere "American Near East Relief Commission" denilen "Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti", Türkiye'de faaliyette bulunma kararı almıştır. Nitekim İstanbul'daki Tokatlıyan Otelinde şerefine çay partisi verilen Amiral Bristol ve Lewis Heck davette yaptıkları konuşmalarda bu noktaya temas etmişlerdir. Amiral Bristol, Orta Doğu ve İstanbul'da yaşanan iâşe sıkıntısının giderilmesi için Amerika'nın çaba harcayacağını söylemiş ve Amiral'den sonra söz alan Heck, İstanbul'un iâşe sorununa müdahale edilerek karaborsacılık ve vurgunculuğa son verilmesi lüzumunu vurgulamıştır.⁸²⁶

Şarkî Karib Muavenet Heyeti'nin bu kararından sonra heyet adına faaliyette bulunmak üzere 31 Aralık 1918'te Dr. James Barton, yanında George Wisburn de bulunduğu halde İstanbul'a hareket etmiş ve 1919 yılı Şubat ayı başında İstanbul'a ulaşmıştır.⁸²⁷ Ancak gönderilen bu ilk heyete başkanlık edecek kişi ise 6 Şubat'ta Marsilya limanından İstanbul'a hareket eden Mösyö Pitt'tir.⁸²⁸ Pitt, eşi ve diğer çalışma arkadaşları ile birlikte 16 Şubat akşamı İstanbul'a ulaşmış ve daha sonra Amerika Sefarethanesi'ne geçmek üzere geçici bir süre için Robert Kolej'e yerleşmiştir.⁸²⁹

Heyet üyeleri İstanbul'a gelmeden önce Amerikan yardımları yola çıkmıştır. 14 Ocak 1919 tarihinde New York'tan ayrıldığı haber verilen "Mercury Bus" gemisinin 14 küçük motor, 50 bin çift ayakkabı, 1000 sandık elbise, 200 ton erzak, 700 hastane yatağı, 100000 kutu süt taşımaktadır. Yola çıkan bir diğer gemi olan West Cap

⁸²⁵ Y.a.g.e., s. 17

⁸²⁶ "İstanbul'un İâşesi", **Sabah**, 16 Şubat 1335, no: 10580, s. 2

⁸²⁷ Jaeschke, a.g.e.I, s. 12; "Amerika İâşe Azası", **Alemdar**, 14 Şubat 1335, no: 1366, s.2

⁸²⁸ "Amerikalıların Muaveneti", **Alemdar**, 16 Şubat 1335, no: 1368, s. 2

⁸²⁹ "Amerika Heyeti Şehrimizde", **Sabah**, 17 Şubat 1335, no: 10509, s. 3; "Amerikan Heyetinin Muvasalatı", **Alemdar**, 17 Şubat 1335, no: 1369, s. 2

vapurunun ise 1,5 milyon dolarlık un yüklü olduğu ancak bu unun Ermenistan'a dağıtılacağı bildirilmiştir.⁸³⁰ Mercury Bus, Noma vapuruyla birlikte 13 Şubat'ta İstanbul'a ulaşmıştır.⁸³¹ Mercury Bus taşıdığı yardım malzemesini heyet tarafından Tuzla'da inşa edilen ambarlara boşaltmak üzere Tuzla limanına çekilmiştir.⁸³²

Noma ve Mercury Bus vapurlarının arkasından Mayn, Western Bell ve Western Kilder vapurları un yüklü oldukları halde 25 Şubat tarihinde İstanbul'a ulaşmışlardır.⁸³³ Unların gayet ucuz bir fiyatla istisnasız herkese dağıtılacağı heyet tarafından bildirilmiştir. Sadece Mayn vapurunun taşıdığı un miktarı 180000 çuvaldır. Vapurlar İstanbul'a ulaşmadan önce Şarkî Karib Muavenet Cemiyeti Müdürü Mösyö Pitt ve George Wisburn, Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek faaliyet hakkında bilgi vermişlerdir.⁸³⁴ Vurgunculuğa meydan vermemek amacıyla heyetçe bazı tedbirlerin alınacağı Sadrazama bildirilmiştir. Bunun yanı sıra Amerika Sefarethanesi'nden bir görevli 1 Mart'ta Sadrazam Tevfik Paşa ve Sadaret Müsteşarını ziyaret ederek Amerika'dan gelecek olan yardımın ne şekilde satışı sunulacağını görüşmüşlerdir.⁸³⁵

Mayn, Western Bell ve Western Kilder vapurları İstanbul'a ulaşmadan önce 19 Şubat'ta Şarkî Karib Muavenet Heyeti tarafından Ermeni muhacirlerine dağıtılmak üzere "Levithan" transatlantik gemisiyle çok miktarda gıda maddesi ve çeşitli eşya İstanbul'a gelmiştir.⁸³⁶ Dağıtımdan sorumlu kişi ise Merzifon Amerikan Koleji Müdürü George Harret'tir. Gemide 15 hastaneyi donatabilecek malzeme ve 250 hasta bakıcı kadın bulunmaktadır. Bunların yanında Salib-i Ahmer'e mensup 60 kadınla 28 misyoner de mevcuttur. Levithan'ın taşıdığı yardım 3,5 milyon dolar tutarındadır.

Heyetin Ermenilere yönelik yardımının yanı sıra Howart Heinz'in başkanlığı altında çalışan 12 kişilik bir heyet de İstanbul'a gelmiştir. Bu heyetin Mösyö Pitt'in başkanlığı altındaki heyetle herhangi bir ilişkisi olmayıp Lehistan, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye, Sırbistan ve Ermenistan'ın iâşe meseleleriyle ilgilenecektir.⁸³⁷ Doğrudan doğruya Ermenistan'ın iâşesi ile ilgilenecek olan bir diğer heyet ise Dr. Riggs'in başkanlığı altında bulunan heyettir. 30 kişilik bu heyet, Kafkasya ve Güney

⁸³⁰ "Amerika Muavenet Heyeti'nin Mesaisi", **Vakit**, 16 Kanunisanı 1335, no: 443 s. 1.

⁸³¹ "Amerika'nın Muaveneti", **Alemdar**, 14 Şubat 1335, no: 1366, s. 2

⁸³² "Mercury Bus Vapuru", **Alemdar**, 15 Şubat 1335, no: 1367, s. 2

⁸³³ "Amerika'dan Külliyyetli Un Geliyor", **Sabah**, 24 Şubat 1335, no: 10516, s. 2; "Amerika'dan Üç Vapur Un Geldi", **Tasvir-i Efkar**, 26 Şubat 1335, no: 2664, s. 1

⁸³⁴ "Üç Vapur Un", **Alemdar**, 26 Şubat 1335, no: 1378, s. 2

⁸³⁵ "Amerika'dan Gelecek Zahir", **Alemdar**, 2 Mart 1335, no: 1382, s. 2

⁸³⁶ "Amerikalıların Muaveneti", **Alemdar**, 19 Şubat 1335, no: 1371, s. 2

⁸³⁷ "Amerika İâşe Heyeti", **Vakit**, 11 Şubat 1335, no: 469, s. 2

Rusya'yı dolaştıktan sonra seyahati sonunda hazırladığı raporu Paris'teki Barış Konferansı'na sunacaktır.⁸³⁸

Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti tarafından gerçekleştirilen yardım faaliyetleri başlangıçta sadece Ermeni ve Rum muhacirleri için düşünülmüştür. "Alemdar" gazetesi verdiği haberde Ermeni muhacirine yardımda bulunmak amacıyla kurulan Şarkî Karib Muavenet Heyeti'nin yapacağı yardımlardan diğer milletlerin istifade edemeyeceğini ancak muayyen ve düşük bir fiyatla ahaliye satılmak üzere gıda maddesi gönderilmesinin düşünüldüğü ifade edilmiştir.⁸³⁹ Bunu açık bir şekilde dile getiren kişi ise heyetin başkanı Binbaşı David Arnold olmuştur. "Tasvir-i Efkâr"a yaptığı açıklamada heyetin kuruluş amacının başlangıçta yalnızca Ermenilere yardım etmek olduğunu fakat daha sonra programı değiştirerek Orta Doğu'da yer alan ve yardıma muhtaç herkese cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın yardımda bulunma kararı aldıklarını söylemiştir.⁸⁴⁰

Lewis Heck de Binbaşı Arnold'u doğrular şekilde yaptığı açıklamasında, İstanbul'da yapılacak dağıtımın sınırlı olacağını Ermeni ve Rumlara öncelik tanınacağını, bunla birlikte Sivas ve Konya'da bulunan Müslümanların da Amerikan yardımından yararlanabileceğini, dağıtımın ne şekilde gerçekleşeceğine ise heyetin karar vereceğini belirtmiştir.⁸⁴¹

1919 Eylül ayında "Vakit" gazetesine çıkan bir haberde ise heyetin Amerika'da ilk kurulduğu zaman heyete yardımda bulunanların Türkiye'deki durumdan haberdar olmadıkları, bunun için sadece tehciye tabi tutulan Ermeni ve Rumlara gönderilmek üzere cemiyete bağışta buldukları yazılmaktadır. Ancak heyet Türkiye'ye gelip tüm halkın zor durumda olduğunu görünce bu durumu New York'taki merkezlerine bildirmiş, din ve ırk ayırt etmeksizin tüm halka yardımda bulunmak için izin istemiştir. Merkezin olumlu cevap vermesi üzerine muhtaç bulunan herkese yardıma başlanmıştır.⁸⁴²

Amerikan gemileri tarafından İstanbul'a getirilen unların piyasaya önemli etkileri olmuştur. Mayn, Western Bell ve Western Kilder vapurlarının un yüklü olarak geldikleri haberi piyasadaki un fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Çuvalı 23 liraya

⁸³⁸ "Yeni Bir Amerika Heyeti", **Alemdar**, 2 Mart 1335, no: 1382, s. 2

⁸³⁹ **Alemdar**, 19 Şubat 1335, no: 1371, s. 2

⁸⁴⁰ "Amerikalılar Nasıl Çalışıyorlar", **Tasvir-i Efkâr**, 5 Temmuz 1335, no.2774, s.1

⁸⁴¹ "Amerika Muavenet Heyetinin Mesaisi", **Vakit**, 4 Şubat 1335, no.18, s.1

⁸⁴² "Amerika Muavenet Heyeti" **Vakit**, 27 Eylül 1335, no.683, s.1

satılan ve “Halita” denilen unların çuvalı 5 liraya inmesine rağmen alıcı bulunamamıştır. Arpanın ise okkası 12 liraya inmiştir. Heyet yaptığı açıklamada Amerika’dan gelen unların çuvalı 16 liradan halka satışa sunulacağını bildirmiştir.⁸⁴³ Amerika’dan gelen ve gelecek olan unların depolanması için depolar kiralanması amacıyla Lewis Heck İzmir’e gitmiştir. İzmir limanına gelen unlar buradan iç bölgelere nakledilecektir⁸⁴⁴

İstanbul’daki depolarda bulunan unların tüccara satışı Witol Ticarethanesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu iş için nasıl bir yöntem izleneceği ticarethane müdürü tarafından “Tasvir-i Efkar” muhabinine verilen beyanatta dile getirilmiştir. Bakkallar aracılığıyla halka un dağıtımının bazı su-i istimallere yol açması nedeniyle çok kısa bir zamanda bir satış merkezinin kurularak hem bakkallara hem de ahaliye çok ucuz fiyattan ikişer üçer okka un dağıtılacağı açıklanmıştır. Satış merkezlerinin kurulmasına gerekçe olarak da hamallarla arabacıların, esnafın satın aldığı unu yüksek fiyatla taşımak konusunda anlaşamamaları gösterilmiştir. Şimdiye kadar 45000 çuval un satıldığını belirten ticarethane müdürü, un fiyatlarına 1 lira zam yapmak zorunda kaldıklarını söylemiş, buna gerekçe olarak da Osmanlı kağıt parasının son günlerde yaşadığı değer kaybını göstermiştir. Un fiyatlarının belirsiz olmadığını sadece Osmanlı kağıt parasının değerine endeksli bulunduğunu vurgulamıştır.

Müdür, makarna imal eden esnafa da un vermeye başladıklarını belirtmiş, bununla birlikte imal edilecek makarnanın okkasının 45 kuruştan fazlaya satılmaması hususunda imalatçılarla anlaşmalarını da dile getirmiştir.⁸⁴⁵

İstanbul’a yapılan yardımların sıklaşmasına paralel olarak Amerikalı tüccarlar da İstanbul’a gelmiş ve burada bazı girişimlerde bulunduktan sonra mal getirmek üzere Amerika’ya dönmüşlerdir. “Tasvir-i Efkar” Amerikalı tüccarların özellikle petrol fiyatlarındaki pahalılığı gördükleri için ilk olarak İstanbul’a gaz sevk edecekleri haberini vermiştir. Bununla birlikte kahve de getireceklerini ve bu nedenle kahve

⁸⁴³ “Unlar Boşalırken Piyasada Neler Oluyordu?”, **Tasvir-i Efkar**, 27 Şubat 1335, no.2665, s.1. Gazete, haberinde fukaraya dağıtılacak unun ecnebi ve Müslüman herkesin takdirini kazanmış olan Hilal-i Ahmer tarafından dağıtılmasının uygun olacağını söylemiştir. Bununla birlikte karaborsacılığa ve vurgunculuğa meydan vermemek için gerekli tüm önlemlerin alınması istenmiştir, bkz. “Amerika İlaş Heyeti” **Alemdar**, 2 Mart 1335 no.1382 s.2

⁸⁴⁴ “Amerika Muavenet Heyeti” **Alemdar** 27 Şubat 1335 no.1372, s.2; “Amerika İlaş Komisyonu” **Vakit** 27 Şubat 1335 no.485 s.2.

⁸⁴⁵ “Amerika Unları Umumi Merkezlerden Perakende Satılacak”, **Tasvir-i Efkar**, 17 Mart 1335, no: 1683, s. 2

piyasaının son birkaç gün içinde düştüğü de vurgulanmıştır. Kahvenin toptan kıyyesi 500 kuruşken okkası perakende olarak 250 kuruşa düşmüştür.⁸⁴⁶

Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti, İstanbul dışında Anadolu'ya da ciddi anlamda yardımda bulunmuştur. Bu maksatla Dr. James Barton ve Dr. Moore Anadolu'da 6 haftalık bir inceleme gezisi yapmak için Derince'den trenle Anadolu'ya geçmişlerdir. Heyet üyeleri arasında New York Uluslararası Film Şirketi yöneticilerinden Mr. Craie de yer almaktadır. Anadolu vilayetlerinde çeşitli film kayıtları alacak olan Craie, bu filmlerin satışından elde edilen gelire Rum ve Ermeni muhacirlerine yardımda bulunulacağını belirtmiştir. Mösyö Wisburn'un başkanlığında bulunacak ikinci bir heyet ise Karadeniz sahilinde incelemelerde bulunacaktır.⁸⁴⁷

Dr. Pitt, Anadolu'ya gönderilen heyetlerin raporları doğrultusunda yaptığı açıklamada, Anadolu'daki durumun gerçekten çok elim olduğunu, lekeli hummanın çok büyük tahribata neden olduğunu, bütün olanaklarını kullanarak Cemiyetin bu hastalığın önünü almaya çalıştığını söylemiştir. Yolsuzluk ve yüksek nakliyat ücretleri nedeniyle Anadolu'daki birçok şehre yardımın ulaştırılmadığını vurgulayan Dr. Pitt, öncelikle bu meselenin çözümüne çalışılacağını ve yerel memurların da yardımıyla Anadolu'nun birçok yerinde şose yol yapıldığını belirterek özellikle Samsun Mutasarrıfının cemiyetin çalışmalarına büyük destek verdiğini sözlerine eklemiştir.⁸⁴⁸ Dr. Pitt, heyetin 1919 Nisan ayı itibariyle 15 milyon dolar harcadığını ve bu paranın Amerika'da tanınmış ve zengin kişilerin yardımlarıyla toplandığını dile getirmiştir.

Heyet üyelerinden Mr. Toten, yaptığı açıklamada İstanbul ve Anadolu'daki muhtaçlara dağıtılmak üzere 400 tona yakın yükü New York limanından Nisan ayı ortalarında ayrılan bir Amerikan vapurunun kısa bir süre sonra İstanbul'a geleceğini açıklamıştır. Vapurun taşıdığı yardım malzemeleri arasında 50000 çift kundura ve bir o kadar da hazır elbise yer almaktadır.

Mr Toten, Trabzon'a Nisan ayı başında bir vapur dolusu buğdayın heyet tarafından gönderildiğini belirterek Trabzon halkının yardım sırasında gösterdiği kolaylıktan dolayı teşekkür etmiştir.

⁸⁴⁶ "Amerika'dan Gaz Geliyor-Kahve Piyasası Ne Halde?", **Tasvir-i Efkar**, 27 Şubat 1335, no: 2665, s. 1

⁸⁴⁷ "Amerika Muavenet Heyeti", **Alemdar**, 6 Mart 1335, no: 1386, s. 2; "Muavenet Heyetleri", **Sabah**, 5 Mart 1335, no: 10525, s. 2

⁸⁴⁸ "Amerika Muavenetleri", **Tasvir-i Efkar**, 5 Nisan 1335, no: 2690, s. 1

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde açılan hastanelere de değinen Toten, şehirler dışında kazalarda da seyyar hastaneler kurduklarını bu doğrultuda Anadolu demiryollarından istifade ettiklerini gerekli tüm malzemenin bu şekilde Anadolu'ya dağıtıldığını da sözlerine eklemiştir.⁸⁴⁹

Nisan, Haziran ve Temmuz ayları boyunca heyet tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilen görevlilerin İstanbul'a ilettikleri raporlar İstanbul basınında yer almıştır. Trakya'ya gönderilen heyetin başkanı Dr. Richard, Rumeli'deki vaziyetin Anadolu'dan çok daha kötü olduğunu vurgulamıştır. Zamanında yardım edilmediği takdirde Rumların öleceğini, bunun mesuliyetinin de Rum muhacirlerin memleketlerine dönüşleri esnasında hane, arazi ve hayvanlarını geri almayı temin edemeyen Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu söylemiştir. Bölgedeki Rum köylülerinin özellikle maddi açıdan yardıma muhtaç olduklarına bununla birlikte sağlık koşullarının iyi olduğuna raporunda değinen Dr. Richard, 140 yataklı bir Kızıl Haç hastanesi kurduklarını, 14 verem barakası, 250 kız ve 500 erkek çocuk için de yetimhane vücuda getirdiklerini açıklamıştır. Bunun yanında şehir merkezlerinde iş bulmakla görevli iki de şube kurulmuştur.

Adana'daki heyet tarafından gönderilen raporda ise şehrin muhacirlerle dolu olduğu ve bunların inşa edilen misafirhanelere yerleştirildiği, her kazada heyetin bir idarehanesinin kurulduğu, bunların görevlerinin muhacirlere iş bulmak, hasta, muhtaç ve ihtiyarları ihtiyaçlarına göre hastanelere yerleştirmek veya kendilerine parasal olarak yardımda bulunmak olduğu belirtilmiştir. Kadınlar halı dokumakta ve pamukçulukla istihdam edilmektedir. Adana'da da 500 çocukluk bir yetimhane açılmıştır. Sayıları bine yakın olan ve Müslüman ailelerin yanında bulunan Ermeni çocuklar toplanarak bu yetimhaneye yerleştirilmiştir.

Kayseri'de ise heyet bir yiyecek deposu oluşturmuş, ancak kazalarda cilt hastalıklarından binlerce kurban verildiği vurgulanarak bu hususta ciddi önlemlerin alınması istenmiştir.

Kafkasya'daki heyetin faaliyeti ise daha geniş kapsamlı olmuş, 14 hastane kurularak burada 6000 hastaya hizmet sunulmuştur. Kafkas kazalarında 12000 çocukluk 50 yetimhane açılmıştır. Tiflis'teki aş evinin ise günde 1800 aç çocuğu doyurduğu

⁸⁴⁹ "Amerika Muavenet Heyetlerinin Faaliyeti", **Tasvir-i Efkar**, 23 Nisan 1335, no: 2704, s. 1; "Amerikalıların Muaveneti, Elbise ve Kundura Geliyor", **Tasvir-i Efkar**, 22 Nisan 1335, no: 2703, s. 2

raporda aktarılmıştır. Sokaklara grup grup yığılmış çocukları toplamak için hususi arabalar dolaştırılmaya başlanmıştır.⁸⁵⁰

Binbaşı Arnold da yaptığı açıklamayla Anadolu'daki faaliyetler hakkında bilgi vermiştir. Arnold, Adana'da yapılan çalışmalara değinerek mevcut durumda 12000 ve civar köylerde de yaklaşık 18000 muhacir olduğunu söylemiştir. Adana'da kimsesiz çocuklar için 4 yetimhane kurulmuştur. Bursa'da ise halka daha çok tarım faaliyetleri konusunda yardımda bulunmaktadır. Halk ipekböcekçiliği ile uğraşmaya teşvik edilmiştir. Antep'te işsizlere iş bulmak için yoğun bir çalışma başlatılmıştır.

Kayseri'den gelen rapor hakkında verdiği bilgide ise Kayseri'de 40000 Ermeni ile 80000 Müslüman bulunduğuna işaret etmiştir. Ermenilerin 30000 kadarı fakru zaruret içinde olup bunların 5000 kadar yetim çocuklardır. Müslümanların da 50000 kadarı büyük sıkıntılar içinde olup bu sayının 4000'i yetim çocuklardan ibarettir. Arnold, Boğazlıyan'dan gelen bir telgrafa göre o bölgede yaklaşık 40000 kişinin yardıma muhtaç olduğunu kendilerine bildirildiğini söylemiştir. Hastaneler daha çok salgın hastalıklarla mücadele etmektedir. Binbaşı Arnold, Anadolu'daki en büyük halı tezgâhlarının Kayseri'de olduğundan bahisle bunları ahalinin faydalanması için hizmete sunacaklarını da sözlerine eklemiştir.

Yapılan harcamalara da değinen Arnold, sadece İstanbul için ayda 50,000 dolar harcadıklarını söyleyerek bunun bile yapılan yardımın ne kadar ciddi miktarda olduğunu göstermeye yeteceğini belirtmiştir.

Muavenet Heyeti'nin bir diğer hizmetinin de milleti ve uyuşu belirsiz olan çocuklar için "Bitarafhane" açılması olduğunu söyleyen Arnold, burada Ermeni ve Türk çocukların yer almayacağını ve Amerikalıların tam bir tarafsızlık örneği sergileyerek tüm anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacağını vurgulamıştır.⁸⁵¹

Binbaşı Arnold bu raporları Paris'te bulunan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin başkanı ve daha sonra ABD'nin 31. Başkanı olacak Herbert Hoover'a teslim için 7 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.⁸⁵²

Heyetin Anadolu'daki faaliyetleri 1919 Ağustos ve Eylül ayları boyunca da devam etmiştir. Mr. Lieser'in idaresinde bulunan bir heyet Bandırma yoluyla Anadolu'ya geçmek üzere 19 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılmıştır. Heyet Afyonkarahisar

⁸⁵⁰ "Amerika Komisyonlarının Raporları", **Alemdar**, 19 Haziran 1335, no: 1487, s. 2

⁸⁵¹ "Amerikalılar Nasıl Çalışıyorlar?", **Tasvir-i Efkar**, 5 Temmuz 1335, no: 2774, s. 1

⁸⁵² "Binbaşı Arnold Paris'e Gidip Gelecek", **Tasvir-i Efkar**, 8 Temmuz 1335, no: 2806, s. 1

ve Konya demiryolu civarında bulunmakta olan ahaliye dağıtılmak üzere 6,000 ton erzak götürmüştür.⁸⁵³

Amerika Birleşik Devletleri İçişleri Bakanlığı'ndan 16 Ağustos 1919 tarihinde Binbaşı Arnold'a gönderilen raporda, Anadolu'daki muhtaç halka dağıtılmak üzere çok miktarda erzak gönderilmiş olduğu haberi verilmiştir. Buna göre 2.250.000 kg hububat, 1.850.000 kg arpa, 1,971,200 kg buğday gönderilmiştir. Bu erzak Kirmastı, Eskişehir, Konya, Adapazarı, Edirne ve yakın yerlerde oluşturulan ambarlara konulmuştur. Kirmastı'daki depolarda bulunan 400.000 kg buğday İzmir'deki Müslüman muhacirlere ve Bursa vilayetine dönen Ermeni ve Rum muhacirlerine dağıtılacaktır.⁸⁵⁴

Heyetin Kafkasya'daki faaliyetlerini ise Ağustos 1919'dan itibaren Binbaşı Green üstlenmiştir. Erivan'da gayet büyük bir ecza deposu açılarak halkın ilaç ihtiyacı buradan karşılanmıştır. Bölgede 3 büyük hastane kurulmuş, Iğdır'da fakirler için bir aşevi açılmıştır. Çocukların süt ihtiyacının karşılanması amacıyla da bir süt dağıtım tesisi meydana getirilmiştir. Erivan havalisinde 8,590; Ecmiyazin'de ise 4,400 yetim bulunmaktadır.

Elazığ'da açılan iki hastanede yalnızca Haziran ayı için 1500'den fazla hasta tedavi edilmiştir. Harput'ta da bir yetimhane kurulmuştur. İşsiz kadınlar yün yıkamak, yatak doldurmak, buğday öğütmek, çamaşır dikmek ve çeşitli el işleri yapmak gibi işlerde istihdam edilmiştir. Bunun yanında muhtaçlara para yardımı da yapılmaktadır. Heyetin yaptığı bu çalışmalardan dolayı Elazığ Belediye Dairesi, heyet şerefine bir ziyafet vermiş, vali ziyafete katılmış ve yaptığı konuşmasında Amerikalılar tarafından yapılan yardımlara hükümet adına teşekkür etmiştir.⁸⁵⁵

Heyetin 1919 senesi Eylül ayı faaliyet raporu ayrıntılı bir şekilde "Tasvir-i Efkar" gazetesinde yayınlanmıştır.⁸⁵⁶ Iğdır'daki 86 yataklı hastanede günlük 180-200 hastanın muayene edildiği raporda belirtilmiştir. Bunun yanında masrafları yine heyet tarafından karşılanmak üzere 6 yetimhane kurulmuş ve bu yetimhanelerde 600'den fazla çocuğun iâşe ve eğitimiyle ilgilenilmiştir. Ayrıca ekmeğin dağıtımını için bir fırın kurulmuş, ve yine masrafları heyet tarafından karşılanmak üzere bir hamam inşa edilmiştir.

⁸⁵³ "Amerika Heyetleri", **İkdam**, 20 Ağustos 1335, no: 8092, s. 1

⁸⁵⁴ "Amerika'nın Türkiye'ye Muaveneti Hakkında Bir Rapor", **İkdam**, 21 Ağustos 1335, no: 8093, s. 1

⁸⁵⁵ "Amerika Muavenetleri", **Tasvir-i Efkar**, 29 Ağustos 1335, no: 8093, s.1

⁸⁵⁶ "Amerika Muavenet Teşkilatının Faaliyeti", **Tasvir-i Efkar**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 2858, s. 2

İstanbul'daki şubenin Eylül ayı faaliyetine bakacak olursak 15 Nisan'dan itibaren başlayan çalışmalar sonucunda 1018 ailenin yardım gördüğü belirtilmiştir. Muhtaç bir çok aileye para, elbise ve süt dağıtılmıştır.

İşçilik komitesi İstanbul'da 8 şube açmıştır. Ağustos ayı itibariyle bu komite 13.292 parça çamaşır üretimi gerçekleştirmiştir. Bu teşkilatının geliştirilmesi için 16 odalı bir bina kiralanmış, yeni iş sahası yaratmak amacıyla 48 adet dokuma tezgahı sipariş verilmiş ve İstanbul'daki dokuma fabrikasının bir şubesi Samatya'da bulunan muhacirin karargahında açılarak buradaki işsiz muhacirlere iş olanakları sağlanmıştır. Sadece dokumacılık işi sayesinde 3000 aile hayatını kazanmaktadır. Burada elde edilen başarı, heyeti, Haydar Paşa'daki muhacirin için Yedi Kule'de bir pamuk dokuma imalathanesi açmaya teşvik etmiştir. Samatya ve Yedi Kule'deki bu iki imalathanede üretilen pek çok eşya ise yetim ve kimsesizlere dağıtılacaktır.

Şarkî Karib Muavenet Heyeti'nin 1919 Ağustos ve Eylül ayı itibariyle gerçekleştirdiği hububat dağıtımını şu şekildedir:

“Ermeni muhacirlere dağıtılmak üzere Kirmastı Ermeni Komitesi'ne 8,000 kg, Ermeni muhacirlerine dağıtılmak üzere Mihaliççik Ermeni Komitesi'ne 5,000 kg, Kirmastı'daki İzmir Türk muhacirlerine dağıtılmak üzere Türk Komitesi'ne 36,000 kg, Balıkesir'deki İzmir Türk muhacirlerine dağıtılmak üzere Türk Komitesi'ne 159.605 kg, dokuz köy ahalisine dağıtılmak üzere Bursa'dan Çanakkale'ye nakledilen 70.000 kg, ekmek yapılıp dağıtılmak üzere Bursa'da depolanan 70,000 kg, kışın Rum köylerine dağıtılmak üzere Mudanya'ya gönderilen 40,000 kg, Trabzon'a gönderilmek üzere Mudanya'dan vapura yüklenen 120,000 kg, Trabzon'a gönderilmek üzere Bandırma'dan vapura yüklenen 104,000 kg.”⁸⁵⁷

Gönderilen bu hububatın Kirmastı, Balıkesir ve Mihaliç'te dağıtımını hemen gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin yayınladığı Ekim ayı raporunda ise Hükümet'in verdiği 2.5 milyon kg. hububatın 24 Eylül'de Anadolu'ya dağıtılmak üzere yola çıkarıldığı, ancak nakliyat vasıtalarının yetersizliği ve yollardaki asayişsizlik nedeniyle heyetin güçlükler yaşadığı dile getirilmiştir. Malatya'da hastalıklar nedeniyle sıtmanın artmış olduğu, ve hiçbir yerde Malarya hastalığının bu kadar görülmemiş olduğu, Diyarbakır'da istihdam edilen kadınların tezgahlarda dokudukları kumaşların ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı raporda yer almıştır.

⁸⁵⁷ “Amerika Muavenet Komisyonunun Raporları”, **Tasvir-i Efkar**, 6 Teşrinisani 1335, no: 2893, s. 3

Heyetin İstanbul Müdürü Mr. Mc.Toten İstanbul'daki faaliyetler hakkında yaptığı açıklamalarda muhtaç aileler ve halkın diğer kesimlerine de kömür satışının başlayacağını ancak bunun ne miktarda olacağını kararlaştırılmadığını söylemiştir. Mc. Toten İstanbul'daki heyetin 5 şubeden oluştuğunu belirterek Birinci Şube'nin, muhtaç olduğunu beyanla cemiyete müracaat eden kişilerin durumlarını tespit etmekle meşgul olduğunu söylemiştir. Bu şube haftada 1.018 aileyi teftiş etmekte ve bünyesinde 2 doktor bulunmakta olup heyet fukaraya ayda 900 lira dağıtılmaktadır.

İkinci Şube hastalarla ilgilenmekte olup muayene ve tedavi etmektedir. Sadece 1919 Eylül ayı itibarıyla 785 lira harcanmıştır.

Üçüncü Şube "Çalıştırma Heyeti"dir ve fakir kadınları çalıştırmaktadır. Bu sayede Eylül ayı içinde 1.392 parça eşya dikilmiş 1169 m. kumaş dokunmuştur.

Dördüncü Şube fakir halka ve ailelere elbise dağıtmakla görevlidir. 1919 Eylül ayında şube, 50.000 parça elbise dağıtımını gerçekleştirmiştir.

Beşinci Şube, yetimlere yardımla ilgilenmektedir. Bu doğrultuda 4000'den fazla yetim için sadece Eylül ayı içinde 4,000 lira harcanmıştır. Bu heyet ayda 9600 kutu süt ve 650 çuval fasulye dağıtmıştır.⁸⁵⁸

Şarkî Karib Muavenet Heyeti İstanbul'a ciddi anlamda kömür yardımında bulunmuştur. 1919 Nisan ayından Eylül ayına kadar 600 ton kömür dağıtımını gerçekleştirmiştir. Binbaşı Arnold, olanaklar dahilinde kömür yardımının devam edeceğini ancak, kömürlerin dağıtılacak mı yoksa satışa mı çıkarılacağını henüz kararlaştırılmadığını, eğer satışa çıkarılırsa bunun geliş fiyatından olacağını söylemiştir.⁸⁵⁹ Arnold, 16 Ekim 1919 tarihinde cemiyetin Beyoğlu'ndaki binasında basına bir davet vererek yardım faaliyetleri hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁶⁰ Bu davetin amacı, sağlık koşullarının iyileştirilmesi için basın, cemiyetin faaliyetlerine desteğini sağlamaktır. Binbaşı Arnold resmî organlara başvurmadan basın yoluyla cemiyetin faaliyetlerini ve maksadını halka açıklamanın yararı üzerinde durmuştur. Hükümet ya da dini görevliler aracılığıyla da faaliyetlerin halka duyurulabileceğini söyleyen Arnold, bunun yerine halka doğrudan hitap eden basın vasıtasıyla ulaşmanın daha faydalı olacağını dile getirmiştir. Eğer halk kendine

⁸⁵⁸ "Amerikalıların Muavenetleri", **Tasvir-i Efkar**, 25 Eylül 1335, no: 2851, s. 1

⁸⁵⁹ "Amerikan İlaş Heyeti", **Peyam**, 11 Teşrinievvel 1335, no: 310, s. 3

⁸⁶⁰ "Amerikan Muavenet Heyeti'nin Faaliyeti", **İkdam**, 17 Teşrinievvel 1335, no: 8123, s. 2; "Pisliğe ve Sârî Hastalıklara Karşı Mücadele", **Tasvir-i Efkar**, 17 Teşrinievvel 1335, no: 2873, s. 1

bakacak ve bir takım kurumların yardımına muhtaç olmayacak bir seviyeye getirilecek olursa İstanbul ve tüm Anadolu'nun sağlık koşullarının iyileştirilmesi için büyük miktarda para sarfına gerek kalmayacaktır. Halkın büyük çoğunluğu, hastalıklarının gerçek sebebini anlamadıkları için kendilerine tavsiye edilen tedaviye riayet etmemektedirler. Bu durumun çözüme kavuşturulması için heyet tarafından haftanın 2 günü basın vasıtasıyla halka hitap etme kararı alınmıştır. Toplantıda bulunan çeşitli gazetelerin temsilcileri heyet tarafından gönderilecek tebligatları gazetelerinde yayınlamaya söz vermişlerdir. Ancak 4 Kasım tarihinde Binbaşı Arnold'u ziyaret eden "Tasvir-i Efkar" muhabiri temizlik mücadelesinin şimdiye kadar olumlu bir sonuç vermediğini sadece gazetelere makaleler göndermekle bu işin başarılamayacağını, maddi yardımda bulunmanın zorunluluğunu söylemiş, bu iş için de insanlara sabun dağıtılabileceğini tavsiye etmiştir. Muhabirin bu tavsiyesine karşılık Binbaşı Arnold, "Niçin sabuna ihtiyaç olsun?" cevabını vererek kumla temizlenmenin sabundan daha sağlıklı olduğunu söylemiştir. Ancak halkın pislığe alışmış olmasından bu gibi tedbirleri düşünmediğini dile getirerek şahit olduğu bir olayı aktarmıştır:

"... Geçen gün bir adam gördüm, elinde bir deste para ve yakasında belki yarım düzine bit vardı. Her gördüğümüz pis herife sabun versek de ne fayda temin eder. Siz fena alıştırmışsınız. Hep maddi muavenet, hep maddi muavenet. Bu çok fena bir usul. Halka evvel pislığın zararı anlatılmalı ve ondan sonra da pislikten kurtulmanın çareleri madden düşünülmesi. Yoksa Karun hazinesi dökseniz bir fayda temin etmez."⁸⁶¹

İstanbul basınında Muavenet Heyeti'nin memurlara da yardımda bulunacağı haberleri çıksa da Binbaşı Arnold, bunun gerçek bir tarafının bulunmadığını beyan etmiştir. Arnold, böyle bir karardan kendisinin bile haberi olmadığını, hükümet memurlarına yardımda bulunmanın mümkün olmadığını, çünkü heyetin sadece savaşta zarar gören fukara ve kimsesiz insanlara yardımda bulunmak amacıyla kurulduğunu, hükümet memurlarına da yardımda bulunulması durumunda maksattan hayli uzaklaşacaklarını dile getirmiştir.⁸⁶²

Heyetin İstanbul'da yaptığı önemli çalışmalarından biri de eğitim hastanesi açmak olmuştur. Amiral Bristol, İstanbul'daki hastaneleri ziyaret ederek Sıhhiye Müdüriyeti ile

⁸⁶¹ "Mr. Arnold ile Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 5 Teşrinisani 1335, no: 2892, s. 3

⁸⁶² "Amerikalıların Halkımıza Muavenetleri Hakkında", **Tasvir-i Efkar**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 2881, s. 2. Binbaşı Arnold'un başka bir tehzibi için ayrıca bkz. **Tasvir-i Efkar**, 5 Teşrinisani 1335, no: 2892, s. 3; "Amerika Muavenet Teşkilatının Faaliyeti", **Tasvir-i Efkar**, 16 Teşrinisani 1335, no: 2093, s. 2

temasa geçmiş ve Şişli'deki Etfâl Hastanesi'nin emri altına verilmesini talep etmiştir. Sıhhiye Müdürü Abdullah Cevdet Bey, 4 Ağustos'ta Amerikan Sefarethanesi'ne giderek Amiral Bristol ile görüşmüştür. Bristol, İstanbul'daki Amerikan İnas Mektebi olan Konstantinapol Kolej'e bağlı olmak üzere doktor ve cerrah yetiştirmek maksadıyla "Mektep-Hastane" kurmak niyetinde olduklarını belirtmiştir. Abdullah Cevdet Bey de Hasköy ile Cerrah Paşa Hastaneleri'nden birini bu iş için temin edilebileceğini söylemiştir.⁸⁶³

Heyetin İstanbul'daki en önemli girişimi muhtaçlara yardım için satış barakaları açmak olmuştur. İstanbul ve Anadolu'daki işsizleri istihdam etmek amacıyla kurduğu atölyelerde üretilen malların yine muhtaçlara ucuz fiyatla satışı için satış barakalarının kurulması plânlanmıştır.⁸⁶⁴ Bu amaçla yapılan ilk çalışma satış barakaları için yer tahsisi olmuştur. Bu mağazalarda kundura, elbise, şeker, süt, un, hububat vesair zorunlu ihtiyaç maddeleri gayet ucuz fiyatlarla satışa sunulacaktır.⁸⁶⁵ Satış merkezlerinin ilki 19 Kasım 1919'da Çapa'daki "Gureba Hastanesi"nin bünyesinde hizmete girmiştir.⁸⁶⁶ Burada erkek için elbiselik kumaş, her çeşit potin, dayanıklı ve ucuz kunduralar, süt ürünleri, şeker, pirinç, un, fasulye vesaire gıda maddesi bulunmaktadır. Kunduraların fiyatı 300'den 600 kuruşa kadar değişmektedir.

Mağazanın ilk katı satış için kullanılmakta yanındaki iki salon ise depo olarak kullanılırken, daha sonra yapılan düzenlemeyle giriş salonu sadece gıda maddelerine tahsis edilmiş, diğer iki salon çamaşır, giysi ve kundura satışına ayrılmıştır.

Mağazanın açıldığı ilk gün 400 liralık battaniye, Amerikan patiskası, şeker, potin, un, fasulye, şekerli ve şekersiz süt satışı gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁷ Mağazayı ziyaret eden "Tasvir-i Efkâr" muhabiri fiyatların piyasayla çok farklı olmadığına dikkat çekmiştir. Örneğin fasulye 30, pirinç 25, şeker 40 kuruştan satışa sunulmuştur. Bu fiyatlarla piyasadaki fiyatlar arasında pek fark olmadığı gibi, piyasadaki unların kalitesi bunlara kıyasla daha iyidir. Bu noktaya dikkat çekmek üzere Mücadele-yi İktisadiye

⁸⁶³"Amerikalıların İdare Edeceği Hastane", **Vakit**, 5 Ağustos 1335, no: 636, s. 2.; "Amerikalılar Ne İçin Hastane İstiyorlar", **Vakit**, 7 Ağustos 1335, no: 638, s. 2.

⁸⁶⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Ağustos 1335, no: 2827, s. 1

⁸⁶⁵ **Tasvir-i Efkâr**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 2881, s. 2. Binbaşı Arnold, yaptığı açıklamada "Wilgran" sistemi barakaların inşasının heyete ait olmayıp, Şehremaneti'nin bu işle ilgileceğini söylemiştir. Heyetin sadece barakalarda satılacak ucuz fiyatlı eşyayı temin edeceğini belirtmiş, elde mevcut olan süt, un ve buna benzer gıda maddesiyle elbise ve kundura gibi eşyaların şu an için hazır olduğunu, kışın gelmesiyle bunların fukaraya satılacağını söylemiştir, bkz. **Peyam**, 11 Teşrinievvel 1335, no: 310, s. 3

⁸⁶⁶ "Amerika Satış Barakası Açıldı", **Tasvir-i Efkâr**, 20 Teşrinisani 1335, no: 2908, s. 1

⁸⁶⁷ "Amerika Muavenet Sergisi", **Tasvir-i Efkâr**, 21 Teşrinisani 1335, no: 2909, s. 1

Müdürü Nasuhi Bey 19 Kasım'da heyeti ziyaret ederek fiyatlarda düzenleme yapılmasını rica etmiştir.⁸⁶⁸ Ancak bu talep kabul edilmemiştir. Gıda maddelerinin fiyatlarının hemen hemen piyasayla aynı olmasına rağmen battaniye, kumaş ve kundura gibi eşyaların daha ucuz olduğu dikkati çekmiştir. Halis yünden üretilen büyük battaniyelerin tanesi 385, kışlık elbise ve palto için kumaşın metresi 200 kuruştur. Kalın kışlık kumaşların metresi ise 170 kuruştan satışa sunulmuştur.⁸⁶⁹

Çapa'daki mağazaların direktörü Dr. Johnson yaptığı açıklamada eşyanın bir kısmı mağazaya gelmiş olmakla birlikte mühim bir kısmının da nakledilmediğini vurgulamıştır.⁸⁷⁰ Dr. Johnson satış mağazalarının kuruluş amacının fakir ahaliye gıda maddesi ve giyim eşyası temin etmek olduğunu bunların çok ucuz bir fiyat üzerinden satışa çıkarılacağını belirtmiştir. Eşya almak isteyenler Hilal-i Ahmer'den veya bağlı oldukları cemaat merkezinden yardıma muhtaç olduklarını gösteren evraklarla mağazaya gelmeleri durumunda bu ürünlerden faydalanabileceklerdir. Vesikasız olarak müracaat edenlerin de cidden yardıma muhtaç olduklarının heyet tarafından anlaşılması durumunda bu mağazalardan yararlanabilecekleri belirtilmiştir.

Johnson satıştan fakir halkın eşit bir şekilde faydalanabilmesi için, nüfus başına belirli bir miktar düşecek şekilde bir düzenleme yaptıklarını söylemiştir. Buna göre nüfus başına 2 okka fasulye, 2 okka un, 1 okka pirinç, 2 kutu süt, 1 çift kundura, 8 metre kumaş ayrılmıştır. Beklenen eşyaların kısa bir zamanda gelmesi durumunda bunlara ek

⁸⁶⁸ **Tasvir-i Efkar**, 20 Teşrinisani 1335, no: 2908, s. 1. İaşe Encümeni ve Mücadele-yi İktisadiye Heyeti bu talepte bulunmakla birlikte kendileri de harekete geçerek gıda maddelerinin satış fiyatlarını denetim altına almak istemişlerdir. Örneğin şekerin perakende satış fiyatının, esnafın durumu da dikkate alınarak belirlenmiş olmasına rağmen bazı esnafın fiyatlarda artış beklemesi nedeniyle stok yapmaya başlamış oldukları haberi üzerine yayınlanan bir beyanname ile İaşe Encümeni'nce heyet-i teftişiyeye ve Mücadele-yi İktisadiye memurlarına yetki verilerek herhangi bir tüccar veya bakkalın şeker stoklaması ve belirlenen satış fiyatı üzerinden satışa sunması durumunda malların müsadere edilerek esnafın Divan-ı Harb'e verilmesi kararlaştırılmıştır, bkz. "İaşe Encümeninden", **Tasvir-i Efkar**, 17 Kanunievvel 1335, no: 3725, s. 4

⁸⁶⁹ **Tasvir-i Efkar**, 21 Teşrinisani 1335, no: 2909, s. 1

⁸⁷⁰ Bu malların İstanbul'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan İstanbul'a nakliyatında büyük sorunlar yaşanmıştır. İaşe Encümeni Reisi Salih Bey, bu hususta yaptığı açıklamada İstanbul'daki fabrikatörlerle tüccara Anadolu'dan vagon verilmesi hakkında teşebbüste bulunmak üzere hükümete, Nafia Nezareti'ne, Anadolu Demiryolları İdaresi'ne müracaatta bulduklarını Haydar Paşa'da 100 vagon kadar zahire vagonlar içinde bekletildiği gibi yollarda da 200 vagon zahirenin bulunduğunu söylemiştir. Tüccarlar ve fabrikatörlerin hava şartlarını bahane ederek, bu vagonları tahliye edip fabrikalara göndermedikleri için İstanbul'daki zahire fiyatlarının yüksek olduğunu açıklamıştır. Salih Bey fabrika sahiplerine ricada bulunarak biraz fazla masrafa katlanmak zorunda kalsalar da römorkörlere bu zahirenin boşaltılmasını talep etmiş, boşalan vagonlar zahire doldurularak bunların nakliyatının gerçekleştirilmesini istemiştir. Fabrika sahiplerinin bu zahireyi nakletmemeleri durumunda bizzat kendisinin naklettireceğini ancak oluşan zararı da fabrika sahiplerinden tahsis edeceğini sözlerine eklemiştir, bkz. **Tasvir-i Efkar**, 20 Teşrinisani 1335, no: 2908, s. 1

olarak ucuz fiyatla gömlek, fanila, pijama ve elbiseler de satışa sunulacaktır. Satış mağazası Pazar günleri kapalı olmakla birlikte diğer günler her sabah saat 10'dan 3'e kadar açık bulunacaktır.

Dr. Johnson mağazada satışa sunulan kumaşların Karamürsel ve İzmir fabrikalarının askeri ve sivil kumaşlarından ibaret olduğunu, İzmir'deki fabrikanın ürettiği kumaşların çeşitli renkleri olup, Karamürsel'de üretilen kumaşlara oranla daha kaliteli ve sağlam olduğunu belirtmiştir. Ellerinde 15,000 m. Karamürsel ve 5,000 m. İzmir kumaşı olduğunu ve bunların metresinin 170 kuruştan satıldığını da eklemiştir. Battaniyelerin fiyatları ise 275 ile 375 kuruş arasında değişmektedir. Toplam 8,800 adet battaniye satış için tezgahlara çıkarılmıştır. Amerikan bezi ve patiska metresi 20 kuruştan satılmakta ve 200,000 m. Amerikan bezi ile 500,00 m. Patiska mağazalarda hazır bulunmaktadır. Mağazada yer alan 40000 kutu sütün bir kutusu 20 kuruştan satılmaktadır.

Ellerindeki gıda maddelerinin diğer ürünlere oranla daha az olduğunu belirten Johnson bunun da siparişi verilen eşyanın henüz nakledilememesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Söz konusu gıda maddeleri arasında 50 çuval tuz ve şeker bulunmakta olup okkası 40 kuruştan satılmaktadır. Amerikan ununun okkası ise 30 kuruş, 5 ton pirinç bulunmakta olup okkası 25 kuruş ve mevcut 40 ton fasulye okkası 30 kuruştur.⁸⁷¹

Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti yalnızca İstanbul'daki muhtaç halka satış yapmamış, Anadolu'ya gönderdiği çeşitli heyetler vasıtasıyla da fukaraya ucuz fiyatla erzak tedarikinde bulunmuştur. Örneğin Konya'daki heyetin çalışmaları sayesinde Amerika'dan getirilen çok miktarda elbiselik kumaş, çamaşır ve kundura satılmıştır. Heyet 5 günlük satış sonunda 1,356 lira gelir elde etmiş ve bu 5 gün içinde 11.113 yarda elbiselik kumaş tüketilmiştir. Para ile yardımda bulunan kişilerden 1086'sı Ermeni, 432'si Türk ve 162'si de Rum'dur.⁸⁷²

Muavenet Heyeti, Mücadele-yi İktisadiye Müdürü Nasuhi Bey'in 19 Kasım'da fiyatların düşürülmesi hususundaki müracaatına yaklaşık 3 hafta sonra cevap vermiş ve 1919 Aralık ayı başında fiyatlarda düzenlemeye gitmiştir. Okkası 30 kuruş olan fasulye 25 kuruşa indirilmiştir. Bunun yanında bazı gıda maddelerinde de düzenlemeye gidilse de nakliyatın bir türlü gerçekleşmemesi nedeniyle miktarı azalan ürünlerin fiyatlarında artışlar gözlenmiştir. 325 kuruş olan battaniyelerin fiyatı 425 kuruşa, kutusu 12,5 kuruş

⁸⁷¹ "Amerika Satış Barakaları", **Vakit**, 23 Teşrinisani 1335, no: 674, s. 3

⁸⁷² **Tasvir-i Efkar**, 16 Teşrinisani 1335, no: 2903, s. 2

olan şekersiz sütün fiyatı 15 kuruşa yükselmiştir. Mumun 7 tanesi 25 kuruşa satılırken 6 tanesi 25 kuruşa satılmaya başlanmıştır.

Mağazaya, “Aksaray Fukaraperver Cemiyeti” ve “Hilal-i Ahmer”den verilen “muhtacıyan vesikaları” ile başvuruların sayısı günde ortalama 500–600 kişidir.⁸⁷³

Heyetin İstanbul’da yaptığı önemli faaliyetlerden bir diğeri de “harikzedegân” için evler inşa edilmesi olmuştur. İstanbul civarında bulunmakta olan ve yangınlar nedeniyle evlerini kaybetmiş ailelerin kışın sokakta kalma ve donma tehlikesinden kurtarmak için ev inşası kararı verilmiştir.⁸⁷⁴ Harikzedelere yardımın iki şekilde olacağı belirtilmiştir. Öncelikle para yardımı ve eşya temininde bulunulacak, ikinci olarak da ev inşası gerçekleştirilecektir. Bu işin organizasyonu için de heyet bünyesinde bir “Harikzedegân Komisyonu” oluşturulmuştur.⁸⁷⁵ Kışın yaklaşması nedeniyle komisyon çalışmalarını hızlandırmış ve cemiyetin İstanbul Müdürü Mr. McToten yaptığı açıklamada ilk etapta Selanik’ten 10 kadar taşınabilir hane sipariş ettiklerini ancak bunların nereye kurulacağı konusunda karar verilemediğini belirtmiştir.⁸⁷⁶ Ekim ayında çalışmalar devam ettirilmiş, Binbaşı Arnold tarafından basına verilen bilgede hanelerin Fransa’ya çok miktarda sipariş edildiğini ancak yer sorunun çözüme kavuşturulamadığını söylemiştir.⁸⁷⁷

Osmanlı Hükümeti de harikzedeler için teşebbüste bulunmuştur. 22 Haziran tarihli Meclis-i Vükela toplantısında alınan kararla harikzedegân için toplanan yardımların Şura-yı Devlet tarafından takip edilmesi ve dağıtılması işi Şehremini Cemil Paşa’ya devredilmiş, İtibar-ı Milli Bankası’nda toplanmış olan 400,000 lira Cemil Paşa’ya teslim edilmiştir.⁸⁷⁸

Şarkî Karib Muavenet Heyeti yardım faaliyetlerini kontrol etmeyi de ihmal etmemiştir. Binbaşı Arnold’a vekâlet eden Bonseck, İstanbul Muhacirin Müdürü Muzaffer Bey ile Celal Ali Bey Sirkeci’deki camide bulunan muhacirini ziyaret ederek muhacirlere yapılan yardımları yerinde incelemişlerdir. Bu inceleme esnasında muhacirlere sıcak ekmek, fasulye ve süt dağıtımını gerçekleştirilmiştir.

⁸⁷³ “Amerika Satış Barakaları, Numune Bakkalları”, **Tasvir-i Efkar**, 5 Kanunievvel 1335, no: 2922, s. 2

⁸⁷⁴ “Amerika’nın Vasi’ ve İnsani Muavenetleri”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Nisan 1335, no: 2693, s. 2

⁸⁷⁵ **Tasvir-i Efkar**, 23 Nisan 1335, no: 2704, s. 2

⁸⁷⁶ **Tasvir-i Efkar**, 25 Eylül 1335, no: 2851, s. 1

⁸⁷⁷ **Peyam**, 11 Teşrinievvel 1335, no: 310, s. 3; **Tasvir-i Efkar**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 2881, s. 3

⁸⁷⁸ “Harikzedeler Hakkında”, **Vakit**, 23 Haziran 1335, no: 595, s. 2

Sirkeci Cami'ndeki incelemelerini bitiren Bonseck, Muzaffer Bey'le birlikte Muhacirin Müdüriyeti'ne gelmiş ve Genel Müdür Hamdi Bey'le görüşmüştür. Bu görüşmenin hemen sonrasında Bonseck, Muzaffer Bey ve Hamdi Bey, Harbiye Nezareti'nin arkasında harikzedeler için yapılan barakaları incelemek için Muhacirin Müdüriyeti'nden ayrılmışlardır. Bonseck, buradaki çalışmalardan memnun olmuş ve bölgede kurulmuş olan bir eczaneyi denetledikten sonra muhtaçlara ekmek ve süt dağıtımına refakat etmiştir. Bonseck buradaki incelemeleri sırasında büyük barakaların içlerinde her aile için İslâmi yaşam tarzına uygun olarak bölme tertibatını uygun bulmamış, bu bölmeler için kullanılan bezlerin, perdelerin birer mikrop yuvası olacağına işaret ederek bunların kaldırılmasını ve yerlerine keresteden bölmeler yapılmasını istemiştir. Bonseck, Harbiye Nezareti yanındaki bu barakalar çok yakında yenilerinin eklenerek, Sirkeci'deki muhtaçların buralara yerleştirileceğini dile getirmiştir.⁸⁷⁹

Osmanlı Hükümeti'nin Şarkî Karib Muavenet Heyeti tarafından İstanbul ve Anadolu'ya yapılan yardımlar için yurt dışından getirilen gıda maddeleri ve ihtiyaç ürünlerini gümrük vergisinden muaf tuttuğu dikkati çekmektedir. Heyet tarafından Hükümete yapılan müracaatta Amerika'dan getirilen süt vesaire gıda maddesi ile giyim eşyalarından gümrük vergisi alınmamasını istemiştir.⁸⁸⁰ Bunun üzerine “Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti'nin İki Ay Zarfında Celp Edeceği Eşyanın Gümrük Rüsumundan Muafiyeti Hakkında” bir kararname yayımlayan Hükümet, heyetin bu isteğine olumlu cevap vermiştir. Buna göre:

“Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyeti tarafından Memalik-i Osmaniye'nin ihtiyaç görülen mahallerinde bila-tefrik cins ve mezhep muhtacıyan-ı ahaliye tevzii olunmak üzere havayic-i zaruriyeye müteallik olarak iki ay zarfında ithal edilecek me'kulat, melbusat veya bunlara müteallik mevad ile bunların nakliyesinde müstemel kamyon ve otomobiller için muktezi benzin, gazolin ve makine yağları ale-l-usul tanzim olunacak beyannameleri gümrük idarelerine verilmek üzere gümrük rüsumundan istisnadır...”⁸⁸¹

⁸⁷⁹ “Amerikalıların Muhacirlere Muaveneti”, **Vakit**, 30 Kanunuevvel 1335, no: 772, s. 2; “Amerika Heyeti'nin Muhacirine Muaveneti”, **Tasvir-i Efkar**, 30 Kanunuevvel 1335, no: 2943, s. 1

⁸⁸⁰ Ayışığı, **a.g.e.**, s. 161

⁸⁸¹ **Takvim-i Vekayi**, 22 Teşrinisani 1335, no: 3704, s. 2; **Vakit**, 23 Teşrinisani 1335, no: 674, s. 3

Heyetin müracaatları doğrultusunda tarihin uzatılması yoluna gidilmiş, 6 Temmuz 1920, 24 Mayıs ve 24 Kasım 1921 tarihli uzatmalarla ithal edilen eşyanın vergiden muafiyeti sağlanmıştır.⁸⁸²

Muavenet Heyeti muhtaçların sadece iaşelerini temin etmek yönünde faaliyet göstermemiş, eğitim alanında da çalışmalarda bulunmuştur. Heyet yardıma muhtaç Darülfünun öğrencilerine çamaşır, elbise, fotin ve para yardımında bulunmuştur.⁸⁸³

2. 2. Milli Hükümet'in Amerikan Muavenet Heyetlerine Bakışı

Anadolu'daki Milli Hükümetin Muavenet Heyeti'ne yaklaşımı İstanbul'a oranla daha temkinli olmuştur. Kuva-yı Milliyeciler ile heyetin teması bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla 1919 Kasım ayına kadar geri gitmektedir. Heyetin Konya'daki temsilcisi Miss Foschman'ın ifadelerinden bu ilişkiyle ilgili ipuçlarına ulaşılmaktadır. 16 senedir Türkiye'de bulunduğunu ifade eden Foschman, İttihat ve Terakki'nin dağılmasından sonra Hürriyet ve İtilaf'ın önemli sayılabilecek hiçbir icraatta bulunmadığını ancak Kuva-yı Milliyeciler'de önemli bir gayret gördüğünü dile getirmiştir. Kuva-yı Milliye erkânı ve liderleriyle temasta olduğunu ifade etmekle birlikte, bunların ciddi bir gaye doğrultusunda çalıştıklarını, isteklerinin ise Türk milletinin hakkı, olduğunu söylemiştir. Milliyetçilerin Anadolu'daki Hıristiyanlara asla kötü davranmadıklarını, bunun aksi bir şekilde ortalıkta dolaşan söylentilerin tamamen asılsız olduğunu da vurgulamıştır.⁸⁸⁴ Bu doğrultudaki bir başka rapor da Kasım 1920 tarihinde Kars'ta bulunan Eager Duckmogs imzasıyla İstanbul'da Amiral Bristol'e gönderilmiştir. Duckmogs, Kars'taki Amerikalıların durumlarının iyi olduğunu Türk ordusunun heyet üyelerine saygıyla davrandığını, faaliyetlerinin bu sayede eskisi gibi devam ettiğini ve bölgede hiçbir katliamın gerçekleştirilmediğini belirtmiştir.⁸⁸⁵

Heyetin İaşe Reisi Mr. Coms'un yaptığı açıklamaya göre Milli Hükümet'in sınırları dahilinde faaliyet gösteren 15 hastane bulunmakla birlikte, 45000 yetim çocuk ile 500.000 kişiye yiyecek verilmektedir.⁸⁸⁶

⁸⁸² Ayıışı, a.g.e, s. 162; **Takvim-i Vekayi**, 26 Kanunusani 1337, no: 4421, s. 1. 24 Mayıs 1921 tarihli uzatma için bkz. **BOA. DH. İUM, 3-2/1-41**

⁸⁸³ "Amerika Muavenet Heyeti", **Vakit**, 8 Şubat 1337, no: 1138, s. 2

⁸⁸⁴ "Miss Foschman ile Mülakat", **Tasvir-i Efkar**, 10 Teşrinisani 1335, no: 2897, s. 3

⁸⁸⁵ "Dersaadet'te Amiral Bristol'e", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrinisani 1336, no: 82, s. 1

⁸⁸⁶ "Memleketimizde Amerika Muavenet Heyetleri", **İkdam**, 10 Nisan 1336, no: 8317, s. 1

Amerika Hükümeti Şarkî Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'da faaliyet göstermesine izin vermişse de cemiyetin misyoner teşkilatı kökenli olduğunu da gözden kaçırmamıştır. Nitekim “Hakimiyet-i Milliye” cemiyetin bu özelliğine dikkat çekmiştir. Gazetede, biraz tetkik edilince “bu hayırperverliğin yegâne amacının Hıristiyanlık olduğu” gerçeğinin ortaya çıkacağını yazmaktadır.⁸⁸⁷ Okyanusun diğer yakasından gelen bu adamların amaçları sadece Hıristiyanlığı yaymak değildir. Tehlikeleri dini olmakla birlikte aynı zamanda da siyasidir. Bu misyonerler açtıkları müesseseleri Rum ve Hıristiyan tahribatının merkezi durumuna getirmiştir. Gazete buna örnek olarak Merzifon Amerikan Koleji'nde yaşanan Zeki Bey olayını göstermektedir:

“Türk istiklalini Karadeniz sahilinde tehdit eden Rum Pontus Cemiyeti'nin merkezini, hükümet Merzifon'daki Amerikan mektebinde keşfetmişti... İhaneti haber veren bir Türk muallimini be müessesenin içinde öldürdüler. Yunanistan'dan gelen talimat ve vesaik hep burada bulundu. Merzifon Amerikan Mektebi'ndeki hayır ve insaniyet vazifeleri de işte bunlardı...”⁸⁸⁸

Hakimiyet-i Milliye Muavenet Heyeti'nin ve özellikle “Genç Hıristiyan Cemiyeti”nin faaliyetlerine bakıldığında bunların yardımlarından yararlananların genelde Rum, Ermeni, Nasturi, Süryani olduğunu vurgulamıştır. Çok az Müslüman muhtaç bu yardımlardan istifade etmektedir. Gazete asıl acı tarafinsa cemiyetin Amerika'daki Hıristiyanları, Türklere karşı kışkırtarak para ve yardım toplama yoluna gitmesi olduğunun altını çizmiştir.⁸⁸⁹

Cemiyetin bu karakteri Ankara Hükümeti'ni bir dizi tedbir almaya sevk etmiştir. Dahiliye Vekaleti'nin 19 Şubat 1922 tarihli tavsiyesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Şubat tarihli toplantısında, Amerika Şarkî Karib Muavenet Heyetleri adına Avrupa ve Amerika'dan gelen gazete ve dergiler ile edebi, dini ve ilmi risalelerin sansür edilerek Anadolu'ya ithal edileceği kararı alınmıştır.⁸⁹⁰ Bunun yanı sıra yine Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin ve bunların siyasi sonuçlarının önünü alabilmek maksadıyla, Hıristiyanlara yardım için her ne suretle olursa olsun Anadolu'ya heyet kabul edilmeyeceği ve muhtaç halka sadece Hilal-i Ahmer ve Şarkî Karib

⁸⁸⁷ “Amerika Misyonerleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Haziran 1337, no: 218, s. 1

⁸⁸⁸ Ayrıca bkz. Açıkse, **a.g.e.**, s. 307.

⁸⁸⁹ “Amerika Muavenet Heyetleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1337, no: 219, s. 1

⁸⁹⁰ **CA, 30.18.1.1/4. 49.6**

Muavenet Heyeti'nce yardımda bulunulabileceği İcra Vekilleri Heyeti'nin 28 Haziran 1922 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır⁸⁹¹

Şarkî Karib Muavenet Cemiyeti'nin Ankara Hükümeti nezdinde bulunduğu önemli bir teşebbüs dar-ül-eytam ve dar-ül-sinaî açmak hususunda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne 1923 Mart ayında yapılan müracaatı olmuştur. Vekalet tarafından 2 Mart 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen yazıda, müesseselerin müdürleriyle muhasebesinin cemiyet tarafından tayin edilecek iki Amerikalının denetiminde olması, buna karşılık diğer memurlar ile nizamname ve programlarının Vekalet tarafından düzenlenmesi şartıyla sadece Türklere hizmet vermek üzere dar-ül-eytam ve dar-ül-sinaî gibi hayır kurumları açmak için müracaatta bulunulduğu belirtilmiştir. Bu müracaata Sıhhiye ve Muavenet Vekaleti'nce verilen ilk cevapta muhasebenin Amerikalıların elinde bulunmasına onay verilmekle birlikte, Müdür'ün tıpkı diğer memurlar gibi Vekalet tarafından tayini istenmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Vekaleti “nizam ve programlarının tertibi, memurin-i sairenin intihap ve tayini ve muamelatının suret-i daimiyede teftişi hükümete ait ve müessesenin maiyeti sırf Türklere müncer olduktan sonra müdürün cemiyet tarafından tayininde bir mahzur görüp görülmediğini” İcra Vekilleri Heyeti'nden sormuş ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Mart 1923 tarihli toplantısında müdür muavinliği ile muhasebenin Amerikalı, ancak müdürün Türk olması karara bağlanmıştır.⁸⁹²

Amerikan yardım heyetlerinin Milli Mücadele yıllarında Türkiye'deki faaliyetleri, bize Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısını anlamamızda, savaşın Anadolu insanı üzerinde meydana getirdiği maddi ve manevi çöküntüyü görmemizde önemli faydalar sağlamaktadır. Heyetlerin çalışmaları sırasında daha önce sözünü ettiğimiz gibi Yüzbaşı Yowell ve Merzifon'daki Zeki Bey olayı gibi durumlar yaşansa da bu heyetlerin Türkiye'nin Avrupa Kamuoyuna tanıtılmasında önemli etkileri olmuştur.⁸⁹³ Nitekim, Ermenistan'da Fevkalade Komiser görevini yürütürken olaylara yakından tanıklık etme fırsatını yakalayan ve 1923'te Anadolu'da Salib-i Ahmer

⁸⁹¹ CA, 8/239.7.1922; ayrıca bkz. CA.30. 18. 1. 1/5. 19. 4

⁸⁹² CA, 18/248. 14. 194; ayrıca bkz. CA, 30. 18.1 .1/6. 52. 13

⁸⁹³ Heyetlerin Anadolu'ya gelmeye başlamasıyla birlikte Yunus Nadi, “Yeni Gün”deki bir yazısında heyetlerin Anadolu'daki çalışmaları sırasında, daha çok haksız suçlamalarla boynu bükük bir durumda olan Türk'ün hal ve hayatını daha yakından görerek insani vazifelerini gerçeklere tercüman olmak suretiyle daha da etkili bir şekilde yerine getirebileceklerini dile getirmiştir. Yunus Nadi'ye göre bu Türk milleti için kaçırılmayacak bir fırsattır, bkz. Yunus Nadi, “Pek Mühim Bir Fırsat”, **Yeni Gün**, 8 Mart 1335, no: 184, s. 1

Teşkilatı'nın başkanlığına getirilen Miralay Haskell, "Chicago Tribune" gazetesine yaptığı açıklamada Yunan ordusunun Büyük Taarruz sonrasında Anadolu'dan çekilirken yaptığı tahribata değinmiş ve Amerikan Kilisesi Misyonu tarafından Türklerin katliam yaptığı yönündeki rivayetlerin asılsız olduğunu, Yunan ordusunun Anadolu'da bulunduğu müddetçe barbarca davrandığını söylemiştir.⁸⁹⁴

Ankara'daki Şarkî Karib Amerika Muavenet Heyeti üyelerinden Miss Bilings de Yunan esirlerine karşı Türkler tarafından yapılan muameleyi cemiyet merkezine gönderdiği raporlarında dile getirmiştir. Gerek askeri hastanelerde ve gerekse Hilal-i Ahmer hastanelerinde yaralı Yunan askerlerine Türk askerleri gibi ilgi ve bakım gösterildiğine raporunda yer vermiştir.⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ "Amerika Zalim ve Mazlumları Tefrike Başladı", **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Şubat 1339, no: 739, s. 1

⁸⁹⁵ "Türk Ulvîcenabı Hakkında Bir Vesika" **Vakit**, 26 Teşrinievvel 1337, no: 1393, s. 2

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – ABD EKONOMİK İLİŞKİLERİ

1. OSMANLI DEVLETİ VE ABD EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Mütareke yıllarında Osmanlı Devleti'nin ABD ile olan ekonomik ilişkilerini anlayabilmek ve Türkiye'nin ABD için ne anlam ifade ettiğini kavrayabilmek için savaş sonrası Türkiye'sinin ekonomik durumunu iyi bir şekilde incelemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yılları sosyo-ekonomik açıdan kendini tüketen savaşlarla geçmiştir. Bir yandan savaş ekonomileri ve savaş bütçeleri, öbür taraftan toprak ve nüfus kaybı Osmanlı son dönem ekonomisini küçülten başlıca etkenler olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonunda devlet iş gücü açısından % 20, kapladığı alan olarak da % 23 oranında daralma yaşamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından geriye 748,000 km²'lik bir toprak parçası kalmıştı. Mondros Mütarekesi'nin hemen arkasından yaşanan işgallerle bu alan daha da daralmıştır. İşgallerden geriye arta kalan 459,000 km²'lik bölge Ankara, Kayseri, Bolu, Kastamonu, Niğde, Sivas, Canik, Elazığ, Bitlis, Van, Erzurum ve Diyarbakır' kapsamaktaydı. Bu bölgelerde savaşın başında 4,326,000; 1920'ye gelindiğinde ise 4,572,000 kişi yaşamaktaydı. Göçler ve alan olarak yaşanan daralma sonucu oluşan bu nüfus artışına rağmen zaten yetersiz olan üretim olanakları ve bunun tersine tüketimin artması ekonomik krize yol açmıştır. Üretimin tüketime oranla yetersiz kalması Mütareke döneminin, hatta son dönem Osmanlı ekonomisinin en belirgin özelliği olmuştur.

Ekonomik yetersizlik ve üretimin kısıtlı olması ticaret bilançosunun ve ödemeler dengesinin sürekli açık vermesine, açıklar da dış borçlanmaya neden olmuştur. 1914'te Osmanlı dış borçları 153 milyon liraya ulaşmışken, savaş sonunda 381 milyona yükselmiştir.

Üretim yetersizliğine karşı hükümet ihracatı kısıtlamak ve ithalatı teşvik etmek politikasını takip etmiştir. Bu sayede savaş zamanında erittiği stoklarını yenilemek, halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve fiyat artışlarıyla mücadele etmek istemiştir. Ancak hükümetin takip ettiği bu politika bütçeye daha da yük getirmiş ve mevcut altın stokunun kısa bir sürede ermesiyle sonuçlanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin aksine Mütareke yıllarında Ankara Hükümeti ihracatı teşvik etmiş ve ithalata kısıtlamalar

getirmiştir. Ancak, Anadolu'nun tüm dış ticareti İstanbul'dan geçtiği için bu politika etkisiz kalmıştır.⁸⁹⁶

İstanbul Hükümeti'nin Mütareke yıllarında dış ticaret hacmine bakıldığında uyguladığı ithalat politikasının etkileri gözlemlenmektedir.⁸⁹⁷

	<u>İthalat</u>	<u>İhracat</u>	<u>Ticaret Açığı(Milyon</u>
1918-19	21,28	14,89	6,39
1919-20	92,76	38,43	54,33
1920-21	169,40	47,63	121,77
1921-22	121,33	30,38	90,95
1922-23	68,88	23,41	44,77

Mondros'un imzalandığı tarihlerde ithalat 21,28 milyon lirayken 1920'ye gelindiğinde bu sayı sekiz katı artmış ve 169,40 milyona ulaşmıştır. Sermayedarların bulunmaması, kalifiye iş gücünün yokluğu, genç nüfusun savaşlarda yitirilmesi, geniş çaplı toprak kayıpları ve her şeyden önemlisi sanayinin yok denecek kadar az oluşu, teknolojinin geriliği üretimi engelleyen en önemli nedenler olmuş, bu durumda da devlet ithalata yönelmiştir.

1921-1922 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımına baktığımızda 27,43 milyon lirayla İngiltere'nin birinci sırada bulunduğunu görmekteyiz. ABD 19,18 milyon lirayla ikinci sırada yer almaktadır. Ancak savaş öncesi duruma baktığımızda 1913 Mart ayından 1914 Mart ayına kadar geçen bir yıllık süreçte ithalatın ülkeler göre dağılımında İngiltere 812 milyon kuruşla birinci sırada yer alırken ABD 108 milyon kuruşluk ithalatıyla orta sıralarda yer almıştır.⁸⁹⁸ ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ithalat oranında görülen bu artışta, Amerikan Muavenet Heyetleri tarafından getirilerek

⁸⁹⁶ Hayri R. Sevimay, **Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, İstanbul, Kazancı Kitap, 1995, s. 28 vd; Eldem, **a.g.e**, s. 138 vd; Toprak, **a.g.e**, s. 313 vd.

⁸⁹⁷ Eldem, **a.g.e**, s. 139. Eylül 1919 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin gideri 79, geliri ise 42 milyon liradır, bkz. "Türkiye'nin Vaziyet-i Maliyesi", **Alemdar**, 15 Eylül 1335, no: 1574, s. 2

⁸⁹⁸ Eldem, **a.g.e**, s. 139; "Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken", **Yeni Gün**, 27 Şubat 1335, no: 1750, s. 1

Türkiye pazarına sokulan ürünlerin Türk halkı tarafından rağbet görmesi önemli bir etken olmuştur.

İmparatorluğun sahip olduğu verimli tarım topraklarına rağmen makineleşmenin sağlanamaması, tarımın hala ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmesi ve esaslı bir tarım politikasının izlenememiş olması üretimi kısıtlayan nedenlerin başında gelmektedir. “Yeni Gün” gazetesinde M. Z. imzasını taşıyan bir yazıda bu duruma işaret edilmiştir. Meşrutiyetin ilanından itibaren pek çok buhranlar ve savaşlar geçiren devletin iktisadi politika hususunda esaslı bir program yapamadığını belirten yazar, bu durumun savaş sonrası kabineleri için de geçerli olduğuna işaret etmiştir. Savaş zamanında bazı nezaretlerde masa başında bir takım programlar hazırlanmasına rağmen bunların uygulanamadığını belirtmiş ve bunun nedenini de hiçbir ciddi incelemeye dayanmadan hazırlanmış olmalarına bağlamıştır. Mevcut durumda ise hükümetin yapacağı öncelikli şeyin sanayinin bulunmaması ve bir tarım ülkesi olması itibariyle, tarımda uygulanacak esaslı bir politikanın saptanması olduğuna dikkat çekmiştir. Bu iş için nezaretler kendi başlarına çalışmaktan vazgeçmeli, nezaretlerce seçilecek ve bu konuda tecrübeli kişilerden oluşacak karma bir komisyon kurularak bunlar Anadolu’nun köy ve kasabalarında incelemelerde bulunmak üzere gönderilmelidir. Hatta bu komisyona bilimsel danışmanlıklarından yararlanmak üzere Alman bilim adamlarının da katılmasını dile getirmiştir.⁸⁹⁹

Ülkenin sahip olduğu geniş hammadde kaynakları, verimli arazi ve tarım potansiyeline yerli girişimcinin azlığı ve sanayinin yok denecek kadar az olması Avrupalı ve Amerikalı sermayedarların ilgisini Türkiye’ye çekmiştir. Nitekim ABD Ticaret Bakanlığı Şubat 1919’da aldığı bir kararla Bulgaristan, Türkiye ve Karadeniz limanlarıyla, Açık Kapı ilkesine uygun olarak, ticari ilişkilerin kurulmasına izin vermiştir.⁹⁰⁰ Amerikalı sermayedarların Türkiye’ye karşı olan ilgisi İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. İngiliz “Observer” gazetesi Amerika’nın Türkiye ticaretini ele geçireceğine hiç şüphe olmadığını yazmıştır. Gazete, Türkiye’ye sermayenin bundan sonra Amerika’dan geleceğini, buna gerekçe olarak da

⁸⁹⁹ M. Z. “İktisadi Programımız-Siyaset-i Ziraiyemiz”, **Yeni Gün**, 6 Eylül 1334, no: 5, s. 1-2

⁹⁰⁰ “Amerika ile Münasebat-ı Ticariyemiz”, **Alemdar**, 4 Mart 1335, no: 1384, s. 2. Bu iznin arkasından Amerikalı sermaye grupları hemen harekete geçmişleridir. “Alemdar” gazetesi Orta Doğu ve Balkanlar’dan Amerika’ya ithalatta bulunmak üzere 1 Milyon dolar sermaye ile bir ticaret komitesinin kurulduğu haberini vermiştir, bkz. “Amerika ile Münasebat-ı Ticariyemiz”, **Alemdar**, 23 Şubat 1335, no: 1375, s. 2

savaşın Avrupalı devletlerin ekonomilerine Amerikan ekonomisine kıyasla daha fazla zarar vermesini göstermiştir.⁹⁰¹

Türkiye ile artan ticari ilişkilerin belirli bir program dahilinde yürütülebilmesi için Washington Hükümeti mali bir komisyon meydana getirmiştir. Heyet 8 kişiden oluşup Lewis Heck'in başkanlığında çalışacaktır. Lewis Heck, Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na bilgi vermek için Paris'e yaptığı ziyaret esnasında Wilson tarafından Amerika'ya gönderilmiş ve Türkiye-Amerika ticaretini organize etmesi için bir komisyon kurulması işiyle görevlendirilmiştir. Heck'in başkanlığındaki heyetin görevi Amerikan ürünlerine Orta Doğu'da pazar bulmak ve buna karşılık Anadolu ve Orta Doğu'dan hammadde teminidir. "Yeni Gün" heyetle ilgili verdiği haberde Amerika'nın Türkiye üzerinde bir idari sorumluluk kabul etmesi durumunda heyetin Amerika sermayedarlarına bilgi sağlamak vazifesini üstleneceğini yazmıştır. Ancak "Tasvir-i Efkar" gazetesi heyetin vekalet meselesiyle alakası olmadığını sadece ticari ilişkileri düzenlemek amacıyla doğrudan doğruya Dışişleri Bakanlığı tarafından kurulduğunu belirtmiştir.⁹⁰²

İki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi yolunda atılan bir diğer adım "Şarki Karib Yurdu" adıyla Amerika'da bir cemiyetin kurulması olmuştur. Türkiye ile mali, ticari ve sosyal açıdan alakadar olanlar cemiyetin çatısı altında toplanmıştır. İstanbul'daki Amerikan Ticaret Odası'nın vekilliğini üstlenecek olan cemiyet, İstanbul'da çıkan Amerika Ticaret Odası dergisiyle "Orient" dergisinde yayınlanmak üzere raporlar gönderecek ve Doğu ve Batı sermayedarları arasında irtibatı sağlayacaktır. Cemiyetin kurulması fikri İstanbul'daki Amerikan Genel Konsolosu ve Ticaret Odası Fahri Başkanı Mr. Rawndal'a aittir.

Şarki Karib Yurdu üyeleri arasında Amerika'nın ünlü iş adamlarından Mr. Leideger, Ralf Milton Odel, Nevil Ovz, Lısiyan Ironing Thomas, Prof. Herbert Adam Gates, Dr. Ellis ve Mr. Novel bulunmaktadır. İstanbul Amerika Ticaret Odası daimi üyelerinden milyarder Cleveland Dodge, James Carol, Arthur Farkhohler, Sir Huksley ve İstanbul eski sefiri Morgenthau, Elkus ve Mr. Redfield de cemiyet üyeleri

⁹⁰¹ "Şark'ta Amerika", **Alemdar**, 3 Mart 1335, no: 1383, s. 2. Leland Gordon, Avrupalı sermayedarların başlangıçta Amerikalıların Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinden rahatsızlık duymadıklarını, fakat Mütareke sonrası dönemde iki ülke arasında yoğunlaşan ticari ilişkilerden rahatsızlık duyduklarını ve Amerika'yı "davetsiz misafir" olarak gördüklerini belirtmiştir, bkz. Gordon, **a.g.e.**, s. 256 vd.

⁹⁰² "Yeni Bir Heyet", **Yeni Gün**, 29 Teşrinievvel 1335, no: 222, s. 1; "Amerika İktisat Heyeti", **Tasvir-i Efkar**, 30 Teşrinievvel 1335, no: 2886, s. 2

arasındadır.⁹⁰³ Bu cemiyetin dışında İstanbul'da bir Amerikan Bankası açılması ve Amerika ile Türkiye arasında doğrudan doğruya bir taşıma hattı saptanması da kararlaştırılmıştır.

1919 yılı Aralık ayında Harbord Heyeti'nde de yer alan ve Paris'teki Amerikan delegasyonunun mali danışmanı Wisconsin Üniversitesi profesörlerinden W. W. Cumberland ile Harvard Üniversitesi mezunlarından Mr. Morris'ten oluşan iki kişilik heyet İstanbul'a gelmiştir. Mr. Morris'in "Amerika Şarki Karib Ticaret Komiseri" unvanına sahip olarak çalışması kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁴ Prof. Cumberland İstanbul'da "Genç Adamlar Hıristiyan Cemiyeti"nin salonunda bir konferans vermiştir. Türkiye'nin ekonomisi hakkında önemli açıklamalarda bulunan Cumberland Türkiye'nin mevcut durumu itibariyle uzun zaman bir tarım ülkesi olarak kalacağını, sanayinin henüz bulunmadığını yeraltı zenginliklerinin çok olmakla birlikte bunu işleyecek sermayenin yokluğundan bahsetmiştir. İstanbul'un konumu itibariyle transit ticarete olan elverişliliğine de değinen Cumberland, iktisadi bağımsızlığa muhtaç bir ülke için tarımın en iyi çözüm olacağını vurgulamıştır. Ancak eski tekniklerle tarım yapmak yerine makine kullanımına bir an önce geçilmesini köylünün bu konuda eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türk gençleri de kendi teşebbüsleriyle iş alemine atılarak yabancıların hayret ve takdirini celp edecek kadar yetenekli birer mühendis ya da şoför olabileceklerini belirtir.⁹⁰⁵

Türkiye ile Amerika arasında gelişen ticari ilişkiler hakkında en kapsamlı bilgiyi Lewis Heck New York'ta yaptığı bir konuşmada vermiştir.⁹⁰⁶ Heck konuşmasına savaş öncesindeki ticari ilişkilere değinerek başlamıştır. Savaş öncesinde Amerika'nın Orta Doğu'dan 500 milyon dolara yakın eşya satın aldığını, bu bağlamda Türkiye'den tütün, yün, yapağı, deri, afyon, gül yağı, meyan kökü, fındık, kuru meyve, halı vesaire ithal ettiğini belirtmiştir.⁹⁰⁷ Buna rağmen Amerika'nın sadece 12 milyon dolar ihracatta bulunabildiğini söylemiş, Türkiye'nin İngiltere'den sonra en büyük müşterisi olduklarına dikkati çekmiştir. 1911'de Genel Konsolos Rawndal'ın girişimiyle

⁹⁰³ "Amerika'da Bir Şarki Karib Yurdu", **Vakit**, 17 Kanunievvel 1335, no: 759, s. 2

⁹⁰⁴ **Vakit**, 17 Kanunievvel 1335, no: 759, s. 2

⁹⁰⁵ "İstikbal-i İktisayidimiz", **Vakit**, 19 Kanunievvel 1335, no: 761, s. 2

⁹⁰⁶ "Amerika'da İstikbal-i İktisadiyemiz Hakkında Bir Nutuk", **Vakit**, 31 Kanunisani 1336, no: 802, s. 3

⁹⁰⁷ Heck, I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde tütün, şeker ve Singer dikiş makinesi şirketlerinden başla Türkiye'de doğrudan doğruya şubesi bulunan hiçbir Amerikan şirketi olmadığını dile getirmiştir. 9 Kasım 1904'te Amerika'nın New Jersey eyaleti Elizabeth şehrinde kurulan Singer fabrikası Türkiye pazarına Temmuz 1915'te girmiştir, bkz. "Amerika Tebaasından Singer Dikiş Makinesi Kumpanyasından", **Takvim-i Vekayi**, 21 Ağustos 1331, no: 2279, s. 1

İstanbul'da bir Amerikan Ticaret Odası kurulduğunu hatırlatarak bugünkü üye sayısının 600'e ulaştığını vurgulamıştır.

Heck'e göre Orta Doğu ülkeleri arasında ABD için en önemli potansiyele sahip ülke Türkiye'dir. Çünkü iktisadi geleceği henüz belli değildir. Ancak Türkiye ile Amerika arasındaki ticari ilişkilerin geleceğini tespit etmek için, içinde bulunulan durum son derece müsaittir. Türkiye kadar zengin ve geleceği parlak olan bir ülke yoktur.

Lewis Heck, İstanbul'a gelen yardım heyetlerinin yarattığı olumlu havaya da değinerek bu sayede Amerikan ürünlerinin Türk halkı tarafından tanındığını ve söz konusu ürünlere büyük bir ilgi olduğunu söylemiştir.

Mütarekeden sonra Türkiye ile en çok ticari ilişkide bulunan devlet Amerika'dır. Bu sayede Amerika'nın reklamı için çok iyi bir fırsatın yakalandığını dile getiren Heck, yardım heyetleri tarafından Türkiye'ye getirilen unun piyasaya yaptığı olumlu etkiye dikkat çekmiştir. Bu un sayesinde ekmeğin fiyatı % 40 oranında ucuzlamıştır.

Lewis Heck, yardım heyetlerinin çalışmalarının iki ülke arasındaki ticaretin gelişimine yaptığı olumlu katkılara bir örnek olarak yardım malzemelerini getiren vapurların Amerika'ya dönüşlerinde Türkiye'den ithal edilen ürünlerin nakliyatını sağlamalarını göstermiştir.⁹⁰⁸ Yardımların başladığı 1919 Ocak ayından sonraki birkaç ay zarfında Türkiye'den Amerika'ya 10 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. 1919 Kasım ve Aralık ayı itibarıyla Türkiye'ye gelen Amerikan vapurları, son 30 senenin toplamından daha fazla bir sayıya ulaşmıştır.

Türkiye'de bir banka açılmasının gerekliliğine dikkat çeken Heck, Türkiye'den ithal edilen mal derecesinde ihracatın da yapılmasını, şimdiye kadar Türkiye'ye yapılan ihracatın gıda maddesinden ibaret olduğunu, bundan sonra yapılacak ihracat için şimdiden hazırlıklara başlanmasını istemiştir.

Heck'e göre Amerika Türkiye'de çok büyük ticari menfaatler elde edebilir. Amerika'nın elinde büyük imkanlar bulunmaktadır. Bir bankaya mutlaka ihtiyaç vardır çünkü mevcut bankaların tamamı Avrupalı devletlerin elindedir. Banka sayesinde Türk tüccar hakkında daha iyi bilgi sahibi olunacaktır. Kurulması planlanan Amerikan

⁹⁰⁸ Mart 1919'da "Sabah" gazetesinde yayınlanan bir ilan da İstanbul ve Karadeniz limanlarına nakliyatla bulunan Amerika gemilerinin, dönüşlerinde uygun fiyatla ürün nakledebilecekleri, ilgili tüccar ve komisyonerlerin Galata'da Çinili Rıhtım Hanı'nda Binbaşı Heine'ye müracaat etmeleri gerektiği duyurulmuştur, bkz. "Amerika'ya Mal Göndermek İsteyenlere", **Sabah**, 1 Mart 1335, no: 10521, s. 2

bankasının üstleneceği bir diğer görev de ülkede sağlam bir idarenin kurulmasından sonra memleketin imar faaliyetlerine finansman sağlamak olacaktır. Eğer Türkiye’de Amerika yardımıyla ya da başka bir şekilde iyi bir idarenin kurulması durumunda imar faaliyetleri açısından Amerikalılar önemli işler yapabilirler.

Sözlerini, Türkiye’nin ekonomik geleceğinden son derece ümitli olduğundan bahsederek noktlayan Heck, eğer memleket iyi bir hükümete sahip olur ve güvenliği sağlanabilirse, Türkiye’nin çok daha iyi bir duruma geleceğini söylemiştir. “Bütün ümitler hasıl olmasa bile bu bi-çare memleket Amerikalıların nazar-ı dikkatini celbe layık bir saha-yı faaliyet teşkil eder.”

İki ülke arasındaki ticaretin gelişimi için büyük çaba harcayan Amerikalı yetkililer, ticarete sekte vuran engelleri de fırsat buldukça dile getirmişlerdir. Amiral Bristol Amerika Ticaret Odası’nda yaptığı konuşmada söz konusu aksaklıklardan en önemlisi olan nakliye araçlarının yetersizliğine dikkat çekmiştir. Bristol, İstanbul limanının haddinden fazla dolu olduğunu deniz zabıtasının bu konuda bir faaliyette bulunmadığını, hiç kimsenin liman kanunlarına uymadığını, gümrük işlerinin düzensiz ve programsız bir şekilde yürütüldüğünü ve antrepolarda çok az boş yerin mevcut olduğunu bütün bunların ticareti olumsuz yönde etkilediğini vurgulamıştır.⁹⁰⁹

Amerika Ticaret Odası Başkanı Oscar Gunkle da “Bosphor” gazetesine verdiği beyanatta İstanbul limanı meselesine dikkati çekmiştir. Yaşanan aksaklığın ticari ilişkiler açısından son derece önemli olduğuna değinen Gunkle, gümrüklerde malların gittikçe yığılması yüzünden vapurların yüklerini boşaltamadığını şimdiye kadar vapur ücretlerinin fazlalığından şikayet edildiğini ancak son zamanlarda ücretlerin indirildiğini, fakat sorunun çözümü için limana gelen malların çok çabuk bir şekilde boşaltılması gerektiğini açıklayan Gunkle, bunun için de ambarlara ihtiyaç duyulduğunu halbuki mevcut ambarların ihtiyacı karşılamadığını söylemiştir.⁹¹⁰ Oscar Gunkle, bu konu ile ilgili olarak rıhtım kumpanyasıyla Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi ve Ticaret Odası’nın ortaklaşa çalışmasını teklif etmiştir.

Mütareke yıllarında İstanbul Hükümeti ile Amerika arasında geliştirilmeye çalışılan ticari ilişkilerden Türk tüccarları yeteri kadar istifade edememiş buna karşılık en çok fayda sağlayan kesim Rum ve Ermeni tüccarlar olmuştur. Bunun çeşitli sebepleri

⁹⁰⁹ “Amiral Bristol’un Bir Nutku”, **Vakit**, 16 Mart 1336, no: 847,s. 1; “Amerika Ticaret Odası’nda”, **Alemdar**, 17 Mart 1336, no: 2755, s. 2

⁹¹⁰ “İstanbul Limanı”, **Peyam-ı Sabah**, 2 Kanunisani 1336, no: 10823, s. 2

bulunmaktadır. Öncelikle Mütarekenin imzalanmasından sonra Türk tüccarları büyük zarara uğramışlardır. Sermayesini korumayı başaran çok az sayıdaki yerli tüccar ise Amerikan ve Avrupalı sermaye gruplarıyla doğrudan temasa geçememiştir. Amerika ile doğrudan münasebet kurmak isteyen Türk tüccarları Rum ve Ermenilerin eline düşmüşlerdir. Türkler daha önceleri ABD ile iş yapmadıkları için Amerikan ticaret hayatını tanımamaktadırlar. Buna karşılık Amerika'da bulunan binlerce Rum ve Ermeni, Türkiye'de bulunan akrabaları aracılığıyla temasa geçmişlerdir. Bu nedenle Türkiye ile Amerika arasında yapılan ticaret Rum ve Ermeni tüccarların tekelinde kalmıştır. Rum ve Ermeni tüccarlar, Amerikan şirketleri ve Türk tüccarları arasında aracılık yapmak suretiyle Türkleri dolandırmışlardır. Ancak Türk tüccarlarını düşükleri bu kötü durumdan kurtarmak amacıyla New York'taki Türklerin girişimiyle 1920 Kasım ayında "Türk – Amerikan İstihbarat Cemiyeti" (Turkish – American Information Bureau) kurulmuştur.⁹¹¹ 8 – 10 yıldır New York'ta yaşayıp ticaretle uğraşan Türkler tarafından kurulan cemiyetin amacı iki ülke tüccarını birbirine tanıtmak, aracılı ve tefecileri aradan çıkararak Türk ticarethanelerini Rum ve Ermeni tüccarların yağmasından kurtarmaktır. Cemiyet yapacağı hizmet karşılığında ücret talep etmeyecektir.

Mütareke yıllarında Amerika ile hızla gelişen ticaret Amerikan sermayesinin Türkiye'ye olan ilgisini artırmış, zaten misyonerlik faaliyetleri sayesinde Türkiye'ye ve Orta Doğu'ya aşına olan Amerikalılar, Avrupa sermayesi ile rekabette yardım heyetleriyle gelen ürünlerin Türk halkı tarafından büyük ilgiyle karşılanması, özellikle Amerika'dan gelen unun piyasaya olumlu etki yaparak ekmek fiyatlarını düşürmesi Amerikan ürünleri için bulunmaz bir reklam olanağı sağlamıştır. Bununla birlikte Amerika'nın Türkiye ile kurduğu ticari ilişkiler sadece İstanbul Hükümeti ile sınırlı kalmamış, özellikle Sakarya zaferinden sonra Amerikanın Milli Hükümetin önemini iyice kavramsıyla Ankara Hükümeti ile ticari ilişkiler geliştirilmiştir.

2. ANKARA HÜKÜMETİ İLE ABD EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Amerika, Sakarya zaferinin kazanılmasına kadar Ankara ile ilişki kurma çabasına girmemiştir. İlişkiler bu döneme kadar, Türkiye üzerine izlenen Açık Kapı politikası doğrultusunda var olan özel ve genel hakların korunması ve Anadolu'daki Amerikan

⁹¹¹ "Amerika İle Ticari Münasebetimiz", **Vakit**, 29 Teşrinisani 1336, no: 1067, s. 3

vatandaşlarının güvenliği çerçevesinde şekillenmiştir. ABD, Ankara Hükümeti ile doğrudan doğruya ilişki kurma çabasına girmemekle beraber, söz konusu ilişkilerin gayri resmi bir kanaldan sürdürülmesinden de oldukça memnundur.⁹¹² Siyasi ilişkiler gayri resmi bir mahiyete haizken Amerikalı tüccarların Türkiye ticaretine olan ilgisi gittikçe artmaktaydı.

Evans, siyasi ve ticari ilişkilerin savaş öncesi dönemde olduğu gibi yeniden kurulması yönündeki ilk teklifin 1921 Ocak ayında ilk kez Ankara Hükümeti tarafından geldiğini iddia etmiştir.⁹¹³ Oysaki bu yöndeki ilk teklif Kasım 1920’de ABD tarafından yapılmıştır.⁹¹⁴ 4 Kasım 1920’de Samsun Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Vekaletine çekilen telgrafta “Burada bir Amerikan mümessili mevcut” denilmekteydi. Dahiliye Vekaleti ise Hariciye Vekaleti’ni konu hakkında haberdar ettiği telgrafında “bu durumda izlenecek hatt-ı hareketin” ne olduğunu sormuştur. Hariciye Vekaleti bu durumdan son derece rahatsız olmuş görünmektedir. Çünkü bir Amerikan konsolosu habersiz bir şekilde Türkiye’ye gelip yerleşebiliyor ve bundan hükümetin haberi olmuyordu. Bu aslında Sevr Antlaşması’nın doğurduğu bir sonuçtu. Osmanlı topraklarında eskiden görevli diplomatlar görev yerlerine dönmekteydi. Ankara Hükümeti bu kişileri kabul ederse dolaylı bir şekilde Sevr’i onaylamış olacaktı. Hariciye Vekaleti bu düşünceler doğrultusunda Dahiliye Vekaleti’ne çektiği 17 Kasım tarihli cevap telgrafında:

“... Amerika Cemahir-i Müttehidesi’yle de aramızda siyasi ve şebbenderi münasebat-ı mutadenin avdetini mücaz kılacak bir devre-i sulh ve müsalemet açılmamış olduğundan ve bu devletlerin her ne sıfat ve unvan tahtında olursa olsun Türkiye hudut-u millisi dahilindeki mahallere tayin ve izam edecekleri memurin hükümet-i mahalliyeye kabul-ü memuriyet ve tasdik-i sıfatları katiyen caiz değildir...” diyerek Amerikalı yetkili ile temasa geçilmesini kesin bir dille reddetmiştir.⁹¹⁵ Samsun’daki Amerikan temsilcisiyle ilişkiler kesilince bu defa 26 Kasım 1920’de Amiral Bristol tarafından gönderilen Amerikan Donanması’na bağlı 234 nolu torpido Samsun limanına yanaşmıştır. Gemi komutanı Samsun Mutasarrıfı İbrahim Ethem Bey’le görüşmüş ve

⁹¹² Evans, **a.g.e.**, s. 335.

⁹¹³ **Y.a.g.e.**, s. 337. Bilal Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vashington Büyükelçiliği (1920–1927)”, **Bellekten**, C. XLI, S. 162, Nisan 1977, s. 282.

⁹¹⁴ Şimşir, **a.g.m.**, s. 279.

⁹¹⁵ **Y.a.g.m.**, s. 281. Dahiliye Vekaleti hemen bütün vilayetlere ve bağımsız livalara gönderdiği talimatname ile Amerika ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle hiçbir ilişki kurulmamasını, kurulur gibi görünen ilişkilerin de hemen kesilmesini istemiştir.

Samsun'daki Amerikan temsilcisinin yarı resmi bir sıfatla görev yapıp yapamayacağını, yapamayacaksa bunun nedeninin ne olduğunu sormuştur.⁹¹⁶ Kendisine ret cevabı verilmekle birlikte 30 Kasım 1920'de gerçekleşen ikinci görüşme Mutasarrıf İbrahim Ethem Bey tarafından Ankara'ya telgrafla bildirilmiştir. Amiral Bristol, torpido komutanı vasıtasıyla Ankara'ya dostluk elini uzatmış ve Türk dostu olduğunu söylemiştir. Türk dostu olmayan tek bir Amerikalının, Anadolu'ya yollanmayacağını altını önemle çizmiştir. Amiral Amerikan torpidosunun Samsun'da kalmasını ve Amerikan tüccarlarına Türkiye'de kolaylık sağlanmasını talep etmiştir. Amiral'in bu isteklerindeki ısrarcı tutumuna bakılacak olursa anlaşılın Amerika, Türkiye'deki ticaret kapılarının Amerikalı tüccarlarına kapanmasına ve bu "eşi bulunmaz pazarın" kaybedilmesinden endişelenmektedir. Amerika, Türkiye ile çok büyük bir ticaret potansiyeline sahiptir. Savaştan çıkmış ve sanayisi sıfır olan bir ülkenin hemen hemen her şeye ihtiyacı vardır. 1918'te Mütareke'nin imzalandığı sırada iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 527,596 dolar iken, bu sayı 1920'ye gelindiğinde 82,0140,734 dolara yükselmiştir.⁹¹⁷ Bu olağanüstü artış Amiral Bristol'un ısrarındaki nedeni ortaya koymaktadır. Ankara, Samsun'dan gelen telgrafa verdiği cevapta, "Sevr Muahedesi mevzubahis etmeden bizimle, yani Ankara ile sefir teatisine razı olurlar mı?" sorusunu yöneltmiştir. Ankara'nın biraz yumuşamış olması nedeniyle ısrarcı tavrını sürdüren Amiral Bristol, bu defa kendi Kurmay Başkanını 6 Aralık 1920'de Samsun'a göndermiştir.⁹¹⁸ İbrahim Ethem Bey, gerçekleşen görüşmeyi Hariciye'ye telgrafla aktarmıştır. Buna göre Amerikalıların istekleri şunlardır:

"... Amerika'nın Sevr Muahedesi'ni tasdik etmediğinden ve İtilaf Devletlerine karışmayarak la-kâyd kaldığından bahisle kendisinin nim-i resmi bir sıfatla tanınması kabul olup olmadığını ve Mütarekeye müteakip Samsun mümessilliğinde istihdam edilmiş olan Mösyö Naft'ın Amerika tebaası sıfatıyla Samsun'da kalmasına müsaade edilmesini..."

⁹¹⁶ **Y.a.g.m.**, s. 282; **Doğanay, a.g.e.**, s. 239.

⁹¹⁷ 1920 yılı itibariyle Amerika Türkiye'ye 42,247,798 dolar ihracatta bulunurken, 39,766,936 dolarlık ithalat gerçekleştirmişti. Türkiye ve Amerika arasında 1900-1930 yıllarını kapsayan ticaret hacmi göstergeleri için bkz. **Gordon, a.g.e.**, s. 67, tablo: 7. Amiral Bristol 28 Ekim 1921 tarihinde Washington'a çektiği telgrafında "ABD, Milliyetçi hükümeti dolaylı olarak tanımış durumuna düşmek korkusuyla takındığı uzak durma tutumunu sürdürmekle ekonomik fırsat kapılarını açık tutamaz..." demiştir. Milliyetçi hükümet, ülkenin gerçek denetimini elinde bulundurmaktadır, bkz. **Evans, a.g.e.**, s. 338.

⁹¹⁸ **Şimşir, a.g.m.**, s. 285.

Amerika'nın bu isteği Maliye Vekaleti'nin de dikkatini çekmiştir. Maliye Vekaleti 19 Aralık'ta Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği bir yazıda:

“Amerika ile Türkiye arasında münasebat-ı ticariyenin tesisi ve temini ve bilhassa memleketin muhtaç olduğu levazım-ı iktisadiye ve vesait-i nakliyenin Amerika'dan tedariki arzusuyla şimdilik nimât resmi olan bir Amerikan ticaret mümessilinin Anadolu'da bulunması muvafık olup münakalat-ı ticariyenin veçhesine göre mümessilin ikamet için munasip mahallin Antalya'da olmasını” teklif etmiştir.

Hariciye Vekaleti, Maliye'nin bu teklifini Amiral Bristol'un müracaatlarına verilecek cevaba esas olarak alır. Amerika'nın Antalya'da ticaret temsilcisi bulundurabileceği yolundaki Türk görüşü Samsun'daki mutasarrıf kanalıyla Washington'a bildirilmiştir.⁹¹⁹ Ancak Amiral Bristol'un ısrarcı tutumunun aksine Washington, Ankara'nın teklifini geri çevirmiştir.

Bunun üzerine Ankara Hükümeti 22 Ocak 1921'de Samsun Mutasarrıfı'na Amiral Bristol'e iletmek üzere şu talimatı vermiştir:

“... Cemahir-i Müttehide Hükümeti ile inkıta-ı münasebattan evvel cari olan siyasi ve iktisadi münasebat-ı dostanenin iadesini arzu ederiz. Kapitülasyonların ilgasına Amerika'nın muvafakati şart-ı aslidir... Binaenaleyh Amerika Hükümeti, Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye'nin siyasi ve iktisadi istiklal-i tammini tanıyıp onunla iade-i münasebata muvafakat ederse bizim dahi buna razı olmamız hesabıyla şerait-i arife dairesinde kat'-ı münasebattan evvelki hale avdet edilmesi için hiçbir mani kalmamış olur”⁹²⁰

Bristol, Ankara'nın bu talebini 9 Şubat tarihli telgrafıyla Washington'a bildirmiştir.⁹²¹ Türklerin Amerikalıların dostluğunu talep ettiklerini, ancak Türklerin bu dostluk gösterilerine tam olarak güvenilemeyeceğini, bu konuda şimdilik bir şey yapılmamasını ve bir süre beklemek gerektiğini raporunda dile getirmiştir. Washington bu tavsiyeler doğrultusunda Ankara'nın isteğini yine cevapsız bırakmıştır.

Ankara Hükümeti siyasi yalnızlıktan kurtulmak amacıyla II. İnönü Savaşı'nın hemen öncesinde 21 Mart 1921'de Ankara Hükümeti Amiral Bristol'e iletmek üzere Samsun Mutasarrıflığı'na gönderdiği mektupta ikinci bir teşebbüste bulunmuştur.

⁹¹⁹ Y.a.g.m, s. 289; Evans, a.g.e, s. 335.

⁹²⁰ Şimşir, a.g.e, s. 290.

⁹²¹ Evans, a.g.e, s. 336; Şimşir, a.g.m, s. 291.

Mektup 5 Nisan 1921’de Samsun’daki Amerikan torpidosu komutanına verilmiştir.⁹²² Ancak Amerika’nın cevabı Sakarya Savaşı’nın sonrasın Aralık 1921’e kadar gecikecektir.

Burada konuyla bütünlük sağlamak amacıyla bir parantez açmak gerekirse iki ülke arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişimi karşılıklı adımlar atılmasına ve ve bunların sonuçsuz kalmasına rağmen II. İnönü Zaferi’nin kazanılmasından sonra Ankara Hükümeti’nin artan silah ihtiyacı Türkiye’yi Amerika ile ticari ilişkiler kurmaya itmiştir. Connecticut Eyaleti News Haven kentinde bulunan Winchester Otomatik Silahlar Şirketi Dış Satışlar Müdürü H. F. Beebe tarafından Washington temsilcisi Frank S. Bright’a yazılan 28 Mayıs 1921 tarihli mektupta New Yorklu W. Scott Boddy’nin Londra ve Paris’teki şubelerine Türk Hükümeti yetkilisi Ethem Bey tarafından yapılan müracaattan bahsedilmektedir. Türk Hükümeti’nin almak istediği silah ve mermiler için fiyat talebinde bulunulduğu belirtilerek bu konuda kendisinden Dışişleri Bakanlığı’nın tutumunun ne olduğunun öğrenilmesi istenmiştir. Talep edilen tüfek miktarının 300,000 merminin ise 600 milyon gibi önemli bir miktar olması nedeniyle konuya gerekli hassasiyetin gösterilmesi ısrarla vurgulanmıştır.⁹²³

Bunun yanında W. Scott Body tarafından doğrudan Amerikan Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes’a yazılan 1 Haziran 1921 tarihli yazıda Türk Hükümeti tarafından yapılan söz konusu talebin yerine getirilebilmesi için “ bu işin ilke olarak Birleşik Devletler Hükümeti’nce reddedilecek bir şey olmadığından emin olmalıyım” denmekteydi. Scott Body, Hughes’tan bu konuda görüşmelerini sürdürüp sürdürmemesi hususunda kendisini aydınlatmasını istemiştir.⁹²⁴

Scott Boddy’in mektubuna Dışişleri Bakanı adına Bakan yardımcısı Robert Bliss tarafından 27 Haziran 1921 tarihinde yazılan cevapta Dışişleri Bakanlığı’nın 300,000 tüfek ile 600 milyon merminin Türk Hükümeti’ne satılmasına izin verilip verilmeyeceği konusundaki 1 Haziran 1921 tarihli yazının alındığı bununla birlikte Bakanlığın fikrinde

⁹²² Bilal Şimşir, gönderilen bu mektubun örneğinin arşivde saklanmadığını ama bunun Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulmasıyla ilgili olduğunu ve Amiral Bristol’dan Washington’un cevabının bir an önce öğrenilmek istenildiği tarzında kaleme alınmış olabileceğini belirtmiştir, bkz. Şimşir, **a.g.m.**, s. 292.

⁹²³ Oral Sander, Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 194; Duru, **a.g.e.**, s. 122.

⁹²⁴ Sander ve Fişek, **a.g.e.**, s. 196; Duru, **a.g.e.**, s. 124.

Yunanlılar ve Kemalistlerin savaş haline bulunması itibariyle savaşan taraflardan hiç birine yardım ve işbirliğinin yapılamayacağı belirtilmiştir.⁹²⁵

Türk Hükümeti'nin silah ithal etmek hususundaki bu girişimi sonuçsuz kalsa da iki ülke arasındaki ilişkilerin kurulması açısından Sakarya Savaşı'nın kazanılması bir dönüm noktası olmuştur. Sakarya zaferi İtilaf Devletleri arasında parçalanmaya neden olmuş Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması, Fransa'nın Ankara Hükümeti'ni resmen tanımamasını sağlamıştır. Amiral 28 Ekim 1921'de Washington'a gönderdiği raporunda Ankara Hükümeti'nin İtilaf Devletleri karşısındaki bu yeni durumunu vurgulayarak, artık harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiş, Amerika'nın çekimser tavrını sürdürmesi durumunda "ekonomik fırsat kapılarını" açık tutamayacağını söylemiştir. Amiral raporunun sonunda da İstanbul'daki Amerikan Ticari Ataşesi Julian Gillespie'nin Yüksek Komiser'in temsilcisi sıfatıyla Ankara'ya gönderilmesini Dışişleri Bakanlığı'na önermiştir.⁹²⁶ Amerikan Dışişleri ve Ticaret Bakanlıkları Bristol'un teklifine olumlu cevap vermekle birlikte Gillespie'nin siyasi bir sıfatının olmayacağını belirterek ABD'nin çekimser tavrını sürdürmektedirler.⁹²⁷

Amiral Bristol, Washington'un çekinceli de olsa "evet" cevabı vermesi üzerine İstanbul'da bulunan Hamid Bey aracılığıyla Ankara Hükümeti ile temasa geçmiştir. 15 Kasım 1921 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından İcra Vekilleri Riyasetine gönderilen yazıda İstanbul Amerika Fevkalade Komiserliği Ataşe Commercialı Julian Gillespie'nin "Amerika şirketleri namına tetkikat-ı maliyede bulunmak üzere" Ankara'ya gelmesine izin verilmesi istendiğinin Hamid Bey vasıtasıyla bildirildiği haberi verilmiştir.⁹²⁸ Bunun üzerine 23 Kasım tarihinde gerçekleştirilen İcra Vekilleri Heyeti toplantısında

⁹²⁵ Sander ve Fişek, **a.g.e.**, s. 198; Duru, **a.g.e.**, s. 124

⁹²⁶ Evans, **a.g.e.**, s. 338; Şimşir, **a.g.m.**, s. 297. Jeaschke, **a.g.e.I.**, s. 165. Amiral Bristol 5 Ekim 1921 tarihinde göndermiş olduğu bir başka raporunda ise Sakarya zaferinden sonra Ankara'da diplomatik ve siyasi faaliyetlerin gözle görülür bir şekilde arttığını Ankara'da bir temsilci bulunmadığı için güvenilir kaynaklardan doğru bilgi alınmadığını vurgulamıştır, bkz. Duru, **a.g.e.**, s. 131; Sonyel, **a.g.e.II.**, s. 238 vd.

⁹²⁷ Amiral Bristol, 17 Aralık'ta Washington'a gönderdiği raporunda Washington'un bu tavrını eleştirmiştir. Amerika'nın Orta Doğu politikasını ele alma biçimi katı ve hayal gücünden yoksun ve kanuna saygı yönünden çok titizdir. 1919'dan beri burada gerçekçi bir Amerikan politikası takip edilmemiştir. Yalnız iki davranışı bundan ayrı tutmak gerekir ama bunların her ikisi de talihsiz hareketlerdir. Birincisi İzmir çıkarmasına,

ikincisi de Ermenistan sınırlarının çizilmesine katılmasıdır. Bu davranışlarıyla Orta Doğu'nun bugünkü durumunda rolü vardır. Geçmiş bir kenara bırakmak gerekirse, "... Orta Doğu'nun alacağı son şekil, ABD için büyük önem taşımaktadır ve bu son şeklin verilmesinde Amerika bunun adalete, hakka, eşitliğe ve Açık Kapı ilkelerine dayanmasını istiyorsa kendisinin buna katkıda bulunması bir zorunluluktur", bkz. Evans, **a.g.e.**, s. 340.

⁹²⁸ **CA, 18/239. 3. 1921**

“... Julian Gillespie'nin yalnız Ankara'da hükümet nezdinde tetkikat-ı maliyede bulunmak üzere gelmesi” kararlaştırılmıştır.⁹²⁹

Ankara Hükümeti Gillespie'nin Ankara'ya gelişini onaylamasından yaklaşık bir hafta önce “Vakit” gazetesinde çıkan bir haber dikkat çekicidir. Haberde TBMM Reisi Adnan Bey'in başkanlığındaki bir heyet Anadolu'da Amerikan sermayedarlarına ticari ayrıcalıklar verilmesi karşılığında bir istikraz sözleşmesi yapmak üzere Washington'a gittiği yazılmıştır.⁹³⁰ Ancak, böyle bir heyetin gönderildiğini gösteren herhangi bir belge mevcut değildir.

1921 yılı Aralık ayında ise İktisat Vekili Celal Bey, bir beyanname yayınlayarak İstanbul'un aracılığına gerek kalmadan Amerika ve Avrupa tüccarlarıyla doğrudan doğruya temas kurabilmek için Türk tüccarlarının ve ticaret heyetlerinin düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Ankara Hükümeti, Amerika ve Avrupa ile yapılacak ithalat ve ihracatın kısa zamanda gerçekleşmesi amacıyla Mersin ve Samsun limanlarını kullanmak istemiş ve söz konusu bu iki limanı İzmir limanının Yunan işgalinden evvelki vaziyetine sokmak için çalışılmıştır.⁹³¹

Julian Gillespie'nin Ankara'ya gelmeden hükümetin yapmış olduğu bu iki girişim iki ülke arasındaki ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve Amerikan sermayesinin Türkiye'ye davet edilmesi açısından son derece önemlidir.

Gillespie bir Amerikan destroyeri ile İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçmiş ve 11 günlük yolculuğunun ardından 26 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır.⁹³² Gillespie, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Adnan (Adıvar) Bey ve Rauf (Orbay) Bey'le görüşmüş, kendisinin siyasi bir sıfatının bulunmadığını sadece Anadolu'nun iktisadi durumunu, nakliyat olanaklarını,

⁹²⁹ CA, 30/18. 1.1/4. 37. 13

⁹³⁰ “Amerika'ya Heyet”, **Vakit**, 12 Teşrinisani 1337, no: 1410, s. 1

⁹³¹ “Vakit” gazetesini konuyla ilgili haberinde bu politikanın amacını şu şekilde özetlemiştir: “... Bu tesanüt noktasının maksadı memleketimizde yetişmiş malları Avrupa veya Amerika'daki müşterilerin eline en kısa ve fakat müstahsiller için en ziyade istifade temin edecek bir yoldan ihraç etmek muhtelif mahallerde sarf edilen ve mutlaka hariçten ithali zaruri bulunan eşyayı mahalli istihsallerinden en ucuz fiyat ile celp ederek asgarî bir fiyat ile ahaliye tevzî edebilmek olmalıdır...”, bkz. “Mersin ve Samsun”, **Vakit**, 16 Kanunievvel 1337, no: 1443, s. 1.

⁹³² “Amerika Ticaret Mümessili”, **Vakit**, 28 Kanunievvel 1337, no: 1455, s. 1; Evans, **a.g.e.**, s. 341; Şimşir, **a.g.m.**, s. 288; Jeaschke, **a.g.e. I.**, s. 170. Gillespie, 2 Şubat 1921'de Washington'a gönderdiği raporunda seyahatinin ayrıntılarını aktarmış ve hiçbir zorlukla karşılaşmadığını, eşkıyalık veya asayişsizlik belirtisi görmediğini vurgulamıştır, bkz. Duru, **a.g.e.**, s. 147 vd.

madenlerini, limanlarını inceleyerek bunları Amerikan sermayedarlarına bildirmekle görevli olduğunu belirtmiştir.⁹³³

Gillespie gerek 10 Ocak 1922’de kişisel olarak kaleme aldığı ve Amiral Bristol’e gönderdiği mektubunda ve gerekse 2 Şubat tarihinde Washington’a gönderdiği ve “Ankara’yı ziyaretle ilgili rapor” başlığını taşıyan yazısında Ankara’dan en çok temasta bulunduğu kişinin Nafia Vekili Rauf Bey olduğunu ve Rauf’un Ankara Hükümeti’nin amacıyla ilgili olarak bazı noktalara temas ettiğini vurgulamıştır:

“Her şeyden önce savaşı başarıyla bitirmek istemektedirler... Amerikan sermayesi ve iş adamları tercih edilmektedir. Çünkü hükümet verilen haklar karşılığında bunlardan kredi sağlamanın mümkün olduğu düşüncesindedir.⁹³⁴ Amerika Hükümeti’nin, Amerikan şirketlerinin haklarını, İngiliz ve Fransızların baskılarına karşı koruyabileceğine inanmaktadırlar. Amerikan sermayesi tercih edilmektedir. Çünkü sonradan Amerikan Hükümeti’nin bu sermaye yüzünden içişlerine karışmayacağına inanılmaktadır...”⁹³⁵

Gillespie, 2 Şubat tarihli raporunda ülkenin en büyük gereksinimi olarak ulaşım olanaklarındaki yetersizliği göstermiştir. Bunun yanında bazı nedenlerden ötürü Chester projesinin yeniden canlandırılması yönünde bir eğilimin bulunduğunu da eklemiştir.⁹³⁶

Gillespie’ye göre ticaret konusunda hemen ilişkilere girmek için durum müsait değildir. Hükümet savaşla uğraşmaktadır. Bu nedenle üretim çok az, ihracat için hemen hemen hiç üretim fazlası bulunmamaktadır. Ankara Hükümeti’nin içinde bulunduğu iktisadi duruma ışık tutan bu sözlerine Gillespie şunları da eklemiştir:

“Hükümeti malî bakımdan zorlukla içinde, gelirini gümrük gelirlerine ve doğrudan alınan vergilere bağlamış durumdadır...”⁹³⁷

Anadolu ve özellikle de Çukurova’daki tarım potansiyeline de değinen Gillespie Adana Ovası’nın sulama projesinin henüz kimseye verilmediğini, bununla birlikte Ankara’nın bu iş için Amerikan’dan girişimde bulunmasını beklediğini vurgulamıştır. Gillespie, bu konuyla ilgili olarak raporunda ilginç ifadelerle yer vermiştir:

⁹³³ Duru, **a.g.e.**, s. 148.

⁹³⁴ Hatırlanacağı gibi Dr. Adnan Bey’in başkanlığı altında ABD’ye giden heyet de aynı girişimde bulunmuş, Amerikan tüccarlarına verilecek haklar karşılığında Amerika’dan kredi teminine çalışılmıştır, bkz. **Vakit**, 12 Teşrinisani 1337, no: 1410, s. 1

⁹³⁵ Duru, **a.g.e.**, s. 142 vd; Evans, **a.g.e.**, s. 342 vd.

⁹³⁶ Duru, **a.g.e.**, s. 149.

⁹³⁷ **Y.a.g.e.**, s. 150.

“... Güvenilir kişilerden öğrendiğimize göre böyle bir sulama projesi için büyük bir sermaye yatırımı gerekmeyecektir. Yalnız Toroslar’daki ırmakları kontrol altına almak yeter. Bu yapılırsa bütün Adana vilayetini ve Mersin limanını kapsayacak elektrik elde edilecektir. Savaş sırasında bu konuda Alman mühendislerinin hazırladığı özel bir raporu ele geçirmeye çalışıyorum...”

Modern tarım araçlarına ihtiyaç olduğuna da değinen Gillespie, savaştan önce Amerikan markası zirai makinelerin Adana’ya geldiğini, Adana Valisi Hamit Bey’den aldığı bilgiye göre bölgedeki tarım araç-gereçlerinin % 80’inin Amerikan yapımı olduğunu belirtmiştir. “Mac Cormick sabanları ve biçer-döverleri burada çok iyi tanınıyor. (Bu bilgi International Harvester firmasının İzmir’deki temsilcisine ulaştırıldı)”⁹³⁸

Gillespie iki ülke arasındaki ticaret olanaklarını öğrenebilmek amacıyla Rauf Bey’e 2 Ocak 1922’de 40 soruluk bir liste vermiştir.⁹³⁹ Sorular Türkçeye çevrildikten sonra İcra Vekilleri Heyeti 8 Ocak’ta sorulara verilecek yanıtları hazırlamaya başlar. Gillespie, soruların yanıtlarını alabilmek için 30 gün beklemek zorunda kaldığını 2 Şubat tarihli raporunda ifade etmiştir.⁹⁴⁰

Gerek bu sorulara verilecek cevapların İcra Vekilleri Heyetince yapılan toplantılarda saptanmış olması ve gerekse Gillespie’nin vurguladığı üzere cevapların 30 günlük titiz bir çalışmanın arkasından hazırlanması Ankara Hükümeti’nin ABD ile olan ticari ilişkilere ne kadar önem verdiğinin açık bir göstergesidir.

Gillespie tarafından Rauf Bey’e verilen listedeki kimi sorular ve bunlara verilen yanıtlar şöyledir:

“Soru: Hükümetin Amerikan sermayesi ve iş adamları konusundaki tutumu nedir?

Yanıt: Büyük Mille Meclisi Hükümeti, Amerikan iş adamlarına karşı iyi niyet beslemektedir. Hükümet, Amerikan sermayesinin bu ülkenin doğal kaynaklarını geliştirip, ekonomik yaşamını kalkındırmasını içtenlikle görmek istemektedir.

Soru: hükümet tarafından şimdi ne gibi yatırım ve yapım projeleri üzerinde çalışılmaktadır? Bunlardan hangileri Amerikan sermayesinin incelemesine açıktır?

⁹³⁸ Y.a.g.e, s. 151

⁹³⁹ Y.a.g.e, s. 143; Evans, a.g.e, s. 341; Şimşir bu listenin 24 sorudan oluştuğunu belirtmektedir, bkz. Şimşir, a.g.m, s. 299.

⁹⁴⁰ Duru, a.g.e, s. 148.

Yanıt: Hükümet tarafından incelenmekte olan projeler şunlardır: Mersin limanı, Adana ovasının sulama projesi, Zonguldak ve Bayburt sulama projeleri.

Su projeleri de hemen incelenecektir: Bütün Karadeniz limanları, bu limanları iç bölgelere bağlayacak demiryolları, bu bölgedeki madenler, Ankara-Sivas ve Sivas-Erzurum, Bayburt-Erzurum-Trabzon, Trabzon-Rize demiryolları, Harput-Ergani-Mardin-Diyarbakır demiryolları.

Bu sayılan işlerin incelenmesi Amerikan sermayedarlarına açıktır.

Soru: hükümetin Chester projesi veya benzeri projelere karşı tutumu nedir? Hükümet hangi koşulları dikkate alarak Amerikan sermayedarlarına izin verebilir?

Yanıt: Hükümet kendine getirilen her türlü projeyi incelemeye hazırdır. Bu konularda başlıca şu formül benimsenmiştir: bu projelerin hiçbiri Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına zarar getirmemelidir. Özel koşullar ise somut bir öneri getirildiğinde hükümetçe belirtilecektir.

Soru: Amerikan sermayesinin Türkiye'ye yatırımı için hükümet ne gibi temek noktaları benimsiyor? Yeni tekeli imtiyazlardan yana mıdır?

Yanıt: Hükümet, Türk ve yabancı sermayenin birlikte tekeli biçimde çalışmasından yanadır...⁹⁴¹

Ankara Hükümeti'nin tavrı açıktır. Herhangi bir iktisadi teşebbüste Amerikan sermayesine öncelik tanınacaktır. Yukarıda da vurguladığımız üzere Gillespie her ne kadar 2 Şubat 1922 tarihli raporunda "Ticaret konusunda hemen ilişkilere girmek için olanaklar pek parlak değil" dese de Gillespie'nin Aralık 1921'de Ankara'ya gelmesinden sonraki süreçte Amerikan tüccarları ve sermayedarları Ankara'ya gelmeye başlamıştır.

"Vakit", Amerikan Ticaret Mümessili ile Ankara arasında süren görüşmelerin sonuçlandığını Ankara Hükümeti'nin işletilmek üzere büyük bir Amerikan sermayesini Anadolu'ya kabul ettiğini duyurmuştur.⁹⁴² Habere göre en büyük sermayeyi getirecek müessese "Mail" kumpanyasıdır. Bu kumpanya limanlar, madenler ve demiryollarının işletiminde kullanılacaktır.

Ankara Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunan bir diğer şirket ise "New York Condition Company"dir. Şirketin gönderdiği temsilcileri Mr. McDowal ve Mr. Robert 2

⁹⁴¹ Y.a.g.e., s. 157 vd; Şimşir, a.g.m., s. 292; Evans, a.g.e., s. 342.

⁹⁴² "Amerika Sermayesi", **Vakit**, 5 Kanunisani 1338, no: 1463, s. 2

Şubat tarihinde Adapazarı üzerinden Ankara'ya gelmişlerdir.⁹⁴³ Şirketin Orta Doğu temsilcisi olan McDowal İstanbul'dayken yaptığı açıklamada Ankara'ya yapacağı ziyaret hakkında önemli bilgiler vermiştir:

“Şimdilik 50 milyon dolar yahut 100 milyon dolarlık imtiyazat almakla iktifa edeceğiz... Anadolu için şimdilik 100 milyon dolar sarf edeceğiz. En ziyade alakadar olduğumuz imtiyazlar demiryolu, maden ve liman imtiyazıdır. Bilahare Anadolu'nun bazı yerlerinde şeker fabrikaları açmak istiyoruz. Şirketimizin her memlekette takip ettiği bir usul vardır: Şirketimiz tarafından vaz' edilen sermayenin % 25'ini memleket ahalisinin vaz' etmesi için bir fırsat veririz. Fakat tabi bu ihtiyaridir. Eğer arzu edilmezse hepsini biz vaz' ederiz, bu bir fırsattır... Şirketimizin sermayesi hemen tamamı Amerikalıdır. Fakat gaye cüz'i bir kısmı Kanadalıdır...”⁹⁴⁴

McDowal, 1921 ilkbaharında da Ankara'yı ziyaret ederek görüşmelerde bulunduğunu ancak Ankara Hükümeti tarafından kendilerine sadece % 8'lik bir faiz teklif edildiğini eğer bu sefer de aynı oranı teklif edecek olurlarsa görüşmeleri keserek geri döneceklerini çünkü Amerika'da bile ortalama % 10 faiz uygulamasının bulunduğunu belirtmiştir.

McDowal'a göre Türkiye, Amerikan sermayesini Avrupa sermayesine tercih etmelidir. Çünkü Amerikalıların siyasi hiçbir maksadı yoktur. Amerika Türkiye ile yalnızca iktisadi açıdan ilgilenmektedir. Tüm bunların yanında eğer görüşmeler olumlu sonuçlanır ve anlaşma sağlanırsa inşaatlarda Türk işçilerin çalıştırılacağını, Türklerle görülebilecek hiçbir işte yabancı işçilerin istihdam edilmeyeceğini dile getirmiştir.

McDowal, 2 Şubat'ta Ankara'ya ulaştıktan sonra derhal görüşmelere başlamıştır. Bu doğrultuda 7 Şubat 1922 tarihinde McDowal tarafından Nafia Vekaleti'ne “Condition Şirketi” namına 11 maddelik bir şartname sunulmuştur. McDowal, bu şartname ile belirtilen hat dahilinde bir demiryolu inşası ile bu hatta yakın bir mevkide bir liman inşasını teklif etmiştir. Şartnamenin ilk maddesinde “... İş bu hukuk ve imtiyazın hiçbir suretle devletin istiklal-i iktisadi ve maliyesiyle çelişmeyeceği” vurgulanmıştır.⁹⁴⁵ İkinci maddeyle söz konusu demiryolu hattının geçeceği güzergâh tespit edilmiştir. Buna göre:

⁹⁴³ “Mr. McDowal Ankara'ya Muvasalat Etti”, **Vakit**, 3 Şubat 1338, no: 1490, s. 1

⁹⁴⁴ “Amerika Hakikati Gördü”, **Vakit**, 18 Kanunisanı 1338, no: 1474, s. 1

⁹⁴⁵ McDowal'ın Nafia Vekaleti'ne sunduğu şartname için bkz. **CA**, **18/151. 1. 1922**; ayrıca bkz. “Anadolu'da Amerikalıların Teşebbüsü”, **Vakit**, 13 Şubat 1338, no: 1500, s. 2

“a) İskenderun Körfezi’nde Ayas’a kadar yakın bir iskeleden bidayetle Mersin-Antep, Malatya, Mamüret-ül Aziz, Ergani, Diyarbakır-Mardin ve Van Gölü havalisinden geçerek Musul vilayeti dahilinden İran hududunda intaç bulacaktır.

b) Karadeniz’de Samsun’a karip bir iskeleden bidayetle Amasya, Sivas, Mamüret-ül Aziz, Ergani, Diyarbakır-Mardin, Van Gölü havalisinden mürur ederek Musul vilayeti dahilinde İran hududunda intaç edecektir.”

Şartnamenin altıncı maddesinde ise inşa edilecek demiryolu hattının her iki tarafındaki 20 kilometrelik alanda bulunan keşfedilmiş ve keşfedilecek olan madenler ile su kanallarının inşa ve işletmesinin şirkete ait olacağı belirtilmiştir.

Teklifin değerlendirilmesi için Nafia Vekaleti’nin Maliye ve İktisat Vekaleti’yle ortaklaşa çalışması hususunda Nafia Vekili Feyzi Bey tarafından 8 Şubat 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti’ne gönderilen yazı,⁹⁴⁶ İcra Vekilleri Heyeti’nin yine 8 Şubat tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir.⁹⁴⁷

Bu gelişmeler yaşanırken 1921 senesi Aralık ayından itibaren Ankara’da bulunan Gillespie, incelemelerini tamamlamış ve 5 Şubat’ta İstanbul’a hareke etmiştir. Gillespie Ankara’dan ayrılmadan önce bir veda yemeği vermiş ve yemekte Halide Edip Hanım, Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Nafia eski Vekili Rauf Bey ve Müdafaa-i Milliye eski vekili Refet Paşa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Dr. Adnan Bey bulunmuşlardır. Yemekte yaptığı konuşmasında incelemelerinin neticesinden son derece memnun olduğunu belirten Gillespie:

“... Amerika sermayesinin Anadolu’da büyük menfaat temin edeceğine ve Anadolu’ya da yararı olacağına kanaat getirdim. Tasavvur ettiğimiz işler şimendifer, yol inşası, maden işletilmesi, vasi mikyasta ziraat icrası, ziraat makineleri isteği gibi hususlardır. Bu işler için harcayacağımız sermayeye karşı hükümetiniz istenilen teminatı vermiştir.”⁹⁴⁸ diyerek Ankara Hükümeti ile anlaşmasının altını çizmiştir.

⁹⁴⁶ CA. 18/154. 1. 1922

⁹⁴⁷ CA, 30. 18. 1. 1/4. 47. 11. “Vakit” gazetesinde çıkan haberde ise McDowal ile hükümet arasında gerçekleşen görüşmelerin gayet olumlu bir şekilde devam ettiği, McDowal’ın mühendislerin Ankara’ya getirilmesi için İstanbul’a gideceği belirtilmiştir, bkz. “Anadolu İnkişaf-ı İktisadiyesi”, **Vakit**, 16 Şubat 1338, no: 1503, s. 2

⁹⁴⁸ “Amerikalıların Teşebbüsat-ı Nafia Tasavvurları”, **Vakit**, 5 Şubat 1338, no: 1492, s. 2. Gillespie İstanbul’a dönüşünde Kayseri, Adana ve Mersin yolunu takip ederek bu bölgelerde de incelemelerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Ankara’dan ayrılmadan önce 2 Şubat tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile TBMM Başkanlığı dairesinde bir görüşme gerçekleştirmiştir, bkz. “Amerika Ticaret Mümessili Hareket Ediyor”, **Vakit**, 3 Şubat 1338, no: 1490, s. 1.

Gillespie, İstanbul'dan ayrılmadan “Vakit” muhabirine verdiği beyanatında da benzer noktalara temas etmiştir. Seyahatinden çok memnun olduğunu ve kendisine gösterilen kolaylık ve nezaket için teşekkür ettiğini sözlerine ekleyen Gillespie, vazifesinin Ankara'nın Amerikan tüccarlarına ve sermayesine olan bakışını anlamak olduğu için seyahatinin herhangi bir diplomat sıfatıyla değil “Ticaret Nazırı'nın Mümessili” sıfatıyla yaptığını söylemiştir. Raporunu henüz yazmadığını ancak en kısa zamanda tamamlayarak İstanbul'da bulunan Fevkalade Komiser ile Amerikan Ticaret bakanlığı'na sunacağını belirten Gillespie, 2 Şubat tarihli raporundaki ifadeleriyle çelişir bir şekilde “Anadolu'ya derhal Amerikan sermayesinin girmeye başlayabileceğini” ifade etmiştir.⁹⁴⁹

Gillespie, İstanbul'dan ayrılmadan önce yaklaşık 30–40 kadar Amerikalı sermayedar ile bir araya gelerek onlara Anadolu'daki izlenimlerini aktarmış ve mevcut olan ticaret potansiyeli hakkında bilgiler vermiştir. Onun bu davranışı İstanbul'daki Şarki Karib Ticaret Odası'nı harekete geçirmiş ve Şubat ayı sonunda düzenlenen bir toplantıda Türkiye ile ticaret olanaklarını değerlendirilmiştir. Toplantıda söz alan Amerikalı tüccarlar Anadolu'daki ticaret olanaklarından gayet olumlu bir dille söz etmişler ve ele geçirilen bu fırsatın değerlendirilmesi üzerinde durmuşlardır. Konuşmacılardan biri Amerikalı tüccarları Türkiye ile ticarete davet etmiş ve buna gerekçe olarak da Türk parasının diğer Balkan devletlerinin parasına oranla daha istikrarlı olmasını göstermiştir. Bunun yanında Anadolu'da bulunan 50 milyon dolarlık altın rezervi ile iktisadi kaynakların henüz bakir olmasına dikkat çekmiştir.⁹⁵⁰

Toplantıda Amerika'nın Anadolu'yla iktisadi olarak ilgilenmesinin Türkiye için bulunmaz bir fırsat olduğu çünkü bu sayede Sevr Antlaşması ile Anadolu'da kurulan nüfuz bölgelerinin ortadan kaldırılması hususunda Türkiye'nin kendisine bir destekçi bulmuş olacağı vurgulanmıştır. Çünkü Amerika, Sevr ile Anadolu'da kurulan nüfuz bölgelerinin ortadan kaldırılmasına samimi surette taraftardır. Bu, “Açık Kapı” siyasetinin doğal bir sonucudur.

Şarki Karib Ticaret Odası'nın bir diğer faaliyeti ise Anadolu'daki iktisadi ve mali durum hakkında Amerika'daki tüccarlara bilgi vermek amacıyla “Levanten” adında aylık bir dergi çıkarılması olmuştur. Ticaret Odası Başkanı Dr. Bratt yaptığı açıklamada Amerikan tüccarlarının Türkiye ile kurulan ticari ilişkilerden son derece memnun

⁹⁴⁹ “Amerika Ticaret Komiseri Gillespie İle Mülakat”, **Vakit**, 18 Şubat 1338, no: 1505, s. 1.

⁹⁵⁰ “Amerika Türkiye Ticaretine Ehemmiyet Veriyor”, **Vakit**, 21 Şubat 1338, no: 1908, s. 2

olduklarını ancak iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ilerlemesinin önünde ciddi engellerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Her şeyden önce aradaki mesafe başlıca engellerden birini teşkil etmektedir. Diğer bir engel ise her iki tarafında da birbirleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmamalarıdır. Dr. Bratt İstanbul'a geldiği günden beri Amerikalı sermayedarların neden Türk tüccarına kredi vermek istemediği sorusuyla karşılaştığını, bunun başlıca nedeninin ise Amerikalı sermayedarların Türk tüccarı hakkındaki bilgi yetersizliği olduğunu vurgulamıştır. Ancak Şarki Karib Ticaret Odası'nın bu durumu telafi etmek maksadıyla kurulduğunu ve Amerikalıların Türkiye'ye sermaye getireceklerine Türklerin emin olabileceklerini söylemiştir.⁹⁵¹ Dr. Bratt, tek amaçlarının Amerika ile Türkiye arasındaki ticareti Avrupalı tüccarların aracılığıyla değil doğrudan gerçekleştirmek olduğunu da sözlerine eklemiştir.

İki ülke ticari ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda yaşanan bir diğer gelişme ise Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Mart 1922'de toplanacak olan Londra Konferansı'na giderken İstanbul'a uğradığı sırada Amiral Bristol tarafından davet edilmesi olmuştur. Yusuf Kemal Bey, Amiral Bristol'le gerçekleştirdiği 18 Şubat tarihli bu görüşmede mali açıdan Türkiye'nin Amerikan yardımına olan gereksinimine değinmiştir. Birkaç gün sonra ikinci defa sefarethaneye daveti sırasında bu defa Bristol'un yardımcısı Allen Dulles tarafından kabul edilen Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin kapitülasyonlardan kurtulmak zorunda olduğunu vurgulamıştır.⁹⁵² Dulles, Yusuf Kemal Bey'in bu isteği üzerine eğer Amerikalı iş adamları Türkiye'de faaliyete geçecek olursa Türk mahkemelerine güvenip güvenemeyeceklerinin sormuş, Yusuf Kemal Bey de buna verdiği cevapta Amerikalı girişimcilerin de tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi aynen Türklere uygulanacak işlemleri görececeklerini belirterek, söz konusu yeni düzenlemenin "mütekabiliyet prensibine" dayanacağını vurgulamıştır.

İki ülke arasında kurulacak siyasi ilişkilere de değinen Yusuf Kemal Bey, diplomatik ilişkilerin Türkiye ile imzalanacak özel bir anlaşma mı yoksa bir genel anlaşma içinde mi kurulacağını sorması üzerine, Dulles, Amerika'nın bir genel anlaşmaya katılması ihtimalinin az olduğunu söylemiştir. Yusuf Kemal Bey de aldığı bu yanıtı karşılık genel bir anlaşmadan önce her iki ülkenin kendi aralarında görüşeceklerini umduğunu dile getirmiştir.⁹⁵³ Dulles ve Yusuf Kemal Bey arasında gerçekleşen bu

⁹⁵¹ "İstanbul Şarkın İktisadi Bir Merkezidir", **Vakit**, 27 Mart 1338, no: 1542, s. 2

⁹⁵² Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 174; Evans, **a.g.e.**, s. 344.

⁹⁵³ Evans, **a.g.e.**, s. 345.

görüşmeler karşılıklı temsilciler göndermek suretiyle siyasi ilişkilerin kurulması tartışmalarını yeniden canlandırmıştır. Gillespie'nin Şubat 1922'de Anakara'dan ayrılmasından sonra Amerika'ya Ankara Hükümeti nezdinde temsil eden hiç kimse kalmamıştır. Buna rağmen iki ülke arasında gelişen ticari ilişkiler sırasında doğacak anlaşmazlıklarda Amerikan haklarını korumak amacıyla siyasi ilişkilerin kurulmasını gerektirmiş ve Washington'u Ankara nezdinde teşebbüste bulunmaya itmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Robert W. Imbrie'yi Ankara'ya gönderme kararı almış ancak Amiral Bristol ile Ankara arsında bu hususta uzun tartışmalar yaşanmıştır. Ankara'nın isteği "mütekabiliyet prensibine" uygun olarak gönderilecek Amerikan temsilcisine karşılık Washington'a da bir Türk temsilcisinin gönderilmesiydi.⁹⁵⁴

Imbrie doğrudan Washington tarafından gönderilmişti, ancak Amiral Bristol onu kendi temsilcisi olarak göndermek istiyordu. Ankara Hükümeti bu isteğe karşı çıktı. Çünkü Amiral Bristol, Amerika'nın İstanbul'daki temsilcisiydi. Eğer Imbrie, Bristol'un gönderdiği bir memur olarak Ankara'ya gelecek olursa bu durum Ankara'nın İstanbul'a tabi olması şeklinde yorumlanacaktı. Ankara Hükümeti ise doğrudan doğruya Washington'la ilişki kurmak amacındaydı. Bu doğrultuda Ankara, Hamid Bey aracılığıyla Amiral Bristol'le irtibata geçmiştir. Hamid Bey 6 Mayıs 1922'de Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği telgrafında Ankara'nın isteğinin Amiral'e iletildiğini, Imbrie'nin resmi yetkiye sahip olmayıp sadece Ankara Hükümeti tarafından kendisine verilecek bilgileri İstanbul'a iletecek bir temsilci niteliğinde olmasında Amiral'in ısrar ettiğini, Ankara Hükümeti'nin Washington'a temsilci gönderme meselesinin başka bir konu olması itibarıyla Amiral Bristol'un, Washington'un Türk temsilcisini kabul etmeyeceği düşüncesinde olduğunu, bununla birlikte Ankara'nın Imbrie'yi kabul etmesi durumunda Türk temsilcisinin Washington'a kabul edilmesi hususunda hükümetine teklifte bulunabileceğini belirtmiştir.⁹⁵⁵ Hariciye Vekaleti, Hamid Bey'in bu telgrafından İcra Vekilleri Heyeti'ni 31 Mayıs 1922 tarihli yazısıyla haberdar etmiştir. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti 1 Haziran 1922 tarihinde yaptığı toplantıda Imbrie'nin "suret-i gayri resmiyede kabulünü" kararlaştırmıştır.⁹⁵⁶

⁹⁵⁴ Şimşir, **a.g.m.**, s. 300.

⁹⁵⁵ Hamid Bey'in mektubu için bkz. **CA, 18/114. 9. 1922**

⁹⁵⁶ **CA, 30. 18. 1/5. 17. 15.**

Imbrie 30 Haziran 1922'de Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'da dört ay kadar kalan Imbrie, Ekim 1922'de İstanbul'a dönmüştür.⁹⁵⁷ Ankara'ya gelir gelmez görevi hakkında bir açıklamada bulunan Imbrie, “Amerikalıların Türkiye'ye karşı besledikleri hissiyat-ı dostaneyi göstermek için” Ankara'ya geldiğini henüz resmi bir görevinin bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁵⁸

Görüldüğü üzere Aralık 1921'de Gillespie'nin Ankara'ya gelmesiyle iki ülke arasında başlayan ticari ilişkiler Haziran 1922'de Imbrie'nin gelmesiyle siyasi ilişkilerin gayri resmi bir şekilde de olsa yeniden kurulmasına doğru yönelmiştir.

2. 1. Chester Projesi

Amerika'nın siyasal açıdan Türkiye meselelerine olan ilgisizliğine rağmen ekonomik anlamda bölgeye duyduğu ilgilinin en büyük göstergesi II. Meşrutiyet dönemine uzanan Chester Projesi'nin yeniden hayat geçirilmesi çabaları olmuştur. Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan mallarıyla ilgili tazminat almak amacıyla 1900 yılında İstanbul'a gelen Amerikalı Amiral Colby M. Chester'ın adını taşıyan proje 1909'da imzalanan bir ön sözleşme ile kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre Sivas ile Van arasında Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'ten geçen geniş bir hat ile bunları Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye ve diğer taraftan Yumurtalık üzerinden Akdeniz'e bağlayacak yan hatların yapımı planlanmıştır. Demiryolu hattının her iki tarafındaki 40 kilometrelik alanda mevcut ve daha sonradan keşfedilecek petrol yataklarının ve diğer madenlerin işletim hakkı şirkete ait olacaktı. Bu sırada Amiral Chester 1909'da “The Otoman-American Development Company” şirketini kurarak projeye finansman sağlamayı başarmıştır.

Proje görüşülmek üzere 1911 senesi Haziran ayında Meclis-i Mebusan'a gönderilmiş ancak uluslar arası tepkilere neden olmuştur. Projenin Bağdat Demiryolu projesini tehdit etmesi üzerine İngiltere ve Almanya tepki göstermiş, Rusya ise Samsun-Sivas hattının kendi imtiyaz alanı olduğu gerekçesiyle projeye karşı çıkmıştır. Bunların yanı sıra kendi içinde bir takım bölünmeler yaşayan şirket Trablusgarp Savaşı'nın yaşandığı ortamda yatırdığı teminat akçesini geri almıştır.

⁹⁵⁷ Jeaschke, **a.g.e.I**, s. 183; Evans, **a.g.e.**, s. 345. Imbrie 20 Haziran'da İnebolu'ya gelmiş oradan karayolu ile Ankara'ya doğru yola çıkmıştır, bkz. Şimşir, **a.g.m.**, s. 301.

⁹⁵⁸ “Mr. Imbrie'nin Beyanatı”, **Vakit**, 1 Temmuz 1338, no: 1636, s. 2.

1913'e gelindiğinde yeni bir yapılanmaya giden şirket "Otoman-American Exploration Company" adını alarak hükümet nezdinde yeni bir teşebbüste bulunmuştur. Ancak Mahmut Şevket suikastının yaşandığı karışık ortamda olumlu bir gelişme olmamıştır.⁹⁵⁹

Milli Mücadele yıllarında Anadolu ile artan ticari ilişkiler doğrultusunda, rafa kaldırılmış durumda olan Chester Projesi için yeni bir umut ışığı doğmuştur. Şirket hemen Washington nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamış ve Amiral Colby M. Chester ilk olarak 19 Mayıs 1920'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na müracaatla girişimlerine Amerikan Hükümeti'nin destek vermesini talep etmiştir.⁹⁶⁰ Projenin petrol yataklarıyla olan ilişkisini ön plana çıkararak Chester, bu sayede Bakanlığın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ancak Dışişleri temkinli davranarak iki ülke arasında barış imzalanmadıkça ve Anadolu'daki savaş hali son bulmadan projenin ertelenmesini istemiştir.

Amiral Chester bu defa Denizcilik Bakanlığı'nın kapısını çalmış, Bakan Josephus Daniels ile 14 Haziran 1920'de bir görüşme gerçekleştirerek aynı taktiği uygulayarak projenin petrol yönünü ön plana çıkarmıştır.⁹⁶¹ Denizcilik Bakanlığı, Dışişlerine oranla daha hevesli yaklaşmıştır çünkü savaş sonucunda önemli sayılabilecek bir petrol sıkıntısı doğmuştur. Denizcilik Bakanlığı petrol bölgelerini önce doğrudan doğruya kendi kontrolü altına almak, daha sonra bunları özel şirketlerin işletimine vererek buralardan pay elde etmeyi planlamaktaydı. Chester projesi, Bakanlığın bu düşüncesi için biçilmiş bir kaftandı. Bununla birlikte Denizcilik Bakanlığı bölge hakkındaki bilgi yetersizliği nedeniyle Dışişleri'ne müracaatla bölge hakkında bilgi istemiştir. Dışişleri, Chester'a verdiği cevabın aynısını Denizcilik Bakanlığı'na da vermiştir.

Amiral Chester, Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı müracaatlarını Kasım 1920 ile Şubat-Mart 1921 tarihlerinde de yinelemiştir. Ancak her defasında "söz konusu bölgenin hâlihazırda işgal altında ve büyük bir karışıklık içinde bulunduğu" gerekçesiyle Bakanlığın temkinli tavrıyla karşılaşmıştır. Bakan Hughes, konu üzerinde

⁹⁵⁹ Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 112 vd; Bige S. Yavuz, "Fransız Arşiv Kaynaklarının Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu**, Ankara, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 529 vd; Gordon, **a.g.e.**, s. 257 vd; Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı", **AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXV, No: 4, (Aralık 1970), s. 288 vd. "Amiral Chester'in Bir Makalesi", **Vakit**, 17 Eylül 1338, no: 1710, s. 2.

⁹⁶⁰ Can, **a.g.e.**, s. 219; Evans, **a.g.e.**, s. 350; Yavuz, **a.g.m.**, s. 531.

⁹⁶¹ Can, **a.g.e.**, s. 220.

dikkatle düşünmek gerektiğinin altını ısrarla çizmiştir. Yakın Doğu şubesi ise “Dışişleri Bakanlığı’nca Mezopotamya petroleri konusunda İngilizlerin isteklerine karşı çıkılmış olması nedeniyle” Chester’in projesine destek vermenin olanaksız olduğu görüşündedir. ABD, İngiliz sermayesine sahip “Turkish Petroleum Company”nin isteklerine karşı çıkmış olduğuna göre Chester’a destek vermesi durumunda kendisiyle çelişmiş olacaktı.⁹⁶²

Amiral Chester’in hükümetin desteğini kazanmak amacıyla Dışişleri Bakanlığı’na yaptığı başarısız girişimlere rağmen güçlü bir şirket kurma ve tanınmış iş adamlarını bu şirketin bünyesinde toplama girişimleri başarılı olmuştur. Projeye katılan iş adamları arasında Panama Kanalı inşasını gerçekleştiren mühendis George W. Gothals, Henry Woodhouse ve Binbaşı K. E. Clayton-Kennedy ile W. E. D. Stokes yer almaktadır. Bu katılımlarla birlikte “Otoman-American Exploration Company” tüm mal varlığını Mart 1922’de kurulan “Otoman-American Development Company” şirketine bırakarak dağılmıştır. Projenin adı bu yeni şirketin kurulmasına rağmen “Chester Projesi” olarak

⁹⁶² Burada bir parantez açmak gerekirse I. Dünya Savaşı öncesinde 1912’de Mezopotamya’daki petrolerin imtiyazını elde etmeye çalışan dört farklı grup bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Almanların “Deutsche Bank”tı. İkincisi İngiliz “D’Archy Anglo-Sakson Oil Company” (APOC), üçüncüsü Hollandalı “Anglo-Sakson Petroleum Company” ve son olarak Amerikalı Chester gurubuydu. Deutsche Bank, 1904’te bölgedeki petrol çıkarma hakkını elde etmiştir. Almanların ve İngilizlerin en büyük amacı Amerikalıları bu paylaşımın dışında tutmaktır. 1909’a geldiğinde Kalusd Gülbankyan, Sir E. Cassel, Sir H. Babington-Smith, Lord Revelstoke tarafından “National Bank of Turkey” kurulmuştur. Bu banka sayesinde İngiliz yatırımcılar Musul petroleri için Almanlarla işbirliği yollarını aramışlardır. Şirket daha sonra 1911’de “African and Easter Concessions” adını alacaktır. 1 yıl sonra da 1912’de “Turkish Petroleum Company”e dönüşür. 23 Ekim 1912’de yapılan anlaşma ile Deutsche Bank ve Turkish Petroleum Company birleşmişlerdir. Şirketin toplam sermayesi 80,000 sterlidir. % 50 hisse National Bank of Turkey; % 25 Anglo-Sakson Petroleum Company (Shell-Royal Dutch) ve % 25 de Deutsche Bank grubuna aittir. 1920’de San Remo’da imzalanan gizli anlaşma ile Fransızlar % 25’lik bir payla Alman sermayesinin yerine geçerek Turkish Petroleum Company ortaklığına katılmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Amerikan Standart Oil Company, Irak petrolerinden pay almanın yollarını aramaya başlamıştır. ABD, “Açık Kapı” ilkesini savunarak Standart Oil’in bu isteğini desteklemiştir. Fransa ve İngiltere arasında San Remo’da imzalanan gizli petrol anlaşması duyulunca Amerika, İngiltere’yi 20 Kasım 1920’de protesto etmiştir. ABD ile İngiltere arasındaki rekabet artarken Amerikan Standart Oil ve İngiliz Turkish Petroleum Company görüşmelere başlamış ve Temmuz 1922’ye geldiğinde büyük oranda bir anlaşmaya varılmıştır, bkz. **Y.a.g.e.**, s. 222; Evans, **a.g.e.**, s. 350; İngiltere ve Amerika arasındaki rekabet için bkz. “Petrol Yarışı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1336, no: 54, s. 2-3; Stephen Hemsley Longringg, **Oil In The Middle East**, London, Oxford University Pres, 1961, s. 30, 41, 45; George E. Gruen, “The Oil Resources of Iraq, Their Role in the Policies of the Great Powers”, **The Creation of Iraq, 1914-1921**, Ed. Reva Spector Simon and Elenaor H. Tejjirian, New York, Columbia University Pres, 2004, s. 112, 118; Gordon, **a.g.e.**, s. 268; Tezel, **a.g.m.**, s. 293; “New York Herald”tan aktarılan haberde ABD’nin yalnız Amerikalıların hakkını değil, diğer milletlerin de bölgedeki petrol kaynakları üzerindeki hakkını tanıdığı belirtilmiştir, bkz. “Petrol Meselesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Mayıs 1338, no: 516, s. 2

tüm yazışmalarda aynı kalsa da 1922 Mart'ında kurulan bu yeni şirkette Amiral Chester'in hisse çoğunluğu bulunmuyordu.⁹⁶³

Yeni şirketin kurulmasından sonra Dışişleri Bakanlığı nezdinde gerçekleştirilen destek talebi karşısında bakanlığın sergilediği çekimser tavır devam etmiştir. Bununa karşılık Ankara'nın Chester projesine olan ilgisi her geçen gün artmıştır. Ankara'da bulunan Ticari Ateşe Jullian Gillespie'nin Washington'a gönderdiği 2 Şubat 1922 tarihli raporunda bu noktaya işaret edilmiştir:

“Ülkenin en büyük gereksinimi ulaşım olanaklarının geliştirilmesidir. Haydar Paşa'dan Konya'ya uzanan, bir kolu da Eskişehir'den Ankara'ya gelen Anadolu demiryolu, Konya'dan İskenderun'a uzanan Bağdat demiryolu ve İzmir-Aydın demiryolu dışında ulaşım ve taşıma deve kervanları, eşekler, kağnılar ve at arabalarıyla yapılmaktadır. Çeşitli nedenlerle Chester Projesi'nin canlandırılması yolunda bir eğilim vardır.”⁹⁶⁴

Ankara Hükümeti'nin projeye olan bu ilgisi Amiral Chester'ın doğal olarak dikkatinden kaçmamıştır. 26 Mart 1922'de New York'tan ayrılan Amiral Chester Temmuz 1922'de İstanbul'a yaptığı seyahatini tamamlayarak Amerika'ya dönmüştür.⁹⁶⁵ Amiral bu seyahatiyle ilgili izlenimlerini “Current History” adlı dergide yayınlamıştır.⁹⁶⁶ Projenin tarihçesinden bahsettikten sonra Amiral Chester Türkiye'den çok iyi izlenimlerle ayrıldığını, Anadolu'nun Amerikan ticareti için bulunmaz fırsat sunduğunu, Türklerle ticari ilişkiler kurmanın çok kolay olduğunu, çünkü Türk'ün sözüne daima sadık bir insan olarak bilindiğini vurgulamıştır. Chester, makalesinin sonunda ise Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini çok yakından takip ettiğinden bahisle, onun “Türkiye'nin George Washington'u” olduğunu, bu benzetmenin Amerika'nın kurucusuna bir himmetsizlik olarak algılanmaması gerektiğini, çünkü Mustafa Kemal'in “büyük bir adam” olduğunu söylemiştir.

Amiral Chester'ın İstanbul'a yaptığı bu ziyaretin hemen arkasından Eylül 1922 ortasında oğlu, Arthur Chester ve şirket ortaklarından Kanadalı Clayton-Kennedy

⁹⁶³ Yeni kurulan şirketin hisse çoğunluğunu yitiren Chester ailesi hisselerin ancak % 40'ını elinde bulundurabilmiştir. Bunun yanında % 10'luk pay Woodhouse ve Stokes'e bırakılırken geri kalan % 50'lik pay satışa sunulmuştur. Şirketin başkanlığını ise General Gothals üstlenmiştir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 234 vd; Yavuz, **a.g.m.**, s. 531; Evans, **a.g.e.**, s. 351.

⁹⁶⁴ Duru, **a.g.e.**, s. 149; Can, **a.g.e.**, s. 236; Yavuz, **a.g.m.**, s. 532.

⁹⁶⁵ Can, **a.g.e.**, s. 236. “Vakit” gazetesinde Mayıs 1922'de çıkan bir haberde İstanbul'da bulunan Amiral Chester'ın yakında Ankara'ya geleceği duyurulmuştur; bkz. “Anadolu'da Teşebbüsat-ı Nafia ve Amerikalılar”, **Vakit**, 5 Mayıs 1338, no: 1581, s. 1

⁹⁶⁶ Söz konusu makale için bkz. **Vakit**, 17 Eylül 1338, no: 1710, s. 2

Ankara'ya gelmişlerdir.⁹⁶⁷ Ankara'da, bu ikiliye en büyük destek doğal olarak Amerikan temsilcisi Imbrie'den geldi. 7 Aralık 1922 tarihli yazısında Kennedy'nin, Milliyetçi Hükümet'in istediği 30,000 dolarlık teminatı almak üzere İstanbul'a gittiğini, Arthur Chester'ın Ankara'da kaldığını bildirmiştir. Ancak her şeyin iyi gittiği bir ortamda, Clayton-Kennedy'nin İngiliz casusu olabileceği yönünde Ankara'da ortaya çıkan söylentiler görüşmeleri sekteye uğratmıştır. Bu ortamda Kennedy'nin İstanbul'dan Ankara'ya dönme isteği reddedilmiş, izinsiz olarak Haydar Paşa'dan İzmit'e gelince de tutuklanmıştır. Bir hafta tutuklu kalan Kennedy, İstanbul'a gönderilmiş Arthur Chester da meseleyi çözmek için Ankara'dan İstanbul'a dönmüştür.⁹⁶⁸ Dışişleri Bakanı Hughes, ortaya çıkan bu sorunla ilgili olarak İstanbul'daki Yüksek Komiser, Bristol Lozan'da olduğu için yerine vekalet eden, Dolbar'e gönderdiği yazıda Clayton-Kennedy'nin İngiliz ajanı olabileceğini düşündürecek hiçbir nedenin bulunmadığından bahisle "uygun olabilecek türden diplomatik destek verebilirsin" talimatını vermiştir.

Dışişleri Bakanlığı'nın projeye olan desteği bu açıdan bakılacak olursa hem çok hem de hiçti. Siyasi destekten olabildiğince kaçınan Dışişleri, bölgede elde edebilecek ticari bir menfaatin peşindeydi.⁹⁶⁹ Nitekim Hughes, 15 Ocak 1923'te Dolbar'e gönderdiği bir başka yazısında "... Haklar, tanınan bir otoriteden yasal olarak alınmışsa, iş bu hükümetin daha kesin bir destek vermesi mümkün olabilir; fakat görüşme sürecinde Amerikan çıkar topluluklarına gerekli diplomatik yardım verilirken, görüşmelerde doğrudan rol almaktan ya da herhangi bir özel çıkar grubuna taraftarlık veya tercih göstermekten sakınmalısınız" diyordu.

⁹⁶⁷ Ankara'daki Amerikan temsilcisi Robert W. Imbrie Dışişleri'ne gönderdiği raporunda "... yaklaşık Eylül ortalarında Mr. Arthur Chester Anadolu'daki demiryolu imtiyazlarını ve bununla bağlantılı olarak maden imtiyazlarını ele geçirmek amacıyla Milliyetçi Türk Hükümeti'yle görüşmeleri yeniden başlatmak için Anadolu'ya geldi" demektedir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 240.

⁹⁶⁸ Chester'ın Ankara'dan ayrılması üzerine şirketi Ankara'da temsil eden kimse kalmamıştır. Imbrie 7 Aralık tarihli raporunda Ankara Hükümeti çevrelerinde Chester'ın, fazla desteğe sahip olamadığı şeklinde bir düşüncenin ortaya çıktığını, Kennedy olayının hiç hoş olmadığını ve projenin İngiliz çıkar grupları tarafından destelendiği yönünde yanlış anlamaların yaşandığını bildirmiştir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 242.

⁹⁶⁹ Bilmez Bülent Can, Dışişleri Bakanlığı'nın projenin başından sonuna kadar bir devlet girişimi olarak gösterilmesinden kaçındığını belirtmektedir. Bunun nedenlerini ise Chester grubunun sermayesi olmayan maceracı girişimcilerden oluşması, bakanlığın diğer uluslar arası güçlerle ortak hareket etmeden bölgenin doğal kaynaklarından istifade etmenin imkansızlığına olan inancı ve savaş öncesi dönemde şirkete verilen desteğe rağmen uğranılan hayal kırıklığı şeklinde özetlemiştir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 243. Leland James Gordon ise Dışişleri'nin projeye verdiği desteğin, projenin Açık Kapı ilkesine uygun olduğu müddetçe mümkün olduğunu vurgulamıştır, bkz. Gordon, **a.g.e.**, s. 280.

2.1.1. Lozan Konferansı Sırasında Chester Projesi

Chester Projesi'nin Lozan'da gündeme gelmesi iki şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikli olarak konferansın ilk döneminde daha çok Musul ve petrol tartışmaları kapsamında ele alınmıştır. Projenin ikinci kez gündeme gelmesi ise konferansın ikinci dönemde projenin TBMM tarafından kabul edilmesiyle birlikte özellikle Fransa'nın başını çektiği grubu tepkileri ile gerçekleşmiştir.

Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde Mezopotamya bölgesindeki petrol kaynaklarıyla ilgilenen üç Amerikalı grup bulunmaktaydı. Bunlardan ilki İngiliz sermayesi olan Turkish Petroleum Company ile görüşmelerini sürdüren Amerikan petrol şirketleri grubuydu. İkinci grup Avukat Samuel Untermeyer'in başkanı olduğu ve II. Abdülhamit'in mirasçılarını temsil eden şirket ve son olarak da Chester Projesi'ni sürdüren Otoman-American Development Company'dir.⁹⁷⁰ Washington Hükümeti bu gruplara karşı her zamanki tavrını koruyarak hiçbirini dışlamadan ve hiçbirine destek vermeden, sadece olayların gelişimini izlemiş ancak bu gruplar arasında Turkish Petroleum Company'i daha çok önemsemiştir. Çünkü Turkish Petroleum ile Ağustos 1922'ye gelindiğinde görüşmelerde bir hayli yol almış olan American Standart Oil Company, Musul'daki petrolerden % 12'lik pay almayı başarmıştı. Turkish Petroleum'un uzantısı olan Anglo-Persian Oil Company ile yapılan görüşmelerde gelinen bu nokta, Chester Projesi karşısında Turkish Petroleum Company ile imzalanacak bir sözleşmeyi Washington'un gözünde daha önemli bir mevkiye getirmiştir. İngilizlerle varılan anlaşma sonucunda % 12'lik payın elde edilmesi, konferansta Musul meselesi tartışılırken Türkiye'nin Amerika'dan beklediği desteği almamasına neden olmuştur. Çünkü Musul'un Türkiye'ye kalması durumunda elde edilecek petrol sadece Chester Projesi'nin kapsadığı alanla kısıtlı olacaktı. Musul'un Irak'a bırakılması durumunda ise Turkish Petroleum Company bölgedeki petrolerin tamamını işletebilecekti ve bu şirketle temasta olan Standart Oil Company ise Amerika'nın en büyük petrol şirketlerinden biriydi. Bu nedenlerden ötürü ABD, Lozan'da Türkiye'nin Musul tezine destek vermemiştir.⁹⁷¹

⁹⁷⁰ Can, **a.g.e.**, s. 244; Yavuz, **a.g.m.**, s. 543 vd.

⁹⁷¹ Yavuz, **a.g.m.**, s. 545; Can, **a.g.e.**, s. 244 vd; Standart Oil Company ile Turkish Petroleum Company arasındaki anlaşma için bkz. Longringg, **a.g.e.**, s. 39; "Chester İmtiyazı ve Standart Oil", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mayıs 1339, no: 811, s. 1. Londra kaynaklı bir haberde, Standart Oil of New Jersey, Mecsican Petroleum, Sinclair Oil, Golf Oil ve Tidewater Oil Company'den oluşan bir grubun Musul petrollerinin işletilmesine ortak olacağı ve bu bağlamda Anglo-Persian Oil Company ile yapılan görüşmelerde bir

Lozan'daki Türk delegasyonunun tutumuna bakacak olursak İsmet Paşa Chester Projesi'ne karşılık II. Abdülhamit'in varisleri adına hareket eden Untermeyer'i desteklemiştir. Untermeyer'e göre II. Abdülhamit'in şahsi mal varlığının büyük bir bölümü yurt dışında kaldığı için bundan hem mirasçıları hem de devlet zarar görmektedir. Bu doğrultuda Untermeyer sadece sözcüsü olduğu varislere hak elde etmek değil, aynı zamanda Türkiye'nin de pay almasını savunmaktaydı. İsmet Paşa, Untermeyer'e destek verilmesi durumunda Musul meselesinde ABD'nin desteğinin alınabileceğini düşünmektedir. Chester Projesi'ndeki isteksiz tavrını Lozan'dan 30 Aralık 1922'de Rauf Bey'e gönderdiği telgrafında dile getiren İsmet Paşa, projenin Fransızlarla yapılan anlaşmaya aykırı olduğunu, bununla birlikte aynı hakların daha ince Fransızlara da verildiği şeklinde duyumlar aldığını ve bu nedenle "Fransızları beyhude yere büsbütün tahrik etmek" ve Amerikalıları küstürmemek için projenin bir süre geciktirilmesinin uygun olacağını söylemiştir.⁹⁷² Rauf Bey ise 4 Ocak 1923'te İsmet Paşa'ya verdiği cevabında 1912 yılında yapılan istikraza karşılık olarak Samsun-Sivas demiryolu imtiyazının Fransız Regie Générale de Chemin de Fer Şirketi'ne verildiğini ancak anlaşmanın imzalanmadan savaşın başlaması nedeniyle Meclis-i Vükela kararı doğrultusunda imtiyazın Fransa'ya verilmemiş kabul edildiğini bununla birlikte Chester Projesi için devam eden görüşmelerde Fransa'nın durumunun göz ardı edilmediğini ancak Chester ve Clayton-Kennedy ile sürdürülen görüşmelerin projenin "menafık-ı vataniye nokta-yı nazarından daha muvafık görüldüğü" itibarıyla kesilmeyeceğinin Nafia Vekaleti'nce bildirildiğini söylemiştir.⁹⁷³

İsmet Paşa'nın Untermeyer'i destekleyerek Musul petrollerinin Amerikan şirketleri tarafından işletilmesini ve bu sayede de Musul meselesinde İngiltere'ye karşı Amerika'nın desteğini sağlamak hususundaki girişimleri Türk delegasyonunun diğer üyeleri tarafından da çeşitli zamanlarda dile getirilmiştir. Nitekim 22 Kasım 1922'de gerçekleşen Celalettin Arif Bey - Mr. Child görüşmesinde, Celalettin Arif Bey, Ankara

hayli yol alındığı bildirilmiştir, "Musul Petrollerinde Amerikan Sermayedarları", **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Nisan 1339, no: 795, s. 1. Bununla birlikte gazetenin verdiği haberde Chester projesinin, Musul bölgesindeki petrolere Amerikan sermayedarlarının el atmasını sağlayacağı için İngiltere'de paniğe neden olduğu da vurgulanmıştır, bkz. "Chester Projesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Nisan 1339, no: 795, s. 2. Karl Hoffman ise Musul sorununun Lozan Konferansı'nda farklı açılardan çeşitli anlamlar ifade ettiği görüşündedir: "Bir İngiliz-Türk sorunu olarak Musul sorunu, tamamen bölgesel anlamıyla şekillenirken; petrol açısından Britanya-Amerika çatışmasının konusu haline gelmiştir", bkz. Can, **a.g.e.**, s. 247.

⁹⁷² Yavuz, **a.g.m.**, s. 544. İsmet Paşa'nın 30 Aralık 1922 tarihli telgrafi için bkz. Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, 1922-1923**, C. 1, Ankara, TTK, 1990, s. 299.

⁹⁷³ Şimşir, **a.g.e.**, C. 1, s. 324.

Hükümeti'nin Musul petrol yatakları üzerinde Amerikan hissesinin diğer devletlerinkine eşit hatta onlardan daha fazla olmasını tercih ettiğini bildirmiştir. Aynı istek 21 Aralık tarihinde gerçekleşen Dr. Rıza Nur-Joseph Grew görüşmesinde de yinelenmiştir. Rıza Nur Bey, Musul'da verilecek imtiyazlarda Amerika'nın katılmasını tercih ettiklerini, Türkiye'nin Müttefiklerle yapacağı bir anlaşmadan önce Amerika ile bir anlaşmayı imzalamasının Amerika için daha hayırlı olacağını söylemiştir. Ancak Grew'in şimdilik böyle bir düşüncenin olmadığı yanıtını vermesi üzerine Rıza Nur, "niyetiniz ne olursa olsun içeri girmek istediğiniz her anda açık kapı bulacaksınız, fakat unutmayın ki, açık kapı politikası demek ilk giren aslan payını alır demektir" diyerek Ankara'nın tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Grew anılarında gerek Rıza Nur'un ve gerekse İsmet Paşa'nın Musul petrolünün Amerikalılar tarafından işletilmesini tercih edeceklerini her fırsatta dile getirdiklerini belirtmiştir.⁹⁷⁴

Chester projesinin Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde gündeme gelmesi ise projenin 9 Nisan 1923'te TBMM tarafından onaylanmasına karşı Fransız Hükümeti'nin gösterdiği tepki nedeniyle olmuştur. İnşa edilecek hatlardan bazıları yukarıda değindiğimiz üzere 1912 istikrazı karşılığında 1914 yılında Fransızlara verilen imtiyazı içerdiği için Fransa bu durumu şiddetle protesto etmiştir.⁹⁷⁵ İstanbul'daki Fevkalade Fransız Komiseri General Pele, 11 Nisan'da Ankara'nın Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı Vekili ve İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'yı ziyaret ederek Ankara'ya iletmek üzere Chester projesini protesto eden bir muhtıra vermiştir.⁹⁷⁶ General Pele, Selahattin Adil Paşa ile görüşmesinden hemen sonra basına yaptığı açıklamada Fransa'nın protesto nedenlerini şu şekilde izah etmiştir:

"Türkiye Hükümeti, Fransa'dan akd edeceği istikraza mukabil, Fransa Hükümeti'ne bir takım limanlar, şimendiferler vesaire imtiyazatı ita' etmiş ve bu suretle 1914 senesinde Türkiye-Fransa İtilafnamesi akd olmuştu ki, bahsolunan bu imtiyazattan en mühimini de Chester Projesi'ne munderic bulunan Samsun-Sivas şimendifer hattı teşkil etmektedir... Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti'nin son günlerde Chester projesini bu şekilde kabul eylemesiyle Türkiye Hükümeti'nin Fransa'ya karşı olan

⁹⁷⁴ Grew, **a.g.e.**, s. 30, 62.

⁹⁷⁵ Can, **a.g.e.**, s. 291.

⁹⁷⁶ "Chester Projesini Fransızlar Protesto Ettiler", **Tanin**, 12 Nisan 1339, no: 181, s. 1. Gordon, General Pele'nin imtiyazın kabul edilmesinden iki gün sonra İstanbul'da bulunan Meclis Başkan Vekili Adnan Bey'e protestosunu ileterek, Chester projesinin 21 Mart 1914 tarihli anlaşmayla Fransa tarafından elde edilen hakları da kapsadığını içeren bir muhtıra verdiğini belirtmiştir, bkz. Gordon, **a.g.e.**, s. 275 vd.

taahhüdünü keen-lem-yekün hükmünde bırakmıştır. İşte bunun içindir ki ben de mesele hakkında kati bir protestoda bulundum”

General Pele beyanatında Mütareke'nin hemen sonrasında Fransız Hükümeti'nin projeye kaldığı yerden devam etmek için Ankara'ya defalarca müracaat ettiğini, Ankara'ya bir temsilci bile gönderdiğini ancak hiçbir yanıt alamadığını söylemiştir. Nafia Vekili Feyzi Bey ise Fransız protestosuna dair “Vatan” gazetesine yaptığı açıklamada Pele'nin protestosundan resmen haberdar olmadıklarını belirtmiş ve “eğer Fransızlar şimendifer inşasını arzu etmiş olsalardı, Chester projesi kabul edilmeden evvel müracaat etmeleri lazım gelirdi” diyerek General Pele'nin iddialarını yalanlamıştır. Feyzi Bey, Chester tarafından sunulan şartnamenin mükemmel, projenin çok iyi olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁷

“Maten” gazetesinin başını çektiği Fransız basınında projeye karşı büyük bir muhalefet başlatılmıştır. “Maten”, Türkiye'nin Amerikan grubuna verdiği imtiyazların Fransa'nın çıkarlarını son derece ihlal ettiğini yazmıştır. Bu kakarın Paris'te açıktan açığa “gayri dostâne” bir şekilde kabul edilmekle birlikte, Lozan görüşmelerini de olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir. Gazete başka bir haberinde Chester'ın teklifleri hakkında “hayale sığmayacak kadar azimdir” değerlendirmesini yapmıştır.⁹⁷⁸ “Tan” gazetesi ise yakında yeni seçimlere gidecek olan Büyük Millet Meclisi'nin geleceğini bu derece ipotek altına alan bir projeye nasıl imza attığını anlamamanın güç olduğunu yazmıştır.⁹⁷⁹

İsmet Paşa, Fransız protestosunun barışı engelleyeceği şeklindeki yorumlara ilişkin yaptığı açıklamada, anlaşmazlığın siyasi değil hukuki bir anlaşmazlık olduğunu ve dolayısıyla barış görüşmelerine etkisinin olmayacağını söylemiştir. İsmet Paşa Samsun limanı, Samsun-Sivas hattı hariç bu imtiyazın Fransa'nın menfaatlerine

⁹⁷⁷ “Chester Projesi Hakkında Feyzi Bey'in Beyanati”, **Vatan**, 14 Nisan 1339, no: 20, s. 1. Milli Türk Ticaret Birliği Başkanı Hüseyin Bey, Fransız protestosunun Türkiye'de projeye karşı olana muhalefete son verdiğini, projenin dahili bir mesele olarak kaldığı ve dışarıdan müdahale olmadığı sürece leh ve aleyhinde tartışmaların yapıldığını ancak Fransız müdahalesinin projeye verilen desteği artırdığını ve projenin “milli bir haysiyet meselesi” haline geldiğini söylemiştir, bkz. “Ticaret-i Milliyemizin İnkışafı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1339, no: 831, s. 4.

⁹⁷⁸ “Chester Projesi Etrafında”, **Tanin**, 17 Nisan 1339, no: 186, s. 3; “Chester Projesi İhtilafı Hall Edilmezse”, **Vakit**, 15 Nisan 1339, no: 1920, s. 1. Lozan'dan gelen haberlerde Fransa'nın, Ankara'ya karşı İngiltere'nin desteğini isteyeceği ve Chester imtiyazı feshedilinceye kadar Lozan'ı imzalamayacakları bildirilmiştir, bkz. “Chester Projesinin Sulhe Mani Olacağını Söylüyorlar”, **Vakit**, 21 Nisan 133 no: 1927, s. 1

⁹⁷⁹ “Chester Projesi Hakkında Tan'ın Mütalaatı”, **Tanin**, 18 Nisan 1339, no: 187, s. 1

dokunacak bir tarafının bulunmadığı görüşündedir.⁹⁸⁰ Bu düşüncesini 22 Nisan tarihinde Grew'le yaptığı görüşmesinde de dile getirmiştir. İsmet Paşa görüşme sırasında sözü Chester meselesine getirmiş ve Amerika'nın tavrını sormuştur. Grew ise, Washington'un projeyi incelemekte olduğunu belirtmiştir. Grew'in projenin konferansta gündeme gelmesi üzerine Türkiye'nin takınacağı tavrı sorması üzerine de İsmet Paşa, meselenin siyasi yönünün bulunmaması nedeniyle barış görüşmelerini olumsuz etkilemeyeceği düşüncesinde olduğunu söylemiştir.⁹⁸¹

“Vakit” gazetesi 29 Nisan tarihinde verdiği haberde, Fransız basınının bütün gücüyle Chester Projesi'ni karalamak için kampanya başlattığını ve hatta Samsun-Sivas hattının hiçbir faydasının bulunmadığını ispat etmek için makaleler kaleme aldıklarını duyurmaktadır. Aynı haberde Lozan'daki Fransız temsilcisi General Pele'nin İsmet Paşa ile görüşerek Samsun-Sivas hattına karşılık Bursa-Bandırma hattının inşasını teklif ettiği yazılmıştır.⁹⁸² İsmet Paşa Lozan'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği 23 Nisan tarihli telgrafında, “Morning Post” gazetesine İstanbul'dan yazıldığına göre Türk Hükümeti'nin Chester Projesi'ne karşılık Fransa'ya Eskişehir-Bandırma-Bursa arasında demiryolu inşası ile Bandırma limanı inşasının imtiyazını vereceği şeklinde bir haberin çıktığını bildirmiştir ve bunun doğruluğu hakkında Ankara'dan bilgi istemiştir. İsmet Paşa'ya Rauf Bey tarafından verilen 24 Nisan tarihli cevapta bu haberin kesinlikle asılsız olduğu bildirilmiştir.⁹⁸³

Basında yer alan haberlerde, Fransa'nın Lozan'da projeyi protesto etmesi üzerine Amiral Colby Chester'ın projeye savunmak için Lozan'a gideceği yazılmaktadır.⁹⁸⁴ Ayrıca Washington Hükümeti'nin meselenin çözüme kavuşmaması durumunda hakem heyetine müracaatı talep edeceği de bildirilmiştir. İsmet Paşa 22 Nisan 1923'te Ankara'ya çektiği telgrafta, meselenin er geç hakem heyetine havale edileceğinden emin olduğunu, meselenin kendi mahkemelerimizde görüşülmesi durumunda mutlaka kazanılacağını ancak hakeme gidilirse şahıs hukukunun devletler

⁹⁸⁰ Mehmet Asım, “Chester İhtilafı”, **Vakit**, 20 Nisan 1339, no: 1925, s. 1; “İsmet Paşa Hazretlerinin Beyanati”, **Tanin**, 27 Nisan 1339, no: 1995, s. 2

⁹⁸¹ İsmet Paşa'nın 22 Nisan 1923 tarihli telgrafı için bkz. Şimşir, **a.g.e.**, C.1, s. 206.

⁹⁸² “Chester İşinin Son Safhası”, **Vakit**, 29 Nisan 1339, no: 1933, s. 1

⁹⁸³ 23 ve 24 Nisan tarihli yazışmalar için bkz. Şimşir, **a.g.e.**, C. 1, s. 207, 209.

⁹⁸⁴ “Amiral Chester Lozan'a Gidiyor”, **Tanin**, 15 Nisan 1339, no 184, s. 1; **Vakit**, 15 Nisan 1339, no: 1920, s. 1

hukukuna tercih edileceğinden davanın kaybedilmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir.⁹⁸⁵

Amerikan kaynaklı haberlerde ise Amerika'nın Lozan'da Chester grubuna destek vereceği sıkça tekrarlanmıştır. Washington'dan "Morning Post"a gönderilen yazıda Amerika Hükümeti'nin Lozan'da Chester Projesi'ni savunacağı ve bu iş için de Child'a yetki verildiği belirtilmiştir. Amerika'nın vatandaşlarının menfaatlerini siyaset yoluyla savunacağı görüşü hakimdir.⁹⁸⁶ Amerikan delegelerinin konferansın ikinci döneminde artık "müşahit" sıfatıyla bulunmasının mümkün olmadığı ve Amerika'nın etkin bir hale geleceği basında çıkan haberlerde sıkça tekrarlanmıştır. Buna en büyük gerekçe olarak da Chester'a verilen imtiyazın muhafazası gösterilmektedir.⁹⁸⁷ Ancak basında yer alan haberlerin aksine Washington Hükümeti Lozan'da Chester Projesi'ne doğrudan destek vermemiştir. Amerika takip etiği "Açık Kapı" politikası doğrultusunda, Chester gurubunu destekleyen bir tavır takınmaktan kaçınmıştır. Child, konferansta takip edilecek politikanın Açık Kapı siyaseti olduğunu ancak bunun savaştan önce elde edilen imtiyazlara engel olamayacağını beyan etmiştir. Mr. Child, mesele hakkında karar verme yetkisinin Washington'a ait olduğunu şimdilik beklemekle yetineceklerini de sözlerine eklemiştir.⁹⁸⁸

Amerikan Dışişleri Bakanlığı 1 Mayıs'ta yaptığı açıklamayla, Chester Projesi'nin özel imtiyaz olarak kabul edildiğini ve bu nedenle projeye müdahale etmek niyetinde olmadıklarını bildirmiştir.⁹⁸⁹ Mr. Grew ise Lozan'da basına yaptığı açıklamada Amerikan sermayedarlarına yapılan yardımın kağıt üzerinde kalacağını ve Türklerin Fransızlara bir şey vermemek amacıyla Amerikalılar çok şey vaat ettiklerini

⁹⁸⁵ Şimşir, a.g.e, C. 2, s. 204.

⁹⁸⁶ "Amerika Chester Grubuna Muavenet Edecektir", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Nisan 1339, no: 794, s. 1; "Chester Projesini Amerika Müdafaa Edecektir", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Nisan 1339, no: 798, s. 2.

⁹⁸⁷ "Amerika ve Şarki Karib Siyaseti", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mayıs 1339, no: 811, s. 2; "Amerika Murahhası Sulhten Ümitvar", **Vakit**, 27 Nisan 1339, no: 1931, s. 2; Mehmet Asım, "Sulh Konferansı ve Amerika", **Vakit**, 26 Nisan 1339, no: 1930, s. 1.

⁹⁸⁸ "Chester Mukavelesi", **Tanin**, 22 Nisan 1339, no: 191, s. 3; "Amerikan Murahhasının Gazetemize Beyanati", **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1339, no: 1923, s. 1; **Vakit**, 27 Nisan 1339, no: 1931, s. 2; **Vakit**, 29 Nisan 1339, no: 1933, s. 1; Can, a.g.e, s. 306.

⁹⁸⁹ "Amerikan Hariciyesi Chester İşine Karışmayacaktır", **Vakit**, 2 Mayıs 1339, no: 1936, s. 1. Amiral Bristol Washington'a gönderdiği raporunda projeyi uygulamaya koyma imkanının çok az olduğunu, bunun ciddiye alınacak bir girişim olmadığını vurgulamıştır, bkz. "Chester Projesi Müttefik Payı Tahtlarda Müzakere Ediliyor", **Tanin**, 25 Nisan 1339, no: 194, s. 2. Mr. Clayton-Kennedy ise basına yaptığı açıklamada şirketin Amerikan Hükümeti'nin yardımına ihtiyacı olmadığını, ancak şirketin meşru haklarının savunulacağı şeklinde hükümetten teminat aldıklarını bununla birlikte Lozan'daki Amerikan delegesinin imtiyazı savunmayacağını ve şirketin elde ettiği imtiyazın ne Fransız ne de İngiliz çıkarlarının aleyhinde olduğunu beyan etmiştir, bkz. "Mr. Kennedy", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1339, no: 812, s. 4.

söylemiştir.⁹⁹⁰ Mr. Imbrie ise İstanbul'da “Tanin” muhabirine verdiği beyanatında Grew ifadelerinin kendi şahsi düşüncesiyle birebir örtüştüğünü ve Amerika'nın hiçbir menfaatin ya da grubun savunucusu olmadığını zaten Washington'un Chester Projesi'ni Türkiye ile şirket arasında imzalanan özel bir anlaşma olarak kabul ettiğini belirtmiştir.⁹⁹¹

2.1.2. Chester Projesi'nin TBMM Tarafından Kabulü

Projeye karşı Washington'un en başından beri devam eden ilgisiz tavrına rağmen Arthur Chester ve Clayton-Kennedy Ankara'daki temaslarına devam etmişlerdir. Nafia Vekili Feyzi Bey ile sürdürülen görüşmeler neticesinde hazırlanan 20 Ocak 1923 tarihli “Layihaya-yı Kanuniye”, 22 Ocak'ta İcra Vekilleri'ne sunulmuş ve 30 Ocak'ta kabul edilerek müzakere edilmek üzere TBMM'ye gönderilmiştir. Hazırlanan layihada:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Nafia Vekaleti'yle Amerika Hükümet-i Müttehidesi'nin “Delevar” hükümeti kavaninine tevfikan teşkil etmiş olan Otoman-American Development Company vekilleri K. E. Clayton-Kennedy ve Arthur Chester'in demiryolları ve limanlar inşa ve işletilmesi ve demiryolları güzergahının her iki tarafında yirmişer kilometrelik sahadaki madenin işletilmesine dair olan merbut mukavelename-i ibtidaiye ve mukavelename-i esasiye ve mukavele-i müzeyyele ve şartname kaydı kabul edilmiştir.

İş bu kanunun tatbiki ve icraatından Nafia Vekaleti memurdur” denilmektedir.⁹⁹²

Clayton-Kennedy, 5 Şubat'ta “Hakimiyet-i Milliye” muhabiriyle gerçekleştirdiği görüşmesinde imtiyazın içeriği hakkında bilgi vermiştir. Amaçlarının bir taraftan memleketin ihtiyaç duyduğu yollarlı inşa etmek ve diğer taraftan “yeraltında uyuyan kıymetleri” meydana çıkarmak olduğunu dile getirmiş, bütün ümitlerinin projenin Meclis'in onayından geçmesi olduğunu da sözlerine eklemiştir.⁹⁹³ Kennedy, “Vatan” gazetesine de önemli açıklamalarda bulunmuştur. İnşa edilecek hatları ve uzunluklarını şu şekilde vermektedir:

⁹⁹⁰ “Amerika Müşahidi Mr. Grew Demiş Ki”, **Vakit**, 2 Mayıs 1339, no: 1936, s. 4

⁹⁹¹ “Mr. Imbrie İle Mülakat”, **Tanin**, 3 Mayıs 1339, no: 201, s. 2

⁹⁹² **CA**, 30. 18. 1/6. 47.11; “Hakimiyet-i Milliye” 31 Ocak tarihli sayısında Chester projesinin incelenmesinin 30 Ocak'ta son bularak müzakereye konulmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne gönderildiği haberini vermiştir, bkz. “Chester Projesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Kanunisanı 1339, no: 727, s. 3; **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima:20, s. 442.

⁹⁹³ “Şarki Anadolu Demiryolları”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1339, no: 732, s. 4.

Sivas-Harput-Diyarbakır-Bitlis-Van:	880 km.
Harput-Yumurtalık:	490 km.
Diyarbakır-Musul-Kerkük-Süleymaniye:	600 km.
Samsun-Sivas:	390 km.
Musa Köy-Ankara:	370 km.
Çaltı-Erzurum:	310 km.
Erzurum-Trabzon:	250 km.
Toplam	3290 km.

Kennedy bu hatların toplam uzunluğunun 3690 km olduğunu ancak bunlardan ayrı olarak 1095 km'lik yan hat inşasının da gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Ayrıca şu an mevcut olan hat uzunluğunun toplam 4500 km olduğunu ve bu projenin tamamlanması sonucunda bu uzunluğun iki katına çıkacağını, bu sayede Akdeniz ile Karadeniz sahillerinin birbirine bağlanacağını sözlerine eklemiştir. Kennedy inşaatın sonucunda uğranılacak herhangi bir zarar durumunda tüm masrafların şirkete ait olduğunu “Mukavele-i Esasiye”nin 21. maddesiyle kabul edildiğini ve bu madde gereğince zarar karşılığında hükümetten hiçbir garanti istenmediğini ancak buna karşılık hattın her iki tarafında bulunan maden yataklarının işletilmesiyle zararı telafi edeceklerini söylemiştir.⁹⁹⁴

22 Ocak 1923'te Nafia Vekili Feyzi Bey tarafından İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen ve Vekiller Heyeti'nce 30 Ocak'ta kabul edilen “Layihayı Kanuniye”, “Mukavelename-i İbtidaiye”⁹⁹⁵, “Şarki Demiryollarına Ait Mukavelename-i Esasiye”⁹⁹⁶, Şarki Demiryollarına Ait Mukavelename-i Müzeyyele”⁹⁹⁷, “Şarki Demiryollarına Ait Şartname-i Esasiye”⁹⁹⁸ ile birlikte Maliye Encümeni'nin

⁹⁹⁴ “Şarki Anadolu Şimendiferleri Projesi”, **Vatan**, 28 Mart 1339, no: 3, s. 2. İmzalanan mukavelenin tamamı için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 31 vd. Hakimiyet-i Milliye projede yer alan “hudud-u esasiye” ile “mukavele-i müzeyyele”de bulunan hatların inşası sonucunda 4385 km'lik bir hattın elde edileceğini diğer taraftan şimdiye kadar sınırlarımız dahilinde inşa edilen 4472 km'lik demiryoluyla kıyaslandığında inşaat sonunda sahip olacağımız hattın iki misli artacağını vurgulayarak projenin önemine değinmiştir, bkz. “Anadolu'da 4385 Kilometrelik Demir Şebeke”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1339, no: 7288, s. 1-2

⁹⁹⁵ **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 442 vd; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 31 vd.

⁹⁹⁶ **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 444 vd; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 34 vd

⁹⁹⁷ **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 452 vd; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 46 vd

⁹⁹⁸ **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 454 vd; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 49 vd

mazbatası⁹⁹⁹, İktisat Encümeni'nin mazbatası¹⁰⁰⁰ ve Nafia Encümeni'nin mazbatalarıyla¹⁰⁰¹ birlikte 8 Nisan 1923'te Meclis'te müzakereye konulmuştur. İlk sözü Nafia Vekili Feyzi Bey almış ve uzun bir konuşma yapmıştır. İnşa edilecek demiryolunun kırk iki vilayetten geçeceğini, bunu kabul etmekle memleketin en mühim “derd-i içtimasının” tedavi edilmiş olacağını söylemiştir. Feyzi Bey, bu devirde şimendifersiz ilerlemenin ve gelişmenin imkansız olduğunu da sözlerine eklemiştir. Projenin tarihçesin değindikten sonra sözü maden imtiyazına getirmiş ve önemli açıklamalarda bulunmuştur. Feyzi Bey inşa edilecek hattın 4000 km'lik bir hat olduğunu ve toplamda da 400 milyon liraya mâl olacağını belirtmiş ve buna karşılık halka hiçbir vergi yükümlülüğünün getirilmediğine tam tersine inşaatın sonunda bölgeden elde edilecek gelirin misli misli artacağını ve devlet bütçesine şimdikinden 40-50 kat fazla gelir getireceğini söylemiştir. “Biz buna mukabil Chester'a ne veriyoruz?” diyerek sözlerine devam eden Feyzi Bey hattın iki tarafında bulunan 20 km'lik alan dahilindeki her şeyin şirkete verildiğini belirtmiştir. Mevcut durum itibariyle bu hatların geçtikleri güzergâhlarda işletilen herhangi bir madenin bulunmadığını, var olan tek madenin Ergani bakır madeni olduğunu ancak bunun da hakkıyla işletilmediğini söylemiş, bu güzergahta çıkacak herhangi bir madenin işletilmesi durumunda şirketin Türk kanunlarına tabi olacağını herhangi bir anlaşmazlık durumunda Türk mahkemelerinin devreye gireceğini ve bu şartlar altında mukavelenin son derece uygun olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁰²

Erzincan milletvekili Emin Bey, Nafia Encümeni mazbata muharriri sıfatıyla bir teklifte bulunmuştur. Bu teklifle dokuz-on kişiden oluşan bir encümenin kurularak hiç olmazsa yirmi dört saat çalışmak suretiyle projenin bir kez daha incelenmesini istemiştir. Feyzi Bey, projenin 15 gün önce Nafia Encümeni'nden geçtiğini ve zaten projenin iki buçuk ay öncesinden ilgili tüm kişilerce incelendiğini ve yeniden incelenecek hiçbir tarafının bulunmadığını beyan etmiştir. Feyzi Bey, bu talebin aynı zamanda kanunî olmadığını da sözlerine eklemiştir.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 465.

¹⁰⁰⁰ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 471.

¹⁰⁰¹ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 466.

¹⁰⁰² TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 482

¹⁰⁰³ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 486; “Chester Projesinin Müzakeresi”, *Vakit*, 9 Nisan 1339, no: 1914, s. 1

Konuyla ilgili olarak söz alan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, kabul edilmiş ve bugün itibariyle Meclis'in gündemine alınmış bir teklifin yeniden encümene sevk edilmesinin zaten usul itibariyle de imkansız olduğu eleştirisinde bulunmuştur.¹⁰⁰⁴

Yapılan tartışmalar sonucunda Emin Bey'in talebi oylamaya konulmuş ve oy birliği ile reddedilmiştir. Bunun üzerine yeniden söz alan Emin Bey, kendisinin projeye karşı olmadığını, tam tersine olanca kuvvetiyle projeyi desteklediğini ancak, iki noktada çekincesi bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki imtiyaz süresinin uzunluğu ikincisi de şirketin yatırdığı 50000 liralık depozit miktarının azlığıdır.¹⁰⁰⁵ Emin Bey imtiyaz sürelerinin Avrupa'da 33 ile 44 yıl arasında değiştiğini halbuki burada 99 yıldan söz edildiğini belirterek imtiyaz süresinin uzunluğuna karşı çıkmıştır. İmtiyaz süresinin 44 yıldan fazla olmasını “memlekete en muzır bir darbe “ olarak değerlendirmektedir. Şirketin yatırdığı 50,000 liralık depozit miktarının, işin toplam maliyeti olan 400 milyon lirayla karşılaştırıldığında seksen binde biri oranında kaldığını belirtmiştir.¹⁰⁰⁶

Emin Bey'e cevap veren Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, depozit konusunda miktarın önemli olmadığını, kendi sermayemizle bu hatları yapamayacağımızı kabul etmenin bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Ancak bu şebekenin inşasında çalışacak Türk işçi, mühendis ve yetiyecek elemanların ileride yeni hatlar inşa edebilecek hale geldiğini, bu tür işlerde “görmek, öğrenmek ve yaparak bilmek” gerektiğini söylemiştir. Demiryollarının ulaşım ve nakliyat için önemli olduğunu, nakliyat vasıtalarının yokluğu yüzünden Sakarya Savaşı sırasında yaşanan sıkıntıları örnek vererek hatırlatmıştır:

“... Kocası, kardeşi harpte düşmanla pençeleşirken, o mübarek hemşirelerimiz, o aziz analarımız da kağrı peşinde onlara cephaneye ve silah götürmeye mecbur oldular. Kaç tanesi şehit oldu biliyor musunuz? Bunlar 50 bin lira teminat akçesiyle, 300 milyon ton bakırla mukayese edilebilir mi?”¹⁰⁰⁷

Rauf Bey'in bu örneği üzerine söz alan İstanbul milletvekili Ali Rıza Bey, “şimendifersiz memleket müdafaa edilemez” demiştir.¹⁰⁰⁸

Lazistan milletvekili Osman Bey ise dar hat ve geniş hat meselesine temas etmiştir. Osman Bey bu hususta gazete ve dergilerde çeşitli tartışmaların yapıldığından

¹⁰⁰⁴ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 487

¹⁰⁰⁵ Otoman-American Development Company, İtalyan Bankası, “Banka Komerçiyela İtalyana”ya 50,000 liralık depoziti 4 Teşrinisani (4 Kasım) 1922'de yatırmıştır, bkz. TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 439.

¹⁰⁰⁶ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 487.

¹⁰⁰⁷ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 491.

¹⁰⁰⁸ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 491

ve hatta bu konuda “Yeşil Kitap” isminde bir risale dahi neşredildiğinden bahisle, bilimsel olarak basit bir mantık yürütüldüğünde bile inşa edilecek toplam uzunluğun göz önüne alınması durumunda geniş hattın Türkiye için daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁹ Meclis’e bilgi vermesi amacıyla Nafia Vekili Feyzi Bey tarafından davet edilen Mühendis Muhtar Bey de dar hat ve geniş hat meselesine temas etmiş ve şirket dar hat teklif ettiği için projenin ilk döneminde karşı çıktığını, ancak geniş hattın Türkiye’nin menfaatlerine en uygunu olduğu için şimdiki projeyi sonuna kadar desteklediğini beyan etmiştir.¹⁰¹⁰

Hattın geçeceği güzergahlar hususunda da bir takım itirazlar olmuştur. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Yozgat ahalisinin İcra Vekilleri Heyeti’ne, Meclis’e ve İktisat Vekaleti’ne gönderdiği dilekçeyi okumuştur. Hattın Yozgat’tan geçirilmediğinden şikayetçi olan halk, Yozgat’ın güneyinde altı saat mesafedeki Hacışefaati Köyü’nden geçen hattın son derece verimsiz olacağını, hattın Yozgat içinden geçmemesi durumunda çok yakında şehrin ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Süleyman Sırrı Bey mukavelenin imzalanmasından sonra güzergâhın yeniden düzeltilmesini talep etmiştir.¹⁰¹¹

Karahisar Şarki milletvekili Ali Suriri Bey de Sivas-Erzurum hattının Zara, Suşehri ve Refahiye kazalarından geçirilerek inşa edilmesinin daha faydalı olacağını halbuki Nafia Vekaleti’nin hattı Çaltı mevkiinden geçirdiğini söylemiştir. Nafia Vekili Feyzi Bey söz alarak vekaletin hattı incelemeye ve çeşitli düzenlemeler yapmaya hakkı olduğunu, gerekirse bazı düzenlemelerin yapılabileceğini söylemiştir.¹⁰¹²

Muş milletvekili Osman Kadri Bey hattın inşasına ve projenin kabulüne taraftar olduğunu ancak hattın Muş’tan geçmemesine dair verdiği tavrın İktisat ve Nafia Encümenleri’nce kabul edilerek Nafia Vekaleti’ne gönderildiğini ve gelen cevapta bunun dikkate alınacağını yazılı olduğunu belirten Osman Kadri Bey, bu noktayı bir kez de Meclis’in önünde dile getirmek istediğini söyleyerek Muş’un önemine değinmiştir:

“... Muş havalisi kabil-i ziraat üç milyon dönüm arazi ihtiva ediyor. Harbi Umimi’de orduya erzak hususunda fevkalade hizmet etti. Ambarlık vazifesini gördü...

¹⁰⁰⁹ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 493.

¹⁰¹⁰ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 508.

¹⁰¹¹ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 493

¹⁰¹² TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 484

Muş ovasında bir köyde altın madeni, kömür, petrol, taş kömürü ve şehrin arkasında demir madeni vardır”¹⁰¹³

Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, üç asırdan beri memleketin başına ne geldiyse anlaşmalardan, sözleşmelerden geldiğini, bunların arasına gizlice sıkıştırılan ufak tefek maddelerin memleketin başına çok işler açtığına temas etmiştir. Tunalı Hilmi Bey “Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Mukavelename-i Esasiye”nin birinci faslının 10. maddesine işaret ederek, şirketin miktar ve fiyat itibarıyla memleket dahilinde ihtiyacına yeterli ve kaliteli kömür bulamadığı takdirde dışarıdan gümrüksüz kömür getirebileceği şeklindeki düzenlemeye karşı çıkmıştır. Tunalı Hilmi Bey şirketin bir rapor hazırlayarak Zonguldak kömürlerinin yetersiz ve kalitesiz olduğu şeklindeki tespitini de eleştirmiştir. Zonguldak kömürünün kaliteli olduğunu “... benim o kömürlerim mükemmel surette işe yarar” diyerek savunmuştur.¹⁰¹⁴

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Vilayat-ı Şarkiye’nin bir an önce “levazım-ı medeniye” ile donatılmasını ve şimendiferler götürülmemesi durumunda buradaki üretimin ne kadar çok olursa olsun hiçbir öneminin olmayacağını vurgulamıştır. Madenlerin işletilmesi konusuna da değinen Mahmut Esat Bey, projenin ilk döneminde madenlerin sadece şirkete verildiğini ancak bu projede yeni düzenlemelerin yapıldığını vurgulamış, madenlerin hasılatının % 30’unun devlete ait olacağını altını çizmiştir. Bunun büyük bir kâr olduğunu vurgulayan İktisat Vekili, demiryolları inşa edilmedikçe bölgedeki madenlerden faydalanılamayacağını da sözlerine eklemiştir.¹⁰¹⁵

Mahmut Esat Bey’e göre proje, memleketin ekonomik yaşantısında bir hareketlilik yeni bir faaliyet meydana getirecektir. Özellikle de Vilayat-ı Şarkiye’nin gelişmesi için proje kültürel, ekonomik, siyasi ve toplumsal açılardan bir zorunluluktur. Ancak bu yolların temini ile Türkiye’nin milli bir birlik sağlayabileceğini beyan etmiştir. Heyet-i Vekile başkanı Rauf Bey de Türkiye’de “halk hükümeti” oluşturmak için öncelikle halkın refahının yükseltilmesi gerektiğini bunun için de yapılması gereken şeyin demiryolları inşası olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁶

Meclis’teki tartışmaların geneline baktığımız zaman tartışmaların oldukça uzun ancak bir o kadar da verimsiz olduğunu görmekteyiz. Milletvekilleri konuya herhangi

¹⁰¹³ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 495.

¹⁰¹⁴ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 498.

¹⁰¹⁵ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 508.

¹⁰¹⁶ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 490.

bir açılım getirememişlerdir. Tartışmalar daha çok imtiyazın maddeleri özellikle de maden işletimi ve usul ile ilgili konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Olayın, bölgedeki uluslar arası nüfuz mücadelesi ve petrol rekabeti olduğu kavranmamıştır. Üstelik projenin tarihçesinden Nafia Vekili Feyzi Bey ve Heyet-i Vekili Başkanı Rauf Bey’ler bahsettiği halde bu nokta atlanmıştır. Bu açıdan bakılacak olursa Meclis’teki milletvekillerinin bakış açılarının oldukça dar olduğunu görmekteyiz. Ancak bununla birlikte birkaç istisnai durum da söz konusu olmuştur. Kars milletvekili Ali Rıza Bey, yapılacak işin şahsi bir iş olmadığını, imzalanacak projenin sadece Otoman-American Development Company ile yapılacak bir iş değil, bütün bir Amerikan Hükümeti’yle yapılacak bir iş olduğunu, bunun için de çok düşünmek gerektiğini belirterek mesenlin uluslar arası boyutuna değinen tek kişi olmuştur.¹⁰¹⁷

Projenin petrol mücadelesi yönüne değinen tek kişi ise İzmit milletvekili Sırrı Bey olmuştur. Sırrı Bey mevcut iki meselenin bulunduğunu, biri şimendifer diğerinin de maden meselesi olduğunu söylemiştir. Madenin ihtiva edeceği değer, şimendiferin değerinden daha kıymetli olduğunu vurgulayarak, projede şimendiferi esas, madeni ikinci derecede bir mevzu olarak görmektense; maden meselesini ön plana çıkarıp, şimendiferin ikinci planda kalması gerektiğini ve bunun memleketin yararına olacağını söylemiştir.

Sırrı Bey’e yanıt veren İktisat Vekili Mahmut Esat Bey bölgedeki madenlerin tam olarak bilinmediğini, tahmine dayanarak maden imtiyazının birinci plana alınamayacağını, ancak ortada bir gerçek varsa onun da ulaşımdaki yetersizliğimiz olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bölgede gelecekte ortaya çıkarılacak madenlerden devletin % 30 hisse alacağını ve bunun daha gerçekçi bir yaklaşım olduğunu sözlerine eklemiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Sırrı Bey bölgedeki maden ve petrolün hayal olmadığını ve dünyanın “petrol meselesi için” savaştığını dile getirmiştir.¹⁰¹⁸

Meclis’te yapılan 8 Nisan 1923 tarihli bu görüşmelerden sonra “Anadolu Demiryollarına Dair Kanun” oylamaya konulmuş ve kullanılan 158 oydan 141’i projeye onay vermiştir.¹⁰¹⁹ Ancak bu oturumda çoğunluk sağlanamadığı için bir gün sonra 9

¹⁰¹⁷ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 496.

¹⁰¹⁸ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 511.

¹⁰¹⁹ TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 515.

Nisan 1923'te yapılan oylamaya 206 kişi katılmış ve 185 lehte oya karşılık 11 aleyhte ve 10 çekimsiz oyla proje TBMM tarafından kabul edilmiştir.¹⁰²⁰

Meclis'in onayından sonra anlaşma resmen 29 Nisan 1923'te imzalanmıştır.¹⁰²¹ Nafia Vekili Feyzi Bey imzadan sonra yaptığı konuşmasında “mesut bir inkişaf yolu açıldı” diyerek projenin önemini vurgulamıştır. Feyzi Bey'in mukaveleyi imzaladığı kalem Amerikalı tüccarlara hediye edilmek üzere Mr. Clayton-Kennedy tarafından istenmiş ve bu talep yerine getirilerek kalem hediye edilmiştir.

Proje mucibince Anadolu'da üçü esas beşi de yan hat olmak üzere toplam sekiz hat inşa edilecektir. Buna göre:

1-Sivas'tan başlayarak Harput, Ergani, Diyarbakır ve Bitlis'ten geçerek Van Gölü'nün kuzey ve güneyinden dolaşıp Van'da son bulacak bir hat

2-Harput-Yumurtalık hattı

3-Diyarbakır-Bitlis hattının bir noktasından başlayarak Musul-Kerkük ve Süleymaniye'ye ulaşacak bir hattın inşası kararlaştırılmıştır.

Mukavelename-i İptidaiye'de saptanan bu üç hatta ek olarak Mukavelename-i Müzeyyele'de çizilen beş adet yan hat ise şu şekildedir:

4-Samsun'dan başlayarak Havza, Amasya, Zile ve Sivas'ta son bulacak bir hat

5-Musa Köy üzerinden Ankara'ya gelecek bir hat

6-Çaltı-Erzurum-Doğu Beyazıt

7-Pikriç veya Aşkale-Karadeniz kıyısı (muhtemelen Trabzon)

8-Hacışefaati-Kayseri-Ulukışla¹⁰²² hattı.

Bilmez Bülent Can eserinde, Amiral Chester ile aynı soyadını taşıyan Amerikalı bilim adamı E. W. Chester ile Alman bilim adamı Karl Hofmann'ın proje hakkındaki yorumlarına yer vermiştir. Chester'e göre:

“... Otoman-American Development Company, bir çok yan hatla birlikte Ankara'dan Musul'a bir demiryolu inşa etme hakkını aldı, daha sonra demiryolu boyunca uzanan petrol ve maden kaynaklarını işletecekti. Fakat hepsi bu değildi. Otoman-American Development Company kamu kuruluşlarını işletecek, model köyler,

¹⁰²⁰ TBMMZC, D.1, C. 29, İçtima: 21, s. 23; “Chester Projesi Kabul Ediliyor”, **Vatan**, 9 nisan 1339, no: 15, s. 2; “Chester Projesi Kabul Edildi”, **Vakit**, 10 Nisan 1339, no: 1915, s. 1, “Büyük Millet Meclisi'nde”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1339, no: 786, s. 1-2; Can, **a.g.e.**, s. 260; Tezel, **a.g.m.**, s. 313; Gordon, **a.g.e.**, s. 133; Longrigg, **a.g.e.**, . 46

¹⁰²¹ “Chester Mukavelenamesinin İmzası”, **Vatan**, 1 Mayıs 1339, no: 36, s. 1

¹⁰²² TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20, s. 444, 452; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 34, 46; Yavuz, **a.g.m.**, s. 547; Tezel, **a.g.m.**, s. 297; Can, **a.g.e.**, s. 268.

Ankara’da yeni bir başkent, Akdeniz ve Karadeniz’de limanlar inşa edecek, hatta işçi sınıfını örgütleyecek ve “Türk karakterini” iyileştirecekti”¹⁰²³

Karl Hofmann ise proje hakkında şu yorumu yapmıştır:

“... Toplam maliyet Chester tarafından şimdilik en az 100 milyon dolar olarak verilirken, Britanya-Ön Asya uzman çevreleri ise maliyeti yaklaşık 200 milyon dolar olarak önermiştir. Bu demiryolu projesi aynı zamanda muazzam bir yenilenmenin sadece ulaşım tekniği açısından can damarı olarak düşünülmüştü. Hedefi tarım ve madencilikteki ilkel üretimin sınaî yaratıcılıkla yenilenmesinden eğitim ve sosyal yardım kuruluşlarına, hastanelere ve okullara dek, Ankara merkezli Türk devletinin bütün iktisadi-kültürel hayatının modernleştirilmesi ve Amerikan işletmelerinin nüfuzuna açılmasıydı. Yumurtalık ve Samsun’da büyük liman yatırımları planlanıyordu. Plan demiryolu hattının her iki tarafından 20 km’lik bir mesafedeki maden haklarının yanı sıra “kanallar, yollar, telgraf ve telefon şebekeleri, bayındırlık işleri, bankalar, oteller, gözlemevleri ve yeni başkent Ankara’nın Washington örneğine göre kurulmasını da içeriyordu. İmtiyaz değeri 1 milyar dolar olarak tahmin edilen sözleşmenin kapsamı hıfzısıhhadan meteorolojik hizmetlere dek uzanıyordu”¹⁰²⁴

Sadece Chester ve Hofmann’ın değerlendirmeleri bile projenin yeni Türkiye’nin yapılanmasında oynayacağı rolü ortaya koymakla birlikte projenin petrol rekabeti ve uluslar arası nüfuz mücadelesi boyutlarının gözler önüne serilmesinde yeterlidir.

Gordon ise Türk halkının projeden beklentilerine şu sözleriyle tercüman olmaktadır:

“ Anadolu’daki tüccar ve çiftçiler, Amerikan halkının Chester Projesi’ne destek verdiği düşüncesiyle, projeye büyük bir ümit bağladı. Onlara göre yeni demiryolları açılacak yeni tarım makineleri kullanılmaya başlanacak ve bu sayede tüm ülkeye refah egemen olacaktı. Bu sağlıksız ve aşırı iyimserlik havası tüm ülkeye sahip olmuştu”¹⁰²⁵

Projenin meclis tarafından kabul edilerek Chester grubuna verilmesi Fransız basınında büyük tepkilere neden olmuş ve haber “Fransızları kullanan Türkler şimdi de Amerikalılara yanaşiyor” başlığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Fransızlara göre bu imtiyaz Türklerin, Amerikalılara bir rüşvetidir. Amaçları ise Amerikalıları, Fransızlara karşı kullanmaktır. Eğer Türkler, Fransızları Anadolu’dan atmayı başarırlarsa ileride

¹⁰²³ Can, **a.g.e**, s. 261.

¹⁰²⁴ **Y.a.g.e**, s. 262.

¹⁰²⁵ Gordon, **a.g.e**, s. 134.

Amerikalıları da atacaklardır. Fransız basını, Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes'un, Chester'ı savunması durumunda Amerika'nın öteden beri öncülüğünü yaptığı Açık Kapı ilkesini, adalet ve insaniyet gibi prensipleri terk etmiş olacaktır.¹⁰²⁶

Amerika Ticaret Odaları Birliği tarafından 26 Nisan tarihinde Bolu milletvekili Fuat Bey'in şerefine verilen ziyafette bir konuşma yapan Amiral Chester, verilen imtiyazın Anadolu'da ecnebi tahakkümüne son vereceğini ve Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynayacağını söylemiştir. İmtiyazın Anadolu'daki nüfuz bölgelerini ortadan kaldıracığını belirten Chester, kapitülasyonların da kaldırılmasının gerekli olduğunu ve kendisinin bu konuda Dışişleri Bakanı Hughes'e tavsiyelerde bulunduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁰²⁷

“Vakit” muhabiri Celil Mithat, proje hakkında İstanbul'daki Amerikan yetkililerinin düşüncelerini almak istemiş ve bu amaçla Amiral Bristol'e yaptığı müracaat, Amiral'in resmi unvanı nedeniyle açıklama yapamayacağını söylemesi üzerine sonuçsuz kalmıştır. Ancak Celil Mithat, Lewis Heck ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bir kaç seneden beri Türkiye'de olduğunu söyleyen Heck, Türkiye'nin en çok ihtiyacı olan şeyin yol olduğunu dile getirmiştir. Nakliyat vasıtalarının yokluğu nedeniyle ekonomik açıdan büyük imkanlara sahip Türkiye'nin bir türlü ilerleyemediğini, bir örnek olması açısından bu sene Amasya'dan gönderdikleri 270 sandık elma için Amasya'dan Samsun'a kadar 470 lira nakliyat ücreti ödediklerini, halbuki Samsun'dan İstanbul'a gelirken ödenilen vapur ücretinin 55 lira olduğu düşünülecek olursa Anadolu'daki nakliyat ücretlerinin ne kadar yüksek olduğunu anlatacağını söylemiştir.

Heck, Samsun-Sivas hattının inşasından sonra Samsun limanının İzmir limanından daha önemli bir hale geleceğini ifade etmiştir. Chester Projesi hakkında herhangi bir bilgisinin bulunmadığını, ancak bugün sermaye bulmanın kolay bir iş olmadığını ve projeye muhalefet edenlerin bu noktayı gözden kaçırmamaları gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte imtiyazın hükümetle alakası olmadığını, hükümetin bu

¹⁰²⁶ “Chester Projesi Hakkında”, **Tanin**, 2 Mayıs 1339, no: 200, s. 1. Haber Amerikan basınında da yer almıştır. 11 Nisan tarihli “The New York Times” için bkz. Ulagay, **a.g.e**, s. 260.

¹⁰²⁷ “Amiral Chester'ın Fuat Bey'e Karşı Bir Nutku”, **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1339, no: 801, s. 1

tür şahsi girişimlere asla karışmayacağını söyleyerek projenin Amerika için hiçbir siyasi hedefi olmadığını beyan etmiştir.¹⁰²⁸

Ahmet Emin de “Vatan”daki yazısında proje hakkında bazı yorumlarda bulunmuştur. Ahmet Emin, bu önemli meselenin memleket için “bir hayat ve istikbal” meselesi olduğunu altını çizmiştir. Demiryolu ve nakliyat vasıtalarının olmaması durumunda memleketin topyekûn bir kalkınma gerçekleştiremeyeceğini ve her bölgenin eşit bir seviyede kalkınamayacağını dile getirmiştir. Amerikan sermayesinin çokluğu ve demiryolu inşasını Amerikalılardan başka yapacak kimse olmadığı için, Chester grubu bu iş için en uygun şirkettir. Ahmet Emin bununla birlikte, imtiyazın verilmesinden sonraki süreçte gözden kaçırılmaması gereken hususun meydanın boş bırakılmaması olduğunu, Amerikan sermayesinin Avrupa sermayesine tercih edilmiş olsa dahi, sonuçta “sermaye” olduğunu ve ne kadar boşluk bulursa o kadar yararlanmak isteyeceğini, bu nedenle hakkımızın hiçbir zaman ecnebilerin ellerine bırakılmayacağını vurgulamıştır. İş, her safhasında yakından takip edilmeli ancak bu yapılırken de çeşitli tereddütlere kapılarak projeyi yavaşlatacak davranışlardan kaçınılmalıdır. Ahmet Emin, Amerikan sermayesinin bu işi başarabileceğini düşünmekle birlikte çalışmaların Türk yetkilileri tarafından yakından takip edilmesini de tesviye etmiştir.¹⁰²⁹

2.1.2.1. Tarım Sözleşmesi

Chester grubuyla imzalanan demiryolu inşası sözleşmesinin yanı sıra bir de tarım sözleşmesinin imzalandığı bilinmektedir. Ancak bu sözleşme hiçbir zaman Meclis’in onayına sunulmamıştır.¹⁰³⁰ Anlaşmanın resmen Mart 1923 tarihinde daha Chester Projesi Meclis tarafından kabul edilmeden önce imzalandığı bilinmektedir.

Mahmut Esat Bey, 5 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda İzmir İktisat Kongresi dolayısıyla Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey’in soruların karşılık verdiği

¹⁰²⁸ “Amerika Mehafili Ne Söylüyor?”, **Vakit**, 13 Nisan 1339, no: 1918, s. 2. Amiral Bristol 16 Nisan’da Washington’a çektiği telgrafında Amerika’nın Yakın Doğu’da gelecekteki prestijinin bu projenin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu belirtmiştir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 285.

¹⁰²⁹ Ahmet Emin, “Chester İş”, **Vatan**, 7 Nisan 1339, no: 13, s. 1. Ahmet Emin Mart 1923’te kaleme aldığı bir yazısında ise ecnebi sermayesine son derece temkinli yaklaşmaktadır. “Ecnebi sermayesinin memleketimiz hakkında muayyen telakkileri vardır. Öteye beriye biraz bahşış dağıtmak suretiyle bütün emellerine muvaffak olacaklarını zannediyorlar... Ecnebi sermayesinin yapabileceği fenalık, aramıza para saçarak bizi birbirimize geçirmekten ibaret değildir. Ortalığa pek çok zehri de saçabilirler... Bize çok fenalık edebilecek bir düşman olan sermayeyi memleketimiz cennete çevirecek bir dosta tahvil etmek çaresi bizim elimizdedir...” diyerek üstü kapalı olarak Amerikan sermayesine işaret etmektedir, Ahmet Emin, “Ecnebi Sermayesi”, **Vatan**, 27 Mart 1339, no: 2, s. 1

¹⁰³⁰ Can, **a.g.e.**, s. 262.

cevapta, İzmir İktisat Kongresi'nin Türkiye'nin yabancı sermayesine düşmanlığı şeklinde algılandığını Yunan ve İngiliz basınında bu yönde haberler çıktığını ancak Chester projesinin Türkiye'nin yabancı sermayesine ne kadar müsaade gösterdiğinin en büyük göstergesi olduğunu belirtmiştir. Mahmut Esat Bey, Chester grubuyla imzaladıkları “Alât ve Edavât Mukavelesi”nin 10 milyon tutarında olduğunu ve sadece bunun bile söz konusu iddiaların asılsızlığını ortaya koyduğunu söylemiştir.¹⁰³¹

Hakimiyet-i Milliye'de 14 Mart 1923'te çıkan bir haberde Otoman-American Development Company ile İktisat Vekaleti arasında sürdürülen görüşmelerin sonuçlandığı ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ile şirket temsilcisi Clayton-Kennedy arasında “alat-ı ziraîye celbi hakkında bir mukavelenin” imzalandığı belirtilmiştir. Sözleşmeye göre şirket, ziraat makinelerini ve aletlerini Türkiye'ye ithal edecek ve satışını üstlenecek, İktisat Vekaleti'yle birlikte belirlenecek bölgelerde makineler için tamirhaneler, depolar, talimhaneler inşa edecektir. Sözleşmenin imza tarihinden itibaren üç ay içinde şirket alet ve makinelerin ilk kısmını teslim etmeyi taahhüt etmiştir. Şirket üç ay içinde, başka bir anonim şirket meydana getirerek sözleşmeden doğacak her türlü sorumluluğu bu şirkete devredebilir. Yeni kurulacak şirketin sermayesinin % 70'i 6 ay süreyle Türk halkına arz edilecektir. Eğer arz olunan bu hisselerden % 40'ını Türk vatandaşlarının alması durumunda şirket Türk tabiiyetine geçecek, aksi takdirde yine Amerikan tabiiyetinde kalacaktır.

Her sene ithal edilecek ziraat aletleri ve makinelerinin cetvelleri bakanlık tarafından düzenlenecek ve teslimatların yapılmasına dikkat edilecektir.

Bir sene içinde memleket dahilinde 12 tamirhane kurulacaktır. İlk tamirhane, alet ve makinelerin ilk kısmının Türk limanlarına ulaştığı vakit inşa edilecektir. Tamirhanelerin faaliyetleri hakkında senede dört defa bakanlığa rapor verilecektir. Sözleşmenin son bulunduğu tarihten itibaren tamirhaneler hükümete ait olacak, hükümet sözleşmenin bitim tarihinden önce gerekli gördüğü takdirde şirket ve hükümet tarafından tayin edilecek uzmanların saptadığı miktar karşılığında tamirhaneleri istimlak edebilecektir.

Alet ve makinelerin satış fiyatları şirket ve hükümet tarafından belirlenecektir. Satış şartları ise ayrıca kararlaştırılacaktır. Gerekli görüldüğü takdirde taksitli satışlar da mümkün olacaktır. Satışlar Mart ayında başlayıp Şubat ayında son bulacaktır. İktisat

¹⁰³¹ TBMMZC, D.1, C. 27, İçtima: 187, s. 173.

Vekaleti'ne şirkete satış ve diğer faaliyetlerinde kolaylıkla gösterilecektir. Satın alınan alet ve makinelerde herhangi bir arıza durumu söz konusu olursa yenisiyle değiştirilmesini şirket garanti etmiştir. Şirkette çalışacak memurlar Türk olacak, ancak Türk uzmanların bulunmaması durumunda yabancı uzmanlar istihdam edilebilecektir. Mukavele 6 sene için geçerli olacaktır.

Hakimiyet-i Milliye, sözleşmenin İktisat Vekaleti'nce düzenlendiği ve Heyet-i Vekile tarafından incelendikten sonra TBMM İktisat Encümeni'nce son şeklinin verildiği hatta son olarak da Ziraat Bankası İdare Meclisi tarafından da incelendikten sonra imzalandığını yazmıştır.¹⁰³² Gazete 23 Mart tarihinde şirketle bakanlık arasında imzalanan sözleşmenin tam metnini yayınlamıştır.¹⁰³³ Sözleşme 12 Mart 1923 tarihli olup 24 maddeden oluşmaktadır. İlk 9 madde sözleşmenin genel esaslarını düzenlerken, 10. ve 15. maddeler “Satış Şeraiti”; 16. ve 24. maddeler de “Mevad-ı Müteferrika” ile ilgilidir.

Sözleşmenin imzalanmasından sonra Mahmut Esat Bey kafalardaki soru işaretlerini gidermek amacıyla, sözleşmeyi 8 maddede özetleyerek basına bilgi vermiştir.¹⁰³⁴

Her ne kadar bu sözleşme Meclis'in onayına sunulmasa da yine de Meclis'te konuyla ilgili olarak hararetli tartışmaların yaşandığı dikkati çekmektedir. Meclis'in 24 Mart tarihli oturumunda Kayseri milletvekili Osman Zeki Bey bu konuda Meclis Başkanlığı'na bir takriri sunmuştur. Takrirden şirketin, her sene Türkiye'ye getireceği 400,000 liralık araç-gerecin ve makinelerin satılmayan kısımlarının bedellerinin, Ziraat Bankası'ndan tahsis edileceği ve sözleşmenin imzasından dolayı Mr. Kennedy'den komisyon namına 5000 liraya yakın ya da daha fazla simsarlık alındığı dile getirilmiştir.¹⁰³⁵

Osman Zeki Bey'in takririne cevap veren Mahmut Esat Bey, şirketin ne imtiyaz ne inhisar özelliğine sahip olmadığını, bu şirketin yanında başka şirketlerin de teşebbüste bulunabileceklerini belirterek söze başlamıştır. Şirketin 10 milyon sermayesi olacak ve bu sermayenin % 40'ına Türk sermayedarları iştirak edecek ve şirket Türk olacaktır. Bu olmadığı takdirde şirket Amerikan olacak fakat tamamıyla Türk

¹⁰³² “Ziraat Alât, Edavât ve Makineleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mart 1339, no: 763, s. 4.

¹⁰³³ “Memlekette Atılacak Büyük Bir Adım”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1339, no: 771, s. 3-4.

¹⁰³⁴ “Alât-ı Ziraiye”, **Vatan**, 9 Nisan 1339, no: 15, s. 3

¹⁰³⁵ **TBMMZC**, D.1, C. 28, İçtima: 10, s. 147

kanunlarına uygun olarak çalışacaktır. Mahmut Esat Bey konuya açıklık getirmesi açısından bu bilgileri vermeyi yararlı gördüğünü belirttikten sonra şirketin yapacağı işlere karşı Ziraat Bankası'nın senede asgari olarak 400,000 liralık satış teminatı verdiğini zaten üç sene zarfında yapılacak satış miktarı ile bu paranın çok kolay elde edileceğini vurgulamıştır. Eğer Ziraat Bankası 400,000 liralık satışı gerçekleştiremezse altı sene müddetle şirketten 400,000 liralık mal alacaktır. Bu kadar malın satılıp satılamayacağını bakanlık ve Ziraat Bankası tarafından hesaplandığının altını çizen Mahmut Esat Bey 1913 senesi istatistiklerini incelediklerini, burada ziraat araç-gereçlerine ait ithalatın 1,5 milyon lira olduğunu ancak bugünkü ihtiyacın 3,5 milyon liraya karşılık geldiğini dolayısıyla 400,000 liralık satışın çok rahat bir şekilde gerçekleştirilebileceğini söylemiştir.

Mahmut Esat Bey'e göre sözleşme incelenecek olursa tamamıyla milli menfaatlere uygundur ve şimdiye kadar yapılmış sözleşmelerin içinde hepsinden daha milli bir özelliğe sahiptir.

Daha sonra sözü 70,000 liralık komisyon meselesine getiren Mahmut Esat Bey, memleketin yüksek menfaatlerini her şeyin üstünde gören ve siyaset yaşantısına yeni başlayan bir adam için böyle bir ithamın çok ağır olduğunu dile getirmiştir. Böyle bir şeyin asla gerçekleşmediğini bu olayı açıklığa kavuşturmanın tek bir yolu olduğunu belirterek, Meclis içinden bir soruşturma komisyonu kurulmasını teklif etmiştir. Mahmut Esat Bey olayın ispatlanması durumunda sadece İktisat Vekaleti'nden istifa etmekle kalmayacağını aynı zamanda İzmir milletvekilliğini de bırakacağına dair söz vermiş ve kendisini mahkemeye teslim edeceğini beyan etmiştir. Ancak bu iddianın asılsız olduğunun anlaşılması durumunda Osman Bey'in de aynı şeyi yapması gerektiğini söylemiş, kendisinin Kayseri milletvekilliğinden istifasını talep etmiştir. Mahmut Esat Bey bu sözleri Meclis'te alkışlarla tasdik edilmiştir.¹⁰³⁶

Mr. Clayton-Kennedy de "Vatan" gazetesine yaptığı açıklamada Osman Zeki Bey'in vermiş olduğu takririn son derece kötü bir izlenim yarattığını söylemiş ve bir takım insanların milletvekilliğinin vermiş olduğu dokunulmazlığın arkasına sığınarak yetkilerini kötüye kullanmasının çok yanlış olduğunu, Osman Zeki Bey'in böyle bir iddiayı milletvekili sıfatıyla değil ancak şahsi kimliğiyle yapabileceğini belirtmiştir.¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ TBMMZC, D. 1, C. 28, İçtima: 10, s. 148-155; "Alât-ı Ziraiye Mukavelesi Meselesi", **Vatan**, 29 Mart 1339, no: 4, s. 2

¹⁰³⁷ **Vatan**, 28 Mart 1339, no: 3, s. 2

Alet ve makinelerin, sözleşmenin imzalanmasından itibaren üç ay zarfında teslim edileceği maddesi sözleşmede yer almakla birlikte, 1923 Haziran ayına gelmiş olmasına rağmen şirket tarafından hiçbir teslimat gerçekleştirilmemiştir. Bunun üzerine Haziran ayı başında İktisat Vekaleti tarafından Amerika’da bulunmakta olan şirket temsilcisi Mr. Clayton-Kennedy’e telgrafla müracaat edilmiş ve teslimatın bir an önce gerçekleştirilmesi talep edilmiştir. Şirket tarafından bu isteğe verilen cevapta teslimatın 19 Haziran’da yapılacağı bildirilmiştir.¹⁰³⁸ Ancak teslimatın bir türlü gerçekleştirilememesi üzerine sözleşme 12 Haziran 1923’te feshedilmiştir.¹⁰³⁹ Sözleşme feshedilmesine rağmen şirketin arzusu dahilinde eğer isterse tekrar müzakereye başlanacağı belirtilmiştir. Ancak Temmuz ayı sonunda “Hakimiyet-i Milliye”de çıkan bir haberde sözleşmenin feshedilmediği alet ve makinelerin Anadolu’ya gönderilmek üzere olduğu şeklinde bir takım söylentilerin ortalıkta dolaştığı belirtilmiş, bu doğrultuda İktisat Vekaleti’nden alınan bilgide bunun asılsız olduğunu ve sözleşmenin 12 Haziran’da feshedildiği yazılmıştır.¹⁰⁴⁰

2.1.2.2. Yeni Ankara’nın İnşası

Chester Projesi kapsamında yapılması planlanan ancak Ankara Hükümeti’yle imzalanan sözleşmede yer almayan bir diğer girişim ise Ankara’nın yeniden inşası olmuştur. Mr. Clayton-Kennedy hükümete bir proje sunduğunu ifade etse de bu projenin varlığını gösteren mevcut bir belge bulunmamaktadır. Proje hakkında var olan bilgilerimizi ise basında çıkan haberlerden elde etmekteyiz.

Bilmez Bülent Can, konu hakkında 9 Nisan 1923 tarihli “Vatan” gazetesinde çıkan Ahmet Şükrü’nün yazısını tek kaynak olarak gösterse de daha öncesinde “Hakimiyet-i Milliye”, 11 Şubat 1923 tarihli sayısında “Yeni Ankara” başlıklı haberiyle projeden söz etmiştir.¹⁰⁴¹ Gazete, demiryolu inşa edecek olan Chester grubuna bağlı Mr. Kennedy’nin, Ankara’nın hükümet merkezi olarak yeni baştan ve çağdaş bir kent olması için Nafia Vekaleti’ne teklifte bulunduğunu yazmıştır. Projenin esası, Ankara’yı Washington modelinde yeniden inşa etmek ve bir hükümet merkezi durumunda

¹⁰³⁸ “Kennedy Mukavelenamesi”, **Tanin**, 8 Haziran 1339, no: 235, s. 1

¹⁰³⁹ “Chester Projesi ve Kennedy İtilafnamesi”, **Tanin**, 28 Haziran 1339, no: 255, s. 2; “Kennedy Mukavelesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1339, no: 870, s. 2

¹⁰⁴⁰ “Kennedy Mukavelesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1339, no: 874, s. 2

¹⁰⁴¹ Can, a.g.e, s. 271 vd; Ahmet Şükrü, “Yeni Ankara Hakkında Chester’ın Tasavvurları”, **Vatan**, 9 Nisan 1339, no: 15, s. 2; “Yeni Ankara”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Şubat 1335, no: 736, s.3.

getirmektir. Projeye göre şehir, istasyonun arkasında bulunan, telsiz-telgraf istasyonunun yer aldığı tepe merkez kabul edilerek biçimlendirilecektir. Kennedy, hükümete yaptığı teklifinde tepenin hemen çevresinde bulunan 5 km uzunluğunda ve 4 km genişliğindeki 20 km²'lik bir alanı yeni kurulacak bir şirkete devretmesini istemiştir. Bu tepe Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümet binaları için kullanılacaktır. Proje kapsamında Mr. Kennedy, hükümete toplamda 10 milyon lira değerinde bina inşa etmeyi taahhüt etmiştir. Eğer inşa edilecek olan yeni Meclis binası ve diğer hükümet daireleri 10 milyon liradan daha aşağı bir fiyata mâl olursa, şirket kalan parayı tüketinceye kadar yeni bina yapımına devam edecektir.

Hükümet binalarından başka, şirket, şehrin yollarını caddelerini, kaldırımlarını inşa edecek, parklar açacak, şehre su getirecek ve şehrin elektrik ile aydınlatılmasını sağlayacaktır bunların yanında tramvay ve telefon hizmetleri de proje kapsamındadır. Her cadde altında iki tünel olacak ve bunlardan biri lağımlara diğeri de elektrik, telgraf ve telefon hatları için kullanılarak şehrin altyapı ve kanalizasyon sistemi oluşturulacaktır.

Kennedy, hükümetten alacağı 20 km²'lik alan üzerinde yer alan arsaları Ankara'da ikamet edecek olan şahıslara taksitle satmayı ya da bu arsalar üzerinde ev ve dükkânlar inşa ederek satışa sunmayı düşünmüştür.

İnşa edilecek olan yeni şehrin görüntüsü ise şu şekilde olacaktır:

İstasyon yönünde güneye doğru yani Büyük Millet Meclisi binasına doğru 100 m. genişliğinde bir cadde açılacak, Meclis binası 200 m. genişliğinde bir parkın ortasında bulunacak, Meclis'in her iki tarafında hükümete ait binalar inşa edilecektir. Meclis binası ile hükümet dairelerinin arkasında, tepenin eteğinde büyük bir yapay göl meydana getirilecektir. Meclis binası, hükümet daireleri ve bunlara ait parklar bu gölün etrafında 1 km. genişliğinde bir alanı kaplayacaktır. Bu alan şehri merkezi olarak kabul edilecek ve buradan ayrılacak olan 100 m. genişliğindeki iki büyük bulvar ile şehrin diğer kısımlarına geçiş sağlanacaktır. Meclis binası önünden başlayarak bu caddelerden biri üzerinde hükümet görevlilerinin ikametgâhları bulunacaktır. Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın evi burada yer alacağı gibi elçilikler ile milletvekillerinin konutları da bulunacaktır.

Şehrin çeşitli bölgelerinde farklı büyüklüklerde parklar inşa edilecektir. Bu parkların dışında istasyonun kuzeyinde bir alana büyük bir koşu ve yürüyüş pisti yapılacaktır.

Şehrin diğer caddeleri 50'şer, sokakları ise 25'şer m. genişliğinde ve asfalt olacaktır. Cadde ve sokakların inşasında "blok" sistemi esas alınacaktır. Her blok, 150 m. uzunluğunda ve 100 m. genişliğinde bir alanı kaplayacaktır. Bu arazi 10 sokağa ayrılmıştır. 24 sokaktan oluşan evler 1 mahalleyi teşkil edecektir. Mahalle isimlerinin, Amerika'da olduğu gibi vilayet isimlerini taşıması düşünülmüştür. Bu kabul edilecek olursa Ankara'daki adresler şu şekilde olacaktır: "Erzurum mahallesi, 18 numaralı sokak, 100 numaralı hane."

Mr. Kennedy, "Hakimiyet-i Milliye"ye yaptığı açıklamada Ankara'nın, yeni Türkiye'nin başkenti olarak kabul edilmesi durumunda inşa çalışmalarının hemen başlayacağını söylemiştir.¹⁰⁴²

Ankara'nın yeni bir hükümet merkezi olarak inşası hususunda Chester grubunun bu girişimin yanı sıra hükümet de bir takım faaliyetler içerisine girmiştir. Şirketin yaptığı teklifin gündemde olduğu bir sırada Mayıs 1923'te "Anadolu'da Yeni Gün" gazetesinde çıkan bir haberde İstasyon Caddesi üzerindeki arsalarda "Evkaf Mahallesi"nin kurulacağı belirtilmiştir. Evkaf Müdüriyet-i Umimiyesi, "Millet Bahçesi"nin altında inşası süren otelin hemen aşağısında yer alan Evkaf Nezareti'ne ait arsalarda "Evkaf Mahallesi" yapmaya karar vermiştir. Nezaret başlangıç olarak 10 evin inşasını tamamlayacaktır. Evlerin her biri 5,000 liraya mâl olacağına hesaplanması üzerine 10 ev için gerekli olan 50,000 liranın temin edildiği haberde bildirilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekaleti ise inşaat için 50 işçi verecektir. Gerekli diğer levazım ve işçilerin ise İstanbul'dan getirilmesi kararlaştırılır. Evkaf Müdüriyet-i Umimiyesi İnşaat ve Tamirat Müdürü Asaf Bey yaptığı açıklamada planların hazırlandığı, evlerin 5 tanesinin otel caddesine diğer 5'ini ise arka tarafında olacağını, evlerin 2 katlı ve 2-3 odalı inşa edileceğini söylemiştir.

Kentin imarı kapsamında yapılan bir diğer faaliyet ise yol inşası ve kentin elektrikle aydınlatılması olmuştur. "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde bu yönde yapılan çalışmalara geniş yer ayrılmıştır. Özellikle Dahiliye ve Nafia Vekaletleri tarafından yürütülen çalışmaların dikkat çekicidir. Nafia Vekili Muhtar Bey şehrin yollarını

¹⁰⁴² "Mr. Kennedy", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1339, no: 812, s. 4

özellikle de TBMM binası önünden geçerek matbaaya kadar uzanan yolun yapımını bizzat üstlenmiş ve kısa bir sürede yapımını tamamlamıştır. Şehrin elektrikle aydınlatılması konusunda da Dahiliye Vekili Ferit Bey yaptığı açıklamada Ankara’da ciddi bir elektrik şebekesi kuruluncaya kadar mevcut olumsuz durumu biraz iyileştirebilmek amacıyla geçici bir çözüm yolu bulduklarını İmalat-ı Harbiye’ye ait olan bir dinamo vasıtasıyla geceleri şehrin elektriğini sağlayacaklarını, ancak İstanbul’dan sipariş edilen dinamonun gelmesiyle birlikte Belediye tarafından kentin çeşitli bölgelerine sokak lambalarının konularak aydınlatmanın sağlanacağını söylemiştir. Ferit Bey aydınlatılacak caddeleri şu şekilde vermektedir:

“Büyük Millet Meclisi – İstasyon, Büyük Millet Meclisi – Çarşı, Şengül hamamı ve aynı zamanda Hacı Bayram Caddesi ve Sınaî Mektebi önünden Çankırı Kapı’ya kadar”¹⁰⁴³

Chester projesi kapsamında düşünülen Ankara’nın yeni devletin başkenti olarak imarı projenin uygulanamaması nedeniyle sonuçsuz kalmış bir girişim olmuştur.

2.1.3. Chester Projesinin Sonu

Projenin başından sonuna kadar dikkati çeken husus, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın ve sonraki dönemde de Lozan Konferansı’ndaki Amerikan delegasyonunun projeye olan ilgisizliğine rağmen Ankara Hükümeti’nin projenin uygulanması yolundaki istekliliğidir. Bilmez Bülent Can, uygulanamayışının altında yatan nedenleri Türkiye’de değil Amerika’daki gelişmelerde aramak gerektiği düşüncesindedir. Amerikan sermaye çevrelerinin projeye olan ilgisizliği, şirket içinde yaşanan ve Clayton-Kennedy ile Chester anlaşmazlığı ile su üstüne çıkan Amerikalı-Kanadalı çekişmesi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁴

Clayton-Kennedy ile Chester arasında Mayıs 1923’te yaşanan kriz, sözleşmeyi Otoman-American Development adına kimin imzalayacağı meselesinden çıkmıştır. Basında yer alan haberlerde ve Clayton-Kennedy’ni basına yaptığı açıklamalarda Chester’in işine son verildiği sıkça vurgulanan nokta olmuştur.¹⁰⁴⁵ Ancak bu kriz

¹⁰⁴³ “Ankara’nın İmarı; Elektrikle Tenvirat”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinisani 1339, no: 982, s. 1

¹⁰⁴⁴ Can, **a.g.e**, 313; Yavuz, **a.g.m**, s. 551.

¹⁰⁴⁵ “Chester İmtiyazı Chestersiz Mı Oluyor?”, **Vatan**, 6 Mayıs 1339, no: 41, s. 1; “Chester ile Kennedy Arasında Bir İhtilaf”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Mayıs 1339, no: 813, s. 1; “Kennedy ile Mülakat”, **Tanin**, 9 Mayıs 1339, no: 207, s. 1; “Chester Projesi Karışıyor”, **Tanin**, 10 Mayıs 1339, no: 208, s. 1; “Chester-Kennedy İhtilafı”, **Tanin**, 12 Mayıs 1339, no: 210, s. 1.

projenin Nisan 1923'te imzalanmasından sonra aşılmış olsa da şirket içindeki Amerikalı-Kanadalı rekabeti devam etmiştir.

Şirket içindeki bu rekabet Ağustos 1923'te yavaş yavaş Ankara'nın projeye olan hevesini kırmaya başlamıştır.¹⁰⁴⁶ Amiral Bristol 23 Ağustos'ta Washington'a gönderdiği raporunda Clayton-Kennedy'nin Ankara'daki görüşmeleri sırasında yanında bulunan ve şirketin Ankara nezdinde gayri resmi temsilcisi pozisyonundaki Suphi Ziya Bey'den öğrendiğine göre "... Ankara Hükümeti'nin şirketin hayatta olduğunun herhangi bir işaretini vermemesinden giderek kaygılandığını" dile getirmiştir.

3 Ekim 1923 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanı Hughes, Bristol'e gönderdiği mektupta şirket içindeki gelişmelerden bahsederek Amerikalı ortakların şirket içinde kontrolü ele geçirmek için çaba harcadıklarını belirtmiştir. Ancak 5 Ekim tarihinde İstanbul'a gelerek oradan Ankara'ya geçen Kennedy Hakimiyet-i Milliye'ye verdiği beyanatında Amerikan hissedarlarının şirket içindeki paylarının az olduğuna dair söylentilerin asılsız ve şirket hisselerinin % 90'ına Amerikalıların sahip olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁴⁷

Bristol'un gönderdiği raporlarda belirtildiği gibi her ne kadar Ankara Hükümeti projeye karşı olan ilgi ve hevesini kaybetse de yeni Türk devletinin prestiji söz konusu olduğu için işin peşini bırakmamıştır. Bristol Washington'a gönderdiği 8 Ekim tarihli raporunda:

"... Üst düzey Türk memurlarının, hükümetin prestiji ciddi biçimde söz konusu olduğu için projenin hayata geçirileceğinden hala umutlarını kesmediklerine inanıyorum..." diyerek bu durumu gözler önüne sermiştir.¹⁰⁴⁸

9 Ekim tarihinde İstanbul'dan Ankara'ya gelmiş olan Mr. Kennedy, Nafia Vekili Feyzi Bey'le 10 Ekim tarihinde gerçekleştirdiği görüşmede hükümetin şirkete tanıdığı süreyi 2 ay daha uzatmasını istemiştir. Feyzi Bey yaptığı açıklamada, Kennedy'nin ek süre talebini uygunsuz gördüklerini, zaten uygun sürenin sözleşmede şirkete tanıdığını, ancak Kennedy'nin bir aya kadar işe başlayacağını belirterek Ankara'dan ayrıldığını, bunun doğru olup olmadığını ise sözleşme yükümlülüklerinin zamanında yerine getirilmesiyle anlaşılacağını, işin vaktinde tamamlanmadığı takdirde sözleşmenin

¹⁰⁴⁶ Can, a.g.e, s. 314.

¹⁰⁴⁷ "Mr Kennedy", **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Teşrinievvel 1339, no: 936, s. 3

¹⁰⁴⁸ Can, a.g.e, s. 318.

feshedileceğini söylemiştir.¹⁰⁴⁹ Ankara Hükümeti'nin Kennedy'nin talebini kabul ederek ek süre tanınması bütün olumsuzluklara rağmen projeye bir kez daha yeşil ışık yakılması anlamına gelmektedir.

Kennedy bu 2 aylık ek süreyi Avrupa başkentlerinde projeye finansman sağlamak amacıyla geçirmiştir. Nitekim 15 Ekim'de İstanbul'dan ayrılınca Paris'te William Nelson Cromwell ve New York bankerlerinden olan Roger L. Farnham ile görüşerek arayışlarını sürdürmüştür. İstanbul'dan ayrılamadan önce yaptığı açıklamada ise şirketin sermaye bulamadığı şeklindeki söylentilerin asılsız olduğunu, sermaye gruplarının desteğinin işin başında sağlanmış olduğunu ve 10 Kasım'da Samsun-Sivas ve Anakara-Musa Bey hattının inşasına başlayacaklarını belirtmiştir.¹⁰⁵⁰

İnşaatin 10 Kasım'da başlaması kararlaştırılmıştır. Kennedy, Avrupa'da bulunduğu için İstanbul'daki Bristol vasıtasıyla Ankara'da bulunan Suphi Ziya Bey'e talimatlar göndererek çalışmalarını yönlendirmek istemiştir. Amiral Bristol 6 Kasım'da Washington'a gönderdiği yazıda Kennedy'nin, Suphi Ziya Bey'den Samsun'a teknik elemanlar göndererek 9 Kasım'da da çalışmaların başlatılması talimatını verdiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda 5 Kasım'da üç Türk mühendisi, Rıfat, Hüseyin ve Refet Bey'ler Samsun'a gönderilmiştir. 6 Kasım'da da bir Amerikalı mühendis Samsun'a doğru yola çıkmıştır.¹⁰⁵¹

8 Kasım tarihli "Hakimiyet-i Milliye", Suphi Ziya Bey'le beraber daha önce Samsun-Sivas hattında çalışmış olan Mühendis Ata Bey'in 7 Kasım'da Ankara'ya ulaştığı haberini vermektedir. Suphi Ziya Bey, Nafia Vekaleti'ne müracaat ederek işe bir an önce başlayabilmek için gerekli harita ve planları istemiştir.¹⁰⁵²

Bu gelişmelere rağmen Amerikan sermayedarlarının projeye olan ilgisizliği devam etmiştir. Hughes, 12 Kasım'da Amiral Bristol'e yazdığı mektubunda Amerikan sermayedarlarının bu ilgisizliğini dile getirmiştir.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁹ "Kennedy Müzakerati", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Teşrinievvel 1339, no: 973, s. 1; "Kennedy Gitti", **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrinievvel 1339, no: 940, s. 3. Bristol, 15 Ekim'de Washington'a yolladığı raporunda Kennedy'nin 14 Ekim'de Ankara'dan İstanbul'a geldiğini ve 15 Ekim'de de Paris'e hareket ettiğini, aldığı bilgilere bakılacak olursa Ankara'nın ek süre talebini kabul ettiğini bildirmiştir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 319.

¹⁰⁵⁰ "Kennedy Diyor Ki", **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1339, no: 942, s. 1; Can, **a.g.e.**, s. 324.

¹⁰⁵¹ "Kennedy Başlıyor Mu?", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrinisani 1339, no: 961, s. 3; Can, Türk mühendislerinin sayısını 4 olarak vermektedir, bkz. Can, **a.g.e.**, s. 324.

¹⁰⁵² "Kennedy Yapabilecek Mi?", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrinisani 1339, no: 962, s. 1.

¹⁰⁵³ Can, **a.g.e.**, s. 325.

“Bakanlığın elindeki bilgi, Otoman-American Development Company'nin Samsun-Sivas hattında işe başlamasını mümkün kılmak için fonların yatırılmasına herhangi bir Amerikan şirketinin ya da grubunun en ufak bir ilgisinin olmadığını gösteriyor...”

Kennedy'nin proje için finansman sağlayamaması ve Amerikan sermayedarlarının projeye olan ilgisiz kalması nedeniyle büyüyen mali kriz 10 Kasım'da Nafia Vekaleti'nin Kennedy'den sözleşme şartlarını yerine getirebileceğine dair teminat istemesi ile doruk noktaya ulaşmıştır. Nafia Vekili Feyzi Bey yaptığı açıklamada şirketin Samsun'a mühendis göndermiş olmasının inşaata başladığı şeklinde kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve son bir şans olarak, şirkete tanınan sürenin 25 Kasım'a kadar uzatıldığını söylemiştir.¹⁰⁵⁴ Görüldüğü gibi Ankara Hükümeti projenin hayata geçirilebilmesi için elinden gelen kolaylığı göstermektedir. Ancak Ankara'nın gösterdiği bu kolaylık ve samimiyetine rağmen, Kennedy, Nafia Vekaleti'nce talep edilen teminatı vaktinde temin edemediği için bakanlık 18 Aralık 1923'te sözleşmenin iptal edildiğini noter kanalıyla Suphi Ziya Bey'e bildirmiştir.¹⁰⁵⁵

Chester projesi hakkında genelde hakim olan görüş, projenin Ankara tarafından özellikle de Lozan Konferansı'nda, Avrupa devletleriyle yaşanan siyasi rekabette Amerika'nın desteğini kazanmak ve Amerika'yı kendi yanına çekerek siyasi yalnızlıktan kurtulmak amacıyla verilmek istendiği şeklindedir. Eğer gerçekten Ankara'nın tek amacı bu olsaydı, Lozan Konferansı sonrasında yaşanan süreçte, şirketin içine düştüğü mali sorunlar ve yaşanan iç rekabete rağmen projenin hayata geçirilmesi için her türlü esneklik sağlanmazdı. Yukarıda da değindiğimiz üzere Ankara Hükümeti şirkete tanıdığı ek uzatmalarla, şirketin yaşadığı finansman sorununu aşabilmesi için her türlü kolaylığı göstermiş ve bu şekilde projenin gerçekleştirilmesi yönündeki samimi isteğini ortaya koymuştur.

Her ne kadar Chester Projesi pratikte, Avrupa'ya karşı Amerika'nın bir denge unsuru olarak kazanılması için bir işlev yüklenilmiş olsa da projenin hayata geçirilmesi açısından Ankara'nın istediği asıl şey yeni devletin, ulus devlet modelinde yapılanması için demiryolu ağına olan gereksinimidir. Nitekim Meclis'te yapılan müzakerelerde de dikkati çeken nokta bu olmuş ve ülkenin topyekun kalkınması için kuzeyi ile güneyinin, batısı ile doğusunun birbirine bağlanmasının şart olduğu, bunun da en iyi şekilde

¹⁰⁵⁴ “Kennedy'den Malî Teminat”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrinisani 1339, no: 967, s. 2

¹⁰⁵⁵ Can, **a.g.e.**, s. 327; “Kennedy Macerası”, **Vatan**, 19 Kanunievvel 1339, no: 248, s. 1

demiryolu ile gerçekleştirilebileceği düşüncesi hakimdir. Demiryolu, ekonomik kalkınma açısından önemli olduğu gibi aynı zamanda çevrenin merkeze bağlanması ve merkezleşmenin tam anlamıyla sağlanabilmesi açısından da son derece önemlidir. İşte bu noktaları göz önünde bulunduran Ankara, Lozan'da masadan istediğini alarak kalkmış ve projenin hayata geçirilmesi için bütün imkanları sağlamıştır.

Chester Projesi hakkında yapılması gereken bir diğer değerlendirme ise, Anadolu'nun her ne kadar bağımsızlık mücadelesini Avrupalı emperyalist devletlere karşı vermesine rağmen, Ankara'nın aslında Batı kapitalizmine karşı olmadığını bu proje ile göstermiş olmasıdır. Yeni Kemalist rejim işbirliğine açık olduğunu Lozan'a verilen arada topladığı İzmir İktisat Kongresi ve Amerikan şirketine verdiği Chester Projesi ile açıkça ortaya koymuştur.

SONUÇ

ABD'nin 1918–1923 arası dönemde Türkiye politikasını net bir şekilde ifade etmek güçtür. Bunun nedeni, Orta Doğu politikasındaki var olan belirsizliğin Türkiye siyasetine olan yansımasıdır. ABD'nin Türkiye ve ondan koparılan parçalar üzerindeki genel politikası “Açık Kapı” ilkesinin uygulanması ve söz konusu topraklar üzerinde var olan hak ve ayrıcalıklarının sürdürülmesi olmuştur.

Her şeyden önce ABD'nin 1918–1923 arası dönemde Türkiye'ye olan ilgisi siyasi değil ekonomiktir. Bu husus, ilişkilere damgasını vuran en önemli etkidir. Türkiye siyasetinde sergilenen bu ilgisiz tavır Amerikan çıkarlarını Müttefiklerin bölgedeki çıkarlarından ayrı olarak elde etme kaygısından ileri gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya'nın devre dışı bırakılmasıyla Orta Doğu'da oluşan nüfuz bölgelerinin yeniden paylaşılması esnasında söz sahibi olmak isteyen ABD'nin, Türkiye siyaseti de bu bağlamda şekillenmiştir. Wilson'un göreceli idealizmi doğrultusunda ilan edilen 14 prensip ve takip edilen Açık Kapı siyaseti ile Avrupalı müttefiklerinin yanında Orta Doğu'ya verilecek yeni şekilde söz sahibi olmak isteyen ABD, savaş içinde kesilen ilişkileri savaş sonrası dönemde iade etmek için fazla çaba göstermemiş, buna karşılık Türkiye ile ticari ilişkilerin kurulması yönünde bir tavır sergilemiştir. ABD'nin takip ettiği bu siyaset hem Osmanlı hem Anadolu'daki Milli Hareket ile olan ilişkileri için geçerlidir.

ABD'nin Türkiye'ye ve dolayısıyla Orta Doğu'ya duyduğu siyasal anlamdaki ilgisizliğin en büyük kanıtı İtilaf Devletleri'nin sıkıştırmalarına rağmen ne Boğazlar ne de Anadolu üzerinde idari bir sorumluluk almaktan kaçınmasıdır. ABD aynı çekinceyi 1820'lerden itibaren Anadolu'daki misyonerlik teşkilatı sayesinde himayesini üstlendiği Ermeniler üzerinde mandater devlet olma görevini reddederek de göstermiştir. Ermenilerin Amerika'da yürüttükleri büyük kapsamlı propaganda faaliyetlerine rağmen General Harbord Heyeti'nin verdiği rapor üzerine Amerikan Senatosu Ermenistan mandasını reddetmiştir.

Ancak sergilenen bu siyasal ilgisizliğin zaman zaman dışına çıkmış ve ABD doğrudan doğruya Orta Doğu ve Türkiye üzerindeki siyasal gelişmelere müdahale etmiştir. Buna en iyi iki örnek Orta Doğu'daki ulusların kaderinin belirlenmesi için King-Crane Komisyonu'nun gönderilmesi; Türkiye siyaseti açısından da İzmir'in işgali kararının alınmasında oynadığı roldür. Ancak ABD'nin bölgedeki siyasi gelişmeler

karşısında sergilediği duruşu bağımsız değildir. ABD'nin siyasi olarak yaptığı her müdahalenin aslında İngiltere'nin siyaseti doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Amerika, Orta Doğu'da Müttefiklerinden ve özellikle de İngiltere'den bağımsız bir siyaset izleyememiştir.

ABD'nin, yüz yıldan daha fazla bir geçmişe sahip olan “Doğu Sorunu”na bakış açısı ve meseleye getirdiği çözüm ile müttefiklerinin meseleye bakış açıları birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Her şeyden önce Müttefikler, savaş sırasında imzaladıkları gizli anlaşmalar çerçevesinde yapacakları paylaşımlarla Orta Doğu'ya yeni bir şekil vermek ve nüfuz alanları yaratmak isterlerken, Wilson, işin başından itibaren gizli anlaşmalara karşı çıkmış, ekonomik nüfuz alanlarını reddetmiş, bunun yerine ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirleme esasına dayanan self-determinasyon ilkesi ile nüfuz alanlarını ortadan kaldıracak olan ve serbest rekabet anlayışına sahip “Açık Kapı” ilkesinin uygulanmasını istemiştir. Ancak Wilson'un bu düşüncelerini hayata geçirmek için takip ettiği siyaset tam olarak bir başarısızlıktır. Buna örnek ise yine İzmir'in işgali olayı ve kurulması planlanan Ermenistan Devleti sınırlarının saptanmasının İngilizlerin baskısı sonucunda Wilson tarafından kabul edilmesidir. İngiltere, Ermenistan meselesinde ABD'yi müdahil edip idari bir sorumluluk almasını sağlayarak onu bölgeye, Orta Doğu meselelerinin içine çekmek ve Bolşevizm'in güneye yayılmasını engellemek istemiştir.

ABD, bu dönemde Orta Doğu'ya gönderdiği heyetler vasıtasıyla bölge hakkında bilgi toplayarak, Orta Doğu üzerinde yapılacak yeni düzenlemelerde söz sahibi olmak istemiştir. Orta Doğu'ya gönderilen King-Crane, İzmir'in işgali üzerine Batı Anadolu'ya gönderilen Bristol ile Kafkasya ve Anadolu'ya gönderilen Harbord Heyetleri buralarda incelemeler yapmışlar ve bölge halklarının isteklerini Paris Barış Konferansı'na bildirmişlerdir. Bu heyetler aynı zamanda Amerika'nın Orta Doğu'da idari bir sorumluluk üstlenip üstlenmeyeceği sorusuna da yanıt aramışlardır. Gerek King-Crane ve gerekse Harbord Heyetleri bölgede idari bir sorumluluk alınmasını uygun bulmamışlardır.

Heyetlerin bölgedeki faaliyetleri ve dolayısıyla, ABD'nin bölgeye olan ilgisi görünürde siyasi amaçlı olsa bu heyetlerin yaptıkları incelemelerin bir de ekonomik boyutu bulunmaktadır. Gerek Amiral Bristol ve gerek General Harbord Heyeti çalışmaları esnasında söz konusu bölgelerdeki ticari faaliyetleri, yer altı zenginliklerini,

ulaşım ve nakliyat imkanları ile üretim olanaklarını de incelemişlerdir. Bu doğrultuda ABD'nin savaş sonrası dönemde yeniden şekillenmekte olan Orta Doğu üzerine takip ettiği siyaset yeni ticaret imkanları ve pazarlar elde etmek olmuştur. Nitekim Anadolu ve Ermenistan'da kurulması planlanan ve İtilaf Devletleri tarafından kendisine teklif edilen manda idarelerini masrafları getirilerinden fazla olacağı gerekçesiyle reddetmiştir.

Wilson'un dış politikada uğradığı başarısızlık ve bunun paralelinde artan i muhalefet, Paris Barış Konferansı sonrasında ABD'nin devreden çıkmasına neden olmuştur. ABD, Sevr'in taslağının hazırlandığı konferanslar sürecinde olaylara doğrudan müdahale etmek yerine, gözlemci pozisyonunda kalmayı tercih etmiştir. ABD'nin olaylara karşısında takip ettiği bu politika, onun kendi çıkarlarını Mtfevriklerinden bağımsız bir şekilde elde etme ve Wilson'un Paris Barış Konferansı'nda Avrupalı devlet adamlarına kabul ettiremediği ilkeleri kendi başına uygulama endişesinden kaynaklanmaktadır. Wilson'un başarısızlığı onun 2 Kasım 1920'de yapılan Başkanlık seçimlerini kaybetmesine neden olmuştur. Yerine geçen Warren Harding, geleneksel Monroe Doktrini'ne geri dönerek İzolasyonizm politikası çerçevesinde bir dış siyaset takip etmiştir. Bu politika doğal olarak ABD'nin Türkiye siyasetine yansımış Washington siyasi ilişkiler kurmak yerine Orta Doğu ve yeni kurulmakta olan Türk Devleti ile ticaretin geliştirilmesi yönünde bir siyaset takip etmiştir.

ABD'nin ekonomik anlamda Türkiye'ye olan ilgisi, siyasi ilişkilerin henüz iade edilmemiş olmasına ve her iki ülke vatandaşları arasında doğabilecek sorunları çözümleyecek bir yapının bulunmamasına rağmen Amerikalı sermayedarların ve sermaye guruplarının İstanbul'a akın etmesiyle kendini göstermiştir. Bunun sonucunda da iki ülke arasında 1918'de 527.596 dolar olan ticaret hacmi, 1920'ye gelindiğinde 82.014.734 dolara yükselmiştir.

Mütareke döneminde yaşanan iaşe sıkıntısına çözüm olmak için, İstanbul başta olmak üzere Anadolu, Suriye ve Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren Amerikan şarki Karib Muavenet Heyetlerinin Amerikan mallarının bölge halkı tarafından tanınmasında ve bu sayede de Amerikan ürünlerine yeni pazar imkanları sağlanması açısından büyük katkıları olmuştur. Bu faaliyetler hem Türk halkında, Amerika hakkında olumlu düşüncelerin oluşmasını sağladığı gibi aynı zamanda da

savaştan yenik çıkmış ve sıfır ekonomiye sahip bir ülkenin yeniden inşasında Amerikan sermayesine Avrupalı rakipleri karşısında avantaj kazandırmıştır.

ABD, savaş sonrası dönemde İstanbul Hükümeti'ne karşı sergilediği tutumu Ankara Hükümeti'ne karşı da sergilemiştir. Siyasi ilişkiler kurmak yerine bu geçiş döneminde ekonomik kazançlar elde etme ve var olan hakların sürdürülmesi amaç edinilmiştir. Yani, Açık Kapı politikasının uygulanmasının yanı sıra Anadolu'da var olan misyonerlik ve eğitim örgütlerinin faaliyetlerinin devamı ABD'nin bu dönem Türkiye politikasına damgasını vuran etkenlerdir.

Daha sonradan Milli Mücadele'nin içinde yer alacak birçok isim yaşanan işgaller karşısında, Amerikan mandası fikrine adeta bir can simidi gibi sarılmıştır. Ancak ABD, bu tür istekleri yukarıda değindiğimiz gerekçelerle önemsememiştir. Bununla birlikte ABD Anadolu'da örgütlenmekte olan Milli Harekete kayıtsız kalmamıştır. Her iki taraf açısından da karşılıklı menfaatler söz konusudur. Washington, Sakarya Savaşı'na kadar Ankara ile kurulacak ilişkiler konusunda tavrını netleştirmemiş, Sakarya Zaferi'nin sonrasında Ankara'ya yarı resmi de olsa bir temsilcisini göndermiştir. ABD, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğuna kanaat getirmiş ve bu yeni dönemde bölge üzerinde ekonomik kazançlar elde edebilmek için Ankara'ya yakınlaşmak istemiştir. Buna karşılık Ankara'nın Washington'la temasa geçmekteki niyeti Avrupa ittifakı karşısında içine düştüğü siyasi yalnızlıktan kurtulma düşüncesidir. Bir yandan Bolşevik Rusya ile kurulan samimi ilişkiler ile Avrupa'ya gözdağı verilirken diğer taraftan da Amerika'nın müttefik olarak kazanılması planlanmıştır. Ankara Hükümeti bu doğrultuda Washington'un peşinde olduğu ekonomik kazançlar kozunu iyi kullanmış ve savaş sonrası kurulacak yeni Türkiye'nin yapılanmasında Amerikan sermayesine önemli yer ayrılacağıнын sinyallerini vermiştir. Bunun en iyi örneği de Chester Projesi olmuştur.

ABD'nin bu dönem Türkiye siyaseti Harding'in iktidara gelmesiyle birlikte yeniden takip edilmeye başlanılan geleneksel İzolasyonizm politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda ABD, Orta Doğu ve dolayısıyla Türkiye'deki siyasi gelişmelere ilgisiz kalmıştır. Siyasal anlamdaki bu ilgisizliğin aksine ABD, bölgeye ekonomik anlamda bir ilgi duymuş ve Washington hükümeti doğrudan olmasa da

dolaylı yoldan bölgede girişimde bulunan Amerikalı sermayedar ve sermaye gruplarına destek vermiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978

Açıkses, Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, TTK, 2003

Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2004

Aker, Şefik, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C.II, İstanbul, 1937

Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1981.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. 1, 2. Basım, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

American Documents on Greek Occupation of Anatolia, Complited by Çağrı Erhan, Ankara, Center of Steretegic Research (SAM Papers, no: 7/99), 1999

Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2. Basım, Ankara, Yenidesen Matbaası, 1975.

Arıburnu, Kemal, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basımı (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991.

Atatürk'ün Dış Politikası, (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C.1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Ataöv, Türkkaya, **Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu**, I. Basım, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968, s.105-119

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. 3, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1974

Ayışığı, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, TTK, 2004.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, Türk İnkılâb Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967

Bali, Rifat N, **Anadolu'dan Yeni Dünya'ya**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004

Bayar, Celal, **Ben De Yazdım**, Milli Mücadele'ye Giriş, C. 6, İstanbul, Sabah Yayınları, 1997.

Budak, Mustafa, **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

Can, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Çelik, F. Edip, **Milletlerarası Hukuk**, C. 1, İstanbul, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975

Çimen, Ali, **Tarihi Değiştiren Konuşmalar**, Birinci Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2005,

Divine, Robert, T. H. Bren, **America Past and Present**, Glenview, 1987, s.695

Doğanay, Rahmi, **Milli Mücadele'de Karadeniz, 1919-1922**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.

Dursunoğlu, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000.

Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, TTK, 1994

Erhan, Çağrı, **Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories Report of The Inter-Allied Commission og Inquiry (May-September 1919)**, (SAM Papers no: 2/99), Ankara Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999.

Erhan, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Erol, Mine, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey**, Ankara, Bilge Basımevi, 1973.

Erol, Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972.

Evans, Laurence, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?**, Çeviren: Mehmet Harmancı, 4. Baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004.

Goodwin, Gerald J. ve Richard N. Current, **A History of The United States**, 2nd ed. New York, McGraw-Hill, 1985.

Gordon, Leland James, **American Relations with Turkey, 1830-1930, An Economic Interpretation**, Philadelphia, University of Pennsylvania, 1922.

Gönlübol, Mehmet, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, AÜ. Siyasi Bilgiler Fakültesi, 1968.

Grew, Joseph, **Lozan Günlüğü**, İstanbul, Multilingual, 2001

Helmreich, Paul C, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çeviren: Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996

İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, TTK, 1999

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamalar**, C. I-II, İstanbul, 1953.

İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askerîyeden Mevrud Raporlar, İkinci Kitap, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1335.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Jandarma Kumandanlığının ve Osmanlı Komisyonu Reisi'nin Raporları, Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1335.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askerîyeden Mevrut Raporlar, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1335.

Jeaschke, Gottard, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, Ankara, TTK., 1989

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1986.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C. 2, İstanbul, Emre Yayınları, 1995

Karakaya, Recep, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, 1908-1923**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Karay, Refik Halit, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1964

Kasalak, Kadir, **Mili Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993.

Keene, Jennifer D., **The United States and the First World War**, Harlow, Longman, 2000

Kırkpınar, Kenan, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye, 1919-1922**, Ankara, Phoneix Yayınevi, 2004.

Kocahanoğlu, Osman Selim, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Siyasi ve Askeri Belgeler**, İstanbul Temel Yayınları, 2005

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, SBF Yayınları, 1978.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, TTK, 2000

Longringg, Stephen Hemsley, **Oil in the Middle East, London**, Oxford University Pres, 1961.

Lowry, Heath W., **Büyük Elçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası**, Çeviren: Belkıs Torfilli, İstanbul, İsis Yayınları, 1981.

Mazıcı, Nurşen, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 19119-1921**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2005.

McMillan, Margaret, **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikayesi** İstanbul, ODTÜ Yayıncılık, 2004

Meray, Seha L (Çevirmen), **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım 1-2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993.

Nevins, Allan, H.Steele Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, Çev: Halil İnalçık, İstanbul, Varlık Yayınları, 1961, s. 160.

Nur, Rıza, ve Joseph Grew, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C. 1, İstanbul, Emre Yayınları, 1993

Öke, Mim Kemal, **Uluslar arası Boyutları ile Ermeni Sorunu, (1914-1923)**, İstanbul, İz Yayıncılık.

Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çeviren: Orhan Azizoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Keresi Yayınları, 1997.

Parlak, Türkmen, **İşgalden Kurtuluşa I, Yunanlılar Ege'ye Nasıl Geldi? İlk Günler**, İzmir, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı, 1982

Renouvin, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1919)**, C.2, Çeviren: Adnan Cemgil, İstanbul, Altın Kitaplar, 1969

Sander, Oral ve Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle, Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977.

Saray, Mehmet, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, Belge Yayınları, 2005.

Sarıca, Murat, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları**, İstanbul, SBF Yay., 1982

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C.1, 8. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987

Selvi, Haluk, **Milli Mücadele'de Erzurum 1918-1923**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000

Sevimay, Hayri, **Cumhuriyete Geçerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, İstanbul, Kazancı Kitar, 1995.

Sonyel, Salahi, **The Turco-Armenian Imbroglia, Prospects for Reconciliation**, London, Cyprus, Turkish Association, 2005.

Sonyel, Salahi, **The Turco-Greek Imbroglia Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia (SAM Papers, no: 5/99)**, Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999.

Sonyel, Salahi, **The Great War and The Tragedy of Anatolia (Turks and Armenias in the Maelstrom of Major Powers)**, Ankara, TTK, 2005.

Şimşir, Bilal N., **Ermeni Meselesi 1774-2005**, 2. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2005

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları, I, (1922-1923)**, Ankara, TTK, 1990.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara, TTK, 1989.

Tevetoğlu, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, TTK, 1988

Tindall, George Brown, David E. Shi, **America A Narrative History**, New York, 1996, s. 1035

Todd, Lewis Paul, Merle Curti, **Rise Of The American Nation**, New York, 1961, s. 628.

Toprak, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991

Türk İstiklâl Harbi, C. II, Kısım I, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1963

Ulagay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2005.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987

Viorst, Milton, **The Great Documents of Western Civilizations**, Philadelphia, Chilton Book Comp., 1965.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)**, C. 1-2, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.

MAKALELER

Açıkses, Erdal, “Lozan’da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, **Atatürk Yolu**, Y. 11, C.6, S. 21, Ankara, Mayıs, 1988.

Ahmet Emin, “Wilson’un Cevabı”, **Vakit**, 11 Teşrinievvel 1334, no: 347, s.1

Ahmet Emin, “Sulh Meselesinde Vaziyetimiz”, **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1334, no: 353, s.1

Ahmet Emin, “Amerika Âyanı”, **Vakit**, 24 Teşrinisani 1335, no: 737, s. 1

Ahmet Emin, “Sulh Konferansı”, **Vakit**, 24 Kanunisanı 1335, no: 454, s.1

Ahmet Emin, “Muvazene Siyaseti”, **Vakit**, 14 Kanunievvel 1335, no: 756, s.1

Ahmet Emin, “Cemiyet-i Akvam ve Biz”, **Vakit**, 17 Şubat 1335, no: 475, s.1

Ahmet Emin, “Bir Hastalık ve Neticeleri”, **Vakit**, 25 Teşrinievvel 1335, no: 711, s.1

Ahmet Emin, “Bâb-ı Âli’nin Muhtırası” **Vakit**, 4 Mart 1335, no: 490, s. 1

Ahmet Emin, “Amerika’nın Notası”, **Vakit**, 12 Eylül 1335, no: 688, s. 1

- Ahmet Emin, “Çıkılmaz Yollarda”, **Vakit**, 8 Kânunuevvel 1334, No: 405, s. 1
- Ahmet Emin, “Wilson Prensiplerine Dair Mühim İzahat”, **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1334, No: 419, s. 1
- Ahmet Emin, “Milletin Hedefi”, **Vakit**, 23 Eylül 1335, No: 679, s. 1
- Ahmet Emin, “İstikbal Düşünceleri I”, **Vakit**, 30 Teşrinisani 1334, no: 397, s. 1
- Ahmet Emin, “İstikbal Düşünceleri II”, **Vakit**, 1 Kânunusani 1334, no: 398, s. 1
- Ahmet Emin, “İrşat ve Himaye”, **Vakit**, 27 Kânunusani 1334, no: 424, s. 1
- Ahmet Emin, “İstikbalimiz ve İnkişafımız” **Vakit**, 7 Mart 1335, no: 579, s. 1
- Ahmet Emin, “Vekalet ve İstiklal”, **Vakit**, 7 Haziran 1335, no: 579, s. 1
- Ahmet Emin, “Müzahir Devlet”, **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335, no: 687, s. 1
- Ahmet Emin, “İngiltere ve Biz”, **Vakit**, 25 Ağustos 1335, no: 653, s. 1
- Ahmet Emin, “Rehberlik Meselesi”, **Vakit**, 15 Ağustos 1335, no: 643, s. 1
- Ahmet Emin, “Hangi Devlet”, **Vakit**, 9 Kanunusani 1336, no: 782, s. 1.
- Ahmet Emin, “Bir İzah”, **Vakit**, 7 Kânunuevvel 1334, no: 405, s. 1
- Ahmet Emin, “Ali Kemal Bey ve İttihatçılar I-II”, **Vakit**, 15 – 16 Kânunuevvel 1334, no: 412 – 413, s. 1
- Ahmet Emin, “Fırkaların Fevkinde”, **Vakit**, 13 Kânunusani 1335, no: 445, s. 1.
- Ahmet Emin, “Hakikati Görmek Cesareti”, **Vakit**, 21 Kânunuevvel 1334, no: 418, s. 1
- Ahmet Emin, “Muattal Bir Teşebbüs”, **Vakit**, 21 Şubat 1335, no: 16, s. 1
- Ahmet Emin, “Harekat-ı Milliye”, **Vakit**, 7 Teşrinievvel 1335, no: 693, s. 1
- Ahmet Emin, “Chester İşi”, **Vatan**, 7 Nisan 1339, no: 13, s. 1
- Ahmet Emin, “Ecnebi Sermayesi”, **Vatan**, 27 Mart 1339, no: 2, s. 1
- Ahmet Emin, “Ermenistan’ın İstiklali”, **Vakit**, 27 Kanunusani 1336, no: 798, s. 1
- Ahmet Selahaddin, “Himaye ve Vekalet Cereyanları” **Vakit**, 31 Mayıs 1335, no: 572, s. 1

Ahmet Selahaddin, “Mandaların Mahiyet-i Hukukiyesi”, **Vakit**, 2 Haziran 1335, no: 574, s. 1.

Ahmet Şükürü, “Ateşi Sönmez Bir Volkan”, **Vakit**, 9 Kanunisanı 1338, no: 1467, s. 1

Akgün, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, **Atatürk Yolu**, Yıl 1, S.1, Mayıs 1998.

Akşin, Sina, “Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”, **Tarih Boyunca Türk Yunana İlişkileri, 20 Temmuz 1974’e Kadar, III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, 1986.

Armaoğlu, Fahir, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, **Bellekten**, C. LV, S. 213, Ankara, 1991.

Armaoğlu, Fahir, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri” **AAMD**, C.13, S. 37-38, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir, “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?”, **Bellekten**, C. 61, S. 232, Ankara, 1997.

Bilgen, Deniz, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, **Atatürk Yolu**, C.5, S. 18, Kasım 1996.

Çelik, F. Edip, “Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı’nın İstişare Mütalaası”, **Muammer Reşit Seviğ’e Armağan**, İstanbul, İÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.

Çukurova, Bülent, “15 Mayıs 1919 İzmir’de Yunan Mezalimi”, **AAMD**, C. III, Ankara, 1986.

Eldem, Vedat, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ed: Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1973.

Ergin, Feridun, “Mütareke Kabineleri”, **AAMD**, C: VIII, S. 21, Temmuz, 1991.

Erim, Nihat, “Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler”, **AÜ SBF Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, 1943.

Gruen, George E, “The Oil Resources of Iraq. Their Role in the Policies of the Great Powers”, **The Creation of Iraq, 1914-1921**, Ed: Reva Spector Simon and Elenor H. Tejirian, New York, Columbia University Pres, 2004.

Gürbüz, Vedat, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı, Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, **Atatürk Yolu**, Yıl 5, C. 8, S. 29-30, Kasım-Mayıs, 2002.

Halide Edib, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar Oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kânunuevvel 1334, no: 104, s.

Halide Edip, “Başlıksız”, **Vakit**, 5 Ağustos 1335, no: 636, s.1.

Halide Edip, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kanunuevvel 1334, no: 104, s. 1.

Halide Edib, “Wilson Prensiplerine Neden Taraftar Oluyoruz”, **Yeni Gün**, 17 Kânunuevvel 1334, no: 104, s. 1.

Halide Edib, “Amerika Tahkik Heyetine”, **Vakit**, 4 Ağustos 1335, no: 635, s. 1.

Howard, Harry N., “Paris-San Remo-Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları I-II”, **BTTD**, S. 35, Ağustos 1970.

Hüseyin Ragıp, “Bizim İstedüğümüz”, **İfham**, 1 Ağustos 1335, no: 10, s. 1.

Hüseyin Ragıp, “Bizim İstedüğümüz”, **İfham**, 1 Ağustos 1335, no: 10, s.1

Hüsni, “Mandadan Evvel İstiklâl”, **Açık Söz**, 24 Ağustos 1335, no: 10, s. 1.

Işık, Hüseyin, “Anadolu’da Yunan Mezalimi”, **Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1986.

Kasalak, Kadir, “Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar”, **Atatürk Yolu**, Y. 5, C.3, S. 10, Kasım, 1992.

Kırzioğlu, Fahrettin, “Amerikan Mandasını Kimler istiyor ve Nasıl Öneriyorlardı”, **BTTD**, S. 67-68, Nisan-Mayıs 1973.

Kurat, Akdes Nimet, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar L. Browne”, **Son Çağ**, S. 14, Ankara, 1968.

Kurat, Yuluğ Tekin, “Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir’in İşgali Sorunu”, **VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, Ankara, TTK, 1973.

Kurat, Yuluğ Tekin, “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, **Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1986.

Kocabaşoğlu, Uygur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı” **Murat Sarıca Armağanı**, İstanbul, 1988.

McCarthy, Justin, “The Report of Niles and Sutherland an American Investigation of Weatern Anatolia After World War I”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, 5-9 Eylül 1990, C. V, Ankara, TTK, 1994.

- Mehmet Asım, “İşgalin Manâsı”, **Vakit**, 17 Mayıs 1335, no: 558, s. 1
- Mehmet Asım, “İşgal Mi, Muavenet Mi?”, **Vakit**, 20 Mayıs 1335, no: 561, s.1.
- Mehmet Asım, “İzmir’in İşgali”, **Vakit**, 16 Mayıs 1335, no: 557, s. 1
- Mehmet Asım, “Ne Görüyor, Ne İhtiyorumuz”, **Vakit**, 26 Mayıs 1335, no 567, s. 1
- Mehmet Asım, “Sulh Konferansı ve Amerika”, **Vakit**, 26 Nisan 1339, no: 1930, s. 1
- Refi Cevad, “Müzaheret Meselesi”, **Alemdar**, 23 Haziran 1335, no: 1491, s. 1.
- Refi Cevad, “Amerika mı, İngiltere mi?”, **Alemdar**, 1 Ağustos 1335, no: 1529, s. 1
- Refi Cevad, “Amerika Değil, İngiltere”, **Alemdar**, 22 Ağustos 1335, no: 1559, s. 1
- Ruşen Eşref, “İstanbul İçin – 1” **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1334, no: 417, s. 1.
- Sağlam, Kayhan, “Anadolu’nun İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Müttelikler Arası Komisyonun Raporu”, **BTTD**, C.IX-X, S. 49, Ekim 1971.
- Somar, Ziya, “Wilson Prensipleri Cemiyeti Etrafında Bilinenler ve Gizlilikler” **Tarih Konuşuyor**, C.3, S. 18, Temmuz 1965.
- Soysal, İsmail, “Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri”, **Bellekten**, C. XLI, S. 162, Nisan 1997.
- Sümer, Mine, “Robert Koleji Müdürü Dr. Gates’in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyla Gönderdiği Bir Mektup” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2-3, Ankara, 1964.
- Sümer, Mine, “Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson’a Gönderdiği Bir Muhtıra”, **AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 4-5, Ankara, 1965.
- Şahingöz, Mehmet ve Vahdet Keleşyılmaz, “Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri”, **AAMD**, C. XII, S. 35, Temmuz 1996.
- Şimşir, Bilal, “Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)”, **Bellekten**, C. XLI, S. 162, Nisan 1997.
- Tevetoğlu, Fethi, “Mustafa Kemal Paşa General Harbord Görüşmesi”, **Türk Kültürü**, Yıl.8, S. 76-81, Şubat-Temmuz, 1969.
- Tevetoğlu, Fethi, “Mustafa Kemal Paşa General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı Hulusi Y. Hüseyin Pektaş”, **AAMD**, C.4, S. 10-12, Ankara, 1987-88.
- Tezel, Yahya Sezai, “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı”, **AÜ SBF Dergisi**, C.XXV, No: 4, Aralık 1970.

Turan, Mustafa, “İstiklal Harbinde Müttefikler Arası Tahkik Heyeti Çalışmaları, Raporu ve Tahkik neticesi”, **Atatürk Yolu**, Yıl. 4, C.2, S.8, Kasım 1991.

“Türkiye’de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası ve General James G. Harbord’un Gizli Raporu”, **BTDD**, C. V, S. 33, Haziran 1970.

Yakut, Kemal, “Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şuraları”, **AAMD**, C. 21, S.61, Ankara, Mart 2005.

Yavuz, Bige S, “Fransız Arşiv Kaynaklarının Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **Atatürk Yolu**, S. 24, Ankara, Kasım 1999-2003

Yunus Nadi, “Sulh Hükümeti”, **Yeni Gün**, 12 Teşrinievvel 1334, no: 38, s.1

Yunus Nadi, “Münferit mi Müşterek mi?”, **Yeni Gün**, 19 Teşrinievvel 1334, no: 45, s.1

Yunus Nadi, “Sulh Hükümeti”, **Yeni Gün**, 12 Teşrinievvel 1334, no:38 s.1.

Yunus Nadi, “Sulh ve Müsalamamızda İngiltere ve Amerika”, **Yeni Gün**, 29 Teşrinievvel 1334, no: 116, s. 1

Yunus Nadi, “Büyük İnkilab, Umumi Harbin Neticeleri”, **Yeni Gün**, 22 Teşrinisani 1334, no: 79, s. 1

Yunus Nadi, “Türkler ve Sulh”, **Yeni Gün**, 4 Kânunuevvel 1334, no: 91, s. 1

Yunus Nadi, “Wilson Prensiplerince Yeni Türkiye”

Yunus Nadi, “Müşkülata Doğru Metin ve Azimkâr Olmalıyız”, **Yeni Gün**, 27 Teşrinisani 1334, no: 84, s. 1.

Yunus Nadi, “Yunan Müddeiyatı”, **Yeni Gün**, 3 Mart 1335, no: 179, s. 1

Yunus Nadi, “Wilson Prensiplerine Göre Yeni Türkiye”, **Yeni Gün**, 8 Kânunuevvel 1334, no: 40, s. 1

“Türkiye Meselesi Bir Çare-i Hâll”, **Alemdar**, 19 Teşrinievvel 1335, no: 2608, s.1

“İngiltere ve Âlem-i İslam”, **Alemdar**, 7 Haziran 1335, no: 1475, s. 1

“İngiltere ve Alem-i İslam”, **Alemdar**, 7 Haziran 1335, s.1

“Morgenthau’nun Muhtırası”, **Alemdar**, 24 Kanunievvel 1335, no: 2673, s. 3

“Şıra-yı Saltanatın İçtimarı”, **Alemdar**, 27 Mayıs 1335, no: 1465, s. 2

“Şura-yı Saltanatta Sadık Bey Efendi”, **Alemdar**, 28 Mayıs 1335, no: 1466, s.1

“Amiral Bristol’un Beyanatu, Dinlemeye Layık Bir Nasihat”, **Alemdar**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 1591, s. 1

İzmir Heyeti’nin Muhtırası”, **Alemdar**, 28 Mart 1335, no: 1407, s. 2.

“İzmir Hadisesi Tahkik Komisyonu”, **Alemdar**, 18 Ağustos 1335, no: 1547, s. 1

“Amerika ile Münasebat-ı Ticariyemiz”, **Alemdar**, 4 Mart 1335, no: 1384, s. 2.

“General Harbord Şehrimize Geldi”, **İfham**, 4 Eylül 1335, no: 36, s. 1

“Amiral Bristol’un Beyanatu”, **İfham**, 2 Teşrinievvel 1335, no: 61, s. 1

“General Harbord Heyeti”, **İfham**, 5 Eylül 1335, no: 37, s. 2.

“Türkiye Hakkında Şayan-ı Dikkat Bir Mütalaa” **İkdam**, 19 Teşrinievvel 1335, no: 8149, s.1

“Kabinenin İstifası”, **İkdam**, 17 Mayıs 1335, no: 7999, s, 1

“General Harbord”, **İleri**, 5 Eylül 1335, no: 2, s. 1

“General Harbord Şehrin Sıhhat-ı Umumiyesini Öğrenmek İstiyor”, **İleri**, 10 Eylül 1335, s. 2

Child’ın Sulh Lehinde Mesaisi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1339, No: 732, s. 2.

Konferans’ta Amerika’nın Vaziyeti ve Tesiri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Teşrinisani 1338, No: 674, s. 2 .

“Şark Meselesinde Amerika’nın Vaziyeti”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrinisani 1338, No: 658, s. 2 .

“İzmir’deki Amerikan Mektebi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kanunuevvel 1338, No: 698, s. 3

“Konferansta Türkiye ve Muhtelif Telakkiler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kanunuevvel 1338, No: 693, s.1.

“Petrol Meselesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Mayıs 1338, no: 516, s. 2

“Chester İmtiyazı ve Standart Oil”, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mayıs 1339, no: 811, s. 1.

“Musul Petrollerinde Amerikan Sermayedarları”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Nisan 1339, no: 795, s. 1

“Ticaret-i Milliyemizin İnkişafı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1339, no: 831, s. 4.

- “Nasıl Bir Hükümete Muhtacız”, **Minber**, 29 Teşrinisani 1334, no: 28, s. 1
- “Vahdet-i Coğrafyamız”, **Minber**, 8 Teşrinisani 1334, no: s. 1
- “Arten Efendi Nazarında Wilson Nazariyatı”, **Minber**, 25 Teşrinisani 1334, no: 24, s. 1
- “Harbord Heyeti Paris’te”, **Peyam**, 27 Teşrinievvel 1335, no: 326, s. 1
- “İstanbul Limanı”, **Peyam-ı Sabah**, 2 Kanunisani 1336, no: 10823, s. 2
- “İzmir’in İşgali Vilayetlerde Hâsıl Olan Tesirat”, **Sabah**, 17 Mayıs 1335, no: 10598, s.2
- “İngiltere’nin Asya-yı Osmanîdeki Menafı”, **Sabah**, 4 Şubat 1335, no: 10436, s.1
- “Sulh Konferansı”, **Sabah**, 6 Şubat 1335, no: 10438, s. 1
- “Kabinenin İstifası”, **Sabah**, 17 Mayıs 1335, no: 10598, s. 1
- “Amerika’ya Mal Göndermek İsteyenlere”, **Sabah**, 1 Mart 1335, no: 10521, s. 2
- “Yeni Umumi Sulh Teklifi”, **Tanin**, 6 Teşrinievvel 1334, s.1-2
- “General Harbord ve Miralay Haskell’in Muvasalatı”, **Tasvir-i Efkâr**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 2868, s. 1
- “Amerika Mümessil-i Siyasisi Mr. Heck’in Beyanâtı”, **Tasvir-i Efkâr**, 11 Nisan 1335, no: 2701, s. 1
- “Wilson Prensipleri”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Kanunievvel 1334, no: 2595, s.1
- “İzmir Kimindir?”, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Mayıs 1335, no: 2727, s.1
- “En Büyük Hak”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Mayıs 1335, no: 2729, s. 2
- “Amiral Bristol Nezdinde” **Tasvir-i Efkâr**, 18 Mayıs 1335, no: 2728, s. 1
- “Sadrazam Paşa Mukadderatımızın İstizahı İçin Telgrafla Sulh Konferansına Müracaat Etmiştir”, **Tasvir- Efkâr**, 21 Mayıs 1335, no: 2731, s. 1
- “Trabzonluların Protestoları”, “Eskişehir’de Miting”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Mayıs 1335, no: 2729, s. 2
- “Amerika Mümessiline Verilecek Muhtıra”, **Tasvir-i Efkâr**, 18 Mayıs 1335, no. 2728, s. 2
- “Beyn-el Müteleffin İzmir Heyet-i Tahkikiyesi”, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Ağustos 1335, no: 1813, s. 1

- “Hariciye Nazarıyla Mülakat”, **Tasvir-i Efkar**, 30 Teşrinievvel 1334, no: 2545, s.1
- “İzmir Tahkik Heyeti’nin Raporu”, **Tasvir-i Efkar**, 22 Kanunisani 1336, no: 2966, s. 1-2
- “Harbord Heyeti Erkanıyla Mülakatımız”, **Tasvir-i Efkar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2869, s. 1-2
- “Ermenistan Meselesi General Harbord’un Raporu”, **Tasvir-i Efkar**, 8 Nisan 1336, no: 3019, s. 1
- “Harbord Heyeti Erkanıyla Mülakatımız”, **Tasvir-i Efkar**, 13 Teşrinievvel 1335, no: 2869, s. 2
- “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, **Türkçe İstanbul**, 16 Kânunuevvel 1334, no: 38, s. 1
- “Wilson Prensipleri Cemiyeti Muhtırası”, **Türkçe İstanbul**, 23 Kânunuevvel 1334, no: 45, s. 1.
- “Sulh Hazırlıkları Meselesi”, **Vakit**, 11 Kanunievvel 1334, no: 408, s.1
- “Wilson’un Cevabı”, **Vakit**, 11 Teşrinievvel 1334, no: 347, s.1
- Münasebat-ı Siyasiyemiz Nasıl İade Olunabilir?”, **Vakit**, 21 Teşrinievvel 1334, no: 357, s.1
- Amerika’nın Müdahalesi”, **Vakit**, 17 Teşrinisani 1334, no: 384, s.1
- Timolty, “Wilson’un Hayat-ı Siyasiyesi: 12. Wilson’un Paris’teki Vaziyeti”, **Vakit**, 25 Kanunisani 1338, no: 1481, s.3
- Timotly, “Wilson’un Hayat-ı Siyasiyesi: 16. Wilson’un Cemiyet-i Akvam Lehinde Faaliyeti”, **Vakit**, 30 Kanunisani 1338, no: 1426, s.2
- “Amerika Nazarında Sulh Esasları”, **Vakit**, 26 Kanunievvel 1334, no: 423, s. 1
- “Amerikalılar Mandayı Nasıl Telakki Ediyorlar”, **Vakit**, 10 Temmuz 1335, no: 610, s. 1
- “Lloyd George’un Hakkımızdaki Beyanatı”, **Vakit**, 29 Ağustos 1338, no: 657, s. 1
- “Anadolu’da İşgal Mıntıklarının Tahdidini”, **Vakit**, 20 Temmuz 1335, no: 620, s.1.
- “Türkiye Nasıl İdare Edilmelidir?”, **Vakit**, 24 Kanunievvel 1335, no: 766, s. 1
- “Bejn-el Müteleffin İzmir’e Gidecek Heyet”, **Vakit**, 16 Ağustos 1335, no: 644, s. 1

- “Türkün Hakkı Sabit Oldu”, **Vakit**, 29 Eylül 1335, no: 685, s. 1
- “İtalyan Heyeti Yarın Avdet Ediyor”, **Vakit**, 7 Mayıs 1335, no: 549, s. 1
- “Türkler İçin”, **Vakit**, 26 Mart 1335, no: 512, s. 1.
- “Şura-yı Saltanat Mabeyn Salonunda İçtima Etmiş ve Devletin Vaziyeti-i Siyasiyesi Hakkında Beyan-ı Efkâr Etmiştir”, **Vakit**, 27 Mayıs 1335, no: 568, s.1
- “Halden İstikbale Bir Vesika”, **Vakit**, 21 Kanunisanı 1336, no: 794, s. 1
- “Kuva-yı Milliye ve General Harbord”, **Vakit**, 29 Nisan 1337, no: 1218, s. 1
- “Harbord Heyeti Şehrimizde Yapılan Tedkikat”, **Vakit**, 15 Eylül 1335, no: 671, s. 1
- “General Harbord Heyeti Dün Şehrimize Avdet Etti”, **Vakit**, 12 Teşrinievvel 1335, no: 698, s. 1.
- “Ankara-Amerika Münasebeti”, **Vakit**, 21 Haziran 1338, no: 1626, s. 2
- “Mr. Imbrie Ankara’ya Vasıl Oldu”, **Vakit**, 28 Haziran 1338, no: 1633, s. 2
- “Amerika’da Bir Şarki Karib Yurdu”, **Vakit**, 17 Kanunievvel 1335, no: 759, s. 2
- “Mr. McDowal Ankara’ya Muvasalat Etti”, **Vakit**, 3 Şubat 1338, no: 1490, s. 1
- “Amerika Türkiye Ticaretine Ehemmiyet Veriyor”, **Vakit**, 21 Şubat 1338, no: 1908, s. 2
- “İstanbul Şarkın İktisadi Bir Merkezidir”, **Vakit**, 27 Mart 1338, no: 1542, s. 2
- “Amerika Ticaret Komiseri Gillespie İle Mülakat”, **Vakit**, 18 Şubat 1338, no: 1505, s. 1.
- “Anadolu’da Teşebbüsat-ı Nafia ve Amerikalılar”, **Vakit**, 5 Mayıs 1338, no: 1581, s. 1
- “Wilson’un Cevabi Notası Geldi”, **Yeni Gün**, 25 Teşrinievvel 1334, no: 51 s.1
- “Bugünün Vazifesi” **Yeni Gün**, 11 Teşrinievvel 1334 no:37 s.1.
- “İstanbul’un Mukadderatı Ne Vakit Tayin Edilecek”, **Yeni Gün**, 16 Mart 1335, no: 192, s.1
- “Amerika Mandası Hakkında Morning Post Muhabirinin İhtisatı”, **Yeni Gün**, 20 Teşrinievvel 1335, no: 213, s. 3.
- “İzmir Tahkik Heyeti’nin Raporu”, **Yeni Gün**, 16 Teşrinievvel 1335, no: 209, s. 2.
- “İktisadi Programımız-Siyaset-i Ziraiyemiz”, **Yeni Gün**, 6 Eylül 1334, no: 5, s. 1-2

“Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken”, **Yeni Gün**, 27 Şubat 1335, no: 1750, s. 1

TEZLER

Aydın, Mehmet, “Mütareke Döneminde İstanbul’un İfaşesi 1918-1923”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. DH. EUM. THR, 5/29-2

BOA. DH. MUI, 8-3/ 12-8

BOA. DH. KMS, 49-1/104-1

BOA. DH. KMS. 54-2/65-2

BOA. DH. KMS. 54-2/65-4

BOA. DH. KMS, 54-1/44-1, 2

BOA. DH. KMS, 50-3/13-6

BOA. DH. KMS, 50-3/13-4

BOA. DH. KMS, 50-3/13-2.

BOA. DH. KMS, 50-3/13-1

BOA. DH. KMS. 50-3/13-3

BOA. DH. İUM, 3-2/1-41

BOA. HR. SYS, 2884/12-1

BOA. HR. SYS, 2882/23-2.

BOA. HR. SYS, 2883/25-1

BOA. HR. SYS. 2606/7-29,30.

BOA. HR. SYS. 2606/7-33

BOA. HR. SYS, 2606/7-34

BOA, EUM. AYŞ, 16/40-2-3

Cumhuriyet Arşivi (CA)

CA, 30.18.1.1/4. 49.6

CA, 8/239.7.1922

CA, 30. 18. 1. 1/5. 19. 4

CA, 18/248. 14. 194

CA, 30. 18.1.1/6. 52. 13

CA, 18/239. 3. 1921

CA, 30/18. 1.1/4. 37. 13

CA. 18/154. 1. 1922

CA, 30. 18. 1. 1/4. 47. 11

CA, 18/114. 9. 1922

CA, 30. 18. 1/5. 17. 15

CA, 30. 18. 1/6. 47.11

BELGESEL KAYNAKLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

MMZC, C.I, Devre:3, İçtima:5, İnikad:4

Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi (MAZC)

MAZC, C.I, Devre:3, İçtima:5, İnikat:2

MAZC, C.1, Devre: 3, İçtima:5, İnikat: 14

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMMZC, D.1, C. 27, İçtima: 187

TBMMZC, D.1, C. 28, İçtima: 20

TBMMZC, D.1, C. 29, İçtima: 21

GAZETELER**Açık Söz****Alemdar****Hakmiyet-i Milliye****İfam****İkdam****İleri****Minber****Mütevakkıt****Peyam****Peyam-ı Sabah****Sabah****Tanin****Tasvir-i Efkar****Türkçe İstanbul****Vakit****Yeni Gün**